

असा उपयुक्त व महत्त्वाचा ग्रंथ रा. पटवर्धन यांनी भारत-इतिहास-संशोधक-मंडळाला प्रथमावृत्तिपसंगी स्वीय मालेंत जसा गुंफू दिला तसाच पुढील आवृत्तिपसंगी हि ते तो मंडळाच्या स्वीय अथवा पुरस्कृत ग्रंथमालेंतच गोवण्याचें श्रेय घेतील अशी आशा करितों.

पोप शु. ४
१८४७

} दत्तो वामन पोतदार,
गंगाधरराय नारायणराय मुजुमदार,
चिटणौस, भा. इ. सं. मंडळ, पुणे.

टीप:-स्तुत ग्रंथ १८४७ सालीं वर्ग १ व इतील बेशक सभासदांस यथा-नियम भेट म्हणून मिळेल आणि वर्ग ३ व ४ चे सभासदास्त अनुक्रमें निम्मे व पारुण किंमतीस एक मत याप्रमाणे मिळेल.

या पुस्तकास फार्शी-मराठी कोश हें नांव दिलें आहे; म्हणजे, यांत अरबी व तुर्की शब्दांचे अर्थ दिलेले नाहीत असें नाही. तुर्की शब्द तर फारच थोडे आहेत; अरबी शब्द शुद्ध फार्शी शब्दांहून सद्गुण्येनें अधिक भरतील. तरी हे अरबी व तुर्की शब्द फार्शी भाषेत रूढ होऊन तिच्याच द्वारे मराठीत प्रवेशले असल्यानें साधारणपणे सर्वच चावनी शब्दांचा उद्देश फार्शी या नांवानें करणें सोईचें आहे.

हा कोश एसाया फार्शी-इद्ग्यजी अथवा फार्शी-उर्दू कोशाचें भाषान्तर नाही. तसें करणें सोपें होतें, परन्तु मराठी भाषेचा ऐतिहासिक दृष्टीनें अभ्यास करणाऱ्यास त्या तर्जुम्याचा फार अल्प उपयोग झाला असता, कारण, अनेक शब्दांचीं रूपें मराठीत बदललीं आहेत, कित्येकांचें मनस्वी अर्थान्तर झालें आहे व कित्येक नवीन सामासिक शब्द बनविले गेले आहेत. सुद्धां हा शब्द मूळांत अद्भुत आहे; अगर याचा अर्थ मूळांत जर असा आहे तर मराठीत त्याचा अर्थ किंवा असा होतो. उजू-तवाजू, तवा-तोचरा इत्यादि नवीन अर्थानें उपयोगांत आणिलेले व नवीन बनविलेले सामासिक शब्द मूळांत सांपडणार नाहीत. म्हणून मराठी लिखाणांतील फार्शी शब्दांचा सन्दर्भ पाहून व त्यांचा तौलनिक दृष्टीनें अभ्यास करून हा कोश तयार केला आहे. स्पष्टीकरणार्थ जुन्या लिखाणांतील उदाहरणें दिलेलीं आहेत. दुर्मीळ शब्दांचीं उदाहरणें मिळतील तितकीं दिलेलीं आहेत. मध्यकालीन मराठीत म्हणजे स्थूलमानानें एकनाथापासून प्रभाकरपर्यंत होऊन गेलेल्या लेसकांच्या लिखाणांत आढळणारे आणि आजच्या बोलींत ऐकूं येणारे फार्शी शब्द या कोशांत समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. प्रसिद्ध झालेल्या ऐतिहासिक कागद-पत्रांत म्हणजे, तयारिस्ता, वाके, यसरौ, कैफियती, रोज-निशा, अल्बारीच्या कदा, तहनामे, थाया, अर्ज-दास्ती, रोसे, कोल-नामे, सनदा, पवाने, सुदसतें, तकिरा, करिणे, राजी नामे, महजर, निरखपत्रें, ज़ामीन-कतबे, हिशेब-कितेब, मेस्तकें, रहदारीचीं व जकात माफीचीं दस्तकें, कबजें, हुज्जती व इतर चिट्ठ्या-चपाट्या यांत, आणि लावण्या व पोवाडे यांत येणाऱ्या नेसुमार फार्शी शब्दांचे अर्थ या फार्शी मराठी कोशांत सांपडतील.

तत्राप या कामास पूर्णता आलेली नाही. शक्य ती काळजी घेतली असताही अतिपरिचयादवज्ञा अशी स्थिती होऊन अर्ध, सिसा, रियासत यांसारखे काहीं शब्द सद्गुणहित करण्याचें राहूनच गेलें. अशा काहीं शब्दांना कोशाच्या अखेरीस दिलेल्या सूचींत मागाहून स्थल दिलें आहे. शिवाय जिल्हा निहाय बोलींत व दैनिक भाषेत वावरणारे काहीं वाद्मयद्यास शब्द या सद्गुणहित नसतीलच. सरे, पारसनीस, राज-

वाढे, साने, वाढप्रभृति साहित्येतिहासमेधी विद्वानांनी संशोधून सहापाहून व संपादून छापलेल्या जुन्या लिखाणांत न समजल्यामुळे राहून गेलेले काही शब्द आहेतच.

मूळ मोडी वाचून बाळबोर्धीत नकलतांना संशोधकांच्या झालेल्या चुका ज्या दुरुस्त करिता आल्या त्या दुरुस्त करून घेतल्या आहेत. अशा चुका फार नाहीत. यावरून त्यांनी काम किती काळजीने व परिश्रमपूर्वक केले आहे याची चाड्गलीच जाणीव होते. अद्याहासाने चुकीची परम्परा कुणी चालू ठेवू नये म्हणून काही चुका पुढे दाखविल्या आहेत. मुद्रित पुस्तकांतील अर्गा-नर्गा, जड्ग, पेशान वगैरे शब्द अर्गा-जर्गा, नड्ग, पेशाज असे असायला पाहिजेत. कारन्दाज हा शब्द मूळांत कादांन असावा, बरील बेलाण्डी न उमगल्यामुळे इस्तीफा हा शब्द एक दोन ठिकाणी इस्ताफा असा छापला गेला आहे. चापकोती हा शब्द चापलोती पाहिजे. लाव्हा पिणे शक्य नाही, तो शब्द कव्हा आहे. काही ठिकाणी अशुद्ध लेखनाच्या चुका मूळ लेखकांनीच केल्या असतील. सर्सब्जीबद्दल सरस्वाजी, समोयबद्दल सरेमाय, बहमबद्दल बेहरम या चुका बरील प्रकारच्या होत. जून-पर्वशीबद्दल नान-पर्वशी ही चूक जवळ जवळ छद्मच झालेली आढळते.

आतां या पुस्तकांत जी शुद्धलेखनपद्धती स्वीकारिली आहे तिच्या स्पष्टीकरणार्थ दोन शब्द लिहिणे जरूर आहे. सुदैवाने बालबोध लिपी ही बहुतांशी पूर्ण, व मराठीच्या गरजा भागविण्यास समर्थ आहे. उच्चार व लेखन यांत तन्तोतन्त मेळ ठेवणे म्हणजे शुद्धलेखन होय. कित्येकदा हे शक्य होत नाही कारण, मनुष्याचे उच्चार अर्धवट व अस्पष्ट असतात, तर लिपी व्यक्त करिते ते उच्चार स्पष्ट व रेखीव असतात. शब्दांमधीं येणारा आ याचा उच्चार कित्येकदा अ होतो तर कित्येकदा म्हस्व आ सारखा होतो. तेव्हां उच्चार जर सन्दिग्ध असेल तर लेखांत शब्दांचे शुद्ध स्वरूप दाखे म्हणजे उच्चारान्तराला फारसा वाव मिळणार नाही.

शब्दांचे मूळ लेखी स्वरूप कायम ठेवणे, मग त्याच्या उच्चारांत करक पडला असला तरी, म्हणजे शुद्धलेखन नव्हे. गजल हा शब्द घसल असा लिहिणे म्हणजे केवळ पाण्डित्याचा दुरामह होय. छद्म झालेल्या उच्चारान्तराला, शब्दाच्या परिणतीला योग्य मान आम्ही दिलाच पाहिजे. एकंदर परिणतीच्या नियमांचा अभ्यास करून शुद्ध ठरणारी शब्दरूपे ग्रन्थाच्या सूचीत दिलेली आहेत. जुन्या शब्दांचे पुनरुज्जीवन करू इच्छिणा-यांनी सूचीतील रूपांकडे विशेष लक्ष घावे.

मराठी शुद्धलेखनांत स्वरहीन व्यजनांचा प्रश्न मोठा विकट आहे. अकारान्त शब्दांतील अन्व्य अ हा अनुच्चारित असतो या निरपवाद नियमाचा अवलम्ब करणे जरूर आहे. म्हणून तमाख सनद् हे शब्द मराठींत तमाम सनद् असे लिहिले तर हर्कत नाही. परन्तु अशा शब्दांस प्रत्यय लागतात तेव्हां काय करावयाचे! या बाबतींत एकसूत्री धोरण ठेवणे शक्य झाले नाही. म्हणून शब्द, जबाब्दार अथवा जबाब-दार अशा दोन्ही रितींनी लिहिलेले आढळतील. या पुस्तकांत विग्रहचिन्हाचा

उपयोग सद्ध ह्यातानें केलेला आहे हें पाण्डित्याचें निदर्शक नव्हे. सामासिक शब्दांचा भलत्याच ठिकाणीं विषय होऊन अपभ्रंश मंदत होऊं नये म्हणून ही समदर्शी घेतलेली आहे. नाहीतर सद्ग-मर्मरी हा शब्द भलत्याच ठिकाणीं विभागला जाऊन ज्याप्रमाणें सद्गम्-खरी हें रूप झालें अशी अवस्था केवळ निष्काळजीपणानें अनेक शब्दांची व्हावयाची. सद्गार, द्यार वगैरे शब्दांचे उच्चार आज ही मराठीत फार्शीतील उच्चारप्रमाणेंच होत आहेत. म्हणून सरदार दरबार हे लेख, मन्थवद्दल गरनथ लिहिण्यानकेंच चुकीचे आहेत. अशा चुका सर्व सुधारून घेतल्या आहेत. परन्तु लोकांनीं अशुद्ध पाठ रूढ करण्याचा निश्चय केल्यास माझलाज आहे.

एकाच अनुस्वाराकडून अनुनासिक व नासिकव्यञ्जन हीं दोन्ही दर्शविण्याचें काम करून घेणें अशालीप असल्यामुळें अनुस्वाराचा उपयोग फक्त अनुनासिक दर्शविण्याकडे केलेला आहे. म्हणून जाकिशानी पाचें रूप तेंच ठेविलें आहे. त्याचा उच्चार जाम किशानी असा करावयाचा नाही. उलट पर्शी जद्ग हा शब्द जंग असा लिहिला नाही. त्यामुळें अनुस्वार उद्गून जाऊन जग असा वाचण्याचा प्रसङ्ग रा. राजवाडे पांच्यावर आला तसा कुणावर येणार नाही. पोष्ट फोडया प चा उच्चार मराठीत श तारस्वाच होतो, फार्शीत थ चा शुद्ध उच्चार नाहीच, म्हणून लष्कर, नामुष्की वगैरे शब्दांतून थ चा जागीं श ची स्थापना केलेली आहे.

मराठीत च ज आदिकरून दन्ततालव्यांस निराळीं चिन्हें नाहीत. त्यामुळें जरा व जरा, चुम्बति व चुम्बित अशा शब्दांत फार घोटाळा होतो. या पुस्तकांत च व ज चा सार्ली छिन्न देऊन च व ज हे मराठी दन्ततालव्य उच्चार व्यक्त करण्या करितां नवीं चिन्हें साधून फार्शी शब्दांत त्याचा उपयोग केला आहे. तो सर्वत्र होणें इष्ट आहे.

या कौशांत दिलेले सर्वच शब्द सर्व ठिकाणीं सारसेच रूढ होते असें समजणें चुकीचें होईल. या सर्व जुन्या शब्दांपैकीं आजमितीस जेमतेम शेकडा चाळीस शब्द जिवन्त आहेत. गैबी (= निनावी), दखल (= श्रुत, माहीत) हे शब्द आज सान्देशांत प्रचारांत आहेत, तर अस्करा (= प्रसिद्धी) नगर जिल्ह्यांत व करागत (= स्वास्थ्य, स्वस्थपण) हा कुलाबा जिल्ह्यांत बोलित आहेत. काहीं शब्द पूर्वीं सुद्धा फारसे रूढ नव्हते; उदाहरणार्थ नईस शब्द एकच ठिकाणीं आढळला. अईन या शब्दाचें उदाहरण अजून गवसलें नाही, तर उलट पर्शी सामसा सारसे आतां मृत झालेले काहीं शब्द प्रत्येक पानावर आढळतात. मसेला हा शब्द फक्त काळ्यांच्या पत्रांत आढळतो तर शुका हा शब्द हिद्दगण्यांच्या पत्रव्यवहाराखेरीज इतरत्र सापडत नाही. काहीं शब्द केवळ अल्काशांतच आढळतात, उदाहरणार्थ आलम्पन्हा, आली-शान, ससूसीयत-दस्तगाह, वजारद-महा, वगैरे; उलटपर्शी काहीं शब्द नांवांतच पुसले आहेत जसें साधेराव, दौलतराव, पझाबराव, रायजादे, रस्तुमाव, सजेंराव, सुल्तानराव,

सुभानजी, हम्मीरराव, हिन्दूराव, हेमतराव, होशाबाई इत्यादि. खैर-आफियत, माळूज, रोशन, मर्छल, शादमानी, दिल्लीजुगी वगैरे शब्द पत्रव्यवहाराच्या मामुली माय-न्यांतच आढळतात. पुढील शब्द इस्लाम धर्मीयांसम्वन्धी असल्यामुळे मराठीशी त्यांचा जिह्वाव्याचा सम्वन्ध येत नाही. असे शब्द अद्यापे पन्नास आहेत; अज्ञान, अलियदा, अल्ला, इन्शाअल्ला, इमान, ईद, उजू-तवाजू, उरुस, ओलिषा, कन्दुरी, कफन, कवर, कलमा, काजी, काफर, कुर्बानि, कुराण, सान्का, सुत्वा, सुदा, गोर-कफन, जजिया, चिछा, जहन्नम, जारत, जुम्मा, तकिषा, तवाक, ताजिया, ताबूत, तुयंत, दफन, दीन, निमाज, फकीर, बकरीद, बेहेस्त, बाइग, गुत्परस्त, बुल्क-रोश, बुल्शिकन, मर्शा, मवाज्जिन, मशापस्त, मुजावर, मुसल्मान, मुल्ला, रोजा, वगैरे.

फार्शी शब्दांचें प्रमाण लेसकाच्या जातिस्थलकालशिक्षणाच्या भिन्नपणामुळे निर-निराळें पडे. काहीं फार्शी पारिभाषिक शब्द चोंईकडे आढळवयाचेच. हिन्दुस्थानावर स्वाभ्या करून राज्यें स्थापणाच्या मुसल्मानांची राज्यव्यवहाराची भाषा फार्शी होती. हिन्दू कामस्थ काम-चलाऊ फार्शी शिकून जरी ठिकठिकाणीं मन्थीगिरी व पार-स्तिशी कळे लागले तरी त्यांच्यावर अरबी अथवा फार्शी वाङ्मयाचा संस्कार सालाच नव्हता असं म्हटलें तरी चालेल. विजापूर सरकारच्या फार्शी कर्मानांत सुद्धा कचित् स्थळीं आसरा यासारखा मराठी शब्द सांपडतो. मध्यकाळीन मराठी गद्याची सजा पट व अभिवृद्धी करणारे लोक कायस्थच होते. फार्शी शब्द घरेचसे घातल्यानें भाषा अधिक रुपाढदार व प्रौढ होते अशी त्या काळी समजूत असावी.

महेश्वर दवाराच्या बातमीपत्रापेक्षा दिल्ली येथील हिद्दगण्यांच्या पत्र-व्यवहारांत फार्शी शब्द अधिक आहेत. पत्रवर्धनी दुसऱ्यांतील पत्रांची भाषा हैदराबादेहून काळे यांनीं पाठविलेल्या पत्रांच्या भाषेपेक्षा पुष्कळच कमी फार्शीपचुर आहे. हैदरअलीकडून अथवा जजिरेकर शामलाकडून आलेल्या पत्रांत साहित्यिकच फार्शी शब्द पुष्कळ आहेत. ऐतिहासिक लेससङ्ग्रहाच्या सातव्या भागांत पेशव्यांच्या नांवानें परन्तु नाना फडणिसांनीं रचून इङ्गजांच्या बादशहास पाठविलेले पत्र छापलें आहे. हें पत्र (अनुक्रमाङ्क २५७५) नमुनेदार समजलें जात होतें, कारण इतरत्रही त्याच्या नकला उपलब्ध होतात. यांत फडणिसांनी फार्शी शब्दांचा पाऊस पाडला आहे पुढील उतारा पहा:-

त्यास माधवराव साहेब बैकुण्ठवासी जालियावर किळेगाह नारायणराव साहेब दौलत कळ लागले. ते वख्तीं रघुनाथराव घरातील बिरादर याणीं दगा करून आपण दौलत करावी हा ह्मदा केला, किळेगाह यांस फम्द करून मारिलें. ही गोष्ट हिन्दूचे महज्जबांत बहुत ना-मुनासत्र व राज्याधिकारही आमचा रघुनाथराव यांस तालूक नाही. हें मदारुल-महाम व तमाम कार्पदाज् अमीर, उमराव व सर्दार याणीं दिल्यांत आणोन रघुनाथराव यांस दौलतीखेरीज करावें असें हुक्म करून मदारुलमहाम तमाम सरन्जाम व फौज सुद्धा त्यांचे ताबुबावर गेले असतां

खाली मैदान देखून व काबू-बरत पाहून तामस माथीन पुण्यान होते त्याणीं ममईवाल्यांकडून सकाराचे मकान साही वगैरे चार जखिरे घेतले. तेथे सकाराचा अम्मल व लवा, रयतेची मालियत मुळग होती, ते मुम्बईकरांनी आपले तसरुफांत घेतली. दूरन्देशी न करिता, करार-मदार, अहद-पैमान सर्व तोडून हड्गामा चर्पा केला. तामस माथीन आं साहेबांचे खत घेऊन हुजूरस रहा-वयास आले होते. त्यांत मज्मून कीं इत्थज कोणी बे-अदबी करितील त्यांस ताकीद करून दोस्ती चालवावी. विजयदुर्गची मालियत आड्ये यांची फोडो रुपयांची, करार सकारांतून यादयाचा नसता, नेली, ते सर्व दकिंनार राहून माथीन मज्मूरच बाजीमार होऊन बे अदबी कळ लागले. तेव्हां बादशाही हुकूम व अहदपैमान कोठें राहिले ! ”

या लहानशा उतान्यांत एकन्दर फार्शी शब्द ५७ आहेत. त्यांपैकी २० शुद्ध फार्शी आहेत. एकूण ५७ शब्दांपैकी आज मराठींत जिवन्त असे ३० आहेत. यांपैकी-वर, व, सेरीज, कीं हीं चार अव्यये आहेत व आं (= तो) हे दर्शक विशेषण आहे. साहेब, दोलत, फन्द, मदारुलमहाम, कार्पदाज, अमीर, उमराव, सदार, सकार अम्मल, लवा, रयत, मालियत, तसरुफ, करार-मदार, अहद-पैमान, हड्गामा, सत, हुजूर, बे-अदबी, दोस्ती, करार, बादशाही, हुकूम वगैरे चौदास म्हणजे एक वृत्तीयांशापेक्षा अधिक शब्द राज्यव्यवहारोपयोगी आहेत. त्याच्या सालोसाल सात आठ शब्द लश्करी आहेत. याकीचे मामुली व्यवहारांतील आहेत. एकन्दर शब्दसङ्ग्रहाची वर्गवारी अशीच पडेल. मात्र गायन व मजालस सम्प्रन्धी व इतर वस्तुदर्शक शब्द वरील उतान्यांत नाहीत, पण त्यांची सङ्ख्या चरीच आहे. स्वभावेतच लिहिण्याचा सङ्कल्प असता तर मैदान या एकच शब्दाला प्रतिशब्द हुडकून काढायला विशेष त्रास पडला असता.

फार्शी लेखक पर्यायवाचक शब्दांचे विशेष चाहते, त्यामुळे कांहीं शब्दांना प्रति-शब्द अनेक आहेत. ऐक्य व संख्य यास आश्नाई, इल्लास, इतलासी, इतफाक, इतहाद, इतिबात, इस्तिपाक, एक-दिली, एक-रङ्गी, एकी, सला-मला, ससूसीयत तस्किपा, दिल्जुमाई, दोस्ती, वसालत, मुस्ताकी, यगानगत वगैरे १८ वर प्रतिशब्द आहेत. वैर-भाण्डण या अर्थी अकस, कर्कशा, कजिया, किलाक, सलश, सिसा, जिकीर, जुदाई, दावा, दुस्मनगी, दुही, निफाक, पुर्कश, चर्कशी, असे १४ वर शब्द आहेत. प्रतिष्ठा या अर्थी अबू, अस्करा, आच, आबूताच, इज्जत, तग्मा, नफश, नङ्ग, नामोश, वकर, शोहरत, हुमंत वगैरे १२ वर शब्द आहेत. कौटिल्य या अर्थी कवाईत, कैद, दगा, फन्द, फरेब, मकर, हुन्नर, हरिफी, हिक्मत, वगैरे ९ वर शब्द आहेत. संशय या अर्थी अन्देशा, गर्द, गुबार, गुमान, दादगा, वस्वास, वहीम, शक, शूम वगैरे ९ वर शब्द आहेत. समाधान या अर्थी सातर, सातजंमा, सात-दारी, सातदास्त, तक्वा, तमानीयत, तशफ्फी, तसल्ली, दिलदारी, दिलमरी, दिलासा वगैरे ११ वर शब्द आहेत. पढा या अर्थी आजार, कसाला, जघरी, जलाल,

जाजती, जूलूम, तशीस, तोशीस वगैरे ८ वर शब्द आहेत. शिक्षा या अर्थां तन्वी, नातिजा, नश्यत, शास्त, सजा असे पांच शब्द आहेत. परिश्रम या अर्थी कस्त, कोशीस, मशागत, मेहनत, शिकस्त, सई असे सहा शब्द आहेत. चाल-रिवाज या अर्थां तन्हा, तरिका, दस्तूर, पाय-रव, मामूल, रव, रस्म, रवेश, रहा, रिवाज, शिरस्ता, सुदामत असे १२ शब्द आहेत. कार्शीनें मराठींत पर्यायवाचक शब्दांची मर कशी व किती ाकली आहे हे कळायला वरील विवेचन पुरे आहे.

कार्मारोसेरीज विशेषतः पुढील विषयासम्बन्धी शब्द मराठींत आले आहेत.

शुद्धः-फौज, इलाही, सरन्जामी, लश्कर, हशम, प्यादे, पागा, स्वार, बागीर, शिलेदार, करोळ, बर्कन्दाज, गोलान्दाज, तोफजी, अलगिोल, बेल्दार, तयल्दार, बुणगे, बिनी, हरोळ, कही, दुम्दारी, तलावे, कजासी, गनिमाई, सफेजङ्गी, तास्त-ताराजी, सानेजङ्गी, शब्सून, वगैरे.

लष्करी सरन्जामीः-जिरेदोप, गुगी, बक्तर, चिस्तत, शील, शिलेपोस, दस्ताना, अब्लस, अब्रश, घोर, जर्दा, कुमेत, जीन, पलाण, गाशा, लगाम, अनीन, तङ्ग, पुस्तङ्क, दुम्ची, रिकीय, झूल, कनात, कराचळी, सजीर, गुर्दा, चाकू, जम्बिया, जामगी, तबच्चा, तर्कश, तीर, तुक्का, तेगा, तोदा, तोफ, बर्ची, सम्भोर, बन्दूक, सैफ, अराचा, बारूद, निशाण, बैरक, तणाव, तम्बू, शामियाना, सायवान, मेस, वगैरे.

बान्धकामः-(लश्करी) अर्क, किल्ला, जञ्जिरा, जमीदोज, हवादोज, अलङ्ग, सकेल, कङ्गोरा, सन्दक, धम्मा, बुळज व (गैरलष्करी) पाया, चौधरा, कर्श, दिवाळ, गिलावा, दर्वाजा, इम्ला, इमारत, तकपोशी, जिना, मजला, गची, दालन, दिवाणखाना, मेहेराप, डेलज, जमीन, घुमट, बाग, तलाव, कवारा वगैरे.

पोशाखः-(कापडे) जर्तारी, अल्लस, कलायतू, किञ्चाप, किन्तान, गुल्च-दन, तमामी, ताफ्ता, नर्मीना, पार्चा, मश्रू, पश्मीना, मरूमल, मल्मल, मुकैस, अस्तर, मग्जी, व (कपडे) दस्तार, सप्ता, जामा, सिलत, कार्चोपी, कुड्दें, सद्दा, समीस, धगा, डबलें, कफनी, निमा, बिजार, तुमान, सुवार, पायजमा, फर्गोल, जोडा, पायपोस, पेजार, अस्तनी, गोस्चेच, जेच, सिता, नेफा, नवार, पेशवाज, (इतर कापडी सामान) तकिया, गिर्दी, न्हाल, जाजम, चादर, रजई, सर्पोस, निर्दपोस, गलेफ, अधा, वगैरे, (अलङ्कार विशेष) शिर्पेच, सतांज, बुलास, गोश्वारा, जेगा, तुरा, पर्गी, बाजूबन्द वगैरे.

गृहोपयोगी वस्तुः-सुर्चा, मेज, पलङ्ग, अप्करा, आपताचा, तस्त, डेग, डोल, फुजा, आबपुरा, तस्त, सयक, समई, शामदान, गुलाबदाणी, (सुगन्धी) सुशोष, अम्बर, जवादी, प्फारा, ताफा, अत्तर.

फलेंः-(सुश्रु मेवा) अङ्गूर, कपाचिनी, भरसस, शिरमीस, जर्दाळ, दाल्चिनी, पिस्ता, घदाम, मनुका व (तर मेवा) अञ्जीर, अनार, सयूंज, टयूंज,

तुरुङ्ग, तूत, सेव वगैरे. (इतर सायपदार्थ) कव्हा, चहा, अकू, विपांगी, पुलावा, सिमा, फालूदा वगैरे.

सङ्गीतः- (वायें) सञ्जिरी, चङ्ग, डफ, ढोल, तबला, ताळस, तुणतुणें, दायरा, दिलरवा, नगारा, नकेरी, नौचत, मकां, शहाजणें, सतार, (गीत प्रकार) कवाली, खाल, गज्जल, शाहीर, मैफल, जल्सा, तमाशा.

लेखनः- कलम, दोत, शार्द, कागद, जुज्दान, खलिता, सत, शुका, तालीक, तबलस, तुमार, दमर, किताब, जिलाद वगैरे.

व्युत्पत्ति-विचार. कोशांत मत्त्येक शब्दापुढें ज्या कार्शी, अरबी अथवा तुर्की शब्दापासून तो निघाला आहे तो शब्द कंसांत दिला आहे. हा शब्द शोधून काढ-
तांना कल्पनेचें जरी साह्य घेतलें असलें तरी व्युत्पत्तिनिश्चय करितांना चिकित्सेला, व
शब्देकसोरपण्याला पूर्ण वाव दिला गेलेला आहे. निश्चिती वाटली नाही तिथें कंसांत
मशचिन्ह देऊन शब्दकाढता व्यक्त केली आहे. मूळ शब्दाशी तद्भव शब्द ताडून पाहून
उच्चारान्तर परिणतीच्या नियमांस अनुसरून घालें आहे की नाही हें पाहिलेलें आहे.
केवळ काल्पनिक मध्य रूपावर विसम्यग्ना केली नाही. उदाहरणार्थ शहाजणें या
शब्दानें फारच घात दिला. त्याचा शहा म्हणजे राजा अगर जून = मार, बाजीव
पापेकी कशाचाच सम्यग्ना लागेना. असेर शायाना [८ शाद = आनन्दी] अशी
व्युत्पत्ती सुचली परन्तु शब्दांत घालेला बदल पाहून समाधान होईना. जहाजाज,
जहागीर, महामूर, कहरी वगैरे शब्दांतील ह् प्रमाणें शहाजणें मधील ह् आगन्तुक
असेल व मधील द् चा जू घाला असेल असें वाटलें, पण मुळाशी अधिक साम्य
आहे असें विरळा का होईना, एसादे रूप सांपडेपर्यन्त सातरी होईना.
असेर एक दोन ठिकाणीं शायाना असें रूप सांपडल्यावर व्युत्पत्ती निश्चित
केली. इतके परिश्रम घेऊन मुझा शुका आढळल्या तर त्या दुरुस्त
केल्या जाताल. कित्येक ठिकाणीं शब्दापुढें दिलेला कंसातील शब्द मूळ
न समजतां त्याचा सहोदर समजावा. कारण कार्शी व संस्कृत याची एकच आई
अगर आजी होती. म्हणून वारीश हा शब्द ' वर्षाचा ' सहोदर होय, पुत्र नव्हे.
पलाण म्हणजे सोगीर. या शब्दाची गममत आहे. पत्ययण पासून तो निघाला
असेल असें वाटत नाही. कार्शींत पालान् असा शब्द आहे. मुक्तेश्वराच्या ग्रन्थांत
पालाणणें हें क्रियापद सांपडतें. मराठीतील पलाण कार्शी पालानचें परिणत रूप असावें
पण कालानुक्रमवार ऐतिहासिक माहितीशिवाय निश्चित कांहीं साङ्गतां येणार नाही.
तसेंच पील-साना, पील-नाळ यांतील पील म्हणजे हत्ती हा शब्द कार्शीतूनच आला.
परन्तु आपटे यांच्या कोशांत पीलु = म्हणजे हत्ती असा दिला आहे, एवढ्यावरून
पील शब्दाचें सरळ नातें ' पीलु ' शी जोडणें दुराग्रहाचें व हास्यास्पद होईल. हीच
स्थिती किसान (रुपान) चमचा (चमस) सफेद (श्वेत) जडगल (जङ्गल)
वगैरे शब्दांची आहे. बे-गमी, हालखुद्द वगैरे सामासिक शब्द कार्शींत नाहीत. कार्शी
शब्दावरून मराठींत ते स्वतंत्रपणें बनविले गेले आहेत.

परिणतीचा विचारः—कित्येकदां एकाच शब्दाचीं दोन परिणत रूपें प्रचारांत येऊन त्यांचा भिन्न भिन्न अर्थी उपयोग होऊं शकतो व भाषेच्या शब्दसङ्ग्रहांत भर पडते. उदाहरणार्थ आर्जव (न०) मनधरणी-आर्जू (स्त्री०) इच्छा; आफि-यत (स्त्री०) कुशल-ऐपत (स्त्री०) द्रव्यसामर्थ्य; कजास शूर लुगारी, गनीम-कजाग भाण्डसोर, कर्कशा; चूप = निःशब्द-चोप = मार; शिताब = घाई-शिताफी = युक्ती, कारवाई; तबियत (स्त्री०) शिक्षण-तर्बेज, निष्णात; कर्कशा (स्त्री०) भाण्डसोर स्त्री, कर्कशा (पु०) तण्टा; जिम्मा (पु०) जबाब्दारी-दिमत (स्त्री०) सेवा; तछफ (स्त्री०) तीव्र इच्छा-तलय (स्त्री०) बोलावणें; मुजरा (पु०) वन्दन-मुजरा मान्य करून घेतलेला (खर्च); पार्शी = श्रुंश्री हिन्दी, फार्शी, इराणांतील भाषा; मिसल = दर्जेबन्दी-मिसाल = हुकूम; दासल = प्रविष्ट - देसील = सुद्धा वगैरे. उलटपक्षीं कित्येकदां शब्दांचें परिणत रूप एक पण मूळ शब्द भिन्न असल्यानें भिन्न अर्थ होतात; जसें अर्क \angle अर्गु = पोट-किल्ला व अर्क \angle अरक् = निष्कर्ष; किताब \angle किताब् पुस्तक व किताब \angle सिताब् = पदवी.

१ (अ) आ नन्तर आलेला अ य होतोः—अजायब, आयना, कायदा, कायम, जमायत, जिरायत, नायब, कायदा, लायक वगैरे.

(आ) अथवा तो गळतोः—आदा, अजमास, आरास, ताका, पैदास, फर्मास, तसेंच, अनात \angle इनायत, अलादा \angle अलाहिदा, कवात \angle कवा-इद्, जमात, विलात वगैरे रूपें पहा.

२ (अ) कांहीं शब्दांत उपान्त्य आ ताणला जाऊन त्याच्या जागीं आय अथवा आई येतातः—बागाईत, बिछाईत, वायदा, मायना, जकायत (राजवाडे ३१२९).

(आ) कांहीं ठिकाणीं आ चा अहा होतोः—जहांवाज \angle जांवाब्, जहागीर \angle जागीइ, महामूर \angle मासूइ, शहारा \angle शाइ, शहाजणें \angle शायाना, कहरी \angle कारी, तह-हयात \angle ता-हयात वगैरे.

(इ) कित्येक स्थळीं उपान्त्य आ चा अ होतोः—अवाई, तवाई, रजई, सुरई, दालन, मिसल, मुदारत, पायमल्ली, हल्ली वगैरे.

(ई) आरम्भीच्या आ पुढें जर जोडाक्षर अगर दीर्घाक्षर आलें तर तो न्हव होऊन अ बनतोः—अजमास, अफरा, अफताब, अब्दागीर, अब्द, अस्मान अस्फा, अबाद, अबाज, चलास, तलाब, बदाम, बबर्जी, पटाण, अईन, अलिजा, हल्ली, हशाल वगैरे.

३ पुढील शब्दांत आ चा ए झालेला आहेः—कितेब, सेरीज, तेजी (= अरबी), तेरास, देसील, सेकान.

४ (अ) आनन्तर व न्हव अक्षरापूर्वी येणाऱ्या इ चा अ होतो—आराफ फाफर, कायम, सातर, जायता, नाजूर वगैरे.

(आ) किंवा उपांत्य असल्यामुळे ती दीर्घ होते:- काशीज, काशील, जामीन, जाहीर, जवाहीर वगैरे.

(इ) परन्तु अलाहिदा, काहिली, मुलाहिजा, मुशाहिदा वगैरे कांहीं शब्दांत ती न्हस्वच राहते,

५ (अ) इया च्या ऐवजी या येतो:- अख्यार, प्यालो, न्यांवत, न्याहत, म्यान वगैरे,

(आ) अथवा आ येतो:- फज्जा, गाशा, जादा, जाकत, जास्त, तक्का, दानत, शार्द, शास्त वगैरे.

६ न्हस्व इ मागून ह अगर जोडाक्षर आल्यास हे चा ए होतो:- एंस्तान, चेहरा, गिरे, जिरे, डेलज, फोरिस्त, येहेतर, मसाले, मेहनत, मेहमांनी, मेहे, मेहराप, शेतसाना, एक्याल, एकरान, एल्लास, वगैरे.

७ दीर्घ ईच्या मागून दीर्घाक्षर आले तर ती न्हस्व होते:- इमान, कविला खानिना, विमार, मिजान वगैरे.

८ न्हस्व उच्या मागून ह आला तर उचा ओ होतो:- तोहमत, मोहपत, मोहतर्फा, मोहक्रम, मोहरम, मोहरे, मोहर, मोसचा, सोयत, सोहलत वगैरे.

९ उपांत्य न्हस्व उ दीर्घ होतो:- चाबूक, झूल, नाजूक, पूल वगैरे.

१० ऊ पुढे दीर्घाक्षर आल्यास तो न्हस्व होतो:- गुलास, कुजा, तुमार, तुकान, दुधार, नमुना, सुभा वगैरे.

११ स्वरहोन ह मार्गे ए अगर ओ आल्यास बिकल्पे कळून तो स्वर हस लागतो:- चेहेरा, पेहेरण, मेहेरात, मेहेर, शेहेर, मेहेनत, मोहोर वगैरे.

१२ (अ) द्वयक्षरी शब्दांत जर पुढे जोडाक्षर आले तर त्याचे पृथक्करण अ ने होतें:- कदर, कसब, जरब, बरफ, तकट, नगद, फज्द, नरम वगैरे.

(आ) परन्तु मार्गे न्हस्व इ असल्यास मध्ये दीर्घ ई येतो:- इयान, जिकीर, किकीर शिलीग, हिरसि वगैरे.

(इ) आणि मार्गे न्हस्व उ आल्यास पृथक्करण दीर्घ ऊने होतें:- उजूर, उळक, उळस, कुलूप, गुळज, जुलूम, मुलूप, मुळज, मुलूस, हुकूम वगैरे.

(ई) स्तं हे जोडाक्षर तसेच राहता-गस्त, तस्त, फस्त, पम्दोयस्त, मस्त, सुस्त वगैरे. हळूहळू फ्त पदयुक्त जोडाक्षरे तशीच राहू लागली:- तक्त, पक्त, सक, अक, सुद, जुद, दद, कद, मद, सद, अज, कज, सच, गक, शत, वगैरे. पुढे या स्वरभाषीच्या विरुद्ध आलेल्या मधुलीमुळे अरक्, परक् व फकत पासून अनुक्रमे अक, पक्त, व फक्त हे शब्द परिणत झाले.

(उ) पग जोडाक्षरांतील दुसरा वर्ण अ अगर ह अमल्यास पृथकरण ए नें होऊन ह गळतोः—देफे, रफे, वसे, जवे, फसे, वजे वगैरे.

१३ शब्दांची परिणती होत असतांना वर्णांचा द्वितपणा जातो असें दिसतेंः—
कवाली, कसाच, दलाल, नचाच, फरास, बकाल, बजाज, सराफ, हमाम—
साना, हजाम, हमाल, अलूचत, कुवत, गुळबू, जिमा, तालुका, नक्कल,
तरा, दिमत, मनुका. मथत वगैरे.

१४ याच्या उलट अलीकडील मराठींन कांहीं वर्ण द्वित होतात.

(अ) लकारान्त व्यक्षरी शब्दांतील दुसरे अक्षर द्वित होतेंः—अक्कल, अद्दल,
अम्मल, अस्सल, कत्तल, गज्जल, नक्कल, फस्सल, रत्तल, शिक्कल.
त्याचप्रमाणें पुढील शब्दांतील द्विताना मूळांत आधार नाहीः—अत्तर,
हुन्नर, बेहेत्तर, घहाड, जिन्नस, रक्कम, मुक्काव.

(आ) वरील शब्दांतील मध्याक्षराचा द्वितपणा व पुढील व्यक्षरी शब्दांतील
दुसऱ्या अक्षराचा द्वितपणा हा दैनिक बोलींतील आत्ता मधील द्वित-
पणाप्रमाणें आघातामुळें आला असावाः—अल्ली, किछा, किछी, गिछा,
निहडा, सछा, हछी, हिछा, इनछा, फेसछा, नक्की, निक्का, सद्धी, हुद्धा,
कित्ता, मत्ता, कत्ता, रव्वा, बिट्ठी वगैरे.

१५ पुढील उदाहरणें वर्णविपर्ययाचीं आहेतः—अजून \angle हुनूश्, अनामत
 \angle अमानत, अमदानी \angle आमदनी, कुलूप \angle कुफ्ल, कसोशी \angle कोशिश्, गज्ज \angle
सद्दुश्, जनावर \angle जान्वर, तर्तीब \angle नद्दीबर, तोशीस \angle तश्वीश्, नक्की \angle यक्कीन्,
पलिता \angle फतीला, पन्हा \angle पन्ना, मुद्रक \angle मुद्दुर्ग, मनुका \angle मुनक्का, महशूर \angle मशूर,
मुक्का \angle मुक्काग, रुक्कत \angle रुक्कत वगैरे.

१६ व्यञ्जनासंघर्षाची नियम इतक्यांत निश्चित करितां येत नाहीत. तथापि
कांहीं पुढें दिले आहेत. नुसते झालेले फरक ' विविधज्ञानविस्ताराच्या ' १९२२ च्या
हिसेम्बरच्या अङ्कांत नमूद केलेले सापडतील.

१७ घू आणि झ मधील हकार जाळून ते भू व जू झाले आहेत. हे नियम सर्व-
साधारण्य असल्यामुळें उदाहरणें देण्याची जहरी नाही.

१८ फार्सीत दन्ततालव्य झ आहे पण दन्ततालव्य चू व जू हे नाहीत. शब्दा-
रम्यां चू अगर जू हे अकारयुक्त असल्यास त्यांचा उच्चार दन्ततालव्य होतो. मात्र
पुढें, यू, लू अगर शु यांपैकीं वर्ण आला तर दन्ततालव्य उच्चार विकल्पेंकळून होतो.
स्वरहीन जू हा दन्ततालव्य असतो. शब्दान्तीं येणाऱ्या चू अगर जू हा दन्ततालव्य
असतो. उकारयुक्त चू जू हे दन्ततालव्य असतात, इकारयुक्त नेहमीं तालव्य अस-
तात व आकारयुक्त व एकारयुक्त विकल्पेंकळून असतात.

१९ (अ) शू च्यापुढें व् आल्यास शू चा स होतोः— अइगुस्तास, इस्तिपांक, कुस्ती, गस्त, गुमास्ता, तस्त, फेरस्ता, मुस्ताकी, शिरस्ता वगैरे.

(आ) परन्तु पुढें क् आल्यास झू तसाय विकल्पें कळन राहतेः— इस्क, मुस्क, इस्काल, मस्क, मुस्क, लस्क वगैरे.

(इ) अन्य स्वरहीन झू चा स होतोः— अज्मास आरास, सिस्मीस, खुनीस, तलास, तोशीस, पेदास, फरास, चकशीस, लास, शोपास, शिफास वगैरे.

२० इकारयुक्त सू चा शू होतोः— काशांद, शिकका, शिपाई, शिकन्दार, शिका, शिलेदार, शिवाय, फाशी, नामोशी, खलाशी, तप्पील, तहशील, बशिला, इशील, तक्शीर, तक्शीम, नशीब, मशाद वगैरे. परन्तु कित्येकदा प्रतिक्रिया दिसते जसे, सिताय ८ शिताय व सिकम ८ शिकम.

२१ आ, ई, व ऊ नंतर येणारी अन्य व्यञ्जने अंस्पर्शोच्चात्तमुक्तं गळतात. (१) जोडा, किता, साडू यांत अन्त्य च् गळला आहे (२) कलापतू, कानू, सान्तामा, खुर्ची, जाफरा, फर्जी वगैरे शब्दांत अन्त्य न् गळला आहे. (३) अलिमा, अम्बा, कम्बर्गा, सान्का, साडगा, जगा, तन्ना, दर्गा, निका, पागा, चुणगा, सहा, बाह्या, छयी, तप्पी, सही, गू, निरे, मसाले यांत अन्त्य हू गळला आहे.

२२ अन्त्य ही नील ह पुष्कळदा गळतो :— साई-नसाई, गिई-नसाई, तवई, पाव-शाई, शाई, सवई, सुरई वगैरे.

२३ पुढील शब्दांत हू मागील अक्षरांत मिळून गेला आहे. कुन्हा-पोश ' गुन्हा, तन्हा, पन्हा, मुभा वगैरे.

२४ मू नंतर इ आला तर मध्ये च् पयायें कळन घुसतोः— अम्बारी, अम्बीर, उम्बर, कम्बर, चुम्ब, जम्ब वगैरे. उलट पक्षां पुमट ८ गुम्बड. तुमान ८ तुम्बान्. दुमाला ८ दुम्बाला व सोमल ८ सुम्बुल् यांतोल च् गळून गेला आहे.

२५ जिन्द, चुन्ध व कन्द या तीन शब्दांत आलेल्या इ आगन्तुक आहे.

२६ शब्द नाम्य असल्यास उच्चारसौलभ्याकरितां स्वरांचा सङ्कोच होतो त्यास अनुसन्धन पर्वश ८ पर्वरिध, व फार्कत ८ फारिधू-सव हे दोन शब्द सिद्ध झालेले आहेत.

फार्शीतून मराठीत आलेले व्याकरण विशेष

१ मराठीप्रमाणेच फार्शीत विशेषणाचा उपयोग स्वतन्त्रपणे नामांतोक्ता होऊ शकतो; परन्तु नाम व विशेषण यांचा सम्बन्ध आन्वयान्त विशेषण नामाच्यापुढें येत आणि सम्बन्धदर्शक इ हा इडाकृतीचा अवयव नामास लागतो. फार्शीत हा अवयव

बहुधा लिहीत नाहीत; परन्तु त्याचा उच्चार होवो. मराठीत तो लिहीत नाहीत व उच्चारही नाहीत. उदाहरणार्थ, साल-मज्जूरी, साहेब-बहादुरांनी, 'सत-मसरानमत' (= आनन्ददायक पत्र, सानेपयाव ४८०), व साप्रत-नेक (= शुभ पटिकेत, साने पयाव २७७), तक-राव (= तख्त-इ-रवान) वगैरे.

२. कांहीं विशेषणें विकल्पेकरून नामाच्या आधीं येतात, जसें, चन्द रोज (= कांहीं दिवस), जवान्-मर्, तमाम सलक, विस्तार सुशक्ती (= बहुत आनन्द, साने-पयाव ३८४) वगैरे.

३ विशेषणाचा तारतम्यभाव तर व तरीन् या प्रत्ययांनीं दाखविला जातो. तद् हा प्रत्यय कम्तर, जूदतर, चर्तर, बेहतर (बेहेतर), व मेहतर (= श्रेष्ठतर) या शब्दांत आढळतो. "पातशाही कम्तर पडली असें पाहून" (सभासद २०).

"जूद-नर... रवाना करून पाठवावे" (साने-पयाव ३८७). "पादशाही हुकूम चर्तर म्हणोन" (चित्रगुप्त ७०). तरीन् प्रत्ययाचें उदाहरण कम्तीन् हें एकच होय. "बन्दे कम्तीन् (= अत्यन्त हलका सेवक, राजवाडे १५१९); "यासेरीन् सिमन्दीचें कम्तीन् पन्नास साठ लक्ष देणें आहे" (राजवाडे १२८७).

४ सङ्ख्याक्रमदर्शक विशेषणें अवल, दूम, सानी, सीम, चहाळम हीं पांझ आहेत. सङ्ख्या देतांना पूर्वी-एक विविध शब्द नहण या अर्थां घालण्याचा प्रघात आहे, जसें, माणसें, कस अथवा इसम इतके; बेल, रास, भाण्डी, आवाज, तोका व हत्ती, जर्जर, कळें, दाणे; सर्वसाधारण गोष्टी-सुमार.

५ फार्शी भाषेंत नामाचा लिङ्गभेद निसर्गांतुसार आहे. पशुदर्शक नामाला नद् व मादा हे शब्द पुढें अगर मागे जोडून पुलिङ्गी व स्त्रीलिङ्गी नांमें सिद्ध करितात, तर कित्येकदा लिङ्गभेद भिन्न शब्दांनींच व्यक्त होतो जसें, अस्य म्हणजे घोडा व मादवान (= का० मायान्) म्हणजे घोडी, पिदर अगर पदर म्हणजे बाप व मादर म्हणजे आई. मादर हा शब्द फक्त मादचेंद म्हणजे मात्रागमनी या शब्दांत आढळतो. पदर साठीं पहा "आमचे पदर किब्लेगाइ नारायणराव" (ऐटि ५८) 'बयाजीराव आपले पदर' (वाड-सनदा १४०).

६ फार्शी भाषेंत 'हा' हा प्रत्यय लागून कोणत्याही नामाचें अनेकवचनाचें रूप सिद्ध होतें. "आम्ही हुजरांत बाहां अर्ज मारुज करितों कीं" (राजवाडे २१६२) या वाक्यांत बाहां हें चारू चें अनेकवचनाचें रूप असून त्याचा उपयोग चारों वारंवार या अर्थानें क्रियाविशेषणासारखा केलेला आहे. विचारवन्त प्राणीदर्शक नामाचें अनेकवचन आन् प्रत्यय लागून होतें. "काकुंनानि हाल व इस्तक्याल" या शब्दप्रयोगामध्यें काकुंनान् हें अनेकवचनाचें रूप असून त्याला पुढील शब्दाशी पद्याचा सम्बन्ध दर्शविणारा इक्षाकृतीचा इ हा प्रत्यय लागलेला आहे. परन्तु भाषेच्या अज्ञानामुळें आनी हाय अनेकवचनाचा प्रत्यय असें मगडी लेखक समजून लागले आणि 'अकानि दोलत' (= राज्यस्तम्भ) हा शुद्ध प्रयोग जाऊन 'अकानी दोलतानी' (इम २३६) असें लिहिण्यांत येऊं लागलें, तसेंच पुढील वाक्यतः

पहा: " म्हालीचे काकुंनानी इस्कील करून दुम्याला करीत जाहीत " (राज-वाडे २०१५२).

७ मूळ शब्द अकारान्त असल्यास आनव्या ऐवजी याच हा प्रत्यय लागतो. चन्देगान् अली या नांवानें निरुपग्रही पुष्कळां उल्लेखिला जातो. चन्देगान् (८ फा० चन्दगान्) हें चन्दा याचें अनेकवचनाचें रूप आहे. मूळांत चन्देगान् च्या आधी कस्तरान् सारखें एसाई विशेषण असून तें अज्ञानानें गळलें आहे. तें धरून, ' कस्तरानि चन्दगानि अली ' याचा अर्थ ह्जात अलीच्या सेवकपैकीं हीनतम असा होईल. प्यादगान् हा शब्द पायदळ या अर्थानें एकवचनी जरी पापराला गेला असला तरी मूळांत पियादगान् हें पियादाचें अनेक वचनाचें रूप आहे. " प्याद-गानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडे स्वानिशी कम्बर्गां माळून फोजेचा मोड केला " (दिमरा ११२५३).

८ मूळांत अकारान्त नामाचें अनेक वचनाचें रूप ज्ञात (८ ज्ञात) हा प्रत्यय लागून होतें. उदाहरणार्थ: " तमाम कासनिज्ञात चरईस जाण्याचा हुकूम जाला " (राजवाडे ७११६६); " किळेज्ञातचा चन्दोघस्त " (वाढ-समा ३११६); " यास प्रमाणें तोफज्ञात (८ फा० तुहकजात, उपायनें) बराच नजर न्याय बजीरस्तान मोसूफचे स्वाधीन केले " (पदमव ११८); " मेवेज्ञातच्या (= फळाच्या) घड्याला " (राजवाडे ५१२२); " कंधार हिरात वगेरे कुभेज्ञातचा चन्दोघस्त " (दिमरा ३१६६). पुरा म्हणजे पेट हा शब्द हिन्दी असूनही त्याचें पुरेज्ञात हें रूप पुढील वाक्यांत आहे- " तमाम पुरेज्ञात व कासनि व राजमन्दिरीं चौक्या ठेऊन चन्दोघस्त केला " (ऐटि ११२५).

९ आत हा प्रत्यक्ष मूळांत आरबी असूनही फार्सी व तुर्की नामाला लागून धागा-यत ८ धागात, कुर्निसात ८ कोर्निसात व गैराद ८ घैराद अशीं रूपें सिद्ध होतात.

१० अनेक आरबी नामांचीं अनेकवचनांचीं रूपें मूल धातूंत फरक होऊन होतात. तथा रूपांचा उपयोग फार्सींत रूढ आहे, मराठींत तो कचित् आढळतो. " हुजूरचे अकारांम " (= जवळचे लोक) (राजवाडे १५१२५); " अत्राफसिलेदार " (राज-वाडे ७५२); " अमला " (= अमलदार) (राजवाडे ७५५); केला (राजवाडे १०१३४७); मकासीय (८ मकसूय पत्रें) (राजवाडे १०१३१२); " मवाल्स " (८ मल्लस, हेतू-राजवाडे ८१२०३); " रिआया व मुजारियान " (८ रईय रयती व शेतकरी-राजवाडे ६११५३); " पातशाहजादे व सलातीन " (८ सुल्तान, राज-पुत्र-दिमरा ११२७२); वगेरे.

११ अशीं काहीं अनेकवचनी नामें मराठींत एकवचनी अर्थानें उपयोगितां जातात: उदाहरणार्थ, अल्फार (८ सबर, बातमीपत्रिका राजवाडे १०१२७३); अथाप (८ शीफ अभिज्ञान, निरुपद्री); अरवाय (८ सबय माल-राजवाडे ११५३); असांमी (८ हरय) नेमणूक, ब्यक्ती, अल्काय (८ लकय मा'ना-दिमरा ११७); अहकाम (८ हुकम) सत्ता, (चिप २२); अहवाल, इवाल

(\angle हाल् स्थिती, कैफियत); आदाब (\angle अदब् मुजरा-ऐदि ११२); उमराब (\angle अमीद् सदाँर); ओकात् (\angle वक्त् निर्वाह-राजवाडे १५१२९३); ओलाद (\angle वलद्, प्रजा, कुत्रो); ओलिया (\angle वलो, साधू); ओसाक (\angle वस्त् लौकिक-सरे १११६१३५); कवाईत (\angle काइदा, युकी, शिस्त), कुकार (\angle काकिद् लुच्चा, सरे १०१५२०२); कुर्निसात् (\angle कोर्निश् वन्दन); सत्त (\angle सत्त् पत्र-राजवाडे १०११६४); तक्सीराती (\angle तक्सीर चूक-इऐ ५१४५); व्यादगान (\angle पियादा, पायदळ-दिमरा ११२४३); तवारीख (\angle तारीख् इतिहास); मजालस (\angle मजिलस्, बैठक-मुकेश्वर-सभ.पर्व २१३१); मरातय (\angle मर्तबा, किताय-राजवाडे ११२३); मुशायस (\angle शेस् धर्ममूर्ती-राजवाडे ५११२); मसाला (\angle मसलहद्) वगैरे. “ रयायानी तरे कानद् सोंरे ” (राजवाडे १६१४९) यांत रयाया हें रयतचें अनेक वचनाचें रूप असून त्यास आनी हा प्रत्यय लाविला गेला आहे.

फार्शीत द्विवचन नाही. ऐन् प्रत्ययान्त जानिबेन, तर्फेन, वालिदेन् हे शब्द अर्थी आहेत. ‘ जानिबेन ’ (साने-पयाव ४८४) व ‘ तर्फेन ’ (सरे ७१३५ ६४) यांचा दुनर्फी, परस्परें याअर्थां किपाविशेषणाहारासा उपयोग होतो. पुस्त (\angle पुश्त्) पिडी हा शब्द फार्शी असताही पुस्तेन असें द्विवचन पुढील वाक्यांत आढळते: “ दोन्ही रिवासती पुस्तेन पासोन चेऊ, जुदाई नाही ” (राजवाडे ७१५१).

१२ विभक्तिप्रत्यय असे दोनच आहेत:- द्वितीयेचा अगर चतुर्थीचा रा व पष्ठीचा इ. प्रथमेच्या एकवचनाच्या रूपांत अनिश्चितपणा दाखवायचा असला म्हणजे ई हा प्रत्यय लागतो, जसें, मर्दी म्हणजे कोणी एक मर्द. फसोशी, कितायती, सुमारी, तकावती वगैरे पुष्कळच शब्दांत जो निरर्थक अन्य ई हा प्रत्यय आढळतो त्याचें मूळ उपारेनिर्दिष्ट निषमांत असावें.

१३ कर्मदर्शाक नामास सन्निग्धता घालविण्याकरिता विभक्तिप्रत्यय लागलाच तर रा लाविनात. मराठीतील ला हा प्रत्यय फार्शी रा पासूनच निघाला आहे असें दिसतें.

१४ इशाकत म्हणजे पष्ठी सम्बन्ध. यांत शब्दक्रम मराठीच्या उलट असतो; व पष्ठीचा प्रत्यय इ (याचा उच्चार ए असाच बहुधा होतो) हा पाहिल्या नामाला लागतो; उदाहरणार्थ दुतीचा गिरी याचें मापान्तर कोइ इ-नूर, जूनचा महिमा याचें मापान्तर मोहे जून असें होतें. ‘ राहणार पुजे ’ ‘ किछे पुरन्दर ’, ‘ अ कोम क ’ ‘ शिल्लक माह गुदस्त ’ वगैरे अनेक वाक्यचारांत फार्शी शब्दक्रम दिसतो. सामासिक मामात मात्र शब्दक्रम मराठीप्रमाणें असतो व प्रत्यय गळतो; जसें गुलाब म्हणजे आबू-ई-गुल् फुल-पाणी, सुगन्धी जल. अकारान्त नामास च हा प्रत्यय लागतो जसें ‘ चक्राय उमर ’ (साने-पयाव ४७६) म्हणजे आयुष्याची शाश्वती.

१५ हा पष्ठीचा प्रत्यय शाह्-आलश्, शाह्-जहान्, नूर-जहान वगैरे अपवादात्मक

शब्दांत व साहेब, वली वगैरे शब्दांनीं सुद्ध होणाऱ्या पष्ठी सम्यन्धांत उच्चारिला जात नाही; उदाहरणार्थ साहेब-हिंमत हिंमत्वान्; वली-न्यामत (= श्रीमन्त, राजवाडे १०१६५) व वली-अहद (राजवाडे ११६३) म्हणजे युवराज वगैरे शब्दप्रयोगांत पष्ठीच्या प्रत्ययाचा उच्चार नाही. मराठीत त्याचा उच्चार होणे हीच गोष्ट अपवादात्मक आहे; उदाहरणार्थ "अज सवय-दूरी-राह" पदमव ११२; "अजबायेस विमारी" (पदमव ११४); अज्जा मन्हामत. हिंमत मदां-मदत सुद्धा या महेश्वर म्हगीचा अर्थ धीर-कसोशी मनुष्यांची (व मग) मदत ईश्वराची असा आहे. मूळांत हिंमत् व मदद् या शब्दांच्या अन्तीं इ हा प्रत्यय आहे. तसेंच रङ्ग-रोगण मूळांत रङ्ग-इ-रोगण म्हणजे तेल-रङ्ग असे आहे.

१६ सम्योधानासाठीं कविनेंत आ हा प्रत्यय वापरतात. गद्यांत नामाच्या-पूर्वी अरे या अर्था ' अप् ' अथवा अरवी ' या ' हे अव्यय उपयोगितात, जसे ' या खुदा. '

१७ इतर विभक्तींनीं दाखविले जाणारे सम्यन्ध पूर्वगामी अव्ययांच्या साहाय्यानें ध्यक केले जातात, जसे, अझ-ई-सवय म्हणजे या कारणाने; दरीं विला म्हणजे या वेळीं वगैरे.

१८ पुरुषवाचक सर्वनामांपैकी तृतीय पुरुषी एकवचनी ऊ म्हणजे तो-ती, हे पुढील वाक्यांत आढळते:- " याद ऊ (= त्याच्या मागून) अफ्लाद् व अह्काद् त्यांसी रया करणे " (राजवाडे १५१६४). पुरुषवाचकच पण पष्ठीदर्शक संयुक्त सर्वनामांपैकी तृतीय पुरुषी अश् " आखीरश " (= म्हणजे त्याच्या अन्तीं; साने-पयाव ४८०) यांत आढळते.

१९ हरएक (८ हर्यक्) व हदीं (= दोघेही) यांचा उपयोग घराच आढळतो; उदाहरणार्थ " हदीं जणांचा जमान घेणे " (राजवाडे १५१७०). ' खुद् ' (८ खुद् = आप) हे सर्वनामानां आहे. ' ब-जिन्नस ' व ' बराय खुद् ' यांचाही उपयोग खुद् तेंच असा अर्थ दर्शविण्याकडे होतो. " तें पत्र ब-जिन्नस त्यांनीं स्वामीचे सेवेसी पाठविलें " (राजवाडे ८१८५). " त्यांसी ब-जिन्नस नजर बेग सांजी याणीही पत्र सेवेसी लिहिलें आहे " (राजवाडे ८१२११). बराय याचा अर्थ साठीं अगर मुद्दीनें असा होतो. तथापि अज्ञानामुळे, " बराय खुद् पादशहा पाजवर मी छपा घालितों " (मराचिधोशा ३४), व " गोपाळराव गोविन्द यांनीं आपली फौजेचे तारकेत बराय सुद्धास उभे राहून श्रीमन्तांचे हबेलीचे रक्षण केले " (राजवाडे १११५९) असे प्रयोग आढळतात. .

२० दर्शक विशेषणांपैकी ई (= हा) व आ (= तो) हीं मराठींत आढळतात. दर्शारी पत्रांत ई जानब (= ही माणूस) याचा उपयोग आम्ही दर्शविण्याकडे होतो, त्याच-प्रमाणे " आ हादेवी खत पाठविले " यांत आ हादेवी याचा अर्थ ' आपण ' असा घरा-बयाचा. या शिवाय अर्जवाद्, दरीविला इत्यादि प्रयोगांत ई आहे. " अर्जवाद्

(= यां नंतर) होईल तें नमूदास येईल " (राजवाडे १०११२); शिवाय " दरी
सुरत " म्हणजे या स्थितीत (राजवाडे १११८).

२१ करणे, मारणे, देणे इत्यादि क्रियापदांच्या पूर्वी क्रियावाचक अगर इतर नाम
चालून संयुक्त क्रियापद सिद्ध करण्याचा प्रकार मराठीने फर्शीवरूनच उचलला. कुदणे
खान्देशांत अजून प्रचारांत आहे; हा प्रयोग कानाळा गोड लागत नाही पण लंडी मारणे
(८ फा० सदर) हा प्रयोग रुढ शास्त्र्यांमुळे गोड लागतो. मिशीवर ताव देणे यांतील
ताव देणे हे बीरोबर ताव दादन्=पाळ देणे चें भोषान्तर आहे.

२२ सकर्मक क्रियावाचक नाम व असणें अगर होणें मिळून कर्मणि क्रियापद सिद्ध
झेळ लागलें; जसें कत्तल होणें म्हणजे मारलें जाणें; गळप होणें म्हणजे घस्त होणें
इत्यादि. याचा एक परिणाम असा झाला कीं मार्गील क्रियावाचक नामांचा उपयोग
कर्मणि धातुसाधित विशेषणासारखा होऊं लागला, जसें इतराज (= गाराज) गकं,
(= निमज), जमा (= एकीकृत), सर्वज (= शिक्षित, प्रवीण), तहकीक
(सत्यनिर्णयित, खरें), दखल (= श्रुत, माहीत), दिक्क (= क्षीण), माहीत
(= ज्ञात) वगैरे.

२३ क्रियापदाच्या रूपापेकी " गुम् शूद, " " मोर्तव सूद " मध्ये शुद् म्हणजे
झालें व " रवो धरेंत " (राजवाडे १६१४१) मध्ये अस्त म्हणजे आहे, ' रोशन गदीद् '
मध्ये गदीद् म्हणजे झालें व ' गुदस्त ' म्हणजे झालें व रवो दारन्द मध्ये दारन्द म्हणजे
हेवाडें असे पांच शब्द सांपडतात.

२४ पुढील क्रियापदे फार्सी शब्दांपासून झालेली आहेत

(१) धातुपासून:- अजमावणें ८ आइमा, गुज्राणें ८ गुस्र, गुज्राणणें ८ गुसरान्,
छोपणें ८ चोप, तवानणें ८ तवान, नावाजणें ८ नवाश्, कर्मावणें ८ कर्मा, यजा-
वणें ८ यजा आइ.

(२) नामांपासून:- सचणें ८ सच, गन्जणें ८ सहज, चोपणें ८ चोप्, जयावणें ८
जवाव, जमणें ८ जम्अ, जुमानणें ८ गुमान, जोरावणें ८ जोइ, छाडणें ८ जाडव,
डागणें ८ दाघ, तपासणें ८ तफहदुस्, दगावणें ८ दघा, दफनणें ८ दफन्, दमणें
दम्, नकलणें ८ नक्कल, नक्कासणें ८ नक्कश, पेचणें ८ पेच्, पेहेरणें ८ पेहन्,
फितणें ८ फित्ना, बदलणें ८ बदल्, घनावणें ८ घिना, बिछावणें ८ बिसाव,
मुरणें ८ मुरम्बा ८ मुरब्बा, रम्जणें ८ रज्ज, शिलगावणें ८ शल्क्, सतावणें
८ सतम्, सुलावणें ८ सुराव, हवालणें ८ हवाला, कुर्वण्डणें, जमावणें.

(३) विशेषणापासून:- जाहीरणें ८ छाहिर, नरमणें ८ नर्म, लडण्डणें ८ लडग्,
सरदणें ८ सर्व, सुस्तावणें ८ सुस्त.

२५ पुढील क्रियाविशेषणें फार्सीतून मराठीत झालेली आहेत. असेर, अजीबाद्
(= बिल्कूल, पापुडें राजवाडे १०११५, १०११६), अजून, अक्कीय,
अम्बल, अम्बव, अलाहिश, आत्ते, खानसाई, कामसा, सास, सुकिया, सुसुस, गाय.

धाना, गुदस्ता, गोया, जाहिराणा, जूद, फक, फिल्लो, फिल्लांके, फिल्लाल, पेशेजी, बल्के, बाभार, बाही, बिल्करी, बिल्कूल, बिल्कैल, बेलाशक, मचादा, महतकदम, यन्दा, शायद, शिताच, हर्गजि, हम्तास, हमेशा.

२६ पुढील उभयान्वयी अव्ययें फार्शीतून मराठीत आली आहेत— अगर (= जर; पदमव १०९ किंवा), कीं (कि, अम्मा, चुनाचे, मगर (परन्तु), या, व, लेकीन, लेहाजा, सचव.

२७ पुढील उद्गाराचक अव्ययें फार्शीतून मराठीत आली आहेत, अफसोस! सच-दार्! गप! सामोरा! सार्शी! झूपा! सैरा! चूपा! तोचा! वाह! वाहवा! शाचास! इत्यादि.

२८ पुढील पूर्वगामी व पुरोगामी शब्दयोगी अव्ययांच्या योगानें क्रियाविशेषणें सिद्ध होतात अज् (अश्) = मुळें, पासून; ते, ता = पर्यंत; दर = मात; व, बि = -ला, -नें; वा = सह; वर = वर, वरायू = साठी, व बे = वाचून ही मूल पूर्वगामी शब्दयोगी अव्ययें होत इतर नामांशी यांचा संयोग होऊन संयुक्त शब्दयोगी अव्ययें सिद्ध होतात, कित्येकदां मूल उपसर्ग गळून जाऊन नामांचाच अव्ययासारखा उपयोग होतो अव्ययात्मक नामांच्या अन्ती व संयुक्त शब्दयोगी अव्ययांच्या अन्ती इस्फात्चा इ हा प्रत्यय लागतो परन्तु मराठीत तो गळतो. मापेच्या अज्ञातामुळे कित्येकदां पूर्वगामी अव्ययांच्या पुढील नामास -चा, -ची, -चें इत्यादि मराठी प्रत्यय लागतात तर कित्येकदां फार्शी पूर्वगामी व मराठी पुरोगामी दोन्ही अव्ययांचा उपयोग आढळतो; जसे, “अज्दय (= रीतीनें) वाज-चीच्या, व हक-परस्तीच्या व इस्फात्च्या रीतीनें” (पेअ ६१), “व-जोमर्दीनें” (रफ्तवाडे १०१२१९).

संयुक्त शब्दयोगी अव्ययें सारलीं दिली आहेत.

१ अज्जुः-अज्-कदीम = पूर्वापासून (वाड-मा ११६५), अज्तरक = याजूनें, कडून; अज्वायेस = कारणानें (पदमव ११४); अज्तरचय = कारणानें (पदमव ११२) इत्यादि.

२ अज्रा (= अज्राहि) = मार्ग, पूर्वकः-अज्रा एल्लास = स्नेहपूर्वक (राजवाडे १०११८); अज्राहे सानगी = धरोव्याचे रीतीनें (राजवाडे ५१८५); अज्राहे दोस्ती = मैत्रीपूर्वक (राजवाडे ५११६४); अज्रा-मन्हामत = रुपापूर्वक, अज्राहे मेहेबानगी (राजवाडे १०१२१२); अज्राहे इरामजादगी (राजवाडे १११४१) वगैरे वगैरे.

३ अज्दय = रीतीनें (पेअ ६१).

४ अजी (= अश्-ईन्) या पासून अर्थ न कळल्यामुळे पुढील वाक्यांत पासून शब्द निष्कारण पडला आहेः— “अजी पासून कुसूर न कीजे” (राजवाडे ११२४८). “अजीचाद” = यापुढे (राजवाडे १०११६७, १०११९३); अजीचायेस (= अश्-ईन्-माइस्) या कारणास्त (पदमव ११२); अजी वास्ते म्हणून (इम ६६).

अजी सचब; इत्यादि. अजीबाद् पाछून अजी असा संक्षेप होतो व त्याचा उप-योग बिल्कूल या अर्थानें होतो.

५ अहद (अश् हद्-इ) = च्या सीमेषासून. "अहद रायगिरी" (चित्र-गुप्त १६१).

६ कविले (कब्ल-इ) पूर्वी. "कविले माही" (राजवाडे १०१६४).

७ खिलाफ (अ-खिलाफ-इ) विरुद्ध. "खिलाफ-मर्जी" (राजवाडे ३१४६).

८ जहाती (अ-जहद्-इ) सार्थी. "जहाती मण्डारा" (राजवाडे १५१५३).

९ तहद् (अ-तहद्-इ) सीमेषपर्यन्त. "तहद्-दिल्ली" (पारसीस ग्रंथ २५३).

१० ते, ता; तह. "तारीस एक ते सात" मधील ते हें अव्यय कार्थी ता चेंच रूपान्तर असावें "ता-मदूर" शक्य तोंवर (राजवाडे ७१३७); "ता-हाल" आजपर्यन्त (खरे ७१३५७५; राजवाडे १०१८२). तह हेंही ता चेंच रूप आहे; जसें तह-इयात म्हणजे आ-जन्म.

११ दर याचा अर्थ आत असा आहे; जसें, "दर हर साल" म्हणजे प्रत्येक वर्षी (राजवाडे २०१९); "दर्महा" = महिन्यास (खरे ८१११९). परंतु हर म्हणजे प्रत्येक याच्याशी दर या घोटाला होऊन दर म्हणजे प्रत्येक असा अर्थ सम्भवला; जसें "दर्गाह" म्हणजे कधीही (राजवाडे ११३६); "दर्वक" = नेहमी (राजवाडे ११३६); दर्महा = प्रत्येक महिन्यास

१२ दर्म्यान (अ-दर् मियान-इ) = मध्ये.

१३ दर्ी (अ-दर-ईन्) = या...आत; जसें, "दर्ी घास" (इम ६७); "दरी वस्त" (राजवाडे १६१५२); "दर्ी विला" = यारेळी; "दर्ी सुरत" (राजवाडे १९१८) वगैरे.

१४ दिमत (अ-ब सिम्मत-इ) तफेंचा, कडील; जसें, दिमत अ.

१५ नजीक (अ-तहदीक्-इ) = सन्निध. "नजीक समाधी" (राजवाडे १५१५४); "नजीक नदी" (राजवाडे १५१५२).

१६ निश्चत (अ-ब-निश्चत-इ) = दिमत.

१७ ब (अ-ब) = नें : "ब-ई समय" (साने-पयाव ३८४); "ब-तारीस" = तारसेस (राजवाडे १६१५९); "ब-बजे-अहसन" = उत्कृष्ट रीतिने (राजवाडे १५१११); इत्यादि.

१८ ब (अ-बा) = सह, निशी. "ब-अम्". (दिमरा ३१२६); "ब-ज्मि-वत" (खरे १३६३९९); "ब-पोशाख" = पोशाखी (साने-पयाव २९६); "ब-बकूफ" = शाहाणा (दिमरा ११४८); "ब-सरज्जाम" (राजवाडे ११४९); "ब-सबाय" = युक्त (राजवाडे ५१८५).

पुढील ठिकाणींय हें अव्यय निष्कारण आलेलें आहे. "बमय" या जोड व्यप्रांत्य बची ज़रुरी नाही. "बमयकुटुम्बासुदा" (राजवाडे १०१२६५) यांत

एकाच अर्धोर्ची दोन एक पूर्वगामी अव्यय व एक पुरोगामी अव्यय हीं उपयोगिलीं आहेत. तसेंच यहा “ व-शर्ती-प्रमाणें ” (राजवाडे १९१०८), “ व-हर्गीज= कर्धीही, ” (राजवाडे ७१२३) यांत वची आवश्यकता नाही.

१९ व-गेर (८ वि-घेद-इ) वाचून. “ वगेर जागीर ” (इम ६६).

२० व-तरीक (८ व-तरीक-इ) मागे, दाखल. “ व-तरीक नज़रबंद ” (दिमरा १११२२), “ व-तरीक मेजवावी म्हणून ” (दिमरा ११११४).

२१ बदल, साठी. “ बदल-नन्दादीप व भण्डारा ” (राजवाडे १५१५८).

२२ वा-सह, “ वा-जमियत ” (राजवाडे ५११३२); “ वा-यक्-दिगर ” = एकमेकांशी (साने-पयाव ४७३); “ वा-वकर ” (राजवाडे १०१२५२); “ वा-यक्क ” (राजवाडे १२१२७); “ वा-नजूद ” = असें असूनही (राज. वाडे १११२४).

२३ वि-कलम; वि-तथील, “ वि-तर्जुमा = ” नियमानुसार (राजवाडे १५१२७१).

२४ वर म्हणजे वर. मराठी वर हें वर वेंच रूपान्तर असावें. “ वरल्ल ” = तरुतावर (दिमरा ११२६९); “ वरकें ” = वाजूत, पदच्युत; “ वपा ” पापा-वर, उपस्थित (राजवाडे ५१७६); “ वराव ” = वाव्यावर, वाताहत (होके १४); “ वरकक ” = सत्यास अनुसरून; अनुसरून (राजवाडे १५१३३; ३१११०).

२५ वरकूम (८ वरकूम-इ) प्रमाणें. “ वरकूम याद ” (वाड-याबा २१६६).

२६ विला (८ अ० विला) वाचून. “ विला उजूर ” (गोइसा १५); “ विला कसूर ”; “ विला-महसूल ” (राजवाडे ७१९४); “ विला हुजूरत ” (ऐटि २१७४).

२७ वरावर=सर्वे. “ वरावरी माणकोजी हुकेवदार ऐवज पाठविला असे ” (राज. वाडे ५११३०).

२८ वराय=साठी. “ वराय तिज्जारत ” = व्यापारासाठी (पदमव ११३); “ वराय-नजूर ” = उपायनासाठी (पदमव ११८); “ वराय मातमुर्ती ” = दुसऱ्यासाठी (पदमव ११४).

२९ याद (८ यअद्-इ). “ याद-ऊ ” त्याच्यानंतर (राजवाडे १५१३६४); “ याद-दसरा ” (सरे ८१४३५२).

३० यादज (८ यअद्-अश्); “ यादज-ईद ” (दिमरा २१३७); “ यादज-यसार्त ” (इम २६०); “ यदज-कते ” (राजवाडे १२११२५).

३१ ये वाचून. “ ये-उजूर ” (राजवाडे १०१५७); “ ये-कुसूर ” (राजवाडे २०१२२०); “ ये-सत्ते ” = निर्भयपणें (जोरा १०५); “ ये-गुन्हा ” (गोरा १०५) “ ये-जाव ” (सरे ११४४१); “ ये-तकीर ” (दिमरा २११२०) “ ये-

द्विकृत " (राजवाडे २२१४); " बे-मुर्वत " (खरे ६१२६७९); " बे-मुलाजा " (खरे ९५४); बे-रुखात " (दिमरा २१५७); " बे-शक; " " बे-शुमह " (साने-पयाव ४८२) इत्यादि.

३२ बे (८ वि) = - ने. " बे-जराव " = जोरांने (पाव ४०). " बे-जोर " (खरे ८१४१९९); " बे-तन्हा " (राजवाडे १९१९३). " बे-बजे " (राजवाडे १२१२२); " बे-बाजवी " (गोइसा १३); " बे-शर्त " (वाड-समा ११३४).

३३ माफक (८ मुवाफिक्-इ) प्रमाणें " माफक-मरातव " (दिमरा ११७५); " माफक-मामूल " (दिमरा २१९६); " माफक-हुकुम-बिलायत " (पदमव ११५).

३४ मै, मये (८ मअ-इ)-सह. " मै-जमियत " (सानेपयाव ४९३); " मै-फजंदा " (वाड-सनदा ८७); " मै-फोज " (साने-पयाव ४९४); " मये लश्मणपन्त " (राजवाडे ११९८४); " मये वमूल " (राजवाडे १०१९६४); " मये जमियत " (राजवाडे ५१४२).

३५ शिवाय (८ शिवाय). " शिवाय पाटीलबावाचे पवानगी " (दिमरा १११९९); " शिवाय तोफा ताहक " = उपायनें घुला कळत वर (दिमरा १११०४).

२९ मराठीत पुढील अव्ययें पुरोगामी आहेत. त्यांपैकीं (१) असेल, (२) ऐवजी ८ व -इवस्-इ, (३) खेरीज ८ खारिज-इ = बाह्य, शिवाय, (३) ता-गायत ८ ता-पायत-इ = अन्तापर्यन्त, (५) दुर्भान ८ दुर्भियान-इ = मध्ये, (६) देखील, ८ व दाखिल धरून सुद्धा, (७) नजीक ८ नज्दीक् जवळ, (८) बहुक्क ८ बहुक्म-इ प्रमाणें, (९) बाद नन्तर; दाखलबाद चार केले असेल (वाड समा ११७५) (१०) मार्फत ८ व-मुआरफत इ ओळखीनें, मध्यस्थीनें, (१०) शिवाय वा अव्ययाची विशेष ओळख करून देण्याची आवश्यकता नाही. (११) तरीक ८ व-तरीकि मार्गे, योग्यः— " सलाहतरीक " = युक्तिवाद म्हणून (दिमरा ११७); " तोफा-तरीक " = नजराण्यास योग्य (ऐकिप्र २१६१); " नजराणा-तरीक " (ऐटि २१७१). (१२) निहाय याची व्युत्पत्ती अनेकवचनाचे प्रत्यय आन् अगर आनी व हा अशी असावी, पण ही समाधानकारक नाही. " किले निहाय कैद ठेविले " म्हणजे किल्याकिल्या-वर कैद ठेविले, असा अर्थ होतो. (१३) माफक ८ मुवाफिक्-इ प्रमाणें. " मुयामाफक " = इच्छेप्रमाणें (समासद ३९). (१४) माविजा ८ व-मुआवस-इ = ऐवजी— " वकलातीचे माविजा " (राजवाडे ५१९५). (१५) वास्ते ८ व-वासित-इ = माध्यमे, साठी. " मज्मुना वास्ते " = मज्जुरासाठी (साने-पयाव ३८७).

३० कित्येकदां नामाची द्विरुक्ती होऊन शब्दयोगी अव्यय मध्ये येतः—

(१) अलाहिदा-व-अलाहिदा, एक-व-एक, कूच-व-कूच, गिदं-व-गिदं; जरा-व-जरा, जा-व-जा, देह-व-देह, दर-व-दर माह-व-माह, रोज-व-रोज, रू-व-रू, साल-व-माल, हर्फ-व-हर्फ.

(२) जोर-बे-जोर, रात-बे-रात, शर्त-बे-शर्त, सलामत-बे-सलामत.

(३) कार्किर्दी-दर-कार्किर्दी, कूच-दर-कूच, मजल-दर-मजल, पुस्त-दर-पुस्त.

३. पेदपें वगैरे.

३१ विल् (८ पूर्वगामी अव्यय वि (= नै) + (अ) ल् निश्चायक उपपद)
 ५ किल् (८ पूर्वगामी अव्यय फी (= जात) + (अ) ल्) हे अरवी उपसर्ग
 लागून पुढील क्रियाविशेषणें सिद्ध झालेलीं आहेत. विल्-एकरुई = एकनिष्ठपणें
 (राजवाडे ६।६०२), विल्कूल, विल्कैल = वस्तुतः (राजवाडे १५।२२८),
 विल्मत्ता (राजवाडे १८।५३), किल्कौर = त्वरेन (ऐटि १।५९), किल्वाके =
 सरोसर; किल्हाल = सध्या (पदमव ११८).

३२ चांखेरिज पुढील क्रियाविशेषणें मराठीत उपयोगिलीं जातातः

(१) कालवाचकः अखेर, अजून, अब्बल, गुदस्ता, जुद = लोकर (राजवाडे
 ११।७३), दी-पेस्तर = च्या (इम ६८), दुयार, पेस्तर, पेशजी = पूर्वी,
 बादां = बारांवार, यन्दा, रोज, सानीहाल = पुन्हां, हर्गाह, हर्गीज = कधीही
 हल्ली बगेरे.

(२) स्थलवाचकः आम-सास (= सर्वत्र), इस्तकवाल = सामोरें (राजवाडे
 ५।१२५), गर्दांगदी = चोंदीं बाजूस, चौगर्द, जानोबैन, तर्कैन, पेशवा =
 सामोरें (दिमरा १।२।३).

(३) रीतीवाचकः अजीबात, अजी, अल्पात्, अलाहिदा, आस्ते, खाई मखाई,
 सानसा (= तुझी इच्छा असो, नसो तरी निश्चयपूर्वक), सास, खुफिया =
 अन्तस्थ रीतीन (दिमरा २।१५), खुसूस = विशेषतः (राजवाडे ५।५२),
 गायबाना = अपरोक्ष, ज्माना = मुलें (राजवाडे ८।१३८), जूर, जलद,
 जाहिराणा = उघडपणें (राजवाडे १।२८१), जिन्हार = मुळीच (सानेपयाव
 २८२), तन्हा = एकाग्रानें (राजवाडे ५।२५), थेट ८ ताहद्, पैहम = लागो-
 पाठ (साने पयाव १७८), न्यहायत = अत्यन्त, मुफूसल = सविस्तर, राज-
 रोस, शायद = कदाचित्, मचादा = कदाचित् (राजवाडे १।२६), समोय =
 बालाग्रहि (राजवाडे १०।२७८), इकनाफ, हमसास = निश्चय.

शब्दसिद्धी

१ नामास अगर विशेषणास पुढील प्रत्यय लागून भाववाचकनामें सिद्ध होतात.

१ आः— गर्मा; पन्हा ८ पद्ना ८ पद्न = रुन्दी.

२ आईः—फार्शीत रोशनाई हा एकच शब्द आई प्रत्यय लागून झालेला दिसतो. मराठीत पुढील उदाहरणें आहेतः अमिराई (प्रभाकर १३९); कदिमाई (राजवाडे ८१११); गनिमाई (सरे ६१२७९६); जंबराई (परशुराम १३९); जलदाई; दिरङ्गाई यांतील आई हा प्रत्यय निष्कारण आहे; दुनियाई (राजवाडे ५१२०), दुस्तलाई (जोरा ५); नरमाई (जोरा ६); नाजुकाई; बारकाई; सराफाई; सुस्ताई इत्यादि.

३ ईः—एकी; काकुंनी; खुयी; दानाई; दुही; सवुरी वगैरे.

४ कीः—हा प्रत्यय गीचेंच रूपान्तर असावें. गन्दकी ८ गन्दगी = घाण; जामीनकी; दम्यांनकी (सरे १०१५२९६); मुजावकी (राजवाडे १५१२६); सानकी (राजवाडे १२१९२); शहाजादकी ८ शाहजादगी (ऐः ५१). हा प्रत्यय मराठीत चाडूगलाच छळ झाला आहे.

५ गिरीः—फार्शीत गद् हा कर्तृवाचक प्रत्यय आहे, याला ई लागून गरी हा संयुक्त प्रत्यय सिद्ध होतो. सखान्ची-गरी गुमास्तगरी, मुत्सद्दीगरी, यरुशीगरी, व शिपा-हंगरी अशा कांहीं थोड्या शब्दांत पदवीदर्शक अगर कार्यदर्शक म्हणून गरी या प्रत्ययाचा स्वतन्त्र उपयोग आढळतो. गीइ या धातूला ई लागून पेणें या अर्थाचा गिरी फक्त कयजूगिरी खचगिरी, दस्तगिरी व मुल्स-गिरी या चार शब्दांत दिसतो. मराठीतील उदाहरणें.

(अ) सजाश्चीगिरी, कारेगिरी, गुमास्तेगिरी, मुत्सद्दीगिरी, चक्शी-गिरी, शिपाय-गिरी, सोदागिरी वगैरे.

(आ) अस्तगिरी, सावन्दगिरी, गाफील-गिरी, गुलाबगिरी, दस्तगिरी, दम्यान्-गिरी, दिवाणूगिरी, दरजू-गिरी, दुस्माचगिरी, नकास-गिरी, प्यादेगिरी, पैवस्तगिरी, बिदा-गिरी, बेमानगिरी, मदान्गिरी, माहोस्गिरी, मुद्दगिरी, मुल्हा-गिरी, वस्तादगिरी, सदागिरी, इत्यादि.

६ गीः— हा प्रत्यय मूळांत अकारान्त शब्दासच लागतो, जसे चन्द-चन्दगी. इतर उदाहरणें अजुर्दगी; अमुदगी, सफगी, गिर्विद्गी, जिन्दगी, ताजगी, दारोगी, देहनगी, निवीसन्दगी, प्यादगी, पोतगी, बन्दगी, बे-मजगी, मदानगी, मान्दगी, रवानगी, जगी, शर्मिन्दगी, हरामजादगी इत्यादि. मराठीत स्वतन्त्रपणें पुढील भाववाचक नामें सिद्ध झालेली आहेतः—

उमेदगी, कर्सदगी, खुसन्दगी, जुदागी, दुश्मनगी, ना-तवानगी, पटेलगी, कुस-गा, यजीदगी, बिदागी, बेमानगी, मेजवानगी, मेहमानगी, मेहेरवानगी, लाचारगी राणगी, वगैरे.

७ आत्:-कित्येक अरबी भाववाचक नामाच्या अन्ती अत् येतो. अरबीतील, ईयत् हा प्रत्यय कैफियत, समुसीयत, जाहलीयत, मालकीयत, वारुफीयत, वाहदीयत, वगैरे ५-६ शब्दांत आढळतो. पुढील शब्द त लागून झालेले आहेत. सलीयत, नाययत, वजीरत, हेजियत वगैरे. इनामत, गुजारात कफारात, फज्जंदानत वगैरे शब्दांतील अन्त्य तला मुळांत आधार नाही. मराठींत -आत् हा प्रत्यय परिणत झालेला दिसतो: जेसें, इद्बारात, कबुलायत, करामात, काबजात, जुरात, जाहिरात, तहकीकात, ताबीनात, तालूकात, नबायात, मालूमात, मुकामात, रुज्वात, सुरात, हुजरात.

२ अल्पत्वदर्शक नामें-इचा (बगिचा ८ बाघ), - क (जन्मूरक, बदक ८ बत्) व-चा (गालीचा) हे प्रत्यय लागून होतात.

३ स्थानदर्शक नामें पुढील प्रत्यय लागून सिद्ध होतात.

(१) आबाद:- अहमदाबाद, हैदराबाद वगैरे.

(२) खाना (८ फा० खाना = गृह) अदख्ताना, अजायबखाना, घुसख्ताना, दाख्ताना वगैरे.

(३) गाह,-गा:- इद्गा, कम्बर्गा = सेनामध्य, किडलेगाह = वन्दनस्थान, खाडगा = निद्रागृह, जागा, दर्गा, पागा वगैरे.

(४) दान:- अद्दगुस्तान, कलन्दान, जुन्दान, गुल्दान, चिरामदान, ताबूदान, शामदान वगैरे.

५ दाणी:- (हें दान बेंच रूपान्तर आहे) अत्तरदाणी, विकदाणी, चहा-दाणी वगैरे.

६ स्तान:- कश्गरस्तान, तुर्कस्तान, हिन्दुस्तान वगैरे.

४ नामसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रत्यय लागून होतात.

(१) ची:- खजान्ची, तबल्ची, तारची, तोफची, नगरची, नशेची, मर्काची, मशालची.

(२) जी:- खजान्जी, दिवाणजी, मशाल्जी, मियांजी.

(३) गर:- कारीगर, जादूगर, जीनगर, बाजीगर, सोदागर.

(४) ग र:- कमानगर, फल्हर्गार, कारीगर, किमयागर, सिद्मवगार, गुन्हेगर, जादूगर, नकासगार मदतगार, माहीतगार, शिकलगार.

(५) वान:- पांखान, मेहेबान.

(६) वान:- बागवान, दर्वान, सारवान.

५ विशेषणें व नामें सिद्ध करण्याचे इतर प्रत्यय.

(१) ई:- अमली, अस्मान्नी, कबजी, कलमी, जूवाची, हौशी वगैरे.

(२) ई:- [फार्शी द्रव्यदर्शक ईन् पासून] आपनी, चर्मी, चोची, जूरी, पश्मी, मिर्झी, रङ्गी, सङ्गी.

(३) ईन्ः- रङ्गानि, सङ्गानि.

(४) आनाः- जल्माना, जूनाना, तल्बाना, दिवाणा, मर्दाना, माहाना, मेहनताना, मोताना.

(५) ईनाः- छर्बाना, जल्मना, माहीना, रोजीना, सालीना.

(६) मन्दः-अकल्मन्द, आर्जूमन्द, एहसान्मन्द (ऐच ११५), कसल्मन्द, दौलतमन्द, नियाज्मन्द, फिकीर्मन्द, बहरामन्द, रजामन्द.

(७) वजाः-काडीवजा.

(८) वन्तः, वन्दः-खुदावन्तः, गरजूवन्तः, खुदावन्द, दरद्वन्त, फिकीर्द्वन्द, रजावन्त.

(९) वारः-असामीवार, इस्मनवेशीवार, उमेद्वार, कलमवार, कौद्वार, मुलासे वार, तालेवार, बरुतवार, बयान्वार, बायत्वार, शिस्तवार.

(१०) शाईः- [फा० शाही =राज्य] काफर-शाही, शिवशाही, नोकरशाही, लोकशाही, शिन्देशाई, बाबाशाई.

(११) शीरः-अदब्शीर, आरामशीर, कायदेशीर, दास्तलेशीर, नफेशीर, काकेशीर, मसलतशीर, मोहिमशीर, वक्तशीर, हङ्गायशीर, हवा-शीर.

वरील पैकीं काहीं विशेषणें क्रियाविशेषणांसारसी उपयोगिलीं जातात.

६ क्रियावाचक धातुसाधिन नामें पुढील प्रमाणें होतात.

(१) धातूस- हश् लागूनः- [मराठीत उपान्य इ दीर्घ होते अगर ए होते अगर तिचा अ होऊन कित्येकदां ती गळते; व अन्य श या विकल्पें कळत स होतो]. अज्मास, आज्माईश, अफजायश, आरास; कशीश, कोशीस, खाईश; नवाजीस, नालीस, निगारीश, पर्वश, पुर्शीस, पैमास, कर्मास, बक्शीस, बारीश, मालीस, रज्नीस, रवेश, साजीश. याच सन्हेनै पैदास व बालाईश हे दोन शब्द पैदा व बाला यादोन विशेषणांपासून सिद्ध झालेले आहेत. वरील नामांस निरर्थक ई लागून कसोशी बाक्षिसी इत्यादि रूपें प्रचारांत आलेलीं आहेत.

(२) धातूस-आ लागूनः-अन्देसा.

(३) धातूस-आक् लागूनः-खुराक, पोशाक.

(४) धातूचाच क्रियावाचक नामासारखा उपयोगः-अङ्गेज, अन्दाज, गुज्र, गुज्रार, जोस, ताच, दगुज्र, करेच, शिताच, साज बगैरे.

(५) क्रियापदाचाच नामासारखा उपयोगः-आमदन, कर्दन-बस्तन बगैरे.

(६) क्रियापदांतील अभ्य अन् काढून उरलेल्या भूतकाल रूपाचाच नामासारखा उपयोगः-आमद, गुजास्त, निशस्त, करोक, फिरस्ताद, बस्तास्त, पैवस्त, रस्त, शिकस्त.

(७) भूतकाल रूपास-आ ८ अ (६) लागून होणाऱ्या भूतकाल वाचक अव्ययाचाच नामासारखा उपयोगः-गुमास्ता, नविश्ना, बस्ता, मुदा, शिकस्ता.

(८) दोन भिन्न क्रियापदांच्या भूतकाल रूपांच्या द्वन्द्वसमासानें:-आमद्रस्त, सरेंदां-फरोकी, सुदामत.

(९) एकाच क्रियापदाच्या धातूस व भूतकाल रूपास उ नें जोडून अगर त्या शिषाय:-गुप्तगो, चन्दोपस्त.

७ धातुसाधित कर्तृवाचक शब्द पुढील प्रमाणें होतात-(अ)

(१) धातूस-इन्दा (८ अन्दा) लागून:-नाशिन्दा, नवीसन्दा, परिन्दा, पोशिन्दा, कामिन्दा, चाजिन्दा, शामिन्दा, साजिन्दा.

(२) धातूस-आ लागून:-दाना, तवाना.

(३) धातूस-ना हा उपसर्ग लागून:- नातवान, नादान, नादा.

(४) भूतकाल रूपास-ना उपसर्ग लागून:-ना-बूद.

(आ) नामास पुढील धातू लागून:-

(१) अन्दाज (= केंक):-गोलन्दाज, जालन्दाज, तिरन्दाज, पकन्दाज, व त्याच धर्तीवर घरन्दाज, कारन्दाज, सरन्दाज.

(२) आवर (= आण):-जोरावर, दिलावर.

(३) आवीज (= धर):-दस्तबज.

(४) कन्द (= सोद):-मोहर-कन्द.

(५) कस (= ओढ):-अकंस, ताकंस, थार्कंस, त्याच धर्तीवर गान्जेकस जोरकस.

(६) छून (= कर):-कार्कून.

(७) खाह (= इच्छ):-सातसाह, सैसाह, दिलसा, तम्सा, दौलत्साह.

(८) खोर (= हा):-कजेखोर, चुगल्खोर, जिदखोर, तकारखोर, तुफाखोर, दगेखोर, दावेखोर, नशाखोर, फजीखोर, मिजाखोर.

(९) गीर (= धर):-अब्दागीर, अस्मानगीर, जहांगीर, दस्तगीर, दामन्गीर, दिलगीर, आणि त्याच धर्तीवर तमास्गीर, दुवागीर.

(१०) गुजार (= ठेव):-गईगुजार, गिले-गुजार, गोशुगुजार, नज्गुगुजार, माल-गुजार, शुक्र-गुजार.

(११) गो (= चोल):- कानुगो, रास्तगो, गरज्गो, भरतगो.

(११ म) तरास (= काप):-जुर्बा-तरास, कलमतरास, सङ्ग-तरास, सुम्ब-तरास.

(१२) तलब (= माग):- ज्वादा-तलब, मरामत-तलब, रजा-तलब.

(१३) दान (= जाण):- कददीन, कादीन.

(१४) दार (लेव, धारण कर):- अजुर्दा, कचिलेदा, छान्दा, तन्हेदा, दम्दा, नोफदार वगैरे.

(१५) दोज (= शिव):- चर्मदोज, जमीन्दोज, हवादोज.

- (१६) नवाज (= पाळ; वाजीव):- गरीब-नवाज, चङ्ग-नवाज, तासे-नवाज.
- (१७) नवीस-नीस (= लिही):- अख्बार-नवीस, नकल-नवीस, चिट्णीस, वाक्नीस.
- (१८) निगार (= लिही):- वकायेनिगार.
- (१९) नशीन (= बेस):- किलेनशीन, जन्नतनशीन, तख्त-नशीन, पढदे-नशीन, मस्तदनशीन, बेहेस्त नशीन; त्याच घर्तीवर सातनशीन, गादीनशीन, गोशेनशीन, दिलनशीन, पालसानशीन,
- (२०) नुमा (= दाखव):- किलेनुमा, सुखनुमा, फलनुमा.
- (२१) पर्दाज (= कर):- कार्पदाज.
- (२२) पर्वर (= पाळ):- गरीब-पर्वर.
- (२३) परस्त (= भज):- सुत्परस्त, हक-परस्त.
- (२४) पाश (= शिम्पड):- गुलाब-पाश.
- (२५) पिजीर (= स्वीकार):- खाल्पिजीर.
- (२६) पैबन्द (= जोड):- अयद-पैबन्द.
- (२७) पोस (= आच्छादन कर, परिधान कर):- कुल्हापोस, सान्पोस, गर्दपोस, पलङ्गपोस, पायपोस, यकरपोस, गिलेपोस.
- (२८) फराज (= उश्वाव):- सर्फराज.
- (२९) करोश (= धीक):- बुत्करोश, मेवेकरोश.
- (३०) बन्द (बान्ध):- नाल्बन्द, पगड्बन्द.
- (३१) बदार् (= उचल):- खास-बदार्, चोरी-बदार्, निशाण-बदार्, यन्दुक-बदार्, हुके-बदार्, हुकूम-बदार्.
- (३२) बर (= हरण कर, ने):- दिलबार, पैगम्बर.
- (३३) बाज (= सेळ):- आतख्बाज, इश्कबाज, कतल्बाज, कायदेबाज, कुर्बेबाज, जहाँबाज, दालबाज, दगेबाज, दाख्बाज, नज्बाज, नफेबाज, निशाणबाज, निशाबाज, मन्सुबेबाज वगैरे.
- (३३अ) बीन (= पहा):- तमाखीन, दुर्बीण, चारीक-बीन.
- (३४) बीस (= चुम्ब):- कदम्पोस.
- (३५) माल (= घोळ):- गोश्माल, दस्तमाल, रुमाल, पायमाल.
- (३६) याब (= मिळव):- काम्याब, चार्याब.
- (३७) रुबा (= हरण कर):- केरबा, दिलखा.
- (३८) रूब (= छाड):- शाडू (८ जारूब).
- (३९) रेज (= ओत):- रङ्गरेज.

(१०) शिकन (= फोड़) :- बुत्तिकाकन.

८ कियेकदां अशा रितानें साधिलेल्या नामांचा अर्थ कर्मणी होतो, जसे गोशु-
जार (= कानावर घातलेले), नजर्गुजार, किले-नशीन (= किल्ल्यांत घुस-
लेला), दिन्नशीन (= हृदयस्थद, माहीत), सुशुमा (= दिवायला चाडूगले),
अयद-पेवन्द (= शाश्वति-युक्त) वगैरे.

(६) नामास भूतकाल वाचक अव्ययें लागून :- नहांशीदा (= जण पाहिलेला),
कम्बचंस्ता (= कटिचंद्र), अवसान-सस्ता (धैर्य-भंग) वगैरे.

९ कम, सराय, सुष, सुश, यद हीं विशेषणें पूर्वगामी होऊन बहुवीही सामासिक
विशेषणें सिद्ध होतात.

(१) कमसल, कम्कुरत, कम्जात, कम्जोर, कम्तोल, कम्बस्त, कम्बुशीच
वगैरे.

(२) सराव्हाल.

(३) सुप्पूरत.

(४) सुशयो, सुश्वक, सुशाल.

(५) यद-दील, यद-नाम, यद-मस्त, यदाश, यद-सूरत.

१० नामात पुढील पूर्वगामी शब्दयोगी अव्ययें लागून विशेषणें सिद्ध होतात :

१ जेर (= साली) :- जेदस्त, जेर्जस्त, जेर्जार.

२ य (= या-दार या अर्धी) :- य-अम्ह, य-जमियत वगैरे.

३ या :- या-जमियत, या-यक, या-यकूफ.

४ यर :- यर्जोर, यर्पा, यर्तक, यर्पाद वगैरे.

५ वे (= निः या अर्धी) :- वे-इतहा, वे-इमान, वे-कायदा, वेकार, वे-कुसूर
वे-कैद, वे-सयर, वे-गुमान, वे-चिराग, वे-जा, वे-जाच, वे-नफ्शीर,
वे-ताय, वे-तालूक, वे-दसल, वे-दम, वे-दद, वे-दाणा, वेनिहायत,
वे-पर्वा, वे-पाया, वे-काम, वे-फिकीर, वे-यग्द, वे-याक, वे-मालूम,
वे-मळग वगैरे.

(६) ला (अर्धी) :- लाईलाज, ला-चार, लान्चाच, लावलद.

पुढील विशेषणें लागून तत्पुरुष समासार्थी विशेषणें होतात :

(१) जमा :- सजाने-जमा, पोतेजमा, संकारजमा.

(२) तरीक (= दाखल) :- तोफांतरीक, नजराणांतरीक, सलाहंतरीक.

(३) दाखल :- कैद-दाखल, सजाने-दाखल, सेमेदाखल, डेरे-दाखल
हवेली-दाखल

(४) (पूर < पुर = पूर्ण) :- अकलपूर, सजानेपूर, पेकेपूर.

(५) बन्द:- कलम्बन्द, किलेबन्द, जौन-बन्द, दसरबन्द वगैरे.

(६) वजा (= रितीची, तुल्य) :- काडीवजा.

(७) लायक :- इज्जत-लायक, सार्त्रीलायक, तारोकलायक, तोका-लायक.

११ गेर व ना हे उपसर्ग लागून नञ् तत्पुरुषाची सामासिक विशेषणें होतात - .

(१) गेर-अमली, गेर-कबजी, गेर-फोली, गेर-चाकर, गेरजम, गेर-बर्दार, गेर-मन्जूर, गेर-माहोत, गेर-माकूल, गेर-मोसमी, गेर-वाजवी, गेर-सनदी, गेर-हङ्गामी, गेर-हजर, गेर-हिशेवी, गेर-हुशार.

(२) ना-कबूल, ना-खुश, नादुरस्त, नापुसन्त, ना-पाक, ना-यालीक, नामुनासब वगैरे.

१२ सामासिक नामें पुढीलप्रमाणें सिद्ध होतात.

(१) द्विकलीनें होणाऱ्या समाहार ह्रन्दांची उदाहरणें:- अषांच्वर, अलाबला, अवाई-तवाई, अमन-चमन, चाकी-साकी, यारीक-सारीक.

(२) ज्या समासांत दुसरें पद हें पहिल्या पदाचें अनेक वचनाचें रूप असतें अशा इतरेतर ह्रन्दांची उदाहरणें:-अमीर-उमराव, कान-काननात, सत-सतूत, सचर-अख्यार, गरीब-गुरीब < गरीब-गुराचा, जिन्नस-अजनास, फकीर-फुकरा, सनद-अस्ताद, हद्द-हद्दूद, हाल-अहवाल, हाल-हवाल, हुकूम-अहकाम.

(३) समानार्थक दोन शब्दांचा समास केल्याची उदाहरणें अगणित आहेत त्याचे तीन वर्ग पडतात.

(अ) ज्यांत दोन्ही पदें फार्शी किंवा अरबी आहेत: अक्कल-हुशारी, आलम-दुनिया, फर्ज-वाम, कस्त-मशागत, खलक-दुनिया, सुशी-रजामन्दी, गिह्या-शिक्वा, जुलूम-जुबरी, छान-छोक, डाव-पेच, हिह्या-इकत वगैरे.

(आ) ज्यांत दुसरें पद मराठी आहे:- अक्कल-चुद्दी, अम्मल-बजावणी, इमान-प्रमाण, कज्जा-कटकट, कागद-पत्र, कोल-बोल, सचर-बात, सच-बॅच, सैरा-सोंपो, चीज-वस्त, दाख-कुल्लरा, बाजारा-हाट, मामूल-बहिवाद, मेवा-मिठाई, रद्दग-बद्दग वगैरे.

(इ) ज्यांत पहिलें पद मराठी आहे:-कावा-दावा, चूड-गलत, जीव-जान, दङ्गा-मस्ती, दाख-रुचाव, दाम-दिरम, धडा-मस्करी, धन-दोलत, धरबन्द, ध्याव-दाद, ध्याव-मसुची, नाव-किताबती, पांढ-पेच, घळ-जोरी, मान-मरातय, रात-रिवाज वगैरे.

१ मूळ कार्यांति उ या उभयान्ययी अव्ययाने जोडले गेलेल्या शब्दांतून ते मराठीत येतांना मधील अव्यय गळते, व या समासाचा अर्थ अधिक व्यापक असतो.

(अ) अहाली-मवाली, आव-हवा, आमद्रफत, कार्मार, खरेदी-करोकी, छानछोक, जफत-रफत, जावडाल, नाव-कुराण, रद्द-चदल वगैरे.

(आ) याच धर्तावर मराठीत पुढील सामासिक शब्द बनविले गेलेले आहेत:-
अत्तर-गुलाब, अलद्ग-नौबत, अस्मानी-सुल्तानी, उजू-तवाजू, गरिबी-हरिफी, गोर-करून, जमा-सर्व, तवा-तोवा, तोक-जुज्जीर, रद्ग-बहार, नास्मेस, चाप-जादे, हातीं माजी वगैरे.

५ नामाची द्विरुक्ती होऊन मध्ये आ येऊन झालेले समास:- सप्शेरा-सप्शेरा वेगामा-वेगामी वगैरे.

६ गैर, ना, व ये हे उपसर्ग लागून नञ्वत्स्वरुप सामासिक नामें सिद्ध होतात.

(अ) गेइ-अमू, गेइ-इतवार, गेइ-किफायत, गेइ-नफा, गेइ-फायदा, गेइ-मर्जी, गेइ-मेहनत, गेइ-मेहेयानी, गेइ-मोसम, गेइ-रहा, गेइ-रायता, गेइ-बाका, गेइ-हड्गाम, गेइ-हजिरी, गेइ-हुमंत.

(आ) ना-इत्यफाक, ना-इलाज, ना-उमेद, ना-कुवत, ना-तवानगी, ना-दौलतखान, ना-मर्दुमी, ना-माफकत, ना-मेहेयानी, ना-रजावती.

(इ) ये-अकल, ये-अजू, ये-आव, ये-इज्जत, ये-इतवार, ये-इलज, ये-कानू, ये-किलाफ, ये-सातरी, ये-जायता, ये-ततूद, ये-दस्तूर, ये-दाद, ये-दावा, ये-बुवा, ये-निगा, ये-चकंत, ये-धाकी, ये-घुनिषाद ये-मुन्सफी, ये-मोहर, ये-वरु, ये-शिरस्ता, ये-शिस्त, ये-हड्गाम, ये-हिक्मत, ये-हिम्मत, ये-हिरोच, ये-हुमंत.

६ ऐन, नव, नेक, बद् हीं विशेषणें लागून समास सिद्ध होतात.

(अ) ऐन-सर्ज, ऐन-जमा, ऐन-ज्वानी, ऐन-हड्गाम इत्यादि.

(आ) नव-कीर्द, नव-खरीद, नव-जवान, नव-निषादास्त.

(इ) नेक-नजर, नेक-नियत, नेक-सल्ला.

(उ) बद्-अमल, बद्-नक्श, बद्-नजर, बद्-नाम, बद्-नियत, बद्-कैल, बद्-मामला, बद्-रस्ता, बद्-रहा, बद्-वरु, बद्-सलूक.

असो, इथें हें पाण्डित्य संपलें, आणि अगदीं खासगी विचार मनांत येऊं लागले आहेत. फार्शीचा मराठीवर काय संस्कार झाला याचा पुढें अभ्यास करावयाचा. असा हेतू मनांत धरून १९१५ सालीं फार्शीचा काळजीपूर्वक अभ्यास सुरू केला सुमारे ११-५ वर्षांपूर्वी कोशार्थें काम सुरू होऊन आजमितीस कोश छापूनही झालेलाच आहे, आणि प्रस्तावनेचा शेवटील मजकूर आज छापसाऱ्यांत जाईल. दहा-

वर्षापूर्वीचा हेतू सिद्धीस गेलेला पाहून आनन्द वाटतो तर इतकी वर्षे ज्या कामगिरी निकट सम्बन्ध ते दूर होतं हे पाहून सुनेपणाही हृदयास व्यापीत आहे. दुसऱ्याकडून पुस्तकें आणून उतारे लिहून काढण्यापासून ते शेवटील छापीव सई तशासून छापण्याचा हुकूम देण्यापर्यन्त सर्व काम एकट्याच्या हातून झालें असल्यामुळे चुका राहून गेलेल्या आहेत. वाचक झाल्या कामगिरीचा स्वीकार, सहानुभूतिपूर्वक चुका दाखवून करितील अशी मला आशा आहे. भारतइतिहाससंशोधकमण्डळानें पुस्तक छापवून प्रसिद्ध करण्याची आर्थिक जबाबदारी घेतली नसती तर पुस्तक आणखी किती वर्षे पडून राहिलें असतें कुणास माहीत । त्या मण्डळानें एक प्रकारें माझ्या रुग्णाचें चिज करून मला ऋणीकरून ठेविलें आहे. त्यासाठी मण्डळाचे व माझ्यापूर्वक छपाईचें काम केल्याबद्दल आर्यभूषण छापस्तान्याचे आभार मानून व असेच माझ्या हातून ईश्वरानें व महाराष्ट्रानें दुसरें काहीं तरी काम करवून घ्यावें अशी ईश्वराची प्रार्थना करून ही प्रस्तावना मी संपवितों.

शुक्रवार ता० १२ जून १९३५

न्यू इंग्लिश स्कूल छात्रालय, शनिवार पुणे }

माधव त्रिं. पटवर्धन

संक्षेपचिन्हांचें स्पष्टीकरण.

अ०	अरबी	तु०	तुर्की
अ	अहवाल	द्विसष्ट	द्वितीय सम्मेलन-वृत्त
आयाह	आइये यांची इकीगत	दिमरा	दिखी येथील मराठ्यांची
इम	इतिहास-मजरी		राजकारणें
इऐ	इतिहास व ऐतिहासिक	न०	नपुंसकलिङ्गी
इपुखिपो	इतिहास प्रसिद्ध पुरुष व	प्रमवृ	प्रथम सम्मेलन-वृत्त
	स्त्रिया यांचे पोवाडे	पदमव	परकीय दयारी मराठ्यांचे
ऐकिम	ऐतिहासिक किरकोळ प्रकरणें		बकील
ऐच	ऐतिहासिक चर्चा	पाव	पानपत्ती घसर
ऐटि	ऐतिहासिक टिपणें	पु०	पुढिङ्गी
ऐस्कुले	ऐतिहासिक स्कूल लेख	पेअ	पेशवाईची अखेर
फानइसा	कायस्थ प्रभूंंच्या इतिहासाचीं	पेदसमा	पेशवे दयारातील सनदा
	साधनें		माहिती
खरे	ऐतिहासिक-लेख-सङ्ग्रह	फा०	फार्शी
खलप	सदयांच्या लढाईचा पत्र-	मच	महोदय स्वामीचें चरित्र
	व्यवहार	मप	महोदय स्वामी-पत्र व्यवहार
खस्वाम	सदयांच्या स्वारीची घसर	भादसम	भारत-इतिहास - संशोधक
गांवगाडा	गांवगाडा		मण्डळ
गोइसा	गोमातकाच्या इतिहासाचीं	भाऐपदाव	भारतवर्ष-पत्रें यादी वगैरे
	साधनें.	भाके	भाऊसाहेबांची कैफियत
गोसचिशाच	गो. स्रं. चिटणीस यांची	भा-जुऐगो	भारतवर्ष-जुन्या ऐतिहासिक
	शाहू महाराजांची घसर		गोष्टी
चन्द्रचूड	चन्द्रचूड-दशर	भाव	भाऊसाहेबांची घसर
चसवृ	चतुर्थ संमेलनवृत्त	भोंकु	भोंसल्यांचे कुलाचार
चित्रगुम	चित्रगुमाची घसर	मदवा	महोदय दयारीची वातमारीत्रे
चिरा	चिनापट्टण येथील राजकारणें	मदरु	मराठी दसर रुमाल
जुऐगो	जुन्या ऐतिहासिक गोष्टी	मच	महिकावतीची घसर
जुले	जुने लेख	ममव	महाराष्ट्रमण्डळाची घसर
जोरा	जोधपूर येथील राजकारणें	मराआ	मराठ्यांची राजनीति-आज्ञा-
वृत्तवृ	वृत्तीय सम्मेलन-वृत्त		पत्र
नरा	तज्जावरचें राजपरणें		

मराचिथोर	म. रा. चिटणीसठत थोरले	वाड-मा	वाड-माधवराव
	राजाराम महाराज	वाड-शाह	वाड-शाहु छत्रपती
मराचि थोशा	,, थोरले शाहू महाराज	वाड-समा	वाड-सवाई माधवराव
मराचि धाशा	,, धाकटे शाहू महाराज	सशिच	सप्त प्रकरणात्मक शिवचरित्र
मराचिरा	,, राजाराम महाराज	सप्तवृ	सप्तम- सम्मेलन-वृत्त
मराचिस	,, सम्भाजी महाराज	सासई	सांवतवाडी संस्थानचा इति-
माप	माझा प्रवास		हास
राजवाडे	मराठ्यांच्या इतिहासाची	हच	हरिवंशाची मसरा
	साधने	हिव	हिम्मत बहादुर
रापुणे	राजकवि पुरुषोत्तम पोवाडे	होके	होळकरांची कैफियत
वाड-बाबा	वाड-बाबाजी बाजीराव	होणे	होळकरशाहीतील पोवाडे

फार्शी-मराठी कोश

अ

अक्षेज

अ

अईन; आईन (स्त्री०) [फा० आपीन्]
चाल, रीत, नियम. "आईने अक्यरी" =
अक्यराचा कायदा; अवुल्कस्तूनने लिहि-
लेल्या पुस्तकाचे नांव.

अकदस [अ० अकदस्] अत्यन्त पवित्र
व पुण्यशील (राजवाडे १५१३६४).

अककल; अकल (स्त्री०) [अ० अकल्]
बुद्धी; शहाणपणा. "अकलेचा कान्दा,
अकलेचा सुन्दक" = अती शहाणा.

अककल-बुद्धी (स्त्री०) "अककल-बुद्धी-
ने" = विचारपूर्वक, शहाणपणाने (राज-
वाडे ८१२२४).

अककल-हुशारी (स्त्री०) "अककल-
हुशारीने" = सावधान चित्ताने.

अकलमन्द [फा० अकल्मन्द] बुद्धिमान,
शहाणा.

अकस (पु० स्त्री०) [अ० अकस्] वेर,
हेवा. "लटकाच पस्वसा ससारामपन्ताचा
मानिता, तिळमात्र तो तुम्हांशीं अकस
काणार नाही" (सरे ११४३). "त्याची
व यांची अकस होती" (दिमरा
१११९८). "सर्व सराफ अकसीने कि-
रोन कनिया करितात" (राजवाडे
१११६९).

अकारीब [म० अकारीब] जवळचे लोक;
नातलग. "हुजूरचे अकारीब" (राज-
वाडे १५१२५). "तुम्ही सर्व त्या भ्रान्तचि

अकारीब (= जाणते, भुमे), जावें न
जावें" (राजवाडे ११२८१).

अकीन (पु०) [अ० पकीन्] दृढमत;
सार्थी.

अस्त्यार (पु०); अस्त्यारी (स्त्री०)
[अ० इस्तियाद्] अधिकार; सत्ता.

अस्त्यारी अधिकारी, मुख्यार.

अखबार (स्त्री०) [अ० अख्बार, अनेक
व० खबरे] वर्तमान; बातमीपत्र; वर्त-
मानपत्रिका. "छ २० जिल्हेजीची
अखबार सर्कारांत आली जे" (सरे
८१२२७). "त्याणीं तिकडील अखबार
आणिली आहे" (राजवाडे १०१२७३).

अखबार-नवीस (पु०) [फा० अख्बार-
नवीस्] बातमीपत्र पाठविणारा; बात-
मीदार.

अखेर; अखेरी (स्त्री०) [अ० आखिर]
अन्त, शेवट; अन्ती. साल-अखेर =
वर्षाच्या शेवटी. अखेरी मारणे, साधणे =
सन्धी साधून शेवटीं यश संपादन.

अगर [फा० अगर] जर; अथवा; किंवा.
"हे मुलकाची आय-हवा आम्हास रास्त
नाही; अगर हुकूम होईल तर विलाय-
तेस येऊं" (पदमव १०९).

अइगुस्तान (न०) [फा० अइगुश्त-
दान] (शिम्प्याचे) चोट-टोपण.

अइगुर (न०) [फा० अइगुर] दाक्ष.

अइगेज (पु०) अइगेजणी; अइगेजी

(स्त्री०) [फा० अङ्गोस् आज्ञार्थीरूप
अङ्गोस्तन् (= उठावणी करणें) चें]
उठावणी; पराक्रम; अङ्गीकार (१).
"त्यावरून तुम्ही अङ्गोस् करून ...
आङ्गियाच्या मुलकांन- स्वारी- केली
आहे" (राजवाडे ८१७८). "जन-
रत्नांनीं अङ्गोस् केला आहे; त्याची
काळजी त्यांसच असावी" (राजवाडे
१२१७).

अज [फा० अज्] पासून, मुळें.

अज-कदीम पूर्वीपासून. "अज कदीम
इनायत असें" (वाडमा ११६५).

अज-तरफ [फा० अज्-तरफ्] बाजूनें,
कडून.

अज-बायेस [अ० बायस्=कारण]
कारणानें. "अज-बायेस विमारी" =
आजारामुळें (पदमव ११४).

अज-सबब [फा० अज्-सबब्] कार-
णानें. "अज-सबब दूरी राह" = रस्त्या-
च्या लाम्बीमुळें (पदमव ११२).

अज्रा; अज्राहे [फा० अज्-राह्] रस्त्यानें.
मार्गे, पुर्वक.

अज्रा एख्लास = स्नेहपूर्वक. "पारचे
पाठविले असे; अज्रा एख्लास घेतला
पाहिजे" (राजवाडे १०११८).

अज्राहे खानगी = घरोब्याचे रीतीनें.
"आम्हांकडे अज्राहे खानगी साङ्गून
पाठविलें होतें" (राजवाडे ५१८५).

अज्राहे दोस्ती = मैत्रीपूर्वक. "परन्तु अज्राहे
दोस्ती तुम्हांस गोशगुजार करून ठेवतो
हे निमित्त्य उलट येईल" (राजवाडे
५१६४).

अज्रा मन्हामत [अ० मन्हामत = रुपा;
देणगी] रुपेनें, रुपादत्त; बर्हास. "हे
बतन... यास अज्रा मन्हामत बतन
करून दिलें असें" (राजवाडे ८१४७).

अज्राहे मेहेर-वानगी = रुपापूर्वक. "दरीं
विला छ० ७ जिन्कादचें सत अज्राहे
मेहेर-वानगी पाठविलें तें पोहचून तुशी
हासल जाहली" (राजवाडे १०१२१२).

अज्राहे हरामजादगी = बे इमानीनें. "तुम्ही
अज्राहे हरामजादगी स्वार्मांच्या पार-
पत्यकारांसीं रुजू न होऊन मोरोपन्तासी
रुजू होतां" (राजवाडे १११२१).

अज्बाब; अस्बाब (पु०) [अ० अस्बाब्
अनेक व० सद्यर्थें] सामुग्री; सामान;
सरम्जाम; चीजवस्त.

अज्मावणें [फा० आझ्मा आज्ञार्थीरूप
आझ्मूदन्चें] पारस करणें, कसोटीस
लावणें.

अज्मास; अझास (पु०) [फा० आझ्मा-
इश्] परीक्षा; अन्दाज; अन्दाजपत्रक;
बजेट; गणती (चित्रगुप्त ८८); सुमार;
टोकळमान.

अजब [अ० अजब्] आश्चर्य; आश्चर्य-
कारक.

अज्म (न०) [अ० अजस्म] सर्व श्रेष्ठ.

अज्म (पु०) [अ० अज्म्] निश्चय,
मोटेपणा; अविमान. "ऐशा समयास
नयाच मौजूफ यांनीं अज्म केल्यास
पातशाही दाब व बहुत कामें पडून
येतील " (दिमरा ११४९). "यास
तवारीचा व ज़म्यतोचा अज्म " (होके ६).

अजार्हब; अजायब (न०) [अ०
अजाइब् अनेक व. अजीब् चें] अजय
ताजूब. " तुम्ही ऐशा गोष्टी करितां
अजार्हब आहे " (राजवाडे ११५२).

अजात [फा० आशद्] मुक्त. "न्याचें
देहावसान जालें ते समयां तुम्हांस माथां
तेल पालून अजात केलें असें " (वाड-
शाह २१३).

अज्ञात-पत्र (न०) मुक्ति-पत्र.

अज्ञान (स्त्री०) [अ० अज्ञान्] प्राथं-
नेच्या. वेळीं निमंत्रणादासल होणारा
पुकारा.

अजापच-खाना (पु०) [फा० अजा-
इय-खाना] विचित्रवस्तुसङ्ग्रहालय.
अजी [फा० अज-इन्] यापासून;
यापुढें. "अजीपासून कुसूर न कीजे"
(राजवाडे १ १२४८).

अजीबाद; अजीबात [फा० अशीबाद्]
यापुढें; यानन्तर; अगदी; बिल्कूल.
"अजीबात चेनापट्टणाकडे जाण्यास
दिवसगत न लागावी; असां (=अवधी)
बहुत कमी राहिला " (राजवाडे
१०११६७). "अजीबाद् होईल तेनम्-
दास येईल " (राजवाडे १०११९३).

अजीबायस [फा० अजी बायस्] चा-
करिता; म्हणून; लिहाना. "अजी
बायस अर्ज ऐसो जे, साहेबांनं फेज-
बक्षी करून लवकर जाय पाठवावया-
विशीं अह्मकारास आज्ञा सादर जाली
पाहिजे " (पदम ११२).

अजीबास्ते [फा० अजी बासिता] चा-
करिता; म्हणून (हम ६६).

अजी सबब [फा० अजी सबब्] या
करिता; म्हणून.

अजीज [अ० आजिज्] दीन; लीन.
"सर्दार याणीं जाऊन इड्यजांस
अजीज व ब-बद्ग केले " (राज-
वाडे १११३०५).

अजिजी (स्त्री०) [फा० आजिडी]
दीनता; लीनता; ग्यावया.

अजुर्दगी; अँजुर्दगी (स्त्री०) [फा०
आसुर्दगी] रुटपणा; रुसवा; वेदिली,
नाराजी. "श्रीमन्त दादासाहेब यांज-
कडून सर्वांकडे अनुसन्धानें येतात;

त्यास, या दिवसांत कोणाची अजुर्दगी
नसावी " (राजवाडे १०१६८). "वेदि-
पणीं बहुत आजुर्दगीनें बोलले " (ऐदि
११७५).

अजुर्दा; अँजुर्दा [फा० आसुदां]
दुखी; शमी; रुट.

अजुर्दपणां (पु०) आजुर्दगी (मराचि-
थोशा ७८).

अजुर्दार (पु०) [अ० उज्जा = मजुरी]
अमुक मुदतींत पत्र पोहचविण्यास
अमुक रुपये मिळतील अशा शर्तीवर
टेंवलेला काशीद.

अजुच्या (पु०) अजुर्दार.

अजुरा (पु०) [अ० उज्जा] उठें बेतन;
बेतन. "काशीद पाठवावा त्याची
अजुरा पोहोचत नाही " (राजवाडे
८१२१२).

अजून [फा० इन्ज] अद्यापी.

अज्जाम (पु०) [फा० अज्जाम्] परि-
णाम; शेवट. "मजी इजतीची खूश
राहिली. म्हणजे रुतहत्ब; अज्जाम
कसा आहे इकडे कोणी पहान नाही "
(राजवाडे ५११०४).

अज्जीर (पु०) [फा० अज्जीर]
उम्यसासारचें परन्तु मधुर व स्वादिष्ट
असें फळ.

अज्जुमन (स्त्री०) [फा० अज्जुमन]
सभा.

अत्तर (न०) [अ० इत्र] पुष्पगन्धार्क.
अत्तर-गुलाब (पु०) घेठक घसांस्त होण्या-
पूर्वी सभासदास पान, अत्तर व गुलाब-
पाणी देण्याचा विधी.

अत्तर-दाणी (स्त्री०) [फा० इत्र-दान]
अत्तर वांटण्याचे वेळीं तें देण्याचा

एका तचकंडीच्या मध्यमार्गी बसविलेला
चिमुकला पेला.

अत्तारी (पु०) सुगन्धी.

अत्राफ [अ० अत्राफ्] जवळचे नातलग.

"बरकडही अत्राफ सिलेदार वगैरे
लोकांस याचप्रमाणें ताकीद आहे"
(राजवाडे ७५५).

अत्लस [अ० अत्लस्] काळसर लाल
सादीण. " अत्लस हात चौदा " (राज-
वाडे ३१९).

अद्ना [अ० अद्ना] नीचतम;
कनिष्ठ. " प्रस्तुतचा रङ्ग तर असा
दिसतो जे आला व अद्ना लाविन्दा-
पार्शी बराबर " (राजवाडे ५१९).

अदब (स्त्री०) [अ० अदब्] विनय;
नम्रता; सन्मान; प्रतिष्ठा. अदब करणें,
' बजावणें = छातीवर हात एकावर एक
आडवे ठेऊन नम्रतापूर्वक उभें राहणें,-
ची अदब राखणें, चालविणें = सन्मान
ठेवणें (सभासद ३७; चित्रगुप्त ५७).

अदब-शीर अदब करून; नम्रतापूर्वक.

अदा [अ० अदा] फेड " आम्ही आपला
आमील ठेऊन तुमचा पैसा अदा करून
देऊं " (दिमरा ११२१४).

अन्दाज (पु०) [फा० अन्दाज्] प्रमाण
कपास; तर्क; हेतू.-अन्दाज् (= टाक-
णारा)-प्रत्यय. उदाहरणार्थ तिरन्दाज्,
गोलन्दाज्.

अन्देशा (पु०) [फा० अन्देशा] विचार;
कल्पना; संशय; काळजी; भीती.

अनाथ; अनाथ (स्त्री०) [अ० इनायत्]
रुपा; रपात; मेहेरबानी; सोर. अनाथ
करणे=रुपा करणे (सभासद ३९, ५०).

अनाथ (=रुपापूर्वक) (सभासद ३९).

अनामत (स्त्री०) [अ० अमानत्]

विश्वास्तानें दुसऱ्याजवळ सुरक्षित ठेव-
लेली ठेव.

अनार (न०) [फा० अनार] डाळीम्प.

" विलायती अनारें या दिवसांत तेथ-
वर गर्मांमुळें न पावतील " (दिमरा
११३३).

अनीन (स्त्री०) [अ० इनाय्] लगाम.

" एकदांच घोड्यांच्या अनिना उठवून
मोहळाच्या माशा उडतात त्याप्रमाणें
सर्वत्रांनीं उडी घातली " (पाव ४५).

अत्तर [फा० अब्तर] दोपयुक्त, बिघड-
लेलें. " तितका यषान श्रीमन्तास
लिहिला असता तर बाजी अत्तर होती " (राजवाडे ५११६६). " श्रेष्ठ स्थलचे
नृपास पेत्य भ्रमाचा उपद्रव फार
जाहला होता; सचब पांच महिने कान
अत्तर जाहलें " (राजवाडे १०१२८०).

अत्तरी (स्त्री०) बिघाड; नुकसान. " यांत
काहीं विपरीत दिसल्यान, अधिक
सावधगिरी जाली म्हणजे गोष्ट बह-
कण्यांत येऊन अफ्तरी होईल " (राज-
वाडे ७ सलव २१११६).

अफताब (पु०) (फा० आफ्ताब्] सूर्य.
" अफताब अस्तास कां जात नाही ! "
(मराचिधाशा ६१).

अफलाद; अफवाद; अहफाद [अ०
अह्फाद्] मुलीची प्रजा. " अफ्लाद-
अफवाद (= वंशपरम्परा) देविले असे " (राजवाडे १५११५९). " ब-ओलाद व
अहफाद चालविजे " (राजवाडे २०१
१११).

अफ्फोस (पु०) [फा० अफ्फोस्] शोक;
हाय हाय ! " नशाबानीं ऐकोन बहुत
अफ्फोस केला " (राजवाडे ७११२२).

अफवा; अफवा (स्त्री०) [अ० अफवाह]
कण्डी, मुमका, आवार.

अफवाई; अफवाई [फा० अफवाई]
उडत उडत आलेली. " अफवाई गोष्टी-
वर मदार नाही " (राजवाडे ५।२९).
अफरा-तफरीक; अफरा-तफरा [अ०
तफरीक=फूट-फाट] विकीर्ण; परागन्दा;
वे-रत्ता; नष्ट. " हिन्दू माणूस होते ते ही
अफरा-तफरा जाहले " (राजवाडे
१०।२९८). " असल तहनामे विठ्ठल
सुन्दर पांचे गारतीचे वेळेस अफरा
-तफरीक जाले " (राजवाडे ७।२२३).
अफरा-तफर (स्त्री०) लयाहीने केलेला
अपहार. " किल्लावर लोकांचा रेवज
नक बगोरे असेल त्याची अफरा-तफर
होऊ न देता जतन करून ठेवणे " (वाङ्-
मंसा ३।६५).
अफीण; अफीम; अफू (स्त्री०) [फा०
अफ्यूड] सस्तरशील्या बोण्डातला पाळ-
विलेला मादक तंदू.
अगलक; अगलख [अ० अगलकू] काळे
व पाण्वरे ठिपके असलेला (पोडा).
अन्नर-चन्नर (न०) [अ०, फा० चन्न]
रोजच्या जेवण्याव्यतिरिक्त तेलकट
सळीव पदार्थ.
अन्नद-पैवन्द [फा० अन्नद-पैवन्द]
शान्यत. " दौलत अन्नद-पैवन्द " (राजवाडे २०।२८६).
अन्नाजा (पु०) [अ० इन्नाफा] सन्ध्या;
तालूक. " नवी जिकीर करून मठा-
नजीक माती सणापया तुमचे काय
काय अन्नाजा आहे ! " (राजवाडे
१५।१५९).
अन्वीर (पु०) [अ० अन्वीर] एक
सुगन्धी मिश्रण.
अम्बार; अम्बर (न०) [फा० अम्बा]
सामुग्री; धान्यसामुग्री.
अम्बार-खाना (पु०) कोठार.

अम्बारी (स्त्री०) [अ० इमारी] हत्ती-
परचे सल्लन्न आसन.
अम्बीर (पु०) [अ० अमीर] धोर सदांर.
अम्मल; अमल (पु०) [अ० अमल]
कार्य; गुडगी; वेळ. " पुढे अमलात
येईल ते मागाहून विनन्ती लिहू " (दिमरा १।३७). " सासरा वाटून दीड
महारेचे अमलात तोकाचे चार पांच
करविले " (सरे ११।५६९६).
अमल-कलम (न०) क्रिया-लेख.
" घोळण्यांत गोष्टी आल्या असतील,
परन्तु दस्तेवज् अथवा बचनशापथ-
क्रिया अमल-कलम असें काहीं घालें
नाहीं " (राजवाडे ५।१५).
अमला [अ० अमला अनेक व० आमिल्ल
व] काकून. " तालुक्यांत अमला
योजून धन्दोघस्त पळा करावा " (राजवाडे ७।१५).
अमला-फेला [अ० अमला-फअला]
काकून-कामकरी; पाण्डरपेशे व इतर
लोक. अम्मल-फेल; ताया. " दिर्घी-
तालशा अमला-फेला पळावयाचा इरादा
करीत आहेत " (राजवाडे १०।३४७).
" अमला-फेला " (= ताचा) (होके ६).
अमली कचणी; सकार-ताव्यांतील;
केफी; मादक. " हिन्दुस्थान गुजराथ-
पर्यन्तचा मुलूख अगदीं अमली आहे;
आम्ही बाटेनें काय सावे ! " (सरे १।७९)
अम्मलदार; अमलदार (पु०) [फा०
अमल्दार] अधिकारी, अमील.
अम्मलदारी; अमलदारी (स्त्री०) [फा०
अमल्दारी] आधिकार; अमीली.
अमदानी (स्त्री०) [फा० आमदनी]
आवक; भरभराट.
अमन-चैन; अमन-चमन (स्त्री०)

[अ० अम्न=शान्ती; सुरक्षितपणा]
शान्ति-समृद्धी; मौजू.

अम्मा; अमा [अ० अम्मा] पण;
लेकीन.

अमानत (स्त्री०) [अ० अमानत] ठेव;
जप्त;सर्कार-जमा: "रुष्णमाची अमानत-
साहुकार वगैरे जेथें जेथें जसी त्याचा-
ही शोध करून तगादा होत आहे "
(राजवाडे ७१२९). " जयदेवरायास
हरामखोरी लावून देशमुखी अमानत
केली " (इन ३३).

अमानत-दार (पु०) [अमानत्दा] ठेव
सुरक्षित ठेवणारा; द्रष्टी; अमीन.

अमानत-नामा (पु०) ठेवपत्र.

अमानी (स्त्री०) [अ० अमानी] गैर-
इजारा; गैर-मकेगिरी; रयत्दारी. "तालु-
क्यावर ताहूद केलें तें मोडावें आणि
अमानी करावी " (राजवाडे ५१२३).

अमारत-पन्हा [अ० इमारतपनाह]
अमीर; एक पदवी (राजवाडे ३१५५).

अमा-सुस्त [फा० आम्-सुस्] सर्वस्वी
धण्ड; आळशी. "मोगलाई कार्मार-
अमासुस्त " (राजवाडे १११७).

अमीन (पु०) [अ० अमीन] विश्वासूक
(मराआ २९); द्रष्टी; अमानत-
दार. "वारीस्दार समयी हजर नसेल
तर ती जिनगी अमीन याचे ताब्यांत
देऊन त्या जिनगीचा तपास हजूर
सर्कारांत कोत्वालांन करीत जावा "
(ऐस्कुले ५८).

अमील; आमील (पु०) [अ० आमील]
कार्यकारी; अधिकारी. "अमिलानी
हाल व इस्तक्याल " = आजचे व भावी
अधिकारी (राजवाडे ८१६७). "आम्ही
आपला आमील ठेऊन तुमचा पेका अदा
कळून देऊ " (दिमरा ११२१४).

अमिली (स्त्री०) [फा० आमिली] अमि-
लाचे काम. "यांचे अमिलीचे कार-
स्तानाचा बयान केल्यावरून " (राज-
वाडे ७१५५).

अमीर (पु०) [अ० अमीर] आज्ञा कर-
णारा; अधिकारी; सदांर.

अमीर-उमराव [अ० उमरा अनेक व०
अमीरचे] सदांर-वर्ग.

अमीरुल्ल-उमराव बडा सदांर; एक पदवी.

अयब (पु०) [अ० ऐब्] व्यङ्ग्य; न्यून;
दोष. "नाहीतर शरकती (= शरीक,
मदलीस) आहेत म्हणून कम्पती सर-
म्जामाची होती तर इद्दय्याचे जबा-
मदीस अयब लागता " (सरो ८१३५४).

अयश (पु०) [अ० ऐश] चैन. "पात-
शाहा बदस्तूर दिल्लीत अयश करून
आहेत " (दिमरा ११९१).

अयाळ; आयाळ (स्त्री०) [फा० याळ]
मानेवरचे अगर मानेभोंवतीचे शोभि-
वन्त केस.

अर्कानी दीलतानी [फा० अर्कानि दीलत]
राज्याचे राज्य (इम २३६)

अर्ज (पु०) अर्जी (स्त्री०) [अ० अर्ज]
निवेदन; विज्ञापिपत्र.

अर्ज-दार (पु०) विज्ञप्ती करणारा; याचक.

अर्जदास्त (स्त्री०) [फा० अर्ज-दास्त]
विज्ञप्ति पत्रिका; विनन्ती.

अर्जबाब (स्त्री०) "तेनानी शिवाय कारण-
पात्वे आद्वपक्षास किंवा लमकायांस वगैरे
सर्कारांतून बक्षीस देत असत त्यास अर्ज-
बाब असे म्हणत असत " (ऐस्कुले ७३).

अर्ज-येगी (पु०) [तु० अर्ज-येगी]
लोकाचे अर्ज हजूरास सादर करणारा.

अर्जी-इलतमास (स्त्री०) [अ० इलति-
मास] विनन्ती. "नवाय व राजेपहादर

यांत माघारे किरल्यावरी अर्जी-इस्त-
मास लिहावी की" (सुरे २४७९).

अर्जल [अ० अर्जल्] नीच, अग्रसिद्ध, गेर-
नामी. "सत्तावीस सदांरनामी मारिले;
दीडरें सदांर अर्जल जसमी केला" (जोरा ९०).

अर्क (पु०) [अ० अर्क्] निष्कर्ष.

अर्क (पु०) [फा० अर्क्] पोदकिल्ला.

"पांखीज येथे किले अर्कांत तोफा
पांच सात आहेत" (राजवाडे ११८).

"श्रीकाशीविश्वेश्वराचें दर्शन घेऊन
अर्क किह्यांत आले" (इच १०).

अर्कस; अर्कशी (स्त्री०) [फा० अर्कश्
कर्वतणारा & फा० अर्क=कर्वत] कर्वत.

अर्कशी (पु०) कर्वतीनें मोठ्या लाकडा-
च्या फळ्या करणारा.

अर्जांनी [फा० अर्जांनी] दत्त; मान. "हालीं
साहेयासी मुकासा अर्जांनी जाला आहे" (इम ४४).

अर्बा [अ० अर्बज] चार.

अर्बा-अशर [अ० अर्बज-अशर्] बोदा.

अर्बा-मय्या [अ० अर्बज-मिया] चारशें.

अर्बेन [अ० अर्बेन्] चालीस.

अर्सा (पु०) [अ० अर्सा-भेदान, वाव]
अवधी. "अजीशात चेनापट्टणाकडे
जाण्यास दिवस गत न लागावी; अर्सा
बहुत कमी राहिला" (राजवाडे १०१
१६७). "लाड कारण घालीत सहदेस
दासल होण्यास अर्सा फार धोडा (सुरे
६१४३४). "तुन्हांस दोन तीन दिव-
साचे अर्शांत रवाना करितों" (राज-
वाडे ५१८५).

अराबा (पु०) [अ० अराबा, तोफेचा
गाडा] चातेरी; तोफांचा मारा. "इद्द-
जाचा अराबा पिकून फौजा आत-
घुसल्या" (राजवाडे १९६३).

अल्काव (पु०) [अ० अल्काव अनेक
व० लकव् चें] मापना; पदव्यांची
मालिका. "हलका अल्काव लिहिलिया
मुळें विषम मानितात (दिमरा ११७).

अल्बत; अल्बता [अ० अल्बता] ये-
शक; निश्चित; सात. "अल्बता येणें;
कांहीं मुलाहिजा न करणें" (राज-
वाडे १७१७).

अल्बिदा [अ० अल् बिदाअ =पाठव-
णूक] तावूत बुडविल्यानंतर चा
शब्दाचा उच्चार करितात. त्याचा अर्थ
'असेरचा सलाम' असा होतो.

अल्फ; अल्फ [अ० अल्फ] हजार.

अल्हा (पु०) [अ० अल्हाहु] ईश्वर;
सुदा. अल्हाची गाव=अत्यंत गरीब व
निरुपद्रवी माणूस. अल्हाहो अक्बर!
[अ० अल्हाहु अक्बर] ईश्वर सर्वश्रेष्ठ
आहे.

अलद्दा [फा० अलद्दगू] संरक्षक भिन्न
चाहेर कोट. "इकडील अलद्दगू कोडून
पलीकडील सफेल कोडून गोव्या फार
शाला" (होके २०).

अलद्दगू-नोवत (स्त्री०) [अ० अलद्द =
निशाण + अ० नोवत् =डड्का] पाहारा;
डड्का-निशाण; "ठाणाचे चाकरी अल-
द्दगू-नोवत करून असणें."

अलल्-हिशेबी [अ० अलल्-हिसात्]
हिशेबी. "अलल् हिशेबी बसूल"
(राजवाडे २१७३).

अला-बला; अलाय-बलाय (स्त्री०)
[अ० बला=सड्कट] सड्कट, इडा-
पिडा; दृष्ट काढणें. "मातुशीर्वां अलाय-
बलाय घेऊन मस्तकीं विजयहरत
ठेवला" (चित्रगुप्त ११).

अलाहिदा; अलादा [अ० अलाहिदा]
पृथक्; विभक्त; निराळें; अमस्तत.

“सदाशिव रुही याजपासून अलाहिदा होऊन पिम्पळनेरी राहिला” (राजवाडे ५।१११). “वराता तीन अलादा अलादा सावकाराचे नावे होत्या” (मदवा २।३४). “ते वावत अलाहिदा-चि-अलाहिदा” = अगदीच निराळी (राजवाडे ५।१७५).

अलैकुम-सलाम [अ० अलैकुम-अस्त-लाम] तुम्हाला सुखशान्ती लाभो। भेटतांना वन्दन करीत म्हणावयाचा मन्त्र.

अव्कात ओकात पहा.

अब्जार ओजार पहा.

अव्वल-अवळ [अ० अव्वल्] प्रथम; प्रथमतः “अव्वली पासून जातीने मन्सुब्यास धक्का कोठेही बसला नव्हता” (होके ६).

अब्लाद-औलाद (स्त्री०) [अ० अब्लाद्] अनेक व० बलद् (= पुत्र) चे] मजा; कुडी.

अब्लाद-अफ्लाद [अ० अहफाद्=ना-तवण्डे] वंशपरम्परा; पुस्तदर-पुस्त. “लेकराचे लेकरां अब्लाद्-अफ्लाद तुवां साणे” (राजवाडे ८।२६).

अब्लिया-औलिया (पु०) [अ० अब्लिया अनेक व० बली चे] साधू. अवाई-तवाई (स्त्री०) [फा० तवाही=नाश] सड्कट. “अवाईतवाई शिपाई लोकांवरी येऊन पडतच आहे” (सरे ७।१२४६).

अथक [अ० अथक्] अत्यन्त अभिजात. अथकी (स्त्री०) [फा० अथकी] एक मोन्याचे नाणे.

अथ्राप [अ० अथ्राफ् अनेक व० शरीफ् चे] अभिजात; सविनय; सम्पद; शरीर.

अशर [अ० अशद्] दहा.

अशरीन [अ० इश्रीन्] वीस.

अशीर; असीर [अ० असीर्] चन्दीवान.

“इइमजाकडील इमीष्टवीन... असीर जाइले आहेत, न्यास सोडून यावे” (राजवाडे १०।१८२).

अशील [अ० असील् अ० अस्ल्]

अभिजात, सासा; मानकरीण; दासी.

“असीलास पाठऊन घटके घटकेचे वर्तमान आणवितात” (राजवाडे ७।११२). नवाचार्नी चम्पा असील नेहमी भियापार्सी जवळ येसवून हकीमा-कहून दवा देवितात” (राजवाडे ७।१११).

अस्करा-अस्कारा (पु०) [फा० आश्कारा] प्रविद्धी; किर्ती; लोकीक; नक्ष; नक्षा. “सकळ गुरु मण्डळीत माझ्या स्वरूपाचा अस्करा” (प्रभाकर लावण्या १६१).

अस्तर (न०) [फा० आस्तर्] अङ्गार-रुपाला आंतून लाविलेले पातळ भरड कापड.

अस्तर-शिरी (स्त्री०) चुन्याचे लिम्पण. “शिरसास अस्तरिरी होत आहे” (राजवाडे १०।५).

अस्तनी (स्त्री०) [फा० आस्तनीन्] चाही; चाहीचा कोंपरापासून पुढील भाग. अस्तन्या घर सारणे = मुद्रास सज्ज होणे. अस्तनीतील अमो=गृहकली गृहकलह.

अस्पस्वार [फा० अस्प् = घोडा] घोडेस्वार (राजवाडे २०।१६२).

अस्बाव (पु०) [अ० अस्बाय] सामुमी; सामान. “जो आम्हापार्सी अस्बाय आहे तो इजतचे रूपेचा आहे. हा घेऊन कोजेचे सर्वात आणावा!” (दिमरा १।२१२). “वायकारो?

आणि अस्माच कोठें देवावा ! ”
(राजवाडे ७।१५३).

अस्मत-पन्हा [अ० इस्मत् = शुद्धता]
शुद्ध; पवित्र.

अस्मान (न०) [फा० आस्मान्] आ-
काश. “ नजर अस्मानात गेली ” (सरे
६।२७६४) = महत्त्वाकाङ्क्षा आका-
शास भिडली. “ अस्मानां कत्तेची
ध्वजा लागली ” (चित्रगुप्त ३३).

अस्मान-जमिनीची तफावत = महद-
न्तर. “ त्या सुमारास व या लिहिण्यास
पाहतां अस्मान-जमिनीची तफावत ”
(सरे १२१५).

अस्मान-गिरी (स्त्री०) [फा० आस्मान
-गीद्] बळचण; माण्डव; छप्पर.

अस्मानी [फा० आस्मानी] आकाशी,
निव्या; दिव्य. “ शिकन्दर ताले !
अस्मानी कत्ते (= दिग्विजय) होत
चालली आहे ” (सरे ७।३१३६).

अस्मानी-सुलतानी (स्त्री०) देवी-राज-
काय आपत्ती; फांती.

अस्तूच (पु०) [अ० अस्तूच्] व्यवस्था;
पद्धत; तन्हा. “ तेव्हां करार कोणे
प्रकारच्या व कशा, याचा अस्तूच-
काय तन्हेचा ! ” (राजवाडे ७।८२).

अस्तल; अस्तल (स्त्री०) [अ० अस्तल् =
मूळ] मूळचें; सारें; अरुत्रिम; गैरनकली;
जातिवन्त. “ नकला दास्तविल्या त्याच्या
अस्तला दास्तविणें ” (वाडसभा ३।६६).

अस्तली [फा० अस्तली] अस्तल.

असर (पु०) [अ० असर्] परिणाम
“ रुष्ण रायजी यांचे प्राणार्णें असर केला
असैं बाटलें ” (राजवाडे ५।८३).

असाम-दार (पु०) वेतन घेणारा. “ असाम
-दाराचें घोंडें पीरच्छिन्न लहान जमेस
धळं नये ” (सरे ११।५७०७).

असामी (स्त्री०) [अ० असामी अनेक व०
'इस्म' चें]. नांव; व्यक्ती; नेमणूक;
वार्षिक वेतन. चितपलिल असामी (पाच
३) = नांवनिशीवार. “ रुष्णाजीपन्त
धिवर्म बंधूम विश्वात्तराव म्हणवून नांव
किताब दिला; मातपर लोकांत असामी
घातली ” (सभासद). “ तुकोनी शिन्दे
याणां मोजे मुल्लेडें येथें बटकी देखील
पोरें असामी तीन वेकून रुपये दीड-
शांस विकत घेतली ” (वाडयाचा
२।१९१).

असामी-चार = नेमणुकीप्रमाणें; हद्दया-
प्रमाणें. “ बरकड पांच इत्तम घांत
असामीवार शिपेंचु पान्दान देऊन
वाटेस लाविलें ” (राजवाडे ५।१४१).

अहकाम (पु०) [अ० अहकाम् अनेक
व० हुक्मचें] हुक्म; सत्ता; हुक्मत. “ या-
प्रमाणें मुख्तारीचे अहकाम आणून
दिले ” (चिरा २४). “ एक महिन्याचा
बेधून अहकाम पाठवितों ” (राजवाडे
२।२१७), “ दोन अहकाम कामाचे
नाहींत ” (चिरा २४).

अहकाद अपलाद पहा. “ बादरु अब्लाद व
अहकाद त्पोसी रवा (= चालू) करणें ”
(राजवाडे १५।३६४).

अह्वाळ (पु०) [अ० अह्वाल् अनेक
व० हालचें] वृत्तान्त, हकीगत; कैफियत.

अहद-नामा (पु०) [फा० अहद-नामा]
वचनपत्र; करारनामा.

अहद-पैमान (पु०) [फा० पैमान-करार]
दार-मदार्; करार. “ अहद-पैमान व्हावे
ते सर्व स्वामीपार्शी आल्यावर अर्ज
करितों ” (राजवाडे १।१५१).

अहद-शर्त (स्त्री०) तह; करार; कायम-
मिजाजी. “ यांस अहद-शर्तीचे कागद-
पत्र देऊन खाना केले ” (राजवाडे

१९।८). "दौलतीत अहद-धर्त आणि वचन हा सज्जाना" (राजवाडे १९।१७).
 अहद-तहद [फा० अह-हद वा-हद]
 पासून-पर्यन्त. "अहद रायगिरी तहद चधीचऱ्जावर" (चित्रगुप्त १६१).
 अहल्कार (पु०) [फा० अहल्-ह-कार]
 कार्कून. "साहेबानें फेज-बक्षी करून लष्कर जाव पाठवावयाविशीं अहल्कारास आज्ञा सादर जाली पाहिजे" (पदमव ११२).

अहसन [अ० अहसन्] उत्कृष्ट.
 अहादी (पु०) [भ० अहदी = एक]
 माणूस; शिपायापेक्षा जरा बरच्या दर्जाचा लढाऊ स्वतन्त्र स्वार. "अहादी-वर अहादी रवाना केले" (मराचि-थोशा ६४).

अहिनी [फा० आहनीन्] लोखण्डी.
 "अहिनी दगडी जिन्नस दारूचे अन्तरी ठेवावे" (मराआ ३५).

आ

आँ [फा० आँ] तो-ती-तें. "आँ साहेबाँ"
 = त्या प्रभूनीं.

आँकी [फा० आँ कि] तें कीं (इम ६५).
 आखर = अखेर. "आखर बक्र जाऊन काम कांहीं मज्ज होणें नाहीं" (राजवाडे - ३१३७२).

आगाही (स्त्री०) [फा० आगाही] ज्ञान; माहिती.

आज्माईश (पु०) [फ० आश्माईश] परीक्षा; प्रत्यय. "एकवेळ आज्माईश खेह म्हटला तेथें चाल कसी पडती याचा आज्माईश नवाय साहेब यास अद्याप नाहीं" (राजवाडे १९।१०१).

आजाद [फा० आझाद्] स्वतन्त्र; मुक्त.

"घांच्या मुलामाणसांचें चालवून (त्यांस) आज्ञात करावें" (ऐति १।२२).
 आज्ञादी (स्त्री०) [फा० आझादी] स्वातन्त्र्य.

आजार (पु०) [फा० आझार्] उपद्रव; पीडा; व्याधी. "त्याणी रयतेस काडीचा आजार थावया गरज नाहीं" (राजवाडे ८।२४). "जेथें गनिमांचा आजार पडुंचेना ऐशा जागियासि त्यासी पाठ-वणें" (इम ७३).

आजारी पीडित; विमार; व्यधित; रोगी.
 आतश्कदा; आतश्चेहराम (न०) [फा० आतिश = अग्नि] पारशांचें अभिमन्दिर.
 आतश्खाना (पु०) [फा० आतिशखाना] सोफखाना. "किल्लांत अब्दुल अहद-खानाचे आतश्खान्यांत रहावें" (दिमरा १।८६).

आतश्बाज (पु०) [फा० आतिशबाज]
 प्रेक्षणीय दारूकाम करणारा (ऐति १।४३).

आतश्बाजी; आतश्बाजी (स्त्री०) [फा० आतिशबाजी] अभिमन्दीडा; प्रेक्षणीय दारूकाम. "रात्री नाच रोशनी आत-श्बाजी जाली" (राजवाडे ७।१४५).

आतार (पु०) [अ० अत्तार्] सुगन्धी; अत्तरे तेलें तयार करणारा व विकणारा.
 आदत (स्त्री०) [अ० आदत्] सेवय; देव.
 आदमी (पु०) [अ० आदमी] मानव; मनुष्य; पुरुष.

आदा; आदाय (पु०) [अ० आदार्] आवक; उत्पन्न. "दुमालां मिळोन लघु मारी झाला; आदा नाहीं" (मरे २।१८३३). "ऐवज दोन चार वर्षांनीं आदाय पाहून उगवणी करून घ्यावा" (चित्रगुप्त ३९).

आदाव (स्त्री०) [अ० आदाय] वन्दन;

मजरा. "सर्वानीं आदाव बजाविली"
(ऐटि १११२).

आदाव (पु०) भेटीचा दागिना. "नवा-
यांनी मोत्याच्या कण्ठघा तीन व जिगा,
कलगी...घंगरे अकरा आदाव इनायत
केले" (राजवाडे ५११९१).

आदाव-अर्ज भेटीच्या वेळीं सलाम करि-
तांना म्हणावयाचा मन्त्र.

आदाव-चन्दगी (स्त्री०) सचन्दन विज्ञप्ती.
"आदाव चन्दगी ऐसी जे" (सरे
१११५९९८).

आप-सुदी (स्त्री०) [८ फा० सुदु
= स्वतः] स्व-तामस्यं. "तो सावन्द
त्या पाणियांतील आप-सुदीनें होऊन"
(चित्रगुप्त ८३).

आप्करा; आप्करा; अप्करा (पु०)
[फा० आप्करा] पेला.

आफतावा (पु०) [फा० आफतावा]
प्रवाशी पाणी ठेवण्याची झारी.

आफतीन-तहशीन [फा० आफतीन-उ
तहशीन] स्तुती; अभिनन्दन. "निजा-
ममुल्लूक यांनी स्वहस्तें आफती-तहशी-
नचा शुका तुम्हांस पाठविला"
(राजवाडे ६१६२७).

आफत; आफती (स्त्री०) [अ० आफत]
आपत्ती; आपदा. "पादशाहीवर आफत
पडली ऐसें झालें" (चित्रगुप्त ३५).
"अगोदर पर्जन्याची आफती-त्याज-
वर फोजाचे उपसर्ग जाले" (राज-
वाडे १०१८८).

आफत-ऑस्मानी (स्त्री०) देवी आपत्ती;
(अवर्षण, अतिवृष्टी अगर टोळघाडी
मुळें पडलेला) दुष्काळ. "मुल्लूक
जागिरा आहेत त्यांत आफत-आस्मानी
जाली" (दिमरा १११०५०).

आव (पु० स्त्री०) [फा० आव] तेज;

प्रतिष्ठा. "यास्तव आव राखून सलूस
कळून निघावें कीं काय!" (इम
२८१). "मातृणांची आव ठेविली
नाहीं" (राजवाडे १०१४४९).

ऑच-कारी [फा० आक्कार = मयपी;
कलाल] दाह घंगरे केकी पदार्था-
सम्बन्धी; केकी पदार्थाच्या उपजेवर
व विक्रीवर पट्टी बसवून आलेले (उत्पन्न).

आव-सुरा (पु०) पेला. "आव-सुरे"
(वाडवावा २११५४).

आव-ताव (पु० स्त्री०) [फा० आव्ताव]
तेज, प्रतिष्ठा; आव. "पुढेंही आमची
आव-ताव रक्षण करणार स्वामी समर्थ
आहेत" (दिमरा २११८३). "दिपू
आला तर कांहीसें तोण्ड देऊन आपला
आव-ताव राखोन मागे सरतात"
(चिरा २५).

ऑब्दागीर; अब्दागीर (न०) [फा०
आफताव-गीर] सूर्यपान; बहुमानाचें
एक चिन्ह. "जातागीर नवें" (वाड-
समा १११३).

आब्दार-खाना (पु०) [फा० आब्दा-
खाना] पिण्याचें पाणी सांडविण्याचें
टाकें.

आव-हवा (स्त्री०) [फा० आव-उ-
हवा] हवापाणी. "ठिकाणही मातबर
नाहीं; परन्तु आव-हवा मात्र कांहीसी
बरी" (राजवाडे ११११५). "कुहीर
जागा, पानपत्री लाकूडफांदें चारा पुष्कळ,
आव-हवाही चाड्गली आहे" (राजवाडे
७१०९९). "हे मुलकाची आव-हवा
आम्हांस राख नाहीं; अगर हुकूम होईल
तर विलायतेस येऊं" (पदमव १०९).

आवाद [फा० आवाद] समृद्ध; सम्पन्न;
सुप्रक्षित; स्वस्थ. "आपला जागा
आवाद ठेवितों" (दिमरा २११५७).

“तुम्ही सातजंमा राखोन मौजे मज्जुरां
आवादा राहणें, फौजेचा उपसर्ग तुम्हां-
कडे कांहीं लागणार नाही” (राजवाडे
१०।४३३).

आवादान [फा० आवादान] आवादा;
सुरक्षित. “वरकडही जिन्नस सर्दी न
लागे असे आवादान ठेवावे” (मरा-
आ ३५).

आवादी (स्त्री०) [फा० आवादी]
समृद्धी; सुरक्षितपणा; लावणी-सन्वणी.
“पुढें बारा वर्षांचा दुष्काळ संपून
आवादी जाहली” (२ प्रामस ३७).
“आवादी जालिया हा प्रान्त कोडीचा
आहे” (इम २६७).

आवादानी (स्त्री०) [फा० आवादानी]
आवादी; भरमराट. “रयतेची आवा-
दानी होण्यास व रयतेस तगाई देण्यांत
आधीं बहुत यत्न करावा” (ऐस्कुले ५०).

आम-खास [अ० आम्-उ-खास्
सामान्य व असामान्य] सरांठ. “तद्दूर्ह
प्रमाणें धारण छ २५ रजवी आम-खास
बाजारांत जाली” (राजवाडे ७।१४७).

आम-खास (पु०) दर्बा; दर्बारस.
“तैतेव आम-खासमध्यें कुल दर्बार
मुस्तेद करून उभे केले” (समासद
३८). “पादशाह आम-खास तीन
दिवस आले नाहीत” (समासद ५९).

आमद (स्त्री०) [फा० आमद] उत्पन्न;
आवक. “दौलत आहे तेथें आमदही
आहे व सिसाराही आहे” (राजवाडे
१०।१६६). “पेशाची आमद राहणार
नाही” (खरे ७।३५५५).

आमदनी (स्त्री०) [फा० आमदनी]
आवक; येणें; वस्तू. “चहूंकडील गळा
येथें येण्याची आमदनी बन्द जाली”
(राजवाडे ५।४४). तालुक्याची आम-

दनी हद्दाम्यामुळे येत नाही” (राज
वाडे ५।१०३).

आमद्रफ्त; आमद्रफती (स्त्री०) [फा०
आमद्-रफ्त] ये-जा; दळणवळण,
वाहतुकीची जकात; रहदारीचा पर्वाना;
मुमा; मोकळीक. “हजारों मनुष्यांची
आमद्रफ्त; त्यांत असा चोखन जो
येणार तो कोणे स्वरूपानें व कसा
येतो हें कशाबळन समजावें !” (राज-
वाडे ७।१३५). “सुसह्य आमद्रफ्त
होळें देत नाहीत” (राजवाडे ३।८८).
“रसदेवी वगैरे आमद्रफती होळें नये”
(राजवाडे १०।१९६). “मार्गी येतां
जातां आमद्रफतीचा उपसर्ग न लावणें”
(राजवाडे १५।२३०). “तो किछा
घेतला म्हणजे दर्बातून जहाजें येण्यास
आमद्रफती जाली” (खरे ८।४३५४).

आयना; ऐना (पु०) [फा० आयिना]
आरसा.

आयनी [फा० आहनीन] लोखण्डी.
“आयनी गोळे सापडले” (खरे
४।१५८४).

आजू (स्त्री०) आजूव (न०) [फा०
आजू] मनधरणी; प्रयोजन. “तेथील
अमीर आपची आजू करितात”
(राजवाडे ३।४२८). “खास योग-
क्षेमाविषयी कोणाचें आजूव न पडे तें
करावें” (मराआ ११).

आजू (स्त्री०) [फा० आजू] इच्छा; इच्छ
आजूमन्द. “बल्की मागील फदेचे व पुढें
स्वच्छता व्हावी ऐसी कल्याणराव यांची
आजू” (राजवाडे ७ सलप २।१८).
“कर्नेल गाडर याची पुण्यास येण्याची
आजू” (राजवाडे १०।१६७).
“गोहनवालाही फार आजू आहे की

वाल्हेर घेऊन माझा मुलूस सोडून द्यावा " (मदवा १११९०).

आर्जुमन्द [फा० आर्जुमन्द] इच्छु; उत्सुक. " कराशीस सर्कराशी दोस्ती करण्यास वकील पाठवून बहून आर्जुमन्द " (खरे ७३५६६). " अगोथर कांहीं आर्जुमन्द नव्हतो व पुढे ही आम्ही होत नाही " (राजवाडे ६१६०५).

आराम (पु०) [फा० आराम] शान्ती; रामाधान; स्वास्थ; स्वस्थ. " दोलांनी तयियत आराम झाल्याची नवावास नजर पाठविली " (राजवाडे ७१२०).

आराम-खुर्ची (खी०) आडवे पडून विश्रान्ती घेण्याची खुर्ची.

आरामशीर = सुसदायक; शान्ततेने.

आरास; आराईश (खी०) [फा० आराईश] सुशोभित करणे; चित्ताकर्षक वस्तूंची माण्डणी. " आराईश " (राजवाडे १११९०).

आरीयत (खी०) [फा० आर] शरम. " गुदस्ता दादासाहेब पुण्याजवळून आले; परन्तु पुणे पाहिले नाही हे आरीयत मातुशीस कार आहे (मदवा ११६२).

आरीफ [अ० आरिफ] जाणता; सूझ. " विशेष लेहावे तरी महाराज साहेब आरीफ असेती " (राजवाडे ८१७).

आलम [अ० आलम] जग; लोक; काळ. " सम्पूर्ण आलमांत जाले कां... यांची दोस्ती होऊन दोषीकरास सजा करावी ऐसा नसा ठरला; हा लौकिक " (राजवाडे १११९२). " आलमाच्या जवानीने ऐकतो की इद्ग्रेज बादशहाचे येथे इन्साफ आहे व करारांत तफावत कधी होत नाही " (ऐटि ११६०). " करारामाजो कडचे करावे,

यास दिरङ्ग लावून तफावत होणे दोस्तीचे आलमांत दुस्त नाही " (राजवाडे ५१३४). " औरङ्गाबादचे आलम तमाम हवेली धावे यावर चढून तमाशा पाहते " (राजवाडे ११६४). " खुनाभराव बिरादर असता त्याणी दगा केला; आलमाशिवाय (= दुनिये-विरहित) हे गोष्ट त्याजकडून अमलांत आली " (खरे ७३५६६). " आलम जवानीचा. पुरते मनन न होतां भलतेच मनांत घेईल " (राजवाडे ७ सलग २१९०४).

आलमगीर; अलमगीर [फा० आलमगीर] जगज्जेता.

आलम-दुनिया; अलम-दुनिया (खी०) सारी दुनिया.

आलमपन्हा [फा० आलमपन्हा] जगाचा संरक्षक.

आला [अ० अअला] अत्युच्च; सर्वश्रेष्ठ. " प्रस्तुतया रङ्ग तर असा दिसतो जे आला व अज्ञा साविन्दापाशी बरा-बर " (राजवाडे ५१९).

आला-हद्दत सर्वश्रेष्ठ स्वामी.

आलीजा; आलेजा [फा० आलीजाह] उच्च पदवीचा. " आलीजा बहादुर शिन्दे "

आली-शान [फा० आलीशान] उच्च मानाचा.

आवर्जा (पु०) [फा० आवर्जा] हिशेब-वही. " किर्दी, नांविशीवार पत्रकें, आवर्जे पहावे " (खरे ११९३३).

आवाई; ऑवई (खी०) [फा० आवा] मुमका; कण्डी; हुलड; भीती. " टिपूची बाजार आवई येत होती ती लटकी; तो आहे " (खरे ७३६१६). " सोमवारी रात्री मोच्यावरी लोक गेले होते;

आवई केली, मोर्चे उघडले " (सरे १।२३९). " आवईनें ठाणें सोडल्यास उत्तमच जालें " (सरे ६।२९५६). " रातवेरात मिळोन न जाणों हुळड केल्य स आम्हास, आवई समीप असनां सालं देणें चाड्गलें नव्हे " (सरे १०।५४६४).

आवाज (पु०) आवाजी (खा०)
[का० आवाज] ध्वनी; कण्ठनुर; नग.
" धोरली भाण्डी, एकूण आवाज दीड हजार. "

आवारा (पु०) [का० आवारा] नाराडी; ताराजी. " त्याचे सेताचा आपण आवारा केला " (राजवाडे १५।३४).

आश्कारा; ऑश्कारा (पु०) [का० आश्कारा] प्रसिद्धी; किर्ती. " भवानी-पन्ताचा आश्कारा मात्र, सोड्गें कांहीं चमत्कारिक नव्हती (ऐटि १।५८).

आश्नाई (खी०) [का० आश्नाई] तेल; सल्य. " रायपन्तप्रधान याजकडाल सदांरांशीही रक्त आश्नाईचा आहे " (राजवाडे ५।१०१).

आशक (पु०) [का० आशिक] प्रणयी; अनुरक्त.

आशक-माशूक (न०) प्रणयी जोडपें.
आशकी (खी०) [का० आशिकी] प्रणयानुनय.

आशूरा; आशोरा (पु०) [अ० अशूरा] मोहरमचा नववा अगर दहावा दिवस; मोहरमचा सण. " साम्रत मोहरमचे आशुच्याचे दिवस " (राजवाडे ५।९३). " आशोरा सरल्यावरी इत्हा कगवी या प्रमाणें करार केला आहे " (सरे ७।३४२४).

आस्ते [का० आहिस्ता] हळू हळू.

इ

इकार (पु०) [अ० इकार] कमुली; सम्मती.

इस्लास् (पु०) [अ० इस्लास्] अन्तः शुद्धता; ; स्नेह.

इज्जत (खी०) [अ० इज्जत्] धोरवी; अबू, प्रतिष्ठा; बहुमान (मरावीयोशा)
इज्जत घेणें = दुर्लोकिक करणें.

इज्जत-आसार [का० इज्जत्-आसार] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे १५।२७१). " इज्जती-असार " (राजवाडे १८।५०).

इज्जत-दार प्रतिष्ठित.
इज्जती-दस्तगाह प्रतिष्ठा-विधी (राजवाडे १८।५०).

इज्जत-पन्हा [का० इज्जत्-पन्हा] सुप्रतिष्ठित (एक पदवी).

इज्जत-महा [का० इज्जत्-महा] सुप्रतिष्ठित (राजवाडे ३।४३).

इज्जत-लायक = प्रतिष्ठेप्रमाणें; माफक-मराठीच. " सिरुपाठ इनामत देतात ते अवघ्या सदांरांसही इज्जत-लायक घेणें " (राजवाडे ६।२१०).

इज्ना (पु०) [१ अ० इज्न् = पर्वानगी] नाचा. ' इज्न्यान् ' = आधीन, लगामी " जो कोणी सवाईसिद्दगाचे इज्न्यान् येईल त्यास राज्य यावें " (जोरा १००).

इज्हार (पु०) [अ० इज्हाद्] जाहीर-नामा; प्रसिद्धीकरण; जाहीर.

इजा (खी०) [अ० इजा] अपाय, पीडा. " तालुकियास इजा न लागे ऐसा कन्दो-घस्त होऊन नेजवन्तास पधें यावी " (राजवाडे ७।११०).

इजार; विजार (खी०) [अ० इझाद्] सुवाँ, सुमान; पायजुमा.

जारात (खी०) इजारा (पु०) [अ० इजारात-रा] सण्डाची पद्धती; मकोगेरी; मका. "सर्व इजारात (= जयाघदारी) मन्सटपाची तुड्यापर आहे" (चित्रगुप्त ९२).

जार-दार (पु०) [फा० इजारा-दाइ] मकेदार.

जार-दारी (खी०) मकेदारी.

जाफा (पु०) [अ० इजाफा] आधिक्य; घाढ; गांव इनाम; तनखा; नेमणूक. "दौलत इजाफा देऊन" (सभासद १०). "इजाफा पत्र इजारीचा देणार" (राजवाडे ११७९). "बेचाळीस लक्षाचा अन्दाज ठरला. हल्लीं ब्यक्कटराव यांनीं दहा लक्ष इजाफा बोलण्यांत आणिला. चायन लक्षावर गोष्ट आली" (राजवाडे ७५०).

जलाख; इजलाखी [अ० इजलाख= स्वातन्त्र्य] स्वतन्त्र; पगारी; गैर-सरंजामी (फौज). "सात हजार फौज इजलाख रोजमन्यावर ठेवावी" (खरे ८१३२२). "पांचशे रुपयांचा गांव व पांचशे रुपये इजलाख" (वाडसमा ११३६).

जत्तदाय (पु०) [अ० इज्तिदा] आरम्भ. "ज्येष्ठमास इत्तदायपासून तागापत पौष पर्यन्तचा मङ्गूर" (जोरा ५८).

जलाखी (खी०) [अ० इज्जिलाख] सल्य; मैत्री. "रियासतींत मोठी गोष्ट कीं वचनाची कायमी; त्यांत तलबून-मिजाजी (= लहरीपणा) झाल्यास व इजलाखी चातल शेंऊं लागल्यास लाचार!" (खरे ७१३५७४).

जत्ताक; इत्यत्ताक (पु०) [अ० इत्ति-फाक] सहविचार; एक विचार; सहा; योग घडणें. "याचा बन्दोबस्त कबेल तसा

आम्ही राजश्री पन्तमधान याचे इतका-कार्ने कळ" (राजवाडे ११२८९). "आमचे व आपले इत्तिफाकार्ने इद्दज्जांचें नांव, व निशान (= सून) नार्ही सारखे नेस्त-नाबूत होतील" (राजवाडे १०१९८२).

"मुलाफात घेऊन इतफा, (= एकत्र, एकविचार) कोणत्याचे मुलसांत चालणें जाहलें तर चालावें" (राजवाडे १०१३०३). "यास्तव तर्केन मुलाकातीचा इत्यफाक ठरण्यांत यावा" (राजवाडे, ५१९४५). "त्या गोष्टीचा इत्यफाक या शादीचे सुशीचे समारम्भांत घडावा हें फार चाड्गलें" (राजवाडे ७१५९).

इतबार (पु०) [अ० इअतिबाइ] विश्वास; प्रतिष्ठा; पत. "आतां इतबार कोणाचा पेत नार्ही" (सभासद २९).

इतबार-पण (न०) इतबार (राजवाडे १५१३७२).

इतबारात (खी०) मान-पान. "शिवाय स्वारीसर्च व इदबारात पावती होती" (वेदसमा ११०).

इतबारी [फा० इअतिबारी] विश्वास; अमीन.

इतमाग (पु०) [अ० इहतिमाम्= व्यवस्था, बन्दोबस्त] लराजमा; घडेजाव; सन्मान.

इतमाग्या (पु०) व्यवस्थापक; रस-वालदार. "बाणफरी व इतमाने पुण्यास रसवालीस पाठविले (खरे ११४३३).

इतराज [अ० इअतिराज= आक्षेप] अग्रसज्ज; रुट "यासि देशमूत न म्हणर्ने. कोण्ही म्हणर्नी म्हणतील त्यासि साहेब इतराज होतील" (राजवाडे १५११०६). "वेधें उभयतां सदांरही

त्याजवर इतराज्च आहेत " (राजवाडे ३१६७).

इतराजी (स्त्री०) अग्रसन्नता, गेरमर्जी. इतळा (पु० स्त्री०) [अ० इत्तिलाअ] वार्ता; खबर; लक्ष्य; लोभ. " हरतन्हा करोन त्याचे (= शिन्द्याचे) परिघांतून आपले पेटेंत येऊन राहिलों; त्याचा इतळा आत्मांकडे नाही " (खरे १०१ ५६०६).

इत्तिहाद; इतेहाद (पु०) [अ० इत्तिहाद्] ऐक्य, यगानगत, मैत्री. " आमची दोस्ती आणि इतेहाद पूर्वापासून जो आहे त्यांत सलश न यावा " (राजवाडे ५१३०). " असें श्रीमन्तांचे मनांत येणें हें इत्तिहादास चाड्गलें नाही " (राजवाडे ५१३७).

इद्दगा (पु०) [फा० इद्-गाह्] इंदूचे समारम्भ करण्याची जागा.

इंदी (स्त्री०) [फा० इंदी] सणावारी दिलेली भेट.

इन्कार (पु०) [अ० इन्काद्] नाक-बुली, निषेध.

इन्तकाल (पु०) [अ० इन्तिकाल्] मृत्यू. " महम्मदअलीखान घालाजाह यांचा इन्तकाल छ २७ माहे राखिलावरी जाल्याचें वर्तमान आहे " (राजवाडे ५१२०३०).

इन्तजाम (पु०) [अ० इन्तिजाम्] व्यवस्था, निकाल. " सरकारचे कामाचा पक्का इन्तजाम " (जोरा १२९)

इन्तजारी (स्त्री०) [अ० इन्विजार्] मार्गप्रतीक्षा; प्रतीक्षक. " कोणी मानवर सल्लास पाठवून यावा; इन्तजारी आहे " (खरे ७१३५७३). " त्याचा जबाब केशें येईल याची इन्तजारी आहे " (राजवाडे ५११२८). " उत्तरा-

विपर्यां लवकर आज्ञा जाली पाहिजे नवाब फार इन्तजारी आहेत " (राजवाडे ५११३४).

इन्किसाल (पु०) [अ० इन्किसाल्] निकाल; फैसला. " त्याचा हितावाचे रुईने इन्किसाल करावा " (राजवाडे ७१६८). " दिगर गांवसुद्धां बाकी साल-मजूरचा इन्किसाल फळन यावा " (राजवाडे २२१६६).

इन्ताफ (पु०) [अ० इन्ताफ्] न्याय; निर्णय.

इन्ताफ-शुजी [फा० इन्ताफ्-शुजीन्] न्यायग्राही, न्यायी (खरे ७१३५७५). इन्ताफी न्यायी. " इन्त्यजी इन्ताफी त्यांचे येस्यारी हेही मुस्तफ् (= न्यायी) असतील " (खरे ७१३५७०).

इन्शाद्दाला [अ० इन् शा अल्लाहु तआला] सर्वश्रेष्ठ प्रभु इच्छील तर. " पृथ्वीपद् ' इन् शा अल्लाहु तआला ' याणीं अकबरासहित औरङ्गजेबास करार करून धक्षिती केली आहे " (चित्रगुप्त २१) या अवतरणांत बरिल शब्दचय चुकीने ' परमेश्वर ' या अर्थाने वापरला गेला आहे.

इनाम (न०) [अ० इन्आम्] देणगी; चक्षीस.

इनाम-इकाम (न०) भेट-देणगी. (यादवमा २११९६).

इनाम-जमीन (स्त्री०) एसाया मोठ्या कामगिरीबद्दल सकारांतून चक्षीस मिळालेली सारा-माफीची जमीन.

इनाम-दार [फा० इन्आम्-दार] इनामी जमिनीचा मालक.

इनामत (स्त्री०) [अ० इन्आमात् अनेक व० इन्आम ये] चक्षीस. " किन्त्येकांत इनामत अजरापर गांवें भूमी करून दिधली " (चित्रगुप्त १०६) " इना-

मती धर्मादाय वर्पासनें" (वाडसमा १११२).

इनामी इनाम मिळालेला.

इनायत (स्त्री०) [अ० इनायत्] रुपा; यक्षीस. इनायत होणे=यक्षीस मिळणे; इनायत करणे=यक्षीस देणे.

इनायत-नामा (पु०) रुपापत्र, शिफारस-पत्र, आज्ञापत्र. "चांस अर्जु करितां इनायत-नामा यावयासी विलम्ब करणार नाहीत" (राजवाडे ८१२०२).

इफाजुत (स्त्री०) [अ० हिफाजुत्] संरक्षण, आश्रय. "रघुनाथराऊ पेशवे ईं जानवाचे इफाजुतेत आहेत" (राजवाडे १०११०६).

इब्लाग (अ० इब्लाग्) पाठवणूक. "हमेशा मोहमत-नामा इब्लाग करोन मखूर (=आनन्वित) करीत जाणें" (राजवाडे १०११६४).

इब्लीस (पु०) [अ० इब्लीस्] सैतान; दुष्ट; झोडसाळ.

इबादत-ब-इब्दाल-दस्तगाह = भकी व श्रेष्ठ यांचा निधी; एक अल्काव.

इबादती [अ० इबादती] धार्मिक. "हे बातेचा तरस मोहीबासारखे इबादती लोकांस कांहीच न येहे अज्याईव आहे" (राजवाडे ३१९०).

इबारत (स्त्री०) [अ० इबारत्] मापा; शब्दप्रयोग. "ह्या ग्रन्थाच्या चेता तीस हजार आहेत, तो पार्सी मापेचे इबार-तीत आहे" (ऐस्कुले ४५). "याजु-करितां लाडाचे चोथे दळेची इबारत ब-हाल ठेवणें ज़रूर" (राजवाडे ७१९२).

इब्रत; इबारत (स्त्री०) धोरवी; बळ; प्रतिष्ठा; विश्वास; वचक; दरारा; सला-यत. "त्याजुपार्सी तोक-साम्याची ही इबारत नाही" (राजवाडे ११२९७).

"आपले मापेचे, बन्दोबस्ती यथास्थित नामी मनुष्य. इधतीचा असल्यास मन्सब्बास युक्त आहे" (सरे ५१२१२).

"तुमची इबारत गाईकवाडांवरी च-डनी" (राजवाडे ६१३२१). "एक लढाई जाली होती; इधत चाङ्गलीच घसली होती" (सरे ६१२६४९). "या देशी यांची इधत फार बाळगितात; चार कोसांवर मुक्काम आला असतां गांवात वस्ती राहात नाही" (सरे १११६१५६). "तें ठाणें इधतीनें घेतलें" (सरे ६१३७२५). "तुमच्या नावाचा धाक-इधत ईश्वर-सत्तेनें भारी आहे" (सरे ११२०४).

इबीन (पु०) [अ० इब्न] पुत्र, विन. "वेलोजी विन मावजी इबीन चान्दजी" (वेदसमा १११).

इमला (पु०) [अ० इम्ला = काम] साम्प्रकाम; इमारत.

इमान (न०) [अ० ईमान् = श्रद्धा] वचन; एकनिष्ठा; सचोटी. "नवायानी आपला इमान राखिला" (पदया ११८९).

इमान देणें = वचन देणें.

इमान-इतबार (पु०) एकनिष्ठा व सचोटी.

इमानें-इतबारें = एकनिष्ठेनें व प्रामा-णिकपणांनें.

इमान-प्रमाण = करार मंदार.

इमान-भाक = अहदप्रेमान; आजमाक (राजवाडे १५१२७३).

इमानत-दार; इमानी = विश्वास.

इमाम (पु०) [अ० इमाम्] धर्मोपदेष्टा (विशेषतः अलीच्या वंशजांपैकीं).

इमायत; इमाईत (स्त्री०) [अ० हिमा-यत्] संरक्षण, आश्रय; इफाजुत (राज-वाडे ८११८५).

इमारत (स्त्री०) [अ० इमारत्] मन्दिर,
हवेली; बान्धकाम; पायाच्या वरचे बान्ध-
काम (चित्रगुप्त १३३); बान्धा.
“गडाची इमारत मुस्तेद करावी”
(मराआ ३३). “घोडी पांच हजार
रुपयेच्या किमतीची होती; इमारतीनेही
थोर होती” (खरे ११५७०६).

इर्तिबात (स्त्री०) [अ० इर्तिबात्] स्नेह.
“पन्त साहेबांसी व आम्हांसी दोस्ती
व इर्तिबात कदीम आहे” (दिमरा
११२५).

इशादि (पु० स्त्री०) [अ० इशादि]
उपदेश; आज्ञा. “रामाजी महादेव यांस
इशादि फर्मावून” (खरे ७३५६५).
“तिकडील बातमी वरचेवर आणवीत
जावी, याप्रमाणें इशादि करून सलिला
पाचून बहुत श्रीं जाले” (दिमरा
२११६६). “मला इशादि झाला तर
गोविन्दराव रुज्ज यांजुकडे जाईन”
(राजवाडे ५१७८).

इर्साळ (पु०) [अ० इर्साळ] पाठवणूक;
पाठविण्याचा पैका; वेचका; उत्तम;
अस्सल; येरकी; पक्का. “चित्तांत आ-
ल्यास माझे विनन्तिपत्र व-जिन्नस
इर्साळ करावें” (राजवाडे १११७७).
“यावर तमाम लश्करास व पाणिपांस
माफीद करून इर्साळ पोहेंचवून
दिल्ला” (इम १९५).

इराण (पु०) [फा० ईरान्] इराक व
अफगाणिस्तान यांमधला प्रदेश.

इराणी इराणांतला. इराणी घोडा=गर्दभ.
इरादा (पु०) [अ० इरादा] विचार;
हेतु; येत.

इल्जाम (पु०) [अ० इल्जाम्] आळ;
दोष; दोषाचा शाबिती; ठपका. “मज-
कडे कोण काय इल्जाम साड्णतील,

त्याचे जाबसाल मी सर्व पुरवून देईन
(राजवाडे १०१३४४). “विना इल्जाम
कोणाच्या साड्णतल्यावर जाहला
अब्रूस सन्ना न व्हावा” (राजवाडे १०१
३४३). “चाकरी मगदुराप्रमाणें
करीत आहों; पसन्त करणार आपण
आहेत; इल्जाम येणार नाही” (राज-
वाडे १०१७७). “उभय दौलतीस नेक
आणि मजवर इल्जाम नाही ऐतें सम-
जोन आज्ञा होईल त्यास हजर” (राज-
वाडे ५१२०६).

इल्लिमास (स्त्री०) [अ० इल्लिमास्]
विनन्ती; अर्जी. “ये बावें तुम्ही इल्लि-
मास लिहिली” (इम ७५).

इल्हाक (पु०) [अ० इल्हाक्] जोडणी;
सही. “अजुमखान यांचा इल्हाक,
सर्वुलन्दजदंग यांचे दस्तत. ”
(राजवाडे ७१२५).

इलम (पु० स्त्री०) [अ० इल्म्] शास्त्र;
विद्या; कला.

इलाखा; इलाका (पु०) [अ० इलाका]
अवलम्बन; ताया; सम्बन्ध; मान्त; परि-
वार. “या देशांत इद्लपजांची प्राबल्यता
जाहलिया अगोदरी नयाब मुहम्मद
अली सानाचे इलाकेंत आम्ही होतो”
(तरा १००). “तुम्हांसी त्याचा
इलाका नाही” (समासद ४२).
“रघुनाथराव यांस इलाका रासणार
नाहीं” (खरे ७३५७३). “सर्व
रावगडावरी सम्माजी, राजे यांचा
इलाका (=परिवार) राहिला” (मरा-
चिथोशा २५).

इलाकी; इलाखी [अ० इराकी]
तेदीस व युफातीस या दुआयांनील
पेदाशीचा (घोडा) (मराआ ६).

इलाज (पु०) [अ० इलाज्] उपाय, उपचार.

इलाही [अ० इलाही अ० इलाह=ईश्वर] ईश्वरी. शुके इलाही = मी ईश्वराचे आभार मानितो.

इश्क; इश्क (पु०) [अ० इश्क्] प्रणय; नाद; शृङ्गार; विलास. " श्री-मन्त राजाची बाजीरावसाहेब व चिमाजी आपा यांसी घोड्यावर बसावयाचा इश्क बहुत आहे " (सरे ११८३३). " आम्ही तर दर्दी, इश्काचे भुकेले प्राणी " (प्रभाकर लावण्या).

इश्क-बाज [फा० इश्क्-बाज्] चैनी; विलासी.

इश्क-बाजी (स्त्री०) [फा० इश्क-बाजी] प्रेमलीला, प्रणयविलास. " आशकबाजी " (चित्रगुप्त १६४).

इशारत (स्त्री०) इशारा (पु०) [अ० इशारत-रा] सूण; सूचना. " इशारती " (तनासद् ४२).

इश्काल; इश्कील; इश्कीलकी (स्त्री०) [अ० इश्काल् = अडचण] इकंत; तण्डा. " नवी जिकीर न फीजे व इश्काल न कीजे " (राजवाडे १५१ १६७). " चान्दजीराव इश्कील करील तर त्यासही माकूल करून (= समजा-पून) साड्गर्जे " (राजवाडे ८१७). " ते विपर्या इश्कीलकी कथळा न करणें " (राजवाडे ८१७९).

इस्तकलाल (पु०) [अ० इस्तकलाल्] जोर; धर. " या फीजेचा इस्तकलाल राहिला नाही; तेव्हां मुलूक आरामिया " (राजवाडे ६१४०).

इस्तकवाल [अ० इस्तकवाल] सामोरा; पेशवा; भावी. " कोणाराव निघोन येथें हैदराबादेस आला; त्यास इस्तकवाल

राजाजीचे भोळे आपाराव यांस पाठविलें होतें " (राजवाडे ५१२५५). " कार्कुनानी हाल व इस्तकवाल " = इहोचि व भावी कार्कून.

इस्तमालत; इस्तमाली (स्त्री०) [अ० इस्तमालत्] लावणी-सन्चणी; कीर्द-महामुरी; दिल-दिलासा. " आयादीस व इस्तमालतीस कोतीस करून " (राजवाडे १५११३).

इस्तस्वाव (पु०) [अ० इस्तस्वाव्] पसन्ती; सल्ला. " त्याचे इस्तस्वावानें काम करावें " (राजवाडे ७१५८).

इस्ताद (स्त्री०) [अ० इस्तअदाद्] सिद्धता; तपारी; चुन्याचें पक्कें काम; सिद्ध; दृढ. " इस्तादेचा परें " (मराआ). " ऐशी पैमन इस्तेजाद आली " (सरे ७१३५७३).

इस्ताफा; इस्तीफा (पु०) [अ० इस्ति अफा] नोकरीची सोडचिठ्ठी; राजी-नामा. " आम्हांस दौलत नलगे, मफेस जावें किंवा परीं बसून राहावें या भावें आम्ही नचायास इस्ताफाही लेहून पाठविला " (राजवाडे ३१४११). " यांचा इरादा आहे कीं येथील कामाचा इस्तीफा द्यावा " (दिमरा २१९८).

इस्तावा (पु०) [अ० इस्तिवा] नवीन जमीन कीर्द-मामुरीस देतेवेळीं कांहीं वर्षे पर्यन्त भर सान्नापेक्षा कमी परन्तु दरसाल वाढत्या सान्नायें जमीन देजें.

इस्तियाक-मुस्ताफी (स्त्री०) [अ० इस्तियाक् = अ० मुस्ताफी] प्रेम-लोभ. " ज्या ज्या प्रसङ्गोचित इस्तियाक-मुस्ताफीच्या गोष्टी बोलावयाच्या त्या नचाव निजामुदौला बहादूर यांणीं बयाण केल्या " (राजवाडे १११८०).

इस्दार [अ० इस्दार] बाहेर काढणे; प्रसिद्धीकरण. "दस्तक इस्दार करून पाठविलें आहे" (राजवाडे ३१९१).

इस्लाम (पु०) [अ० इस्लाम] मुहम्मद पैगम्बरानें स्थापिलेला धर्म.

इस्लामी [अ० इस्लामी] इस्लाम-धर्म-विषयक; मुसलमानी.

इस्तने [अ० इला] दोन.

इस्तसे अशर [अ० इला-अशर] बारा.

इस्तन (पु०) [अ० इस्म = नाव] मनुष्य; शस्त्र; आदमी.

इस्तम-नविशी (स्त्री०) [फा० इस्म-नवीसी] नांविनिशी; नामावली. "इस्तम-नविशीची फर्द लिहून नवायास अजें केली" (राजवाडे ५१२७).

इस्तम्बार [फा० इस्म-बार] नामानुक्रमान.

इस्तम्वारी (स्त्री०) [फा० इस्म-वारी] नामानुक्रम.

इस्तवी [अ० ईस्तवी] विस्ती (शक).

इहदे [अ० इहदा] एक.

इहसान (न०) [अ० इहसान] रुपा; मेहेरबानगी; उपकार. "दौलताबादेचें यश आम्हांस यावें म्हणूनच स्वामींनीं रुपये जहागीर दिली; सकार-किफायती-करितां न दिलें इहि मोठें इहसान सेवकावर" (सरे ११३९). "एवढें इहसान सेवकावर असतां दहा पांच हजारां करितां उदासीन कशास असावें!" (सरे ११३९).

ई

ई [फा० ईन्] हा-ही-हें. "ई जानब" = धर्तारी परांत लेसक खतःस या शब्दानें सम्बोधितो.

ईद (स्त्री०) [अ० ईद;] मुसलमानी सण दोन ईदा मुख्यः ईदुद्दहा किंवा ईदे कुर्बानी म्हणजे बकर-ईद; आणि

ईदुद्-फित्र म्हणजे रमजान ईद-रोजे-उपास सोडण्याचा सण. "नुवायास इदेबद्दल वरें पावली नव्हती" (दिमरा ११६८).

उ

उज्म (पु०) [अ० उज्म] थोटी. "हे आपले सकारच्या गोष्टी उज्माच्या साह्यतात (दिमरा १११५).

उज्ज [अ० पुज्ज] हस्तपादमक्षालन.

उज्ज-तवाज्ज [अ० तवाज्ज = नम्रता] प्रार्थना; नमाज (नाय).

उज्ज-नमाज = प्रार्थना. "वाज्जबद्दल पांच वस्त उज्जनाज्ज करून इलाही नजीक (ईन्बराजबळ) रावसाहेबांचे हुक्का-मध्यें (= सम्पर्धी, धायतीत) दुधा पाद करित आहों" (राजवाडे ११६३).

उज्जर (पु०) [अ० उज्जर = बहाणा] तकार; आक्षेप. "उज्जर असेल तरी हुज्जर ऐजें" (राजवाडे १५१५१). "हुज्जर बोलाविलें असतां उज्जर न करितां येऊन पावों" (मराचिथोशा १६). "सेवकास आज्ञा होईल त्या आज्ञेस उज्जर नाही" (राजवाडे १०१२२६).

उल्फा; उल्फा (पु०) [अ० अल्फा-अल्फा] रोज्या शिधा. "तितक्यास चार मास मिष्टान्न उल्फे घालविले" (चित्रगुप्त).

उम्हत मान्दालत [अ० उम्हत = वैभव] वैभव-सम्पन्न (राजवाडे ७११७२).

उम्दगी (स्त्री०) [फा० उम्दगी] धोरी; मातम्बरी. "ही एक उम्दगीची ज्ञात आहे; परन्तु क्षेत्र तसें नाही".

उम्दा [अ० उम्दा] विश्वसनीय, मातबर, थोर, गुणी, उत्तम. " दुन्यात उम्दा चीज पेस्लासा खेरीज नाही " (खरे ७।३५६४). " नचाचापासोन उम्दी उम्दी कामे करून घ्यावी हे उमेद आम्हांस फार आहे " (राजवाडे ६।२८८). " आणि मुलाजमत जालिया मदत-सचंही उम्दा देतील " (राजवाडे ८।११२).

उमर, उम्बर (खी०) [अ० उम्] आयुष्य, वय.

उमराव (पु०) [अ० उमरा अनेक व० अमीर्चे] श्रेष्ठजन, सदांर, सांसा.

उमेद (खी०) [फा० उमीद्-उमेद्] आशा, धीर, आकांक्षा, हिम्मत, आपलें-पण, वय. " अब्दालाचीं पोलावणीं बहुत उमेद लाऊन गेलीं " (खरे १।३४). " आमाजी आपले उमेदीत आलि-यावरी सा॥ म॥ देशमुक्ती करावयास आले " (राजवाडे १०।५).

उमेद्दार [फा० उमीद्दार] आशावान; इच्छू, पदार्थप्री, पसन्त पडल्यास कायम करूं अशा अटीवर ठेवलेला नोकर. " तुम्ही इकडील लक्षांत राहून कल्याणाचे उमेद्दार (= हितेच्छू) असार्वे " (राजवाडे ८।५).

उमेद्दारी (खी०) आशाकूपणा, उमेद्दार असण्याची स्थिती, आशा, आशावाद. " त्यास स्वारी निपावधाचा मार्ग पहात आम्ही उमेद्दारीनें येसलीं आहों " (खरे ८।४६६०). " कदाचित् पत्रोत्तर आलें तर आपला ओंग लिहून उमेद्दारी (= आशावाद) लिहितात (दिमरा १।१३).

उमेदगी (खी०) उमेद्दारी. " हे उमेदगीची वरपासतीचां कोण वने (= तहा) ते दर्पांस करावी " (खरे ७।३५७२).

उर्फ [अ० उर्फ] म्हणजे, " रघुनाथ बाजीराव उर्फ दादासाहेब ".

उरुफ; उर्फ. " अफजलपूर महमूदशाही उरुफ करा बावधन " (इम ४८). " नही-सादुगं उरुफ पन्हाळा " (राजवाडे ३।५४).

उरुस (पु०) [अ० उर्स = लमाची मेज-बानी] पिराचा उत्सव.

उरुखरू [फा० रुखरू] समस्त. " उरुखरू येऊन विनंती करीत " (राजवाडे ३।१२३).

उस्तर-खाना (पु०) [फा० उस्तुद् उष्ट] उष्टशाला.

उस्तवारी (खी०) [फा० उस्तुवारी] व्यवस्था, शुश्रूषा, मजबुती. " पुस्तनांची वगैरे पथ्यपाण्याची उस्तवारी बरीच आहे " (खरे १।३।६०१७). " लोकांचे कर्जांचा मार्ग होऊन आपली उस्तवारी होईल " (राजवाडे १।३।११).

ए

एक्का (पु०) [फा० एक्का] एक बेलाची अगर एक घोड्याची गाडी.

एक्चार (खी०) अल्खार, वातमीपत्र. (दिमरा १।१६४).

एक्वाल-पन्हा [फा० इक्वाल-पनाह] सुदेव-युक, देववान.

एकार (पु०) [अ० इकाइ] इकार, कबुली. " ऐसै पश्चादे पुस्ततां मुल्जीम होऊन एकार केल " (राजवाडे-२०।६५).

एक [फा० एक] एक.

एक-जरा [फा० एक-जरा] अणु-मात्रही. " यास तकायत एक-जरा न करणें " (राजवाडे ८।१५१).

एक-तर्फी एवया बाजूचा, एक्षयाताचा.

एक-दम [फा० यक्-दम=क्षणिक]

तत्क्षणर्णी; तायडतोच; अकस्मात्.

एक-दिली (सी०) [फा० यक्-दिली]

एक-हृदय; ऐकमत्य; स्नेह. " सलूस -

एक-दिली आहे " (दिमा ११३३).

एक-दिल (पु०) [फा० यक्-दिल्]

एक मताचा; ऐकमत्य; स्नेह; सन्तोष.

" श्रीमन्त व नवाच एक-दील; तेव्हां

हैदराखानाचा मज्जूर किती आहे ! "

(सरे ६१२८९८). " कोजेचा एक-दील

करून... पत्राचें उत्तर जरवेचें आलें

असतां इकडूनही सरगजाम जावयास

दिवसगत लागणार नाही " (सरे

१११२१०२).

एक-ब-एक [फा० यक्-यक्]

एकूण एक; सर्व; एकाएकी. " एक-ब

एक हजूर मालूम जाहाली " (राज-

वाडे १५१३१). " त्यांनीं भीर इमाम

पास जठरकर येथें एक-ब-येक

येऊन गाढलें " (राजवाडे ५११११).

एक-रकमी एका ठिकाणीं मिळालेला,

पुष्कळ. " एक-रकमी पुष्कळ पैसा

मिळण्यास देशान्तरी क्रित्याशिवाय

इलान् नाही " (माप्र ९).

एक-रहगी (सी०) एक-रहग (न०)

[फा० यक्-रहगी] निसालसना;

सत्य. " यांची कदीमापासोन दोस्ती

व एक-रहगी; जुदागी नाही " (राज

वाडे १९१८). " पुत्रपोषपयन्त एक-

रहग केलें " (ऐटि २१८०).

एक-सर [फा० यक्-सर्] एकाएकी.

एकसान; एकसा [फा० यक्सान्] एक-

निष्ठ; एकसारसा. " धण्याची एकसान

चाकरी केली हें सुरुत पदार्थ आहे "

(सरे ११००९). " आपण तों साहे-

बाचे सिज्मतोस एकसान असों "

(इम ५५). " जमाना एक-सा नाही "

(राजवाडे ५१८५).

एकसू [फा० सू=बाजू] एकनिष्ठ. " साना-

जाद नोकर एकसू "

एकाएकी [फा० यकायक्] एकदम;

अकस्मात्.

एकी (सी०) [फा० यकी] ऐक्य.

एकीन; यकीन (सी०) [अ० यकीन्]

दृढमत; सात्री; नक्की. " ब-बाजिबी

ताकीद् होईल हे एकीन समजोन "

(राजवाडे १५१५२).

एख्लास; एख्लासी (सी०) [अ०

इख्लास्] मैत्री; यगानगत. " तरिका

एख्लासीचा " (राजवाडे १०११६५).

एगानगत; यगानगत (सी०) [फा०

यगानगत्] ऐक्य; स्नेह. " दुनियाईन

दोही दौलतीचा एगानगत मशू " (

राजवाडे ५१३१).

एल्गार; येल्गार (पु०) [तु० इल्गाद्]

मोहीम; हक्षा; चढाई; उठाव.

एल्ची (पु०) [तु० इल्ची] वकील; हेजीब.

" शाहमज्जुरास तोफा-सायफ देऊन

एल्चीची रुस्तत करणार आहे "

(दिमा २१५).

एहसान (सी०) [अ० इहसान्] इहसान

रुपा; उपकार. " इतके दिवस परभा

दौलतीवर एहसान होत गेली " (राजवा

५१३१).

एहसान्मन्द [फा० इहसान्मन्द्] रुतज्ञ

आभारी. " पातशाहा आपला एहसान्मन्द

होऊन पातशाहीचा चन्दोबस्त आपले

हातून करून पेई देशी कास्ती जी होईल,

ती करावीच करावी " (ऐच ११५).

ऐः

ऐन; येन [अ० ऐन] मूळचा ठरलेला शेतसारा; येन; भर; मूळ; मुख्य. "साठ लासांची बेरीज येन व इजाका मिळोन सिद्ध केली" (राजवाडे ७५३).

ऐन-ज्वानी (स्त्री०) भर-तारुण्य.

ऐन-जिन्नस; ऐन-जिनसी = तुद्ध. " तरी ऐन-जिन्नस पदाजी यादवाचे दोघे बेटे एकोजी व कुसाजी गनिमाकडे आहेती" (राजवाडे १५११). " येथिशीं तुम्हांस सकारचें पत्र आलें आहे तेंच ऐनजिन्नस पाठविलें आहे" (सरे ६१२६३५). " त्याणींच तीं पत्रें ऐन-जिनसी भिवराव याजकडे पाठविलीं " (सरे ६१२९५२).

ऐना; आयना (पु०) आरसा.

ऐनाती (स्त्री०) मूळ ठरविलेला शेतसान्याचा आकार.

ऐने-महाल (पु०) आतून सर्व बाजूंनीं ऐन्यांनीं मढविलेला दिवाणसाना; आरसे-महाल.

ऐपत (स्त्री०) [अ० आकृषत्] संपन्नता; आर्थिक सामर्थ्य.

ऐपत-दार द्रव्यदृष्ट्या समर्थ.

ऐव; अयव (पु०) व्यह्वा. " नाक लागलें तर फारसा ऐव दिसणार नाही " (सरे ११५०५).

ऐवज (पु०) [फा० इवज् = बदला] नत्ता; द्रव्य.

ऐवजीं [फा० बि-इवाशि] बदली; जागी.

पेशाराम (पु०) [अ० ऐश + फा० आराम] चैन; सुसोपमोग.

ओ.

ओहदा (पु०) [अ० उहदा] कर्तव्य; ठराव; इक्क. " पातशाहाकडून वखें

पेळून जावीं हा ओहोदा आमचा आहे " (दिमरा ११३१).

औ.

औफात; अव्कात (पु० स्त्री०) [अ० ओकात् अनेक व० वक्तृचें] गुजारा; चरितार्थ; निवाह साधन. " एणेंकरून आपला ओकात चालत नाही " (राजवाडे १८१२८). " तेणें करून आपली अव्कात चालत नाही " (राजवाडे १५१२९३). " त्यांचा योगक्षेम चालावयासी काहीं ओकात नाही " (राजवाडे १७१३९).

औजार (न०) [फा० औझाद्] शीड.

औरत (स्त्री०) [अ० औरत्] स्त्री.

औलाद (स्त्री०) [अ० औलाद्] मजा.

औसाफ (पु०) [अ० औसाफ् अनेक व० यस्फ् चें] लौकिक; अस्करा; कीर्ती. " मोहिपांचा औसाफ होऊन येईल " (राजवाडे ३१९१). " परशुरामपन्त यांस छत्रपतींनीं मारविले तबय विश्वासराव यांस मारिले ही गोष्ट बे-हिशोबाची, आमचे घराण्याचे औसाफास योग्य न जालें " (सरे १११६१३५).

क

कद्दगाल [फा० कद्दगाला = चिक्कू] मि-कारी; दहिदी.

कद्दगोरा (पु०) [फा० कुद्दगुरा = कोट] कड.

कज्जा; कजिया (पु०) [अ० कशीया] तण्डा; वाद; प्रकरण. " कज्या " (सभासद २८).

कज्जे-दंलाल (पु०) भाण्डण उपस्थित करणारा; नारद; भाण्डसोर, " बाबले

कजियेदलाल, कोणाचे ऐकावया-
जोगे नाहीत " (राजवाडे ७ सलप २१७)

कज्जेखोर=माण्डसोर, भाण्डकुदळ.

कज्या-कटकट (स्त्री०) भाण्डण-तप्टा
(राजवाडे ८१९८३).

कच्-दील [फा० कच्-दिल = कुटिल
मनाच] कुटिल अगर कच्च्या मनाचा,
भिन्ना; संशयी. "राजा कच्-दील आहे
येथे भेटीस येता संशय धरितो"
(सभासद १४).

कजल्बास [तु० किशिल्याश्] तैमूरलङ्क-
गानें शेर हेंदरास जे गुलाम दिले
त्यांचे वंशज, एक प्रकारची लाल टोपी
घालणारे इराणी सैन्यांतील उत्तम
शिपाई.

कजाख, कजाग [तु० कझाक्] शूर लुटारू,
शूर लुगारी, भाण्डसोर, कर्दंतफाळ (स्त्री०).

कजाखी, कजागी (स्त्री०) [तु०
कझाकी] गनिमी काग्याची लढाई,
लूटफाट, युक्ति-हुन्नर. "जे फौज कजा-
खीस व जामची फौज सगुस गुम्यास
कामास येईल" (दिमरा ११२२). "इस्मा-
ईल बेग कोठील कोण ऐसे असता
५००० फौज घाळगून कजागी करितो"
(राजवाडे १०१२०१). "चौकशी
पडली असता कजाखी करून नाचें
न सादगता घुडून येऊन" (मराठे
थोशा ३९). "शिपायगिरी व मस्तल
कजाखी करणें" (मराठे थोशा ५८).

कट्टा (पु०) [अ० कट्ट] कापणी,
डोचके कापणी, कत्तल.

कत्तल (स्त्री०) [अ० कत्ल] कापाकापी,
हिंसा, विजन. "कतलेमध्यें तीन चार
लक्ष माणसें कतल जाली" (राजवाडे
६१२४७).

कत्तल-बाज [फा० कत्ल-बास्] हिंसा-
प्रिय, रुधिरप्रिय.

कतलाम (स्त्री० न०) [फा० कतल्-इ-
आम्] सरांस कत्तल, कत्तल, विजन.

"त्यास दीडमहर लूट व कतलाम
जाली" (राजवाडे १११११). "गोळी

न बाजवितां (शहर) दिलें यास्तव
कतलाम केलें नाहीं" (सरे ११३२).

"दोन तीन हजार माणूस कतलाम
केले" (=कापून काढिले) (सरे ११३३).

कतबा (पु०) कताबत, कताबती (स्त्री०)
[अ० किताबा] लेख, करारनामा.

"तुमच्या चाकरापासून कतबे घेतले
आहेत कीं तुम्हांकडे चाकरीस जाऊं

नये, त्यास ते कतबे तुमचे तुम्हांस देऊं"
(राजवाडे ८१९७८)

कतार, कतारा (पु०) [अ० किताब]
उण्याची राहण.

कद (पु०) [अ० कद् = उड्याची] लायकी
"कार्कुनांचा कद किती!" (होके ४४).

कदम (पु० न०) [अ० कदम] पाऊल,
पाय, चालतांना दोन पावलांतलें अंतर.

"पातशाहींत त्याचा कदम न शिरावा
हें आहेच" (दिमरा ११३६). "आमचे

दिलांत रावसाहेबांचे कदम पहाययाची
उमेद बहुत आहे" (राजवाडे ११६४).

"जर श्रीमंत माग्य करितांल तर
उत्तम, नाहीतर माग्यानें निभावणार

नाही. या कामांतून मी कदम काढीन"
(राजवाडे ५११२).

कदम्बोस [फा० कदम्बोस्] पादचुम्बक.
"प्रथमदर्शनी मोगलअह्मी नवापापाशीं

येताच कदम्बोस घाले" (राजवाडे
५११११).

कदम्बोशी (स्त्री०) [फा० कदम्बोसी]
पादचुम्बन, भेट घेतांना श्रेष्ठ जनान्या

पायाला हात लावून त्या हाताचे चुम्बन
पेऊन वन्दन करण्याचा एक प्रकार.

कदर (स्त्री०) [अ० कद्र्] किम्मत,
पारस; चहा.

कदर्दान [फा० कद्र-दान] गुणग्राहक;
पारसी.

कदर्दानी (स्त्री०) [फा० कद्रदानी] गुण-
ग्राहकता; मनुष्यपारस. " जें त्यांचे
खावन्दगिरीस व कदर्दानीस उचित
तेंच करितली " (राजवाडे ३१३२०).

कदर (स्त्री०) [अ० कद्र्] शक्ती;
प्रभाव, अधिकार, ठराव, करार. " आप-
णाकडे फौजेचे बैगमीस सारंग्नाम कदर
कळन दिला " (बाइसमा ११५५).

कदिमी; कदिमाई (स्त्री०) [फा०
कदीमी] जुनेपणा; जुना लौकिक;
जुना स्नेह. " सकाराचें काम होऊन
येईल; परंतु तुमचे कदिमीस व निष्ठेस
एकप्रकारें दिसेल " (राजवाडे ११३३५).

" आपल्या कदिमाईस बोल न लागे
तो विचार करणें " (राजवाडे ८१११९).

कदीम [अ० कदीम्] जुना, पुरातन;
गेर-जुदाद.

कदीमल-अय्याम [अ० कदीमल-
अय्याम्] पुरातन कालापासून.
" कदीमल-अय्याम सेनर्वा मरकूर
याचे पिडी दर पिडी भोगवटा चालिला
आहे " (गोइसा १२).

कन्दील (पु०) [अ० किन्दील्] बारा
लागून विसणार नाहो अशी व्यवस्था
ज्यांत आहे असा दिवा; फाणस.

कनात; कनाथ (स्त्री०) [अ० कनात्]
कापडी भिन्त, ताडपत्रीची भिन्त.

कपाप-चिनी (स्त्री०) [फा० कबाश्-
चीनी] एकप्रकारचें फळ.

कफन; कफण (स्त्री० न०) [अ० कफन्]
मृताला गुण्डाळण्याचें वस्त्र; तिरडो.

" त्याची कफन आणून त्यास माती
दिल्ली " (राजवाडे ६१११२).

कफनी (स्त्री०) [फा० कफनी अ०
कफन्] फकिराचा पायपोळ सैल सांधा
सद्दा; जुभा.

कफालत (स्त्री०) [अ० कफालत्]
जामीनकी; हमी. " हे दफा कफालतीचे
अहद-नाम्नांतील नाहीं " (राजवाडे
७११४).

कफारत (स्त्री०) [अ० कफर, धर्तीवर
पजारत, पकालत च्या] तण्टा; तेड.
तुम्हांजवळ अम्हांविषयी हरएक बाये-
विशी कफारत पडते, त्या गोष्टीवर
न जावें " (पाय ९).

कबज (न०) [अ० कब्ज्] पावती;
पोंच. " एवज पावोन दीक्षितांची कबजें
घेतली आहेत " (राजवाडे ११२९४).

कबजिगरी (स्त्री०) ताया; अम्मल. " अली-
कडे या राग्यांत कबजिगरी आधीं
जाली ते गांधी ठाणें बसवून सर्का
केलिया आहेत " (राजवाडे १५१७८).

कबज; कब्जा (पु०) [अ० कब्ज्]
ताया; अम्मल; मूठ; पकड; स्वाधीन.
" एकमूठ असते तर आपले हातीं
कबज राहता " (राजवाडे ६१६०६).
" शत्रूचे कब्जांत राहणें यापेक्षा
जीव जाईल तर बहुत उत्तम " (राज-
वाडे १२१९२). " साल-गुदस्त किंहे
रायगड भोगलास कबज जाला " (राजवाडे १७१३८). कबज करणें =
जिझ्कर्णें, ताब्यांत घेणें.

कब्जी ताब्यांतील; अमली. " लश्कर पाव-
साळे दिवसांत छावणीस आपले कब्जी
देशांत यावें " (चित्रगुप्त ३६).

कवर (स्त्री०) [अ० कब्] थडों;
समाधी; समाधिस्थ. " शेवटी त्या
प्रान्तीच कवर होऊन राहिले " (मरा-
चिथोशा ६).

कबरस्तान; कबरस्थान (न०) [फा०
कबिस्तान्] मूठमाती देण्याची जागा.
कबालत (स्त्री०) कबाला (पु०) [अ०
कबालत्-ला] सनदशीर विक्री. " देश-
मुखी आपली आपण खुश-रजावन्दीने,
कबालतीनें फरोखत करून दिली " (राजवाडे १७१).

कबाला-पत्र (न०) सनद; दस्तेवज
(राजवाडे १२१९००).

कबाहत (स्त्री०) [अ० कयाहत्] दोष;
गुन्हा; कुभाण्ड; तण्टा. " लटपया कबा-
हती उठवितील " (राजवाडे ५१७६).
" सरें बोलावयासी जावें तर कबाहत
उठेल; ती आटोपणें मुष्कील " (राज-
वाडे ५१६७). " आपआपल्यांत कबा-
हत लागल्यानें शत्रूस राजकारणें
करावयास जागा होती " (राजवाडे
१९१५).

कबिला (पु०) [अ० कबीला] कुटुम्ब;
बायकामुलें; परिवार.

कबिलेदार=कुटुम्बदातल; कटिह्म नाहीं
असा.

कबिले माही [फा० कबिल-माह] महि-
न्यापूर्वी (राजवाडे १०१९६४).

कबुली (स्त्री०) [अ० कबूल] सन्मती;
मन्जुरी; स्वीकार.

कबुलीजबाब (पु०) [फा० कबूलि-
जबाब्] वादीचें म्हणणें न्याय्य आहे
असा प्रतिवादीनें न्यायसभेंत दिलेला
लेस.

कबुलायत; कबुलात (स्त्री०) [अ०
कबुलीयत्] सन्मतीपत्र; कबुली-

नामा; करार नामा. " कबुलातीचा
मज्कूर " (सरे १११५७).

कबूल = मान्य; पसन्त; अनुकूल.

कबूल-कतबा (पु०) कबुली-लेस.
(राजवाडे ३१४).

कबूल-कागद (पु०) कबुली-लेस.
" हा कबूल-कागद लिहून दिला " (राजवाडे ६१९०).

कबूतर; खबूतर (न०) [फा० कबूतर]
कपोतपक्षी.

कबूतर-खाना (पु०) कपोतपक्ष्यालय.

कम [फा० कम] अल्प. " ऐशीं मनुष्यें
कम आहेत " (राजवाडे ५१७६).
" आपल्यास शिवन्दी कम पडे म्हणोन
लिहिलें तें कळलें " (राजवाडे
६१२२९).

कम-अस्तल; कमसल [फा० कम-अस्तल]
हानिकुलातला; नीच.

कम-इज्जत (स्त्री०) अप्रतिष्ठा. " अमा
गेरहिंसाची जाज्जी तोसून, कम इज्-
तीने व गेर-मेहेरचानीने पेशजी ही
खिद्यत केली नाही व पुढेंही न करूं " (इन ६७).

कम-कसर [अ० कस् = यून] कर्मांत
कमी. " मशानिलेस जाऊन कमकसर
एक साल गुजरलें (राजवाडे १०१९६४).

कम-कुवत [फा० कम-कुवत्] अशक्त;
दुय्यळ.

कम-जात [फा० कम-सात्] नीच;
कमसल.

कम-जादा [फा० कम-शिवाद] कमी
अधिक. " कमजादा होईल न्यायप्रमाणें
कपार करून घेऊन लेहून पाठवितो " (सरे ११३०). " कम-जवाद " (वाडतमा २१५४).

कम-जास्त=कमजादा; कमी जास्ती.

कम-जोर [फा० कमजोर] दुर्बल.

कम-तर [फा० कमतर] अल्पतर; क्षुद्र;
निःसत्त्व. "पातशाही कमतर पडली असें
समजून राजियानें विजापूरचे किल्ले तळ
कोंकणांत होते ते सर्व घेतले" (सभा-
सद २०।२१).

कमतरता; कमताई; कमी (स्त्री०) उणीव;
उणें.

कमतराीन [फा० कमतराीन] अत्यन्त क्षुद्र;
अति नम्र; कर्मांत कमी. "बन्दे कम-
राीन" (राजवाडे १५।१९). "या सेरांज
सिबन्दीचें कमतराीन पन्नास ताळ लक्ष
देणें आहे" (राजवाडे १२।८७).

कम-तोळ=कमी तोलाचा; हलका.

कम-नशीब [फा० कम-नसीब] दुर्दैवी;
कम्यक्त.

कम-नशीब (न०) कम-नशिबी (स्त्री०)
[फा० कम-नसीबी] दुर्दैव; कम्यक्ती.

कम-बस्त; कम-बस्ता [फा० कमबस्त]
दुर्दैवी.

कमबक्ती (स्त्री०) [फा० कमबक्ती]
दुर्दैव; मार साण्याचा प्रसङ्ग.

कम्पेश; कम्पेश [फा० कम्-ब-चेष्ट]
कमी अधिक; अदमास. "कम्पेश
चार्यांस हजार फौज" (सरे ७।३२८८).
"त्याजपासून आम्ही पेंके घेतो, तेसा
कम्पेश घेणें तो घ्यावा" (इम
१९५). "आहेरही कम्पेश दोन हजारांचा
आला" (मदघा). "सला झाल्या
प्रमाणें वर्तणूक कम्पेश (तन्तोतन्त)
न केल्यास पारिपत्य होईल" (सरे
५।२६०७). "सावकारी म्हणजे काचेंचें
बासन जरा कम्पेश जाहल्यास जन्मास
मुकावयाचें काम" (शेके २२).

कम्पेशी (स्त्री०) न्यूनाधिक्य. "चा-
करीच्या कम्पेशीचे इलाजमास चिन्ता
नाही, परन्तु हरामसोरीचे इलाजमानें
आमचे शिळ्यास पटा आहे (होके ३३).

कम-हिम्मत (स्त्री०) [फा० कमहिम्मत]
म्याडपणा; हलकटपणा. "याजवद्दून
श्रीमन्तास आपली कम-हिम्मत दिसेल"
(दिमरा १।२२).

कमर; कमर (स्त्री०) [फा० कमर]
फटी.

कमर-शुर्दा (पु०) कमरेस घान्यण्याची
गदा (इम १०).

कमर्गा; कमर्गा (पु०) [फा० कमर्गाह]
कटिभाग; मध्य; सेनामध्य (पाय २३).
"भेटी घेऊन श्रीमन्तास खालीं
किल्लाच्या कमर्गांत चौक्या आहेत
तेथें घेऊन आले" (सरे ६।३११३).
"कम्यार्याचे बुद्धज" (सरे ८।४११४).

कमर्बन्द; कमर-बन्द (पु०) [फा०
कमर-बन्द] कमर-पट्टा; सिद्ध; तयार;
मुस्तेद.

कमर-बन्दगी; कमर्बन्दी (स्त्री०) [फा०
कमर्बन्दगी; कमर्बन्दी] सिद्धता; तयारी;
मुस्तेदी. "तमाम सुशक्तीतील सदांरानीं
एक-दील होऊन इङ्गजाचे तन्वीवरी
कमर्बन्दी केली आहे" (राजवाडे
१०।१९९).

कमर्बस्ता; कमरबस्ता [फा० कमर्बस्ता]
बद्धकटी; सिद्ध; मुस्तेद (सभासद.२०).
कमर्बस्ती; कमर्बस्ती (स्त्री०) = कम-
बन्दी.

कमान (स्त्री०) [फा० कमान] सण्ड-
मण्डल; मेहेरान; धनुष्य; कमठा.

कमान-गार (पु०) [फा० कमान-गार]
धनुष्यकरजारा; हाडपेय. "माण्डी जाया

जाली, मग कमान-गार आणोन बांधिली" (राजवाडे ६११२).

कमाणमारी = धनुषांरी (चित्रगुप्त ३०).

कमाल (स्त्री०) [अ० कमाल्] पूर्णता; पराकाष्ठा; पराकाष्ठेची; पूर्ण; कूल.

" त्याज्वरी दिवसें दिवस कमाल मेहेर-वानगी " (चित्रगुप्त १११). " सान्या प्रान्तांत कमाल (= कुल) जमेवर रयत निश्चय दर सद्धे दहा रुपये (सरे ५१२४७१).

कयास, कियास (पु०) [अ० कियास्] तर्क; अनुमान; मत; विचार. " त्याज्वरून कियास करावा की " (राजवाडे ५१५२).

" कयास पुरता करून आम्हांकडे किमपि अन्तर नाही ऐसें समजोन " (सरे ६११७२).

कर्कशा (पु०) [अ० कर्कशा] भाण्डण. " ते समयी चाणी भाऊवणियाचा कर्कशा केला नाही " (राजवाडे १६११५).

कर्ज (न०) [अ० कर्ज्] ऋण.

कर्जखत (न०) ऋणपत्र.

कर्जदार, कर्जदारी (पु०) [फा० कर्ज-दाइ] ऋणको; धनको. " सद्य नान्दारीस आलों आणि लोकांचें कर्जदारी जाहलों " (राजवाडे १३१९१). " तर्क मज्जूरची रयत कर्जदार (ऋणको) जाली आहे; त्यास कर्जदाराची (धनकोची) निकड होते आणि याव-यासी मवसर नाही " (वाडसमा २१२१५). " आमचें अवलोकन त्याजला कर्जदारांसारहें होतें " (मदवा २१९१)

कर्जदारी (स्त्री०) ऋणकोपणा.

कर्जवाजारी = अनेकांचें कर्ज काढलें आहे असा.

कर्जरोखा (पु०) कर्जस्तत.

कर्ज-वाम (न०) [फा० वाम् = ऋण] ऋण.

कर्णा (पु०) [फा० कर्ना; कर्नाय्] एक प्रकारचें वाजविण्याचें शिद्दग.

कर्पात (स्त्री०) [अ० कर्पत् = गांव] तालुका; दहा-बारा गांवांचा पेडा.

करम-कर्माय सुखिलसान = लेशावर रुपा करणाऱा (एक किताबत) (राजवाडे ३१४५१).

करामत (स्त्री०) [अ० करामत्] चमत्कार; चमत्कार करून दाखविण्याचें सामर्थ्य; कर्तृत्व; कोशल्प; सुबी.

करामती कुराल; हिपमती; हुन्नरमन्द.

करामात (स्त्री०) [अ० करामात् अनेक व० करामत् चें] महत्तरुपा. " जे ये समशी आपलें येणें गोया (= म्हणजे) करामात जाली " (राजवाडे १११८८).

करार (पु०) [अ० कराइ] ठराव; निश्चय; निश्चित; मुकर; कायम. " मन्सबा करार केला " (सभासद ३०). " राजश्री नारायणराव पोरपडे यांस पाठवणार म्हणतात, करारांत (= निश्चित) नाही " (सरे ११५६६६).

करार-दाद (पु०) [फा० करादाद] ठराव.

करार-नामा (पु०) ठराव-पत्र.

करार-वाकई; करार-वाके [फा० कराइ वाकिई] घडल्याप्रमाणें; धरोवर; अचूक पणें. " करार वाकई हकीकत " (राजवाडे १८१५१). " त्यासी माली-मामल-तीचा इतला करार-वाके देऊं " (राजवाडे ६१६१२) " पा॥ मा॥ करार-वाके अमल होत नाही " (राजवाडे १८१५०).

करारी [फा० करारी] निश्चयी; वाणेदार.

करिणा (पु०) [अ० करिना] हकीगत; वर्तमान; केक्रीयत; योग्यायोग्य विचार; सम्बन्ध; अनर्थ; प्रकार. " करिणा जाहीर केला " (सभासद १४).

“ करिणा काहीं पातशाहात सनजुत नाहीं. ” (सभासद ३९). “ काहीं करिणा जहाला ” (सभासद ३८). “ आम्ही लोक कोणे करिणेपावे व मोगल लोक कोणे करिणेपावे हे राव साहेब बेहतर जाणत असतील ” (राजवाडे ११५२).

करोल; करोळ (पु०) [तु० करावुळ.]
चन्दूकस्वार.

करोळी (स्त्री०) चन्दूकस्वारांचा मारा.
कल्कळ (स्त्री०) [फा० कल्कल] बट-बट.
कल्थी [अ० कल्थू = मध्य] मध्ये असलेला. “ कल्थी काठी ” (= मध्य डोलकाठी) (वाडमा ११२३६).

कल्मा (पु०) [फा० कल्मा ८ अ० कलिमा] इस्लाम धर्मसूत्र: “ ला इलाह इल्ला-मुहम्मदुस्तल्ला ” (= अल्ला-शिवाय दुसरा देव नाहीं-मुहम्मद अल्लाचा प्रेषित आहे). कल्मा पदणें = मुसलमानी धर्माची दीक्षा घेणें.

कलहई; कलई (स्त्री०) [अ० कलई] कथिलाचा मुलामा; आरसा चढवण्यासाठी काचेस एका बाजूने लावावयाचें मिश्रण. “ आरसे आहेत, ज्यांची कलई उडाली असेल व पालसीत लागू होत असे असतील ... ते हुजूर पाठविणे ” (राजवाडे १२११२).

कलहईगार (पु०) [फा० कलहई]
कलहई करणारा.

कलन्दर (पु०) [फा० कलन्दर] भटपया; दारुड्या; व्यसनी; लोकांतून उठलेला; बेपर्वा मनुष्य; दर्पशांचा एक पन्थ; चन्धनातील साधू.

कलन्दरी [स्त्री०] कलन्दराची वृत्ती
अथवा अवस्था; आनन्दी वेपवाई.

कलम (न०) [अ० कलम्] बोरूची लेखणी; दुसऱ्या झाडांत बसवून एक जीव करण्यासाठी तोडलेली पहिल्या झाडाची फांदी; लिहिताचा भाग; प्यारा; बाब. कलम करणें = छाटणें, तोडणें.
कलम-कसाई (पु०) कार्कुनी डावपेचांने दुसऱ्याचे गळे कापणारा.

कलम-जारी (स्त्री०) विज्ञापितलेखन.
“ ते कलम-जारी करून फौज ठेवू लागले ” (मराचिधोरा ९).

कलम-दान (न०) [फा० कलम्दान]
लेखण्या ठेवण्याची लाभ पोकळ डी.

कलम-बन्द [फा. कलम्बन्द] पत्रां नमूद.
“ नेव मज्जूर येक जरा सकावत न करिता कलम्बन्द केले ” (राजवाडे ११२४).

कलम-बन्दी (स्त्री०) नोन्दणी, विषयवार नोन्दणी.

कलम-बहादर = लेखणीशूर.

कलम्बार = विषयवार, तपशीलवार.

कलमी [फा० कलमी] लेखी, लिखित, पगारी. “ जबाबी बातमीस व कलमी बातमीस थोडेच हुत अन्तर पडतच आहे ” (सरे ११११७०). “ या स्वारीस कलमी फौज ठेवावी असा इरादा ” (होके ५). कलमी करणें = लिहिणें.
“ मुम्बईकरांनीं आद्ये यांस कलमी-केले कीं ” (सरे ७१५७१).

कलावतू (पु०) [तु० कलावतून]
रेशमी तन्तूभोवतीं चान्दीची अगर सोन्याची तार गुण्डाळून केलेला जूर.

कलिशता (स्त्री०) [फा० कलिश]
सलश; किस्मिश. “ माझे मगांत आतां कलिशता नाही ” (राजवाडे ५१८४).

कह्वा; कावा (पु०) [अ० कह्वा]

सुन्द; कौफी. "शहाजादे यासही कव्हा यावा" (राजवाडे ५।२२).

कवायत; कवाईत (खी०) [अ० कवा-
इद् अनेक व० काइदाचें] युद्ध विष-
यक समुदायिक हालचाल; झील; परेड;
नियम; पद्धती; युक्ति; कारवाई. "लढा-
इंचे समयीं कवातीनें चालावें" (राज-
वाडे १०।६५). "सत्तारामपन्तार्नी
कवाईत धरिली आहे जे" (सरे
५।२६२५).

कवायती; कवाइती; कवाइतीत=कवा-
यत शिफलैला; द्विपमती. "काळे कवा-
इतीत दहा पांच नित्य येतात"
(राजवाडे १०।१९१).

कवाल (पु०) [अ० कव्वाल्] गवई.
"कवालाचें गायन ऐकून...बसांस्त
जाले" (राजवाडे ७।५०७).

कवाला (पु०) [अ० कवाला] कवाला;
सौदापत्र.

कवाली (खी०) एक छोटेल गानप्रकार.
कवी-झील [अ० कवी-झिल्] शक-
हृदय.

कवी-हाल = (१) बे-शक; बे-वस्वसा.
"तुम्ही कवी-हाल होऊन आपल्या
वतनावरी येणें" (राजवाडे १७।३४).

कशीश (खी०) [फा० कशीश] ओढ;
हट. "नद्याचाचे प्रकृतीत कशीश फार
आहे" (राजवाडे ५।१७१).

कस [फा० कस्] व्यक्ती; जण. "कुण-
बीण कस एक".

कस्त; कसद (पु० खी०) [अ० कस्द्]
हेतू; विचार; निश्चय; सनिश्चय मेहनत.
"दुसरे रोजीं...ठाणें खाली देसोन
कसद ठाणी घेण्याचा केला" (राज-
वाडे १५।२०). "अब्दाली कोठें ?
त्याचा कस्त कसा आहे !" (राज-

वाडे १।२४९). "पुण्यास यावें ही
इच्छाजाची मोठी कस्त आहे" (सरे
७।३५८५). "आमचे कस्तीस चुकलों
नाहीं" (सरे १।१९२). "नाना
जल्दीनें खानगी होण्याची कस्त करीत
आहेत" (सरे ११।६१५४).

कस्त-मशागत (खी०) [अ० मशाकत्]
श्रम-मेहनत (समासद ३०).

कष्ट-मेहनत (खी०) परिश्रम (समा-
सद ६४); खस्त-मेहनत (चित्रगुप्त
७७).

कस्बीण; कज़बीण (खी०) वेश्या
कलावस्तीण; गुंजन-खी.

कस्त्रत (खी०) [अ० कस्त्रत्] बाहुल्य
व्यापाम; तालीम.

कस्त्रती-व्यापाम कद्दन कमाविलेलें (शरीर)

कस्त्रे-कम=कम-कसर, कर्मांत कर्म
"कस्त्रे कम हजार किरद्गी उतरें
आहेत" (चिरा १).

कसत्र (न०) [अ० कस्त्र्] कौशल्य,
कला; धन्दा; वेश्यावृत्ती. "शिणई-
गिरीचें कसत्र जेथें तेथें लिहिण्याचें
कसत्र मन्सव्याचें उणें असतें; पेथें
सारीं कसत्रें पूर्ण आहेत" (सरे
६।२६५६). "या ग्रान्तीचे तमान मुस-
ल्मान लोक व्यादगिरीचें कसत्र कद्दन
पोट भरतात" (राजवाडे ५।६६).

कसबाती=कुशल कारागीर. "कसबाती
लोक" (वाडसमा २।७).

कसबी; कस्बी=कुशल, हुन्नरी; हुन्नर जाण-
णारा.

कसम (खी०) [अ० कस्म] शपथ,
सोपण्ड. "याही कसम साऊन साइगून-
पाठविलें कीं" (राजवाडे १।२६).

कसर (खी०) [अ० कस्] उणीव;

सोट. " जमेंत कसर होऊन " (राजवाडे १०१३४१).

कसलमन्द [फा० कसलमन्द ८ अ० कसल] अस्वस्थ; आजारी; विमर. " भीर-आलम याची तबियत कसलमन्द; येण्याची ताकद नाही " (राजवाडे ५११४३). " दोलाची तबियत कसलमन्द सवव भीर-आलम रात्रन्दिवस त्याचे समीप असतात (राजवाडे ७११०८).

कसा (पु०) [फा० कसा] लम्ब व अरुन्द अशा पिशवी; हुमेणी.

कसाब (पु०) [अ० कस्ताब] साटीक; कसाई.

कसाबी (स्त्री०) [फा० कस्ताबी] साटकाचा धन्दा; कौर्य; क्रूर. ' कसाबी करणी '.

कसालत (स्त्री०) कसाला (पु०) [अ० कसालत-ला] पीडा; दुखत; सडकट; श्रम. " राजश्री गोविन्दपन्त मामा वृद्ध त्यांनी कसाला किती करावा " (खरे ११४६०४). " त्याजला लिहिण्याचा कसाला होईना " (राजवाडे ६१२५१).

कसीद करणें. [८ फा० कसीद] काडून घेणें.

कसीदगी (स्त्री०) कमी करणें. " जुरूर एकवक पादशाही कामायदल काहीं कसीदगी केले तरी अवल-सपाईने मुयादला देऊनु बाजद कसीद करावें " (इम ६७).

कसर (स्त्री०) [अ० कसूर] चूक; हमगय.

कसोशी (स्त्री०) [फा० कोशिश] मेहनत; दक्षता. " कसोर्सात आणणें " कष्टाध्य करणें, जेव्हात आणणें (पाम १६).

कहर (पु०) [अ० कहर] इन्वरी क्षोभ; अनर्थ; गहनय.

कहरी [अ० कहरी] कडक; निष्ठुर. " पारिपत्यही कहरी होत असतें " (खरे ८१४३९४).

कहरी [फा० कारी] प्राणहारक; मर्मभेदी. " जसमा शक्षांच्या कहरी लागून मृत्यू पावले " (चित्रगुप्त ७०).

कहार (पु०) कहर. कहार माण्डणें (चायकी शब्द) अतिशय त्रास देणें; उच्छेद माण्डणें

कही (स्त्री०) [फा० कही] दागा-वेरण वगैरे मिळवून आणणारी लश्करी तुकडी; दाणा - वेरण. " मशानिल्लेचे सेड्यांची कही शेतें कापून नेली " (खरे ५१२३१२).

काईल; कायल; कायर [अ० काहिद जेता] दण्डित; जित; कुण्ठित; निरुत्तर. " दोहीकडून तुम्ही काईल ब्याल तेन्हां आम्हांवर शब्द " (राजवाडे ११२२६). " पत्र कोठें आहे तें काढावें म्हणजे आम्ही त्यांत काईल करूं " (खरे ५१२४७३). " याप्रमाणें बोलून कायल केलें " (दिमरा ११३६).

कागद (पु०) [अ० कायझ] चिन्त्या वगैरेपासून रान्यांत तयार करून लिहिण्यासाठी केलेलें पत्र.

कागद-पत्र (न०) पत्र; चिथी-चपाटी. " कागज-पत्र " (राजवाडे १३११३).

कागदी = कागदाचा; कागदाप्रमाणें पातळ सालीचें (लिम्बू). कागदी घोडे नाचविणें=कलम-वहादुरी दाखविणें. कागदी जवान=काडी-पेहेलवान.

काजी (पु०) [अ० काशी] मुसलमानी धर्मशास्त्राप्रमाणें निकाल देणारा मुसलमान न्यायाधीश.

काजी-शरा [अ० शअं = धर्मशास्त्र]
धर्मशास्त्रज्ञ (वाडशाळ १८३).

कानू (स्त्री०) [अ० कानून्] कायदा,
अट; पट्टी. " पूर्वापार यास माफ असतां
हाली नवी कानू करावयास कायी
गरजू ? " (राजवाडे २०१३६०).
" त्यांनीं अशी कानू कधीं आपणावर
चढवून घेतली नाही ते आतां कसे
कबूल करितील ! " (सरे २१६१४).
" हल्ली सालोसाल नजरेची कानू गांव-
गन्नास घसविली ते दूर करावी " (ऐटि २१४१).

कानू-काननात (स्त्री०) [अ० कानू-
नात् अनेक व० कानून्चें] पट्टी.
" येडी, जेठा व बाजे कानू-कानना-
तीचा उपसर्ग न देणें " (राजवाडे
२०१३६०).

कानूगो; कानुगो; कानगो (पु०) [का०
कानून्-गो] जमिनीची, वहिवाडीची, व
बसुलाची नोद ठेऊन माहिती पुर-
विणारा व केव्हां केव्हां भोजणी कर-
ण्यांत व धारा ठरविण्यांत मदत कर-
णारा बतन्दार मुल्की अधिकारी.

कानगोई; कानूगोई (स्त्री०) कानुगोचें
काम अगर बतन. " सकार मजकूर
वेधील कानगोईचें बतन " (राज-
वाडे १२१७४).

कापूर [अ० काफूर] एका बतस्पती-
पासून निघणारे सुगन्धी हिमशुष
ज्वालापाही द्रव्य.

काफर; काफिर [अ० काफिर] अश्रद्ध-
धान; यहूदी, ख्रिस्ती अगर मुसल्मान
धर्मपंथावर विन्यास न ठेवणारा; नास्तिक;
लुच्चा; लबाड. " या कलीमध्ये मुस-
ल्मान काफर जहाले यांचा संहार करा-

वधाकरितां रहीमनें पैदा केला आहे " (चित्रगुप्त ७०).

काफर-शाई (स्त्री०) काफिर-राज्य.
" यवनांचे मर्नात कीं काफर-शाई
जाहली " (ऐटि ११९८).

काफला (पु०) [अ० काफिला] मवा-
शांचा अगर लभाणांचा ताण्डा; काफण;
समूह (जुहानांचा). " कितीयेक ते
काफले लूटितात " (इम २४).

काबजात; काबीजाती (स्त्री०) ताबा;
अम्मल; सत्ता. " यानन्तर सिद्दीच्या
किल्याच्या काबजातीची मुबारासी औ
शहामत-पन्हास दिली जाली " (ऐटि
२१९०). " यावरी त्यांची काबीजाती
बेसली " (मेदसमा २१७).

काबीज [अ० काबिज्] कडजा घेणारा;
सत्ताधीश; आधीन; हस्तगत. " पुन्हा
पाटीलबाबा सत्तनतीत काबीज होईल " (दिमरा ११२५२).

काबीज-मुतसरीफ [अ० काबिज् =
अ० मुतसरीफ्] कडजा व बहिवाद
उपभोगणारा. " हर्गाह की काबीज-
मुतसरीफ घहात्तर बसें नाही; आणि
सनद-अस्नादही नाही, मदं तुफानी
आहे " (राजवाडे २०१४७).

काबील [अ० कामिल्] कर्तृत्ववान; कर्तव्य-
गार.

काबुची [का० काबूची] लुच्चा; धूर्त;
कसब्या; मकरी. " भोगल लोक काबुची
आहेत " (राजवाडे ११५२).

काबू (स्त्री०) [का० काबू] सन्धी;
कब्जा; नियन्त्रण; बळकट; मजबूत.
" आपली काबू (सन्धी) साधून तेथे
न गुन्ततां महाराजांनीं स्वराज्यास पावें,
पादशहा याचे काबेरीत न राहवें " (चित्रगुप्त ५८). " नूतं त्याची

कायू साधली आहे एवढें खरें" (सर ७।३३१०). "मस्तत कायूस आली (= सन्धीस आली, जमली) त्यास आम्हास देणें प्राप्त झालें...राजनीती अशीच आहे" (सरे १।१४४). "पानशाहचे मनांत...स्वामीचे कायूंत राहावें" (दिमरा १।११). "ऐसं जाणून कायूपुर्ते (वेळ मारून नेण्यासाठी) इह्य-जासी चोलणें पेका घेतला " (दिमरा १।५२). (चेनराय दुर्ग) "इतका कायू (= मजून) किला असून एकाएकी फत्ते झाला " (सरे १२२४).

कायू-वस्त (पु०) सन्धी. " साली भेदान देखून व कायू-वस्त पाहून " (सरे ७।३५६७). " हाच कायू-वस्त मुत्तालिकाचे पायमल्लीचा आहे " (राजवाडे १०।१९१).

कायूकार; कायूयार; कायूवर [का० कायूपाइ] धूर्त; हिक्मतो. " जाटांत जीव आहे...मोठा कायूकार आहे " (राजवाडे १।१३९). " कायूवर फिरडगी सरा " (आयाह ३).

कायदा (पु०) [अ० काइदा] नियम; शिरस्ता; पहिवाट.

कायदेबाजु = कायदेपण्डित.

कायदेशीर = सशास्त्र; न्याय्य.

काईम; कायम [अ. काईम्] उमा; स्थित; मज्बूत; गेइ-रदु; कार्बीज. " परन्तु आठपन्थरा दिवसांत सारी स्थळें इह्यजार्नी काईम करितात " (सरे १।१६०७९).

कायम-जुवान स्थितप्रतिज्ञा. " फरासस कायम-जुवान व बहादुर आहे " (चिरा २४).

कायम-मकाम (पु०) [अ० काइम्-मकाम] " येक अधिकारी तगीर होऊन त्याचे कामावर दुसरा होणें त्यास कायम-मकाम असें म्हणावें " (राज. वाडे ७।९५).

काय -मिजाजु [काइम्-मिजाजु] निश्चयी; अचञ्चल; (खी०) कायम मिजाजी. " साम्प्रत तिकडे कायम मिजाजु व मज्बूत एक नमाय नजमस्तान आहेत " (दिमरा १।८). "तस्मात् काईम-मिजाजु नाही (सरे ८।१९:२).

कायम-मिजाजी (खी०) [का० काइ-म-मिजाजी] करारीपणा; निश्चयीपणा. " यांचे कायम-मिजाजीचा प्रकार म्हणावा तरी मेणाचें नाक यांचा मिजाजु आहे " (दिमरा १।२३८).

कायमी; काईमी (खी०) [का० काइ-मी] निश्चिती; स्थैर्य; मज्बूती. " कल-कत्तेकराचें लिहिणें रास्त, दुस्त व कायमीचें (सरे ७।३५६८). " सकारचे वचनाची कायमी कशी ते आइन्दे जहुरांत येईल " (राजवाडे १०।१६६). " स्नेहांत दुसरा प्रकार न घडला व घडावयाचा नाही; तिकडील मात्र कायमी असावी " (राजवाडे ५।१८८). " पहिल्या दिवशीं जाणा घेतली त्याचीच काईमी होते " (ऐकिम ८८).

कायर [! अ० काहिइ] लाचार. " रुपये शेर अन्न व रुपयाच्या पांच पेण्डया चान्याच्या झाल्या; ते कायर जाले " (होकै ६३).

कार्किंद (खी०) [फा० कार्किंद] राज-शासन; अम्मल; राज-सत्ताचा काल.

कार्किर्दी-दर-कार्किर्दा = एकामागून एक राजाच्या अम्मलांत (राजवाडे ८।१६).

कार्कुनी (स्त्री०) [फा० कार्कुनी]
कार्कुनाचें काम अगर हुद्दा.

कार्कून (पु०) [फा० कार्कून] कार्यकर्ता;
मुत्सद्दी; हिशेब व पत्रलेखक; सर्वेवाश्या.
“महालीचे कार्कुनानी इस्कील करून
हुम्बाला करीत नाहीत” (राजवाडे
२०१५२).

कार्खाना (पु०) [फा० कार्खाना] उद्योग-
शाळा; काम करण्याची जागा.

कार्खान-नीस (पु०) = कार्खाना-कार्कून.

कार्खान-दार (पु०) कार्खान्याचा मालक.

कार्खानदारी (स्त्री०) कार्खान्याची मालकी;
भाण्डवल-सत्ता.

कार्खानेजात [फा० कार्खानेजात] काखाने.

“तमाम कार्खानेजात बुराईस जाण्याचा
हुक्म जाला” (राजवाडे ७११६६).

कार्गर [फा० कार्गर] परिणाम-कारक;
लागू; प्राणपातक.

कार्गरी (स्त्री०) परिणाम; यशस्विता.

“परन्तु अडचण व पर्जन्य फार यास्तव
कार्गरी जहाली नाही” (राजवाडे
१४१३५).

कार्चोबी [फा० कार्चोबी] बेलचुट्टीदार.

“सिलत पाच पारचे कार्चोबी दिला”
(राजवाडे ७१७०).

कार्पर्दाज (पु०) [फा० कार्पर्दाज] कार्य
कर्ता; मुत्सद्दी (स्रो ७१३५६६). “परन्तु
कार्पर्दाज यांचा अर्ज आपल्यास मान्य
पडून इरादा लढाईचा धरिला” (राजवाडे
५१३०).

कार्मार (पु०) [फा० कार्-उ-बा]
व्यवस्था; राजशासन; इन्तजाम; उद्योग.

कार्मारी (पु०) [फा० कार्मारी] व्यव-
स्थापक; कार्यकर्ता; दिवाण; (कुणवाऊ
भायेंत) नवरा.

कार्वाण (पु०) [फा० कार्वाण] व्यापा.

न्याचा अगर प्रवाशांचा ताण्डा; काकला.
कारन्दाज = काचील; कारस्थानी.

कारन्दाजी (स्त्री०) कारस्थानीपणा; कार-
स्थानी; शहाणपणा. “कारन्दाजीची
मसलत साडिंगतली ते न ऐकिली”
(जोरा ३६).

कारस्तानी (स्त्री०) [फा० कारस्तान]
कार्य-कौशल्य. “तुम्ही आपले कार-
स्तानीने नवाचाम सुत दाखवावें हेंच
योग्य” (राजवाडे ५१:७०). “तुम्ही
कारस्तानी व हिम्मत धरून काम केले”
(ऐटि ५१५५).

कारागिरी (स्त्री०) कौशल्य; करामत;
कसब.

कारागीर (पु०) [फा० कारागीर] कुशल
कामकरी.

कारागीर; कारागीर; कारेगीर; कारेगा
(पु०) [फा० कारागीर] कुशल कामकरी;
कामकरी. “बहुत दिवस नगास लागले.
स्यास दडगा इकडे; कारागीर नमिके”
(राजवाडे ३११६८). “शेरीम पाठविलें
हें कारेगीरास देऊन धोतराजोडे...करवणे”
(मदचा २१३६). “गाडे छकडे चारपांच
भरून चहुन सिताचीने कारागीर मुद्दा
पाठवून देणे” (राजवाडे ६१३८६).

कार र; कारेगीर; कारागीर [फा०
कारागीर] परिणामकारक; लागू. “हळा
जहाली होती परन्तु कारागीर जहाली
नाही” (राजवाडे १४१३५). “होबकर
वगेरे यांची हळा शाली होती, परन्तु
कारेगीर शाली नाही” (स्रो ११३९०).
“बाहेरच्या तोफा अद्याप कारागीर
नाहीत (स्रो १११६१३८).

कारेगिरी (स्त्री०) [फा० कारागीर]
परिणाम. “चेनराय दुगांस तीन दिवस

तोका लाविन्या आहेत....कारे गिरी होत आहे; परन्तु फारसं भिन्ताड पडत नाही " (सरे १२११). " तुमच्यानें जे कारेगिरी होईल ते करणें " (राजवाडे ६१३८५).

कालवृत्त (पु०) [फा० कालमुद्] पगडी, जोडा, कपडा वगैरे बेतण्याकरितां केलेली लाकडां आकृती.

कावा; कव्हा (पु०) [अ० कव्हा] चुन्द; कोंफी.

कावा-दावा (पु०) [अ० दशवा=भाण्ड-ण] भेद-दण्ड. "मूलस काव्यादाव्यानें सर कळन" (पाथ १७).

काशीद; कासद (पु०) [अ० कासिद्] मेहमांचा पत्रें पोहोचविणारा दून. "कासद" (राजवाडे ८१२०१ व दिमरा ११९०).

काहिली (स्त्री०) [फा० काहिली < अ० काहिल्=आळशी] आळस; दिर-डगाई. "सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय " (मराआ ३०).

काहिल; काईल निश्चर (वाडमा ११ १३८).

किताब (स्त्री०) [अ० किताब्] पुस्तक; लेख.

किताबखाना (पु०) पुस्तकालय, ग्रन्थसङ्ग्रहालय; ग्रन्थविक्रीचें दुकान.

किताब (पु०) [अ० खिताब्] सम्योधन; पदवी. "बहादुरीचा सतवा दिला व काम दिवानीचें याज्वर बहाल राखिलें" (राजवाडे ३१३५९).

किताबत; किताबती (स्त्री०) [< अ० किताबत्] लेख; [< अ० खिताब्] पदवी. " त्यांस हथ्यारराव नांव-किताबती देऊन " (सभासद ६२).

किता (पु०) [अ० किताब् लेखन; अ०

किता=चिठ्ठी] आदर्शभूत म्हणून पुढें देवावयाचा वळदार अक्षरें काढलेला तका; वळण; वायत; चिठ्ठी.

कितेब (पु०) किताबत; लेख. " हिशेब-कितेब " (राजवाडे १५१२५५).

किन्खाप (पु०) [फा० किम्खाप्] बहु-रङ्गी जूतारी कापड.

किन्खापी किन्खापाचें.

किन्तान (न०) [अ० कतान-कसान्] एक प्रकारचें कापड.

किनार; किनारी (स्त्री०) [फा० किनार्] कांठ; कोर; लेख.

किनारा (पु०) [फा० किनारा] तीर; कांठ.

किफायत; किफाईत (स्त्री०) [अ० किफायत्] नफा; फायदा; लाभ.

किफायत-सर्फा (पु०) फायदा.

किफायत-उर्फेवार फायदेशीर (वाडमा ११५९).

किफायती; किफायतशीर [फा० किफायती] फायदेशीर.

किब्लेगाह [फा० किब्लागाह = प्रार्थना करितांना ज्या दिशेकडे तोण्ड करावयाचें ती दिशा] बन्दनीय. किब्लेगाह नारायणराव साहेब " (सरे ७१३५६५).

किम्मत (स्त्री०) [अ० कीमत्] मोल; योग्यता.

किमती [फा० कीमती] मूल्यवान; बहुमोल.

किमया (स्त्री०) [फा० कीमिया] हीन धातूचें सुवर्ण बनविण्याची गूढ विद्या.

किमयागार; किमयागर (पु०) [फा० कीमियागर्] किमया करणारा.

किर्द (स्त्री०) [फा० कर्द=काम] रोज-निशी; रोजचा जमासचं नोन्दण्याची बही, लावणी. "पावसाळा, कोल देऊन

आज्ञा केली तर रयत उमेद घडून
किर्दी करितील" (राजवाडे ६१२८).
किर्द-आवादानो (खी०) लावणी-सन्चणी.
"तरी बेशक होऊन आपले गांवचे गांवीं
राहून वसाहत करून किर्द-आवादानो
करणे" (राजवाडे १६१५५).
किर्द-महामुरी; किर्द-मामुरी (खी०)
[८अ० मअमूर=आवाद] लावणी-
सन्चणी; लावण्ड व वसाहत. " त्याणीं
तेथें किर्द-मामुरी केली " (राजवाडे
१५१२०२).
किर्मिजी [अ० किर्मिजी] एक प्रकारच्या
चकाकणान्या लाल रड्गाचा; फुमिज.
किराया (खी०) [अ० किराया] भाडे.
"दोन नांवा, तीनशें रुपयांची किराया
कडून पटण्यास आली" (पदमव ७३).
किळा (पु०) [ज० कल्ला] गड;
दुर्ग; कोंट.
किळी (खी०) [फा० किलीड्] चावी.
किळेदार (पु०) [फा० कल्ला-दाइ]
दुर्गाधिपती; किळेकरी.
किळेजात [फा० कल्ला-जात अनेक
व०] किळे. "किळेजातचा बन्दोबस्त"
(वाडसमा ३११६).
किळेनशीन=किल्यावरील; किंह्यावर केद.
"मन्सबदार किळेनशीन वसन्तगड"
(राजवाडे १५१५५) "रघुपतराव नारा-
यणाचा पक्ष केला; ते किळेनशीन
केले" (मदचा ११७८).
किळेबन्द [फा० कल्लाबन्द] किंह्यास
वेढा पडल्यामुळे अडकलेला. "एसादे
किल्यावर राहून किळा भाण्डवून दम
सावा म्हणताही किळेबन्द झालें असतां
परिणाम नाही" (मराविधोशा ३७).
किलाफ (पु०) [अ० खिलाफ] वर;
वेपन्य; संशय; कपट.

किलावा (पु०) [फा० कलावा] हत्तीचा
गळपट्टा, ज्यांत माहूत पाय अडकविनो.
"पायावरती चबोन किलाव्यांत बसले".
(आपाह ११).
किस्त; किस्ती (खी०) [अ० किस्]
कर्जफेडीचा हत्ता; निशा. "किस्तीस
इतकी शर्त कशास पाहिजे ! " (राज-
वाडे ५१३२). "घाको बर्सीस लक्ष रुपये
राहिले ते सावकारी सिस्ती कडून द्यावी"
(सरे ११८६५).
किस्त-बन्दी (खी०) [फा० किस्-
बन्दी] ह्मणेबन्दीनें देण्याची केड; निशा.
"किस्तबन्दा करून" (दिमरा १११२४).
"सद्दू पन्धरा लाख रुपये दत्ताल येक
लक्षप्रमाणें पन्धरा वर्षांत अदा करावे
या प्रमाणें किस्तबन्दीचा ठराव जाला"
(राजवाडे ७१३४).
किस्ती (खी०) [फा० कश्ती] होडी;
नौका. "बेधून एक किस्ती माड्यानें
साठ रुपये करार करून निघाली"
(पदमव ८०).
किस्मत (खी०) [अ० किस्मत] शारब्द;
नशीब. "परन्तु दुनियादारी किस्मतीत
थोडे दिवस होती" (ऐटि ३११७).
किस्ता; किस्ता (पु०) [अ० किस्ता]
गोठ; तण्टा. "याप्रमाणें किस्ते किर्त
सादगतो" (सरे ८१२३५४). "या
प्रमाणें किस्ता निर्गत होऊन स्वारी
माघारी फिरली" (होके ४).
किस्तान (पु०) [फा० किस्तान ८ फा०
किस्तान] शेतपया; कुणमट. "तेथे
अफजूल तूं किस्तान मजला दृष्टीपुढें
दीसतें" (चित्रगुप्त २६).
कुडता; कुडती; कुडतें [फा० कुर्ना] अडग-
रल्याच्या आंतील सेल सदा.

कुती (स्त्री०) [तु० कूती] पेढारी. "अङ्गु-
राची कुती" (दिमरा १११०१).

कुद्दा (पु०) [अ० कुद्दा] आदर्शभूत
पुढारी. "कुद्दा उमराय नसत निशान"
(इम ६५) = यशस्वी अमिरांचा
आदर्शभूत पुढारी.

कुद्वत (स्त्री०) [अ० कुद्वत] सामर्थ्य;
इश्वरी शक्ती; निसर्ग.

कुद्वती [का० कुद्वती] इश्वरी; इश्वरदत्त;
नेतृर्गिक.

कुन्ज (पु०) [का० कुन्ज] कोंपरा.
"कुन्जावरी" (वाडमा २१७२).

कुन्हा (पु०) [अ० कुन्हा] मर्म; सेंच;
दोष; क्लिप्त; दंश; पैर (१८ का०
कीना). "त्याचे कुन्हे ध्यानांत येण्या-
करिता अलाहिदा पुरवणी तुम्ही लिहिलीं"
(राजवाडे ७ सलप २१२०). "त्यांनीं
तहाचे मजूर कुन्हांस साड्ढिंगतले त्यां-
तील दगाबाजीचे कुन्हे आहेत ते तुम्हांस
ममजले नसतील" (राजवाडे १२१८७).
"हिशेवाची कुन्हा मार्लेस काय समजे!"
(मदवा २१२४९). "आम्ही जिवादा-
रभ्य श्रम करून कामें करावी त्यांत
उगेच कुन्हे काडीत जावे हे भाव जाहले"
(ऐटि). "मागीळ गुणदोष, चित्तांत
कुन्हा न राहे अशी श्रीमन्तांची ममता-
पुरस्कार पद्म आणवावी, नी मग खानगी
करावी" (मदवा ११११३). "नाहीतर
फडणीस पन्त कुन्हांमें म्हणतात असें
वाटत होतें" (ऐटि ११३१). "परन्तु त्या
शिलेदाराचे बायकोस नाव फळतांच
कुन्हा धरून भोजनास बाड्ढालें करून
घातलें आणि वाटेंत मारेकरी ठेऊन
आपल्या दादल्याचा छंद घेऊन मार-
विलें" (राजवाडे २१२९).

कुक्राण; कुक्राण्ड (न०) कुक्राणा
(पु०) [अ० कुक्रान्] काकरशाई;
अधर्म; लवाडी; हरामखोरी. "पुढें धर्म
रच्छिन्न होऊन तेरावे सद्धांत कुक्राण
मानेल" (ऐरकुले ६५). "कुक्राणा
तर सराच" (खरे २१९८५). "गांवांत
हरिकीर्तन केल्यास कुक्राणा करितात
म्हणोन धोण्डेमार करावा" (वाडमा
३११६९).

कुकर (पु०) [अ० कुक] स्वामिद्रोह;
निमकहरामी. "त्यांनीं सकारल्लें काहीं
एक कुकर न करिता चालावपाचा तह-
नामा ठरविला" (मराचिधोशा ६७).

कुफार (पु०) [अ० कुफार] अनेक व०
काफिरांचें] लुच्चा; हरामखोर; यत्नेडेखोर.
"जकार नामक म्हैसकर...हस्तगत
करावा; सगळा कुफार तो आहे" (खरे
१०१५२०२). "एक दोन कुफार
तोडले म्हणजे सर्वावरी दाब घसेल"
(खरे ११९९). "आपण लिहिल्या
अन्वयें कुफार तितके तिकडे नेमावेंसें
ठरलें" (खरे ६१२६७३).

कुभाण्ड (न०) कुक्राण; घनावट पुरा-
व्यांचा डोळारा; सोदा आळ.

कुमे (स्त्री०) [अ० कुम्ह] दोष.
"म्हणजे यांत दुस-कुमेह कोणती
आहे ती ध्यानांत घेईल" (राजवाडे
५१८४).

कुमक (स्त्री०) [तु० कुमक्] मदत;
उपराळा; उपराळा करणारी सेन्याची
तुकडी.

कुमेत; कुमैत; कुमाईत [अ० कुमैत्]
मानेचे केस व शेंपूट फाळें असा
ताम्बूस रङ्गाचा (घोडा). "परन्तु ती
(= करवीरची जिजाबाई) आटोकाट
कुमैत (! = हुशार अगर संशयी)

तिजला फोणाचा विश्वास नाही
(सरे ११३१२).

कुर्नीस; कुर्नीमी; (खी०) कुर्नीसा; कुर्नीसात
(पु०) [तु० फोर्नीश; अनेक व०
कोर्नीशात] नम्रतापूर्वक वन्दन.
“ कुर्नीसी ” (पेस्कुले ७५).

कुर्वाण; खुर्वाण (न०) [अ० कुर्वात्र]
ईश्वरास दिलेला बळी; अर्पित.

कुर्वाणी ईद (खी०) मुसल्मानांचा ‘ बली-
दिन. ’

कुराण (न०) [अ० अल्-कुर्आन] मुस-
ल्मानांचा प्रख्यात धर्मग्रन्थ.

कुर्-बाज [फा० कुर्आ-बाज] सोड्गल्या
खेळणारा; बुद्धिबळाद्वय; फावील; ऐट-
बाज “ मनुष्य कुर्बाज; हा येथें अस-
ल्यास मार्याडेचे सद्गार लगामी लावील ”
(जोरा १०).

कुल; कूल (न०) [अ० कुल्] अतिल;
तमाम; बेरीज.

कुल-अख्त्यार (पु०) सर्वाधिकार.

कुल-अख्त्यारी (पु०) सर्वाधिकारी.

कुल्कुल्ला (पु०) [अ० कुल्कुल्लान]
ज्ञानगी कामारी; मर्वाधिकारी (मराचिं-
धोशा ८९).

कुल्फी (खी०) [अ० कुल्फी] तसांवे
बजा चिनीमार्ताचे भाण्डें. “ कुल्फ्या-
साकणीसुदा ” (राजवाडे २२१११).

कुल्बाब-कुल्कानु=सर्व प्रकारच्या पट्या व
नियम. हा शब्दचय सनदांत येतो.

कुलाब (पु०) [अ० कुलाब=ससाण्याची
टोपी] टोप; आच्छादन. “ टोपीस हिरा-
मोती मानीकाचे कुलाब घालोन ”
(इम १३).

कुलाबे-दार [अ० कुलाबा = बिजागरी,
पकड] दस्ती “ बरती साकणी कुलाबे-

दार कुल्फी मजबूत ” (राज-
वाडे २२१३५).

कुल्हापोश; कुलाहपोश (पु०) [फा०
कुलाह-पोश] टोपीवाला; इमेज. “ तरी
आम्ही आपले दोस्तीवर नजर देवून...
कुलाह पोशाची तम्बाचे कामावर जमूद
जालों असो ” (राजवाडे १०११८२).

“ हजुराहून ही इकडील कुल्हापोशाची
सजा करणें मज्जूर आहे ” (दिमरा ११७).

कुलियात [अ० कुल्लीयात] तमाम; सर्व;
सर्वधा. “ दोही दोलती कुलियात तुम्ही
आम्ही मिळून सम्भाळावी ” (राज-
वाडे ५१२३).

कुली; कुळी [अ० कुलि] तमाम; सर्वस्वी.
“ कुली वजीर मुस्तेद कलून उभे केले ”
(चित्रगुप्त ६५). “ कुळी पादशाही वजीर
बोलावून आणून ” (चित्रगुप्त १०).
“ त्याणें जें काय आपले स्वाध्यामुद्धें मह-
जूर सनदपत्र केलें असेल तें कुली पानील
(अगदीं सोदें) आहेती ” (राजवाडे
८१४८). “ कुली खुलामा (= पूर्ण शुद्ध-
भावाचा) नेमस्त मुदा (= नेमस्त मुद्दे
घालणारा) व इतचारी हेजाब बहुत
सत्वर पुढें पाठवून देणें ” (इम ८९).
“ कुत्त्री कार्य भाग करणें ” (राज-
वाडे ६१२०७).

कुली (पु०) [फा० कुली] गुलाम;
मज्जूर.

कुल्प (न०) [अ० कुल्प] ताळें.

कुवत (खी०) [अ० कुवत] शक्ती.
“ सद्गार... हजुरात घगेरे असतां
त्याची काय कुवत आहे ! ” (सरे
१११३१).

कुशाद [फा० कुशाद्] मोकळें. “ रान-
मैदान जागा कुशाद पाहून तळें पाठीशी

घेऊन मुक्काम करविर्तो " (सरे ११८४३).

कुस्ती (स्त्री०) [फा० कुस्ती] शोम्बी, मलयुद्ध.

कुसूम; कुशून (पु०) [तु० कुशून] टिपूचें कवायती पलटण, एकन्दर १२०६ लोकांचें. " मापिल्यांनीं दोन कुशून व दोन रिसाले टिपूकडील लढाई करून गारत केले " (राजवाडे ७ । १२०).

कुसूर [अ० कुसूर=चुकी] भाण्डण. " पाट-लामध्ये व आम्हामध्ये कुसूर पडून " (राजवाडे १५ । ३३). " त्यांसी जरी आपण कुसूर करावा तरी ते सबल " (इम ४६). " बेसपाण्डि रानी कुसूर करून चालों देत नाही " (राजवाडे २० । ३०४).

कुही [फा० कूही] डोडगरी. " सकांरांत कुही शेजांचें प्रयोगन आहे " (वाड-समा १ । १७).

कूच (न०) [फा० कोच्] प्रयाण; मजल. " हल्ली हेदराचादेहून नवाचाचीं चार कुचें टिपूच्या मोकायल्यावर जाहलीं अशी डांकेचीं पत्रें आलीं (सरे ८ । ४३२५).

कूच दर कूच=सारख्या मजला मारीत. केरवा (पु०) [फा० कहर-रुया] नृण मणी; पिवळा दृष्टमणी.

कै [फा० कै] केव्हां.

केची (स्त्री०) [तु० केची] कात्री.

कैद (स्त्री०) [अ० कैद्] बन्दीकरण, नियन्त्रण; शिस्त.

कद-कानू (स्त्री०) बंदोबस्त; अम्मल.

" दिछी म्हणजे बादशाही तस्ताची जगा; तेथील अमर्यादा करून फौज दरबरी पाठवून, कैदकानू तुम्ही आपली बसविली " (पाव १५).

कैद-खाना (पु०) तुरुडग; कारागृह.

कैद-दगा (पु०) [अ० कैद्=कसबनूक] कसबेगिरी. " तिकडे मिळाले, मग यास का कैद-दगा म्हणावा तरी इद्दगज हळऊन तद्ग करून बडोयास घालविले " (राजवाडे १९।८४).

कैद-घार [फा० कैद्-घार्] नियन्त्रित; कक्षांत; हुकमांत (सभासद ९).

कैदी (पु०) [फा० कैदी] बन्दीवान.

कैफ (पु०) [अ० कैफ] धुन्दी; उन्माद.

कैफी [फा० कैफी] मादक; मादक पदार्थांचें सेवन करणारा.

कैफियत (स्त्री०) [अ० कैफीयत्] वर्णन; हकीगत; करिणा.

कैली [अ० कैल्=माप] मापी. " तान्दूळ कैली कोटीमापें पांच मण " (राजवाडे १५।२२४).

कैवजा [अ० वज्ज] अनेक प्रकारें. " येथे आलिपानें रुपनुद्दोला पास वस्वात येईल म्हणोन कैवजा लिहिलें " (राजवाडे ११५३).

कोफा (पु०) कोफी (स्त्री०) [फा० कूफा] पागोट्याचा बरील चोंचीसारखा उन्चवटा.

कोत्वाल (पु०) [फा० कोत्वाल] किल्लेदार; दारोगा.

कोता [फा० कोताह] टुंका; आंखूड; सड्कुचित; अपुरा.

कोताई (स्त्री०) [फा० कोताही] आंखूडपणा; कमीपणा; कमताई. " वसूल घेण्यास सरस्ती करिता कोताही केली नाही " (ऐटि ५।११).

कोते-अन्देश [फा० कोताह-अन्देश] अ-दूरदृष्टि; अविचारी.

" आमचे वकिलार्शी कोते-अन्देश जमान्याची हवा पाहून हरएकविशीं उपद्रव

देतात; त्यास आपण साविन्द समीप असता कोते-अन्देशांनीं उपद्रव द्यावा हें ठीक नाही" (दिमरा ११२२७)

कोम [अ० कोम्] स्त्री. जिवा कोम दगडू=दगडूची पत्नी जिवा.
कोल-बोल (पु०) कोल. " मुल्लास कोल-बोल देऊन चन्दोवस्त करणें " (ऐच ८९).

कोशीस (स्त्री०) [फा० कोशिश] मेहनत, प्रयत्न. " इकडील दोलती विपर्यां कोशीस करीत जावी " (राजवाडे ८१५).
कोल (पु०) [अ० कोल्] वचन, अभय-वचन; आश्वसन, इंग्ररी वचन. " तुम्हांस चि० रा० माधवराय नागायण याचा कोल " (राजवाडे १२१३७). कोलास येणें=चारण येऊन तहास प्रवर्तणें.

कोल-अहद (पु०) वचन. " त्यावरून म्यां त्याजरा कोल-अहद दिधला " (राजवाडे ६१५७०).

कोल-करार (पु०) ठराव, करारमदार.
कोल-करादीद (पु०) वचन. " हजत साहेबाचा तरी कोल-करार-दाद आपल्यात आहे कीं तुमचे जागीरपेक्षा एक चावर कसोदगी करणें नाही " (इम ६७).

ख

ख्याल; खियाळ (पु०) [अ० खियाळ] विचार; एकप्रकारचें गीत. " तान्हाल हा ख्याल दिलांत न आणिला " (सरे ७१३५७५). " दुर्बाराचे जायसाळ तडून राहतात आणि त्यांचे तगादेही लागत असताना जाय मिळत नाही; याचा खियाळ इतर दोलतदार काय करितील तो करोत " (राजवाडे ७ सलप २१७१).

ख्याल-तमाशा (पु०) गाणें-नाचणें वगैरे चैन.

ख्याली-खुशाली (स्त्री०) चैन; सुतो-पमोग.

खवार (पु०) [फा० ख्वाब्=हलका] हलाखी. " लोक यांचा कार खवार जाहला " (जोरा ४५).

ख्याहीश; ख्वाहिशी (स्त्री०) [फा० ख्वाहिश्] इच्छा, मागणी.

ख्याहीश; दुखास्त (स्त्री०) मागणी. " ख्वाहिशी-दुखांस्ती प्रमाणें " (राजवाडे १०१२५१).

खच्ची [अ० खसी] निवृत्तपण, बड-बिलेला.

खजानची; खजानजी (पु०) [तु० खजान्ची] कोशाध्यक्ष; तिजोरी-कामदार. " धाकट्यास खजानचीचें काम साड्गून " (राजवाडे ५१४२)
खजानची-गिरी (स्त्री०) कोशाध्यक्षाचें काम (राजवाडे ३१३५३).

खजाना (पु०) [अ० खिजाना] तिजोरी; कोश. " खजानाही पूर्व-वत्प्रमाणें नाही " (दिमरा ११९६५).

खजान-पूर [फा० पूर=पूर्ण] ज्याची गडगाजळी असण्ड भरलेली आहे असा. " खजानपूर आहों, तें कळतच आहे " (राजवाडे १२१७०).

खजाने-दाखल = पोते-जमा. " ऐवज सत्वर खजाने-दाखल करणें " (जोरा ७).

खजिना (पु०) [अ० खजिना] खजाना.

खजिन्-दार; खजिनेदार (पु०) [फा० खजिना-दास्] खजानची.

खजील [अ० खजिल्] लज्जित; शर्म-लेला; सद्.

खडाजङ्गी (स्त्री०) टाण माण्डून केल्लें
गेर-गनिमी युद्ध; सफेजङ्गी; भाण्डण;
कडाक्याची घोलाचाली; निकराचें.

खत्ता [अ० कत्त] तोडणें; अपाय; भय;
नष्ट. " त्याचें इज्जतीस सत्ता न करितां
निरोप देऊं " (राजवाडे ६१३६२).
" अवसान सत्ता केलें " (चित्रगुप्त
८४). " अवसान अगदीं सत्ता जाइलें "
(पाय ४१).

खत्रा (पु०) [अ० खत्रा] धोका; भीती;
शड्का; घोंटाळा. " मागांचे सत्यामुळें
पाडविलीं नाहीं " (दिमरा २११४).
" आलीजाह यानें उठोन मजपाशीं
यावें म्हणजे त्याचे जिवास खत्रा नाहीं "
(राजवाडे ५१७३). " वेविशीं या-
उपरी तुम्ही खत्रा न करणें " (मराचिस
२७). " ज्याक्या वंशांत खत्रा असेल
त्याचें कळेना, एक याप असेल त्याज-
कडून तरी दुसरी गोष्ट घडणार नाहीं "
(राजवाडे १०१५२).

खत (न०) [खत्] पत्र; रोसा; प्रमाण-
पत्र.

खत-खतूत (न०) [अ० खतूत अनेक
व० खत् चें] कागदपत्र.

खत-किताबत (स्त्री०) पत्र. " खत-
किताबतीनें सचगिरी करावयासही
याद होत नाहीं " (राजवाडे ३१९०).

खत-बेजा [फा० बजा ठिकाणीं,
ऐवजी] यवन-पत्र; प्रामिसरी नोट.
" त्यापैकी तुम्ही आपणांस खत-बेजा
दोनशें दिवले, बाकी सेंम्बर होन उरले "
(राजवाडे १५१५७).

खतम [अ० खत्] समाप्त. " लढाई
सतम जाली " (होके ८४).

खता [अ० खता] दोप; लबाडी.
" बतन्दार सरा, कोणे गोरीस खता

नाहीं " (राजवाडे ८१४४). " अतः-
पर नचाय सत्ता करितील, कदाचित्
काळक्रम दुर्बुद्धी निर्माण जाली तर
केलें पावतील " (इम ११६).

खता-खानत (स्त्री०) [अ० खियानत्]
लबाडी. " त्यास, काहीं खता-खानत
जाली नाहीं; खामगांवर खरे जाले "
(राजवाडे ६१११).

खअर; खअर (पु०) [अ० खअर;
खअर] कटघार.

खअरी = कटघारीपनाणें तीक्ष्ण.

खअरी (स्त्री०) [फा० खअरी] धुडगूर
लावलेला लहान डक.

खतीब (पु०) [अ० खतीब] मशिदींत
सुल्ता पदधारा.

खतीबी (स्त्री०) खतीबाची वृत्ती.

खतूत (न०) [अ० खतूत अनेक व०
'खत्' चें] पत्र. " सकारचे मदाकल
मदाम यांनी खतून मसूल केलें "
(= पाडविलें) (राजवाडे १०१६४).

खन्दक (पु०) [अ० खन्दक् ८ फा०
'कन्दा' = खणलेलें] चर; परिसर.

खन्दा [१ फा० कन्दा, कुन्दा] . ज्ञानी;
शहाणा; शूर.

खप्पा; खफा [फा० खफा] गुदमरलेला;
नाराज; रुट. " याजमुळें नचायाची
मजी सपा " (राजवाडे ५१२०४).
" घासी मिषा याजवर नचाय खफा
आहेत " (राजवाडे ५११६).

खप्पा-मर्जी (स्त्री०) दिक-मर्जी; इतराजी.

खपीप; खफीफ [अ० खफीफ] हलका;
मानसशुद्ध; फजीत; अमी. " गोसावी
अनुपगीर सर्वांसी दुश्मन जाले व खपीप
जाले " (दिमरा ११८५). " घेरीसाहेबाचें
साल-जायमध्ये तोण्ड उतरून गेलें व
खफीफ बडुव जाइले " (पदमव १०५).

" आश्वयं होऊन चित्त सकीक होतें जे सकार्या अम्मल इकडेस कां नाही ! " (जोरा १२).

खफगी (खी०) [फा० खफगी] फजिती, नाराजी, दुस्त. " नवायाचे चित्तांत सदांराविषयी रुष्टता व खफगी आहे " (राजवाडे ५१८१). " होळकरावर हेनोवत गुजराती सबब खफगीस जागा " (राजवाडे ७ खदप ११२०).

खबर (खी०) [अ० खबर्] वार्ता, माहिती, समाचार. —ची खबर घेणें: —ला शिक्षा करणें.

खबर-अरुबार (खी०) यातमीपत्र. " जयपुराकडील खबर-एखार पाद-शाहासी आली कीं " (दिमरा ११८२).

खबर्गिरी (खी०) [फा० खबर्गिरी] विचारपूस. " खत-किताबतीनें खबर्गिरी करावयासही वाद होत नाही " (राजवाडे ३१९०). " आपण आमची खबर्गिरी व परामर्ष पूर्वीपरीस अधिक असा केला " (ऐस्कुले ४९).

खबर-बखर (खी०) बातमी, समाचार. " बहुत सावधपणें खबर-बखर वरचेवर लष्करची आणावी " (खरे ११३९०). " आमची खबर-बखर घेत जावी " (खरे २१८९०).

खबर्बात (खी०) बातमी, बर्तमान.

खबर्दार [फा० खबर्दाई] सावध, दुधार, (खी०) संरक्षण, याद देव. " तरी तुम्ही किंहे शांशी वगेरे जागांची खबर्दार मजबुदीनें उत्तम प्रकारें करणें " (राजवाडे ३१२१३).

खबर्दारी (खी०) सावधानता, काळजी, बन्दोबस्त, सुरक्षितपणा. " पन्धरा हजार मावळे... किंहेयाचे खबर्दारीस नेमून " (मराचिस ५). " तुम्ही आज्ञा घेऊन

निघाल तेव्हां सयदारीचे मागनि येणें " (खरे २१५४३).

खबूतर (न०) कबूतर पहा.

खमस, खम्मस [अ० खम्स्] पांच.

खममैन [अ० खम्मीन्] पन्नास.

खमीर (न०) [अ० खमीर्] आम्बवण, फुगवण; आम्बवलेलें पीठ.

खर्कशा (पु०) [अ० कर्कशा] तण्डू, गगेशा. " तुझाजी आझ्ये हमेश मुम्ब-ईकराशीं सर्कशा व मुसालिकर् (= वेर) कळ लागले " (खरे ११३५६५).

खर्खरा (पु०) [फा० खर्खाई] खान, अस्वारथ्य, उत्कण्ठा. " मनीं खर्खरा नको धरं काई " (होनाजी बाळ १७०).

खर्गोस (पु०) [फा० खर्गोश्] सत्ता. " तेथें खर्गोस निघाला, त्याचे पाठी कुत्रे लागलें " (ऐस्कुले २१).

खर्च (पु०) [फा० खर्च अ० खर्ज] व्यय.

खर्च-वेंच (पु०) मालाची मूळ किंमत व त्यावर इतर झालेला खर्च.

खर्चणें, खर्चणें = व्यय करणें.

खर्ची (खी०) [फा० खर्ची] खर्चासाठीं घेतलेली रक्कम. खर्चीपडणें = खर्च होणें.

खर्चीक [फा० खर्ची] उधळ्या.

खर्बूज (न०) [फा० खर्बूजा] काकडीच्या जातीचे मोठे खादिए फळ.

खराद [फा० खराद् अ० खराद्]
• कातण्याचें यन्त्र.

खरादी (पु०) [फा० खरादी] कातणारा.

खराब [अ० खराब्] नष्ट; उध्वस्त; ओसाड, विघडलेला, वाईट, दुराचणी. " इकडे गुदस्तांघ दझ्यामुलें सेडीं सराव होती " (खरे २१८५०).

खराब-हाल [फा० खराब्हाल्] दुर्दशा
यस्त; विपन्न. " येथें आम्ही खराब-हाल
आहों " (जोरा ४)

खराबा (पु०) [फा० खराबा=ओसाडी]
नाश. " फार दिवस लश्करास ताकीद
केल्यानें खराबा होईल " (राजवाडे
६।५९१) .

खराबी (स्त्री०) [फा० खराबी] दुर्दशा,
बैराणी; हलाकी. " तुमच्या लश्कराची
खराबी इराणीस कळली " (पाच ३२) .

खरीद [फा० खरीदा] कीत; विकत
पेतलेलें. खरीद करणें=विकत घेणें.

खरीदी; खरेदी (स्त्री०) [फा० खरीदी]
फय.

"खरेदी-फरोक्त (पु०) खरीदी-फरोखती
(स्त्री०) फय-विकय. " खरेदी-फरो-
खती " (राजवाडे २२।२) . " तुम्ही
सातजंमेनें ये-वस्वास माल घेऊन
पात्रेस येऊन खरीदी-फरोखती करणें " .
(राजवाडे ५।१०६) . " खरेदी-फरोकास
समुद्रांत झिण्डतात " (वाइसमा २।६६) .

खरीद्-दार (पु०) [फा० खरीद्दा]
विकत घेणारा. " परन्तु त्या घरास
कोणी खरीद्दार होत नाही आणि माझ्यानें
गहाण ठेविल्यास कोणी ठेवीत नाही " .
(राजवाडे १२।१८२) .

खरीफ; खरीफ (न०) [अ० खरीफ्]
कार्तिक-शीक. " आश्विन-मासी गारा
पडल्या; खरीफ पुढालें " (राजवाडे
३।१६४) . " खरीफे धोडी बहुत आली " .
(राजवाडे ३।३९०) .

खल्वत; खिल्वत (न०) [अ० खल्वत्]
एकान्त; एकान्तीचें बोलणें; एकान्तात.
" दोन घडीपावेतों खल्वत केली " .
(पदमव ७४) . " त्यास बोलावून

आणून एकान्ती मद्दालांत खल्वत घेतले " .
(समासद १२) .

खल्वत-खाना (पु०) [फा० खल्व-
खाना] एकान्ताची सोली; घुसल्लाना.

खलक (पु०) [अ० खल्क] लोक;
नीच जातीय; गैर-मातब्द. " हे गोष्टी
ऐकोन उदमी खलक कुल बारदेशाकडे
जातील " (राजवाडे ८।२२) . " पाईचे
खलक जे आणाल त्यासी चाकर ठेऊनु " .
(राजवाडे १५।३६४) . " ज्याचा
गुन्हा होईल, यद्-नामी ज्यावर येईल,
त्यास-मराठिषाची तो इज्जत बांचणार
नाहीं, मग रोजगार केसा !-खलक
समजों ज्यास्ती (=शिक्षा) केल्यावेगळ
सोडणार नाही " (राजवाडे ८।२५) .
" गोरगीस खलक धीजवस्त ऐकून
सोडून दिले " (मराचिधोशा ७२) .

खलक-दुनिया (स्त्री०) आलम-दुनिया.
खलद अय्याम दीलतद्=त्याच्या राज्याचा
काल चिरायु असो.

खलश (पु०) [फा० खलिश्] सण्ड;
अन्तर; सिलाक; किल्मिश. " आमची
दोस्ती आणि इतेहाद पूर्वीपासून
जो आहे त्यांत खलश न यावा " .
(राजवाडे ५।३०) .

खला-मला (पु०) [अ० खला मला]
सरा स्नेह (जोरा १११) .

खलाशी (पु०) [अ० खलासी] नावाडी;
नासबा; सारवा.

खलास [अ० खलास्] मुक्त; समाप्त; सतम.
" बहुत खुशक जाले की जयर्दस्ताच्या
जुगालांपासून गरिबाचें यतन खलास
जालें " (राजवाडे २०।१९) .

खलिता; खरिता (पु०) [अ० खरिता]
थेली; पत्र; राजपत्र. " सासर साल्ते २

शेर" (राजवाडे ३१३२८). " आँ
मुकदूम्याविपयीं पार्शी पत्रें सरिता
तयार झाला म्हणजे पाठवून देऊं "
(राजवाडे ५१३८).

खलिपा; खलिफा (पु०) [अ० सलीफा]
मुहम्मद पैगम्बराच्या गादीवर आहे व
धार्मिक व राजकीय सर्व अधिकार
ज्याच्या हातीं आहेत असा मुस्लीम
(विशेषतः सुन्नी) राजा.

खलिफत (स्त्री०) सिलाफत.

खलेल; खलल (पु०) [अ० सलल]
झण्ड, प्रतिरोध, व्यत्यय. " ते खलेल
फरूज बिरुदे घेतील व ज्वरदंस्ती
करितील " (चित्रगुप्त ११७). " तुम्ही
मुकाफीक होऊन अमलात खलेल
कराल तरी न करणें (राजवाडे ८११८०).

खवारी; ख्वारी (स्त्री०) [फा० ख्वारी]
अप्रतिष्ठा; अवलुपा. " मनस्वी लोकांच्या
घुद्दी ऐकोन त्याचें निदर्शन जें, खवारी
जाली; दुराचरणचें निदर्शन तुम्हांस
आलें " (राजवाडे ८११२८).

खवास (पु०) [अ० खवास् अनेक व०
सास्सूचें] उमराव; मानकरी; राजास-
न्निध असणारा धोर पराण्यांतला
मनुष्य.

खवास्वाना (पु०) खवाशी (स्त्री०)
[अ० खवासी] अम्बारीत सासे बस-
ण्याच्या भागील मानकरी बसण्याची
जागा.

खवास-निशस्त = खवार्शीत बसलेला.
" तेव्हां खवास-निशस्त यांनीं जोड-
गोळी मारली " (वाड-कैफियती २३).

खस्वस्त (स्त्री०) [अ० सस्साथ]
अफूचें बीं.

खस्त [फा० सस्ता] मद्य. " तुम्ही आम्ही
मिळून इद्रपजास्त सस्त करोन टाकूं "

(साने-पयाव १९८). " अवसान-
सस्त " = अवसानभय.

खसूसीयत-दस्तगाह [अ० खुसूसीयत=
विशेष मैत्री] जेहनिधी; स्नेहाङ्कित
व विश्वासू. " खसूसीयत-दस्तगाह लक्ष्मण
आम्पाजी " (राजवाडे १२११२).

खाई-न-खाई [फा० खोही-न-खोही]
तुष्टी इच्छा असो, नसो; सामक्षा;
जळर; निश्चय. " आम्ही श्रावणमार्सी
खाई-नखाई येतीं " (राजवाडे
३११४१). " तुम्ही याजउपरी सायी न
सायी जावयाचें न करावें " (राजवाडे
११२२७).

खाईश; खाहीश (स्त्री०) [फा० खाहीश]
इच्छा. " रघोजी येथें पावा हे साईश
आम्हांस नव्हती " (राजवाडे ११२२).

खाक (स्त्री०) [फा० साक्=धूळ] रक्षा;
भस्मीभूत.

खाकी (स्त्री०) [फा० साकी] हीनता.
" आयून साकी पावी असा तमप
येऊन वातखाला आहे " (राजवाडे ६१
५२१).

खाज्यत; खाज्गी पहा साखत बगेरे.

खातर (स्त्री०) [अ० साति] मन;
विचार; आस्था; साठी. " मज्जूर
दयांप्त जाला व सातरेस विस्वार
विस्वार (= पुष्कळ, पुष्कळ) खुर्त-
न्दगी हशील जाली " (भा. ऐप-
याव ४६). " स्वामीची सातर
जळर जाणून " (राजवाडे १११३२).

" त्यांतही श्रीमन्तांचे सकारांत या
संस्थानची यास सातर अधिक " (राजवाडे ७१३७). " माझ्यासातर " =
माझ्याठी. सातरेस येजें=पसन्त पडणें.
सातरेस आणणें=धानास आणणें, पर्वा
करणें.

खातखा (खी०) [फा० खातिखाह्] इच्छे प्रमाणे; यथास्थित; यथास्वी; समाधान.
 “इहमेज पल्लवे पुण्यासमीप आली त्यांचे पारिपत्य खातखा न जाले” (दिमरा १।४०). “बन्दोचस्तही खातखा आमचे स्वामी करितील” (राजवाडे १।१३२). “कित्येक उम्दे उम्दे मनुष्ये खातीर-स्वाह् होतील” (राजवाडे १।५३). “मशानिल्लेचे हातची सुती घेतली व चढुत खातखा (=समाधान) केली” (राजवाडे १०। २६५).

खातजुमा (खी०) [फा० खातिजुम] स्वास्थ्य; समाधान, संशय-निराकरण; खातरी; हिम्मत; आत्मविश्वास; हिशेब; पर्वा; स्वस्थ. “खातजुमई” (राजवाडे ५।६८). “एक वेळ लडाईं खातजुमेची घावी; त्यांत यश-अपेश देणार भगवन्त” (सरे १।१६०८४) - “अम्मळशी नजर बाकडी करून सावन्द पाहं लागल्यास क्षणांत मरुनुती अथवा खातजुमा असेल ते नाहींशी होऊन डोळे उघडतील” (मदवा २।२८). “तुम्ही खातजुमा असणे” (राजवाडे १५।२१).

खाततसल्ली (खी०) [अ० तसल्ली=समाधान] समजून-समाधान. “शीस वगैरे सर्वांची खातर-तसल्ली होऊन जुमाव जाटाच असेल” (दिमरा १।३१).

खातदारी (खी०) [फा० खातिदारी] समाधान.

खातदास्त (खी०) [फा० खातिदाश्] खातजुमा; समाधान, खात्री; इच्छा.
 “कितेक आपले खातदास्तास्तव, सर्कारचे उपयोगास्तव खाना केले असेती” (राजवाडे १।३१०). “हल्ली सर्व गोष्टी

तुमच्या प्रत्ययास येऊन चुकल्या; एवढ्याने तुमची खातदास्त झाली” (सरे ७।३४१७). “मिराचीही खातदास्त जाहली जे सर्कारांतून हे गोष्ट जाहली नाहीं” (सरे २।१२०३). “अथवा त्यांची खातदास्त पुरेल तेथे जावे” (सरे १। ४९६५).

खातनशीन [फा० खातिनशीन्] श्रुत (सरे ७।३५६६).

खातरा (पु०) [अ० खातिरा=विचार] खातजुमा. “त्यांत स्वारीसमागमें कार्य-भागी यांचा खातरा श्रीमन्तानांनी पुरविला त्यामुळे ते प्रस्तुत स्वस्थाचिन्तें आदेंत” (सरे २।८१५).

खातरी; खात्री (खी०) दिलासा; समाधान; दृढमत; विश्वास; प्रत्यय. “हर-एकाची खातरी करून रुलतत केले” (दिमरा २।१७६).

खातरी-लायक; खात्री-लायक=विश्वसनीय.

खातीर (खी०) [अ० खातिर्] दिलासा; खातजुमा; समजून “मिर्जाची चढुत खातीर केली” (दिमरा २।४०). “जालीमासिद्दग बेदील होऊन जागार आहे; पाटील धायांनी खातीर करून साम्प्रत ठेवून घेतलें आहे” (दिमरा २।३७).

खान्का (पु०) [फा० खान्काह्] मठ. “म्हणजे तेथे मुरुबा, व मशीद व खान्का व बाग बान्धू” (वाड-सनदा ९).

खान्सामा (पु०) [फा० खान्सामान्] भोजनव्यवस्थापक; वचर्चा; चटलर.

खान; खाना (पु०) [फा० खान्] ताट; धाळा. “मेजवानी मिठाईचे खाने” (राजवाडे ७।३११).

खानगी (स्त्री०) [फा० खानगी] दासी;
नायकीण; गृहमन्वन्धी. " नवाच सला-
बतजड्ग हाजी महम्मदअली खाना-
च्या बागांत सहल करावयास दोन
ज्जाने हत्ती व काहीं खानग्या घेऊन
गेले होते " (राजवाडे १११९७).

खान्दान; खानदान (न०) [फा०
खानदान] घराणें; थोरघराणें. " शाचा-
स तुमचे खान्दानाचीं असे " (राजवाडे
१२१२३).

खान्दानी; खानदानी (स्त्री०) आभि-
जात्य; उच्चघराणें. " पुरातन खान-
दानीतील मनुष्याचें बहुत योतीनें
पालन करीत जायें " (ऐस्कुले ५४).

खान्पोश (पु०) [फा० खान्पोश]
तमकावरचें आच्छादन वस्त्र. " खान्पोश
जुडोजी, जुवाहर-जुडीत, मोत्याची
छालाचे आणून ठेविले " (पदमव
९७).

खाना (पु०) [फा० खाना] गृह; खातें.

खाना-जड्गगी; खाने-जड्गगी (स्त्री०)
[फा० खाना-जड्गगी] गृहकलह;
पादवी. " हे सर्व आपसची खाना-
जड्गगी करून " (दिमरा ११८८).
" सादत-खान तर खानेजड्गगीत
जुलमी होऊन दुसरे दिवशीं मृत्यु
पावले " (ऐच २२).

खाना-जाद (पु०) [फा० खाना-जाद]
दासीपुत्र. " फुलाजीचा खाना-जाद
तुलाजी " (राजवाडे १७१४).

खाने-तलाशी (स्त्री०) [फा० खाना-
तलाशी] झडती.

खाने-सुमारी (स्त्री०) [फा० खाना-
सुमारी] घर-गणती; लोकाची गणती
व वर्गवारी.

खाब्गा (पु०) [फा० खाब्गाह] शय्या-
गृह. " खाब्गामध्ये नवाच घरामद
जाले " (राजवाडे ७८३).

खाम-तमा (स्त्री०) [फा० काम-तमा]
अपक्व आकाङ्क्षा; फाजील हाव
(चित्रगुप्त ८)

खामखा [फा० ख्वाहाह=मख्याह] तुशी
इच्छा असो नसो; साई-न साई;
काहीं झालें तरी; जरूर; निश्चय. " जो
लेहकार्य-मन्मुषा बन्धुत्व सम्पादनें
तें कार्य खामखा करावेंच करावें " (राजवाडे ८११७५).

खामी (स्त्री०) [फा० खामी] कमी-
पणा; नुकसान; सराय; अंतर. " अतः-
पर पादशाहीस खामी आली " (चित्र-
गुप्त ३४). " आज पन्धस सोळा वर्षें
तुदाबन्त त्याची खामी करवितात तरी
मोडन नाहीत " (मराचिधोशा ७६).
" या वेळेस न राहिले तरी खान्याच
मन्सव्यास खामी बसेल " (खरे
६१२९६६). " अमृतरावसाहेब यांचा
विचार लोभी शिभर रुपये दिले असतां
सर्कारदौलतीमध्ये लाख रुपयांची
खामी जाली असतां चिन्ता नाही; हे
समज तेथें आहेत " (खरे १०१५६०६).
" सवाई सिद्दणाची बाजी खामी
जाहली " (जोरा ८५)

खामोश [फा० सामोश] स्तब्ध; अचल;
चूप. खामोश करणें = शान्त राहणें.
" नवाच निजाम अलीसां व भोसले
ताहल (अद्यापि) खामोश याचा
सचच काय नकळे " राजवाडे (१०१
१८२). " ते सनयीं बाजीराव यांचीं
खामोशकरून आपले साज्जत डेन्यांत
गेले (हाक ३).

खारज; खारीज [अ० खारिज] चाहे;
हद्दपार (राजवाडे १२।२२).

खारवा; खारवा (पु०) [फा० खारवा]
नावाडी.

खालसा [फा० खालिसा] जहागीर
अगर इनाम नाही अशी जमीन; सकार-
ज्म; इह्मजांचे अमलाखालील. " नेबाने
कुल बिसादी लुटून खालसा केली " (राजवाडे १५।१३).

खाली [अ० खाली] रिकामा; रिता;
बृथा, बायां; निरुयोगी. " शोहरत आम
जाली की बाहणांचीं घरे खाली कर-
वितात " (राजवाडे ७।३०६). " दोघे
चौघे ठार. एक गोळा खाली न जाय
असा मारितो " (सरे ६।२५।१५).
" खाली घरीं बसून चन्दोबस्त होणे
ती गोष्ट निरावधीच आहे " (सरे
६।२०।४६).

खाली-बार (पु०) वायवार.

खावन्द, खाविन्द (पु०) [फा० खावन्द]
प्रभू; स्वामी; साहेब; मालक. " बापजी
पाटील निमे मोकदमीचा खावन्द "
(चन्द्रचूड-द. १।२०).

खावन्द-गिरी (स्त्री०) स्वामित्व; साहेबी,
धनीपणा. " श्रीमन्तांचे दौलत यांची
(= अहल्याबाईची) दौलत; ते आठवण
न धरिता आपणच खावन्दगिरी मज्जा
विपवीं करून आहेत " (मद्रास २।३३).
" इकडे सरन्जामी यास...खावन्दगिरी
कशी असते व सेवा कशी हें पुर्वे ठाऊक
नाही (राजवाडे ११।१३). " लोकि-
कांत तर त्यांचे खावन्द-गिरीचे स्वरूप
वाढून " (सरे १।८८).

खावन्दी; खाविन्दी (स्त्री०) [फा०
खावन्दी] साहेबी; खावन्दगिरी; प्रभु-
त्व. " तर घड्गाला आदिकरून इद्दथे-

जाचे दौलतीवर देखील मालकीयत
व खाविन्दी राहिल " (दिमरा
१।२०७).

खाशी [अ० खास्ता] उत्तम; वाहवा !
खाशी पड्गत=खाशांची पड्गत.

खास [अ० खास्] विशेष; विशिष्ट जनो-
द्धिष्ट; खात्रीने; खरोखर; सुद्ध; स्वतां.
खास-खबर (स्त्री०) खात्रीलायक
बातमी.

खासगत स्वतांचे; स्वविषयक.

खासगी (स्त्री०) राजाची स्वतांची इष्टे;
खासगत.

खासगीस; खासगीवाळे राजाच्या खास-
गीचा अधिकारी.

खासदार (पु०) नोकर; मोतदार.

खासवन्दी (स्त्री०) एखाद्या गांवच्या
जमिनी एखाद्या घराण्यांत बांदून देणे
आणि सारा उका ठरविणे.

खासवर्दार (पु०) [फा० खासवर्दार]
खाशाची शूद्रक धरून खरोखर चालणारा
नोकर.

खासवर्गार (पु०) हुजूरचा घोडेस्वार.

खासवाल (स्त्री०) वाकू-मिथित जमीन
जांत खत घातले तरच घरे पिक घेते.

खासा (पु०) [अ० खास्] अभिजात,
श्रेष्ठ, कुलीन सद्गार; जात्या शूर. " शिवा-
जी अड्गाचा खासा आहे " (सभासद
३०).

खिजमत; खिजत, खिस्मत (स्त्री०)
[अ० खिज्मत] सेवा, नोकरी. " माझे
आजास व बापास खिजमत होती ते
भजकडे साड्गावी " (दिमरा
१।१९५).

खिजमत-गार; खिजद-गार (पु०) [फा०
खिजत्गाद्] सेवक; परिचारक; हुजूरचा.
खिताब (पु०) किताब (दिमरा २।९९).

खिपंत (खी०) [अ० सिफळ] अ-
प्रतिष्ठा; फर्जाती. "नवाबास सडघावर
शिपत बसली" (राजवाडे ५११८).
"इद्रमजास लढाई देऊन शिपत यावी
इतका मजबूत आहे" (सरे
८१३५६).

खियाल (पु०) ख्याल पहा.

खिलत; खिलात (पु०) [अ० खिलमत]
सन्मानाचा पोशाख. "बर्खागिरीचा
खिलत" (दिमरा ११८६).

खिलत-फाखरा (पु०) [फा० खिलमति-
फाखरा] बहुमानाचा उज्ज्वी पोशाख.
"सलाअत-फाखरे मुस्ताज् होऊन"
(बाड-सनदा १४०).

खिलापत (खी०) [अ० खिलाफ] अ-
सलिपाई; मुद्दमद पैगम्यराचें प्रति
निधित्व. इस्लामी साम्राज्य.

खिलाफ [अ० खिलाफ] विरुद्ध. "अभि-
न्ताची खिलाफ-मर्जी (=मर्जी विरुद्ध)
करून नवाय सामसा शहरास जातील
तर गोट डुरामदास पडेल" (राजवाडे
३१४५६).

खिस्तीस (खी०) [किश्मिश] एक
प्रकारचा बेदाणा, सुक्री द्राक्षें.

खिस्त- किरत पहा.

खिस्ता (पु०) [अ० किस्ता] गोष्ट;
बायत; सयब. "उगाय खिस्ता लिहिला
तो प्रमाण काय?" (वाडसमा
३१६९). "या उपरी दहण्याचा बगेरे
खिस्ता न लिहितां कुल् ऐवजाचा भरणा
सत्वर करावा" (सरे ५१२३९८).
मोरोबादादा कडणीस यांची समजावीस
होत होती. नवे नवेच खिस्ते काढून
चारामतीस गेले" (सरे ६१३१६५).

खिसारत (खी०), खिसारा (पु०)
[अ० ससारत-रा] नुकसान; कारवाई

फसवणूक. "यांत तालकियाची सरार्थ
फौजेचा खिसारा बे-मुब्लग होतो"
(राजवाडे ५११९८). "याजकरितां
"आपण पन्धरा सोळा लासाचे खिमा-
रतेंत आलों." (राजवाडे १११९२).
"दोलत आहे तेथें आमदही आहे
व खिसाराही आहे" (राजवाडे
१०११६६). "सकारच्या फौजेंत
खिसारा (=फिदूर) फार पडला आहे;
सांवर बसत नाही" (सरे ६१३१५०).
"असे नानप्रकारचे खंड खिसारे आहेत,
सोसवेल तोंवर सोशतच आहेत" (सरे
७१३२५८).

खुजस्ते [फा० खुजस्ता] शुभ.

खुजस्ते अख्तर शुभ-पहाचा; खुदेवी
(राजवाडे ८१७७).

खुजस्ते फर्जाम सद्गतीस पोचलेला (राज-
वाडे १५१२५३).

खुजस्ते खुनियाद शुभ पायाचा. ओड्डगा-
बाद शहराची पदवी.

खुजा; कुजा (पु०) [फा० कूजा] लाम्य
व निमुळत्या मानेचें पाणी ठेवण्याचें
मातीचें भाण्डें; चम्बू.

खुत्वा (पु०) [अ० खुत्वा] शुक्र-
वारी मशिदींत धर्माध्यक्षानें केलेलें
प्रवचन.

खुद-मर्जी (खी०) [फा० खुद-गरशी]
स्वार्थ. "इन्साफाची खेश दुर्किनारा
(=चाजूस) ठेऊन, खुद-मर्जीवर नजर
देऊन" (सरे ७१३५७०).

खुद; खुतूत [फा० खुद्] स्वतां; आत्मीय.
"आपण खुतूत गेर-माकूल सहसा
वर्तणार नाही" (राजवाडे ८११०).
"आपण काभार करणें तो ऐसा कळें

की जैसा आपले घरीचा सुत कामां " (राजवाडे ८१०).

खुद्-पसन्ती; खुद्-पसन्दी (खी०)

[फा० खुद्-पसन्दी] अहंमन्यता;

अहंमन्य. " चाईचा प्रकार खुद्-पसन्तीचा आहे, हिताहिताचा विचार तोड-मोड करून समजावी असा मनुष्यही कोणी नाही " (मददा ११८८).

" पाटील यावांची मर्जी खुद्-पसन्दी व खुशामत-तलयी बहुत " (दिमरा ११२५९).

खुद्-अस्त्यार; खुद्-यस्त्यार (पु०)

[फा० खुद्-इस्त्यारी = आत्मसंयमन] स्वेच्छा. " हें सखाहनें झालें, किंवा खुद्-यस्त्यारानें " ? (राजवाडे ५५५१).

खुदा (पु०) [फा० खुदा] प्रभू, ईश्वर.

खुदाई [फा० खुदाई] ईश्वरी. " खुदाई आज्ञेवर मनुष्य विचार करील ऐतें म्हणतां नये " (ऐटि २१९१).

खुदातर्सी (खी०) [फा० खुदा-तर्सी] ईश्वरभीरु] ईश्वरभीरुता. " खुदातर्सी-फकरी तौरानें राहतात " (राजवाडे ११६३).

खुदावन्त; खुदावन्द [फा० खुदावन्द] प्रभू; सावन्द.

खुदावन्त-न्यामत [फा० खुदावन्द-इ-निअमत्] श्री-मन्त (राजवाडे १०१९५५).

खुनी; खुन्या (पु०) [फा० खुनी] वध करणारा; मारकरी. " इया खून हडप-सरचे रानांत करून खुन्ये पडून गेले " (वाडसमा ३१८८).

खुप-सुरत [फा० खुप-सुरत] सु-वदन; सुन्दर.

खुफिया; कुफिया [फा० सुफ्या] गुप्त-

पणें; अन्तस्थ. " नजब-मुलीसा

जाहीर-दारी करून गोपाळ-गडास

मोर्चे लाकन होता, परन्तु खुफिया

मुनिशा-वेगास रसद-पावती केली "

(दिमरा २१५५).

खुबी (खी०) [फा० खुबी] चाडूपले-

पण; रहस्य; मर्म; चतुराई. " खुबीदार = मजेदार, सुन्दर. "

खुमारी (खी०) [अ० खुमा-नैफ]

स्वाद; लज्जत; मजा; खुबी; सौन्दर्य.

खुमास (खी०) खुमारी.

खुर्ची; खुर्शी (खी०) [अ० कुर्सी]

उचासन, सिंहासन, एक प्रकारची वसा-

यची चौ-पाई. " किराणी व आपण

निद्रूम खुर्चीवर राहजावेस घसवून

तमाम सदांरानीं नजर-न्याज केले "

(सरे ८१२२५).

खुर्निसा; खुर्निसात; खुर्नीस (खी०)

कुर्नीस पहा.

खुर्बाण कुर्बाण पहा. " अहो मुशाफरा

चातुरा मर्जी खसरा नको धरं काई;

खुर्बाण प्राण भी करीत तुमच्या पाई "

(होनाजी वाळ १७०).

खुर्सन्दगी (खी०) [फा० खुर्सन्द = सन्तुष्ट]

आनन्द. " मज्कूर दर्याफ्त जाला व

सातरेस चिरपार चिरपार खुर्सन्दगी

जाली " (भा-ऐपयाष ४६).

खुराक (पु०) [फा० खुराक्] खार्ज;

आहार.

खुल्द-मकान [फा० खुल्द-मकान]

स्वर्गस्थ; स्वर्गास जाण्यास योग्य.

खुलास; खुलासा (पु०) [अ० सिलास

इग्लास] शुद्धभाव; स्नेह; निश्चिन्ती;

आसुदा; पेच-मुक्त. " हत्येक सकाराचा

दकील दुसऱ्या सकाराचे कोडेन राहून

चिंतांतील खुलास व अहवाल जाहीर
 " " (राजवाडे ७।१२). " मन-
 खुलासाने " = दिवसफार्देने (चित्रगुप्त
 १२). " खुलासियाने असत जावे,
 चिन्ता तिळ-मात्र न करावी " (सरे
 १।१६९). " परन्तु परकडांचा सर-
 न्याम खुलासा, यांचा सान्याम सुटलाच
 नाही " (सरे २।८४५). " देशी मात्र
 दोन चार पराणे खुलासा, त्यांत दादा
 देवाच्या स्वारीचा उपद्रव (सरे
 २।९४३).

खुलासा (पु०) [अ० खुलासा] सार;
 [निष्कर्ष, स्वीकरण, सारांश. " नवायानी
 एकान्ती गांठोन कितेक शब्दशरोप ठेविले,
 त्यांत खुलासा हाच की अन्तर्बद्धीत
 मन्हाटे न आणावे " (राजवाडे ६।३०८).
 " " खुलासा, ज्याचे परवाचे दिवसांत
 कामकाज उकून पांढरून जाऊं
 (सानेपयाव ५०)

खुलासेदार = स्वयं, सविस्तर, वयाभ्यार.
 खुलिद अयाम दोलतहू [अ० खुलिद
 अयाम दोलतहू] त्याच्या दोलतीचे
 " आयुष्य चिरायू असो (राजवाडे
 १५।१३२).

खुश्क [फा० खुश्क] सुका. " तर
 मेव्याचे व खुश्क मेव्याचे सोन " (राज-
 वाडे १०।२१६).

खुश्क-साली (खी०) [फा० खुश्क-साली]
 अवर्षण; दुष्काळ. " साल भज्जुकी
 खुश्क-साली आहे " (राजवाडे २२।
 [५२).

खुश्की (खी०) [फा० खुश्की] जमीन;
 अवर्षण; दुष्काळ. " खुश्कीचे तमाम
 सदांरानी इहयेजांस तम्बी करून
 खुश्कीतून त्याजला खेजि करावे " (राजवाडे
 १०।१८१). " कपार्दिक

खुश्कीमुळे जागिरीपैकी हाती लागत
 नाही " (दिमरा १।८३).

खुश-खरेदी = योग्य किंमत देऊन प्यारा-
 व्यास प्रसन्न ठेऊन. " मुफकाम जेथे
 होईल तेथे खुशखरेदी सर्व पदार्थ
 व्यावे " (चित्रगुप्त ११०).

खुश-खुमी (खी०) [फा० खुमी]
 आनन्द; समाधान. " ते पोहोचून खुश-
 खुमी हासल जाहली " (राजवाडे १०।
 ११८).

खुशनमत = आनन्द दापक. " सत खुश-
 मत (साने-पयाव ३८४).

खुशनुदी (खी०) [फा० खुशनुदी] आनन्द.
 " मुफाजीजा (= रुपापन्न) मकूम
 (= कलमी) केला तो पोहोचून खुशनुदी
 हासल जाली " (राजवाडे १०।१२१).
 " आणि दकार नसेल तर खुशनुदीन
 रजा दिधली पाहिजे " (इम ६७).

खुशनुमा [फा० खुशनुमा] दिसण्यांत
 चाडगळे, उचित. " अख्यार-नवीस
 तेथे जाणे जाहिराण्यांत खुशनुमा दिसत
 नाही " (राजवाडे ५।१०४).

खुशो [फा० खुशो] सुगन्धी; अत्त.
 " पान-खुशो " (ऐटि ३०) = अर्चा-
 पान.

खुशबोई; खुशबई (खी०) सुगन्धी वस्तू
 (इम ८८). " बोलणी जाहली; त्यांतील
 खुशो (मर्म) श्रीमन्त माधवराव
 साहेब यांच्या समजण्यांत चौपट आली " (हाके ४०).

खुशबोई-दार [फा० खुशबोदार] सुगन्धी.
 " चिकणी सुपारी नुसती व खुशो
 ईदार करून ठेवीत जावी " (साने-
 पयाव २८१).

खुश्मर्जी (खी०) सन्तोष; सन्तुष्ट. "नद्या
चांनी खुश्मर्जीने आम्हांस बहुतां प्रकारें
'सातजर्मेचीं पत्रे पाठविलीं' " (सरे ७-
३५३). " खुश्मर्जी होऊन " (वाड-
सनदा ७).

खुश्मस्करी [८ अ० मस्कर = धडा]
धडा विनोद; टवाळी; गम्मत.

खुश्मस्कऱ्या विनोद करून हंसाविणारा;
विदूषक.

खुश्मक्त [फा० खुश्मक्] सन्तुष्ट; सुख.
"नयाच बहुत खुश्मक्त होऊन यांचा आदर
बहुमान केला " (राजवाडे ११५९).

"स्वामीच्या नांवावर कुठ अम्मलदार
व मुत्तद्दी बहुत खुश्मक्त आहेत" (राज-
वाडे ८१२१४).

खुश्मक्ती (खी०) [फा० खुश्मक्ती] आनन्द;
खुशाली. "मा खुश्मक्तीमध्ये स्वामीचें
स्मरण जालें " (राजवाडे ८१२१८).

खुशाद; कुशाद [फा० कुशाद्] मोकळा;
मुटा. "गुदरान करावी. हात खुशाद
होईल ते समर्थी मागती लोक ठेवाव-
ण्यास जशीर काय ? " (सरे ११४-
६३).

खुशामत; खुशामद (खी०) [फा० खुश
आमद्] प्रिय भाषण; चाटुस्तुती.

खुशामत-तलबी (खी०) खुतिप्रियता.
"पाटीलघात्रांची मर्जी खुदूपसन्दी
व खुशामत-तलबी बहुत (दिमरा ११
२५९).

खुशामत-दोस्त = स्तुतिप्रिय. "खुशामद-
दोस्त असूं नये म्हणजे आत्मस्वभाव
प्रीती नसावी " (ऐस्कुले ४८).

खुशामती; खुशामदी = हांजी हांजी कर-
णारा. "हिन्दुस्थानी माणूस बाह्मणा-
पासोन अतिशूद्र व मुसलमान पावेतों
दगाबाज मात्रागमनी येईमान खुशामदी
व सत्काळच निर्दय माण येणार पोढच्या ।

सन्ताना पावेतों " (ऐस्कुले १०३).

खुशाल [फा० खुश्हाल्] सुस्थितीत;
सुखी; आनन्दित. "ह्या फौजा गेल्या
म्हणोन इद्दयजू व मोंगल फार खुशाल
जाहले " (सरे ११५२६).

खुशाल-चन्द (पु०) चैनी विलासी
रिकाम टेकडा मनुष्य.

खुशाली (खी०) [फा० खुश्हाली] क्षेम;
कुशल; सन्तोष; आनंदी आनन्द.
"त्याजवळून खुशाली केली" (राज-
वाडे ११५५).

खुशाली-ब-खुशाली विशेष आनन्द;
खुशालीच खुशाली. "खुशाली-ब-खुशाली
रूपदाद जाहली" (साने-पयाव ३८६).

खुशी (खी०) [फा० खुशी] आनन्द;
मर्जी; इच्छा; तयार. "त्यात खुशीची
खबर आहे " (सरे ७१३५०६).
खुशीचा सोदा = गैरजबर्दस्तीचा, मर्जीचा
मामला.

खुशी-रजावन्ती (खी०) [फा० खुशी-
रिजामन्दी] सावन्दसम्मती.

खुसूस [फा० बि-खुसूस] विशेषतः
(राजवाडे ५१५२).

खून (पु०) [फा० खून = रक्त] हत्या;
नरहत्या.

खूप [फा० खुब्] उत्तम; पुष्कळ; भले;
वाढ्या ।

खूब-बजा उत्तम रितीने. "मुसा-पुसी
यास खूब बजा ताकीद करून रवाना
करावें " (राजवाडे ११५१).

खूम [१ अ० कोय] लोक. "तरी कसचे
मज्दूर कुल खूम असतील त्याजवर
पट्टी करून रुपये देवविणें (वाड घाघा
२१२१). "उदमी खुमाविना बाजा-
रची अमदानी होत नाही " (वाडसमा
२११४४).

खुश : [फा० खुश] आनन्दी, मुसी,
- सानन्द. "आपण सुख दिलीत असावे"
(दिमरा ११२१०).

खेसा (पु०) [अ० खेसा] डेरा, तम्बू.
" पातशाही खेसाची पगेरे तयारीची
मात्र आज्ञा केली आहे " (दिमरा
११११).

खेमे दाखल = डेरेंदाखल (राजवाडे
१०११५५). " मूं बाहेर खेमेदाखल
होऊन फौजेची पिदांवरी करावी "
(राजवाडे ५१७८).

खैरीज, खारीज [अ० खारीज] बाहेर;
बगदून, शिवाग. " खुशकीचे तमाम
सर्दारांनी इद्देजास तम्बी करून
खुशकीतून त्याजला खैरीज करावे "
(राजवाडे १०११८१). " इद्देजा
जुनियत भोपाळचे जिह्यांत राहिल्याने
पेण्डारी याचे खारीज होणे या मुलत्तातून
व हिजाजत-मुलूख राजे साहेबांची
बेखल होईल " (राजवाडे १०१२५२).
" जातीखैरीज (शांति मास) करून "
(वाढसमा ११२५१).

खैरीज-जुमा (खी०) शेतसाध्याव्यतिरिक्त
घेतलेली पट्टी.

खैरीज-भक्ता (पु०) रयत्दारी.

खैरीज-मुशाहीरा (पु०) भक्ता.

खैलवाना (पु०) [फा० खैलवाना]
सान्दान.

खैश-सोयरे [फा० खैश=नातलग] नात-
लग. " खैश-सोयरे " (राजवाडे
१८१८७).

खैर (खी०) [अ० खैर=भलें] ऊषा,
आपाद; सुशाल.

खैर-आफीयत (खी०) खेम-कुशाल,
सुशाली (राजवाडे १०१११८).

खैर-खाह [फा० खैर=खांह] हितेच्छ
(राजवाडे १०१२५१).

खैर-खाही (खी०) [फा० खैर=खाही]
हितचिन्तन (राजवाडे ८१६).

खैर-खैरात (खी०) दानधर्म, " खैर-
खैरात केली " (मदमा ११२०१).

खैर-खुशी (खी०) खेम-कुशाल.

खैर-शादमानी (खी०) [फा० शाद-
मानी=आनन्द] खुशाली. " एधील
खैर-आफीयत जाणून आपली खैर-
शादमानी हमेशा कलमी करावी "
(राजवाडे २२१८६).

खैर-सला (खी०) खुशाली. " येधील
खैर-सला जाणोन तुम्ही आपली खैर-
सला दर्दक लिहीत जाणे " (राजवाडे
१५१२५०).

खैरत (खी०) [अ० खैरत] चाडणली
गोट, भलाई. " एक जरा तस्वीस
दिलिया खैरत नाही " (राजवाडे
१५११३७). " जे गोट करावी ते पातशा-
हाचे दोलखाहीसाठी करावी, त्यांतच
तुमची आमची सर्वांची खैरत असे "
(राजवाडे ६१६१८).

खैरात (खी०) [अ० खैरात] दानधर्म,
देकार.

खैराती रद्दी, टाकाऊ. " तोकांचें सामान
चाडणलें असावें, खैराती सामान मात्र
नसावें " (सरे ११६०९).

खैरीयत (खी०) [अ० खैरीयत] खुशाली,
हिन. " त्याचे लेकीचे खैरीयतीचें वर्त
मान पुथिलें आहे " (राजवाडे १११८१).
" इद्देजाचा कदम पातशाही मुल-
कांत बहुत नादुरुस्त व त्यांची
तम्बी होऊन खारीज करावें यांतच
खैरीयत " (राजवाडे १२१२२).

खोःखो [फा० कहकह] मोठ्यानें हंस-
तांना होणारा आवाज.

खोगीर (न०) [फा० खोगीर] पलाण;
जीन. खोगीर-भरती=सड्ड्या पुरी कर-
ण्याकरितां नालायक लोकांचा केलेला
भरणा.

खोजा (पु०) [फा० खोजा ८ खोंजा]
नपुंसक; निर्युपण केलेला पुरुष; एका
मुसल्मानसदृश जातीचें नांव.

ग

गवाही; गोही (स्त्री०) [फा० गुवाही] साक्ष;
शपथेवर सांगणें.

गई-गुदर [८ फा० गाहू=वेळ] वेळ माहून
नेणें, अळंढळमु; दिरडगाई. " वजोर
पेका व्यावयाची गई-गुदर करितात "
(राजवाडे ६१६३२),

गच्च (पु०) [फा० गच्] चुना; चुनेगची;
द्राखून भरलेला, रिकामी जागा न राहील
असा भरलेला. " स्वल्पमात्र दूरज
असेल तरी गच्च लाऊन पाक्षर न फुटे
असें करावें...तळपरांत गच्च करावा "
(मराआ ३४).

गच्ची (स्त्री०) [फा० गची] चुन्याची
जमीन; चुनेगची धोबें; आगाशी.

गज (पु०) [फा० गज] चोवीस तख
लाम्बीचें एक परिमाण; बन्दुकींत दाख
ठासण्याची काम्य; काम्य; प्रमाण;
सामर्थ्य. " र्यास तट गजप्रमाणें
मेमून यावे " (चित्रगुप्त ३५).

गजब; गहजब (पु०) [अ० घडब]
कहर; अनर्थ; जुलूम; हद्द; कमाल.
" पर्षदिगार, मोठा गजब जहाला "
(चित्रगुप्त २५).

गज्जुल; गजुल (पु० स्त्री०) [अ०
घडल] फार्शी वृत्तांत लिहिलें एक-
यमकी प्रेमगीत.

गज्ज (पु०) [फा० झड्ज] कीट; जड्ज.
गज्जण=कीट चढणें.

गज्ज (पु०) [फा० गज्ज] सध्वय; रास.
गज्जी (स्त्री०) रास (गवताची).

गज्जिका (स्त्री०) [फा० गज्जिका] पत्ते;
वाटोळे दशावतारी पत्ते.

गडप [अ० घडं=गुप्त होणें] अदृश्य; भेच.
गडप करणें=स्वाहा करणें.

गदर (स्त्री०) [अ० घद्र] विश्वासघात;
बेद; चण्ड. " महादजी पाटिलावरी
आपण चालोन गदर केली " (राज-
वाडे १५१३३).

गदा (पु०) [फा० गदा] भिकारी.

गन्दकी (स्त्री) [फा० गन्दगी] घाण.
" एकदां मागील गन्दकी बाळून टाकून
पुढें ठीक करून घेणें आहे " (राजवाडे
३१३२१).

गनिमत (स्त्री०) [अ० घनीमत] लूट.

गनिमाई; गनिमी (स्त्री०) गनिमी कावा;
पळपुटी लढाई; कजाकी. " शत्रूचें सामान
भारी आल्यास चुनगें एकीकडे लाऊन
द्यावें, आणि सडो फोडून करून आज या
ठाण्याजवळ, उद्यां दुसऱ्या ठाण्याजवळ,
याप्रमाणें गनिमाई करावी " (सरे
६१२७९६). " तुम्हीही उतावळी करू
नये. गनिमीनें असावें " (सरे ६१२७९९).
" उमयतां सदोरांनीं र्यांचे फोजे-
भोंवतीं गनिमी करून अन्नपाणी हगमूत
बन्द करून आठ रोजांत लुटून घेतले
(होके १५).

गनीम; गलीम (पु०) [अ० घनीम]
लुटाळ; शत्रू; चारणा; मराठ्यांस मुस-
ल्मानांनी दिलेलें नांव. " सेस निजाम

गनीम सङ्गमेश्वरास आला, धामधूम जाली" (इरे ५।५०).
 गप्प (खी०) [फा० गप्] आवई; सोटी बनावट; कथा; स्तब्ध; चूप।
 गप्सप (खी०) [फा० गप्सप्] रिकाम-टेकड्या गप्पा; चकाल्या.
 गप्पिदास (पु०) थापाड्या; बाताड्या.
 गफलत (खी०) [अ० घफलत्] असावधपणा; दुर्लक्ष्य; अविचार; चूक.
 गफलती [फा० घफलती] निष्काळजी.
 गम्जा (पु० खी०) [अ० घम्जा=कटाक्ष विघ्न] सेळ; घावटपणा; नरता; ऐट.
 गम खाणें [फा० घम् सुश्न=अनुकम्पा दाखविणें] शान्तपणानें सहन करणें.
 गमी (खी०) [फा० घम्] शोक; दुःख; दुःखदा. "गमी करून कोणासी न बोलता दासल जाले" (राजवाडे ५।१२). "शोर साहेबास गमीची खबर आली आहे" (पद्मव ११५). "बखें गमीची" (राजवाडे ७ सलप १।२).
 गईब; गयब; गैव [अ० घैव] अदृश्य; मृत.
 "राजा गईय जाहला ऐसें जाऊन साङ्गतांच" (सभासद २२).
 गरक; गरक [अ० घर्क] निमग्न; मृत.
 "ज्या ठिकाणीं भाऊसाहेब गेले आणि गरक जाहले तें ठिकाण आपण दृष्टीनें पाहूं नये" (पाय २७). " (राजश्री कोन्देराव) कौजेंत गरक जाहले " (सरे ६।२७१४).
 गर्गशा (पु०) [फा० घर्गशा] निष्कारण भाण्डण; गोन्धळ; दडगळ. "या उभयतांमध्ये कसचे मसूरचे पटेलगीचा गर्गशा देणियायद्वल लागला होता" (राजवाडे १५।३२). "तुरकाचे कांहीं गर्गशा जाहले नव्हते." (इम ६).

गर्द (खी०) [फा० गर्द] धूळ; दाट (छाया); धूळीभूत; नष्ट. "मनांत उगीच संशयाची गर्द आली असेल ती काढून टाकिली म्हणजे साक कांहीच सत्रा रहात नाही" (राजवाडे ५।१६६). "टिपूचें संस्थान गर्द झालें हें सकारचे दौलतीस चाडगले नाहीं" (सरे ११।६०५६). "साते विश्वास-राव साहेब अगदीच गर्दीत गर्द होऊन गेले" (पाव २०). "झाडून मुणगे-सुर्दा दौलत गर्द झाली" (सरे ११।६०८६). "रोहिल्यांची कोज मारून गर्द केली" (राजवाडे ११।११). गर्दीस मेळविणें=नाश करणें (सभासद ९).
 गर्दन (खी०) [फा० गर्दन] मार्त. गर्दन मारणें=ठार करणें.
 गर्दपोस (पु०) [फा० गर्द-पोस] पलङ्गपोस. "गर्दपोस काढून कर्दया निट तकिये पलङ्गावरल" (होनाजी बाळ १५).
 गर्दी (खी०) [फा० गर्द] जनसंमर्द; दाटी.
 गर्दी (खी०) [फा० गर्दी] कान्ती; गारा. मारु-गर्दी=पानपत; भयङ्कर पराभव व नाश.
 गर्दीद [फा० गर्दीद] झालें, सूद. रोशन गर्दीद के=श्रुत झालें की (राजवाडे १५।३६४).
 गर्दीगर्दी [फा० गर्दीगर्दी] चोंहीबाजूंस चोमिर्द.
 गर्मा (पु०) [फा० गर्मा] उष्मा.
 गर्मिणा (पु०) उकाडा; तल्ली. "दोनी मण्डप बुलन्दीस कमी; याजमुळें गर्मिणा भारी, हजमा (=गर्दी) भारी होता" (सरे १०।५२२५).

गर्मी (स्त्री०) [फा० गर्मी] उष्णता; त्राण; गर्मी; ज्वर; उपद्रव " इकठ्ठील मोंगलाची गर्मी राहिलीच नाही " (राजवाडे ११२६२). " परन्तु गाजुदी सानाची येण्याची गर्मी असती तर चित्तारूप होई आम्हांसी बोलते " (साने-पयाव ३२५). " गर्मी दास-बून जें मिळेल तें मेळवावें " (साने-पयाव ३२७).

गरजू. (स्त्री०) [अ० घरस्] आवश्यकता; ज्वरी; इच्छा; इच्छा; प्रयोजन. " सुन्दर तुकडेज पास कथळा करा-वया गरजू काय ! " (राजवाडे १५१७१).

गरजू-गो [अ० गो=बोल] स्वार्थानें मेरित होऊन बोलणारा; मल्लवी. " ऐसें असतां गरजू-गो लोकांनीं मनास घेईल तसें नवापास समजाविलें " (राजवाडे ६१३५७).

गरजू-बन्त; गरजू [फा० घरस्मन्द] प्याला ज्वरी आहे असा; अडलेला. " गरजू-बन्तास अककल नाही असें म्हणतात. "

गरजेची काम-चलारू; फासीचरी. " गडाची इमारत गरजेची कळू नये (मरा-आ ३२).

गरद (पु०) [फा० गर्द] घुरोळा. " गरद बहुत उठला " (राजवाडे ११६४).

गरम [फा० गर्म] उष्ण; कडक; रष्ट; दांट. " डेरेदासल होतात म्हणून आर्ब गरम होती " (राजवाडे ११५४). " परन्तु वेदरास हवेली दासल होण्या-चीच सयर गरम आहे " (राजवाडे ७११०८).

गरम-नरम (न०) कडक अगर सौम्य ... भाषण; कडक अगर सौम्य वर्तन.

गरम-बाजारी (स्त्री०) [फा० गर्म-बाजारी] व्यापार-तेजी; श्रीमन्त होण्या-ची सन्धी साधणें. " मध्यस्थ लोकांनीं गरम-बाजारी करून " (दिमरा २१२८२).

गरिबी [फा० घरीबी] दारिद्र्य; नम्रता. गरिबी-हारिफी (स्त्री०) नरम- गरम वर्तन; अजिजी-कारवाई.

गरीब [अ० घरीब्] दारिद्र्य; दीन; अजीज; निरुपद्रवी.

गरीब-गुरबा; गरीब-गुरीब (पु०) [अ० घुरबा अनेक व० घरीयूचें] गरीब लोक. " भवानीदास साहूकार... पात्रे उद्धेर्षे जाणार; समागमें गरीब-गुरबेही चालतील " (राजवाडे ६१५५३). " गरीब-गुरबांची घरें बहुतेक धाडून गेलीं " (राजवाडे ७१७०). " तें गरीब गुरिबां सेरिज् करून धमूल करणें " (वाडपाचा २१३१).

गरीब-नवाज [फा० घरीब्जवाश्] दीनांचा कनवाळू व पोशिन्दा.

गरीब-पर्वर [फा० घरीब्पर्वर्] गरीब-नवाज.

गरूर (पु०) गररी (स्त्री०) [अ० घुरूर] गर्व; मयुरी. " एकवेळ त्याचा गरूर उत्तरलासेरीज् दक्षणाचा दाब व बन्दोमस्त ही नाही " (राजवाडे १११३८). " टिपूची चाल वे-अहदीची व शरारत (=दुष्टपणा) व गुरुरीची, इतकी मजा झाली तयारी जात नाही " (राजवाडे ७१२०). " टिपूही आतां मस्तद नसीन जाहला तो गरुरीच्या पहाडावर चढला " (स्रो ८१४३५५).

गल्बत (न०) [फा० गल्बत्] ताद; जहाज.

गलत (खी०) [१ फा० चल] फिरवा-
फिरव; पत्ते सर्व मुठे व विस्कळीत करून
। मग गोळा करणें; अव्यवस्था.

गल्ला (पु०) [अ० पल्ला] धान्य; धान;
उत्पन्न; मजुरांस वाटण्याचा पैका.

गलचा; गलचा (पु०) [अ० पलचा]
हळा; जोर; धामधूम; गडबड. "गलचा
उठेल" = हळा होईल (सरे ८१३५६).
"शिसांचा गलचा भारी" (दिमरा).
"तयारीची गलचा दाखविली म्हणजे
येणेंकडून श्रीमन्त सन्तोष मानतील"
(सरे २१०८१).

गलत (खी०) [अ० चल] चूक;
चुकीचा; सोटा; रद्द. "चूक-गलत"
(राजवाडे १५१२६०). "असद
अलीखान यांनी मीर-आलन यास
धरिलें म्हणून वर्तमान उठलें होतें, परन्तु
तें गलत" (राजवाडे ५१८३).
"पेढारी यांची आवई उठली होती
परन्तु तें गलत वर्तमान" (राजवाडे
१८३१९). "सर्देशमुखांचा पर्याना
पहिले जाला होता तो गलत करून हळी
नवा पर्याना सिद्ध करविला" (इम
१७४).

गलेफ (पु०) [अ० घिलाफ] अन्ना;
रजई.

गस्त (खी०) [फा० गश्त] फिरती;
पोलिसांची रात-फिरती; रोण.

गस्तकरी (पु०) गस्त घालणारा; रोणकरी.

गाजी (पु०) [अ० घाझी] धर्मसंरक्षक
योद्धा; जेता; महापराक्रमी.

गाफल; गाफिल [अ० घाफिल] असा-
वध; निष्काळजी.

गाफलाई (खी०) गाफील-गिरी. "स्वारी
वाड्यांत जाऊन बग्योदस्त करावा तो
प्रकार, अन्तकालचा समय प्राप्त, याज-

मुळें न जाहला; गाफलाई जाहली."
(मदरु २१९८).

गाफिली; गाफील-गिरी (खी०) [फा०
घाफिली] गेरसावधपणा; निष्काळजी-
पणा. "शिपाई लोकांचे व घोड्यांचे
सामान-सारंग्याम कसे आहेत ते. वा-
चेवर पहात जाऊन दुरुस्त ठेवण्यास
कदापी गाफील-गिरी करीत जाऊं
नये" (एस्कुले ५४). "हे गाफिली
काकुंनापासून जाहली" (वाड्यावा
२८६).

गायबाना [अ० घाबाना] अपरोक्ष.

गारत; गारती; गारद (खी०) [अ०
घारत=लूट] नाश; गर्दी; उध्वस्त; फस्त;
नष्ट. "सदाशिवराय कायकर्ते; लेकीन
गहर मोठा या सभ्याने गारती जाहली"
(ऐटि ३११७).

गालब; गालीब [अ० घालिब] जोरा-
वर; बरचड. "इडपजावर टिपू
गालब" (सरे ८१४०७). "इड-
पज गालब पडेल" (सरे ८१३५१).
"रात्रीचे ठायीं विद्यमयोग करून
असण्ड दण्डायमान व्हावें ही शरम
गालीब जाली" (इम २९२).

गालीचा (पु०) [तु० गालीचा] किमती
नक्षीदार लोंकरी आस्तरण.

गाशा (पु०) [अ० घाशिया] खोगीरा-
बार्चे आच्छादन; पातळ गादी.

गिर्द (खी०) [फा० गिर्द] परीघ;
घेर; चोकी; भोंवतालचा प्रदेश; भोंवती.
"नवशे रुपयांचे जमेचा गांव हाशी
गिर्दीत तज्जीज करणें" (ऐटि ३१५७).
"अलिष्टन साहेब यांणी शहराभोंवतीं
गिर्द बसवून" (राजवाडे १४६४).
"सर्व फौजा दिल्लीचे गिर्द जाऊन

रसदधेन्द करावी" (दिमरा ११२६६).
 चौ-गिर्द=चौवाजूस.
 गिर्द-नवाई; गिर्द-नवाही (स्त्री०)
 [फा० गिर्द-नवाही.] शहर-फोट व
 मोवतील प्रदेश; त्याचें संरक्षण कर-
 ण्याचें काम. "गिर्द-नवाईचें गांव छटून
 उध्वस्त केले" (राजवाडे १११२०).
 गिर्द-व-गिर्द=चौहीं बाजूंनी (राजवाडे
 १५१२०).
 गिर्दावरी (स्त्री०) [फा० गिर्दावरी;
 गिर्द-वारी] जमवाजमस; बन्दोबस्त;
 जकात-बमुली; जकात-बन्दोबस्त
 (राजवाडे ८१२१). "हूं बाहेर सेमे-
 दाखल होऊन फौजेची गिर्दावरी करावी"
 (राजवाडे ५१७८).
 गिर्दी (स्त्री०) [फा० गिर्दा] बतुला-
 कार लहान बशी.
 गिर्दीदगी (स्त्री०) [फा० गिर्दीदगी]
 निष्ठा; चहा; नवाजीस, "मर्द माणूस
 लोकांस गिर्दीदगी करून क्रियेकाचें
 पारपत्यच केलिया उत्तम आहे" (रेडि
 २१७१).
 गिरफ्तार; गिरफदार [फा० गिरफ्तार] बद्ध;
 बन्दी; निमम, विवशना-मम, चिन्तानुर,
 हेराण. "तौपर्यंत याच मन्सुबियात
 गिरफ्तार आहों" (राजवाडे ११९७).
 "वाटेन पर्जन्यामुलें फार गिरफ्तार
 जहाले" (साने-पयाव २२८).
 गिरफ्तारी; गिरफदारी (स्त्री०) [फा०
 गिरफ्तारी] बन्धन, विवशना, चिन्ता
 (सशिव ६३). "आम्हांसारखे आहेत
 ते गिरफ्तारीत मम असतात" (खरे
 ११३९).
 गिरव; गिरो (न०) [फा० गिरव] गहाण.
 गिराणी (स्त्री०) [फा० गिराणी] दुपस;
 सकागी, रुता, जेरी, महागई, दुष्काळ.

"लोकांस सचांचा गिराणी फार आहे" (मदवा ११७०). "मर्जीस गिराणी
 येईल" (राजवाडे १०१२५२).
 "किल्लेवालेही गिराणीस आले आहेत"
 (मदवा ११२०७). "लश्करांत
 गिराणी फार, म्हणून लोक बहुत
 हेराण-पेशान आहेत" (दिमरा
 २११०).
 गिरे (स्त्री०) [फा० गिरिह] तीन अड्डा
 गुळांची लांबी. "तोफा लांबी दहा गज
 दोन गिरे आली" (राजवाडे ७१२२६).
 गिलावा (पु०) [फा० गिरावा]
 मातीचें लिम्पण; लिम्पण.
 गिला; गिला (पु०) [फा० गिला] तफार,
 किर्याद; ओरडा-ओरड; ठपका; दोष.
 "भटंजीनीं नानामकारें इकडील गिला
 दर्पारांत लिहिला आहे" (खरे २१३२५).
 "या गोष्टीचा गिला आम्हांकडे नाही."
 (राजवाडे ७ सलप २१३३).
 गिला-शिक्वा (पु०) [अ० शक्वा]
 तफार; फगाळी; नालीस. "न जाणों,
 पूर्वी सोजीमकुळी साताही गिला-
 शिक्वाही आमचा काय लिहिला असेल"
 (राजवाडे ६१६०२).
 गिले-गुजार [फा० गिला-गुसार] तफारी;
 रुट. "हें वृत्त शाहाजीस समजल्यावर
 बहुत गिले-गुजार आहेत" (दिमरा
 २१२३).
 गिले-गुजारी (स्त्री०) [फा० गिला-
 गुजारी] तफार; रुट. "मदानीकुंवर
 ही दर्पारास जाऊन सत्यत फरितात
 म्हणून बहुत गिले-गुजारीनं लिहिलें
 होतें" (दिमरा २१२३).
 गुजर (स्त्री०) [फा० गुजद] निवांड.
 "तीतथे-रुपये-रोजांत गुजर होत
 नाही" (दिमरा ११३१३).

गुंजरणें; गुदरणें [फा० गुसड् आज्ञार्थी रूप
गुसस्तनचें] जाणें; लोटणें; ओढवणें;
मरणें; प्रविष्ट करणें. " सहा चार महिने
तिथ गुंजरले पुण्यास येऊनी " (साने-
पयाव ५३).

गुंजराण; गुदराण (न०) गुंजराणी;
गुदराणी (स्त्री०) [फा० गुशरान्]
उपजीविका; निर्वाह; कालक्षेप; पाठव-
णूक; नजर. " आमची गुंजराणी
चालेल " (राजवाडे १३१९४).
" आणसी नास-पक्ष गुदराण कराव-
याचें, तेन्हां आतां कां उतावळी करावी
म्हणून कर्ज-वाम कळून गुदराणी
करितो " (सरे ७१३६१६). " यास्तव
शहानशहानीं मेहेरमानगी कळून श्रीमन्त
प्रधानास जबाबीर घोडे हस्ती गुंजराम
केले " (राजवाडे ६१५०५).

गुंजराणणें; गुंजरावणें प्रविष्ट करणें.
" अर्जी तज्वीज करोत गुंजराणिली
आहे " (राजवाडे ८१२०२). " त्या
गुंजराणून पानशाहाचे रसिदेचे शुके
पेऊन पाठविले आहेत " (दिमरा
१११७८).

गुंजस्त; गुदस्त [फा० गुशश्च] गत;
झालें. " बरें; जाहली ती गुदस्त "
(सरे ७१५२६). " दिगर चन्द
मुदत गुंजस्त जाहली " (राजवाडे
३१९०). " असो, जें झालें तें गुंजस्त;
पुढें काय तज्वीज सफाई करावी ! "
(राजवाडे ५११६६).

गुदस्ता [फा० गुशश्चता=गत] गेल्या वर्षी.
गुंजार [फा० गुशार्] अदा; देणें; सोंपव-
णूक. " तुम्ही आपले पत्रसहस्रीचा
जो जमाव कराल तो मशानिलेसी
गुंजार करीत जाणें " (राजवाडे
१५१३७५).

गुंजारत (स्त्री०) मध्यस्थी; मार्कत. " तेही
निळी रुष्ण यांचे गुंजारतीनें विदित
केलें कीं " (इम १३१).

गुंजारा (पु०) [फा० गुशारा] काल-
क्षेप; निर्वाह.

गुंजस्त (स्त्री०) [फा० गुशश्च] सोंप-
वणूक (सरे ७१५७२).

गुददा; गुर्दा (पु०) [फा० गुसां]
गदा.

गुंजार्हस; गुंजार्हशी (स्त्री०) [फा०
गुज्जार्हश्च] कूस; ऐपत; उत्पन्न; नका;
उपयोग; सोंच. " दिवाणानें गुंजार्हस
अधिक साहिगतल्यानें भाण्डावयास
उभे राहतात " (सभासद २५).
" स्वारांची गुंजार्हश चहूँ महिन्यांत
(घर्षातीच्या) नाहीं " (सरे ८१३०
५४). " साम्प्रत घोलण्यांत कांहीं
गुंजार्हशी ठेवीत नाहीं; व मोहराही
कूतेचा नाहीं " (ऐच ७).

गुन्हा (पु०) [फा० गुनाह] अपराध;
दोष.

गुन्हेगार (पु०) [फा० गुनाह-गार]
अपराधी.

गुन्हे-गारी (स्त्री०) [फा० गुनाह-गारी]
अपराध; दण्ड.

गुन्हे-बे-गुन्हे=गुन्हा असो नसो, हकना-
हक; साम्रीनें. " जर हें काम न करितों
तर गुन्हे-बे-गुन्हे हा पारिपत्य करील "
(जोरा १०७).

गुना (पु०) [फा० गुना] सूरत; शकल;
भार. " सर्व मस्लतीचा गुना तुम्हांवर
आला आहे " (राजवाडे १२१७९).

गुबार (पु०) [अ० घुबार] मल; गर्द;
संशय; किलाफ. " निहालसतेचीं
घोलणीं घोलले; इतक्यानें गुबार
निघाला " (सरे ९१६६६). " निहा-

लसच्या बोलण्याची मज्कूर, तर बोल-
ण्यांत कोणत्या गोष्टीचा पडदा व गुवार
राहिला नाही" (सरे ११८४२).
" दिलांतील गुवार झाडून निघोन
प्राज्जळ व्हावें " (राजवाडे ५१७५).

शुभ-शब्द [फा० गुम्बुद्=नष्ट झाली] नष्ट;
गहाळ. " सनद गुम्बुद् झाली म्हणोन
इस्कील न करणें " (राजवाडे २०१
३५५).

शुभज, शुभट (पु०) [फा० गुम्बुज] शुभट;
मुक्कबरा; रोजा. " नवाम सवार होऊन
अर्मानुक्षीन साहेबाचे गुमजाकडे गेले "
(राजवाडे ७१६९). " नंतर सर्व-
भ्रांती जाऊन माती दिली आणि गुम्ब-
जही बांधिला " (साने-पयाव ४००).
" गुमट विजापुरी बांधविला होता तेथें
आणून गुमटांत माती दिली " (साने-
पयाव ४२१).

शुमान (पु०) [फा० गुमान्] विचार;
मत; संशय; पदां; काळजी; ताटा; गर्व.
" श्रीमन्ताकडील सूत्र आलीजाहाकडे
कसेल ऐसा शुमान येथें आहे " (राज
वाडे ५१५३). " दिलेल्यानाचा
शुमान धरितो की काय ! " (सभा-
सद ३५). " बहादूरसान पेण्डीचें गुळ
आहे; त्याचा शुमान काय आहे ! "
(सभासद ५९).

शुमानी (स्त्री०) संशय. " तेव्हां त्यांस
सकाराचा आश्वासनी शुमानी येऊन "
(मदर २१३७).

शुमास्ता (पु०) [फा० शुमास्ता]
पाठावलेला; प्रतिनिधी; मुनीम; मुता-
लीक. " प्रधान यांचे शुमास्ते व अमा-
त्यांचे वगैरे याणीं काम तूर्त करावें "
(मराचिस ८).

शुमास्तगिरी (स्त्री०) [फा० शुमास्तगरी]
प्रतिनिधित्व; मुतालिकी (हम ५६).
उर्ध्व; उर्ध्वज (पु०) [८ फा० उर्ध्व]
गदा.

शुर्दा (पु०) शुद्धा.

शुर्बत (स्त्री०) [अ० शुर्बत] नम्रता;
अजिजी. " इझ्मेज शुर्बत दासबून
काबू साधण्यास मुकणार नाहीत "
(दिमरा ११५४). " इझ्मेज मकर-
फरेखी बहुत जाणतात. हरएक जागा
इतिफाकांत जुदाई आणोन आपली
शुर्बत व रास्ती दासबून खुस्कीचे दोल-
तीत दस्तलिसी करीत चालिले "
(साने-पयाव ४७८).

शुर्मी (स्त्री०) [१ फा० शुर्मी] जोर, रग,
मपुरी.

शुराब (स्त्री०) [अ० शुराब] एक
प्रकारचें साऊ.

शुरूज (पु०) [फा० शुरू] गदा;
लोखण्डी सोटा.

शुल्कन्द (पु०) [फा० शुल्कन्द] तडी-
साखरेत गुलामाच्या पाकळ्या मुरवून
केलेला पाक.

शुल्छु (पु०) [फा० शुल्-शब्द]
निशिगन्ध; एक प्रकारचें फूल; शुल्जार.

शुल्जार [फा० शुल्झाई=पुष्पवाटिका]
पुष्पतुल्य; टवटवीत व मफुल; आबाद.
" बाच्छाई तक्त शुल्जार, दिसे रह्य-
बहार, पुण्याची वस्ती " (होनाजी-
बाळ १७८). " महाल उण्डणगांव
वगैरे महाल शुल्जार (=आबाद) दिले "
(राजवाडे ८१२१२).

शुल्दान (न०) काजीनें काजळी काढून
घेण्याचें पात्र. " शुल्दानें रुयाची "
(साने-पयाव २८७). " शुल्दानांनीं
शूल काढावे " (साने-पयाव २८७).

गुल्लार; गुले-अनार (न०) [फा० गुल्लार-गुलि अनार] डाकिम्बाचें फूल.
 गुल्लारी; गुल-अनारी [फा० गुल्लारी] डाकिम्बाच्या फुलाच्या रङ्गाचा. "गुल-अनारी रङ्गाचा पोशाक गुजरावून नजर केली" (राजवाडे २४२१३).
 गुल्लदन (न०) [फा० गुल्लदन] एक प्रकारचें रेशमी कापड. "गुल्लदन रेशमी" (रेटि ५१२३).
 गुल्लदनी गुल्लदनाचें. "वस्त्रपात्र रङ्गीत गुल्लदनी" (भोक् ८०).
 गुल्लाङ्ग (पु०) [फा० गुल्लाङ्ग] भुमका, आवड, योलगें. "बेदरास घेण्याचा गुल्लाङ्ग दाट होना" (राजवाडे २४११२) "दोन दिवस याज-प्रमाणेंच गुल्लाङ्ग होता" (राजवाडे ५११८४).
 गुल्लहीशी =रसिक, विलासां, आनंद-शौकी.
 गुलाब (पु०) [फा० गुल्] एका कांटेरी सुडगुला येणारें सुप्रसिद्ध ताम्बूस रङ्गाचें सुगन्धी फूल.
 गुलाब-दागी (स्त्री०) [फा० गुलाब्दान्] पाहुण्याच्या अङ्गावर शिंपडण्याचें गुलाबी बासाचें पाणी देवण्याची तुपार उद्दविणाऱ्या लाम्ब तळीची सारी.
 गुलाब-पाश (पु०) [फा० गुलाब्पाश] गुलाब-दागी.
 गुलाब-शकर (स्त्री०) गुलाब-पाक. "गुलाब-शकराच्या बह्या भुमार पन्नास पाठविल्या त्या पावल्या" (सरे १२१६६३६).
 गुलाबी गुलाबाच्या रङ्गाचें.
 गुलाबी झोप=गुलाबी सुसकर झोप.
 गुलाबी धण्डी=सोम्य गारदा.

गोडी-गुलाबी=बेळीमेळी, सामोपचार.
 गुलाम (पु०) [अ० गुलाम्] विकत घेतलेला नोकर. लयाड (किश्तू कौतुकानें). (हिंदरअडोस उद्देखून) "गुलामां दगाच केला होता" (सरे ८७९).
 गुलाम-गिरी (स्त्री०) दास्य, गुलामाचा व्यापार.
 गुलामी (स्त्री०) [फा० गुलामी] दास्य.
 गुस्ता (पु०) [अ० पुस्ता] राग, कोप.
 गु (पु०) [फा० गुह्] विष्टा.
 गुम [फा० गुम्] नष्ट, गहाळ. "हना मतीच्या सनदा अलाहिदा आपल्या-पार्शी आल्या होत्या त्या किशतीकरिता गुम जालिया" (बाड-सनदा १४०).
 गुल (पु०) [फा० गुल्] बातीच्या टोंकाला जमलेली रासेची गोडी, काजळी, तारलेल्या वस्तूनें दिलेला डाग, आगकाडोंच्या टोंकाला असलेलें ज्वालापाही मिश्रणाचें लिम्पण.
 गुल (पु०) [अ० गुल्] गर्दी, हुल, गल्या. "गोष्टीत गुल होऊन जीन-धन्दी देखील शाली होती" (सरे ६१२८७५).
 गुल-गुलवा (पु०) घसेडा, हडगामा. "संवायेतकर भोगल उगेय सर्कारचे महाल साऊन गुलगुलवाचे घेसे हे शेत्य होतात" (रेटि ११८०).
 गैर [अ० गैर] अदरक, गुन.
 गैबी [फा० घैबी] अदरक, अज्यक, स्वर्णचि. "गैबी मारा" =आडून होणारा मारा. "गैबी शब्दांची महाभनी" (=अश्वणी) जहाली (चित्रगुप्त १६७).
 गैर [अ० घैर=व्यतिरिक्त] इतर, अभ्यायाचा, अपोग्य, वाईट. "व आगशी

“ गैर-पतकें येकून मोर्चेमंदी केली आहे ”
(राजवाडे १२१२५).

गैर-अदबी (स्त्री०) असम्भ्यता. “ गैर-
अदबी घोलला सयच पातशाहा यास
राग येकून होळे कोढिले ” (‘मदरु
२१००).

गैर-अदा = रद्द; न पटलेलें. “ शिन्देकडील
वरात आली तर ‘मग गैर-अदाही
व्हावयाची नाही’ ” (सरे १०१५२७९).

“ ताकत राहिली नाही; हे समयी
‘नानांनी वरात गैर-अदा केल्यासच
परिणाम लागेल’ ” (सरे १०१५६२९).

गैर-अड्डू (स्त्री०) अप्रतिष्ठा. “ गैर-
अड्डू कारणी न करणें ” (दाडयाया
२१७५).

गैर-अमली परस्वार्थी; गैर कबजी.
“ चार रुखाचे भरतीस अमली महाला-
पेकीं देतीज कमी आल्यास, गैर-
अमली महाल आहेत स्पर्किं भरतीस
कमाल आकाराचे बेरजेचा महाल
लावून देणें ” (राजवाडे १०१३२९).

गैर-आरामी (स्त्री०) अस्वस्थता.
“ इज्जतीचे शरिरास दोन दिवस गैर-
आरामी आहे ” (दिमरा २१३२).

गैर-इतबार (पु०) गैर-विश्वास (भाव)
गैर-इमानी (स्त्री०) बेइमानी. “ गैर
इमानी नाहीं तुम्हां, तिळभर माया ”
(होतानां पाळ १२८).

गैर-कबजी परस्वार्थी. “ गैर-कबजी
मुलूस ” (चित्रगुप्त ७८). “ सरन्जाम
गैर-कबजी; काहीं सुटला त्यात वस्ती
नाहीं ” (सरे २१९४२).

गैर-किफायत (स्त्री०) तोटा; नुफसान.
“ किफायत-गैर-किफायत समयासम-
यास धिंसात आणून किफायतीचीं कामें

‘ करीत आलां, पुढें त्याच प्रमाणें करावी ’
(राजवाडे ११३४६९).

गैर-कौडी पर्वानगी; अभयवचन दिलें गेलें
‘ नाहीं असा (मराआ). . .

गैर-चाकर बर्तक; माजूल. “ जसमी-
जहाले त्यांस गैर-चाकर कळून जागिरा
तगीर कराविल्या ” (जोरा ७५).

गैर-जुत गैर-कबजी; परस्वार्थी. “ गैर-
जुत देश साधारें ” (चित्रगुप्त ११०).

गैर-नफा (पु०) तोटा; नुफसान. “ येणें
कडून तुमचा गैर-नफा जाहला ”
(जोरा १४). “ त्यांस, ही गैर-नफि-
याची गोष्ट आहे ” (राजवाडे ११३०६).

गैर-फायदा (पु०) तोटा; गैर-नफा.
“ अस्पन्त वोड केल्यास पाटील चावांचा
गैरफायदा आहे ” (जोरा ४७).

गैर-बर्दार फळहीन. “ पोकळी गैर-बर्दार,
शेण्डे वाडलेल्या आहेत ” (राजवाडे
१११७९).

गैर-मन्जूर नामन्जूर; रद्द. “ अष्टणानीं
आपले जागा बाजवीं असतां गैर-मन्जूर
कळून एक पक्षी तह केला (राजवाडे
१२१२२).

गैर-मर्जी (स्त्री०) बे-मर्जी; इतराजी.
गैर-महसुदार् [१ ८ अ० मआसिर =
थोरवी] अप्रतिष्ठित (राजवाडे ८१४३).

गैर-महसूल (पु०) सकारधान्याविरहित
वसूल. “ विजापुरहून एक हवालदार
गैरमहसूल पैदागिरी कबूल करून आला
(इपे ५११००).

गैर-माकूल = मूस; अजाण; गैर; मूसंपणानें.
“ नवे कघाट कळून कावारास सलेल
करणें हे गैर-माकूल गोस्ती आहे ”
(राजवाडे १८१३३). “ परन्तु लोक
गैरमाकूल आम्हांस न कळत पतले तरी

त्याची बद्द-लामी आपणावरी न ठेवावी ”
(राजवाडे ८११०).

गेर-माहीत = अजाण; नेणता. “ साडे
आहेन ते गेर-माहीत ” (सरे ७१३५
५१).

गेर-माहीत-गार = अजाण.

गेर-मिरासी वंशपरम्परा मालकी ज्याची
नाही असा. “ निवाडा केला जे रामरामे
महाजन मिरासदार; मातकदीम मिरासी
सारी जाहली. काणव मजूर गेर मिरासी
मुतालीक ऐसे जाहले ” (सरे ५११०२).
“ हे दोघेजण गेरमिरासी असोन दसल
करितात ” (बाड-सनदा १२२).

गेर-मुजरा; गेर-मजुरा (पु०) गेरपाल
(राजवाडे ८१२६).

गेर-मेहनत (स्त्री०) निरुद्योग. “ परन्तु
मेहनत-गेर-मेहनत सर्व एक हंथरी
होभानें बायां गेल्या ” (ऐच ५).

गेर-मेहेरवानी (स्त्री०) अवस्था; इत-
राजी. “ साडिंगतल्यावरून मनांत गेर-
मेहेरवानी न धरावी ” (राजवाडे ८११०).
“ कम इततीन व गेर मेहेरवानिन वेश-
जीही सिद्धमत केली नाही व पुढेही न
कळ ” (इम ६७).

गेर-मोसम (पु०) गेर-इद्दाम; अवेळ.
“ गेर-मोसमांत (= गोप पथ १२ त)
आम्चे आले यादळन कौतुक पाटलें ”
राजवाडे २२१५५).

गेर-मोसमी अवेळी येणारा.

गेर-रहा (स्त्री०) बद्द-चाल; गेर-शिरस्ता;
बद्दसलकाना; गेर-चालीचा. “ गेर-
रहाचे वर्तणुकीचीं कलमें ” (सरे-
७१५६६). “ मुजइगराव याची वर्त
णूक गेर-रहा दिसते ” (सरे ११,
५७७६).

गेर-रजावन्द नाराज; नाकपूल. “ तो

क्रियेस गेर रजावन्द जाहला ” (बाड
शाळ १३२).

गेर राजी = नाराज. “ पादसंकर गेर-राज
जाले ” (राजवाडे ६१२६).

गेर-रायता (पु०) [८ अ० रावित
= सगवन्ध] येण्याजाण्याची मनाई. “ त्या
वेळीं सर्वांस येण्यास मोकळीक असावी
गेर-रायता नसावा ” (ऐकुले १४).
“ नाना कडणीस लहरांतून आल्या-
पासून गेर-रायता बहुत कळ लागले;
कोणाचाच गांठ पडत नाहां ” (सरे
८१२५१).

गेर-बाका (पु०) [फा० पैर-बाकिअ]
न पडलेली, सोदी घनावट गोठ; लबा-
होनें. “ ऐसा गैरा-बाका सादितला ”
(राजवाडे ८१५२). “ बाका अगर
गेर-बाका समजावित्यास ऐकावपाचा
नाहीं; समजूनच काजें तें केले जाईल ”
(सरे ७१३५५०).

गेर-बाजवी [फा० पैर बाजिबी]
अयोग्य; अन्यायाचा; काजिल. “ म्यांया
अभिमान गेर-बाजवी बाणीं नच
धरावा ” (राजवाडे १२१७९).

गेर-शिस्त = नियमबाह्य; असम्य, अयोग्य.
गेर-शेरा [अ० शदम = वर्मशास्त्र] धर्म-
शास्त्रबाह्य. “ एका पाप्याच्या काजी-
पासून गेर शेरा अमल होऊन आला ”
बाड-सनदा १५).

गेर-सनदी = पैकापदेशीर; चेतनदशीर.
“ गेर-सनदी कजिया काबांचा
नाही ” (सरे १११११). “ गेर-
सनदी सत्य करावपाची सकारची आज्ञा
नाही ” (सरे ५२३५३).

गेर-सलाह (पु०) गेर-मसलत. “ हें कमणी
हइमजूरवादा याचे सलाहानें अगर गेर
सलाहानें ! ” (राजवाडे २२१२५).

गर-साल अनिश्चित वेळेचा. " गुणनवरे यांनी कागद एक काढिला; तो घट्टतां दिवसांचा, गैर-साल " (राजवाडे ६१८९).

गैर-हद्दगाम (पु०) गैर-मोसम; अकाल. " त्यास, गैर-हद्दगाम; हाखी सवुंजी तयार मिळाली ते आठ सेवेसी पाठविली असेत " (राजवाडे ३१३१२). " गैर-हद्दगाम व दूर पथ याजमुळें विलम्ब लागला " (इम २५६). " गैर-हद्दगामी रयतांस पेंके लावून मारामारी फळ लागला " (राजवाडे १५१२४).

गैर-हद्दगामी गैर-मोसमी.

गैर-हजूर; गैर-हजीर [फा० पैर-हासिद्] हजूर नसलेला; अवियमान.

गैर-हजुरी; गैर-हाजिरी; गैर-हजेरी (स्त्री०) अवियमानता.

गैर-हितायी; गैर-हिशेबी (स्त्री०) अन्याय; अन्यायानें; अव्यवस्थित.

" आपले जागिरींत नाहक गैरहितायी पादशाह खलल करविताती. आमा गैर-हितायी जाजवी सोमुनु फन इज्तीत व गैर-मेहेरबानीने पेशजीही सिवूमत केली नाही व पुढेही न करूं " (इम ६७).

गैर-हुर्मत (स्त्री०) अप्रतिष्ठा; बे-अड.

गैर-हुशार = असावध; गाफल.

गैरत (स्त्री०) [अ० घैरत्] लज्जा; मीठ. " हल्लीचे शिकस्तेची गैरत आणि शर्मन्दगी नवाचास फार जाली आहे " (राजवाडे ५११९). " याजकरिता तात्याची गैरत मनास आणून " (रेडि ३११२).

गैराद [अ० घैरात् अनेक व० घैरचें] परकड इतर लोक (सभासद १४)

गोता (पु०) [अ० पोता] बुढी; गयका; मुक्कान; सड्कट. ला गोता यसर्जे = चें

मुक्कान होणें. गोता सार्णे = अपेश घेणें. गोत्यांत घेणें = सड्कटांत सांपडणें.

गोदी (स्त्री०) [फा० गोदी] बन्दरांत जहाज उतरण्यासाठीं चान्ही वाजुंनी बन्द परन्तु समुद्रांत जाण्या करितां एका वाजुनें बन्द करितां येईल असें दार आहे अशी जागा.

गोफ्त-गो (स्त्री०) [फा० गुफ्त-गो] सम्भाषण; बोलाचाली. " त्याउपर बहुत गुफ्त-गो जाली " (राजवाडे २०१३८).

गोया [फा० गोया] जणू; म्हणजे. " जे ये समर्पी आपलें घेणें गोया करामात (= महारुपा) जाली " (राजवाडे ११३८८).

गोर-गरीब = दरिद्री-भिकारी.

गोर-ककन (न०) [फा० गोश्-ककन & फा० गोश् = धडगें + अ० ककन = मेताचें वत्त] व्यवस्थित मूठ माती; उत्तर-क्रिया.

गोलन्दाज (पु०) [फा० गोलन्दाज] तोक डागणारा; तोकची.

गोश्गुजार [फा० गोश्गुझाद्] भुत. " अज्वाहे दोस्ती तुम्हांस गोश्गुजार करून देवितों हें निमित्त उलट येईल " (राजवाडे ५१ १६४).

गोश्माल; गोश्माली (स्त्री०) [फा० गोश्माल्] कान-पिळी; शिक्षा; नतिजा; शास्त. " गोश्माल " (इम ६). " आम्ही हलाम-सोर असें तचित यकीन जालें असल्यास आम्हांस परिच्छिन्न गोश्माली करावी " (ऐस्कुले ४९). " त्याचे गोश्मालीस सकांरांतून गाढद रवाना जाली " (राजवाडे १९११०५).

गोश्वारा, (पु०) [का० गोश्वारा]
साराश; कर्णकुण्डल. " दोन गोश्वारे "
(दिमरा ११०५).

गोशा (पु०) [का० गोशा = कोपरा;
एकान्त] पर पुरुषापुं० सोण्डावर बुर्सा
पेतल्याशिवाय खीनें केव्हाही येऊं नये
अशी चाल; पडदा; अन्तःपुर. (खी०)
प्रत्यक्षा जिथें लावतात तें धनुष्याचें
टोक.

गोशे-नशीन [का० गोशा-निशानि = एका-
न्तवासी] गुप्तपणें; कुकिया. " गोव-
र्धन खीचीनें.... पांजला गोशेनशीन
साड्यून पाठविलें " (जोरा ८).
" अशीं पत्रें सवाईसिद्दुगानीं राजास
गोशेनशीन लिहिलीं " (जोरा १०६).

गोस्पेच (पु०) [का० गोस्पेच] थण्डी
लागूं नये म्हणून कानांवरून डोक्यास
गुण्डाढलेलें वस्त्र; टापशी.

गोस्त; गोस; घोस (न०) [का०
गोश्च] मांस.

गोही (खी०) [का० गुवाही] ग्वाही;
साक्ष.

गोही-दार (पु०) साक्षीदार. " गोही-
दाराचें जरी मोडूं तरी साहेबास गुन्हे-
गारी...देऊं " (राजवाडे १८१३५).

गौर- (खी०) [अ० घौड] सोल व पूर्ण
विचार (राजवाडे १०१२५२); काळजी.
" यांची हरएकविशीं गौर करीत जाणें "
(राजवाडे ३१२०५). " परन्तु रव-
तेची, गौर करून कमावीसदार यांची
सहकीकात करीत नाहीं " (मदबा
२५७).

गौराडी (खी०) [का० घौड-रखी] सोल
चोकरा; परीक्षा. (चुकीचा अर्थ)
सर्कराजी; उर्जित. " आमची, गौराडी
करून आज्ञा होईल त्याप्रमाणें बतलुकेस

हजीर आहों. " (ऐफुले ५२). " आम्ही
काम-काज केले हें धनी दृष्टीनें पाहून
गौराडी करील म्हणोन, आम्हा होती "
(साने-पयाव १००).

घ.

घज्जन्कर-जह्जग [८३० घज्जन्कर = सिंहा
रण = सिंहा. एक पदवी (मप ५६);
घज्जदास मोठ्या घराण्यातील; अभिजात;
कविलेदार.

घुगी; छुगी (खी०) [का० कूकी]
मुसत्राण; शिरसाण.

घुमट (पु०) [का० गुम्बद]; हेन्याच्य-
कलशाच्या आकाराचें छप्पर.

घुसल्याना (पु०) [का० घुसल्याना];
रानगृह; राक्षस-साठा; एकान्ताची
जागा.

घोरा (पु०) [का० घूचा]; ओरड.
" जळद चळा, ऐसा घोरा, कळं लागले "
(मदर २१२७).

च

चक (पु०) [का० चकू] हुकूम-नाम
(काजीनें दिलेला); फत्वा.

चक्रियाची पादशाही [तु० चक्रिया
एक तुर्की टोकीचें नांव] दिल्लीची
मोगल बादशाही.

चक्रग. (पु०) [का० चक्रग.] एक
तरतुवाय.

चन्द [का० चन्द] काही. " हें चन्द कर-
ण्यास, चन्द मुक्तील नाही. " (खे
७१३५७५).

चन्द-दर-चन्द [मराठी-प्रयोग] अधिका-
धिक " या मन्वृतीची पोरबीस बीस

टाकिली होती; परंतु सचच चन्द्र दर
चन्द्र मुस्किलीचें जालें आहे " (राज-
वाडे १०१२५२).

चन्द्र रोज [फा० चन्द्र रोज] काहीं
दिवस. "महादजीराव शिन्दे ता-हाल
रुस्तत जाले नाहींत....आणखी चन्द्र-
रोज राहतील " (पदमव १४४).

चपाती (स्त्री०) [फा० चपानी]
पातळ पोळी.

चवर-चवर; अवर-चवर [फा० ८ चर्च
=स्निग्ध, अस्त्रलित (भाषण)]
अस्त्रलित; अद्वातद्वा.

चडुत्रा पहा चौधरा.

चमूचा (पु०) [फा० चम्या] पसरट
लाम्यट तोंगडाची पळी.

चमन (पु०) [फा० चमन] तृणाङ्गण;
कुलांचा ताटवा; बाग.

चरक (पु०) [फा० चर्क] चक्की;
दाखून रस अगर तेल काढण्याचें यन्त्र.

चर्का (पु०) [फा० चर्का] सत काढ-
ण्याचा रहाट.

चर्खी (स्त्री०) धारलावण्याचें चाक.

चर्च [फा० चर्च] वरचढ; गालीच.
"आपण साम्यांवर चर्च असावें" (राज-
वाडे ५१२४). "मसलहतीचे मागें
आलीजाह चर्च पडतील असें दिसत
नाहीं " (राजवाडे ५१३७).

चर्बी (स्त्री०) [फा० चर्बी] मेद; उन्माद;
मस्ती; माज.

चर्मी [फा० चर्मीन] कातड्याचा.
"चर्मी सामान " (सरे ११५५१).

चरिन्दा (पु०) [फा० चरिन्दा] चरार्द;
चरार्दपेका. "यास्तव चरिन्दा तीनरो
रूपये धेऊन घोडी माणसें सोडून दिली "
(सरे ११६०७३).

चलाख [फा० चालाख] हुशार; ततरीत;
चपल, द्रुतगती. "महागिन्या निघालक-
तीच्या चलाक ऐशा " (वाड-समा
२१७८).

चलाखी (स्त्री०) [फा० चालाकी]
हुशारी; चापल्य; हात-चलाखी; हस्त-
चापल्य.

चश्म-पोशी (स्त्री०) [फा० चश्म-पोशी]
डोळेघांक. "जरी तुम्ही हे गोष्टी चश्म-
पोशी करून दगुंजर कराल तरी जिकडे
वाजवी तिकडे परमेश्वर आहे "
(ऐति ११६०).

चश्मा (पु०) [फा० चश्मा] उपनेत्र;
आरशी.

चहारूम [फा० चहारूम] चौथाई. "ऐवज-
पैकी चहारूम तहकूफ ठेवून बाकी
ऐवजाचा फडचा करून घ्यावा" (राज-
वाडे २२११३).

चाऊस (पु०) [तु० चावूश] जमादार;
पोलीस अधिकारी.

चाक करणें [फा० चाकू कर्दन] काडणें.
"उभयतांचे पोट चाकू करावें म्हणोन
आज्ञा केली आहे " (दिमरा २१८२).

चाकर (पु०) [फा० चाकर] नौकर;
सेवक.

चाकर-पेशा (पु०) नौकरीचा धन्दा;
नौकरी आहे धन्दा ज्यांचा अशांचा वर्ग.

चाकरी (स्त्री०) [फा० चाकरी] सेवा;
नौकरी.

चाकू (पु०) [तु० चाकू] सुरा; सुरी.
चादर (स्त्री०) [फा० चादर] पल्ल;
पलङ्गपोस.

चापट (स्त्री०) [फा० चपाट-घण्यात]
थपट.

चापणें [फा० चापीदन् = मारणें]
रानें मरणें; सरळपट्टी काडणें.

चापलोसी (स्त्री०) [फा० चाप्लोसी]
अवास्तव स्तुती; तोण्डपुजा; हांजी;
सुशामत. " त्याने यांसी चापलोसीच्या
गोष्टी साड्गोन, नादी लाऊन "
(दिमरा १११९).

चापी चापाची, बिनतोड्याची. " बन्दुका
चापी " (वाडसमा ११२७).

चाबूक (पु०) [फा० चाबुक] कोरडा;
असूड. " मतापी चाबूक धरुनि हातीं
नकुळ बरेले राजयाप्रती " (मुकेश्वर-
विराटपर्व १११०५).

चाबूक-स्वार (पु०) [फा० चाबुक-सुवा]
घोडे शिकविणारा.

चार [फा० चार-चहा] चतुः
चारकुवा " एक अडगरसा असतो, त्यास
धासा नाहींत, ब हू पावेतां; आणि आगा-
पिछा मात्र असतो; आणि आघाडीस व
माहूर मोत्याची झालर लावली असते "
(दिमरा १११३३).

चिकाचा पडदा [फा० चीश-चीक्]
काम्यदर्श्याचा पडदा.

चिटणीस, चिटनवीस पत्रव्यवहार कर-
णारा. " चिटणीस याणीं सर्व राज्या-
तील राजपत्रें ल्याहावीं. राजकारण पत्रें
उत्तरें ल्याहावीं " (वाड-सनदा १२४).

चिराख, चिराग (स्त्री०) [फा० चिराग]
दिवा; बत्ती. " तों शहरांत सकारचे
वाड्यापासून भवानीपेठेपर्यंत दो
बाजूनें चिरासा तयार केल्या " (खे
११४४५). " सगळ्या शहरांत चिरागा
लाऊन हवया नळे चन्द्रज्योती लाऊन
स्वारी रस्त्यानें मिरवत चालली होती "
(सखाव २१).

चिरागदान (न०) [फा० चिराग्दान]
रोपणाहचे वेळीं रस्त्यानें दिवे लावण्या-
साठीं उभी केलेली घाम्बूची जाळी.

चिरास-बत्ती (स्त्री०) दिवाबत्ती. " दर्गा-
हाचे चिरास-बत्तीस व ऊदकुलाबद्दल "
(पेदसमा २४२).

चिलखत (न०) [फा० चिल्खद्]
अडगत्राण.

चिछा (पु०) [फा० चिछा] चाळीस
दिवसांचें उपोषण व ध्यानमग्नता. " तुम्ही
(= ब्रह्मेन्द्रस्वामी) चिछ्यातून उठले
याची खबर लिहिली, मालूम जाली "
(पारसनीस-अव २३९).

चीज (स्त्री०) [फा० चीज्] वस्तू; गाणें;
(न०) सार्धक.

चीज-वस्त (स्त्री०) सामान; अस्वाम.

चीग (स्त्री०) [फा० चीन्] चूण, घडी.

चुगलखोर (पु०) [फा० चुगल्खोर]
चहाडखोर.

चुगली (स्त्री०) [फा० चुगली; तु०
चुगुली] चहाडी. " तुम्ही घडी घडी
राजपुरीस आमचे चुकल्या लिहून
आम्हांस नशेद-पत्रें आणवितो " (पारस-
नीस-अव ३०).

चुङ्ग्याल (पु०) [फा० चुङ्ग्याल]
पन्जा. " बहुत लुश्बक जाले कीं जव-
दस्ताच्या चुङ्ग्यालापासून गरिबांचें
बतन खुलास जालें " (राजवाडे
२०१४९).

चुनाचे [फा० चुनाचे] ज्या अर्थी.
" चुनांचे आं मेहेबाही इह पजांचीं मकाणें
घेतलीं व तमाम तालुक्यांत दोड ताखत
व ताराज करण्यास गेली आहे व कुम-
केचे जमियतेस घेराघेरी करविली गेली.
आहे हें ऐकून न्यायात सुशी जाली "
(साने-पयाव ४६४).

चुनीदा [फा० चुनीदा] निवडक. " त्याचे
उपराज्यास जमल मण्डोर याणें आपले

हमराहीपैहीं चेश धुनीदी जमियेत पाठ-
विली " (साने-पयाव ४८१).

चेहरा (पु०) [फा० चिहरा] मुस; तोण्ड;
मुद्रावर्णन.

चेहरा-मोहरा (पु०) मुद्रा; चयां.

चेहरे-पट्टी (स्त्री०) चेहऱ्याची टेवण.

चोप (पु०) [फा० चोप्] दण्ड; मार.

चोपणें = मारणें, ठोकणें.

चोपदार (पु०) [फा० चोप्दार] वेत्र-
धारी; चान्दी-सोऱ्याची काठी हार्ता
धरून राजापुढें चालणारा व लंकार-
णारा.

चोबी [फा० चोबी] लाकडी. " नवायाचे
सैम व चोबी बड्गला जाऊन उभा
राहिला " (राजवाडे ७१९८).

चोबीना (पु०) लाकूडकाम; लाकडें
(राजवाडे ७ सलप २१७६).

चोगिर्द [फा० गिर्द] चोतर्फां. " दुसून-
च चोगिर्द घेऊन भाण्डपांचा मार देत
असावें " (मराआ ३८). " अलीन-
बाजुसानास चोगिर्दा केलें (= वेढिले)
(सरे ११३).

चोतर्फां [फा० चार-तरफ्] चान्ही
याजूनीं.

चौथरा; चवुत्रा (पु०) [फा० चोतरा]
उन्व चौकोनी ओटा; वेदी, जमिनी-
पासून घराच्या तळमजल्याची उश्ची;
जोतें.

चौरी-बद्दर (पु०) [फा० चर्दार =
उचल] चवरी बाळणारा.

छ

छविना (पु०) [फा० शबीना] रात
पहारा; रातपहारेकरी; रातमिरबणूक;
मिरबणूक. " रात्रीची दगावाजी करील;

यास्तव छविऱ्याची बन्दोयस्ती चाड्गली
असावी " (सरे ११५१०)

छवी (स्त्री०) [अ० शबीह] प्रतिमा;
तस्वीर.

छान [अ० शान् = प्रतिष्ठा] सुन्दर;
उत्तम.

छानछुकी (स्त्री०) छानछोक (पु०)
[अ० शान्-उ-शोकत्] झोंक; डाम-
डोल; नसरा.

छान्दार [फा० शान्दार = प्रतिष्ठित] सुन्दर;
शोभिवन्त.

छापखाना (पु०) [फा० चापखाना]
मुद्रणालय.

छापणें = उसा उमटविणें.

छापा (पु०) [फा० चापीदन] तु० चापौल्-
चपावल् = हडा] रडा, एल्लार.

ज

जईफ; जयफ; जैफ [अ० जईफ्] बाथ-
क्यानें क्षीण; अशक्त. " आम्ही जईफ
जालों आहों, बहुत दिवत बाचत नाही " (राजवाडे ११२८). " तुकोजी होळकर
बहुत जैफ जाले, शरिरात ताकद नाही " (सरे ११९२५). " पातशाहीची दोलत
जैफ-म्हातारी जाली आहे " (दिमरा ११२१३).

ज्यान-फाडदा (पु०) [फा० शिपान्
तोटा] तोटा-नफा.

ज्वहार जवाहीर. " शिरीं पगडी कड्गणीदार
अड्गावर ज्वहार, कुठिल रहाणार
कोण परगणा जी " (होनाजी बाळ १६९).

ज्वान [फा० जुवान्] तरुण.

ज्वानी [फा० जुवानी] तारुण्य. " अड्गिं

तारण्याचा बंदर, ज्वानिचा कहर, मारिते लहर मदनतत्वार " (रामजोशी ११४).
 जक (स्त्री०) [अ० वक्क् पीठ करणें]
 सिपत; परामव; धक्का; सद्मा. "एकाशी गोड योलून एकास जक द्यावी; फाडा-फोड करावी हे हुजूर टोपीकर बहुत जाणतात " (राजवाडे १०११६७).
 "इद्दयेजास जक त्यांनी (= हेदरअली सानांनी) फार दिली " (दिमरा ११३४).
 "याजकरिता शिसांचें पारिपत्य होऊन जस बसेल तो मुदिन " (दिमरा ११३६).
 "एवढी जक सड्यावर हुजूरतात बसली " (राजवाडे ५११६).
 जकात (स्त्री०) [अ० सकाट = (मूलार्थ) धर्मात्ताढी बसविलेला मातीवरील कर]
 मालाच्या आवक-जावकीवरील कर; दस्तुरी. "जकायत" (राजवाडे ३१२९; ८१२२९).
 जकात-दार (पु०) जकात वसूल करणारा.
 जकिरा (पु०) [अ० सखीरा] कोठार; सांठा; सख्य; सामुघी; सठवणूक.
 "ठाण्यांत दाख व तेकेचे गोळे बाण वगैरे जकिरा पोका आहे " (सरे ९१५०३).
 "या करिता तसे जागी जखिरयाचें पाणी म्हणून दोन चार टाकीं तळीं बांधावी, त्यातील पाणी सर्व होऊं न द्यावें " (मराआ ३३).
 (दाणा) "सर्व नेऊन पटणांत जकिरा केला " (सरे ९१५२५).
 जकिरी = जकिन्याचें, विशेषतः (दाख गोड्याचें). "त्याजवर सामान जकिरी पूर्वीलसमाणें राखावें " (मराचिथोशा ३२).
 जखम (स्त्री०) [फा० खल्म] घाव; घायटा.

जखमी [फा० खल्मी] घायाळ.
 जखमाना; जखमीना (पु०) घायाळास दिलेला पेका. "जखमानेही दिले " (राजवाडे ४११०७).
 "ऐशी हुजूर रुपये जखमीना लागला " (होके २३).
 जङ्ग (पु०) [फा० खङ्ग] गन्ग; फीट.
 जङ्ग (स्त्री०) [फा० खङ्ग] युद्ध; लढाई; हातपाई. "या जङ्गेंत पांच मोहरे त्याजकडील मृत्यू पावले " (इम २९२).
 "पांच वर्षे जङ्ग व हङ्गामा शुद्ध आहे " (सरे ७१५६६).
 "बागवान जङ्गीस येऊन घे-अदधी योलला " (राजवाडे १५१११).
 सकेजङ्ग (स्त्री०) सडें व निकराचें युद्ध.
 जङ्ग जङ्ग पठाडणें-जटोकाट प्रयत्न करणें.
 जङ्ग-जोड (स्त्री०) युद्धाची व्यवस्था.
 "जङ्गजोड बसेल " (सरे १०१५३४५).
 जङ्गल (न०) [फा० खङ्गल] रान.
 जङ्गल-गर्क रानवजा; जङ्गलांत लुप्त झालेली. "बागाईत जमीन जङ्गल-गर्क पाणी पाट सुद्धा जावली आहे " (वाड-समा २१२४४).
 जङ्गल-शाही (स्त्री०) रान-राज्य.
 "त्यावेडीं जङ्गलशाहीच्या घाद-शहाची सिंहगजेना मुळ होऊन बरण्या अस्मानी सवालाला जमिनीचा जबाब मिळतो " (गडकरी-राजसंन्यास ५).
 जङ्गली [फा० खङ्गली] रानटी; अनार्ष; असंस्कृत.
 जङ्गी [फा० खङ्गी] युद्धविषयक; मोठा; मातबर. "या सेपेस रस्तेचा बेल मारी नव्हता; जङ्गी सामान भारी होतें " (सरे ७३६१४).

जुजिया (पु०) [अ० जिइया]
मुसलमानेतरावरील डोईपट्टी. " न्यायाचे
मार्गानें पाहतां जुजिया पट्टीचा कायदा
केवळ गैर.. याजवर हिन्दू लोकांस
पोडा करण्यांतच धर्म आहे असें मना-
मध्यें आलें असल्यास आधीं राजा
राजसिङ्ग याजपासून जुजिया घ्यावा
म्हणजे इकडून कठौण नाहीं " (वाड-
सनदा १५०).

जुजिरा, जुजिरा, जुजिरा (पु०)
[अ० जशारा=बेट] दया-किष्ठा,
जलदुर्ग. " सकाराचा जुजिरा सकारा-
ंत तावीन होऊन " (राजवाडे
१०१२००).

जुज्जीर, जुज्जिरा (स्त्री०) [का०
झज्जीर] साक्षिणी. नग. " एक जुज्जीर
कील " (साने-पयाद ३८४).

जुड-जुवाहीर, जर-जुवाहीर (न०)
[का० झर=घोर्ने; अ० जवाहिर=तनें]
सोने व तनें. " सर्व जिनस-अज्जारु
जर-जुवाहेर, नागपुरास घेऊन जाऊन " (राजवाडे ७ सलप ११३).

जुड-गीर=लुटीच्या भारानें भारावलेलें
(चित्रगुप्त ११९).

जुदीद [अ० जदीद] नवीन. " जुदीद
करार झाला त्याची ही अहवाल तेव्हां
रास्तरवी-कायमी कोर्टें राहिली !
(सरे ७३५७०).

जन्मत-नशीन [का० जन्मत्-निशीन]
स्वर्गवासी.

जुनान-खाना (पु०) [का० झनान=
सिपा] जुनागा; अन्तःपुर.

जुनाना (पु०) [का० झनाना] अन्तः-
पुर; सीपखाना.

जुनानी [का० झनानी] सिपासम्बन्धी,

यायकी; गैर-मर्दानी. जुनानी आवाज
यारीक, स्पष्ट व मधुर आवाज.

जुनाव (पु०) [अ० जनाव] प्रासादाङ्ग-
गण; उम्बरा; ' स्वारी ' या शब्दाप्रमाणें
याचा बहुमानदर्शक सम्बोधन म्हणून
उपयोग होतो. " सावन्दाचे जुनावांत
सेवक लोकांनीं हजर असावे हे तो
लाजीम आहे " (राजवाडे ३१७३). " जें
मनांत होतें तें जनाव-इलाहीत (=ईश्व-
रास) कबूल होऊन हे दिवस दृष्टीस
पडले " (राजवाडे ५१८६).

जुनावे-आली (शब्दशः) उच्च उम्बरा;
बहुमानदर्शक सम्बोधन.

जुनावर (न०) [का० जानवर] प्राणी;
पशू; रूप. (सापाचें नांव घेऊं नये
म्हणतात कारण तें नांव घेतलेलें त्यानें
ऐकिल्यास तो दंश भरितो).

जुत (पु०) [अ० शब्द] हरण; निय-
न्त्रण; दयाप; सकारजमा. " जुफ्त "
(इम २१२). " खुसूत तुमचे सालु-
क्यांतील लोक येरोजगार बहुत त्याजुकडे
गेले याजुवहन कियात करावा कीं असे
लोकांवर जुत कता राहिल ! " (राज-
वाडे ५१५२). " रामाजीपन्त यांचा
जुफ्त टोपीकांवर चरा आहे " (राज-
वाडे ६१४०२).

जुमन्मुलक =प्रदेश-जेता; सन्ताजी घोर-
पडे यांचा किताब (राजवाडे ८१४९).

जुत-रस; जफ्त-रफ्त (पु०) [का०
शब्द-उ-रब्द] व्यवस्था; चन्दोबस्त.
" करारवाके जुफ्त-रफ्त करूं "
(राजवाडे ६१६१२). " वतन्दासांचीं
वतनें वतन्दासांच्या दुमाला केल्या विर-
हिन पोढ-तिडोळ लागोन मुलूक मामूर
होन नाही व मुलूकाचा जुमन्त-रफ्त

होत नाही असें कवों आलें " (राज-
वाडे १६।१४).

जुमी (स्त्री०) [अ० शब्द] हरण,
नागावा; अम्मल; ताचा. " किल्ल्याची
व बेगमात व पातशाह-जादे व सटा-
तीन व नाजूर यांची जुमी केली !
एकेक पाद्वरूण अडगावर मात्र
सोडिलें " (दिमरा ११२७२). " जाल-
नापूर देशांत स्वारी करून जुमी बेस-
विली " (चित्रगुप्त ९५).

जुवर [फा० शब्द] परचढ; मोठा;
बलाढ्य.

जुवर्दस्त [फा० शब्द] बलाढ्य, जोरा-
वर, जुलमी.

जुवरदस्ती (स्त्री०) [फा० शब्द]
बलात्कार, जोरा, जुलूम, गालबता.
" इहमजनीं टिपूसारखा जुवर्दस्त मुड
विला आणि पट्टण घेतलें हें मोठें काम
केलें; इहमजनींची जुवर्दस्ती सर्वांवर
पडली असें वाटतें " (सरे १११६०३०).

जुवरी (स्त्री०) [फा० शब्द] सामर्थ्य;
जुवर्दस्ती. " पादशाही जुवरीनें घेईल "
(चित्रगुप्त ३४). " शिद्दीनीं जुवरी
पाहून सल्ल्याचें नातें लाविलें " (चित्र-
गुप्त ८६). बळ-जुवरी=सामर्थ्य, बला-
त्कार.

जुबान (स्त्री०) [फा० शब्द] जीम.

जुबानी (स्त्री०) तोण्डी हकीगत; न्याया-
धिसापुढें साद्विगतलेली हकीगत; साक्ष;
गवाही; तोण्डी. " मुस-जुबानी " =
तोण्डानें. " जुबानी बातमीस व कलमी
यातमीस थोडेंमहुत अन्तर पडतच
आहे " (सरे १११७००). " त्यानें
जुबानी वर्तमान येणेंप्रमाणें साद्विगतलें "
(सरे १११५६७८). " हें आक्षेपमोण

जुबानी साद्विगतां कढेल " (राजवाडे
८।१३८).

जुबाब (पु०) [अ० जबाब] उत्तर.
साक-जुबाब = रोकडें स्पष्ट उत्तर.
हाजूर-जुबाबी = ताबडतोब समर्पक
उत्तरें देण्यांत कुशल.

जुबाब्दार [फा० जबाब्दार] जिम्मे
दार, जोसीम्दार, विश्वास.

जुबाब्दारी (स्त्री०) [फा० जबाब्दारी
जिम्मा, जोसीम, विश्वास.

जुबाबणें-उत्तरणें; उत्तर देणें.

जुबाब-सवाल; जुबाब-ताल (पु०
[फा० जबाब-उ-तुआल] बोल
" आम्ही जुबाब-सवाल केला जे, हा
व पोडेकरितां आम्ही आलों नाहीं
(तरा ८१).

जुबाबी [फा० जबाबी] उत्तरविषयक
तासांची घण्टा बाजविणारें (घडयाळ,
" एक घडयाळ जुबाबी चाड्याले
जुबाबी म्हणजे तास बाजतात ते "
(राजवाडे १२।६८).

जुबे; जुब (स्त्री०) [अ० शब्द] हत्या
" सर्कारांतून आज्ञा होऊन जुबे कर-
विली " (सरे १११५७७१).

जुबून [फा० शब्द] गरीब; दरिद्री;
गर-भातवर. " वःहाडचे महाल जुबून
म्हणतात, त्याच महालावर लक्ष्मणावर
सण्डागळे आड्या-ती हजार फौजे-
नसी चाकरी करित होते " (राज-
वाडे ११११७). " हाल जुबून होता "
(माइसम १८३४ पावृ १२१).

जुम्बिया (पु०) [फा० जम्बिया]
कटघार.

जुम्बूरक [फा० शम्बूरक] लहान तोक.

जुम्बुरा (पु०) [फा० शम्बुरा] लहान
तोक.

जम (पु०) [अ० जम्अ] सन्ध; जुळवा-
जुळव; व्यवस्था.

जम-खाना (पु०) [८ फा० जामा-खाना
= बसागर] सत्रजी. " जमखाने दोन
जोडी व गालीचे करावे " (सरे ८१
२२१).

जमनीत (पु०) एक वसुली अधिकारी;
हिशोपतपासनीत.

जमणें [फा० जम्अ] एकत्र होणें.

जमविणें एकत्र करणें.

जमरूद [फा० जुमरूद = पाच] पाच.
" जमरूद-पाचेचा जोड एक " (राज-
वाडे ७ सतर ११२१).

जमा (खी०) [८ अ० जम्अ] एकी-
करण; माप्ती; मिळकत; एकीकृत; एकत्र.
जमा होणें = एकत्र होणें. जमा करणें
= एकत्र करणें.

जमा-खर्च (पु०) [अ० जम्अ-खर्ज]
उत्पन्नभय; आवश्यकतावकाया हिशोब.

जमात; जमायत (खी०) [अ० जमा-
अत] समुदाय; जमाव; सङ्घ; ज्ञाति-
सभा.

जमात-खाना; जमायत-खाना (पु०)
" मशिदीचे तिन्ही बाजूस जमातीस
वसण्यासाठी बांधलेला दुमजली अगर
एक मजली मोपा " (ऐस्कुले २१३४).

जमात-दार (पु०) [फा० जमाअत-
दा] टोळीचा नायक.

जमादार (पु०) [फा० जम्अदा]
सर्शिपार्द.

जमादिलावल (पु०) अ० [जुमादीयुल
अवल] अरबीवर्षाचा पाचवा महिना.

जमादिलाखर (पु०) [जुमादीयुल
आखिर] अरबी वर्षाचा सहावा महिना.

जमादिसानी (पु०) [अ० जुमादि-
स्तानी] जुमादिलाखर (चिरा ११).

जमान (पु०) [अ० समान्] जबाब्दार
हमीदार; जामीन. " ऐसा तह करून
जमान घेऊन " (राजवाडे १५१२४).

जमान-कतवा (पु०) मुचल्का (राज-
वाडे १५१४९); जामीनपत्र.

जमान-दार (पु०) [फा० समान्दा]
हमीदार.

जमानात (खी०) [अ० समानत]
जामीनकी; जिम्मेदारी.

जमाना (पु०) [अ० समाना] काळ;
वक्त. " आजी जमाना एक प्रकारचा
आला आहे " (सरे ११८३). " वस्त-
ईस इह्यजाचा राह पडला आहे...
आणि यांत (महादजी शिंदे यांत)
श्रीमंताच्या घरांत काय आहे तें
आपण घेण्याची हांव घुटली आहे,
असा जमाना आला " (मद्या
११६८)

जमाबन्दी (खी०) [फा० जम्अबन्दी]
जमिनीची अगर घरांनी पाहणी करून
सर्कारभारा ठरविणें, सन्चणी. " लोकांची
जमाबन्दी कारच ते ठिकार्गी केली
आहे " (पदमव २१).

जमाव (पु०) [८ अ० जम्अ] समुदाय.
जमीदार; जमीन्दार (पु०) [फा० जमी-
दार—जमीन्दार] स्वतासाठी मेह-
नताना म्हणून कांहीं द्ये वसूल कापून
घेऊन शाकीचा वसूल उगवून सर्कारेंत
पाठविणारा; वतन्दार.

जमी-दोज [फा० जमीन्दोज] भुईकोट.
" जमीदोज किले इह्यजाचे लगईत
परिच्छिन्न रहावयाचे नाहीत " (राज-
वाडे ७१६१).

जमीन (खी०) [फा० जमीन] भूमी;
भुई.

जमीन-जुम्ला (पु०) [अ० जुम्ला= सर्व] बतन-वाडी, सर्व इष्ट. " त्यास वडिलांनी जमीन-जुम्ला किती, तन्हा काय, पगणा कोण, तें पत्र लिहून दिलीस खाना करावें " (साने-पयाव २२). " सिवेंचे नेम वही दाणे जमीन-जुम्ले कानगोहोच्या दफ्तरी असे " (भाद्रपद १८३५ वाढ ३७५).
जमीन-दोस्त [मराठी समास] चीन; पायमाल; गर्दीस मिळविलेला; जमिनी-घरोवर.

जुमे; जुमीये [फा० जुमिअ-जमीद्] सर्व; कूल (राजवाडे १५१७१). " सुदाये ताला हे फत्ते आँ मेहेरबाँस व जुमीये दोस्तांस मुबारक लाये " (साने-पयाव ४८२).

जुमेत; जूमियत; जुम्पत (खी०) [अ० जुम्पत] जमाव. " ते व आपली जुमेत घालून पुढें आले " (मराचि-धोशा ३२). " जुम्पत गारत केली " (राजवाडे ५१६८). " नानाजवळ जुमेतही भारी जमली म्हणतात " (सरे ११५६५७).

जुम्पत [अ० झाडू=आतिशय] पूर्ण; अगदी; सिद्ध. " तयारी जुम्पत आहे ". " त्यांतील पलटण जवळ बंधाद् जाली " (होके ११६).

जुर (पु०) [फा० झुर=सोने] कलाबन्.

जुर्गा (पु०) [फा० जर्गा] मण्डळ; वेडा.

" यांतही सर्वांनीं जर्गा एकच केल्यास काम तमाम होऊन नफे फार होतील " (राजवाडे १९१७).

जुर्गार (पु०) [फा० झर्ग] सोनार.

जुर्जरा; जुराजरा [फा० जर्रा] अणू अणू.

" हकारे यांनीं जुरजरा तिलतिल सवरा

धेऊनु आपुले पादशाहासी साङ्गितले (इम ९).

जुर्तारी [फा० झर्तार] कलाबन्.

जुर्द [फा० झर्द] सोनेरी. " कडून स्वार्ति तयार नवाव जुर्दा अम्बारीत (साने पयाव ५४). पिवळें जुर्द=पिवळें धमक; अतिशय पिवळें.

जुर्दोजी [फा० झर्दोम्] जुनारी " सान-पोश जुर्दोजी जुवाहरजुडित मोत्याची छालरचे आणून ठविले " (पदमव ९४)

जुर्ब; जुरब (खी०) [अ० झर्ब] म्हाण; तडाका; नाणें पाडणें; छाप; जुरद; शिक्षा; मार; धाक; दुरारा; ठार; नग; तोफ. " बीज शिरली...बाहणास पुरती जुरब बसली " (राजवाडे ६१२५). " पूर्वी दोन तीन लढाया छाल्या परन्तु मोग-लास या तन्हेची जुरब कधीच बसली नव्हती " (सरे २१५७३). " ज्यांनीं मसुरी केली त्यांचे घान्तांस व त्यांस जुरब दिली " (मराचिधोशा ४७). " अली गोहराचा शिक्षा दिलीत पडला, त्याची चिठी पाठविली आहे. त्याप्रमाणें लिहून पातशहाची जुरब मोडून पाचें नावें करणें " (राजवाडे ११६३).

" अशा सतरा जुरबा विडी राजर्था तात्यांनीं घेतल्या " (सरे ९१५७१)

" सकारांतून दिवाळ-तोड जुरबा खाना घ्यावयाचा बेत ठरत होता " (सरे ९१६८१). " पञ्चवीस जुर्ब तोफा " (राजवाडे ११६१). " शिन्देही बाणांचे रोख पाडून जुरबा खुळ करितात " (सरे ११५६६१).

जुर्बाब [फा० झर्बाफ] जुनारी विणेचें; भर्जेरी वख (मराआ २२).

जुर्बाबी भर्जेरी. " सुशां मरूमल जुर्बाबी

मढोन माण्डल्या होत्या " (राजवाडे ११२).

जुरब-वान-दरान्याचा; कर्तृत्ववान. "जुर-
बवान् पुरुष आहे त्याचे तोण्यांत
दोलत आहे" (हेके १०९).

जुरा [अ० शरां=अणू] तिळमात्र;
किञ्चित्.

जुरा-चजुरा=कण न कण. " इनामाचें
जुरा-चजुरा पावते कीजे " (राज-
वाडे १५१६४). " भू-रगडांतील
ऐवज व चीजवस्त गेलेलें जुरावा-
जुरामुद्दा गड स्वाधिन करावा " (सरे
११५७०४).

जुरिदा [अ० जरादा] सडा. " जुरिदा
होऊन बन्हाणपुरचे पारिपत्यास घेणार " (राजवाडे ११२७).

जुरी [का० शरीन्] सोनेरी; जूतांत.
" जुरी सामान " (सभासद ६८).

जुरीब-दार (पु०) [अ० जरीब]
जमिनीचें मापन करणारा.

जुररी (स्त्री०) [फा० शररी] अवश्य-
कता; गरज; पवां.

जुरूर (स्त्री०) [अ० शरूर] अरश्य,
न चुकता; जुरही. " सावर भेटीचा
विचार जाला म्हणजे यास कोजेचे
जुरूर म्हणोन ज़ागिरा चिंतानुरूप मिळ-
तील " (राजवाडे ८१२०५).

जुररात (स्त्री०) [अ० शररात] जुररी;
अवश्यक. " कोणास बक्षीस काय
यावें याची जुररात तुमचे विचारें
असेल त्याची याद पाठविणें " (सरे
८१२००). " जुरराती " (भाद्रसम
१८३३ अहवाल १२१). " तेथील
जुररात जे काहीं चीज परत होती ते
घेऊन " (चिरा ४).

जुरराती-काम चलाऊ; हडगामी.

" कांहीं लोक लागल्यास जुरराती
ठेवणें व दडगा वारलिवावर दूर करणें "
(वाड-समा ११२०).

जस्ता (पु०) [अ० जस्ता] बैठक;
सम्मेलन; गाण्याचजावण्याची बैठक;
मैफल. " जस्तांत जें तरेल त्याची
विनव्ती लिहिण्यांत येईल " (राजवाडे
५११४४).

जल [अ० जल्] वैभव, शक्काकी (राजवाडे
५१७६). सालीं जलील पहा.

जलद [अ० जल्द] चपळ, द्रुत; वेगानें;
तातडीनें; उशीर न करितां.

जलदाई (स्त्री०) चपलता; पाई. " पिठोचा
भला मारिला तोचा, कम्बर मोडली ।
रतुमाई, भली केली जलदाई कम्बर
शेकली " (मराठी भजन).

जलदी; जल्दी (स्त्री०) [फा० जरदी]
पाई; तारा; वेग. " जलदीत आतां
किंमत आहे " (राजवाडे ११५५२).

जला-बतन करणें [अ० जला=हृद्दपारी]
स्वदेशहृद्दपार करणें. " हाण्डे याचें
पारपरप जला-बतन करणें " (वाड-
सनदा ७०).

जलाद (पु०) [अ० जलाद्] काशी
देणारा; भाडग; निघण. " अम्मलदार
हमदानी जलाद् " (ऐदी ५१७०).

जलाल (पु०) [अ० जलाल] उथता;
शक्ती; जुलूम; जोरावरी; कडक; उथ.

" जर रयतेवर हक्क करून दिवला
तरी नुकन कानुमुळें रयतेवर जलाल
होऊन रयत पीडा पावते, श्रमी होणे "
(मराआ २५).

जलील [अ० जलील्] प्रकाशमान;
वैभवत्पन्न. " नवावाची दोलत मडून

जलील शालियास आपसी जल देणे अथवा रोमक आपणें हा यक्षित पार तुम्हाकडे आहे " (राजवाडे ५१०६).

जलूस (पु०) [अ० जुलूस] आरोहण, समारम्भ. " मोठा जलूस जाहला " (ऐटि ११६५).

जलूस-वाला=श्रेष्ठांचें आरोहण (राजवाडे १८१५६).

जलूश (पु०) कीर्ती, अस्फरा. " माधवराव साहेब यांचे जलूश मोठा " (होके २२).

जलूशी [अ० जुलूसी] राज्यारोहणापासून मोजण्यात आलेला (शक).

जलोह-खाना (पु०) जिलो-खाना पहा. जव्हेरी, जोहरी (पु०) [फा० जव्हेरी] रत्नवारसी, जवाहिऱ्या.

जव्हर (न०) [अ० जव्हर] विशेष गुण. " चावरी मनुष्याचें जव्हर जाणणार असे शकत होणें दुर्लभ (ऐटि ११७).

जव-जव [फा० जव-जव] यययय, तिळतिळ, कणकण, थोडे थोडे. " जव जव नूतन, सन्पादावें व बळकट व्हावें " (मराआ २३).

जवादी (स्त्री०) [अ० जवाद्] गन्ध-मार्जारापासून मिळणारा सुगन्धी पदार्थ. " जवाद्या मान्जराचा आण्ड... मिळाला तर...आम्हास पाठवून देणें " (राजवाडे १७१५२). " जवादी प्रसवती बिडाळी " (मुकेश्वर आदिपर्व २९१८८). " जवादी-बिडाळ्याचे घृणण । मस्तकीं सोंविती श्रीमन्त जन । रासभाचे लम्बायमान कर्ण । कोणी हातें मातळे " (मुकेश्वर, सभापर्व ५१६०).

जवान; जवान [फा० जवान] तरुण. जवाँ-मर्द [फा० जवान्मर्द] तरुण, भूर; दिलदार, वदार.

जवाँ-मर्दी (स्त्री०) [फा० जवान्मर्दी] पराक्रम; शौर्य, ओदार्य. " काहीं किले टाणी पादशाहींत गेलीं तीं जवाँमर्दीन घेतलीं " (मराबिथोशा ७२). " इद्र-जाच्या जुवाँमर्दीची शतं जाली " (खो ११२२१७).

जवानी, जवानी (स्त्री०) [फा० जवानी] तरुण्य.

जवाब-सवाल (पु०) जाब-साल. " आपले मार्फतीचा जवाब-सवाल, पाजकरीता करार गुजून गेला असतां सयरी करण्यात आली " (राजवाडे २२१६३).

जवार (स्त्री० न०) [अ० जुवाद्] सामन्त, नवार्द, आजूबाजूचा प्रदेश. जवाहीर, जव्हार (न०) [अ० जवाहिर्] रत्ने मोत्ये.

जवाहीर-खाना (पु०) रत्नमाण्डार. जशन (पु० न०) [फा० जश्न] समारम्भ, उत्सव. " पातशाहानी छ ११ माहे मज्जुरी ज्ञान केला " (दिमरा २१६०). " छ १७ तारखेस हजरतानी कुर्सीची तयारी करून जशन केलें " (दिमरा २१७२).

जहन-नशीन [फा० सहन-निशीन अ० सहन=आकलन शक्ती] श्रुत, माहित. " कुलू केकियत आं मेहेवानास जहन-नशीन व्हावी म्हणोन तभिलें कलनी केलें असे " (खो ७३५७२).

जहमत (स्त्री०) [अ० जहमत] श्रम, श्रमी, आजारी. " राजा जहमत जहाला आहे " (सभासद् २२).

जहर (न०) [फा० सहर्] वीप.

जहरी [फा० सहरी] विपारी.

जहागीर; जागीर (स्त्री०) [फा० जामीर्]
राजाच्या सेवेसाठीं सदांरानें जें सैन्य
पदवीं ठेवावयाचें त्याच्या सचासाठीं
तोडून दिलेला मुलूख; जायदाद. इनाम-
जमीन.

जहाज (न०) [जहाझ] तारू.

जहागीर (पु०) [फा० जहान्गिर्]
जगज्योता.

जहादीद [फा० जहान्दीदा] जग
पाहिलेला; अनुभविक. " थोर उम्दा
सदांर व जहादीद होते " (राजवाडे.
२२।२५).

जहांपन्हा [फा० जहांपनाह] जगाच्या
रक्षणकर्ता; राजाचें एक सन्मोधन.

जहांबाज [फा० जान्बाझ] शूर; जिवा-
वर उदार; धाडशी; पुरुषी; क्षत्या.

जहांबाजी [फा० जान्बासी] जिवावर
उदार होऊन केलेला पराक्रम; शौर्य.
" रापोपन्त सुभेदारास धावें इतक्यांत
त्याणें जहांबाजी करून किह्यांत
पळून गेले " (खरे १।५२).

जहाती [फा० य-जिहति] निमित्तें,
कारणें. " जहाती भण्डारा " (राजवाडे
१५।१५३).

जहालीम जालीम; निकराचा. " याची
त्याची सरमिसळ होऊन जाहालीम
तव्हां चालिल्या सुल्ताना फडील सदांर
मातवर दाहावीस जाया जसमी होऊन
कोजेंचें तोण्ड करवटलें " (मदर
२।३).

जहर (पु०) [अ० सहर्] जाहिरी.
" सकारचे वचनाची कायमी कशी हें
आह्मदे जहरांत येईल " (राजवाडे
१०।१६६).

जागा (पु० स्त्री०) [फा० जाय-गाह
स्थळ; स्थान; वसतिगृह; काम; मामला;
बाब. " तो जागा सुरुङ्गानें बुरूज
उडवून घेतला " (चित्रगुप्त ८७).
" आतां मोंगलाचा मुलूख खावयास
जागा जाहाला " (चित्रगुप्त ८९).

जागीर (स्त्री०) जहागीर. " काहीं मुलूक
जागीर देऊन उत्तम प्रकारें ठेकें "
(मराचिथोशा २७).

जाजती; ज्यादती (स्त्री०) [अ० शिया-
दर+ई] जाधिक्य; घबती; जुलूम,
अधिक. " कामाचा माणूस पाहून
तेनात जाजतीनें इशमास करणें ती
सर्काकुंतांनीं करावी " (सभासद ६०).
मिरासदार " जाजतीनें पुढेंच होऊन
देश आपले हातून गेला हा प्रकार "
(चित्रगुप्त ३९). " ठाणीं इकडील
असतां ज्यादती करून टिपून घेतलीं "
(राजवाडे ७।२९).

जाजती-आजार (पु०) जुलूम-पीडा
(वाड-याचा २।१३५).

जाजती-जुलाल (पु०) जुलूम. " याचे-
कड आले आहेत यांस कोणी कज्या
भाण्डण व जाजती जुलाल करूं नये "
(खरे ७।३७८६).

जाजूम (न०) [फा० जाजिम्] चिछाईत;
नाम्यड्या सारख्यास अस्तर लाऊन केलेली
चिछाईत.

जात (स्त्री०) [अ० शाव] स्वतः " भावा-
भावांत कटकट लाऊन दिली आपण
तशारापीनी करितात, असें जातीकडे
येतें " (राजवाडे ५।१५१). " आतां
मदार नाना यांचे जातीवर आहे "
(रेडि १।२५).

जात-इनाम (न०) [अ० शाव]

पंशपरम्परा नव्हे तर स्वतः पुरतें मिळालें
इनाम.

ज्ञात-मुचल्का (पु०) [अ० ज्ञात, तु०
मुचल्का-मुचल्का] स्वतःच्या मुद्रक-
साठी न्यायाधिशपुढें लिहून दिलेला करार
नामा.

ज्ञात-मुबारक (स्त्री०) "सुद्ध श्रीमन्त.
"सकरिचे व जात-मुबारकेचें लक्ष सोडून
जे असतील त्यांचा बन्दीचस्त मनोदया-
नुरूप केला जाईल" (राजवाडे ७१२९).

जातीनें-सुद्ध; स्वतः; स्वाहनें.

जादा, ज्यादा (पु०) [अ० सियादा]
अधिक, पुढाणीपत्रक.

जादा-तलबी (स्त्री०) [फा० सियादा-
तलबी] हाद, फाजील तगादा. "स्वरा-
ज्याचा जम्मल बाजपी मामूलप्रमाणें
देत जावा, ज्यादा-तलबी न करावी"
(राजवाडे ७ सलप २१११३).

जादू (स्त्री०), [फा० जादू] इन्द्रजाल,
माया, चमत्कार, चेटूक.

जादूगार, जादूगीर (पु०) [फा० जादूकार-
जादूगार] जादू करणारा; चेटक्या; मोहनी
टाकणारा.

जादूगिरी (स्त्री०) [फा० जादूगी]
चेटूक; मोहनी, चेटकी. "जादूगिरी नजर-
बन्दीनें दृष्टी फसते पण कार्कुनी कल-
म्बन्दीनें मृष्टी फसते" (गडकरी, राज-
संन्यास १८).

जान (पु०) [फा० जान] जीव; प्राण;
प्राण. "वजीर खानासी बाप लागतां
होयांत जान सोडिली" (साने-पयाव
५५). "शेवटीं गाडर जान बचावून
पळाला" (दिमरा ११३८). "जान
विकत नाही असें परम सद्गुण आहे"
(राजवाडे ३११७०). "त्यांचे ज्यानास
व मालास व हुमतीस सवास बांकडें

होणार नाही" (राजवाडे ७१८) "स्वामी
सेवेवर जीव-जानाविशीं इज्जत आहे."
(ऐरी ७३).

जान-गिरी (स्त्री०) प्राणहरण. "तेथें
सुद्ध भसद्ग होऊन तुमची जान-गिरी
होईल" (वाड-शाळ ११४).

जानी [फा० जानी] जिवलग (दोस्त).
जानीबैन; जानबैन [अ० जानिबैन]
तर्फेन; दुतर्फा. "जानीबैन जुदागी
नाही" (साने-पयाव ४८४).

जाफत; ज्याफत (स्त्री०) [अ० शिया-
फत] आतिथ्य; मेजवानी; नजर.
"पांचशेरूपये नवाचानें जियाफत-मेज-
वानी पाठविली ते सेवकास दिवली"
(राजवाडे ११४३). "सदाशिव रड्डी घांती
साहेबज्यादे घांस ज्याफत व नजर
केली" (राजवाडे ५१४२).

जाकरा (पु०) [अ० सभकरान]
केशर.

जाफिशानी (स्त्री०) [फा० जादू-
फिशानी] निदानीची मर्दुनकी; जरा-
बाजी; जिवावर उदार होऊन सेवा.
"मुरारराव घोरपडे यांहीं...बहुत जहा
फिशानी केली" (राजवाडे ११४५).
"हे कदा आपण मनांत धरावी. कीं
सकरि चाकरीवर जाफिशानी करितात,
किंवा त्यांचें पोट भरत नाही म्हणून
मेहनत करीत फिरतात" (दिमरा
११६२). "नोकर साविन्दाचे कामावर
ज्याफिशानी करून चाकरी करितो त्या
नोकराचे मुलाची सफराजी साविन्दांनीं
न कोलियास मग साविन्दी तो काय!"
(राजवाडे ७१५७).

जाव (पु०) [अ० जवाव] उत्तर,
म्हणणे.

जाय-साल (पु०) [अ० जवायू-मुआल]

प्रश्नोत्तर; सम्भाषण; साहचर्य; नह.

“ तेव्हा प्रसङ्गास सख्ख जवाय-साल कोणी न करीन ” (राजवाडे १३१०).

जा-बजा; ज्या-बज्या [फा० जा-बजा]

स्थळोत्पत्ती; ठिकठिकाणीं “ ऐशा

ताकिदा जा-बजा राठवाच्या ” (सरे

७१५७५). “ नाकेबन्दी ज्याबज्या

केली ” (राजवाडे ५१३६).

जायत; जायत (पु०) [अ० सायित]

अधिकारी, मुख्तयार. “ जोगेन्द्रगीर

मानभाऊ जायती कमलनेन सेकीन

सम्मत निम्न ” (राजवाडे १५१७२).

जायता (पु०) [अ० सायिता] नियम;

बन्धन; यादी. “ जाते समयीं कुल

लश्कराचे लहान थोर लोकांचे विशादीचे

जायते करावे ” (सभासद २२).

जाम; जाम्ब (पु०) [फा० जाम] पेला.

“ कळ एक रुपाचा जाम्ब पदराशी

बांधून घेतला ” (मात्र ११६).

जामगी (स्त्री०) [फा० जामगी] बन्दूक

हाणण्याचा तोंडा; घत्ती.

जामदार (पु०) [फा० जामदार=परि-

धान करावयाचीं वखें धन्यापुढें कर-

णारा] बख्तागार व रत्नागार यांवरील

अधिकारी.

जामदार-खाना (पु०) बख्तागार व

रत्नागार. “ रज्ज्या मज्जूर लिहिला

तर प्रस्तुत जामदारखान्यांत शाल

नाहीं ” (पारसनीस-धप ८).

जामा (पु०) [फा० जामा] अडसरला.

जामा-निमा (पु०) [फा० निमा=

आंतली चण्डी] सारा पोशाक.

जामीन; जामन (पु०) [अ० सामिन्]

जिम्मेदार; हमीदार. “ खेसासार्ती

पदामोड कर परन्तु जामीन होऊं नको ”

(अनन्वकन्दी ६०).

जामीनकी (स्त्री०) हमी; जवाबदारी.

जामीन-तलब (स्त्री०) जामिनाची

मागणी. “ यानिमित्तें साहेबाच्या स्वारांनीं

जामीन-तलब केली, म्याजवरून मशा-

निल्लेत आपण हजीर-जामन असूं ”

(राजवाडे १२१६७).

जायदाद (स्त्री०) [फा० जायू-दाद]

सैन्याच्या संपात लाऊन दिलेली

जागीर. “ नचाय नजबखान यांनीं

मिर्जा सफीखान यास मेरठ बगेरे अकरा

महाल जायदाद दिली होती ” (दिमरा

११०१). “ चारा पगिने तुम्हांस

जायदादी सरन्जामांत दिले आहेत ”

(दिमरा ११२१२).

जायबन्दी (अ० साइअ) हुतावलेला;

इजा झालेला; निरुपयोगी.

जाया [अ० साइअ] नादुरस्त; घायाळ;

निरुपयोगी; विपडलेला. “ नळ पाण्याचा

जागा जागा जाया झाला आहे ”

(वाड-समा ११३४). “ शेवटीं हिन्दूंस

हिन्दू मिळून काम जाया करितील ”

(सभासद ३२).

जाया-जुलमी = घायाळ. “ परन्तु कोणी

जाया-जुलमी जालें नाहीं ” (सरे

८१३१०).

जारत; ज्यारत (स्त्री०) [अ० शिया-

रत] पवित्रस्थानास भेट. “ दर्गाहास

जारत करून ” (दिमरा १११८).

“ पिराची ज्यारत करून ” (दिमरा

११२४७).

जारी [अ० जारी] चालू; सुरू; (स्त्री०)

कसोशी. “ हमेशा खत-किताबतीचा

सिस्तिला जारी असता ” (सरे ७१३५

६४). " निगादास्त जारी केली आहे. "

" त्याजकडे घोलणें चालणेंही जारी आहे " (राजवाडे ५१८९).

जारीनें-जोरांत, वेगानें, कसोशीनें.

जालन्दाज पाश टाकण्यांत कुशल; कपटी जालमी (खो०) [का० झालिमी] जुलूम

" याप्रमाणें जालमी व जालालांची चाल अलकसानाची " (राजवाडे ७१५०).

जालीम, जालम [अ० झालिम् = क्रूर]

उग्र, प्रसार, जहाल, जलाल. " दोघेही कर्ते नामी सिपाई जालम असे निवडले " (भाइसम १८३४ अहवाल ९२).

जाबदां-आबदां (पु०) [का० आबदां = आणिलेला] निर्यात-आयातीचा माल.

जास्त; जास्ती [अ० शियादा + हं] अधिक; फाजील, जादा.

जास्ती-जलाल (पु०) जुलूम, " जास्ती-जलाल. " (खरे ७१७८८).

जामुद (पु०) [अ० जामुस = हेर] निरोप, टपाल पोर्तोंचविणारा; हकारा.

जामुदी (खी०) जामुदानें आणिलेली घातमी.

जाहली (खी०) [का० जाहिली] मूर्खपणा. " इतक्यानें दाब-सल्लाघत मोठी होती. ते मल्हारराव यांचे ज्याहलीमुखें हे खराबी " (राजवाडे ७ खलप २७).

जाहलीयत (खी०) [अ० जाहिलियत] मूर्खपणा. " सदासर्वदा अयशामध्ये शशांव (१ सशार = तर) असोन दर्बाग न करितां जाहलीयत करावी हे वर्तणूक राजास युक्त नाही " (जोरा १०६).

जाहीर [अ० साहिद] व्यक्त; प्रसिद्ध; सर्वश्रुत; माहीत. " ते खबर जाहिग होऊन " (राजवाडे १५१२७४). " हे खबर च्यारो पादशाहासी जाहीर जाहाले " (इम १३).

जाहिराणा जाहीररीतीनें; जाहिरी; जूहर.

" परन्तु जाहिराणा तर यादीप्रमाणेंच फव्वल करावें म्हणतील " (राजवाडे १२१२४). " अब्दालीकडे, साफ जाहिराणा व अन्तःस्थे कळवावें की " (राजवाडे ११२८१). " ही गोष्ट आपणास कळावी म्हणून लिहिलें आहे; जाहिराण्यांत आणूं नये " (खरे ८१३१२५).

जाहिरात (खी०) [अ० साहिरात]

अनेक व० साहिचे] प्रसिद्धीपत्रक; प्रसिद्धपत्रे. " जाहिरात अगर अन्तर-गती या गोष्टीस त्याचें अनुमत नसावें " (राजवाडे १२१२३).

जाहिरी (खी०) [का० साहिरी] प्रसिद्धी

जूहर. " एक-सुखनीपणाची नेऊ व खुषी सर्व दोषीकरांत जाहिरीस येा तें करणें वाजीब व लाजीम आहे " (राजवाडे १०१२८०). " पत्रे येतात, मग जाहिरीची किंवा, खरे काय असेल तें असो " (राजवाडे ५११३३).

" जाहिरींत (= वास्तः) बहुत खेद दाखवून " (दिमरा २१९४).

जाहीरणें उबड होणें. " अधर्षण खोटा जाहीरला " (राजवाडे ८१३३).

जाहीर-खबर (खी०) [मराठी समास] जाहिरात.

जाहीर-दारी (खी०) [का० साहि-

दारी] चाह देखावा; चाह सलोसा; जाहिरी. " जाहीर-दारीनें सफाई ठीक नाही; दिलापामून साफ व्हावें " (राजवाडे ५११६७). " सदा-राशी आपसांत चिंतशुद्धता नाही; जाहीदारी मात्र परस्पर आहे " (दिमरा ११३१८). " अद्यापि मस्लतीचें वर्तमान जाहीदारीत आलें नाही " (इम १३).

(दिमरा ११२०९). " जाहीरदारी
सातरी करून " = वास्तः दिलासा करून
(दिमरा २११७७).

जाहीरनामा (पु०) प्रसिद्धीपत्रक (विशेषतः सर्कारी).

जिकीर (पु० स्त्री०) [अ० शिकर = स्मरण] प्रश्न; गोष्ट; कटकट; घासा-
पीस " लडाईंची गोष्ट लडाईत राहिली
त्याचा जिकीर आतां करास पाहिजे " (राजवाडे ५११२). " हल्ली ज्या
सनचीं इद्दगनांचा जिकीर निपतो " (दिमरा १११३). जिकीरीस येणें
(मराचिथोरा ६२) = हेराण होणें,
मेढाकुडीस येणें. जिकिरीचीं उत्तरे
(पाय ३२) = नैराश्याचीं भाषणें.
" शिकर " (राजवाडे ७११५३).

जिकक [अ० दिक्] प्रस्त; हेराण.
" आमचेंही नाणूस जिक जिक जाहलें "
(राजवाडे ६११९७).

जिग-जिग (स्त्री०) [का० जिक् जिक् = ओरड] टकटक; किटकिट; वास.

जिगर (पु०) [का० जिगड] वरून;
हृदय. " तुम्हावरार आम्ही आपला
जिगरच दिला आहे " (राजवाडे ६१३८२).

जिद्द; जीद (स्त्री०) [अ० जिद्द]
कसोशी; निकड; निकर; हट्ट; आपट;
भाण्डण. " दुर्गकर हिमतीनें झुजत
आहेत, परन्तु हैदरखान जिद्दीस आला
आहे " (सरे ६१३०२९). " थोडक्या-
साठी जीद करावी तर मातबर काम
में पुढें नासेल " (सरे ६१३१२८).

जिद्दखोर = आपट्टी; हट्टी; भाण्डणखोर.
जिद्दगर (पु०) [का० शीद्-गद्] जीन,
सोर्गार तयार करणारा.

जिद्द हार [का० शिन्हाद्] मिल्कूल;
हर्गिज. " करासत जिद्दहार कसूर
येणार नाही " (साने-पयाव ४८४).

जिनगी; जिन्दगी; जिनगानी; जिन्द-
गानी (स्त्री०) [का० शिन्दगी-शिन्द-
गानी] जीवित; जन्म; आयुष्य; संसार;
निवांढ; मिळकत; इस्टेट. " पादशाहाची
पर-निगानी (= सासणी मत्ता -)
समय झुडून " (सरे ८१२२४).
" उपरी कोणत्या सुद्धें जिन्दगानी
करावी " (सरे १११७८). " बहुत
तज्जिजेनें जिन्दगानी करीत आहे " (सरे ७१३५७९).

जिन्द (स्त्री०) जिद्द. " जिन्द वाद-
विल्पास कामास येणार नाही " (पाय १८).

जिन्द (पु०) [अ० जिन्द-अमीपासून
उत्पन्न झालेला माणी] मुसलमानाचें
भूत.

जिन्नत (पु० स्त्री०) [अ० जिन्स]
जात; प्रकार; वस्तू; चीज. एक जिन्ती
= एकाच वस्तूचा, जातीचा.

जिनस-अज्नास (स्त्री०) [अ० अज्नास =
अनेक व० जिन्सचें] माल; अस्वाच.
" सर्व जिनस-अज्नास जर-जवाहेर
विजलाल नागपुरास घेऊन जाऊन " (राजवाडे ७ सलप ११३). " मशार्निहै
या जिन्नस-अज्नासांच्या तलाशांत
शोधांत आहे " (ऐटि ३१६५).

जिनसाना (पु०) अस्वाच; जिकीर माल.
" तेथें सर्कारचा जिन्साना आहे त्याची
मोजदाद त्यास देऊन पावती येणें " (राजवाडे १२११३९). " जवाहीर सितो-
पाव वगैरे जिनसाना पाठविला " (जोरा ८).

जिनशी; जिन्नस-खाना (खी०) कोठार.

“तीन तोफा व बाह्दचे पेटारे बारा आणिले होते ते जिनशीत दाखल करविले” (राजवाडे ५११९२). “जिन्नस-खाना” (बाड-बाबा २४२).

जिना (पु०) [फा० झीना] सोपान, दादर.

जिम्मा (पु०) [अ० क्षिम्मा] भार; जबाब्दारी; पकरलेलें काम. “मसलत ठरावी त्याप्रमाणें आपलाले जिम्मावर जावें” (साने-पयाव २३५).

जिमती हमीदार. “माझें नावें पत्र जिमती, सातजमेचें पाठवावें कीं माळण्यांतील महालास पुढें उपद्रव लागणार नाहीं” (मद्द्या २१३३).

जिम्मेदार (पु०) [फा० क्षिम्मा-दाइ] जबाब्दार.

जिम्मेदारी (खी०) [फा० क्षिम्मादारी] हमी, जबाब्दारी.

जिमेनीस; जम्नीस. “जिमेनीस चार्णी पोते, जामदारखाता, कोठी, बाजार वगैरे वेदास्ती कमावीस जमा याजवर दखलिंगरी करावी” (बाड-सनदा १२६).

जियादा [अ० शियादा] अधिक; विशेष. “जियादा बजुस्-शोक चे निगास्त आयद अरप्याम कामरानी दाम बाद” =विशेष प्रेमाव्यातिरिक्त फाय मिळिलें जाई! सुखाचा फाय अक्षय असो (साने-पयाव ३८७).

जियारत (खी०) जारत पहा. “निजा-मुदौला शाह मुसाफर याचे दर्गात जाऊन जियात (प्रार्थना) केली” (राजवाडे ११८३).

जिराईत; जिरायत; जिरात (खी०) [अ० शिराअत] लागवड (धान्याची पावसाच्या पाण्यावर होणारी).

जिरात-खाना (पु०) [फा० शिरिह: चिल्लत] शस्त्रागार. पहा (बाडबाबा २४२) जिरातसाम्याच्या सदरां शक्तांची नामावळी आहे.

जिरे (न०) जिरी (खी०) [फा० शिरिह] सांतळीचें चिल्लत. “जरीचें शगिथाचे अन्तर्भागी नवरी घारोक कडियाची लोसण्डी जिरे” (चित्र गुप्त ११२).

जिरे (न०) [फा० झीरा] मसाल्यात घालण्याचा एक रुचिकर पदार्थ.

जिरेगार (पु०) [फा० शिरिह-गद्] चिल्लत तयार करणारा.

जिरे-टोप (पु०) शिरखान.

जिल्काद (पु०) [अ० झिल्कअदा] अरबी वर्षाचा अकरावा महिना.

जिल्हई (खी०) [फा० जल+ई] तक्राकी; उजळा; पदार्थ गुळगुळीत व चकचकीत करण्याची क्रिया.

जिल्हा (पु०) [अ० झिलअ] प्रान्ताचा भाग; पगण्या.

जिल्हे (खी०) [फा० जिल्वा] तेज. “दिव सालण्याची मर्शादा नवाम महादूर फार करितात, म्हणोनच दिवसें दिवस दौलतीस जिल्हे व रोनेक आहे” (राजवाडे १९१५३).

जिल्हेज (पु०) [अ० झिल्हिज्जा] अरबी वर्षाचा चारवा महिना.

जिलीब (खी०) [फा० जिलब् = बाडगाळत शोभेसाठीं मिरवणुकीत चालविलेला घोडा; जिलबी = लबाज्मा] शरीर; मिरवणूक; लबाज्मा. जिलबीस = शरीरत पुढें, जिलबीचा पेडा = कोतवाली घोडा.

जिलोह (पु०) [अ० जिल्वा = भणका] लबाज्मा; थाट; समारम्भ. “त्यास छत्राची व जिलोहाची तयारी जलदीन

करून पाठवावी " (दिमरा २१५०).
 "बहुत जिलोहानें" (दिमरा) = मोठ्या
 इतमामानें.

जिल्लाखाना (पु०) समारम्भाचें स्थान;
 दुबार-दालन (राजवाडे ५१३६).
 "नयाबांनीं हवेलीचे जलोह-सान्वा-
 पुढें एक तोक ठेविली" (राजवाडे
 ५१३०).

जीन (न०) [फा० झीन] सोगीर,
 पलाण. "जडित जीन तथा पृथी"
 (मुकेश्वर-सभापद १४७८).

जीन-बन्द सोगीर वगैरे कसून तयार.
 जीन-बन्दी (खी०) सोगीरें घडवून तयारी:
 मुस्तेदी. "शिन्याच्या लश्करांत आवडूं
 पडली त्याजबद्दल तेथें दोन महारांच
 जीन-बन्दी जाहला" (सुरे ७१३४९८).
 स्वारी "पक्षगड्गेच्या पाण्यावर जीन-
 बन्दीनिशी राहिली" (सुरे ९१६७०).

जिल सुमानी [फा० झिल-सुम्हानी
 = ईश्वराची छाया] पादशाहाची पदवी.
 "हजरत जिल-सुमानी याणी आज्ञा
 केली जे" (राजवाडे ६१६२७).

जुद्दान (न०) [फा० जुद्दान] मुठे
 कागद ठेवण्याची वही. "जुद्दान
 देसील आणिलें त्यांत दुबार-सप्रांची
 यादी" (सुरे १०७१).

जुजियात [अ० जुझियात] किरकोळ
 गोष्टी, तप्याल. "आम्हाकडिल जुजि-
 यातचे फडचे करून द्यावे" (राजवाडे
 ५१११).

जुजवी; जुजवी [फा० जुझवी अ० जुझ्वी]
 साधारण; किरकोळ; सुद्र. "यासि
 जुझवी पीक आलें" (राजवाडे
 १८१११).

जुजसी (खी०) [फा० जुझसी] बारीक
 चोकरशी. "शहरचे दवाजे तीन चार
 खुले, तेथें गाडदी ठेऊन येणा-जाणा-
 न्याची जुजसी बहुत आहे" (राज-
 वाडे ५१९९).

जुदा [फा० जुदा] निराळा; विभक्त.
 जुदाई; जुदागी (खी०) [फा० जुदाई]
 वेगळीक; निराळेपणा; अन्तर. "वण्डित
 प्रधान व नचाव निजाम यांचा तरिका
 (= सलूक, वतनकम) एकलासीचा
 कदिमापासोन चालत आला; ह्यांपै
 त्यासी जुदागी नाहीं" (राजवाडे
 १०११६५).

जुद्दतुल-अमासील वल् एकान [अ०
 जुद्दतुल अमासिल वल् अकान]
 धोरांत व समवयस्कांत श्रेष्ठ (राजवाडे
 २०१२१४).

जुद्दतुल एकान [अ० जुद्दतुल अकान]
 समवयस्कांत, खेळांत श्रेष्ठ (राजवाडे
 १५१११२, १५१२१७).

जुबा (पु०) [फा० जुबा अ० जुब्बा]
 सर्वांत वर घालण्याचा पायथोळ सगा.
 "जुबा मोठ्या पट्टीचे मथूचा"
 (ऐति ३१५०).

जुम्ला (पु०) [अ० जुम्ला] सवारी
 बारीक अथवा शम्भर दीडशें पायचे लोक
 यांची तुकडी; समाईकी एकंदर जमीन.
 "हसिड तो जुम्ल्यांत" (राजवाडे
 १०१२५०). "नाकिर्दी असेल जुम्ला
 पेकीं। ते किर्दी करावी निकी। इस्ता-
 बेनि चढेल कोतुकीं। जमा धरणें"
 (मेस्तक-पुस्तक लेखकाधिकार ११५).

जुम्लेदार (पु०) जुम्ल्यावरील अधिकारी.
 जुमानणें [अ० जुमान] गुमान धरणें;
 पर्वा ठेवणें, गांठणें.

जुर्माना (पु०) [का० जुर्माना = धनदण्ड
८ अ० जुर्म = दोष] धनदण्ड; दण्ड;
तावण.

जुरत (स्त्री०) [अ० जुर्तव] धैर्य; विश्वास;
शौर्य. "मुम्बईवाले यांची काय जुरत की
कलकत्तेकर ठरावितील त्यास तफावत
करितील।" (सरे ७१५६९). "विद-
नूर जुरतीनें पेरून इद्दपज् हत्यारें ठेऊन
कोल घेऊन बाहेर निघाले ते कैद
केले " (साने-पयाव २२४).
"काय जुरत यमाच्या घाला, पुढें
शिरल ! " (रामजोशी १०५).

जुरत-दार, जुरती = धैर्यवान्, शूर.

जुरत-मेहनत (स्त्री०) धैर्याची कोशीस.
"पूर्वी पासोन जो कोणी जुरत-मेहनत
करात आला आहे त्यास मुलखास व
सज्जान्यास व फौजेस कमी नाही " (दिमरा ११३४).

जुरा (पु०) [अ० जुर्ग] ससाणा; एक
शिकारी पक्षी. "बाज व जुरे " (बाड-समा १११९८).

जुल्कद्र [अ० जुल्-कद्र] प्रतिष्ठावन्त.
"जुल्कद्र कृष्णराव नारायण " (राज-
वाडे १९१०५).

जुल्मी, जुल्मी [अ० जुल्मी] जुलूम
करणारा; अन्यायी.

जुलाम (पु०) [अ० जुलाम्] रेषक;
रेष.

जुलूम (पु०) [अ० जुलूम] परपीडा;
बळजबरी; बलात्कार; जाजुती; कमाल.
जुलूम-जबरी (स्त्री०) बलात्कार,
जुलूम.

जुलूम-जास्ती (स्त्री०) जुलूम (राजवाडे
२२१२०).

जुलूस (पु०) [अ० जुलूस] राग्या-
रोहण; समारम्भ; धाट; वैभव. "तिकडून
दीडप्रहर रात्रीस मोठे जुलुसानें फाटिंग-
यांसहवर्तमान शहरांत आले" (राज-
वाडे ११२७).

जुवा० मर्दी; जुमामर्दी (स्त्री०) जवा०-
मर्दी; शौर्य

जूज [अ० जुज्ज] जुग्मी; किरकोळ;
क्षुद्र. "जूज कामाकरितां आपआप
ल्यांत नासुसी राखणें ठीक नाही " (राजवाडे १९१०). "जूज मुकद-
मियाबद्दल दीर्घ कलह प्राप्त होता " (साने-पयाव ८९).

जूद [का० जुद्] लोकर; त्वरेनें; जलद.
"जूद चेनापट्टण तालुक्यांत जाणेंहोय
ते करावें " (राजवाडे १९१७१).

जूदतर [का० जुद्तर] विशेष लोकर.
"जूदतर सचांची मदत-इम्दाद पोळा
ऐवज देऊन रवाना करून पाठवावें " (साने-पयाव ३८७).

जेया (पु०) [का० जीया] पागोड्यावर
धान्यवृक्षाचा एक रत्नालङ्कार.
"वर्कड सकांरचा सगन्नाम आला
होता त्याप्रमाणें जेया व शिर्ष दिता" (सरे ८१७०००).

जेजुया (पु०) [अ० जिझ्या] गेर-
मुसल्मानांनीं वावयाची डोईपट्टी; जिजुया
पहा. "आलमगीगचे कार्किर्दींत
यहोपवीनास साडेतीन रुपये जेजुया
घसून, ओले अन्न विकारें सर्वांनीं व्यापें
हे वीषत गुजराती " (ऐटी १११८)

जैजालन्दाज (पु०) जैजाल्दाचा मारा
करणारा (वाड-याचा २१०५).

जेनवी (१) जेनवा (Genoa) येथील.

" जेनवा फिर्द्गा " (चित्रगुप्त १११).

जेव (पु०) [का० जेव ८२० जेव]

सिंहा. " पडोयावर जाणें दोन दिवस

तहकूब करावें; तें आपले जेवांत आहे "

(मद्रा ११३०). " लासोटा फोडून

पाहिला आणि आपले जेवांत ठेविला "

(राजवाडे १०१२६५).

जेव-व-जीनत (स्त्री०) [का० सीय-

व-जीनत] शोभा. " यांचे येण्यांत

रौक अधिक होईल; जेव व जीनत

येईल " (राजवाडे ७११९४).

जेर [का० जेर] चीन; पराभूत; हस्तगत;

जस्त; हेराण. " तें स्थळ जेर करावें

म्हणोन " (सभासद ५३).

जेर-जस्त हस्तगत; स्वाधीन. " पाण्यांत

गड वसविले म्हणजे दर्या जेजस्त आहे "

(चित्रगुप्त ८७).

जेर-दस्त [का० जेरदस्त] कापीज;

जेजस्त. " ममताई देशराण्डीण इणें

तमाम प्रगणा जेरदस्त केला " (एक-

नाथी अर्जुदास्त; राजवाडे ८ उप-

प्रस्तावना २६).

जेवन्द (पु०) [का० जेव-यन्द] जीन

आवळून धरणारा घोड्याच्या पोटा-

खालून नाणारा पटा; चाचूक; फटकारा.

" ती राण्ड मुरळीत बोलत नाहीं,

यागकरितां पार जेवन्द मारिले

पाहिजेत " (सरे ७१३७५३).

जेवार [का० जेवार्] जस्त; हेराण;

सर्चासालीं आलेला. " तेथें जाऊन

वर्ध जेवार् व्हावें; वरकड अर्थ नाही "

(दिमरा ११२८७). " इह्येज् श्री-

मन्तास जेवार करितात व जह्मलांत

गुल्लार कळन स्वस्थ आहेत " (दिमरा
११२२).

जेरी (स्त्री०) दुपलता; पडतो; हेराणी.

" सारीश फिर्द्गी यांची जेरी, श्री-

मन्तांची जयरी असें सोमनारचें

वर्तमान आहे " (राजवाडे ४१९८).

जेहन-नशीन [का० सिंहन-निशीन]

श्रुत; माळूम. " अक्षराः मज्जूर

नवाय सन्तामुद्दोला चहादूर पार्ती पत्रें

वाचून दाखवून जेहन-नशीन केला "

(राजवाडे ११११४).

जेक; जयक; जईक [अ० जईक]

पाथंफायें क्षीण; मराक.

जेफी; जयफी (स्त्री०) [का० जईफी]

वार्धक्य. " जयफी नवाचाची "

(राजवाडे ५१८२).

जेल [अ० जेल] मापना; सद्. धमु

जीव जेल = पुढें लिहिण्याप्रमाणें

(सरे ५११७).

जोडा (पु०) [का० जोरा ८ अ०

जोरा ३] पादत्राण; पायपोस.

जोर (पु०) [का० जोर] शक्ती; सामर्थ्य;

जोर करणें = घळ सचून उठाव करणें.

जोर काढणें = सर्व शरीर ताठ पायाचशा

व हाताच्या तळव्यावर सोडून वर-

खाली करणें. जोर मारणें = अचाट

प्रयत्न करणें.

जोर-बेजोर जोगवरीनें; जयदंस्तीनें

" इह्यज् घाट चढोन येऊन जोरबे-

जोर होसकट्याचें ठाणें घेतलें " (सरे

११४४५४). " प्रधानांच्या कौजेन

चदाभीचा किछा जोरबेजोर फसे केला "

(सरे ८१४०९९). " जोर-बेजोर

सह्या करवावा; नच जाहलियासी

मान्ताची चाकी ठेवत नाही " (सरे

१११५८९२).

जोर (पु०) [अ० जोड़] जुलूम.

जोर-जबरी (स्त्री०) जुलूम.

जोर-तलब (स्त्री०) बलात्कार; जबर.

" त्यापेक्षां अम्मल जोरतलबीचा सुद्ध करावा " (मराचिधोशा ७७). " जोर-तलबेनें ऐवज् शिन्दे यांनी आणिला म्हणून शर्ता आहे " (सरे १४९८४).

जोर-तलबी मयूर; पुण्ड. " कोठें जोर तलबां महाल असतील; हरामसोरांस तम्बी पोहोंचावून पैसा वसूल करून देणें " (मददा १११९८) " या भ्रान्ती कमाविसदार नाहींत; जोर तलबी मुलूख " (साने-पयाव ७४).
जोर-कस; जोर-दार = ऊर्जस्वल; सामर्थ्य-वान्.

जोरा (पु०) ज्वरी, सत्ता.

जोरावणें घळावणें.

जोरावर [का० जोरावर] समर्थ; बलवान्. " ते जोरावर आहेत ते जूतन करितील " (राजवाडे १६१०).

जोरावरी (स्त्री०) जोरवा (पु०) चळावणी; पाठवळ; जुलूम. " आपणावरी जोरावरी करिताती " (राजवाडे २०१४५).

जोरी (स्त्री०) ज्वरी; पुण्डावा. " किले-करी जोरी करितील तरी तुवां लोक मेळउनु सङ्गीनाती करुनु सर्तीसी जाय देणें " (राजवाडे १६१३४).

बळ-जोरी (स्त्री०) जुलूम. " बळ जोरीनें आला तो शिपायी कार्याचा नाही " (सरे ११९८०).

जोहर; जोहार (न०) [अ० जव्हर्] रत्न. " अह्मावर जोहार फार खुल्लें । बनी जणू पळसतु फुल्लें " (होनाजी-वाळ १३५).

जोहरी; जोहारी (पु०) [का० जव्हरी]

जव्हरी, रत्नपारस्ती. " जैसा रत्नामार्जी जोहारी । रत्न पारसी आपुलें " (मुक्ते श्वर आदिपर्व ४१११०१).

जोजा (स्त्री०) [अ० सोजा] पत्नी.
अजोजे व म्हणजे बची पत्नी अ.

झ

झक (स्त्री०) [का० दक् झड्] भोक.
झक मारणें = भोक भागणें; अनाठाची काम करणें; बोम्बलणें. " माणें (= मेलवावर) दौलत... किले स्वामीचे स्वामी घेतील. कर्जदार झक मारीत राहतील " (सरे ११९७७).

झगा; झबा (पु०) [८ का० जुबा ८ अ० जुम्बा] पापघोक झगा.

झबलें (न०) लहान मुलांचा झगा.

झान्ज (स्त्री०) [का० सञ्] बाटोळा चपटा व खोलगट असा काशाचा धाजणारा पत्रा. दोन झान्जा एकावर एक आपटून बाजवितात.

झुलप (न०) [का० झुल्] कानशिला वर अगर कानावर पडणारा केसगुच्छ.

झोक; झोंक (पु०) [अ० झौक्] डाम-डोल्; दिमास.

ट

टन्बाई (स्त्री०) दुर्मिळता; महागाई, तड्याचाई पहा.

टप्पा-मुजरा (पु०) [का० तप्पा = उन्चवटा] धम्भना (मराआ ३६).

टवूज (न०) [का० तवूज्] एक प्रकारचें फळ.

ड

- डफ (पु०) [फा० दफ्] मोठी टिमकी.
 डवा (पु०) [फा० दव्वा] फरणा.
 डबीर (पु०) [फा० दबीर्] लेखक;
 कार्कून; चिटणीस.
 डाग (पु०) [फा० दाप्] माजल्याची
 मूण; कलङ्क.
 डागणें, डाग देणें = भाजणें; तापलेल्या-
 वस्तूनें चढका देणें, सर्यंती देणें.
 डागडुजी; दागदोजी (स्त्री०) [१८ फा०
 दोश् = शिष, दाके मार] दुरुस्ती;
 मरामत.
 डाव (पु०) [फा० दाव्] सेळांत पडलेलें
 दान; मोहण्याची हालचाल; हेतू. डाव
 साधणें = सन्धी साधून प्रतिस्पर्धांत
 मारणें.
 डाब-वेच् (पु०) [मराठी समास] पुकी-
 कलमी.
 डेग (स्त्री०) [फा० देग् पदार्थ उकळ-
 विण्याचे भाण्डें] हण्डा.
 डोल (पु०) [फा० दोल्] पोहरा; बकेट;
 घालडी.
 डोल (पु०) [अ० दोल्] स्थिती; ऐट;
 डोलत. " तुमच्या कुल डोलाची दिवाण-
 गिरी " (बाडमा १११६)
 डोल (न०) सही-शिकव्याचा कोरा
 कागद.

ढ

- ढेलज (स्त्री) [अ० दिह्लीज्] कमानी
 दर्वाजा; उम्यरा; देवडो.
 ढाल (पु०) [फा० दुहल्] चर्मवाद्य.

त

- तक्त; तख्त (न०) [फा० तख्त्]
 आसन; नृपासन; सिंहासन.
 तक्त-ताराज् मार-लूट. ताक्तताराज्
 पहा.
 तक्त-नशीन; तरून-नशीन [फा०
 तख्त्-निशीन्] सिंहासनाहूड; तकाहूड.
 तक्त-नशिनी (स्त्री०) [फा० तख्त्-
 निशीनी] राज्यारोहण. " तरून-
 नशिनीची मुखारक-बाद् " (दिमरा
 २१६०).
 तक्त-पोशी (स्त्री०) [फा० तख्तपोश
 ' कळ्यांची भुई] कडीपाट; पट्टें.
 तख्त-रवा; तखतरावा (पु०) [फा०
 तख्त्-र-रवान्] चल सिंहासन (मरा-
 चिधोशा ५९); बैलाच्या गाडीवर
 अगर मनुष्याच्या डोक्यावर ठेवून
 चालवावयाचा तफा; रथावर नृत्य
 ग्हावयाचें.
 तक्ता (पु०) [फा० तख्ता] फळी;
 कागदाचें लाम्यरुन्द पान; तकाशा;
 कोष्टक.
 तक्ती (स्त्री०) लहानसा तक्ता; चकती.
 तक्दम (अ० तक्दूम=भूत) मागील;
 भूत; झालेले.
 तक्दमा (पु०) [अ० तक्दमा] आगाऊ;
 आगाऊ पैका, अयाधिकार. " तक्दमा
 पसूल घेतला " (खरे ८५१).
 तक्रार (स्त्री०) [अ० तक्रार्] पुनरुक्ती.
 आक्षेप; किर्याद; ओरड; कुरकूर. " या
 प्रमाणें तक्रार करून साड्गून पाठविलें
 (राजवाडे ५१२०६)
 तक्रार-खोर; तक्रारी [फा० तक्रारी]
 माण्डखोर; हुज्जतखोर.

तक्रीय (खी०) [अ० तक्रीय] सम्बन्ध;
ग्रहाणा; समय. " त्यास मसेल्याची
तक्रीय लावणें निश्चयत नाही "
(राजवाडे ५११५७).

तक्रीर (खी०) [अ० तक्रीर] हकीगत;
फैरियत; करिण. " कितूर केला होता.
त्याच्या तक्रीरा " (वाडसमा ३१७१)
तक्रीर कर्दे निवेदित (वाडशाळ १७४).
तकलादी [अ० तकलीदी] घनावट;
नकली; न टिकणारें.

तकलीफ (खी०) [अ० तकलीफ] श्रम;
तस्दी; त्रास.

तकलुबी; तगलुयी [१८अ० तकलुब]
दिसाऊ; घनावट; सोटा. " तगलुफी
शिकि देखील करीन होना " (राजवाडे
६११२४). (कागद) " तकलुबी असेल "
(राजवाडे ३१११७). " आपण तगलुयी
कागद करून दिल्या. कागद शेण
लाऊन भिजवून दासविला की या-
ममाणें केला " (राजवाडे ६१८९).

तकवा; तकवा (पु०) [अ० तकव्या]
उत्तेजन; हुशारी; उत्साह; घाण; शकी;
कोशीस. " इतका तकवा त्यास कां
दिल्या येवढ्यावरच ते बहून जातील "
(राजवाडे ५११७७). " दोन्हीकडील
खण्डणीमुळें सस्थान तातवानीस पडलें...
हेदर अलीखान याच्या उपद्रवामुळें कांही
तकवा राहिला नाही " (खे ११३५).
" मराठा तितुका मेळवावा । आपुला
महाराष्ट्रधर्म वाढवावा । येविषयीं न कारतां
तकवा । पूर्वज हांसती " (रामदास)
नुमचे लिहिल्याचे तकव्यावरी पन्थरा
दिवस लोकांस उमेद होती " (राजवाडे
१२८३)

तकवा-दिल्दारी (खी०) " समाधान-
उत्तेजन. " सन्धणीचा वरून आहे,

तकवा-दिल्दारी पाठवणें (राजवाडे
१६१३३).

तकवेत (खी०) समाधानी, सातजंमा.
" साहेयां तकवेतीचें सुदंसत सादर कलें "
(राजवाडे १६१३२).

तकवियत-कौल; तकवेत-कौल (पु०)
समाधानीचा कागद; मदतपत्र (वाड-
समा २१२४४).

तकशीर; तकसीर (खी०) [अ० तकसीर]
कमीपणा; न्यून; दोष; चुकी. " तहमूल
(= संहन) करावयास तकसीर केली
नाही " (इम ६७).

तकमीराती [अ० तकसीरात अनेक व०
तकसीरचें] चुका. " ऐशा तकसीराती
तुझें निश्चय कितेक जालिया " (ऐ
५१४९).

तकमुबी (खी०) [अ० तकमुब]
लयाडी. " राण्डेन तकमुबी करून
आली आहे " (भाइसम १८१४
पाग २११).

तकशीम; तकसीम (खी०) [अ०
तकसीम] वांटणी; हिस्ता; भाग.

तकशीम-दार; तकसीम-दार (पु०)
वांटेकरी; हिस्सेदार.

तकव्या; तकया; तकिया (पु०) [अ०
तकया] विश्रान्तिस्थान (मराचिधोशा
८२). पाठ टंकव्यासाठीं भिन्तीशीं उभी
देवावयाची मोठी उशी; मठ. " तकयांत
बसणारे फकिरांसही रोजगरे यावे "
(ऐफुले २३१). " अलीकडे धाम-
धुमीचे सयवेनें मोहिची आपला कदीम
तकिया सोडून उपर घाटावर जाऊन
नवाच तकिया घनाविला आहे " (पार-
सनीम-दप ३३७).

तकुबी; तकूय तहकुयी; तहकूय पहा.

तद्गिर (न०) [अ० तद्गिर] इन्धोच्छा,
देव; नशीब.

तग्मा (पु०) [फा० तग्मा] नक्ष;
अस्करा; लोकीक. "आम्हो आज
पावेतो मुसल्मानीचा तग्मा जतन
करून आहोंत" (दिमरा ११५९).

तगाई; तगावी (स्त्री०) [अ० तगावी]
शेतकऱ्याला मदनीसातर सर्काराकडून
अगर जमीनदाराकडून मिळालेला
कजाक पैका; दाणेपैका.

तगादा (पु०) [अ० तगादा] मागणी;
निऊडीपैा मागणी. "सन मजूरच्या
स्वारीच्या हिशोबाचा तगादा तुम्हांसी
कांहीं राहिला नाहीं" (राजवाडे ६।
१५२). "साबोभियाचा तगादा लागीं
न देणें" (राजवाडे ३१५०२).

तगाफली (स्त्री०) [अ० तगाफली]
गाफिली. "श्रीमन्तोस मोहीम दर्शे;—
इतके तगाफलीचें कारण काय" (दिमरा २१०८). "तगाफली केलिया
आपलें केलें पावाल" (राजवाडे १८।
५०).

तगीरी; तगेरी (स्त्री०) [अ० तगीरी]
बदली; बदलकी.

तगारी (स्त्री०) [फा० तगारी] पांठ भिज-
वून मळण्याची परात.

तगारें (न०) जोसण्डी टोपलें.

तगीर करणें-होणें = बदलणें. "याहार
खानाचें पाईचें ठाणें तहगीर जहालें"
(इम ३६).

तद्ग (पु०) [फा० तद्ग] जेर-बन्द;
पट; आवळ.

तद्ग करणें. [फा० तद्ग कर्दन्] आव-
ळणें; पेचात धरणें. "प्रथमता मुन्जीं
त्यास तद्ग केला तेव्हांच त्यास आंच
घसली" (सरे ८२७).

तद्ग-चाई (स्त्री०) [फा० तद्ग-चाप्]
टन्चाई; दुर्मिळता; अडचण; तद्गी.
"पान्तु सचांची बहुत तद्गचाई जाली"
(इम १३२). "आपले अशा तद्ग-
चाईत बहुत उपयोगी पडले" (सरे
११६०००).

तद्ग-तोत्रा (पु०) [मराठी समास]
घोड्याला लागणाऱ्या अवश्य जिनसा.

तद्गबार करणें [फा० तद्गबार=सामा-
नाचें गाठोडें] जीन-बन्दी करणें.

तद्गी (स्त्री०) [फा० तद्गी] टन्चाई;
घणचण; गारिबी.

तज़रा; तज़िरा (पु०) [१ अ०
तज़िरा] सनद; दण्ड; पेशाच्या अफ-
रानफरिमुळें निघालेलें येणें; चोरी.
"दुमाला कीजे. तज़रा उजूर नकीजे"
(राजवाडे १५।२७२). "मज़रे घ्यावे,
घरें बुडवावी, मागवावे" (मराचिसं
१९). "मानूस पयरा लक्ष तज़रा
व आठलक्ष सण्ड मागत होते" (सरे
१०१५३८५). "बाळाजी वामन दामले
याजकडे पणें अकोले येथील तज़रा
निघाला आहे. त्याची चौकशी करून
त्याजकडे जे रुपये निघतील ते ऐकून
त्यास इकडे पाठवून द्यावें" (राजवाडे
१२१५).

तज़रनीस सनदा यंगेरे लिहिणारा.

तज़ीज (स्त्री०) [अ० तज़ीज] व्यव-
स्था; ततूंद; उपाय; सल्ला; विचार;
काळजी. "राना मईच जहाला ऐसें
जाऊन साह्याताच पादशाहास आश्वर्य
वाटून बहुत तज़िजीत पडला" (सभा-
सद २२). "येहीं तज़ीज विचारली
की" (सरे ५।५७).

तज्ञावज् (स्त्री०) [अ० तज्ञावज्]
उल्लूखण; अतिक्रम; अन्तर; फासला.
"महकूम अकदसासी तज्ञावत व तज्ञा

वज्र न कळं " (राजवाडे ११२). "सात कोशीचे तंजावजीने पानगळ नजीक मुक्काम केला " (राजवाडे ३१३५१). "हर एक चावें चालवावें म्हणून कळमी केलें तर दोन्हीचे जागी तंजावज आहेसं नसें " (पारसनीस ग्रंथ २३६).

तंजावजा गडवडलेले; परागन्दा; (स्त्री०).

अकरातकर " मिरजेंतील थोर थोर मण्डळी काहीं तंजावजा जाली अशा प्रकारच्या अवया ऐकतां (सरे १०१५३३७). " पुण्यांत लोक बहुत तंजावजा जाहले आहेत " (सरे १०१५३३९). " दागिने यांची तंजावजा होईल त्याची समदारी बरचेवर करीत जाणें " (बाड-मा ११११५).

तंजेला (पु०) [८ फा० तंजा] टाटवी.

तणाव (स्त्री०) [अ० तनाम्] तन्मूची ताणून मेळांस बान्धलेली दोरी. " कामांरी याचे वेचामुळें आमचे दोल-तेच्या तणावा तुटत चालल्या " (सरे १११४६).

तद्बीर; तन्बीर (स्त्री०) [अ० तद्बीर]

योजना; विचार; मुक्ती; व्यवस्था; उपाय.

" तदनन्तर जे तद्बीर होईल ते विनन्ती केली जाईल " (राजवाडे १११४७).

" मशानिले येथे आलिपापर तद्बीर व तन्बीर पाहून बहुत सन्तोष जहाला " (साने-पयाव ५७).

" दोषीकरांची जात मकरी व दगाबाज; शायद मुलाबा देऊन काहीं एक शकळ नमूद करावी या तद्बीरेंत असतील " (साने-पयाव ४६३).

तदास्क (पु०) [अ० तदारुक्] तयारी; इलाज; शिक्षा. " तुम्ही व राव पन्त-प्रधान यांनी सातजंमेनें दिस्सा तदास्क अमलांत आणावा " (दिमरा ११७).

" इड्पगाकडून जितकी जितकी बे-अदवी झाली तितका तदास्क सर्कारांतून अमलांत येत गेला " (सरे ७१३५७५). " राव पन्तप्रधान यांचा आम्हांस मोठा उपद्रव; व एक वेळ यांस तदास्क चाड्गले प्रकारें दिस्सा पाहिजे " (राजवाडे ५११५१).

तन (न०) [फा० तन्] शरीर. तन देणें [८ फा० तन् दादन्] छाती पुढें कळून स्वतःचा घेणें. " इड्पगांवाशी तोकांचा मार फार; तेव्हा लोकांनी तन न दिलें. निघाले. " (सरे १०२४). " कोज कमी; तेहि सचांचे अडचणीं मुळें तन देईना " (होकै १६).

तन्खा; तनखा (पु०) [फा० तन्खा] पगार; वेतन; संधी; बरात; रक्कम देण्याचा हुकूम. " वतनखाही (= वसूल ही) इदू तपियाचा दिवाणांत देत नाहींस " (राजवाडे १५१२७१). " तुम्हांकडे सदांरुलमुलक बहादूर यांनी पर्गणे पालीम एधील ऐवजी तन्खा केली त्या बाबत ऐवज घेणें " (राजवाडे २२११०१).

तन्दुरुस्ती (स्त्री०) [फा० तन्दुरुस्ती] आरोग्य.

तन्हा; तनहा [फा० तन्हा] एकटा. " मुजाका नाहीं; तन्हा यावयाचें करावें " (राजवाडे ५१२५).

तन्हाई; तन्हाई (स्त्री०) [फा० तन्हाई] एकलेंपण; एकान्त. " तन्हाईत बोलावयाचें किंवा कसें " (राजवाडे ५१२०).

तनाखोरी (स्त्री०) [फा० तनाखोरी] नावड; बीट. " तो यांस तनाखोरीस येऊन " (जोरा ५४).

तन्शीळ (पु०) [अ० तन्शीळ] सविस्तर माहिती; सवयींचा पास्हाळ.

हानीं तयलस देवायाची आज्ञा केनी " (दिनरा ११५२).

तयलची; तयलजी (पु०) तयला वाज-विणारा.

तयलदार (पु०) [फा० तयदाई] कुन्हाड-वाला (खरे ८१२३६५).

तयाख [अ० तय्याख् आचारी] शिज-लेले अन्न विकणारा (रेस्तुले ३४).

ताबियती = लहरी.

तवीब (पु०) [अ० तवीब्] वेद्य; शास्त्र-वेद्य. "तवीब लावून जसमा चान्ध-विल्या" (खरे ६१२८३२).

तवेला (पु०) [अ० तवीला] अभ्यशाला.

तम्बाकू-खू; तमाखू (पु० स्त्री) [फा० तम्बाकू] एका धनस्पतीचे पान, तें चघळतात, अगर खातात अगर त्याचा धूर ओढतात.

तम्बी; तम्बीह (स्त्री०) [अ० तम्बीह] धमकावणी, दटावणी; कानपिका; शिक्षा.

तम्बी देणें अगर करणें = शिक्षा करणें.

तम्बू (पु०) [फा० तम्बू] कापडी घर, डेरा; सेमा.

तम्बोरा; तम्बुरा; तम्बूर (पु०) [फा० तम्बूर अ० तम्बूरा] एक प्रकारचें तन्तुवाद्य.

तम्बोरी (स्त्री०) लहान तम्बोरा.

तमसूक (पु०) [अ० तमसूक्] लेखी करार; वचनपत्र; पावती. "शिन्द्या-कडील तमसूकाप्रमाणें ऐवज येणें" (राजवाडे ५१११). "शिन्दे यास नवाचानीं पैका दिला त्याचे तमसूक आहेत" (राजवाडे ५१००).

तमा (स्त्री०) [अ० तमा] इच्छा; आशा; गरज; पर्वा; किंकीर; भीती.

"इइयज ब-जीद होऊन व तमा दाखवून राजकारण करूं लागल्यास तर्फेनच्या सहाई-मस्तलीखेरीज हर्गीज मन्जूर होणार नाही" (साने-पयाव २६५). तमा धरणें = जुमानणें, मिणें. "शिवाजीस फेद करून जिवन्त अणि-तों त्याची तमा धरित नाही" (चित्र-गुप्त ८).

तमा-तवका (पु०) [अ० तवक्कुअ] आशावाद. "तमा-तवके दाखऊन शोहरा करितील" (साने-पयाव २६६).

तमानीयत (स्त्री०) [अ० तुमानीत] स्यातजमा. "तेव्हा नवाच मोलूक यांची मस्तलीखेची तमानीयत कसी होईल" (राजवाडे १९१६).

तमाम; तमामी [अ० तमाय; तमामी-ह] पूर्ण; सर्व; सलास; समाप्त. "यास जनेली तमामी फोजेची माफक-डुकून-विलात मुकर जाली आहे" (पद-मव ११५).

तमामी (स्त्री०) [अ० तमामी] पूर्णता; जतारी कापड.

तमाशाबिनी (स्त्री०) [फा० तमाशा-बीनी खेरविलासीपणा] मौज साहण्याची तटस्थवृत्ती. "या दिवसांत तमाशाबिनी स्वामीकडून शालियास दौलतीस नवा-बाचे धक्का घसेल" (राजवाडे ५१५१).

तमाशा (पु०) [फा० तमाशा अ० तमाशी] दूरय; प्रदर्शन; प्रेक्षणीय क्षेत्र; हलक्या दर्जाचें चान्ध सङ्गीत नाटक; हलकट चेष्टा. "सरासरी चार-कवाड तीस प्रारम्भ जाल्यापासून पांच घटका-पर्यन्त तमाशा जाला" (खरे ११४०१६). "आज उद्योग करून आम्हांसही तमासे दाखविणें" (इम १०५).

तमाशा-सैर [अ० तमाशा=निरीक्षणा-
सार्थी परिभ्रमण + अ० सैर=तद्वर्णने]
देश-निरीक्षण व पर्यटन. "इह्मजांचा
पाय पा प्रान्ती फार शिरला आहे,
तमाशा-सैर करण्याचे बहाण्याने येऊन
येथील नक्षे लिहून पेतले " (दिमरा
११३०२).

तमास-गीर (पु०) तमाशा करणारा अथवा
दुधन मोज पहाणारा.

तमास-धीन [फा० तमाशा-धीन] तटस्थ.
"शहरांतोला तमास-धीन शहराबाहेर
उभे होते त्यांस काहीं उपद्रव जाहला "
(सरे ११५६६०).

तयार, तय्यार [फा० तय्यार] सिद्ध, सज्ज,
मुस्तैद.

तयारी (स्त्री०) [फा० तय्यारी] सिद्धता,
मुस्तैदी, सामुप्री.

तर्कस, तर्कश (पु०) [फा० तर्कश] फा०
तीर्कश] चाणांचा भाता. "तीर्कश "
(चित्रगुप्त १३८).

तर्कीब (स्त्री०) [अ० तर्कीब] रचना,
योजना, गोट. "तुम्हांशीं बोलण्यांत येईल
त्या तर्कीबीनें लिहावें " (राजवाडे ५१
१५७). "कोणही रोजीं मेदानांत येऊन
मोकाबिला केला आणि कायम राहिले
हे तर्कीब नजरेस आली नाहीं " (साने-
पचाव २८२).

तर्कीम (स्त्री०) [अ० तर्कीम] लेखन
(राजवाडे ३१७३).

तर्जुमा (पु०) [अ० तर्जुमा] लेख, अर्थ,
भाषान्तर. "एकन्दर राज्याचा हिशेब
पेशवे करीत होते तो " (ऐस्कुले २१७३).

तर्तीब (स्त्री०) [अ० तर्तीब] व्यवस्था,
तजवीज.

तर्तूद (स्त्री०) [अ० तर्तूद] सर्वरा,

व्यवस्था, काळजी, फसोशी, युक्ती.
"सतत चाह्मले निगेनें कावडी येत
असे तर्तूदेनें पाठवीत जाणें " (राज-
वाडे ११३१५).

तर्तुदी [मराठी प्रयोग] कापील; हुन्नरवंत.
"उभय कार्मांशी राहणे, मेहनती, तर्तुदी
आहेत " (सरे ११८०).

तर्तूद-कार (पु०) व्यवस्थापक. "मिस्तर
पार्कल...लढाई व तर्तूद-कार होता तो
गोळीची जूसम लागून जाया झाला "
(दिमरा ११३८).

तर्फ, तरफ (स्त्री०) [अ० तर्फ-तरफ]
दिशा, बाजू, पक्ष, तालुका, वेदा.

तर्फेन [अ० तर्फेन = उभयपक्ष]
उभयपक्ष, उभयपक्षां. "मसह-
गास जिकडील उणीव तिकडील पुरवणी
करावी हा तर्फेनचा शिर्शिला
चालत आला (राजवाडे ५१२०२).
"पेशजीचे करारायमोनीच तर्फेन
चालून " (सरे ७१३५६४). "सर्का-
रचा व इह्मजांचा तर्फेन करारनामा
ठरविला " (सरे ७१३५६९).

तर्बियत (स्त्री०) [अ० तर्बियत] शिक्षण,
पोषण, सुशिक्षित. "पाटील बावांनीं
येथे असावे आणि आम्ही मुकें याकरितां
तर्बियेत राह्मारी " (ऐकिम २६).
"चिरित्रिवास घरीं बसऊन ठेविल्यानें
तर्बियत होणार नाहीं तरी त्यास श्रवण
करवीत असावे " (राजवाडे २२१४४).

तर्बेज [अ० तर्बियत] शिक्षण, सुशि-
क्षित, पारङ्गत.

तर, तर [फा० तर्] ओले, ताजे, रसपूर्ण,
धुन्द. "तर मेण्याचे व खुशक मेण्याचे
सोन " (राजवाडे १०१२९६).

तन्हा (स्त्री०) [अ० तर्ह] रति, प्रकार.

“आमची पण्याची तन्हे आपण कहा-
ठवील; ती काही दिसोन आली
नाही” (राजवाडे १२११५). “लढाई
सूच तन्हेने जाली” (राजवाडे १०१
११२).

तन्हातन्ही [मराठी प्रयोग] निरनिराळ्या
तन्हेवा. “वीस पन्ध्रवीस तोफानी
तन्हातन्ही येणेंपमाणें नवाबानी
पाठवार्हे” (सरे ८७५).

तन्हेदार [फा० तर्हदार] नव्या प्रकारचे;
सुन्दर. “दुसरे रडउडे बाइगळे
तन्हेदार” (सरे १०१५२४६).
“पागदान बाइगळे तन्हेदार आहे”
(राजवाडे ३१८७).

तन्हेवार, तन्हेवार्हक = चमत्कारिक.

तरकी; तरक्की (खी०) [अ० तरक्की]
उन्नती; प्रगती; सुधारणा; उत्कर्ष.
“रायसाहेबांचे दौलतेची रोजू घ रोजू
तरकी होते, हे गोष्ट त्यांस सुश्रु लागत
नाही” (राजवाडे ३१५२).

तरफदार (पु०) [फा० तरफदार] कैबारी,
पक्षपाती; एक मुलकी अम्मलदार;
पेटेदार.

तरफदारी (खी०) [फा० तरफदारी]
कैवार, पक्षपात, वकिली.

तरफबन्दी (खी०) सीमाबन्धन.

तरफ-सानी [फा० तरफि सानी = दुसरा
पक्ष] प्रतिपक्ष. “बद-अहदीची दर्याफ्त
दोधा शरिकांनी करून तरफ-सानीकडे
मसीयत-पूर्वक साहगून पाठवार्हे”
(राजवाडे ७१३).

तरस (पु०) [फा० तर्स] भय. “हे
यावेचा सरम मोहिबासारखे हयादनी
लोकास (= भकास) न ये हें अज्याईय
आहे” (राजवाडे ३१९०).

तराजू (खी०) [फा० तराजू] तागडी,
कांटा; ताजूवा.

तराणा (पु०) [फा० तराना] एक
गीत प्रकार.

तरिका (पु०) [अ० तरीका] चाल;
सलूक. “पण्डित प्रधान व नवाब
निजाम यांचा तरिका एवलासीचा
कदिमीबासोन चालत आला, ह्याचिं
त्यासी जुदागी नाही” (राजवाडे
१०१६५).

तरीक (पु०) [फा० तरीक = मार्ग अ०
तरीक] मार्ग; प्रकार; तुल्य; वजा
“इकडील येकसू व एक-दिलीचा
तरीक साधीक होता” (साने-पयाव
४६८). पातशाहात तर्कांची गरज
न दाखवितां सलाह तरीक (= बुकि-
बाद म्हणून) समर्पक विनंती केली”
(दिमरा ११७). “आणखीही तोफा
तरीक (= नज्राण्यास योग्य)
जिनसांचा शोध करीत आहे”
(ऐकिम २१६१) “पांच लक्ष रुपये
जास्वी नज्राणा-तरीस ठराकून त्याचें
काम त्याजवरीच बहाल ठेविलें आहे
(ऐकि २१७१).

तलख, तलख [फा० तल्ख] तिसट,
तेज; जहाल; चलाख.

तल्खी (खी०) [फा० तल्खी] आग;
तापटपणा; काहिली; चलाखी. “तल्ही
सोडून शांतता धरून बतार्हे” (सरे
२१७९).

तलफ [अ० तल्फ] नाश; विध्वंस;
उप्वस्त. “मुहारी जगदेवराव सुना
येकून पुणें जाळून लुटून तलफ केलें”
(इम ५६). “मुलूत मारून तलफ
केला” (समासद ५३). “तर्फ

मज्जुतास काबीजाती येतां आधीं
घाली घालून तपे मज्जूर लुटून, नाग-
ऊन तलफ केलें " (पेदसमा २१६).

तलफ; तल्लफ (खी०) [अ० तल्लय]
इच्छा; हुक्मी; तीव्र इच्छा.

तलफा अमली; कैफी; शोकी; व्यसनी.

तल्लव (खी०) [अ० तल्लय] पगार,
पतन; धोलावणें; समस्त. "हें जाणून
त्यास तल्लय करून हुजूर आणिला " (चित्रगुप्त ७८).

तल्लव-तल्लवा (खी०) पगार-सर्ची.

"पांचशें गोऱ्यांची तल्लय-तल्लवा घरचेवर
मुद्दीं पाठवीत जावो (दिमरा २११५६).

तल्लवाना (पु०) [का० तल्लवाना] रोजी
पगार. "सोळा रोज प्रत्यह तल्लवाना
गाडवी यास थावा लागतो " (सरे
११५५४).

तल्लवून-मिजाजी (खी०) [का० तल-
भुव-मिजाजी] अभिहितपणा; लहरी-
पणा; हर्दम-स्पाली; गैर-कायम-
मिजाजी. "रियासतींत मोठी गाट का
पचनाचा कायमी. त्यांत तल्लवून-
मिजाजी धाल्यास व इत्लासी बातल
होऊ लागल्यास लाचार. " (सरे
७१३५७४).

तल्लाख (खी०) [का० सोगन्द इ तल्लाक=
घटस्फोटाची शपथ अ० तल्लाक=काडी
मोड] शपथ. "त्यास जो कोणी
लिहिल्याप्रमाणें न एके त्याजला शपथ
असे, त्याचे आईवर तल्लास असे " (पारसनीस-वच १२४).

तल्लाव (पु०) [का० तल्लाव] तळें,
सरोवर.

तल्लावा (पु०) [का० तल्लावा अ०
तल्लाव लडाऊ देहेळणी करणारी

तुकडी] देहेळणी. देहेळणी करीत.
"भारीपलीकडे तल्लावास फोज रवाना
केली " (सरे ८१३९१९). "अलाहिदा
लस्कर घेजुन तल्लावा किरों लागले " (इम ९).

तल्लास (पु०) [का० तल्लास] शोध;
तपास; चौकशी. "चाड्गले मर्द
मुन्नाचे उपयोगी पडे धाममाणें तल्लास
करून ठेऊन पाठाविणें " (राजवाडे
११२७९).

तल्लाई, तल्लाई (खी०) [का० तल्लाई]
मास; सड्कट. "सदाशिव पन्तावर
मोठा तल्लाईचा पयत गुजरला " (पाच
१४). "स्वामीवर तल्लाई मोठी गुदरली
आहे " (सरे १११५९१०). "आम्ही
किती दिवस तल्लाई सोसावो ! पाठपर
बाहेर पडोन मोर्चे उधळितो, नाहींतर
त्यात घालवून शहरांत घेतो " (सरे
१२१६२७७).

तल्लकल; तल्लकल (खी०) [अ० तल्ल-
ककुल] भंवता; इंगरावर भंवता.
"आमची तल्लकल श्रीवरी ! कोणेही
गोष्टीची फिकीर नाहीं " (सरे ११२४३).
"सुदावर तल्लकल ठेवून धुनाथराव
घांचे सन्धीचा इरादा केला " (राज-
वाडे ५१८६).

तल्लका (पु०) [अ० तल्लककुल] आशा.
"तुलास दुनियाईचे आलमांत जितक्या
तल्लकाच्या शफला आहेत त्यातकडेन
दाखवून हर तद्विरीनि निष्काक (= बेर)
पाडावयासी कसूर करणार नाहींत " (साने-
पयाव ४७८). "तमा तल्लके
दाखऊन शोहरा करितील " (साने-
पयाव ४६६).

तल्लकफ (पु०) [अ० तल्लककुल] खोळ्या;
अवकाश. "पिल्लेला आं मेहेरमानांकडून

ताण घसावा इतकाच तवकूफ " (राजवाडे १९७३).

तवज्जेह [अ० तवज्जुह=अवधान; मुतव-
ज्जिह=सावधान] लक्ष्य; रुपा. " तर
तवजे: करून या सोचत स्वारांचा दर्या
ठिकाण लग देऊन तिकडून आराम-
सीर हत्ती घेऊन येत ते बात केली
पाहिजे " (पारसनीस ग्रंथ २४).

तवर (पु०) [अ० तद्व्युद्] वीरश्री,
आवेश; अह गेजी.

तवलूद (पु०) [अ० तवलूद] जन्म.
" आमची नियत ईश्वरास मान्य झेऊन
माधवराव पन्तप्रधान यांचा तवलूद
झाला " (राजवाडे ५१८६).

तवा (पु०) [फा० ताया] भाकरी पोळी
भाजण्यासाठी केलेला पतुलाकार व
किश्चि खोलगट लोखण्डी पत्रा.

तवा-तोबरा (पु०) [मराठी समास]
निर्वाह; उपजीविका. " इकडे उत्पन्न
झाल्यास तवा-तोबरा; न जाल्यास
फाका " (होके १०५). " परंतु
फौजेचा तवा-तोबरा चालला पाहिजे "
(सरे ६१२९१३). " तवा-तोबरा
चालल्यावर दुसरे सुचेल " (होके २५).

तवाजा; तवाजू [अवतवाधुअ] बक्षीस.
" राणांनी हाती-घोडा तवाजा केला "
(दिमरा २१९९८). " त्यांनी दहा
लक्षांची जहागीर तवाजा करून सम-
जावीश केली " (राजवाडे ५१२९).
" मोजे तुळजापूर महम्मद दोलतखान
बहादूर यांनी आम्हास तवाजा केला
आहे " (राजवाडे २२१९०४). उजू-

तवाजू=हस्तपाद प्रक्षालन व प्रार्थना.
तवानणे=हुशार होणे; तवाना होणे.
तवाना [फा० तवाना] सशक्त; हुशार;

ताजा. " बाघाने चार रुपये सम्यादून
तवाना जाहला आहे (सरे १२१६३९९).
" फौज तवानी रासून घुनगेचा बघाव
होय तोच अर्थ करावा " (सरे
५१२५०४).

तवाफ (खी०) [अ० तवाफ] प्रदक्षिणा.
" दर्म्यात जाऊन तवाफ करून "
(राजवाडे ५१६५).

तवारीख (खी०) [अ० तवारीख अनेक
व० तारीख चें] इतिहास.

तवारीख-नामा (पु०) इतिहास-ग्रंथ.
" अगर मुसलमान कोणी असे ती
मोठेमोठे तवारीखनामे जाले असते "
(ऐटि १११८).

तवालीयत (खी०) [अ० तखिलियत]
जिम्मेदारी; कार्यवाहन. " दर्गा-मज्ह
रची तवालीयत " (वाड-सनदा ७७)

तवेल्दार (पु०) [फा० तपदाँर] कुन्हाड-
बाला (पारसनीस-ग्रंथ ५५).

तशरिफ (खी०) [अ० तशीर] बहु-
मानाचा पोशास. " बरोचरी लडाईया
तशरिफा देऊन रवाना केले "
(सभासद ३०).

तश्वीस; तश्वीश; तोशीस (खी०) [अ०
तश्वीश] तोशीस; पीडा " त्यास एक जुरचे
तश्वीश व आजार लागू न देणे "
(राजवाडे १५११५६). " रयतीस लायनी
सिबीगाली न करणे व तश्वीस न देणे "
(राजवाडे १६१२९).

तशफकी (खी०) [अ० तशफकी]
दिव्यासा; समाधान. " तुम्ही आमचे
तर्फेने यांची तशफकी व दिव्जोई
करावी " (राजवाडे २२१२५).

तस्करा (पु०) [अ० तस्करा] आठवण;
फिर्याद; तक्रार. " त्याजवा हुजूर कोणी
तस्करा केला की " (सरे ७१३६९०).

तस्त (न०) [फा० तश्] हात नोण्ड
धुताना पाणी साण्डंपाचें रुन्द तोण्डाचें
भाण्डें, पिकदाणी.

तस्क्रिया (पु०) [अ० तस्क्रिया] स्नेह,
तह. "रफेशर केला व तस्क्रियाचा
नक्षा ठराविला" (वाड-कैफियती
१००).

तस्दी (स्त्री०) [अ० तस्दीअ] त्रास;
थम; मेहनत; तक्लीक. "तज्दी बहुत
केली" (राजवाडे ३१७२). "येथे
बेरणीची तस्दी कार जाली आहे"
(राजवाडे ६१३९२). तस्दी घेणें=थम-
मेहनत करणें. तस्दी देणें=त्रास-तक्लीक
देणें.

तस्दीक [अ० तसद्दुक] दान. "नमाम
लोकांनीं सतके नगदी रुपये व तुर्दा
व उडीद तेल तीळ वगैरे निजस्त
तस्दीक केले" (राजवाडे ७१२०).

तस्दीर, तज्दीर (स्त्री०) [अ० तस्दाई]
छथी; प्रतिमा; चित्र.

तस्लीफ; तश्लीफ [फा० तश्लीफ फर्मुंदन]
आगमन. "जूद आं यक्वाल-पन्हीनीं
या जिल्हास तस्लीफ फर्मावारी"
(साने-पयाव ३८७).

तस्लीम (स्त्री०) [अ० तस्लीम] 'अस्स-
लामु अलैकुम्' (=मुहाला शान्ती
असो) असें म्हणणें; वन्दन.

तस्लीमात (स्त्री०) [अ० तस्लीमात
अनेक व० तस्लीम चें] वन्दन; देणगी;
मोघम सर्ची; स्वाधीन. "समस्त लहान
थोरीं तस्लीमात बज्या आणिली"
(रेटि १६५). "ती (जागा)
तानाजी येवला याचे तस्लीमातीस
दिली आहे" (राजवाडे १२१८३).
"ज्याचे तस्लीमातीस जे हत्यार असेल
त्याची चौकशी ... राखति जावी"

(मोकु ४०). "हेदपारसान यास
पथहजारीची तस्लीमात जाली" (राज-
वाडे ११७९). "बाळन्तविडा पाठ-
विला तस्लीमात (=समागमें) श्रीनिवास
त्रिम्बक" (वाड-समा ११४०).

तसदुक (पु०) [अ० तसदुक] दान.

"नजरा व लोकांचे तसदुक-सत्के
जाले" (राजवाडे ७१२३).

तसरूफ (पु०) [अ० तसरूफ] अम्मल;
तापा; स्वाधीन. "मकर-फरेश करून
आमला तसरूफ केला" (दिमरा ११
५४). "मुद्रसही तसरूफात आणिला"
(सुरे ७१५६९). "त्याच्या भर्वशावर
येथील रयतेस उजाड करोन लासो
रुपये तसरूफ केले" (दिमरा २१८५).

तसरुफारी (स्त्री०) [तसरुफाव] अधि-
कार; तापा; भोगवटा. "भोगवटे तस-
रुफाती चालत आले आहे" (इम ४४).
"कर्मान व भोगवटे याचे कागद होते
ते जलाले, व आपण दुकालाकरितां
कासीस गेलों होतों त्याकरितां तसरु-
फाती अजी तागार्त नाही" (राज-
वाडे २०१३१८).

तसल्ली (स्त्री०) [अ० तसल्ली] समा-
धान; सातर्जुमा. "परन्तु दुसरा सदांर
आल्यासेरीज पातशाहांची तसल्ली होत
नाही" (दिमरा ११२५९).

तस [फा० तस] दोन चोरांची लाम्बी.

तहकीक (स्त्री०) [अ० तहकीक्] सत्य;
निश्चिती; निर्णय; निश्चित; सों.
"काहीं कदीम सनद असेल ते हुजूर
आणून दाखवावी त्याजवरून तहकीक
होईल" (राजवाडे १५१४).

तहकीकात (स्त्री०) [अ० तहकीकाव
'अनेक व० तहकीक चें] चौकशी, सत्या-

न्येपण. " धाकटे नाना व गोविन्द शिवराम तहकीकात करिता तो(= तोतया जनकोजी) धोरात रपोजी असा दराव झाला " (स्रो २६३३). " सर्दहू गाटीची तहकीकात लाविली " (राजवाडे १८६०). " शहरास कमवीसदार पाठकून तहकीकात करावी " (साने पपाव ११९).

तहकुबी (स्त्री०) [अ० तवकुब्] धाम्य-
णूक; सण्ड.

तहकुब; तकुब (पु०) [अ० तवकुब्] धाम्यवणूक; आडवणूक; धाम्यलेलें; टकटणीवर टाकलेलें; तालुसतें बन्द; रहीत; रद्द. " ऐव-
जाची निकड लावली आहे; जर करितां रद्द-पदलीमुळें चार दिवस तकुब जालें तर उत्तम जालें " (राजवाडे ३१६९). " इला तकुब झाली " (मराचिभोशा १६). " लढाई तहकुब करिता " (मराचि भोशा ५०).

तहसाना (पु०) [फा० तहसाना] तळ-
घर. " काही गोविन्दरायाचे तहसान्यांत लपाले " (राजवाडे ६१६२९).

तहगिरी (स्त्री०) तगिरी पहा,
तहत, तहद [फ० ताहद्] सीमान्त;
पर्यन्त. " पुढेही श्री अहद रामेश्वर
तहद दिछी यश देईल " (पारसनीस
-वप २५३).

तहनाळ (न०) [फा० तहनाळ] म्यान;
म्यानाचें तोण्ड; म्यानाचे सालचे बानूस
बसविलेले टोपण.

तहमूल (पु०) तहमुली (स्त्री०) [अ०
तहमूल] सहन; सहिष्णुता; दिलाई.
" तुमचा वास्ता दुम्यांत आहे याजकरितां
तामूल (शामूल !) जाला नाहीतरी
याचा तदारक करणें लाज्ज आहे "

(राजवाडे २२६९). " आपण सवुरी
कडून तहमूल करावयास तक्तीर
केली नाही " (इम ६७). " इतका
प्रकार झाला तो... पाटीलबाबाचे
तहमुली धीमेपणा करिता जाला आहे " (दिमरा ११२५).

तहबूर व जलादत-दस्तगाह [अ० तह-
बुर धेयें + अ० जलादत = शौर्य] धेयें-
शौर्य-न्धी (राजवाडे १२१०८).

" तहवर-दस्तगाह " (राजवाडे १८१६).
तहशील (स्त्री०) [अ० तहशील्] वसुली,
मामलत; तालुका.

तहशील-तलब = जखरी प्रमाणें पडेलतें
(काम) (मराभा ३६).

तहशील-दार (पु०) [फा० तहशील्दार]
मामलेदार, एक मुक्की अधिकारी.

तह-हयात [फा० ता-हयात्] आयुष्य
असें पर्यन्त; आजन्म.

ताइफा (पु०) [अ० ताइफा] जमाव; जात.
ताइफेचार जातवार. " मोहताफा बाप
दुसरी । जाणोनि लिहिजे चतुरी ।
ताइफेचार " (मेस्तक-पुस्तकः जुने-
लेसन ६८).

ताईत (पु०) [अ० तअरीश्] दृष्ट लागूं
नये म्हणून मन्त्रलेला कागद आंत
जसलेली गळ्यांत बांधण्याची सोन्याची
डवी. गळ्यांतला ताईत = अत्यन्त विष
मनुष्य; नाकांतला बाल.

ताकद; ताकत; ताकती (स्त्री०)
[अ० ताकत्] शक्ती, कुवत. " ताकती " (इम ३३).

ताकीद (स्त्री०) [अ० ताकीद्] कडक
हुकूम; बन्दोबस्त; मजबूती; शिक्षा
" एक जुरेचे आज्ञा तुमचे तर्फें
जाहलें ऐसे सवार मालूम जाहालिया

ययाजिया ताकीद होईल ” (राजवाडे १५१५६).

ताकीद-दार (पु०) रसवाली; संरक्षक.
“ सद्गमनेरी व कान्हेरी रसवालीस कोणी घाणदार व ताकीददार पाठविले असले तर दोन्ही स्थले मात्र जगतील ” (सरे ११३८८).

ताकूब (पु०) [अ० तअकूब] पाठलाग.
“ आलीजाह बेदराहून निघोन गेले तेच समयी इकडील सर्दारांनी ताकूब करा-ययाचा तेंन केले ” (राजवाडे ५१८९).
“ त्याचे ताकूबावर हरिपन्त कोजेसुद्धा घाटासाले गेले ” (दिमरा ११३८).

ताख्त (स्त्री०) [फा० ताख्त] मार-लूट; उध्वस्त. “ कोजेने एक दोन महाल ताख्त केले ” (दिमरा ११८३).

ताख्त-ताराज (पु०) ताख्त-ताराजी (स्त्री०) [फा० ताम्ब-ताराज] मार-लूट; नागावा; विभ्रंस; उध्वस्त; फस्त. “ गणेश पन्त बेही...सुरतेकडे ताख्त-ताराजी करण्यास रवाना जाले ” (साने-पयाव ४७८). “ बद्गाल्याची ताख्त-ताराजी होणार नाही ” (दिमरा ११५२). “ कित्येक जार्गी ठार्णी बस-यून ताख्त-ताराजी माण्डली ” (राज-वाडे ५१८९). “ या उपर बद्गाल्या ताख्त-ताराज करण्यांत येईल ” (दिमरा ११५०). “ तालुका लुटून ताख्त-ताराज झाला ” (राजवाडे ५१९४).

तागायन; तागाईत [फा० ता-घायत्] पर्यन्त; पासून. “ मिरजेहून निघाल्या-तागायत ” (सरे ८१८५३).

ताजकी (स्त्री०) मोठेपणा. “ तुम्ही व मन्सूरअली मिळोन इराणीस घेऊन येतां ही गोष्ट अनुचित; यांत कांहीं ताजकी शेता दिसत नाही ” (पाव ६).

ताजगी (स्त्री०) [फा० तासगी] ताजे-पणा; टवटवी; उमेद; उत्साह. “ दिवसे-दिवस येथील मनुष्य ताजगी अधिक धरीत चालले ” (सरे ११२३९).

ताजुदी (स्त्री०) [अ० तज्जुदी] जुलूम.
“ त्यानें जे जे गांव आयाद होते ते ताजुदीनें बेरान केले ” (राजवाडे २०१८८).

ताज-महाल (पु०) [फा० ताज = मुगूट; अ० महल = मन्दिर] मुकुट-मन्दिर; आया येथें शहाजहान बाद-शहानें बांधलेली मुम्ताजुमहाल बेगमेची समाधी.

ताजा [फा० तासा] नवा; न कोमेजलेला, हुशार.

ताजा कलम (पु०) [फा० तासा कलम्] पत्र सम्पल्यानंतर साली जोडलेली पुस्ती.

ताजा-तवाना [मराठी समास] हतभ्रम; विश्रान्त; हुशार.

ताजिया (पु०) [अ० तअजिया] हसन-हुसेनविषयी शोकगीत; मर्णा; ताघूत, डोला.

ताजी [अ० तासी] अरबी (घोडा).

ताजीम (स्त्री०) [अ० तअसीम्] बहुमान; अभ्युत्थान; उन्धायन.

ताजीम-तवाजू (स्त्री०) [मराठी समास] बहुमान व आदरसत्कार व वस्त्रे वगैरे अर्पण करणे. “ त्यांत उभयतां राव-साहेबांनीं ताजीम-तवाजू देऊन मान-पान केले होते ” (राजवाडे १०१२१३).

ताजूब (पु० न०) [अ० तअजुब] आश्चर्य. “ याबद्दल ताजूब होतो कीं (राज-वाडे ७ सल्ल २८) “ हुजूर वकील रवाना केला असतां सकार चाकर माने याचे

कविले धरून नेऊन सलकास तस्दी देणें व भातें भरून नेणें हें ताजूच आहे " (राजवाडे १०/१२८). " लडाईं करून प्रथम फत्ते जाली असतां येझायेकी अशा तऱ्हेनें दगा जाला हें मोठें ताजूच " (राजवाडे ७/१३४).

तासा [फा० ताफ्ता] एक प्रकारचें चमकणारें रेशमी पद्व.

ताफा (पु०) [अ० ताफा] मण्डळी, टोळी. " रार्त्री कश्चन्याचे ताफे घोलाऊन नाच, रागराग, आतश्चाजी रोशनाई जाली " (राजवाडे ७/२२५).

ताव (स्त्री०) [फा० ताव्] चट्ट, शीर्ष. " लानांनीं ताव लडाईंची न आणितां (= हनवीर्य होऊन) माघारें हटून गडीचा आग्रा धरून आहे " (दिमरा १/२८८). " जेनराल मज्दूर ताव आणलां न सकतां राहेंत (= वलेंत) आम्हे हमराही सरन्जाम टाकीत ... गडीच्या आसुरेत जाऊन पोर्दोचला " (राजवाडे १०/१८७).

तावा (पु०) [अ० ताविअ = अनुचर, परतन्त्र] नियन्त्रण, कबजा, अन्मल.

तावीन [अ० ताविन् अनेकव० ताविअ चें] आज्ञेत, स्वाधीन, अहिकत. " वगेरे मार निलेचे ताविनांतील पथर्क आहेन " (साने-पयाव ८३). " फोजेची पाहणी करून ... त्याचे तावीन लश्कर केलें " (चित्रगुप्त ९५). " तरी तुम्ही त्याचे तावीन असोन मस्ततसि मदती असणे " (राजवाडे १५/३६३). " तुम्हांस त्यांचे तावीन करून पाठविलें आहे कीं ते ज्याप्रमाणें साड्गतील त्या प्रमाणें करणें " (राजवाडे ६/६०३).

तावीनात हुकमी; सडी. " ही नेहमी फोज

चक्राराची तावीनात " (चित्रगुप्त १४).

ताबूत (पु०) [अ० ताबूत्] मृत देव-ण्याची पेटी; मोहरमांत मिरवावयाची इमाम हुसेनच्या थड्याची प्रतिमा; डोला; शवाची पेटी. " शहाजायाचा ताबूद व त्याची मुलें मणसें येथें पाठऊन देणें " (दिमरा १/२५१).

ताबे [अ० ताविअ] माधीन. " याज्वर जशी मजी. ताबे मजीच्या. विशेष काय लिहवें ! " (राजवाडे ५/१९१). " पादशाही बग्दोवस्त ज्याचे आख्यार त्याचे ताबे दक्षिण तालूका " (भा ऐपयाव १८)

ता-मज्दूर = शपथ तोंवर; शकनुसा. " आम्हीही नेवा चाकरी ता-मज्दूर करण्यास हाजूर " (राजवाडे ७/१३७).

तामील (स्त्री०) [अ० तामील] जन्मल-चजापणी. " तुझ्याहुकुमाची तामील करण्यांत माझाकडून समजून कसूर होणार नाही " (गडकरी राजसंन्यस ४५)

तामूल (पु०) [अ० तअमूल] विचार, दिग्दर्श. " तात्पर्य कीं शरिकानीं फौज तामील करण्याविषई तामूल कर्द-नये " (राजवाडे ७/१९)

तार-चतार [फा० तार्-तार्] विकीर्ण, उध्वस्त. " फोजेवर हद्दगामा करून फौज ताश्चतार करावी " (राजवाडे ७/२१४).

ताराज् (पु०) [फा० ताराज्] मार-लूट; उध्वस्त. " पुढें मुलूक्त राहिला, तोही ताराज् करून मोणल अन्नास महाग होत ऐसेच केलें जाईल " (इम २००). " मुलूक्त कुलू माळून ताराज् करितों " (इम २०१).

ताराजी (खी०) [फा० ताराज्] मार-लूट; विध्वंस; साराची. " त्या संस्थानची ताराजी केली " (चित्रगुप्त ८). " रुद्र-वर्म येथे जमियत पोहोचून ताराजी माण्डिली " (राजवाडे ५१२२).

तारीख; तेरीख (खी०) [फा० तारीख्] मिती; इतिहास.

तारस-खाना; तारत-खाना [अ० तारात् शुद्दी] पायखाना, सण्ढास; शोचकूष.

तारीफ (खी०) [अ० तअराफ्] वर्णन; वयान; प्रशंसा; परिचय करून देणे. " लखाई बहुत तारफेची झाली " (मराचिथेशा २२). " अहमद-नाम्यानीस बहुतच उत्तम, याची तारीफ काय लिहावी ! " (राजवाडे १२१२७).

तारीफ-दार = प्रशंसनीय. " तामुरे... बहुत चाडगले तारीफ-दार पाडवावे " (ऐकिस २१६२).

तारीफ-लायक = प्रशंसनीय. " परंतु तारीफ लायक चित्रें मळवून पाडवावी म्हणून पत्री आज्ञा " (ऐटि ३११३).

तारोतार [फा० तार पासून तन्तोतन्त व्हा धर्तीवर] बरोबर. " पाई देशांतल गांव निम्मे निम्मे तारोतार व इसाफती व इनाम तारोतार निम्मे वाटून दिलें असे " (राजवाडे ३१६५).

तालीक (खी०) [अ० तअलौक=परिशिष्ट] नक्कल, सम्बन्ध. " तुम्ही तालीक लेहून घेऊन असली रुद्र खत मशार्निहोपासीं फिरवून देणें " (राज-८१६६). " महादजीस देशमुखास मसुरीचे तालीक नाही " (राजवाडे १५१००). " त्पार्ची उत्तरेही आली, त्याच्या तालका करून बडिलांकडे

पाठविल्या आहेत " (सरे १३१ ६०४५).

तालीकचा (पु०) आज्ञापत्र. " लहोस अम्दाल्याचा तालीकचा आला " (राजवाडे ६१४४५).

तालीम (खी०) [अ० तअलीम्] अध्यापन; शिकवणूक, व्यायाम शिक्षण; व्यायाम; व्यायामशाला.

तालीम-खाना (पु०) व्यायामशाला.

तालीम-बाजु=आसाड्यात व्यायाम करणारा.

तालीम-बाजी (खी०) आसाड्यांतील व्यायामाचा शोक.

तालुका (पु०) [अ० तअलुका] जिल्ह्याचा भाग, सम्बन्ध. " मुतालि-कीचे पंशाचा बतनास तालोसा नाई " (राजवाडे ३११७).

तालुक (पु०) [अ० तअलुक] सम्बन्ध. " या अहद-नाम्यानी या शब्दाचा तालुक काय आहे " (राजवाडे ७१६२).

तालुक-दार (पु०) [फा० तअलुकदार] तालुक्याचा अधिकारी, जमीनदार.

तालुकान्त (खी०) [अ० तअलुकान्त] सम्बन्ध. " इम्यान त्याचे तालुकान्तीचे फलम तहनाम्यांत स्वावयाचे कारण काय ! " (राजवाडे १९१३०).

ताले (पु० अनेकप०) [अ० तालिअ] देव; गृह. " रावसाहेबाचे ताले शुलन्द (=तच्च) म्हणोनच ते घाजी सर केली " (राजवाडे ३१५२). त्याचे थोरपण व दुरन्देशी बहुत व तालेही मोठे " (ऐटि ३१५५). " दोलतराव चाचा यांचे ताले विचित्र आहेत " (सरे १२१६८१७).

तालेवार [फा० तालिअवर] देववान, भाग्यशाली. " हुगर दिसे त्यामधें धेट

जणूं रम्भा वंशाची तालिगार कुचेर
पेशाची " (प्रभाकर २३१).

तालेवारी (स्त्री०) [फा० तालिअवरी]
मुदेव; उत्कृष्ट; चढती कमान.

ताव (पु०) [फा० ताव्] दुकस; राग;
पीळ. " दोलत सराफीस आली म्हणून
तावाच्या गोष्टी चोलतो. " (सरे
७१७७). मिशावर ताव देणें=मिशांना
पीळ देणें; महुंमकीची प्रौढी मिरविणें.

तावातावानें = रागाच्या भरांत.

तावण (स्त्री०) [फा० तावान्] दण्ड;
जुमांना; भुदण्ड; नुकसानभरपाई.

तावणें [फा० ताव्=उज्जता] तापविणें;
रागावणें

तावदान (न०) [फा० तावदान्]
सिडकीच्या दाराची काच; काच-
फळी. " तावदानें चाड्गर्ली साफ;
ज्यांत मन्द दिसत असेल तीं न घेणें;
साफ असतील तीं घेणें " (राजवाडे
१२१३२).

तास (पु०) [अ० तास्] वाजविण्याचा
पेला अगर काशाचा वाटोळा पत्रा; २॥
घटिकाचा अवधी.

तासची (पु०) तास वाजविणारा (वाड
समा २१३).

तासा; ताशा (पु०) [अ० तासा]
लहान नगरा.

ताशेकरी (पु०) ताशा वाजविणारा.

ता-हाल [फा० ता-हाल्] आजपर्यन्त;
अद्यापि. "लेकीन अहद-पैमानावर नजर
देऊन ताहाल हा ख्याल दिळांत न
आणिला" (सरे ७१५७५). "नपाच
निजामअल्लीसा व भोसले ताहाल
खामोश याचा सबब काय न कळे"
(राजवाडे १०१९८२).

ताहूद (न०) [अ० तअहूद] ठराव;
सण्ड; मक्ता. " कादरसान याजकडे
तालुका काडोपली दहा लक्ष रुपये
ताहूद ठरून साड्गितला " (राजवाडे
७१०). " तेथील ताहूदापेकीं सर्व हजे-
बन्दी आपण लिहून पाठविली " (राज-
वाडे ११२६). " तालुक्यावर ताहूद
केलें तें मोडावें आणि अमानी करावी "
(राजवाडे ५१२३).

तिजारत (स्त्री०) [अ० तिजारत्]
व्यापार. " तीन जहाज आपले गिला-
यतेहून चराय तижारत गेले होते "
(पदमव ११३).

तिरन्दाज (पु०) [फा० तीर्-अन्दाज]
चाण मारणारा.

तिरन्दाजी (स्त्री०) [फा० तीर्-
अन्दाजी] चाण मारण्याची विद्या;
धनुर्वेद.

तिस्सा [अ० तिस्अ] नळ.

तिस्सेन [अ० तिस्सेन्] मण्ड.

तीर (पु०) [फा० तीर्] बाण.

तीर-कमठा (पु०) धनुष्यबाण.

तुकका (पु०) [फा० तुक्का] तोण्डाशी
पात्याऐवजीं गोळा असलेला चोथ
बाण.

तुकमा (पु०) [फा० तुक्मा] विरें;
गुण्डी; चटन.

तुणतुणें (न०) [१ अ० तन्तना
एक प्रकारचें गीत] तुईं तुईं असा
आवाज करणारे एक एकतारी तन्तु-
बाध.

तुती; तुत (स्त्री०) [अ० तूत्] एकप्रकारचें
शाड.

तुन्द [फा० तुन्द्] अभिमानी; ऐतदा.
" गोरी तुन्द मान हिडाल गुलाबी
गाल " (प्रभाकर ११७).

तुफान (न०) [अ० तूफान्] समुद्र-क्षोभ; वादळ; चागा; बालण्ट; कुमाण्ड.
 "तुफान घेऊन कोणी बोलू लागला तेंच मनावर घेणें असें होऊं लागलें तर भंवसा काय मानावा ! " (राजवाडे ५११६). " अशा तुफानाच्या गोष्टी अदावतीनें कोणी साङ्गितल्या " (राजवाडे ५१७४). " त्यानें अदावतांनें दुन्यानें तुफान रचून पत्रें तयार केलीं " (राजवाडे ७१९९).

तुफान-खोर कुमाण्ड रचणारा. " तुफान-खोर मनुष्याचे सद्गतीस लागूं नये " (ऐस्कुले २१५३).

तुफानी [अ० तूफानी] कुमाण्डखोर; क्षुब्ध; दड्ढेखोर. " भिल्ल कोळी रामोशी बगैरे तुफानी जातीतले लोक " (गारगाडा ५६१).

तुम्बा (पु०) तुमान (स्त्री०) [फा० तुम्बान्] चोळगा; विजार; सेल पाय-जमा. " किनसापी तुम्बे " (चित्र-गुप्त १३२)

तुमार (पु०) [अ० तूमास्] कागदाचें भेण्डोळें; लेखी कागद.

तुर्वत, तुर्वती (स्त्री०) [अ० तुर्वत्] धडगें, समाधी. " आणि त्यावरी तुर्वती वांघली " (राजवाडे १५१७).

तुरन्ज (न०) [फा० तुरज्ज्] नारिङ्ग.

तुरा (पु०) [अ०] तुरा = झिलमिळणारे पुढचे फेस] एक अलङ्कार.

तुरुङ्ग (पु०) [फा० तुरुङ्ग्] कंदसाना. तुरूक [तु० तुर्क] तुर्क.

तूत (न०) [अ० तूत्] तुतीच्या शाळाचें फळ.

तूल [अ० तूल] लाम्बवर्णक. " थोड-किपांत बन्दोबस्त असतां तूल फळून

सिसारा वाढवावा हें सलाह नाही " (राजवाडे ५११९०).

तेगा (पु०) [फा० तेपा = नवारीची पात] रुन्द पातीची तवांर.

तेज [फा० तेज्] तीक्ष्ण, तित्तद, चलास.

तेजाव (पु०) [फा० तेजाव्] एक दाहक आम्ल.

तेन [अ० तअथ्युन्] निपुण; गामजाद. " बरपाट व पायाधाट कबज करायामद्वल पादशाही फोजा तेन जाहल्या (वाड-सनदा ३१).

तेनात (स्त्री०) [अ० तईनात अ० तअधी-नात्] नेमणूक; सेवा; नौकरी; पगार; स्वाधीन. " चार पागा स्या घाईच्या तेनात केल्या आहेत " (मदपा १७७).

तेनाळ तहनाळ पहा.

तेश (पु०) [अ० तेश्] आवेश; स्वेप.

तोक-जखीर [अ० तौक् गळ-सांसळी; फा० शखीर् शूडसला] शूडसलाग्रन्थन. " धरून नेऊन तोक-जखीर फळून केव् केले " (राजवाडे ५११२४).

तोदा (पु०) [फा० तोदा] लक्ष्य, सन्धानबिन्दु; निशाण.

तोफ (स्त्री०) [तु० तोप्] अवजड बन्दूक.

तोफची (पु०) [तु० तोप्ची] तोफ-खान्यावरील अम्मन्दार, गोलन्दाज.

तोफजी (स्त्री०) गोलन्दाजी. " बर्फ-न्दाजी व तोफजी फिरवणी याची निस्सीम म्हणावी तेसी " (पारसनीस-वप ७७).

तोफ-खाना (पु०) तोफांचा समुदाय; तोफा ठेवण्याची जागा.

तोफा (पु०) [अ० तुह्फा] उत्कृष्ट; फर्मांस. " त्या प्रान्ती चिन्दन " चहुत

तोका प चाड्गले उच्च मिढतात " (राजवाडे १९।९३). "कस्तुरीचे नाफे व मिलाडिंगचे तोके शास्त्रविले" (पद-मव ९५).

तोफा-तायफ (पु०) [अ० तुहफा = भेट;
नज़र अनेक व० तहाइफ़] नज़र-
नज़राणा. " तोफा-तायफ नज़र केला "
(दिमरा २१००). " तोफा-तायफ "
(दिमरा ११२१६). " इइय्यंज शिवाय
तोफा-ताहफ, सव्वीस लक्ष रुपये दुसाल
दत्त होते " (दिमरा १११०४). " पात-
शाहस काहीं तोफा-ताहफ पेशकस
यावपाविर्सी काय आज़ाा " (दिमरा
११२१६).

तोफिर (पु०) [अ० तक्कीद्] वादावा.

तोफे-जात (न०) [अ० तुहफजात]
नजराणा. " याचप्रमाणे तोफजात बराच
नजरा नवाय वजीरखान मोस्तुफे
स्वाधीन केले " (पदमव ११८).

तोत्रा, तोत्रा (पु०) [का० तोत्रा]
घोड्यास चन्दी चार्ताना ती ज्या
कातडी पिशवीत घालून त्याच्या तोण्डास
मान्धतात ती पिशवी.

तोबा (पु०) [फा० तोबा अ० तोबा]
पश्चात्ताप, दुःख, ओरड, गर्दी, हाय।
हाय। “त्याचे लश्करांत बैरणीचा व
पाण्याचा तोबा यहुत” (खरे
९।४५४)। “बहु हाय हाय। म्हणतो,
प्राकृत बुध ‘हन्त हा।’ यवन तोबा।”
(मोरोपन्त)

तोरा (पु०) [तु० तोरा] हुकुम. "याज-
कर्ता एक तोरा यावा म्हणजे न्याये
हुकुमात क्रम चालेल" (राजवाडे
५१९०२).

तोश (सी०) [का० तोशू] धळ. "शत्रू

तोर्शनं ज़ोरीनं चालोन येत आहे" (सुरे ७३५८९).

तोशेखाना; तोशखाना (पु०) [फा०
तोशा-खाना] कौठार, अम्बारखाना,
जामदारखाना. " तोशेखाना पाहिला
त्यांत साडेसातशें रुपये नगद आणि कांहीं
पोशाख होते " (राजवाडे ५।१२०).
तोशक (स्त्री०) [फा० तूशक्] बस्करणें,
अन्वद्धण.

तोशसि (स्त्री०) [अ० तश्चोश्] अस्वास्थ;
आस; नुकसान; झीज.

तास्तान (न०) [का० तोशा-दान]
 सामुष्पी (दारूगोली बगैरे) ठेवण्याची
 पिरावी.

तोल-दार [सं० तोल का० दाइ] वजु-
न्दा; प्रतिष्ठित; यलाढ्य; मज्जुन.
“ तोलदार ” गड, “ तोलदार कोज.”

तोल-दारी (खां०) वजुन्दारी; बळ
मज्जुती, मातिडा. " हे निजामशाही
वजीर दौलता करून तोलदारीने होते"
(सभासद ३). " पागाच्या तोल-
दारीखाली शिलेदार डेविले " (सभा-
सद २२).

तोहमत (खी०) [अ० तुहमत] संशय,
वहीम, आळ, आरोप, बालण्ड.

तोहमती सेंशरी, बहिमी, बालव्दसोर.

तोर; तोर (पु०) [अ० तौड] रीत;
राहणी. "गाडर हड्येजु याणीं हिन्दुस्था-
नांत जागां जागां लडाया केल्थ
स्याच तोरानें इकडे मर्दुमी दाखवाव-
यास आला" (साने-पयाव १०५).
" खुदातसीं ककिरी तोरानें राहतात "
(राजवाडे ११६३). " श्रीमन्त उम्हे
अमिराची तोर व रीतमात राखतात "
(साने-पयाव ११५).

(साने-प्याव ११५).

द

दा (पु०) दुवा (राजवाडे १५१३९).
द्वागीर हितेच्छ; द्वितास्तव ईश्वर प्रार्थना
करणात्. " ऐसेच हरपडी सत-किता-
यत पाठवून फकिराचे सवर घेत असले
पाहिजे; आम्ही द्वागीर असो " (पारसनीस-अप ३०७).

द्वाही; दोही (स्त्री०) शपथपूर्वक अडथळा.
" बहिर्जीनें आपलें घर शेकेंकारिलें त्यास
मल्हारजीनें द्वाही दिली " (राजवाडे
६१८). " दोही दिली " (राजवाडे ६११६)

दखल (पु०) [अ० दाखल] प्रवेश; दबळा-
दबळ; ताबा; उत्पन्न; हज्ज; ताड्यांत;
समाविष्ट; श्रुत; माहीत. " लडाईं न होतां
किह्यांत दखल शाला " (राजवाडे ५१६२).
" एकदों रोजांत कितेदारीची दखल
घेऊन " (राजवाडे १०१३४२). " कुल
राज्य आपलें; देखील कर्नाटकही आप-
णांस सारें दखल आहे " (चित्रगुप्त
१२०). " कोणी चोरून ठेविलिया
आणि सर्दारास दखल जाहलिया त्यास
शिक्षा करावी " (चित्रगुप्त ३७).
" राजवाज खरें हें राजश्री उपाध्याय
व आपा प्रतिनिधी व चिन्तो महादेव
आदिकडून सर्वास दखल आहे " (राजवाडे ८११९८).

दखल-बाज-दाखल केल्यानन्तर नमूद;
दाखल. " त्या पेकीं मजुरा दावयाचे
करार केले तें दखल-बाज बार केले
असेत " (वादसमा १११७५).

दखालिरी (स्त्री०) दबळादबळ; माहिती;
उत्पन्न. " बापाजी मुसल्मान यासी
दखलिरी करावयास गरज नाही " (राजवाडे १५१२९). " याप्रमाणें वर्त-
मान कच्चे स्वामीस दखलिरी असावी
म्हणोन लिहिलें अर्जे " (राजवाडे

११२२९). " तुम्हास काहीच पर्गणे
यांत दखलिरी न जाली " (राजवाडे
११२३१).

दग्दगा (पु०) [अ० दध्दधा] भीती;
दहगा; आजार. " पाजमुळें इतर दोलद्वार
वगेरे पासून स्वस्थता; कोणाचा
दग्दगा चाळगावपाचें कारण नाही " (राजवाडे ५११७०). " मुलाना हुसोन
पेटेकर हर एक चाबें गांवांत दग्दगा
देतो म्हणून तप्तीलें कलमी केलें तें
अपां जाहलें " (पारसनीस-अप २३८)

दमलबाज [फा० दधलबाज] फसव्या;
कपटी; दगेसोर.

दमलबाजी (स्त्री०) [फा० दखलबाजी]
दगेसोरी; कपट; कापट्य.

दगा (पु०) [फा० दघा] फसवणूक; घात;
धोका; अपाय. " तराविड्यांस व लोकांस
सर्वथा दगा होऊं देऊं नये, आपणांस
राखून गनीम घ्यावा " (मराभा ३८).
दगा साणें = फसणें. दगा देणें = करणें =
फसविणें; घात करणें.

दगाई [फा० दघाई] दगेसोर. " पांच-
पन्नास दगाई होते ते काढून दिले " (होके ११६).

दगावणें = धोक्यांत सांगडून मरण पावणें.
दगेसोर [मराठी प्रयोग] दगेबाज.
" शिवाजी गोठा दगेसोर आहे " (सभासद २९).

दगेसोरी (स्त्री०) दगलबाजी.

दगेबाज; दगाबाज [फा० दघाबाज]
कपटी.

दगेबाजी; दगाबाजी (स्त्री०) [फा०
दघाबाजी] कापट्य.

दह्ग [फा० दह्ग] विस्मित; चकिन;
दिडमुद; हतबुद्ध; निमग्न; गर्क. " तोण्यांत
हाताची अडगुली घालून दह्ग जहाला "

(चित्रगुप्त ५५). "परच्याच कार्भारत राजश्री सरामी दङ्ग आहेत. त्याही होऊन आम्हांत निरोप याचा तर आपले कार्भारत गिरीफदार । "

(साने पयाय ६०)

दङ्गल (पु० खी०) [फा० दङ्गल्]

जमाव; गर्दी; कल्होळ; कुस्त्यांचा फड.

दमर (न०) [अ० दम्तर] फडक्यात

बाग्यलेला लेसी कागदांचा गट्टा; मुलांची पाटीयुक्तें देवण्याची पिशवी; कचेरी.

दमदार (पु०) [फा० दम्तदाई] कागद-पत्रांची फाळणी घेणारा अधिकारी.

दमरी (पु०) [फा० दम्हरी] दमदार.

दमबन्द (पु०) [फा० दम्तबन्द]

कागद पत्रें जुळवून व्यवस्थेनें देवणारा; जुळवून व्यवस्थेनें देवलेले.

दफन (न०) [अ० दफन] पुरणी,

मूठमाती; पुरलेले.

दफनणें पुरणें. "दफनावयास" (मगाचे

धोशा ६५). "अफगानानाकडील

मूढधे दफणाऊन टाकावे" (ऐस्कुले ७२).

दफा (खी०) [अ० दफआ=वेळ] कलम.

"इह्यजानीं सात दफेची या(द)-दास्त पाठविली" (राजवाडे ७१३).

दफातें (न०) [अ० दफआव] स्मरण-

वही; घडलेल्या गोष्टींचें टांचण (पाच ५९).

दफिना (पु०) [अ० दफीना] कुणगा,

पुरलेले धन.

दफे [अ० दफअ] प्रतिकार; दृष्टवणूक.

"तोही वेदा राणोजी घोरपडाचा माळून काढून दूर दफे केला" (राज-वाडे १५१९).

दफेदार (पु०) [फा० दफअ-दाई]

रिसाल्यांतला हलक्या दर्जाचा अधि-कारी; सपेदेवाला.

दफे-रफे (खी०) [अ० दफअ-रफअ]

फडधा; व्यवस्था.

दब्दवा (पु०) [अ० दब्दवा] वेभव;

दराण. "या दब्दव्यानें मुकालिकाचे

हावास (हवस=महत्वाकांक्षा) निषे-न जावे" (सरे ८१३५५).

दबिर (पु०) [अ० दबीर] राज-

चिटणीस; डधीर.

दम (पु०) [फा० दम्] श्वास; जोर,

ताकद; विश्रान्ती; अवकाश. दम सार्णे-धरणें-मारणें = विश्रान्ती घेणें; धाम्भणें.

दम टाटणें = दम कोण्डणें, दम देणें-

भरणें = कसरिणें, धमकावणें. दम

लागणें = धकल्यामुळें श्वासोच्छ्वास काटिण व जोगणें होणें.

दमास येणें = धकणें.

दम-दिलासा (पु०) धीर-समाधान

(यादवमा २१२३०).

दमानें सावकाश; आस्ते आस्ते.

दम्दार लावकर न धकणारा, जोदां,

उत्ताही.

दम्दमा; धम्दमा (पु०) [फा० दम्दमा]

गोचत; नगारा; तोफा ज्या उच्चवट्यावर चढवितात तो; टप्पा-गुजरा.

दम्सर्द नामोहरम; थण्ड. "अमर्यादकांत

शासनें करून, त्यांचा संहार करून

दम-सर्द केलें; राज्य शधीनें राखिलें"

(राजवाडे ८११२५).

दमणें धकणें.

दमाविणें धकविणें.

दमा (पु०) [फा० दमा] श्वासरोग.

दमान (न०) [फा० दामन] शीड.

दमामा (पु०) [फा० दमामा] लहान

नगारा.

दमेकरी श्वासरोगी.

दर [फा० दर = आंत, हर = प्रत्येक]
प्रत्येक. " दर हर साल सुदृष्टताया
उजूर न कीजे " (राजवाडे २०१९).

दकार (पु० खी०) [फा० दकार = उप-
युक्त, जखर] जखरी; गरज; प्रयोजन;
सम्बन्ध. " पुस्तकाची जखर दकार
आहे " (राजवाडे ११६८). " मस्म-
लीचा दकार आहे (राजवाडे ३१२६९).
उपा येथें रहावयास दकार नाही " (पाय १९). " आम्हांस राजकार-
णाशी दकार नाही " (राजवाडे ५११६).

" आम्हांस माणसें ठेवायाची मस्तुत
दकार नाही " (मदपा ११२१).

" अग्र्या प्रामाणिकतेचा दकार त्यानीं
(= अन्नाजी माणकेश्वर यांनीं) टाक-
लासें दिसते " (साने-पपाव ३१०).

दर्किनार [फा० दर्किनार] बाजूस;
एकाकडे. " ते सर्व दर्किनार राहून
माणान साहेबच बाजोंगार होऊन ये-
अदयो करू लागले " (खरे ७१३५६७).

दकुंच कूच दर कूच; मजला मारीत मारांत.
" स्वाजउपरो दकुंच महादिवपरंत
जातो " (चन्द्रचूड-दसर १११०७).

दखास्त (खा०) [फा० दखास्त]
भागणी; भागणोजण; किर्याद.

दर्गा (पु०) [फा० दर्गाह] राजसमा-
मण्डप; द्वाार; मशीद; साधुसमाधि-
स्थान. " पेश अजी दर्गाह " (इम
६५) = या द्वाारापुढें. " दर्गाह-
घन्दगांस " (इम ६७) = हुजुरास;
स्वामीस.

दर्गाह [फा० हर्गाह] केव्हाही; हर्गिज-
" तुम्ही मोजे मज्जुरचे वाटेस दर्गाह
न जाणें " (राजवाडे १११३६).

" त्याणें आमचे (= बहेन्द्रस्वामींचे)
दर्गांस... तिनी गांव दरोबरत देऊन
चालवीत होते " (पारसनीस-मप
२९६).

दरुंजर (खी०) [फा० दरुंजर आझार्ही
रूप दरुंजरतन् (= सोडजें, क्षमा करणें)
याचें] दुर्लक्ष्य; क्षमा. " जरी तुम्ही
हे गोष्टी चरम-पोशी करून दरुंजर
कराल तरी जिकडे वाजवी तिकडे पर-
मेश्वर आहे " (ऐटि ६०). " दरुंदर
करावी तर शहर ये-पदल जहालें हें
लोकिकांत, तेव्हां सावन्दगिरीस उचीत
तें जालेंच पाहिजे " (साने-पपाव
१२०).

दर्जबाब (पु०) [फा० दर्जबाब =
उत्तरी] उत्तर. " त्याचा दर्जबाब-
कलकत्तेकर यांनीं निगारा केला " (राजवाडे १०१९६४). " श्रीमन्त यांचे
दर्जबाब आले ते गदगकर कडणीस
यांकड हजर आहेत " (खरे ८१२०१).

दर्जा (पु०) [अ० दरजा] पायरी;
पदवी; योग्यता; मुद्दा; गोष्ट. " येथें
सर्व दर्जे शोलण्यांत येतील " (राज-
वाडे ५१७७). " हे सर्व मरातय व
दर्जे नवाय घडाद्वर यांचे ध्यानांत
आहेत " (राजवाडे १११९१).

दर्जाब (पु०) दर्जबाब. " पकिलानें
जर्जाबा दर्जाब व नजरची पायती
व मेहेरबानगीचा सिलत यावा म्हणून
सवाल केला आहे " (दिमरा ११७३).

दर्जाब-नामा (पु०) उत्तर-पत्र (दिमरा
२१९१).

दर्जी (पु०) [फा० दर्जी] शिम्पी.

ददं; दरद (खी०) [फा० दर्द] दुःख;
सुख; कर्तव्य; मर्म. " एजवे कुशीस
पार्थीत-पापूचा दर्द भारी " (राज-

वाडे ७।१०७). "आमची ददं येणें तर त्यांस येईल; आम्हांस संसारनिवा- हाचें सड्कट मात जाहलें. ... या गोष्टीची ददं श्रीमन्त रावसाहेबां मनांत आणून ये गोष्टीचा विचार न केला तर ज्या गोष्टी मातवारीच्या आजपर्यंत चालल्या त्या तर सुटत नाहीत. " (सरे ८०८). "दर्यांत ददं जाणता " (चित्रगुप्त ८). "पेय्यापुढें कोणाचा स्नेह भोंड मुवत नाही; त्यांस ददं कोणाची वाटत नाही " (सरे ११।६१७२). "हाव भाव तुजमधें पडून भरल्या इशकी ददां । विपरी पुर्याचा तिथेंच मुदां " (मभाकर २३०).

दर्दी (पु०) [८१० ददं] नज्ज, गह्वर जाणता. "आम्ही तर दर्दी इशकाचे भुकेले माणी । शेषट कर सत्ते तूं आहेस गुणाची खाणी " (मभाकर १६४).

दर्पेश [का० दर्पेश] पुढे "मुलाजन्तोचा मज्जूर दर्पेश केला " (राजवाडे १। १८७).

दर्बार (पु०) [का० दर्बाइ] राजसभा. दर्बार-खर्च (पु०) "गांवचे हिशेब सर्का- रात पटविण्यामाठी नेधील हिशेब- निसाला लांच यावा लागे त्याला दर्या- सर्च कार्कुनी किंवा अन्तरध म्हणत " (गाविगाडा ५६).

दर्बागी राजसभासम्यग्नी; राजसभेचा घटक; वेभवसम्पन्न; विशेष शिष्टाचारास अनु- सरून असें

दर्मजल कूच-दर-कूच; सारख्या मजला मारीत. "श्रीमन्त .. मुरापुराची सण्डणी बुकळून दर्मजल कनारिकांत जाणार " (चन्द्रचूड-दसर १।१०८).

दर्महा (पु०) [का० दर्माह = महिन्यांत] प्रायेक महिन्यास; माहीना, पगार. "दहा

पल्लेणें इद्मजी मुम्बईतून आणविलें आहेत; त्यांत निमे पल्लणाचा दर्महा निजामअल्लीखान याणां यावा असें करारांत नवाबासी आहे " (सरे ८। ४१११). "काहीं दिवस दर्महा हलका करून देऊन " (मराचिथोरा ५२).

दर्यात (पु०) [का० दर्यात] मध्य, मध्यस्थ; जबाबदार. "पादशाही बन्दा, त्यास पादशाहा सफराजी करितोळ. तुम्हां त्याचे दर्यात नाही " (सभा- सद ४२). "दर्यातार्नी प्रथम भेटी घेऊन नंतर महाराजांनी भेटावें " (चित्रगुप्त ११०). दर्यात येणें = मध्यस्थी करणें (सभासद १०).

दर्यातकी (स्त्री०) मध्यस्थी. "दर्या- तकी बाळाजी शेते वगैरे मण्डळी करीत आहेत " (सरे १०।५२५६).

दर्यात-गिरी (स्त्री०) मध्यस्थी. "ते आमचे सेवक ... त्यांची दर्यातगिरी तुम्हांकडे नाही " (चित्रगुप्त ६९).

दर्यान्दार (पु०) मध्यस्थ. "दर्मा- न्दाराकडील लवाही असेल; विवागने घ्यावें " (सरे १०।५६१०).

दर्या; दरिया (पु०) [का० दर्या] समुद्र.

दर्या-गर्क समुद्रांत पाण्याखाली गेलेली. "दर्यागर्क खाजणी जमिनीत घाब- बन्दिस्त करून नूतन शेत होय " (वाड-समा २।२४३). "बहुत तराण्डी दर्यागरक जालीं म्हणोत बाबमी आली आहे " (सरे १२। ६८४२).

दर्याई [का० दर्याई] समुद्रावरील. "दर्याई व सुरकी फौजा. "

दर्यात; दर्याती (स्त्री०) [का० दर्यात] समजणूक; आकलन. दर्यात करणें = समजणें, आकलन करणें.

दर्यावर्दी (पु०) [फा० दर्या-नवर्द+ई]
सलाशी; नावाडी; सारवा.
दर्दवंत [फा० हववंत्] नेहमी. " मौजे
केळगांव यास दर्दक मुजाहीम काय
सबब होत असतां ! " (राजवाडे
१११३६).
दर्याजा (पु०) [फा० दर्याजा] द्वार;
महाद्वार.
दर्यान; दर्यानकरी (पु०) [फा० दर्यान्]
द्वारपाल; द्वाररक्षक. " शहरचे दर्यान-
करी यांनीं राजाजीस मनाई केली कीं
नवाचाची पर्वानगी आल्पाशिशय जाऊं
नये " (राजवाडे ५११४१). " दर्याण-
कर " (होके ४२).
दर्वेश; दर्वेशी (पु०) [फा० दर्वेश]
फकीर.
दर्वेशी (स्त्री०) [फा० दर्वेशी] फकीरी.
दर्सदे शम्भरी; दर-शेंकडा. " येथें हंड्यां-
वर दर्सदे रुपये ३॥ प्रमाणें पुण्याशि-
फसयास भाष आहे " (मद्या २१५३).
दरक (पु०) [अ० दक्क] विचार. " उगीध
नार्दी लाऊन ठेवावें असा इतर सर्दा-
रांचा दरक " (सरे ११७८).
दरज; दरद (स्त्री०) [फा० दर्द] शिवण;
चीर; भेग; फूट; बान्धा. " घरांत कोटें
उन्दीर, विन्चू, किडा, मुद्दगी राही
अशी दर्द न ठेवावी " (मराआ३४).
" उभयतांही कनीत पावून निमालस
जाहले, तेव्हां दरज नाही असें वाटतें
आणि दरजही राहिली नाही " (सरे
७३२९७). " तुम्हांकडील उभें पडावें
असें बहुतोचि मते आहे. याजकृतिं
कोणाचे बोलण्यास दरज न चालेस
करावें " (सरे ५१२४४७). " नवाब-
साहेब यांनीं स्वामीचे वचनाचे लायक्री-
वर श्रीमन्तांशी मनःपूर्वक स्नेह केला

यांत किमपी दरज नाही " (साने-
पयाव २०२). " रतीतकी दरज
पडली असतां शत्रूस चळ किती येतें
याचा विचार करितान कीं नाही ! "
(साने-पयाव २५२).
दरजिरी (स्त्री०) जुन्यानें दिटांतल्या
दरजा भाणें.
दराज [फा० दराज्] दीर्घ; दोर्घाय.
" पादशाही दराज करावी " (इम१९).
" दराज काय लिहिणें ! मुस्ताक (= यमी)
जाणिजे हे किताबती " (राजवाडे
१११२९).
दरी-बाय [फा० दरीन्-बाय] या बाय-
तांत (इम ६७).
दरी-वस्त [फा० दरीन् वस्त] या वेळीं
(राजवाडे १५११५०).
दरी-बिला [फा० दरीन् बिला] या वेळीं.
दरी-धरत [फा० दरीन् धरत] या
गोष्टीत; या स्थितींत (राजवाडे १९१८).
दरिद्ग (पु०) दिरिद्ग (राजवाडे ८१
२१३).
दरुणो महाल (पु०) [फा० दरुनी =
आनील अन्नःपूर; जनाना.
दरोग [फा० दुरोश्] सोटा. " त्यावर
इन्साफ करितां दरोग-घातील दिसोन
आलिया उपेरी दूर केला " (राजवाडे
२०१४७).
दरोगा; दारीगा (पु०) [फा० दादया]
अधिकारी देखरेख ठेवणारा; पोलीस
अधिकारी, मुकादम. " महमद-पन्हा
दारोगा इकान्या वा यास हुकूम जाला "
(राजवाडे ७१००).
दरोघस्त [फा० दरोघस्त्] सर्व, तमाम;
विल्लूळ. " दरोघस्त दक्षण साध्य
होऊन फत्ते जाली " (मराबिस २४).
" सीचें व चिराजिवाचें दर्शन दरोघस्त

नाहीं" (सरे ६१२६५४). "लश्करांत व हशमास्त व गडास्त एकन्दर मोकारो महाल गांव दरोबस्त देणें नाहीं" (सभासद २४).

दल-बादल [फा० दिल्यादिल् = शहाज-हानच्या डेन्याचें नांव] भव्य व शूद्र-गारलेला (डोरा).

दलाल (पु०) [अ० दलाल] मध्यस्ती; अडत्या.

दलाली (स्त्री०) [फा० दलाली] अडत; अडतीचा धन्दा; अडतीची मिळकत.

दवा (स्त्री०) [अ० दवा] ओषध.

दवाखाना (पु०) [फा० दवाखाना] औषधालय.

दवादवी (पु०) [फा० दवाद्व धावा-धाव] जाघद; हकारा.

दशा (स्त्री०) [फा० दसा] बखाच्या टोंकाचे उमे दोरे.

दस्तक (न०) [फा० दस्तक < फा० दस्त-स्त] स्वहस्ताक्षरी, पत्र; सही; निशाणी.

दस्त (पु०) [फा० दस्त] अधिकार; अम्मल; सारा; पटी; हात; ढाळ; जुलाच.

"डोळे झांक करून, काजिया सोडून तसेंच देशास पावें तर तमाम दस्त उठेल" (राजवाडे ३११४९). "नाकु-वत, त्यांतून पांचसात दिवसांपासोन दस्तही दोन तीन होतात" (राज-वाडे ७१९९). दस्त करणें = जिवन्त धरणें.

दस्त-अमल (पु०) गांवचा वसूल; हिशेब. "दोन्ही चावर इनाम चालत होता कीं नाही हें दस्तामली रुजू पाहणें" (राजवाडे १५१२०). "ये गोष्टीची चरी चौकशी करून दस्तामली बतन्दा-

राजवेळी दोन्ही चावर चालवणें" (राजवाडे १५१२०१).

दस्तक (पु०) [फा० दस्तक] पवांना; लायसेन्स. "ऐशास मार्गानें जकाती-विशीं वगैरे हरएक विशीं उपसणं होऊं नये. ये विशीं दस्तक द्यावें" (सरे ८१४२४९).

दस्तगिरी (स्त्री०) [फा० दस्त-गिरी] मदत; साहाय्य; स्नेह; रुपा; बद्धता. "श्रीमन्त माझी दस्त-गिरी करितील तर चित्तानरूप सलूस करीन" (राज-वाडे १११५७). "भोमसिद्दाचाची दस्तगिरी राणासी करून दिली" (दिनरा २१९९०). "मिजां इस्मालवेंग दस्तगिरींत आला" (= बद्ध, हस्त-गत साला) (दिनरा २१२६).

दस्तगीर [फा० दस्त-गीर] बद्ध. "तो-तया ... राघोजी आडूये पाणी दस्त-गीर करून आणिला" (सरे ७१३५७१).

दस्त-दराजी (स्त्री०) [फा० दस्त-दराजी] जुलूम. "चाजे विलायत सिवा मलकत नामें आपल्या दकंबजेंत आणून दस्तदराजी करितो" (राजवाडे १७११६).

दस्त-पन्जा (पु०) दस्तक; पवांना; कौल; अभयपत्र.

दस्त-रस (पु०) जम-रस; चंदोवरत. "दस्त-रस सर्व आपला आहे तसाच असों द्यावा" (एटि २१७२).

दस्त-रुमाल (पु०) [< फा० रुमाल = तोण्ड पुसण्याचें फडकें] हातरुमाल. "वेराग्याच्या वेगानें फडकणान्या भगव्या झेण्ड्याला दारूबाजाचें तोण्ड पुसण्याचा दस्तरुमाल केला" (गड-करी राजसंन्यास ७५).

दस्ता (पु०) [फा० दस्ता] चोर्वात कागदांची गड्डी; यत्ता; मूठ; पकड; चन्दुकीची पकड; भाता.

दस्ताना (पु०) [फा० दस्ताना] लो-
सण्डी हातमोजा; हस्तश्राण.

दस्तार (स्त्री०) [फा० दस्ताऱ] पागोटें.

दस्तार-बदल (स्त्री०) परस्पर पगड्या बदलून स्नेह कायम करणें; पगडीमाई होणें. "इकडे गुलाम कादर व इस्माईल बेग यांती परस्परें सख्य होऊन दस्तार-बदल जाली" (दिमरा ११२०४).

दस्तार-बन्द [फा० दस्तारबन्द] पगडी-
पाला. "पलटणापेकीं दस्तारबन्द व छो-
ल्दार् (= सोजीर) व नुद्वस्वार" (सरे ८१४०८).

दस्ती ज्यावर कर आहे असा. "बागावती
दस्ती झाडे" (वाड समा २१२५९).

दस्तुरी (स्त्री०) [फा० दस्तूरुई] रस्ता-
पट्टी; रस्तापट्टीचें नाकें.

दस्तूर (पु०) [फा० दस्तूर] पद्मानगी;
कचुली-सही; नियम; वहिवाट; पार्शी
धर्मगुरू. सही दस्तूर सुद्धा=मही स्वतःच्या
ज्ञानची असे.

दस्तूरुल्ल-अमल (पु०) [अ० दस्तूरुल्ल
अमल] वागण्याचा नियम; शिरस्ता.
(ऐम्कुले ४५).

दस्तेवज (पु०) [फा० दस्त-आवांश]
हक्कपत्र; प्रमाणपत्र.

दस्तेवजी प्रमाणभूत; विश्वसनीय.

दहशत; दास्त (स्त्री०) [अ० दहशत]
भीती; धाक; धडकी. दहशत घेणें-सागें
= भिकून जाणें.

दहा [फा० दह-सं० दश] दश.

दाइमी; दायमी (स्त्री०) [अ०
दाइम=मदाचें] कायमची देणगी.

दाइया (पु०) [अ० दाइया] इच्छा.

"इइयज दक्षणाचा दाइया ठेवून न
होण्याचे मन्सरे बांधितात व खूब
मकर ही (=कसवणुकीची विद्या) जाण-
तात" (राजवाडे १०१६७). "सर्व
मुलूक कचजा केला, दक्षणाचा दाइया
राखितात" (राजवाडे १११३८).

दाई (स्त्री०) [फा० दाया] उपमाता;
आळान्तणीची सुटका करणारी स्त्री;
मुलाला बाजापला ठेविलेली स्त्री.

दाई-मुदई (पु०) [अ० दाई=बोलाव-
णार; अ० मुदई=तण्टा करणारा]
वादी-प्रतिवादी. "हद्दीं जन दाई-मुदई
बोलाऊन आणून" (राजवाडे
२०१६०).

दाईम; दायम [अ० दाइम] कायमचा.
"तूं दाईम हलाखोर आहेसी" (राज-
वाडे १५१३१). "व त्याच पत्रांतु दाईम
सलूस आहे" (ऐटि ४८).

दाखल [अ० दाखल] आगत; प्रविष्ट;
नोन्दलेलें; नमूद; धुन; ज्ञान; सारसैं.
"कोणी चोळन ठेवील, आणि दाखल
सर्दारस जहालियानें शासन करानें"
(सभातद २३). "बेऊल शहर
दइयानें मोडून उद्वस्त होऊन
जइगलादाखल जाहले होतें" (राज-
वाडे ३१५१७). "ऐरात पण्ढरूर तूत
शहादाखलच (= शहरजाच)
आहे" (सरे १०१५२००).
"शिन्देही केदे दाखल आहेत" (सरे
१०१५५१७). डेर दाखल होणें = गोटांत
रहावयास जाणें.

दाखला (पु०) [अ० दाखला] पावती;
नोन्द असल्याचें प्रमाणपत्र; सर्ति-
किकेट; उदाहरण; अनुभव; पडताळा,

“ आम्ही चाकरी करूं तेव्हा दाखला पडन जाईल ” (ऐस्कले ६२). “ तुमचे दाखल्यांनीं [= पाहून] लोकांनीं करावें तें दुसरे अगोदर करितात आणि तुमचें कांहींच नाही ” (सरे ५१२४७७). दाखलेशीर विश्वसनीय; सप्रमाण. “ आमचे दोलतींत हालीमाजी होत गेल्या मुखें कागद पत्र दाखलेशीर राहिला नाही ” (राजवाडे ११३१२).

दाग-चेहरा (पु०) शरीराच्या साणा-सुणांचें टांचण. “ दाग-चेहरे करून रोजमरे कितेकांचे जारी जाले ” (राजवाडे ७५५).

दाग-दोजी (खी०) डागडुजी. “ जुने (जीन) कामास चेईं जोगते असतां ते दाग-दोजी करवून नीट करावें ” (सरे ७१३३४७).

दाणा (पु०) [फा० दाना] धान्याचा कण; धान्य; गोळी; नग. “ आम्हे मुरब्द्यास दाणे शुमार पन्नास ” (राजवाडे २२१०५). “ उतरण्डीला नसेना दाणा पण दादला असावा पाटील राणा ” (मराठी म्हण- गाविगाडा).

दाणादाण (खी०) [फा० दाना-दाना] विकीर्ण; फांकाफांक; पाड्गणी.

दाणेदार [फा० दानादार] कणीदार. दाणा; दाना [फा० दाना] झानी; शाहणा; हुशार; गुणी. “ दुस्मान दाणा गेला ” (मराचियोशा ८५). “ आपण दाणा व दुरन्देश आहेत ” (राजवाडे १०१२१३).

दाणी [फा० दान] हा प्रत्यय आलय या अर्थी वापरतात; उदाहरणार्थ अत्तर-दाणी.

दाद (खी०) [फा० दाद्] न्याय. “ हा चालवून तुमची किस्त अदा करावी

तर न्याय-दाद नाही ” (राजवाडे ५११३७). दाद घेणें = तक्रार ऐकून न्याय देणें

दादी-फियादी न्यायवाचक. “ या उरी कोणी दादी-फियादी आल्यास हुजूर पाठवावें ” (राजवाडे ७१२९).

दानत; यानत; यानती (खी०) [अ० दियात] धर्मपुद्दी; प्रामाणिकपणा; नेकी; सचोटी.

दान-दार [फा० दियात-दाद] प्रामाणिक.

दानत-दारी; यानत-दारी (खी०) प्रामाणिकपणा. “ चाकरी स्वच्छतेनें घेतला तर सर्वही यानतदारीनें होईल ” (राजवाडे १४१५१). “ रुपया यानत-दारीचे रीतीनें साधून तक्रारच्या कर्जास हात लायावा ” (राजवाडे ३११४६).

दाना [फा० दाना] जाणता; शाहणा. “ त्यास आपण दाना दुरन्देशी आहेत ” (सरे ९१४०३३).

दानाई (खी०) [फा० दानाई] शाहण-पण. “ ही दानाई ईश्वरानें ज्यास बक्षीस केली त्याचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम ” (राजवाडे ५१८६).

“ हे गोष्ट करणें दानाई व दुरन्देशी-पासोन दूर आहे ” (राजवाडे २२१६१).

दाम; दवाम [अ० दाम] चिरायू असो.

दाम इक्बालहू [अ० दाम इक्बालहु] त्याचें सुदैव दीर्घायू असो. “ दवाम यक्बालहू व इज्जालहू ” (इम ६५) [त्याचें सुदैव व वैभव ही चिरायू असोत].

दाम पस्लास हू [अ० दाम इस्लासहु] त्याचा विश्वासूपणा, स्नेह चिरायू असो (राजवाडे १५१२५२).

दाम दौलत हू [अ० दाम दौलतुहु] त्याचें राज्य चिरायू असो.

दाम मुल्क हू [अ० दाम मुल्कुहु] त्याचें राज्य चिरायू असो.

दामन-गीर (पु०) [फा० दामन-गीर] वख धरून ठेवणारा; दावेदार.

दायरा (खी०) [अ० दाइरा] टिमकी. दार-नादार ऐपतदार-गेरऐपतदार. " या-करितां दार-नादार पाहून येणें तें ध्यावें " (साने-पयाव ५७).

दार-मदार (पु०) [फा० दाइ-मदाइ] ठराव; फार. " स्वामीसी कोणेही प्रकारें बिघाड न करावा व होऊं न यावा; दार-मदारानें चालावें " (राजवाडे १११).

दारू (खी०) [फा० दारू] मद्य; औषध; घटुर्कोत टाकण्याची ज्वाला-घाही पूड; धाळत.

दारूकाम (न०) आतऱ्याजी; आतऱ्याजीची सामुमी.

दारू-खाना (पु०) दारूचें कोठार; दारू-काम.

दारू-गोळा (पु०) अम्यस-सामुमी.

दारू-कुल्सरा (पु०) शराब. " फिरङ्गी गोरे व फिरंगीव जदी... यांस दारू-कुल्सरा नेहमी पाहिजे... आपलें सग-पुरती भट्टी लाऊन दारू करतील, त्यांस कळू देजें " (वाडसमा २३००).

दारू-वाज मयपी.

दारोगाजी; दारोगी (खी०) [फा० दारो-घगी] दारोग्याचें काम; आधिपत्य. " नजीवखानास तोफसल्याची दारोगी साह्यावी " (राजवाडे ६१८३).

दारिचनी (खी०) [फा० दार्चीनी] एक वनस्पती.

दाहन (न०) [फा० दालान्] सभा-मण्डप; हॉल; सोपा.

दावण (खी०) [फा० दामान्] घोळ; फेर; डोहगराची वाजू. " जिना उतळ लागले. श्रीमन्तांच्या झग्याची दावण मागले पायरीवर पडली " (इव २६).

दावण-गीर [फा० दामन-गीर] दावे-दार. " तुमचा दावन-गीर होईल " (जोरा ८३).

दावा (पु०) [अ० दअवा] मागणी; फियाद; भाण्डण; वेर; हज्जा. " राजे आपलें इमान राखून ऐवज अदा करि-तील तरी ब्याजाचा दावा करणार नाही " (साने पयाव ४००). " बळ-कट सालें म्हणजे... दावे दंपडे करावे " (मराभा २३). दावा लावणें=शत्रुत्व पुकारणें; भाण्डणें; फियाद गुदरणें. उभा दावा=तोंड वेर. दुस्मान दावा=कट्टें वेर.

दावेकरी; दावेखोर; दावेदार (पु०) [फा० दअवा-दाइ] मागणी कर-णारा; घनको; शत्रू. " चडू पादशाहाचे आपण दावेदार " (सभासद ४५).

दावेखोरी; दावेदारी (खी०) [फा० दअवा-दारी] वेर.

दास्त (खी०) [फा० दाश्त] रक्षण; निगा; शुश्रूषा. " जसमांची दास्त लश्करीत न होय, म्हणून चडकापुरी पाठविले आहेत " (सरे ६१८३२).

दास्तान (न०) [१ फा० तोस्तान दाश्त] सांठा; कोठार; सांठवणूक. " सकारचे दास्तानापेकीं नूर्त गोळे फाय फर्मास येतील हे यापयाची आज्ञा घाली पाहिजे " (सरे १२६२४४). " नरुत नाणें व गळेचे दास्तान बगैरा जिन्नस (चित्रगुढ ३५). " जिन्नस फरोक करणें; जर किमतीस फारच अजमातें

तोटा येऊं लागल्यास दास्तान करून ठेवणें" (राजवाडे १२।१३३).

दास्तान्दार (पु०) कोटावळा; कोठारी.

दिक; दिक्क (स्त्री०) [अ० दिक्क]

क्षीण; म्रस्त; सण्या; काळजी; पर्वा; भीड; अडथळा. " हगवणीनें दिक्क झाले आहेत " (खरे १०।५२७३).

" सुशीच्यातोका सोडल्या; परन्तु अन्तर्घामी नचाय बहुत दिक्क व विचारांत "

(राजवाडे ५।१६२). " वपनीचीं मजीं सर्चांचीं बोट पडल्यामुळे दिक्क आहे "

(खरे ११।६००९). " येथे दिक्क कोठें आहे! राज्य चुडते ही काळजी कोठें आहे! " (खरे १०।५३४३).

" आज शिन्दे बहुत वाडले आहेत, काहीं दिक्क राहिली नाही. तर शिन्दे यांस जरय घेते असा मन्तवा योजिला आहे " (खरे १०।५३४४).

दिक-हर्कत (स्त्री०) अडथळा. " हे करून दिले इनामती कोणी दिक्क-हर्कत करणें निश्चय नाही " (राजवाडे ३।५०२).

दिक्कत (स्त्री०) [अ० दिक्कत] सूक्ष्म दोष; शङ्का; अडचण; तडणी; हर्कत; आक्षेप. " इद्मज् दोनी दोलतीत (निजामाच्या व पेशव्याच्या) पाय घालतात यांत दिक्कत नाही " (खरे १२।६८३४). " नसती दिक्कत घेऊन कथळे करूं लागले " (राजवाडे ३।५५५). " सज्जाना देतात परन्तु धोडकीसी दिक्कत आहे... येथें सज्जानियांत पैका नाही " (राजवाडे १।२६). " जे दिक्कतीनें आणि जगांत मारी म्हणून आढरें माणसें म पावली " (दिमाख २।८७).

दिगर [का० दिगर] अन्य; आणखी; मळतें; उलटा. " मध्ये कोण्ही जो दिगर करील त्यास तस्यी करूं "

(राजवाडे १।४८). " बाद कर्नेल गाडर याचें बोलणें व नजर पहिली राहिली नाही! जगाय दिगर, सवाल दिगर (= मग एक व उत्तर मलनें) करूं लागले " (खरे ७।३५७४).

" तरी हे भाऊकडील सरज्जामी गांवाचा बन्दाघस्त करितील; आपणा-कडून येविसी दिगर जायसाल नसावा " (खरे ११।५६५४).

दिगर-जान [का० जिगर व जान] जिवश्रकण्ठ्य; जानी.

दिगर-बाद = अवान्तर. " दिगर बादे चौकी बादराहाचे अडोच तीनशें मेले " (इम १९९).

दिदवान (पु०) [८ का० दीदवान] पहारकरी. दिदवानी हकारे = वेहेळणी काणारे जासूद (इम १०).

दिदार (पु०) [का० दीदाद] चेहरा.

दिम्मत; दिमत (स्त्री०) [अ० हिम्मत] जिम्मा; हवाला; तेनात; सेवा; स्वाधीन; निश्चय. " जे काय सालाबाद असेल ते निश्चकर गोसावी पास देविले असे, याचे दिमती करणें " (राजवाडे १५।१७९). " रघुनाथ यादव धिन्नगुप्त दिमत राजमन्दिर " (धिन्नगुप्त १३०). " देवाच्या वेहतीस कोटी तुझ्या देहाच्या दिमतीला जोडल्या हातीं उभ्या राहतील " (गडकरी राजसंन्यास ५०)

दिमती; दिम्मत-गार सम्यधी; दिमतीचा (वाडसमा १।९८).

दिमाख (पु०) [अ० दिमाख]; गर्व; तोटा; डोल.

दिरङ्ग (पु०) दिरङ्गाई (स्त्री०)
[फा० दिरङ्ग] उशीर, विलम्ब; रेड्-
गाळणी. " उजूर व दिरङ्ग केलिया
मुलाहिजा होणार नाही " (राजवाडे
१५।२२२), " थाजउपरी दिरङ्गाई-
साली घातल्यास संस्थान राहणें कठिण
(पेदसमा १९५).

दिरम (पु०) [फा० दिरम] दोन आणे
किंमतीचें चान्दीचें नाणें. " सर्कारचा
दाम-दिरमतफावत न करणें (राजवाडे
२०।३०२).

दिलआरामी; दिलारामी (स्त्री०) सुशाली;
आनन्द; सन्तपण. " तुम्ही आपली
आत्तुख-सुख लिहून दिल-आरामी
करीत जाणें " (राजवाडे २२।६५).

दिलबा [फा० दिलबा] यथास्थित.
" तुम्ही व रावपन्तमधान सातजुंवेनें
दिल्ला तदाळक अमलांत आणावा " (दिमरा १।०).

दिल्लुलासा (पु०) [अ० सिलास्
शुद्धता] शुद्धभाव; दिल्लफाई; मनमो-
कळेपणा; समाधान. " दिल्लुलासानें जाय
दिला नाही. " (सभासद् ३९).
" भोगलाईचि लश्करांत गोपाळराव
होते राजकडे समजाविसी करितां
मध्यस्त पाठवून त्यांचा दिल्लुलासा करून
मड्डपळेदेस आणिले " (राजवाडे
११।५९).

दिल्लुशी (स्त्री०) [फा० दिल्लुशी]
सन्तोष; आनन्द.

दिल्लुमी (स्त्री०) [फा० दिल्लुमी]
प्रेम. " बहुत मेहेबानी व दिल्लुमी
करून... कुशल वर्तमान पुसिलें (पद-
मव ७८).

दिल्लारी (स्त्री०) [फा० दिल्लारी]
दुकस; घेदिली; पराडमुखता.

दिल्लीर [फा० दिल्लीर] दुःखी; असन्तुष्ट
वेदील.

दिल्लुमई; दिल्लुमाई (स्त्री०) सात-
जुंमा; हृदय-मीलन. " भाऊची माकंत
महादजी शिन्देची दिल्लुमाई-केली " (पदमव ७७).

दिल्लुमीयत (स्त्री०) [अ० जर्म्दय]
सातजुंमा; समाधान; निःसंशयता.
" तर मोहीची दिल्लुमीयतीनें आपले
फदीम ठिकाणास पावपाचें... केलें
पाहिजे " (राजवाडे ३।९१).

दिल्लोई (स्त्री०) [फा० दिल्लोई]
सान्त्वन. " तुम्ही आमचे तर्फेनें यांची
तशफही व दिल्लोई करावी " (राज-
वाडे २२।२५).

दिल्लाजुगी (स्त्री०) [मराठी समास]
हृदयानन्दवान. " आपली सैर-सुखी
कलमी करून दिल्लाजुगी करीत असलें
पाहिजे " (राजवाडे १०।१६५).
" हमेशा कितायत पाठऊन दिल्लाजुगी
करणें दोस्तीचे जुगां लाजून असे " (साने-पयाव ४९१).

दिल्लुया फा० [दयांदिल्ल] उदारधी.
" दिल्लुयाक दिल्लुया इलाही मेहेबान सान " (पारसनीस वप ३०७).

दिल्लार [फा० दिल्लार-जणपी] सहृदय;
उदार.

दिल्लारी (स्त्री०) [फा० दिल्लारी] उत्ते-
जन; सातजुंमा. " सन्वणीचा वस्त
आहे; तफवा-दिल्लारी पाठवणें " (राजवाडे १६।३३).

दिल्लिलासा (पु०) दिलासा. " दिल-
दिलासा देऊन " (चित्रगुप्त ११).
" दिल-दिलासा होऊन " (चित्रगुप्त ४६).

दिल्देही (स्त्री०) [फा० दिल्देही]
उत्कटता. " कित्येक सर्दोर कामका-

दुम्बाला; दुमाला [फा० दुम्बाला] माणे.
 पाठलाग; ताकूच. "एक ससा पेदा
 जाला. त्याने कुतरियाचा दुमाला घेऊन
 फतरा मारिला" (भाइसम १८३ पाव
 २०८). दुम्बाला करणे (राजवाडे ८१)
 = परत हवाली करणे. दुमाल्यास (मरा-
 ण; पिथोशा ६९) = मागाहून. दुमाल्यावर
 (पाव १२) = पाठीशी, मदतीस.
 दुप्पम [फा० दुप्पम] दुसऱ्या दर्जाचा;
 हातासालचा; गोंग.
 दु-मुतवजे [अ० मुतवजिहू] दुसरे.
 "येविषयी दु-मुतवजे करितात"
 (साने-पयाव १२३).
 दुर्वीण (खी०) [फा० दुर्वीण] दूरदर्शक
 यंत्र.
 दुरन्देश; दुरन्देशा; दुरन्देशी [फा०
 दूर-अन्देशा] दूरदृष्टी; दूरवर विचार
 करणारा; धूर्त. "आपण दाणा व दुर-
 न्देश आहेत" (राजवाडे १०१२१३).
 "त्यास आपण दाणा दुरन्देशी आहेत"
 (सरे ९१०३३). "बाळाजीराव काय
 दुरन्देश होते!" (राजवाडे ५१८६).
 दुरन्देशा (पु०) दुरन्देशी (खी०) दूर-
 वर विचार करणे; धूर्तता. "परन्तु कर-
 णांर्नी मात्र बहून दुरन्देशा पाहून
 चालत असावे" (राजवाडे ८१२२४).
 दुरस्ता = (रस्त्याच्या) दोन बाजूंनी (पाव
 ५१).
 दुरी-दराज [फा० दूर-दराज = दूर दूर,
 कुठेतरी] परागन्दा होणे; पाड्गणी;
 चेचिराखी. "रयेता बेदील होऊनु वाडी
 पडते; वाडी पडली म्हणजे दुरी दराज
 लागेली" (इम ४८).
 दुरुस्त [फा० दुरुस्त] व्यवस्थित; बरा-
 बर; निर्दोष; अचूक. "नेमिला जागा
 दुरुस्त मारणार असे" (मराआ ३५).

दुरुस्ताई (खी०) दिस्तकाई. "पास्पर
 दुरुस्ताई होय तर उत्तम आहे"
 (जोरा ५).
 दुरुस्ती (खी०) [फा० दुरुस्ती = सुस्थिती]
 दोष काढून पूर्ववत् करण्याची क्रिया;
 मरामत.
 दुरूक; दुरोख = दुतर्फा. "दुरूक राह
 न सोसे" (सरे १२१२) "इकडील
 मातवरांची लक्ष्ये दुरोख शाली आहेत"
 (मदवा ११३१).
 दुरोजा (पु०) दोन दिवसांचा सचं.
 "चाकीस पन्नास हजाराचें जवाहीर व
 फापड याणें फोजेस दुरोजा पुरण्ण
 नाहीं" (राजवाडे १२१०).
 दुवका [फा० दू-वक्] दुपार; दोन वेळा.
 "नित्य घां दुवस्ता पाणी भरावें, मा
 जें होणार तें होतच आहे" (राजवाडे
 ८१२०१).
 दुवस्वा [फा० दू-अस्वा] दोन घोडे ठेव-
 णारा. "दुवस्वास्वार" (वाडमा ११३३३).
 दुवा (पु०) [अ० दुआ] मल्लें होवो
 अशी ईश्वरास माथेंना; आशीर्वाद;
 विज्ञापना. "द्वा" (राजवाडे १५
 १३९). "दुवा आं की (म्ती की)
 तुम्ही आपली सैर-सुयी कलमी करीत
 जाणें" (सरे १११६०९८). "जर वजीर
 कचूल करिताल तर दुनिया आपल्यास
 दुआ देईल" (राजवाडे ६१६२१).
 "सिद्दी सूकर उन्देरीस किलेदार होता
 तेव्हां आमची दुवा घेतली" (पास्त-
 नीस-ग्रंथ २५).
 दुवा-गीर [फा० दुआगो] हितेच्छू;
 निष्ठावन्त. "आम्ही हजरतीचे दुवागीर"
 (चित्रगुप्त ४६). "तुम्ही बादशाहीचे
 दुवागीर" (पाव ९). "फकीर दुवागीर"
 (वाडसमा ३१८६). "ऐसेच हरपले

सत किताबत पाठवून ककिराचे सवर
 घेत असले पाहिजे, आम्ही दूर-गौर
 असो" (पारसनीस-ग्रंथ ३०७)
 दुश्मन; दुस्मन; दुस्मान (पु०) [का०
 दुश्मन] शब्द.
 दुश्मनी (स्त्री०) [का० दुश्मनी] वैर. "जों
 पावेतों इद्दपेजांचें पारपत्य होत नाही
 तों पावेतों इद्दपेजांसी खुली दुश्मनी
 करावयास भितात" (राजवाडे १२२३).
 दुश्मनगी, दुस्मान-गिरी (स्त्री०) वैर;
 शत्रुत्व. "ज्या प्रमाणें पानिपताचे
 समर्थी सर्व हिंदुस्थान मिळून दक्ष-
 ग्यांसी दुश्मनगी केली तेच अवस्था
 जातां जाली आहे" (दिमरा ११२२६).
 दु-शोला [अ० शुअला=ज्योत] जोड-
 शामदान. "मोमयतीचे दुशोला, येक-
 शोला यामप्रमाणें जिन्नस" (राजवाडे
 ७१५६).
 दुइजनी [अ० हस्त्र] दोन कामास येणारा.
 दुही, दुई (स्त्री०) [का० दुई] द्वैत;
 यादवी.
 दूर [का० दूर] दुरा (राजवाडे ८१५५).
 दूर करणें [का० दूर सें दूर] काढून
 घेणें. "यांची पेशवाई दूर करून"
 (सभासद ८).
 दूरस्त [का० दूरस्त्र=दूरस्थ] दूर, दूरचा
 "लाहोर प्रान्त दूरस्त आहे" (रमर २६७).
 "स्वाहावें कीं आम्ही दूरस्त होतो"
 (राजवाडे ११४८). "मार्गी लाम्ब-दस्त
 मैदान पाहून" (खरे ९१४८०६).
 देखील [का० दाखिल] समाविष्ट सुद्धा.
 "तुकोजी शिन्दे पार्णां मौजे मुल्सेडें
 येथें बटीक देखील पोंई, अत्तामी तीन
 येकूण रुपये दीडशांस विकत घेतली"
 (बाइ-बाबा २१९९९).

देव (स्त्री०) [का० देव] एक मोठें
 धातुपात्र.
 देणगी (स्त्री०) देहन्दगी पहा.
 देणेंदार [का० देन्दार] कणको.
 देर, देरी (स्त्री०) [का० देर] उशिरा;
 उशीर. "मार्ग लाम्ब व सकार थोर
 याजमुळें देरी जहाली" (पद-
 मव ८०). "एक घडीचे देर न
 करणें" (राजवाडे १५१३६०).
 देर-कशी (स्त्री०) दिरङ्गाई. "असी
 देर-कशी होणें सुश्रुमा दितण्यांत येते
 कीं काय?" (राजवाडे ७१८१).
 देह (पु०) [का० दिह] गांव.
 देह-ब-देह गांवोगांव. "देहयदेह लावणी
 करील" (राजवाडे १६१२२).
 देहनगी; देहन्दगी (स्त्री०) [का० दिह-
 न्दगी] देणगी. "धर्मादाव देह-
 नगी" (राजवाडे ६१३१९). "मुद-
 यप्यास व्यर्थ देहनगी म्हणत होता,
 त्यार्णाही चाकरी करून देणें दिल्ले"
 (राजवाडे ६१५०९). "यक्षिसें आणि
 देहन्दगी" (भाइसम १८३६ अ ५७).
 दो-दोल = दुर्दोल पहा.
 दोस्त, दोस्त-दार (पु०) [का० दोस्त;
 दोस्त्र-दार] मित्र, स्नेही.
 दोस्ती, दोस्तदारी (स्त्री०) [का० दोस्ती;
 दोस्त्र-दारी] मैत्री; स्नेह.
 दोही (स्त्री०) [१ अ० दुआन्ई] द्वाही;
 जाहीर-सवा; दडण्डी, शपथ. "अब्दाली
 यार्णें तेमुराशा बसविला, त्याची दोही
 फिरविली" (राजवाडे १२५५). "त्यानें
 कचेरांस येऊन दोही दिली आणि...
 स्वामीस अर्ज केला" (राजवाडे १५१
 १०७). "बाईची च आमची चित्त शुद्ध
 नाही, यामुळें आम्ही दोही दिली"
 (राजवाडे ६११९६).

दीत (खी०) [अ० दवात] शाईदाणी.
 दीलत, दळत (खी०) [अ० दीलत]
 सम्पत्ती; जहागीर; राज्य; सैन्य; सत्त-
 नत. "शहाजी राजे यांसी दीलतेमध्ये पुणे
 पर्गणा होता" (सभासद ५). "हे दीलत
 कर्जुरोगानें निरन्तर मरत" (साने-
 पयाव ३४३). "आडून बुणनेसुद्धां
 दीलत गदं जाली" (सरे १११६०८६).
 "आपल्या आपल्यांत भाण्डून दीलत
 बुडविली हा लौकिक कशाला
 पाहिजे" (राजवाडे १३१६९).
 "निदान जें मागतील तें इद्रपजांस
 देऊं. राहील तीच दीलत करूं; परन्तु
 नवामसुद्धां कितुरियांचें पारपत्य घडे
 तेच गोष्ट करावी यांत श्रीमन्तही कबूल
 आहेत" (राजवाडे १२१७९). "व्यर्थ
 आपण इद्रपज न वाणितां आणल्याचें
 श्रेय येतें! श्रीमन्तांचें राज्यांत भीक
 घरी; परन्तु दुसरेयाचें दीलतींत सुख
 ही समान होणार नाही." (सरे १२१
 ६८३०). दीलत कारणे=जहागीर चाल-
 विणे (सभासद ३).
 दीलत-काहीरा (खी०) विजयी राज्य.
 "दीलत-काहिरेमधें मुलूक आला"
 (राजवाडे १८१५५).
 दीलत्वा [फा० दीलत्वाह] दीलतीचा
 हितेच्छा; हितेच्छा; स्नेही. "महाराव
 जावोजी केवळ निखालस, सर्व प्रकारें
 दीलत्वा स्वार्मांचा आहे" (राजवाडे
 १११२०).
 दीलत्वाई (खी०) [फा० दीलत्वाही]
 हितेच्छता; हितेच्छा. "नजबखान
 सर्कारचे दीलत्वाई व इकडील दोस्ती
 ठेवितात" (दिमरा ११२०).
 दीलत-ज्यादा (पु०) तमाशा आटोप-
 ल्यावर नाच्या पोराशी अगर कलावन्ति-
 णीशी मस्तमैत केलेली शड्ड्यारपेष्ट.

दीलत-दार; दीलतवन्त श्रीमन्त, सत्ता-
 धीश. "पाहते अर्धी दीलतवन्तास
 कोणी एक गोष्टीनें मूस नाहीं" (सरे
 १२१५). "दीलत-दार यास योग्य
 नाहीं तो धर्म होत चालला" (राजवाडे
 ५११२०).
 दीलती-खेरीज [फा० सारिज् इ दीलत]
 पदच्युत (सरे ७१३५६६).

ध

धूपा (पु०) [फा० दर्पा] पक्षाचें फाड-
 लेलें मोठें फडकें.
 धन-दीलत (खी०) सम्पत्ती.
 धम्भमा (पु०) दम्भमा.
 धमामा (पु०) दमामा.
 धर-बन्द (पु०) नियम; प्रमाण.
 धिङ्गा-मस्ती (खी०) धुमाकूळ, दाण्डगार.
 धास्त; धास्ती (खी०) [अ० दहशत]
 भीती; दहशत. धास्त खाणें-घेणें=
 भिकून जाणें.

न

न्याहायत; निहायत [अ० निहायत]
 अत्यन्त. "हें ऐकून न्याहायत खुशी
 जाली" (साने-पयाव १६४). "अतों
 न्याहायत कम राहिला" (राजवाडे
 १९१८).

न्याहाल (खी०) [फा० निहाल्] गादी.
 "म्हणून अशा महालीं होतां काहली
 यराच्या न्याहालीवर सेवळे" (प्रभा-
 कर २२९). "न्याहाली अत्तसी"
 (वाडसमा २५५). "हंसिणी कर्धिंग
 करिशील न्याहाल हंसाशी" (प्रभाकर
 २०८).

न्यायत (स्त्री०) [अ० न्यायत्] मुता-
लिकी. " न्यायतचा सिलत " (दिमरा
२१०७).

न्याय-मन्सुबी (स्त्री०) [अ० मन्सुबा
= ठराव; अ० मुन्सिफी = न्याय] न्याय-
निवाडा.

न्यायगीर; न्याहारगीर मिश्रपदार्थातून
शुद्ध धातू काढणारा.

न्याहारी (स्त्री०) [फा० नाहारी]
सकाळचे वेताचे साणे.

नईस [अ० नअश्] तिरडी. " नईस
न्याय्यास आलण तेलहूण केले "
(राजवाडे ६१५).

नक्कल; नकल (स्त्री०) [अ० नक्कल]
प्रत; प्रतिलिपि.

नक्कल; नकल (न०) निर्वेश. " त्याचे
पोटी कोणी सन्तान नाही; अगर त्यास
कोणी दाईज-गोत्रज नाही; नकल
जाहालें " (राजवाडे ८१७४). " कित्येकांची
घरे बसली; कित्येकांच्या नकला
जाहाल्या " (पाय ४९).

नक्कल-नवीस (पु०) [फा० नक्कल-
नवीस] प्रत काढणारा.

नक्श (पु०) [अ० नक्श] प्रतिष्ठा;
लौकीक, कीर्ती, वजन. " आपला
नक्श राहून योजिला मन्सुबा सिद्दीस
पावे ते गोष्ट करणे " (इम २०२).
" व नक्श सर्वावर बेसोन अवध्या
हिदुस्थानाचा बन्दोबस्त होऊन येईल "
(इम २७४). " नरगुन्दचा मोठा
नक्श जाहला " (खरे ८१३९२४).

नक्शा (पु०) [अ० नक्श-नक्शा]
प्रेषितकाशा; कार्यक्रम; विचार; प्रतिष्ठा;
" धूह. " इड्मेजांचा पाय या भास्तीं
= फार शिरला आहे. तमाशा-सेर कर-
ण्याचे वहाण्याने येऊन येथील नक्शे

लिहून घेतले " (दिमरा ११३०२).

" जखणवाडीचे मैदानांत भेटीचा
नक्शा ठरविला " (मराचिथोशा ६३).

" फौज जूरच साऊन होती तथापि
त्याने नक्शा बान्धून उभे राहिले "
(होके ५६). नक्शा उतरविणे = मान-
सण्डना करणे.

नक्शी (स्त्री०) [अ० नक्श] बेलबुटी;
कलाकुसरीचे काम.

नक्शीदार चित्रित; बेलबुटीचे काम
ज्यावर आहे असे.

नकस्मिरी (स्त्री०) नक्शी काम करण्याची
कला.

नकसणे कोरून नक्शी काढणे.

नक्की [अ० यकीन्] निश्चित; निःसं-
शय; सत्तापूर्वक.

नकली [फा० नक्ली] बनावट; कृत्रिम,
गेर-अस्तल; तफटुपी.

नकल्या (पु०) दुसऱ्याचे हास्यात्मादक
अनुकरण करणारा

नकाल (पु०) [अ० नक्काल] नकल्या.

नकाशा (पु०) [अ० नक्शा] रेखाचित्र.

नकास-काम (न०) [अ० नक्काश]
कोरीव कलाकुसरीचे काम.

नकासणे कोरीव नक्शी काढणे.

नकास्मार (पु०) [अ० नक्काश=चित्र-
कार] कोरीव नक्शीकाम करणारा.

नकाहत (स्त्री०) [अ० नकाहत्] अश-
कपणा. " आमचे मरुतीस आतां काहीं
येक आराम आहे परन्तु नकाहत फार "
(राजवाडे २२१२९).

नकीच (पु०) [अ० नकीच्] राजविल्लें
लल्कारणारा; भालदार.

नगद; नक्तं; नखत (स्त्री०) [अ० नफद]
रोकड. " भ्वातारीची तोड नक्तीवरच
काढावयास आसा व्हावी " (खरे

११५६६६). "जागीर व नगदी देणे करार करून " (राजवाडे ६५७६).

नगार-खाना (पु०) [फा० नकारा-खाना] नगारा ठेवण्याची जागा; नोवत्सना.

नगारची (पु०) [फा० नकारची] दुन्दुभी वाजविणारा.

नगारा (पु०) [अ० नकारा] उडका; नोयत.

नागिना (पु०) [फा० निर्गिना] अङ्ग-गर्दीतला सडा.

नद्ग (पु०) [फा० नद्ग] प्रतिष्ठा; कीर्ती; दारा. "धण्यासी निष्ठेनें पतोन, आपले नद्गानें राहोन कीर्ती सम्पादोन घेतल्या" (राजवाडे ८१२७). "नद्ग राखिला" (इम १८८). "आधीच तुमचा नद्ग त्या रानी. धारती मुळेंच त्यास जूय" (सरे ८४१).

नद्ग-नामोश [फा० नद्ग + अ० नामूस] कीर्ती; ल्यात; पराक्रम. "तुमचे नद्ग-नामोश तुमचे थडिलाप्रमाणें व्हावे, हेंच स्वामीस अगत्य" (राजवाडे ८१३६). "त्याप्रमाणें आमचे बापांनी राजश्री राजचा साहेप नेणते होते त्यास हातीं घेऊन मारुपणें चालोन नद्गनामोश करून सेवा केली" (इम १८८).

नद्दीक [फा० नद्दीक्] जवळ. "मोहरमचा आशुरा नद्दीक पोहचला" (साने-पयाव ३८५).

नद्गाणा (पु०) [अ० नद्गाना] उपायन; सण्डणी.

नजर (स्त्री०) [अ० नद्गर] उपायन; भेट नजर-तोफेजात (स्त्री०) नद्गाणा. "इद्-जेजु नजर-तोफेजातशिवाय सन्वीस

लक्ष रुपये दसाल हुजुरात देत होतें (रेडि १८).

नजर-नद्गाणा (पु०) कनिष्ठांनी वारे-घास भेट यावयाच्या मोल्यवान् वस्तू.

नजर-नियाज (स्त्री०) [फा० नियाज] नद्गाणा. "सुर्खावर शहाजादेस घस-वून तमाम सद्गारानीं नजर-न्याज केले" (सरे ८१२२५). "त्याणीं नजर-नयाज केली" (दिमरा ११२७३). "हल्लीं तुम्हाशी भेटीचा पैगाम करि-तील व नजर-नियाज करील करि-तील" (साने-पयाव ८१).

नजर-मुद्धारक (स्त्री०) मद्गल अभि-नन्दनपर भेट. "राजपासून नजर-मुद्धारसी घेऊन पुढें मुलुकास कोल सादर केला" (इत १ चान्दबिबी १०).

नजर, नदर (स्त्री०) [अ० नद्गर] दृष्टी; इच्छा; हाव; आनुकूल्य; निगा. "अव-रद्गजेबास टापीं ठेवावें ही नजर शिवाजीची". "नजर भारी. होनाचें नाणें. लकाराशिवाय धोलीच नाही असा प्रकार" (सरे ७१३५१).

"विचारात त्या लोकांची नजर पावली नसली तर...अवहेलना न करिता...गुणदोष धोलावे" (मराआ १६). नजर करणें=निगा ठेवणें.

"सद्ग्रह करावा. याची घरी नजर करावी" (मराआ १२). नजर धरणें=इच्छा करणें. "कदाचित् त्याचे वंश जांनीं त्यामागें हराम-सोरीची नजर धरली तर त्यास त्याच घृत्तीचें बल होणार..." (मराआ २५). नजरेत धरणें=पर्वा करणें. "हम्बीराव बाणी दिलेलखान नजरेत धरिला नाही" (समासद ६४). नजरेस येणें = पसन्त पडणें.

नजर-पनायत (स्त्री०) रूपादृष्टी. "नजर पनायत फर्माऊन" (राजवाडे १५। १३८).

नजर-कैद (स्त्री०) साधी अटक, नजर-बन्दी.

नजर-गुजार (स्त्री०) [८ फा० गुझा आझार्थरूप गुझास्तत् चें] परीक्षा. "आपण राजियांनीं नजर-गुजर करून एक एक माणूस पाहून ठेवावें" (समासद २१). "तसेंच तट-नोयत जे ठेवणें ते घरे मदाने कविलेदार विश्वाय असे पाहून नजर-गुजार करून ठेवीत जावे" (मराआ २९).

नजर-बन्द [फा० नज़र्बन्द] साध्या अटकेंत; हालचालीवर सक नजर आहे अशा स्थितींत. "बादशाहानें नज़र्बन्द केलें" (मराथिभोसा ३).

नजर-बन्दी (स्त्री०) [फा० नज़र्बन्दी] साधी अटक, दृष्टिवन्धना, जादू.

नजर-बाज [फा० नज़र्बाज़] हेर, देहेळणी करणारा (ऐटि १।२४).

नजर-बुलन्द उचट्टी, रूपादृष्टी. "गरीबांवर नजर-बुलन्द साल्यानें आपलेंच गांव आहे" (पदमव १७).

नजर-भेट (स्त्री०) उपायन "अधिकाऱ्यांना नजर-भेटी" (गांवगाडा ५५).

नजर-सुबारक; नजर-सुबारकी (स्त्री०) शुभदृष्टी; रूपादृष्टी.

नजर-मोजबा (पु०) चौकशी; पाहणी (वाड समा २।२३५).

नजरानजर (स्त्री०) दृष्टादृष्ट.

नजाफत (स्त्री०) [अ० नज़ाफत] सुवक-पणा. "नजाफत व कारागिरी व चाडगली वस्त पूर्वीं आपण पाहिली आहे तरी आतां कांहीं दृष्टीस पडत नाही" (ऐटि २९६).

नजीक; नझ्दीक [फा० नज़्दीक] जवळ, सन्निध. "नजीक नदी" (राजवाडे १५।२५२). "नजीक समाधी" (=समाधी जवळ) (राजवाडे १५। १५४). "आजी तागाईत दूर कर्नाटकांत होती. हाली नझ्दीक आलों असो" (राजवाडे १५।२१). "ते तर्फेस मेघूरकराचीही सहद नझ्दीक आहे" (इम ६६).

नजुमी (पु०) [फा० नुजुमी] ज्योतिषी. "नजुमियास बोलावून साजत पांच घटका रात्रीची ठरली" (राजवाडे ५।२७).

नजूम (पु०) [अ० नुजूम] ज्योतिष, ग्रहस्थिती. "आमचें येथें नजूम विशेष करून जाचून पाहण्याचा साम्यदाय नाही" (राजवाडे ७।१९३).

नतिजा (पु०) [अ० नतीजा] परिणाम, फळ, शिक्षा. "त्याणीं विघाडाचा डोल धरल्यास नतिजा यावा, मुकाबल्यास जावें" (सुरे १।२७२). "सावतास तुम्ही आम्ही मिळोन नतिज्या यावा" (राजवाडे ८।१३०).

नदर (स्त्री०) [अ० नज़्द] नजर, सन्धान, सन्धी. "नचाच तवारीस हात घालावयासि गेला, ती नदर रागिणानें धळज वार केला" (समासद २८).

नदरद (स्त्री०) [फा० नदार्द-नदार्दवा जवळ नाही] कुलफडशा. "नदरदची याद दस्राची भरण्याची सर्रांचे मोतवानती होनी ते मशार्निव्हेनी दासविली" (राजवाडे ६।५१८).

नफर (पु०) [अ० नफर] -व्यक्ती, जण, इसम, इलका शिपाई. "नफर

मजूर हुजूर आल्यावर जें वावयाचें तें पावेल" (राजवाडे ३१३८७).

" हिलालखोर साहेबाचा । नफर आहे इतबाराचा । मज राती जागावयाचा । हुदा दिधला जी" (समर्थकृत-दिवटा३).
" उष्ट नफर पञ्चवीस" (साने पयाव ३).

नफरी (स्त्री०) हलकी सेवा; मोलाची; भाडोत्री. " लश्कर चाकरी नफरी; काम मनाजोगें होणार नाही. याज करितां जावें तरी खांसा लश्कर घेऊन जावें " " साहेबां आपणास हातीं धरून, पाण्डरीवरी बसवून आपल्या हातें नफरी घेतली पाहिजे " (वाड-सनदा १८४).

नफा (पु०) [अ० नफअ] फायदा; लाभ.

नफी (स्त्री) [अ० नफी] रद्द; चडतकी.
" यामुळें शङ्करराव पांजवर दोलाची मजी सफा होऊन नालुकियांची नफी करविली " (राजवाडे ७७२).

नफेबाज कुशलतेनें शक्य तेवढा नफा उकळणारा.

नफेबाजी (स्त्री०) नफेबाजपणा.

नफेशीर फायदेशीर.

नफेरी (स्त्री०) [फा० नफीइ] एक प्रकारची तुतारी. " सन्या नफेरिया बुरह्मणें " (मुकेश्वर-वनपर्व १२१५९).

नवाब; नवाब (पु०) [अ० नुवाब-नवाब्] सर्वाधिकारी; संस्थानिक; बडा उमराव.

नवावात (स्त्री०) वजिरी. " सादत कुली-ज्ञानास नवावात साद्गितली " (पारस-नीस-अप ६६).

नमदा (पु०) [फा० नमद्] लोंकरीचा रान्धा कळून दाखून लाटून तयार केलेलें जाड कापड; फेल्ड; जाड बुणूस.
" इत्तीचे गाशे व नमदे व मार्कस वगैरे

आहे नाही पाहोन नवें तयार करावें " (खरे ७१३३४७).

नमक निमक पहा.

नमाज; निमाज (पु०) [फा० नमाश्] मुसलमानांची ईश्वरार्थना.

नमुदी (स्त्री०) रोख. " ज्याजवर नमुदी असेल त्यास शामील होऊन त्याचा बचाव करावा " (राजवाडे ७१९).

नमुना (पु०) [फा० नमुना] आदर्श; मासला.

नमूद (पु० स्त्री०) [फा० नमूद्] निर्दिष्ट नोन्दलेली; प्रसिद्ध; प्रसिद्धी; जाहिराणा.

" दौलतीस धक्का बसलियावर प्रस्तुत दुन्याईत नमूद तुम्ही व्हाल " (राजवाडे ५११९). " स्वामी ज्यास हातीं धरिलेल्या त्यास नमुदांत आणिलेल " (राजवाडे ११५४). " एक कामारी व हिमतीचा मनुष्य नमुदास येत नाही " (दिमरा ११६७). " आतां निश्चयच जाहला की इद्रपजाचे नमुदीस बाकी राहिली नाही " (खरे ८१३५३). " बाकी तुम्ही विचक्षण, रजाचा गज कळून दौलत नमुदास आणाल हा मज भरवसा " (होके ७).

नमाई; नमी (स्त्री०) [फा० नमी] सौम्यता; मऊपणा; लीनता. " साम्प्रत तुमचें पत्र बहुत नमाईचें राजे जैसिङ्ग यांचे भेटीचदल कळलें " (राजवाडे ८१२). " काहीक नमाई रावतजीनीं धरिली आहे " (जोरा ६).

नमीना (पु०) [फा० नर्म पश्मीनाचे धर्तीवर] मऊ तलम उथळी रेशमी कापड.

नर (पु०) [फा० नर्] जनावरांतील पुंसक.

नरद (स्त्री०) [फा० नर्द] सोडगटी.

नरम [फा० नर्म] मृदु; मऊ; सौम्य;
लीन. काम नरम करणें (इम २५३) =
काम फत्ते करणें

नरमणें मऊ होणें; लीन होणें.

नर-मादी (स्त्री०) [फा० नर्मादा] पुरुष
व स्त्री (जनावरांतील); मोठें व लहान
(युग्मांतील); विजागरी, एक प्रकारचें
कुलूप.

नरी (स्त्री०) [फा० नरी] बकन्याचें
कमाविलेलें कातडें.

नव-कीर्द; नौकीर्द (स्त्री०) प्रथम लाग-
वड. "नव कीर्दसि रान कोठें कोठें
नाड्गरीत होते तें काम सोडून या
धंद्यास लागले" (सरे ९५९).

नव-खरीद नव्यानें विकत घेतलेलें.

नव-जवान; नौजवान [फा० नव्
जवान्] तरुण; अनभिज्ञ; नेणते. "बहुत
करून सर्व नवजवान आहेत" (राज-
वाडे ५१५४).

नव-जवानी; नौजवानी (स्त्री०) [फा०
नवजवानी] तारुण्य; नेणतेपण. "तत्रापि
नव-जवानी आहे. कोणे समयी फाय
करील करत नाही" (सरे ८१३९२६).

नव-दिगर; नौदिगर (न०) भलेत-
सलतें; विरोध. "काहीं नौदिगर करून
विषाड करूं म्हणाल तर आम्ही तुमचे
रफीक नाही" (राजवाडे ११५२).

"करार जाहला असता त्यास नव-
दिगर करावें म्हणावें हें कसे ठीक पडेल!"
(राजवाडे ३१२०६).

नव-निगादास्त; नौनिगादास्त (स्त्री०)
नवी फोजबन्दी; नवीन ठेवलेली फोज.
"परन्तु प्रस्तुत नौनिगादास्त करित
आहेत" (राजवाडे ११५६).

नव-रोज; नौरोज (पु०) [फा० नवरोज]
पारसांचा पाडवा.

नवाजुखानी तीक्ष्ण धारेचें.

नवाजुणें [८ फा० नवाज्] लालन पालन
करणें; परामर्श घेणें; स्तुती करणें;
पारितोषिकें देणें. "निन्दी तयातें
निवेद नवाजे. तो एक मूर्ख जाणावा"
(मुकेश्वर-मूर्खलक्षणें ९८). "त्याणीं
ऐसा सिष्टाचार केल्यानंतर याणीं
त्यासच नवाजिलें" (राजवाडे ६।
३१४).

नवाजुणी (स्त्री०) नवाजणूक (स्त्री०)
वास्ताणणी; परामर्श.

नवाजुस; नवाजीस (स्त्री०) [फा०
नवाजिश्] वास्ताणणी; परामर्श.

नवाजुश-नामा (पु०) रुपापत्र.

नवाजी (स्त्री०) [फा० नवाजी] नवा-
जीस.

नवाजीस गोरविलेला; आश्रित (राजवाडे
८१२२१). "सन्ताजी घोरपडे पूर्वी
महाराजांचे नवाजीस" (मराथिथोरा
४६).

नवाच (पु०) नवाच पहा.

नवार; नुवार (स्त्री०) [फा० नवाइ-
नुवार] पलद्ग विणण्याची जाड सुती
पट्टी.

नविस्ता (पु०) [फा० नविस्ता] लिखित;
पत्र. "याचा नविस्ता आला असेल"
(साने-पयाव ४०८).

नवीसन्दा (पु०) [फा० नवीसन्दा]
लेखक; काकूच. "एक नवीसन्दा ...
दिनचर्याची अख्यार लिहिण्याकरितां
रवाना करून" (राजवाडे ५११०५).

"नवीसन्दा" (राजवाडे २०१३०५).

नश्यत; नशियत (स्त्री०) [अ० नशी-
ह्व] उपदेश; शिक्षा. "रीतीच्या गोष्टी
साडूनून नशियत करावी; ऐकित्यास
उत्तम!" (राजवाडे ५१८७).

नशा, निशा (स्त्री०) [अ० नशात्]
 कैफ; गुह्यगी. नशा करणे=अमली पदा-
 थांचें सेवन करणे.

नशा-खोर (पु०) [फा० नशा-खुर]
 कैफी; अमली.

नशीन [८ फा० निशीन्=येस] आरुढ.
 तक-नशीन=सिंहासनारुढ; गादी नशीन,
 ' जहन् नशीन बगोरे.

नशीब (न०) [अ० नसीब्] नेमणूक;
 वाटा; देव.

नशीवान मुद्देवी, तालेदार.

नशीहत-पूर्वक निकडीचा, निक्षून. "म्ह-
 णोन नशीहत-पूर्वक आज्ञा केली"
 (साने-पयाव ६६).

नशेकची (पु०) [अ० निशाक्=व्यवस्था]
 व्यवस्थापक. " नशेकची येऊन लोध
 परतोन नेले " (राजवाडे ६१४०२).

नस्तर (न०) [फा० निस्तर्] शस्त्राक्रि-
 येचा लहान चाकू. नस्तर मारणे=
 नस्तरानें लहान काप काढणे.

नस्त्राणी [अ० नस्त्रानी] त्रिस्तो; लुचा;
 काकर.

नसल (न०) [अ० नस्ल] प्रजा; धीज.
 " राजाचें नसल नाहीं म्हणोन आई-
 साहेबांनीं साफच साड्गितलें " (राज-
 वाडे ६१३४९). " पादशाही नसल
 यांसी व खांसा यांस नशियत केली "
 (मराचि धाशा ५५).

नसीहत; नशेत (स्त्री०) [अ० नसीहत]
 उपदेश; समजावणी; शिक्षा. " सामें
 साड्गतां नायकत; तेव्हां दुष्टें साड्गावें
 ...यास्तव सयुरीच केली आहे; पुढें
 राजदर्शन जाल्यावरी जे नसीहत करणें
 ते हुजुद्धनकरूं " (राजवाडे ३१३३३).

" दुर्गकर राजे यांनी परशुरामपन्तांस

बहुत नशेत करून लिहिलें आहे".
 (खे ११५६७). " हाली तो दुष्ट
 न्या प्राप्ते गेला आहे. त्या बरोशी
 नशेदच करणें " (राजवाडे ३१२९५).
 " फते पावलों व नौर लोकांस धरून
 नसेवी केल्या " (राजवाडे १५१२९०).

नहर (पु०) [अ० नहर्] पाट; नळ;
 कालवा. " दिल्लीचा नहर दरोबस्त
 तयार करवून पुन्हा नहर जारी करावा "
 (दिमरा २१३९). " नहर शुष्क
 जाहले ते जारी जाले नाहींत "
 (राजवाडे ५११११).

ना-इत्यफाक (पु०) असत्य; वेर; लढाई.
 " ना इत्यफाकामुळें बऱ्हाडांत गेलों " (रेडि
 ३१७). " कुम्भणीशी व भोंसल्यारी
 ना-इतेफाकी येऊन अजण्ट्याचे बांदा-
 वर लढाई झाली " (बाड-कैफियती
 ११६).

ना-इलाज (पु०) [अ० ला-इलाज]
 निरुपाय; लाचार.

ना-उमेद (स्त्री०) निरुत्साह; उत्साह-
 भङ्ग; उत्साहभंग. " कौजांस पाटील-
 बाकांस पावपास दिरङ्ग यास्तव ना-
 उमेद लोकांस होते " (दिमरा ११०९).
 " याजमुळें सापकार व इतर लोकांस
 ना-उमेद जाली; पेस्तर आबादी होतां
 दिसत नाहीं " (साने-पयाव ३३).

ना-कबूल [फा० ना-कबूल] नासूष;
 नापसन्त; प्रतिकूल. नाकबूल जाणें=
 नाकबूल करणें.

ना-काबली (स्त्री०) कर्तृत्वशून्यता
 (होके १६).

ना-कारा (पु०) [फा० ना-कारा]
 निरुपयोगी. " ऐसा नाकारा कशास
 पाहिजे म्हणून दिला " (राजवाडे
 ५१२०). " बरून जुडी चाड्गली

दिसते; परन्तु आत बहुत नाकारी ”
(सरे १११६०११).

नाकारेपण (न०) कुचकामीपण. “ त्याजकडे
नाकारेपण यावें अशा सोट्या चाली
दिसून येतात ” (मद्रा २१:२९).

ना-कुवत (स्त्री०) अशक्ता; जेकां;
अशक्त. “ नाकुवत, त्यांतून पांच सात
दिवसां पासोन दस्तही दोनतीन होतात ”
(राजवाडे ७१९९). “ फिरड्गी तरी
लयाडव नाकुवत ” (राजवाडे १२१२१).

ना-खूश [फा० ना-खुश] नाराज; अस-
न्तुष्ट; रुष्ट. “ ये गोष्टांस उजूर कराल
तरी स्वामी नाखूश होतील ” (राड-
शाळ २०).

नाचार [फा० ना-चाह] लाचार;
असमर्थ.

नाचीज [फा० नाचीज] व्यर्थ. “ रिकामें
बैसोन लोकांहाती नाचीज साववून
काल व्यर्थ न गमावजें ” (इम १०५).
“ अतःपर गनिमावरी सलायत चढवून
केळवें माहीम हीं स्वर्जें जपदंस्तीनिं
पेतली, तरीच त्या लोकांची व सर्दा-
रांची शाचास; नाही तरी पैका साकून
नाचीज होतो ” (पारसनीस-वच ७७).

ना-तवान [फा० नातवान्] असमर्थ;
“ रयत नातवान असालिया दाणेपेके
यावे ” (वित्रगुप्त ३९). “ ये गोष्टांस
गड किल्ले तूर्त ना-तवान पडिले
आहेत; त्यांचे बेगमीस दहा हजार
रुपये यावे ” (राजवाडे ८१८९).

ना-तवानगी (स्त्री०) असमर्थपणा.
“ नातवानगीचा बळ आपला; व
मुलगाचा ऐवज कोटें दिसों नये ”
(राजवाडे ३१५७).

ना-तवानी (स्त्री०) [फा० नातवानी]
दुवळेपणा; गरिबी. “ परन्तु ते आपली

नातवानी बहुत साङ्गतात. त्यांची
पांचशें रुपयांची रदचदल आहे ”
(सरे ७३५१५).

ना-दान [फा० नादान्] नेणता; कुच-
कामाचा; नाकारा. “ मुख्य धणी तो
लहान ना-दान ” (दिमरा ११५९).

ना-दानी (स्त्री०) [फा० नादानी]
मूसंपणा. “ काहीं नादानी आम्हां-
पासून न जाली ” (राजवाडे ३१
१२३).

ना-दार [फा० ना-दाह] कड्गाल;
दिवाळखोर.

ना-दारी (स्त्री०) [फा० ना-दारी]
निर्धनता; शाळेंतील फीची माफी.
“ राग्याचे झालंमाजीचे विग्रारानुळें
शिरस्ता मोडत आला आणि हक्क
रसमही झाडून उगवेना सधय नादारीस
आलों आणि लोकांचे कर्जबाजारी
जाहलों ” (राजवाडे १३१९१).

ना-दुरुस्त [फा० ना-दुरुस्त्] भय;
विपदलेळें; अनुचित; अनिष्ट. “ हें
हिन्दूंच्या महज्जांत बहुत नादुरुस्त ”
(सरे ७३५६९). “ इद्देजाचा कदम
पातशाही मुलुकांत बहुत नादुरुस्त व
त्यांची तन्वी होऊन सारीज करावें
यांतच खेरीयत ” (राजवाडे १२१२२).

ना-दौलत्ताही (स्त्री०) अनहिताची
इच्छा; अहितेच्छता (राजवाडे ५१८).

ना-यमन्त [फा० नापसन्द्] अप्रिय.

ना-पाक [फा० ना-पाक्] अस्पृच्छ;
अपवित्र.

ना-पैवस्ता न पोंचलेला; अपविष्ट. “ त्या-
पेकी ना पैवस्ता रुपये दोन ” (राजवाडे
६१२३३).

ना-वालीक [फा० नावालिक्] वयात
न आलेला

ना-वूत, ना-वूद [फा० न-वूद] नव्हता
असा; नष्टमाय; अविद्यमान. " नजीब-
सानास नावूद करावें हे मसलत त्यांनी
केली " (मदचा ११६९). " सराफ
नावूद जालें व रयाचे बाड जाले "
(राजवाडे २०१२८). " तोकाच्या
आवाजानें पाणी किट्ट्यातील नावूद
जालें " (मदचा ११२०५). " रयत
शावूद तर त्यांत आमचें कल्याण ती
नावूद झाल्यास आमची हक्दारी आम्ही
कोठें पहावी ! " (भा-जुऐयो २५).
" पळती फौज; पाणी पयरा घीस
कोस नावूद " (होके ६४).

ना-मर्द [फा० नामर्द] बाइला; भ्याड.

ना-मर्दी (स्त्री०) [फा० ना-मर्दी]
भ्याडपणा; नामर्दुमी. " मिरज आम्ही
सोडली, कांहीं नामर्दी केली नाही "
(सरे ११२६५).

ना-मर्दुमी (स्त्री०) [फा० नामर्दुमी]
नामर्दी.

ना-माकूल [फा० ना + अ० मअकूल]
मूर्ख; वेवकूब (मराआ ३५).

ना-माफकत (स्त्री०) [अ० मुवाफ-
कत = ऐक्य] बेदिल; बेदील. " यासी
व त्यासी ना-माफकत पडली " (चिरा
२४). " मुत्तद्दी हे सर्व नामाफकत;
कोणाचीही चित्तशुद्धता नाही " (दिमरा
११२०५). " नबाब मोस्फ व नबाब
बहादुर यांची तर्फेन ना-माफकत "
(राजवाडे १९११६).

ना-मुनासब [फा० ना-मुनासिब] अयोग्य;
अनुचित. " ही गोष्ट हिंदूंचे महज्बात
बहुत ना-मुनासब " (सरे ७३५६७).
" ही शकल ना-मुनासब जाणून "
(राजवाडे १९१८).

ना-मेहेरबानी (स्त्री०) [फा० ना-मिह-
रबानी] अवरुपा; इतराजी. " बाजी
सुखी करिता नेमस्त खुतूत तथा आव-
ळी तरी मग जे ना-मेहेरबानी करणें
ते करावी " (राजवाडे ८११०).

ना-मोहरम [फा० मह्रूम = निराश] निराश;
अपेशी; अपरास्वी; पराभूत. " सोयतीच्या
लघु पुरुषाच्या बुद्धीस लागोन नसती
कल्याना वाढवोन धण्याचा मत्सया ना-
मोहरम केला " (राजवाडे ८१२६६).

ना-रजाबन्दी (स्त्री०) इतराजी; गैरमर्जी
(राजवाडे १०१२५२).

ना-राज [फा० नाराज्-नारासी] अस-
न्तुष्ट.

ना-राजी (स्त्री०) असन्तुष्टता.

नालस्ती (स्त्री०) [फा० नारास्त + ई] गैर-
वाका समजावणी; निन्दा; तक्रार.

ना-लायक अपात्र.

ना-लायकी (स्त्री०) अपात्रता.

ना-वाकब [फा० नावाकिफ] अजाण;
गैर-माहीत. " माझे चालीस व कामास
वाकब या मुलहात जे साहेब लोक
आहेत तेच मजवर बहीम धंदू लाग-
ल्यास पुढें नावाकब सर्दार येतील
तेव्हां मुश्कल पडेल असें मनांत आणून
मी लिहिणें आहे " (भाइसम १८३८
अडवाल ९).

ना-हक [फा० ना-हक्क] हक्कावांचून;
विनाकारण; अन्यायानें.

ना-हिम्मत (स्त्री०) गैर-हिम्मत. " सारसा
अमिरांनी व पातशाहीं नाहिम्मतीनें
फजिती करून घेतली " (पारसनीस-
बच ११७).

नाखुदा (पु०) [फा० नाखुदा] जुनाजा
वरचा अधिकारी, ताण्डेल.

नाज़र; नाजीर (पु०) [अ० नाज़िर]
न्यायाधिकाचा चिटणीस.

नाज़रीबाज़ार (पु०) मिनाबाज़ार. "तमाम
पुरुषांनी घरांत रहावे व बायकांनी
दुकानावर माल विक्रीचा, बायकांनीच
जाऊन खेदी करावी; पुरुष मिळून
एक-पातशहा निगाह्याजी त्या बाज़ा-
रांत घोडीवर बसून, मोतदार सिस्म-
तार सुद्धा बरोबर कोणा नाही, नसावे-
त्याचे नांव नाज़री-बाज़ार" (गोस्-
चिशाच ६).

नाज़ल [अ० नासिल] अवतीर्ण. "त्यासही
कुराण शरीफ कलामुला किताब नाज़ल
आली; त्यात दासला कीं आता पैग-
म्बर होणार नाहीत व किताबही येणार
नाही" (ऐस्कुले ६५).

नाज़ुकाई (स्त्री०) नाजूकपणा.

नाजूक [फा० नाजुक] कोमल, सुकुमार,
मेक, कमकुवत; काळजी पूर्वक करा-
यला हवी, नाहीं तर द्रव्याला अबुल्ल
अगर जिवाला अपाय होईल अशी
(गोष्ट); महत्त्वाची. "तू तर केवळ
देवापरीची मुसराणिमध्यं श्रेष्ठपर्णी !
" नाजूक साजूक कळी प्रकुलित पातळ
पुतळी ठेडगणी" (अनन्तफन्दी ७८).

नादर [अ० नादिर] दुर्मीळ; अजब;
सुखी; अमोल. "गुलगुलीत अशी
नादर-विरा" (प्रभाकर १३)
"साता लक्षांचा तोफा ताक...बहुत
नादर तयार करवून" (दिमरा ११७९).
"तनु नादर नाजूक कोम, अङ्गामधें
जोम, नूतन कवळी" (प्रभाकर १८६).

नाम्-पर्वशी (जून-पर्वशी) (स्त्री०) [फा०
पर्वशी सद्गोपन, पालन, फा० खन्-

खी०] लढाईत कामास आलेल्यांच्या
बायकांस करून दिलेली नेमणूक.

नान-कुराण; नानोकुराण (न०) [फा०
नान् = भाकर + उ आणि + कुराण
= कुराण] इमान, प्रमाण, बेलभण्डार.
"नवावांनी निखालसपणें नान-कुराण
यावें" (राजवाडे ६१३५८). "अहद-
वेमान व नान-कुराण घेऊन पाठवावें"
(दिमरा ११३१). "जे जे अर्ज आम्ही
मध्यस्थापरावर साड्गून पाठविले आहेत
ते आयकून सर्व प्रकारें आपलें नानो-
कुराण करून देतील तेव्हां आम्हीही
किड्याविशीं इमान देणें तें देऊं"
(राजवाडे ६१३५९).

नाफा (पु०) [फा०] कस्तूरी-पेशी.
"कस्तूरीचे नाके व विलाईतचे तोफे
पाठविले (पदमव १७).

नाम-जा (स्त्री०) [फा० नाम् नांव,
प्रतिष्ठा + फा० जाद् = इच्छा] मान
महत्त्व; रूपात. "बडील बडीलापासून
स्वामीकार्य प्रसङ्गें धण्यास सन्तोषी
करून आपली नाम-जा सम्पादीत
आलेस" (राजवाडे ८१३९).

नाम-जाद, नामजात, नामजादी (स्त्री०)
[फा० नाम्जद्] नियुक्त; नियोजित,
अधिकारी; नेमणूक; जागीर; स्वारी. "ते
लोक किड्यावर ठेवावयाचे उपयोगी
नसल्यास त्यांस दुसरे जागा नामजाद
पाठविजे" (वाइसमा ११२७८). "तेव्हां
त्यांनीं शिर्वावरी नामजात खाना केली"
(राजवाडे १५१६). "पुढें लक्ष्म सांव-
तावरी राज्यांनी नामजादी केली"
(सभासद् ५४). "फिले मरकुरी हुजूर
हशमांकील लोक नामजादीस आहेत"
(वाइसमा ११२७९). "काहीं नामजादी

चार पांच लक्ष रुपये मिळतात ऐसे आहे" (साने-पयाव ९४).

नाम-दार [फा० नामदाद] नामादिकृत; प्रसिद्ध.

नाम्बर [फा० नाम्बद्] प्रसिद्ध (हिब : २६१).

नाबद-चूर्ण (न०) पिढीसासर. " अरु-वार सोनिया फेनिया । नाबद-चूर्ण कोदलिया " (मुकेश्वर-विराटपर्व ८१७१).

नाबदी (स्त्री०) [अ० नयाद=ऊंस] सडीसासर, सासर. " व्यासवचन इक्षुदण्डु गाळूनि सुरस सारांश गोडु देश-भाषा बळिले लाडु नाबदेचे आवडी " (मुकेश्वर-सभापर्व १११९).

नामा (पु०) [फा० नामा] पत्र; सलिता. " तेमूरशाहानी पातशहास नामा खेद-वृद्धीचा पाठविला आहे " (दिमरा ११२९८).

नामी [फा० नामी] नामादिकृत; उत्तम; उत्कृष्ट.

ना-मुराद [फा० ना-मुएद्] अनिष्ट (१) " जपाजी तर मुत्तल ना-मुराद् आहे " (राजवाडे ६१६१७).

नामुस्फी; नामोशी (स्त्री०) [अ० नामूस्] कीर्ती; वेमद्.

नामोश (पु०) नामोशी (स्त्री०) [अ० नामूस्] कीर्ती; अपकीर्ती. " नामोशाचे सद्गार " (सभासद ४९) = अस्कन्याचे सद्गार. " गड आले तरि बरें...नाही तर नामोश जाईल " (सभासद ३३). " तुमची सत्शेर गाजली, तिचा नामोश त्रैलोक्यांत जाला; यापरीस थोर तें काय ! " (इम २०९). " मार्गे हटली फोज तर नामोश आपला " (सरे १२१ ६४००).

नामोसी कीर्तिवन्त. " तुम्ही लोक कामाचे नामोसी असो " (राजवाडे १७१३१).

नायब; नेब (पु०) [अ० नाइब्] बदल काम करणारा; दुय्यम अधिकारी; नेब (इम ३३).

नायब-मुनायब (पु०) [अ० नाइब्-मुनाय्] नायब; प्रतिनिधी; मुतालीफ.

नायब-मुनायबी (स्त्री०) प्रतिनिधित.

" नायब-मुनायबी म्हणजे वकील-मुलकीची गुमास्तगिरी " (रेडि २१८९).

नायबत (स्त्री०) [अ० नियायब्] मुता-लिकी. " त्यांची नायबत आमी तुम्हांस देतो " (दिमरा १११०९).

नारिद्ग (न०) [फा० नारद्ग] सात-लिम्बू.

नाल (पु०) [अ० नअल्] जोड्याच्या अगर जुनापराच्या टांचेला बसविलेली पोलादी अर्धचन्द्राकार पट्टी.

नाल्वन्द (पु०) [फा० नअल्वन्द] नाल ठोकणारा.

नालबन्दी (स्त्री०) [फा० नअलबन्दी] नालठोकणी; मोहिमेवर जाताना शिपायांस देण्यांत येणारी आगाऊ सची.

नालमेख (स्त्री०) नाल-बन्दी. " रोह दोन हजार रुपये नालमेखचे पाठविले " (ऐस्कुले ६५).

नालीश; नालिशी; नालीस (स्त्री०)

[फा० नालिश्] रह; आक्रोश; ओरड; तक्रार; निन्दा. " एक वेळ नालीश केली त्याची शिकारस कंठ लागल्यास ठीक बसत नाही " (राजवाडे ५११७).

" परन्तु ते मनास येईल त्याप्रमाणें नालिशी लिहितात; उलटी आमची बद-नाम नालीश होते " (राजवाडे ३११४४). " कोणाची नालीस हुज्रा येऊं देणार नाही " (राजवाडे ६१६१३).

“सकारांचे मुतसदी रात्रन्दिबस नालिशी करितात ” (राजवाडे २२१०४).

नांवाजणें; नवाजणें [८ फा० नवाझ] लालन पालन करणें; परामर्श घेणें; स्तुती करणें; पारितोषिकें देणें.

नांवाजिशी; नावाजीस (स्त्री०) [फा० नवाझिश् + ई] स्तुती; तारीफ. “तुमचे मर्दुमीची नांवाजिशी करून ” (चित्रगुप्त ९).

नांवाजीक मजींतला, थोर.

नासूर (पु०) [अ० नासूर] नेहमी वाडणारा व भरून न येणारा घण.

माहवी (स्त्री०) [अ० माहियू=रूट नारा करणारा] लूट; जाळपोळ.

निका [फा० नेक्] चाडगला, सुन्दर, उत्कृष्ट.

निका (पु०) [अ० निकाह] विवाह (मुसलमानांचा). “निकाह ” (दिमरा ३१५).

निकीव-दार (पु०) [अ० नकीव] नकीव (सरे ९१४२३).

निखालस [नि + अ० खालिस्] शुद्ध; निष्ठावन्त; सात्रीनै; स्पष्ट. “ शिवाजी निखालस आपले पदरींचा गेला. ” “ देशस्थ घाम्हाण निखालस, महाराजांचे स्वराज्याभिष्टुद्धीस जिवाची तमा न धरिता दटले ” (चित्रगुप्त १२३).

निखालसना; निखालसी (स्त्री०) शुद्ध-भाव; संशयनिवारण; सात्री; सतजुमा; स्नेह. “ निखालसी ” (सरे ९१४२४). “ हरतन्दा होऊन निखालसीचा प्रकार घडेल या अन्देशावर मी नोडतो ” (साने-पयाव २५६).

निखालस-पत्र (न०) यजदिपत्र (राजवाडे २०१४१९).

निगा; निघा (स्त्री०) [फा० निगाह] दृष्टी; संरक्षण; जतन; माकजत; काळजी.

“ त्याजवर नेक-निगा मेहरबानगीची ठेऊन ” (मदर २१७५). निगा करणें ठेवणें = काळजी घेणें.

निगाबानी; निगेबानी; निगावानी; निगेवानी (स्त्री०) [फा० निगह-वानी] संरक्षण; बन्दोषस्त. “ शहराची निगावानी मात्र करितात ” (दिमरा २१५०). “ निगेवानी शहाणा कोणी योजून ठेऊन बन्दोषस्त असावा ” (सरे १०१५५०६). “ हली चडूकडे चौकी पडारा निगावानी लश्करांत आहे ” (दिमरा २१६४). “ वाड्याची व देवाची व धरलचे घागाची नितक्यातच निगेवानी करणें ” (राजवाडे १२११३६).

निगादास्त; निघादास्त (स्त्री०) [फा० निगाह-दाश्] शुभूषा; कौजुभरती; कौजुयन्दी. “ तूं त्याची निगादास्त करणें ” (पेदसमा ४). “ कौजेची निगादास्त जाती केली आहे ” (दिमरा २१९).

निगारश [फा० निगारिश्] लेसन. “ त्याचा दर्जुमाय... कलकत्तेकर यांनी निगारश केला ” (राजवाडे १०११६४).

निगाह-बाजी पाहणारा (गोंसचि शाव ६).

निमेबान; निगेवान (पु०) [निगहवान] पडारेकरी.

निमेबानी; निगेवन्दी (स्त्री०) निगेवानी; संरक्षण. “ आपलियासी दोन कामें जुद्धाः एक आपली हद्द कायम राखणें आणि बजिराची निगेवन्दी करणें ” (राजवाडे ६१३८३).

“मालाची निगेचानी” (वाडसमा २६६).

निघाळकत (खी०) [फा० निगाडू = दृष्टी अ० हकतू=हालचाल] देहेळणी.

“महागिऱ्या निघाळकतीच्या चलाक ऐशा” (वाडसमा ११७८).

निजाम [अ० निशाम्] व्यवस्था; ध्यवस्थापक; दक्षिण हेदराचादचे अधिपती.

निफाक (पु०) [अ० निफाक्] सलस; बेर. “नवाब व श्रीमन्त उभयतात निफाक येणें ठीक नाही” (साने-पयाव १०९).

“सुलात दुनियाईचे आलमांत जित-क्या तवक्याच्या शकला आहेत त्या तर्फेंत दाखवून हर तद्विहिनिं निफाक पाडाययासी कसूर करणार नाहीत” (साने-पयाव ४७८).

निमक (न०) [फा० निमक्-नमक्] भीठ.

निमक-हराम [फा० निमक्-हराम्] कृतघ्न; स्वामिद्रोही; हरामखोर.

निमक-हरामी (खी०) [फा० निमक्-हरामी] कृतघ्नता; स्वामिद्रोह; हरामखोरी.

निमक-हलाल [फा० निमक्-हलाल्] कृतज्ञ; प्रामाणि, स्वामिनिष्ठ. “सरनाडगोडा मजूर बादशाही नमक-हलाल” (वाड-सनदा ३२).

निमक-हलाली (खी०) [फा० निमक्-हलाली] कृतज्ञता; प्रामाणिकपणा; स्वामिनिष्ठा. “ईश्वरें त्याचें नमक-हलाली वर नजर करून मनोदयानुरूप केलें” (राजवाडे ५१६).

निम्चा (पु०) [फा० निम्चा] लहान तब्यार. “तोकसाना फोडून निम्चाची लढाई झाली” (राजवाडे ६१२२८).

निमा (पु०) [फा० नीम्] अर्धा.

निमा (पु०) [फा० निमा] आतून पालवयाचा अर्धा अहगरस्ता.

निमाज (पु०) नमाज.

निमाजमत (खी०) [मराठी प्रयोग] मार्वता. “शहरांत जुमियाची (=शुक्रवारची) निमाजमत यास आले होते” (राजवाडे ११९५).

नियत (खी०) [अ० नीयत्] हेतू; बुद्धी; दानत; विचार; वृत्ती; मोर्दन.

“जशी नियेत तशी त्यास बर्कत” (वाड-सनदा १५०).

“शहानीची नियत साम्प्रतकाळीं ठीक नाही” (दिमरा २१५).

“भण्डारा व नन्दादीप चालवाया ऐसा नियेत करून” (राजवाडे १५१९५).

“ (श्रीज्ञानेश्वराच्या) या समाधिस्थळी पूजा पुनस्कार चालिला पाहिजे म्हणून, कैलासवासी महाराज व कैलासवासी मातुश्री जिजाऊ व कैलासवासी राजेसाहेब या त्रिवर्णी आपलाले वेळेस नियत करून दिली” (वाड-सनदा १६८).

नियत-शाबुदी (खी०) अढळ सदुद्धी.

(होके १३).

नियाजमन्द [फा० नियाजमन्द] वितग्नी करणारा; अर्जदार.

“नियाजमन्द बाळाजी नारायण नातू” (आइसम १८३८ अहवाल ८).

नियाबत; न्याबत (खी०) [फा० नियाबत्] नायबी; मुतालिकी; प्रतिनिधित्व.

“न्याबतचा सिलत” (दिमरा २१७).

निरख (पु०) [फा० निरख्] किमती; भाव.

“शेळीचें दूध एकवीस शेर या प्रमाणें लष्करांत निरख आहे” (सो ८१३९७६).

निरख-बन्ध (पु०) [फा० निरख-बन्धी]
भाषाचा तका (सरे ७१३७९१).

निवारशी [अ० पारिस्] बेवारशी.

निविश्तन [फा० निविश्तन] लेसनः
" आ शहामत-पन्हा याहीं कितायत
निविश्तन केली, पोहोंचून त्यामधील
मज्मून जाहीर जाइला " (पदमव
३४).

निविस्ता (पु०) [फा० निविस्ता] लेस; पत्र.
" निविस्ताही मसूल जाइला होता;
अम्मा जवाब घेऊन पोहोंचला नाही " (राजवाडे ३१९०).

निवीसिन्दगी (स्त्री०) [फा० नवी-
सन्दगी] लेसकाची वृत्ती. " हुद्दे-निवी
सिन्दगी " (राजवाडे २०१३०४).

निश्प [अ० निश्प] अर्थ. " यारी
त्यारी लडाई होऊन निश्प जमियेत
माळन घेतली " (साने-पयाब ४८१).

निशस्त (स्त्री०) [फा० निशस्त]
बेठक. " दीड प्रहर पावेतो निशस्त
राहिली " (राजवाडे ५१९४१).

निशा (स्त्री०) [अ० निशा-नसिया
उधारीची पत; बचन] " सावकाराचा
ऐवज पोचता कळून देण्याची जागी-
नकी; " सातजमा.

निशा (पु०) [अ० निशाद] आनन्द;
कैफ. " पत्रे पाठविली प्रविष्ट होऊन
आमचे चित्ताचा निशा जाइला " (पारसनीस-अप ३०१).

निशाण (न०) [फा० निशान] चिन्ह;
सूण; ज्या ठिकाणी नेम मारावयाचा
ती जागा; झण्डा. " आमचे व आपले
इत्तिकाकाने (= ऐकमत्याने) इद्द-
जार्ने नांव व निशाण नाही सारसे
नेस्तनाबूत होतील " (राजवाडे १०१
१८२).

निशाण-दार (पु०) निशाण धरणारा.
" हत्तीवरल्या निशाण-दारास पायास
गोळी लागली (राजवाडे ६११२५).

निशाण-चद्दार (पु०) [फा० निशान-
चद्दार्] निशाण धरणारा.

निशाण-चाज (पु०) उत्तम नेम
माराणारा.

निशाण-वाजी (स्त्री०) नेम मारणे; वेध.

निशाणी (स्त्री०) निशाण; सूण.

निशाबाज (पु०) [अ० नशाब] कैफी.

निशेदार पतदार, सारा-दार.

निश्चत; निस्पत; निश्चती (स्त्री०)
[अ० निश्चत] सम्बन्ध; तर्फे; पक्ष;
शिफारस; योग्य. " हिगुलिंगरी मानभाव
घेऊनु हकंती कळतु यास याहीन घाला-
वयास त्यास काय निश्चती आहे " !
(राजवाडे १५११४०). " तुम्हांस
निस्पत नाही " (इम १३०). " तसाच
सद्दा-सर्नोयत म्हणजे निस्पत, कोणाचे
निस्पतीचे अधवा एकाचे आज्ञेवामुळे
देवाचे असें नाही " (मराआ २९).
" कोणी दिफ-हकंत फरणें निश्चत
नाहीं " (राजवाडे ३१५०२). " फन्द-
फितुरी केल्यास आपण हजर करू, न
करू तर त्याचे निश्चतीचा जाब करू " (भाइसन-मृतपृ ६५).

निश्चत (पुर्वगामी अव्यय) = च्या तर्फेचे;
दिमत.

निश्चती [फा० निश्चती] सम्बन्धी. " जे
कोणी हमदानीचे निश्चती लोक अस-
तील त्यांस कैद करावें " (दिमरा
११२०८).

निसिन्दा (पु०) [फा० नवीसिन्दा]
लेसक. " चालानी निसिन्दा पूर्वी सकार
रफेने होता " (राजवाडे २०१३०५):
" नवीसिन्दा " (राजवाडे २०१३०५).

निसिन्दगी (खी०) निवीसिन्दगी. "पेसजी निसिन्दगी सर्कातून मुशाहिरा देऊन चालवीत असत" (राजवाडे २०१ ३०४).

निहायत, न्यहायत (खी०) [अ० निहायत] सीमा; पराकाष्ठा; निःसीम. "महाराजांनीं अहूजेजीची व नाती-निशी मर्दुमीची निहायत केली" (चित्रगुप्त १३).

नीम [फा० नीम्] अर्ध.

नीम-रजावन्द = अर्ध प्रसन्न. "सफ्दर जह्ग यास नीम-रजावन्द फक्त आपले लगामी लावावयाचा विचार केला असे" (साने-पयाव ७५).

नुफ्ता (पु०) [अ० नुक्ता] सुचीदार वाक्य; सुभाषित. "पत्रें लिहिलीं हांतील नुफ्ते व चुटके उत्तरे वावयाजोने, बहुत लिहिण्यांत आली" (राजवाडे ७ सलग २१२६).

नुक्ता (पु०) [अ० नुक्ता] टिप्प.

नुक्सान (न०) नुक्सानी (खी०) [अ० नुक्सान्] तोटा; नाश; हानी.

नूर (पु०) [अ०] तेज; तजेला; प्रसन्नता. नूर-जहान = मगध सुती; जहांगीर बादशहाच्या बेगमचे नांव. "कोहि-नूर" सुतिगिरी; एका जग-प्रसिद्ध रत्नाचें नांव.

नेक [फा० नेक्] चाडगला; प्रामाणिक; सुन्दर.

नेक-खाही (खी०) [फा० नेक्-खाही] हिनेच्छा. "नेकसोई जाहीर करणें" (राजवाडे १५१३१).

नेक-जात [फा० नेक्जात्] सुशिल; अभिजात.

नेक-दार. प्रामाणिक, प्रामाणिकपणें. "तो पुरुष चाकरीस नेक्दार आहे" (गोस्त-

चिशाव ३७). "असे कामदार नेक्दार रागले म्हणून राज्य चालतें" (राजवाडे ६१५११).

नेक-नजर (खी०) [फा० नेक्नस्झ] रुपादृष्टी. "साहेबाचे नेक नजर कडून सेरी कराची यत्नेर सलामत असे" (राजवाडे १५१७६).

नेक-नाम [फा० नेक्-नाम्] सुकीर्तिमान. "आणि सर्वांत नेक-नामही असार्तें" (राजवाडे ६१३७७).

नेक-नामदार प्रामाणिक व नामाङ्कित; एक पदवी.

नेक-नाम्हरी (खी०) सुकीर्ती (जोरा १२९).

नेक-नियत (खी०) [फा० नेक्-नीयद्] सद्बुद्धी; सद्बुद्धीचा. "टोपीवऱ्यांत इद्दगजी बादशहा बहुत नेक-नियत" (सरो ५१३५६४).

नेक-राह (खी०) चाडगली चाल. "नेक-राह चाल दासवून झामच्या राज्याचा आसरा पुरता केला" (ऐति ५७).

नेक-सद्दा (खी०) चाडगला विचार (इम २९६). "टोपी कराचे वकिलास रुवसत दिलो हे फार नेक सलाह केले (दिमरा ११३७). "ऐशास विचार आचार कर्तव्याकर्तव्य राजयी मुरार-राव घोरपडे यांचे विचार करितां बहुत उत्तम आहे; ते साड्गतील ते नेक-स-हाच साड्गतील" (साने-पयाव ८१).

नेकी (खी०) [फा० नेकी] चाडगुल पणा; प्रामाणिकपणा; सचोटी;

नेकी-बदी (खी०) हलाली-हरामी. "नेकी बदीचा अन्देशा दोर्हाकडून सेवकाफडेनसावा" (साने-पयाव २५६).

नेत (स्त्री०) [अ० नीयत्] नियत; बुद्धी; निष्ठा. "ज्याची जसो नेत तसो त्यास यकंत" (इम १०७). "दौलत-राव बाबा यांचो नेत धन्याजवळ तसीच असेल" (सरे १२६८१७).

नेफा (पु०) [फा० नेफा] विजारीत नाडी घालण्यासाठी दुमडून केलेली माया.

नेब-नैवत (पु०) बरिष्ठाच्या गेरदजिरींत त्याचें काम करणारा दुय्यम अधिकारी (इपे ५११०१).

नेस्त-नाबूत (स्त्री०) [फा० नीस्त्-नबूद् = नाई, नव्हता] नाश; नष्ट. "रामसिद्दाचे नेस्तनाबूद् करून दक्षिणिवांहीं पुढें शोलीच्या गोटी साहगितल्या तर सन्मुखी व्हावें ऐसें ज्याचें मानस ते जाट कशी मामलत आपल्याशीं करितील ! " (राजवाडे ६१५७०).

नै-शकर [फा० नै-शकर] ऊंस (गाह-सम-द्विसव ११२).

नोक (स्त्री०) [फा० नोक्] टोंक; अणो. "सत्ते तूं पातळ पुतळी फोक । नको माझ नयनाची नोक" (होनाजीबाळ १७८).

नोक-झोक (स्त्री०) नरमी-गरमी. "अशीं भाषणें नोके-झोकेचीं जाणांहींही जाऊ-साहेबांकडे साइगून पाठविली" (पाव ७).

नोक-दार [फा० नोक्दार] अणकुर्ची-दार; कोंपरेदार. "दोण केळींचे चाड-गळे दोहों काड्याचे नोक-दार लावावे" (साने-पयाव २११).

नोकर; नोकर (पु०) [फा० नोकर] सेवक; चाकर. "नोकरचे अर्थ नई-

कर. त्यासी आपण नित्य नई करीत जावी" (राजवाडे ६१६३०).

नोकर-शाही (स्त्री०) अधिकारी सेवक-बागिचे बेजबाब्दार प्राचल्य; प्रचल अधिकारी सेवकवर्ग.

नौ-मुस्लीम नव-मुहम्मदीय; नव-मुस-ल्मान. "इतबारराव कोळी हुजूर पाठ-विला तो तेथें जाऊन नौमुस्लीम जाला" (जशिः १).

नौवत; नौवद् (स्त्री०) [अ० नौवत्] घटिका; काळ; डड्का; प्रसङ्ग; स्थिती. "बडिलांतागापत थमन्ताची सेवा केली येथपावेतों. आतां नौवत असी उमटली" (सरे ६१३१६४). "साम्रत घांतील फूट पडल्यामुळे या धरास नौवत पोंड्यली" (राजवाडे ७१५०). "होळकरावर हे नौवत गुजरीली सद्य सक्तीस जागा" (राजवाडे ७ सलप ११२७).

नौरोज (पु०) [फा० नव-रोज] पार-शाचा पाडवा.

प

प्याजी [फा० पियाजी] कान्याप्रमाणें मुलाची रड्याचा; कन्दर्पकान्ति.

प्यादगान (न०) [फा० पियादगान्द] अनेक व० पियादाचें] पायदळ.

"पाटीलबावापासीं बीस पञ्चवीस हजार स्वार प्यादगान मिळून आहे" (दिमरा ११२४३). "प्यादगानाची लढाई समोर लाऊन आपण सडीस्वारीनशी कन्धर्गां माळून फोंजेचा मोड केला" (दिमरा ११२५३).

प्यादगी (स्त्री०) पाय-शिपाईपण; पाय-शिपायाचें वेतन. "यांचा रोमुरा कजा

(= काजीपणा) व नेव-कजा (= दुय्यमकाजीपणा) व प्यादगी टक्के तीनशें साडे सात यास जाणा जकात कसचे मजूर देविले असेत " (वाड-सनदा ११२).

प्यादा (पु०) [का० पियादा] पाय-शिपाई, पायचा माणूस. " ज्या ज्या याटा पळून जावयाच्या आहेत तेथे चौक्या ठेऊन, पळतील त्यास धडून परिच्छिन्न डोचकीं मारणें, सदांर अगर प्यादा न म्हणणें " (पारसनीस बच ७७).

प्यादे (न०) [का० पियादा] बुद्धिबळाच्या डावांतील सर्वांत हलकी सोडगटी.

प्याद्याचा कर्जी = शिपायाचा राजा; रड्काचा राव, बुद्धिबळाच्या सेळांत प्याद्याची अमुक एक घरापयेन्त प्रगती झाली म्हणजे बजीर मेला असल्यास त्यास उठवितां येतें, या गोष्टीस उद्देशून बरील म्हण आहे.

प्यादी (स्त्री०) प्यादेपुढें सरकवून राजाचा केलेला कोण्डमाग.

प्यादे-जिरी (स्त्री०) पाय-शिपाईजिरी. " या प्रान्तांचे तमाम मुसलमान लोक प्यादेजिरीचें कसब (= धन्दा) करून पोट भरतात " (राजवाडे ५।६६).

प्यादे-मात (स्त्री०) प्यादी.

प्याला; पेला (पु०) [का० पियाला] चपक; भट्करा. " परनार विपाचा प्याला जी जी " (होनाजीबाळ १७०). " च्याहा ध्यावयासी प्याले सद्गी (= दगडी) उत्तम, दडस, लवकर न तापेत ऐसे दोन व अगर अदुसरे पाठवून देजें " (राजवाडे ६।३९२).

पन्जा (पु०) [का० पन्जा] पांच बोटे व तळहात; हजत अलीचा हात दर्श-

विणारा मिरवणुकींत काठीच्या टोंकाला लाऊन मिरवावयाचा पन्जा; चपेटा.

पक्षाव (पु०) [का० पञ्ज = पांच व आवू = पाणी] उत्तर हिंदुस्थानातील अटकेपासून दिल्लीपर्यंतचा पांच नद्यांचा प्रदेश.

पडदा (पु०) [का० पर्दा] आडवस्तू, यवनिका; गोशा; मर्यादा; शरम; भीती; शर; सवारीचा शर-विभाग; आड-पडदा; दुजामाव. " कोणतेही एक पडलें अन्तर धन्दास कळलें नाही, इतका पडदा आहे तोंच बरें, इतक्यांत माणूस मर्यादवन्त असतें " (मराभा १६). आपल्याशी पडदा स्वर्गाहि नाही " (साने - पयाव ३०९).

पडदे-नशीन [का० पर्दा-निशीन] परपुरुषास आपलें मुल न दाखविणारी; गुल्दस्त; गुप्त.

पडद-पोशी; पडदेपोशी (स्त्री०) [का० पर्दा पोशी] छपवणूक; आडोसा.

पदर (पु०) [का० पदर-पिदर] पिता. " किडलेगाह रघुनाधराव यांनीं आमचे पदर किडलेगाह नारायणराव यांची दगा केला " (ऐटि ५८). " विठोजी नाईक देशामूस याजमध्यें व बयाजीराव आपले पदर यांमध्ये निफाक (= लडा, बेर) होता " (वाड-सनदा १२०).

पन्हा (पु०) [का० पन्हा = रुंद] रुंदी (विशेषतः बस्राची).

पन्हा; पन्हाई (स्त्री०) [का० पनाई] छाया; आश्रय. " प्यार मोहवत-मेहेरचा पन्हा ककिरावर असो दिला पाहिजे " (पारसनीस- बच ३०८). " अखेर जमीन्दारांचा जोर पाहून पुन्हा किल्यांत पनाह घेतली " (दिमरा ३।१९२). " सर्काच्या

दुश्मनास पन्हा न यावी " (सरे ७। ३५६७). " जीं इङ्गजास्या पन्हा-ईत असवील " (हाडसमा २। ६५).

पनीर, पनेर; पनेरी (स्त्री०) [का० पनीर्] दुधापासून तयार केलेला एक पदार्थ.

पगणा (पु०) [का० पगना] अिल्ह; प्रान्त.

पगरी (स्त्री०) [का० पगर्] कण्ठी (दिमरा १।७५).

पगोन (न०) शीड ज्यास लाविलेलें असतें तो वासा (वाड-मा १।२३६).

पमानगी (स्त्री०) [का० पर्वानगी] भेट करून देण्याचट्टल बक्षीस. " नाना जबळ उभे रहावयाचे ध्यायाचे नार्क आहेत ते पमानगी लावितात. पमानगी खेरीज पालखी पदस्थाची देखील गाठ पडत नाही " (सरे ११।६०-५९).

पर्वर्दा [का० पर्वर्दा] पाळलेला; वयात आलेला, पालन. " ध्यावर सोनाजीपन्त पर्वर्दां जाले परन्तु बतनावर गेले नाहीत " (राजवाडे ८।३३) " स्वामी लपा-दृष्टीनें पालन करून पर्वर्दां करीत आहेत " (राजवाडे १।३२).

पर्वर्दिनार (पु०) [का० पर्वर्दिगाई] पोषण करणारा; ईश्वर.

पर्वर्श; पर्वरीस; पर्वरिशी (स्त्री०) [का० पर्वरिश्] पोषण, निभावणी. " आमची पर्वर्श करणार धनी समर्थ आहेत " (पदमव ७४). " माझी पर्वर्श आपणास मन्जूर आहे कीं नाही ? (राजवाडे ५।७१). " भाषाबन्दांची परिबरीश करीत असानी " (साने-पयाव ४३८).

पर्वा; परवा (स्त्री०) [का० पर्वा] आस्था; काळजी; गुमान; भीती.

पर्वानगी; पमानगी (स्त्री०) [का० पर्वानगी] अनुज्ञा; भोक्कळीक; हुकूम. " पर्वानगी होत नाही (सरे ११। ५७७१).

पर्वानगी-रसानगी (स्त्री०) बन्दोबस्त. " पर्वानगी-रसानगी दर्वाज्यास गाड-यांची नाही " (सरे १।१९९०). " पर्वानगी-रसानगी " (सरे ५। १९८९).

पर्वाना (पु०) [का० पर्वाना] आज्ञापत्र; अनुज्ञापत्र; पास.

पर्वाना-अलतम्मा (पु०) [तु० आलतम्मा =सनद, हुकूम] राजानें दिलेली जमीन-बक्षिसाची सनद. " पर्वाना-अलतम्मा करून घेतले आहेत " (साने-पयाव २३).

पर्वेशी (स्त्री०) पर्वरिशी; पोषण; पेशान.

पर (नि०) [का० पर्] पडत; पस.

परन्द; परिन्द (पु०) [का० परन्दा] पक्षी. " पांच परिन्दांची शिकार करून आम्बराईतून आले " (राजवाडे ७। १०४).

परामन्दा [का० परामन्दा] विक्रीण; परदार सोडून घाट फुटेल तिकडे गेलेला. परी (स्त्री०) [का० परी] पडून असलेली काल्पनिक वनसुन्दरी; अप्सरा; वनसुन्दरी.

परेशान [का० परेशान] चिन्तातुरें हुतबुद्ध; हेराण.

परेशानी (स्त्री०) [का० परेशानी] सडकट; काळजी. " दाण्याची महर्गता याजमुळें बहुत परेशानींत आहे " (पदमव ७०).

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग] पयङ्क;
मश्रक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग-
पोस] आच्छादन; चादर; गदं-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. "दयांस पलाण (शिवाजी)
राजिपानीं पातलें" (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पाडिता (पु०) [अ० फतीला] पेट-
लेली पात; घत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.

"आहोप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सज्याप ताफत्याचा सोमा-
जांचे गुजारातीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे" (पार्लिस-यप १७).

"पश्मी रुमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे" (सरे ११:५००१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी घट.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुह्यभागा-
वरील फेस; शण्य; फःपदार्थ. "ते
आमचे स्नेही असतां त्याणीं तेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उठडलीं ?"
(राजवाडे ६:६१९). "कोल्हापूर
मिरजेच्या किड्यापुढें पशम आहे"
(सरे १२:६२९६).

पशोमान [फा० पशोमान्] पस्तावलेला;
दुक्ती.

पशोमानी (स्त्री०) [फा० पशोमानी]
पस्तावा; दुक्क.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्दोरत]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. "सफेजडूग
लढाई करून लष्णराव सदाचकर यास
मोडून पस्त केलें" (राजवाडे १:३२).

"परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें" (सरे ५:२००६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता.

"नेव्हा पल्लणें फोजेच्या मुकायत्यास
ठकं न सकतां सार्दीत पस्पा सार्ती"
(सने-पयाद २७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; मिय; निव-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आपड. "तुम्ही बरचेवरी
लिहितां, परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाहीं" (राजवाडे
६:३९४). "पाहिल्या नन्तर पस-
न्दीस येतील त्या सन्या" (राजवाडे-
ऐकिय ६२).

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश] इकंत;
अडचण. "मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे" ? (राजवाडे १:१४५).
"त्यापशीं सकारची सातर्जुमा होय
ऐसे अहद-पेमान दावयास पसोपेश
करणार नाहीं" (राजवाडे १२
२२).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रक्षवाली;
रक्षण; संरक्षकाची तुकडी; चौकी.

पहील्वान; पेलवान (पु०) [फा० पहल-
वान] वीर; मह; कुस्तीबाज.

पाईफ; पायक (पु०) [फा० पैक्]
जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइफी; पायफी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी.
"आर्षी होता वाघ्या देवयोगें शाला
पाग्या" (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाग्-गाह] अन्-
शाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पाद्शाह] सन्नाह.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशा-
हत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वैभव (वि०) सम्राट्पद; सम्रा-
टास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८ फा० पेच्] डाव-
पेच्. "ईश्वरच आमच्या चन्वावर अस-
ल्यात त्याणीं पाईट इच्छून होणें काय
व वरकडांनीं पाच्-पेच् करून होणें
काय!" (साने-पयाव २).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल.
"सक मारितां पाजी। आपल्या आपण
फजीत पावतील" (खेरे १११८).
"चाकराचा आव व जुगल्लारी या
प्रकारची, व आपली त्या पाजीकरितां
आन्हावर इतराजी!" (राजवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पायखाना] शोधकूर; सण्डास.

पाय ज़मा, पै-ज़मा (पु०) [फा०
पायजमा] चुर्चुर; बिगा; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पायदान्]
पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा
पक्षी (मराविधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पायपोश] पाद-
घ्राण. "सालाबादप्रमाणें ऐन जज्ज
पायपोसाचे जोडच यापासून वेत ज जें"
(राजवाडे २०११२). "एका महा-
रुद्राची सामग्री राधापाई काय लावेल
ती पुण्याहून माळागिरसास पाठवीन
पाठविण, न पाठवीन तरी आमचा पाय-
पोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय घेऊं" (पारसनीस-ग्रंथ २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पायबन्द]
घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पावआंद; गुडसराबद्द.
"राजगडास वेढा पडला, आपण पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडचा वेढा उठेल" (मराविधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पायमाल]
तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा०
पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकसान;
नुकसानभरपाई. "आपले सकां-
रची फोज मलक महम्मदखान पंगरे
गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे" (दिमरा ११५०-).

"मद्रादाजी गदाधर यांनीं दयांराची
जुनी राहटी सासली नाही, पायमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८१२०१).

"कामाची पायमल्ली होते" (पारस-
नीस-ग्रंथ २१२). "सर्व आमचें कर्ज
सकांगतून फार्मांरी देनील तेन्हां काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (बजा)
पायलें ती पालावी" (खेरे ११८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव = चाल]
प्रवेश "मध्यम चाकरीस येतो म्हणून
नम्रननें पाय-रव करून घेतली...
आणि आनी सर्ग दोनतेचे धनी जाले
आहेन" (ऐदि ११२९).

पाय-रवा (पु०) शिस्ता. "पायमाणें
पाय-रवा घालून ते हळू हळू वतन्दार
वनतात" (गोंगळाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींचो उभागणी करितात ते
जमिनींतलें बान्धकाम; शिस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायान्] उतार.
"उभयतीर्षमुता पायाब पाहून योगडी-
जवळ उतरले" (दिमरा ११२५७).

पार्ची (पु०) [फा० पार्ची] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्स शान्ता-
तील; सधुंशत्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग] पयङ्क;
मश्रक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग-
पोश] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दयांस पलाण (शिवाजी)
राजियांनीं घातलें " (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेट-
लेली घात; घसी; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.

" आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सज्जाय ताफत्याचा सोमा-
जीचे गुज्जारतीनें तयार कळून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारनास-यप १७).

" पश्मी कमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे " (सरे १११ ५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुप्तभागा-
वर्तिल केस; शप्प; कःपदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां रक्षाणी तेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उरडली ! "
(राजवाडे ६१६१९). " कोल्हापूर
मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे "
(सरे १२६३९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] परतावल्लेख;
दुक्ती.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी]
परतावा; दुक्ता.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्दोस्त]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. " सकेजङ्ग
लढाई करून रुष्णराव खटावकर यास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे ४३२).
" घरकड न्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (सरे ५१२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता.

" तेव्हां पल्टणें कोजेच्या मुकाबलास
ठळक न सकतां झडीत पस्पा खालीं "
(साने-पयाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निव-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी
लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाहीं " (राजवाडे
६१३१४). " पाहिल्या नंतर पस-
न्दीस येतील त्या सन्या " (राजवाडे-
ऐकिय ६२).

पतोपेश [फा० पत्-उ-पेश] हकन;
अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पतोपेश आहे " ? (राजवाडे ११९४५).
" त्यापशीं सकाराची खातजमा होय
ऐसे अहद-वेमान द्यावयास पतोपेश
करणार नाहींत " (राजवाडे १२
२२).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रक्षवाली;
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पेलवान (पु०) [फा० पहल-
वान्] धीर; मळ; कुस्तीबाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक]
जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी.
" आर्षी होता बाग्या दैवयोगें खाला
पाग्या " (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय-गाह] अन्व-
शाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय, पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पादशाह] सम्राट.

पाच्छाई; पानशाही; पादशाही; पातशा-
हत (खो०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वेभव (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शे भेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८ फा० पेच्] टाक्-
पेच्. "इश्वरच भामच्या बन्दावर अस-
ल्यास त्याणीं पाईट इच्छून होणें काय
व. वरकडानीं पाच्-पेच् करून होणें
काय!" (साने-पयाव १२).

पाजी [फा० पाजी] हलकड; पागल.
"सक मारितात पाजो. आपल्या आपण
कजीत पावतील" (खरे १११८).
"चाकराचा आष व झुगल्लोरी या
मकारची; व आपली त्या पाजीकरितां
आम्हांवर इतराजी!" (रानवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पायखाना] शौचकूर; सण्हात.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा०
पायजमा] सुर्वा; विटा; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पायदान्]
पक्षी धरण्याचें जाळें; कुसलावेगारा
पक्षी (मराबिधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पायपोश] पाद-
आण. "सालायादनमाणें ऐन जन्मन
पायपोसाचे जोडच यापासून घेन जाणें"
(राजवाडे २०१२). "एका महा-
रुद्राची सामग्री राधायाईं काय लागेल
ती पुण्याहून माळखिरसास बडवीच
पाठविणं, न पाठवील तरी आमचा पाय-
पोस गेला. तान महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय घेऊं" (पारसतीन-ग्रंथ २७३)

पाय-बन्द (पु०) [फा० पायबन्द]
फेड्याचे भागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पायभोंड; शुद्धसराब्द.
"रायगडास वेग पडला, आपण पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडाचा वेडा उठेल" (मराबिधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पायमाल]
तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (खो०) [फा०
पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकसान;
नुकसानभरपाई. "आपले सकां-
रची फोज मलक महम्मदखान बगैरे
मेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे" (दिमरा ११५०).

"महादजी गदाधर यांनीं दयांराची
जुनी राहटी सातली नाही, पायमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८१०१).

"कामाची पायमल्ली होणे" (पारस-
तीन-ग्रंथ २१२). "सर्व आमचें कर्ज
सकांगनून काभारी देनील तेन्ही काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (बजा)
घाटणें ती घालावी" (खरे ११८५४).

पाय-रव (खो०) [फा० रव = चाल]
प्रवेश "प्रथम चाकरीस घेतों म्हणून
नम्रतनें पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्वां दोलतेचे धनी जाले
आहेन" (रेटि ११२९).

पाय-रवा (पु०) शिस्ता. "यापमाणें
पाय-रवा घालून ते डळू डळू बतन्दार
बनतात" (गोंगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींची उमागणी करितात ते
जमिनीतले बान्धकाम; शिस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब] उतार.
"उभयतांयमुना पायाब पाहून बोराडी-
जवळ उतरले" (दिमरा ११२५७).

पार्ची (पु०) [फा० पार्ची] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स प्रान्ता-
तील; बंधुंन्याचे अनुयायी.

पलङ्गा (पु०) [फा० पलङ्ग] पयङ्क;
मश्रक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग-
पोश] आच्छादन; चादर; गद-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दयांस पलाण (शिवाजी)
राजियांनी घातले " (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० कतीला] पेट-
लेली बात; यत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.

" आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सआय ताफत्याच्या सोमा-
जीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारतीस-ब्रप १७).

" पश्मी रुमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे " (खरे १११.५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] शुद्धमागा-
वरील केस; शण्ण; कःपदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां त्याणीं तेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उखडलीं ! "
(राजवाडे ६१६१९). " कोल्हापूर
मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे "
(खरे १३१६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेल्य;
दुकस्ती.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी]
पस्तावा; दुकस्त.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्देस्त]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. " सफेजङ्ग
लढाई करून रुणराव सदावकर यास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे ११३२).
" वरकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (खरे ५१२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हट्टा.
" तेव्हां पल्टणें फौजेच्या मुकाबल्यास
ठळक न सक्तां शाईत पस्पा शाली "
(साने-मयाव ४०९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निव-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी
लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाहीं " (राजवाडे
६१३९४). " पाहिल्या नन्तर पस-
न्दीस येतील त्या सन्या " (राजवाडे-
रेक्रेम ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश] इकंत;
अहचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे " ? (राजवाडे ११३४५).
" त्यापक्षां सकारची खातजुमा होय
ऐसे अहद-पैमान दावयास पसोपेश
करणार नाहींत " (राजवाडे १२१
२२).

पहारा (पु०) [फा० पहारा] रतवाली;
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पहल-
वान्] वीर; मल्ल; कुस्तीवाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक्]
जासूद; हल्कार; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी.
" आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला
पाग्या " (तुकाराम).

पाम-नीस (पु०) रिसाल्याकडील काकून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाइ] अन्व-
शाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पाद्शाह] सच्चाद.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशा-
हत (सी०) [का० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वेभव (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८ का० पेच्] टाक्-
पेच्. "इंथरच आमच्या बन्दावर अस-
ल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय
व करकडानां पाच्-पेच् करून होणें
काय!" (साने-पयाव २२).

पाजी [का० पाजी] हलकट; पागल.
"सक मारितान पाजो। आपल्या भाषण
कजीत पावतील" (सरे १११८).

"चाकराचा आय व चुगल्सोरी या
प्रकारची, व आपली त्या पाजीकरितां
आन्हावर इतराजी!" (राजवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [का०
पायखाना] शौचकूर; सण्डास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [का०
पायजमा] सुर्गा; दिना; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [का० पाददाम्]
पक्षी धरण्याचें जाळें, कुसळावेगारा
पक्षी (मराविधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [का० पायपोश] पाद-
जाल. "सालाचादमणें ऐन जन्म
पायपोसाचे जोडच यापासून येन जों"
(राजवाडे २०११२). "एका महा-
रुद्राची सामची राधाचाईं काय लागेल
ती पुण्याहून मालाशिरसास पडवीठ
पाठविणें, न पाठवीठ तरी आमचा पाय-
पोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय घेऊं" (पारसनीस-अप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [का० पायबन्द]
घेड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पायभोंद; शुद्धसराबद्ध.
"रायगडास वेढा पडला, आपण पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडाचा वेढा उठेल" (मराविधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [का० पायमाल]
तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (सी०) [का०
पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकमान;
नुकमानभरपाई. "आपले सकां-
रची फोज मलक महम्मदखान वगैरे
गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे" (दिमा १११५०-).

"महाराजी यदाधर यांनीं दयांराची
जुनी राहटी सासली नाही, यानमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८१२०१).

"कामाची पायमल्ली होणे" (पारस-
नीस-अप २१२) "सर्व आमचें कर्ज
सकांगतून कामांरी देतील तेन्हां काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (बजा)
पाटणें ती पाडावी" (सरे ११८५४).

पाय-रव (सी०) [का० रव=चाळ]
प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतो म्हणून
नम्रनर्त पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्वां दोस्ततेचे धनी जाले
आहेन" (रेटि १११९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "पायमाणें
पाय-रवा घालून ते हळू हळू बतनदार
बनतात" (गोंगाडा १५).

पाया (पु०) [का० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींचो उभागणी करितात ते
जमिनीनळें बान्धकाम, शिरस्ता.

पायाब (पु०) [का० पायाब] उतार.
"उभयतांयमुता पायाब पाहून चोगडी-
जवळ उतरले" (दिमा ११२५७).

पार्ची (पु०) [का० पार्ची] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी, पारशी [का० पार्शी] पार्स प्रान्ता-
तील; मध्युंश्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग] पर्यङ्क;
मश्रक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग-
पोश] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दर्यास पलाण (शिवाजी)
राज्यानीं घातलें " (सभासद ५१).
पलाणणें सज्ज करणें.

पाळिता (पु०) [अ० कतीला] पेट-
लेली शेत; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.
" आज्ञेप्रमाणें परमी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सज्जाय ताफत्याचा सोमा-
जीचे गुज्जारतीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारलिस-ग्रंथ १७).

" पश्मी रुमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे " (सरे ११।५००१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुसमागा-
वरिल केस; शण्य; कापदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां त्यांनीं तेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उखडली ! "
(राजवाडे ६।६१९). " कोल्हापूर
मिरजेच्या किड्यापुढें पशम आहे "
(सरे १२।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] परतावलेला;
दुकसी.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी]
परतावा; दुकस.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्दोस्त]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. " रुकेजङ्ग
लढाई करून रुणराव लढावळर पास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे २।३२).
" परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (सरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाड; हटता.
" तेव्हां पल्लणें फौजेच्या मुकाबत्यास
ठळें न सकतां घाडीत पस्पा घालीं "
(साने-पयाव ४०९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निव-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही परचेवरी
लिहितां, परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाहीं " (राजवाडे
६।३९४). " पाहिल्या मन्तर पस-
न्दीस येतील त्या स्त्रिया " (राजवाडे-
ऐकिय ६२)

पसोपेश [फा० पसू-उ-पेश] इकंत;
अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे " ? (राजवाडे १।१४५).
" त्यापक्षीं सकाराची सातर्जुमा होय
ऐसे अहद-पेमान यावयास पसोपे-
करणार नाहीत " (राजवाडे १।
२२).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रक्षार्थ
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पहल
वान्] शीर; मळ; कुस्तीवाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक
जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाय्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी
" आधीं होता पाय्या दैवयोगें झाल
पाय्या " (तुकाराम).

पाम-नीस (पु०) रिसाल्याकडील काकून
पामा (स्त्री) [फा० पाम्-गाइ] अन्न
शाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पाद्शाह] सम्राट.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशा-
हत (खी०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वेभव (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शोभेल असा.

पाच् पेच् (पु०) [८ फा० पेच्] डाव-
पेच्. "इंस्वरच 'पामच्या बन्धावर अस-
ल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय
व वरकदांनीं पाच्-पेच् करून होणें
काय!" (साने-पयाव २२).

पाजी [फा० पार्जी] इलकट; पागल.
"सक मारितात पाजो! आपल्या भापण
फजीत पावतील" (खरे ११११०).

"पाकराचा आग्र व जुगलतांरी या
प्रकारची; व आपली रथा पाजीकरितां
आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पाखाना] शौचकूट; सण्डास.

पाय ज़मा; पै-ज़मा (पु०) [फा०
पाज्जामा] सुवांग; विज्ञा; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पादाम्]
पक्षी धरण्याचें जाळें; कुसलाविगारा
पक्षी (मराविधोशा ११).

पाय-पोस (पु०) [फा० पायोश] पाद-
प्राण. "सालावाद्दमार्णे ऐन जन्म
पायपोसाचे जोडच बापासून येन ज णें"
(राजवाडे २०।१२). "एका महा-
रुद्राची सामग्री साधावाई काय लागेल
ती पुण्याडून माळारिसास पाडवीळ
पाडविर्ण, न पाडवीळ नरी आमचा पाय-
पोस मेला। तान महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय घेऊं" (पारसनीम-ग्रंथ २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पायबन्द]
घोड्याचे मागचे पाय बन्धण्याची
दोरी; मागून पायआंड; शूडसराबद्द.
"रायगडास वेढा पडला, आणि पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडाचा वेढा उठेल" (मराविधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पायमाल]
तुडवला गेल्या, उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (खी०) [फा०
पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकमान;
नुकमानमापाई. "आपले सको-
रची फोन् मलक महम्मदखान वंगेरे
गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे" (दिमरा १।१५००).

"महादानी गदाधर यांनीं दर्याची
जुनी राहटी सासली नाही, पायमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८।२०१).

"कामाची पायमल्ली होते" (पारस-
नीम-ग्रंथ २१२). "सर्व आमचें कर्ज
सर्गागतून कामांरी देतील तेव्हां काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा)
घाटणें ती घालवी" (खरे १।४८५४).

पाय-रव (खी०) [फा० रव = चाल]
प्रवेश "प्रथम पाकरीत येतो म्हणून
बघननें पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्वां दोलतेचे धनी जाले
आहेत" (ऐदि १।२१).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "पायमाणें
पाय-रवा घालून ते डळू डळू वतन्दार
बनतात" (गोंगळा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर धरा-
च्या भिन्नींचो उभागणी करितात ते
जमिनीतलें चान्चकाम; शिरस्ता.

पायाच (पु०) [फा० पायाच्] उतार.
"उभयतां यमुना पायाच पाडून चोगडी-
जवळ उतरले" (दिमरा १।२५५).

पार्ची (पु०) [फा० पार्ची] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्सी] पार्सि प्रान्ता-
तील; श्रधुंश्राचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क;
मश्रक; उच्चमतीची चार-पाई.
पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-
पोश] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.
पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दर्यास पलाण (शिवाजी)
राजियांनीं घातलें " (सभासद ५१).
पलाणणें सज्ज करणें.
पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेट-
लेली वात; बत्ती; तोडा; काकडा.
पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.
" आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सआय ताफत्याचा सोमा-
जीचे गुजारतीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारनीस-ग्रप १७).
" पश्मी रुमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे " (सरे ११।५७०१).
पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.
पशम (न०) [फा० पश्म] गुसभागा-
वरील केस; शण्य; कःपदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां त्यांनीं तेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उलडली ! "
(राजवाडे ६।६१९). " कोल्हापूर
मिरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे "
(सरे १२।६२९६).
पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला;
दुकस्ती.
पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी]
पस्तावा; दुकस्त.
पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्दोस्त]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. " सकेजङ्ग
लढाई करून रुणराव सटावकर यास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे १।३२).
" वरकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (सरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता.
" तेव्हां पल्टणें फोजेच्या मुकाबल्यास
ठहें न सकतां झाडींत पस्पा झाली "
(साने-पयाव ४७९).
पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय; निव-
डलेला.
पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी
लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाही " (राजवाडे
६।३९४). " पाहिल्या नन्तर पस-
न्दीस येतील त्या सन्या " (राजवाडे-
ऐकिय ६२)
पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश] हकंत;
अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे " ? (राजवाडे १।१४५).
" त्यापेक्षां सकारची खातर्जमा होय
ऐसे अहद-वेमान द्यावयास पसोपेश
करणार नाहीत " (राजवाडे १२।
२२).
पहारा (पु०) [फा० पहरा] रसवाली;
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.
पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पहल-
वान्] धीर; मळ; कुस्तीबाज.
पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक]
जासूद; हल्कारा; सेवक.
पाइकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.
पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी.
" आधीं होता वाघ्या दैवयोगें झाला
पाग्या " (तुकाराम).
पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील काकून.
पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाइ] अन्व-
शाला; रिसाला.
पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पादशाह] सम्राट.

पाच्छाई; पातशाही; पादशाही; पातशा-
हत (खी०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वेभव (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शोभेल असा.

पाच पेच (पु०) [८ फा० पेच] डाक-
पेच. "इंथरच आमच्या बऱ्यावर असा-
ल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय
व बरकडीनीं पाच-पेच करून होणें
काय!" (साने-पयाव २२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल.
"इक मारितान पाजो! आपल्या आपण
कजीत पावनील" (सरे १११९८).

"चाकराचा आघ व घुगल्लारी या
प्रकारची; व आपली त्या पाजीकरितां
आम्हांवर इतराजी!" (राजवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पायखाना] शौचकूट; सण्डास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [फा०
पायजमा] घुर्वा; दिना; तुमान.

पाय-दाना (पु०) [फा० पाददान]]
पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलावेगारा
पक्षी (मराचिधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पादपोश] पाद-
प्राण. "सालाचादनमाणें ऐन मज्जन
पायपोसाचे जोडच यापासून पैन जणें"
(राजवाडे २०११२). "एका महा-
रुद्राची साम्यी राधाचाई काय लागेल
ती पुण्यादून माळारीस्तास पडवीक
पाठविण, न पाठवील नरी आमचा पाय-
पोस गेला! तीन महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय घेऊं" (पारसनीन-अप २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पादबन्द]
घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पायआड; शुद्ध राखद.
"रायगडास वेढा पडला, आपण पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडाचा वेढा उठेल" (मराचिधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पादमाल]
तुडवला गेलेला; उध्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (खी०) [फा०
पादमाली] तुडवणूक; नाश; नुकमान;
नुकमानभरपाई. "आपले सकां-
रची फोण मलक महम्मदस्तान बंगरे
गेले आहेत स्थानीं पायमाली केली
आहे" (दिमरा १११५००).

"महादजी गदाधर यांनीं दयांतरची
जुनी राहटी राखली नाहीं, पायमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८१२०१).

"कामाची पायमल्ली होणे" (पारस-
नीन-अप २१२) "सर्व आमचें कर्ज
सकांगतून कारभारी देनील तेव्हां काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (बजा)
पाटणें ती घालावी" (सरे ११४०५४).

पाय-रव (खी०) [फा० रव = चार]
प्रवेश "प्रथम चाकरीस येतो म्हणून
नघननें पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्वां दोतनेचे धनी जाले
आहेत" (ऐदि ११२९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "यायमाणें
पाय-रवा घालून ते हळू हळू बतन्दार
बनतात" (गांगडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींचो उभागणी करितात ते
जुभिनींतलें बान्धकाम; शिरस्ता.

पायाच (पु०) [फा० पायाच] उतार.
"उभयती यमुना पायाच पाहून योगडी-
जवळ उतराले" (दिमरा ११२५७).

पार्शी (पु०) [फा० पार्शी] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स प्रांता-
तील; छत्रप्रांचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग] पर्यङ्क;
मश्रक; उच्चप्रतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग-
पोश] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दयांस पलाण (शिवाजी)
राजिषानीं घाललें " (सभासद ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेट-
लेली पात; बत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; मस्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.
" आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफत्याचें, सज्जाय ताफत्याचा सोमा-
जाचें गुजारतीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारनीस-अप १७).

" पश्मी हमाल एक ताम्बडा...
पाठविला आहे " (सरे ११।५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुल्मभागा-
वरील फेंत; शण्प; कःपदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां त्याणी तेंधें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उखडलीं ! "
(राजवाडे ६।६१९). " कोल्हापूर
मिरजेच्या किड्यापुढें पशम आहे "
(सरे १३।६२९६).

पशेमान [फा० पशेमान्] पस्तावलेला;
दुक्ती.

पशेमानी (स्त्री०) [फा० पशेमानी]
पस्तावा; दुक्क.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जुमीन्दोस्त]
उध्वस्त; निःशेष; साफ. " सफेजङ्ग
लढाई करून रुणराव खटावकर यास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे १।३२).
" फरकड त्याचें लस्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (सरे ५।२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता.
" तेव्हां पल्लणें फौजेच्या मुकाबल्यास
ठहें न सकतां शर्डीत पस्पा झालीं "
(साने-पयाव ४७९).

पसन्त [फा० पसन्द्] सम्मत; प्रिय, निव-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी
लिहितां, परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहाण्याची निशा होये ऐसें
करण्यांत येत नाही " (राजवाडे
६।३९४). " पाहिल्या नन्तर पस-
न्दीस येतील त्या सन्या " (राजवाडे-
ऐकिए ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश] हकत;
अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे " ! (राजवाडे १।१४५).
" त्यापक्षां सकारची खातजुमा होय
ऐसे अद्द-पैमान यावयास पसोपेश
करणार नाहीत " (राजवाडे १२।
२१).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रसवाली;
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पैलवान (पु०) [फा० पहल-
वान्] वीर; मल; कुस्तीबाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैक]
जासूद; हल्कारा; सेवक.

पाईकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रिसाल्याचा अधिकारी.
" आधीं होता बाध्या देवयोगें झाला
पाग्या " (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रिसाल्याकडील कार्कून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाह] अन्व-
शाला; रिसाला.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पादशाह] सन्नाह.

पाच्छाई; पानशाही; पादशाही; पातशा-
हत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-प्रेमर (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शोभेल असा.

पाच पेच (पु०) [८ फा० पेच] डाक-
पेच. "ईश्वरच आमच्या बऱ्यावर अस-
ल्यास त्याणीं वाईट इच्छून होणे काय
व. वरकडांनीं पाच-पेच करून होणे
काय!" (साने-प्रयाव २२).

पाजी [फा० पाजी] हलकट; पागल.
"शक मारितात पाजो; आपल्या प्राण
फर्जीत पावतील" (खरे १११९८).

"चाकराचा आय व चुगलतारी या
प्रकारची, व आपली ह्या पाजीकरितां
आम्हावर इतराजी!" (रामवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पायखाना] शौचकूर; सण्डास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [फा०
पायजमा] धुवार्ग; दिग्ग; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाददान्]
पक्षी धरण्याचें जाळें; फुसलविगारा
पक्षी (मराविधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पादपोश] पाद-
प्राण. "सालाबाद्दप्रमाणें ऐन जिनस
पायपोसाचे जोडप पापासून घेत ज.णें"
(राजवाडे २०११२). "एका महा-
रुद्राची सामग्री शधाबाईं काय लागेल
ती पुण्याडून माळारीसास प.डवीळ
पाठविणं, न पाठवीळ नरी आमचा पाय-
पोस गेला। तीन महारुद्र करून आम्हींच
श्रेय घेलें" (पारसनीस-ग्रंथ २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पादबन्द्] [फा०
पेड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पावआंद; शुद्धसंयच्छ.
"रायगडास वेदा पडला, अस्म पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडचा वेदा उठेल" (मराविधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पादमाल]
तुडवला गेलेला; उज्वस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा०
पादमाली] तुडवणूक; नाश; नुकमान;
नुकमानभरपाई. "आपले सकां-
रची फोज मलक महम्मदखान वगैरे
गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे" (दिमा १११५०-१).

"महाशजी गदावर घांनीं दयांराची
जुनी राहती रासली नाही, पाजमुळें
पायमाली आहे" (राजवाडे ८१२०१).

"कामाची पायमल्ली होणे" (पारस-
नीस-ग्रंथ २१२). "सर्व आमचें कर्ज
सर्कागंनून फार्मांरी देखील तेव्हां काय
पायमल्ली दहा पांश लक्ष रुपये (वजा)
घालणें ती घालावी" (खरे ११४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव = चाल]
प्रवेश "प्रथम चाकरीत घेतों म्हणून
नघननें पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्व दोलतेचे धनी जाले
आहेत" (हेट्टे १११९).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. "वापमाणें
पाय-रवा घालून ते हळू हळू बतन्दार
बनतात" (गारगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींची उमागणी करितात ते
जमिनीतलें बान्धकाम, शिरस्ता.

पायाब (पु०) [फा० पायाब्] उतार.
"उभयपार्श्वमुता पायाब पाडून योगदी-
जवळ उतरले" (दिमा ११२५७).

पार्शी (पु०) [फा० पार्श] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स प्रांता-
तील; शूरप्रांचे अनुयायी.

पलङ्ग (पु०) [फा० पलङ्ग्] पर्यङ्क;
मथक; उच्चमतीची चार-पाई.

पलङ्ग-पोस (पु०) [फा० पलङ्ग्-
पोश्] आच्छादन; चादर; गर्द-पोस.

पलाण; पालाण (न०) [फा० पालान्]
सोगीर. " दर्यास पलाण (शिवाजी)
राजियानां घातलें " (सयासद् ५१).

पलाणणें सज्ज करणें.

पालिता (पु०) [अ० फतीला] पेट-
लेली वात; घत्ती; तोडा; काकडा.

पश्मी; पश्मी [फा० पश्मीन्] लोंकरी.

" आज्ञेप्रमाणें पश्मी दुलई, अस्तर
ताफ्त्याचें, सजाय ताफ्त्याचा सोमा-
जीचे गुज्जारतीनें तयार करून सेवेसी
पाठविली आहे " (पारनीस-अप १७).

" पश्मी रुमाल एक ताम्याडा...
पाठविला आहे " (सरे १११ ५७०१).

पश्मीना (पु०) [फा० पश्मीना]
लोंकरी वस्त्र.

पशम (न०) [फा० पश्म] गुल्मभागा-
वरील केस; शम्भ; कःपदार्थ. " ते
आमचे स्नेही असतां स्पर्शा नेथें पत्र
पाठविलें तर काय पशम उबडली ! "
(राजवाडे ६१६१६). " कोल्हापूर
निरजेच्या किल्ल्यापुढें पशम आहे "
(सरे १२१६२९६).

पशोमान [फा० पशोमान्] पस्तावलेला;
दुकती.

पशोमानी (स्त्री०) [फा० पशोमानी]
पस्तावा; दुकत.

पस्त; फस्त [फा० पस्त = जमीन्दोस्त]
उम्बरत; निःशेष; साफ. " रुकैजङ्ग
लढाई करून रुण्णराव सटावर वास
मोडून पस्त केलें " (राजवाडे ५१३२).

" परकड त्याचें लश्कर अवघें लुटून
पस्त केलें " (सरे ५१२४०६).

पस्पा [फा० पस्पा] पिच्छेहाट; हटता.

" नेव्हां पल्टणें कोजेच्या मुकापल्यास
ठकून सकतां छाडीत पस्पा घालीं "
(साने-पयाव ४७९).

पसन्न [फा० पसन्द्] सम्मत; मिय; नित-
डलेला.

पसन्ती; पसन्दी (स्त्री०) [फा० पसन्दी]
सम्मती; आवड. " तुम्ही वरचेवरी
लिहितां; परन्तु ज्यांत गोष्ट पसन्दीस
पडे, शाहाण्याची निशा होवे ऐसें
करण्यांत येत नाहीं " (राजवाडे
६१३९४). " पाहिल्या मन्तर पस-
न्दीस येतील त्या सगल्या " (राजवाडे-
ऐकिय ६२)

पसोपेश [फा० पस्-उ-पेश] इकंत;
अडचण. " मुलाकातही होण्यास काय
पसोपेश आहे " ? (राजवाडे १११४५).
" त्यापक्षीं सकारची सातर्जना होय
ऐसे अहद-पेमान घावयास पसोपेश
करणार नाहींत " (राजवाडे १२१
२२).

पहारा (पु०) [फा० पहरा] रक्षणी;
रक्षण; संरक्षकांची तुकडी; चौकी.

पहीलवान; पेलवान (पु०) [फा० पहील्-
वान] वीर; मल्ल; कुस्तीबाज.

पाईक; पायक (पु०) [फा० पैड]
जामूद्; इन्कारा; सेवक.

पाईकी; पायकी (स्त्री०) सेवा.

पाग्या (पु०) रितात्याचा अधिकारी.
" आर्षी होता पाग्या देवयोगें सल्ला
पाग्या " (तुकाराम).

पाग-नीस (पु०) रितात्याकडील काकून.

पागा (स्त्री) [फा० पाय्-गाई] अथ-
शाला; रिताटा.

पाच्छा; पाच्छाय; पातशहा; पादशहा
(पु०) [फा० पाद्शाह] सयाद.

पाचछाई; पातशाही; पादशाही; पातशा-
हत (स्त्री०) [फा० पादशाही] अधिराज्य;
सम्राट्-वेभव (वि०) सम्राटाचा; सम्रा-
टास शेंभेल असा.

पाच पेच (पु०) [< फा० पेच] डाक-
पेच. "ईश्वरच आमच्या चन्वावर अस-
ल्यात त्याणीं वाईट इच्छून होणें काय
व बरकडांनीं पाच-पेच करून होणें
काय ? " (साने-पयाव २).

पाजी [फा० पाजी] इलकट; पागल.
" शक मारितात पाजी ! आपल्या भावण
फजीत पावतील " (खरे १११९८).
" चाकराचा आम व चुगल्लोरी या
प्रकारची, व आपली त्या पाजीकरितां
आम्हांवर इतराजी ! " (राजवाडे ६।
६०५).

पाय-खाना; पै-खाना (पु०) [फा०
पायखाना] शौचकूट; सण्ठास.

पाय जमा; पै-जमा (पु०) [फा०
पायजमा] सुर्गा; बिजा; तुमान.

पाय-दामा (पु०) [फा० पाददाम्]
पक्षी धरण्याचें जाळें; कुसलावेगारा
पक्षी (मराचिधोशा ३३).

पाय-पोस (पु०) [फा० पायपोश] पाद-
त्राण. " सालाबादमार्जे ऐन इनन्नन
पायपोसाचे जोडच यापासून येत ज नें "
(राजवाडे २०१२). " एका महा-
रुद्राची साम्यी राधाबाई काय लागेल
ती पुण्याडून भाळरीसास पडवीठ
पाठविण, न पाठवील नरी आमचा पाय-
पोस मेला ! तीन महारुद्र करून आम्हीच
श्रेय वेळ " (पारसनीम-ग्रंथ २७३).

पाय-बन्द (पु०) [फा० पायबन्द]
घोड्याचे मागचे पाय बान्धण्याची
दोरी; मागून पावआंड; शुद्ध राखद.
" रावणदास वेढा पडला, आपण पाय-

बन्द लावावा म्हणजे ओढ पडेल. राय-
गडचा वेढा उठेल " (मराचिधोशा
३४).

पाय-माल; पामाल [फा० पायमाल]
तुडवला गेलेला; उच्चस्त; नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली (स्त्री०) [फा०
पायमाली] तुडवणूक; नाश; नुकमान;
नुकमानभरपाई. " आपले सकां-
रची फोन् मलक महम्मदखान वगैरे
गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली
आहे " (दिमरा ११५०).
" महादजी गदाधर यांनीं दयांताची
जुनी राहटी राखली नाही, पाजमुळें
पायमाली आहे " (राजवाडे ८१२०१).
" कामाची पायमल्ली होते " (पारस-
नीम-ग्रंथ २१२). " सर्व आमचें कर्जें
सकांगतून कार्भारी देतील तेव्हां काय
पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा)
घाटणें ती पालावी " (खरे ९१४८५४).

पाय-रव (स्त्री०) [फा० रव = चाल]
प्रवेश " प्रथम चाकरीत येतो म्हणून
नक्षत्रनें पाय-रव करून घेतली...
आणि आतां सर्व दोहतेचे धनी जाले
आहेत " (ऐदि ११२१).

पाय-रवा (पु०) शिरस्ता. " पायमानें
पाय-रवा पालून ते हळू हळू बतन्दार
बनतात " (गारगाडा १५).

पाया (पु०) [फा० पाया] ज्यावर घरा-
च्या भिन्नींचो उभाणी करितात ते
जमिनीतलें बांधकाम; शिरस्ता.

पायाव (पु०) [फा० पायाव] उतार.
" उभयतां यमुना पायाव पाडून योगडी-
जवळ उतरले " (दिमरा ११२५७).

पार्ची (पु०) [फा० पार्ची] वस्त्र; पोशाक.
पार्शी; पारशी [फा० पार्शी] पार्स मान्ता-
तील; सधुंराचे अनुयायी.

पारस्नीस- कार्शी पत्रव्यवहार करणारा;
मुन्शी.

पालखी (खी०) [फा० पाल्की] विशेष
प्रकारची सम्भावित डोली.

पालखी-नशीन पालखीचा उवाला मान
आहे असा बडा सद्दार. " त्यांचे पुस्त-
पन्हाईस आणखी दोन पल्लणें व एक
इड्यज मानवर पालखी-निशीन ऐसे
गेले " (मद्रा ११६७).

पालाण (न०) [फा० पालान्] खेगीर.
पालाणणें जोडणें, सज्ज करणें. " पाला-
णिले रयकुज्जर " (मुकेश्वर-आदिपर्व
२११६५). " पालाणारे सकल सैन्य "
(मुकेश्वर-आदिपर्व ४७१११). " रत्न-
मणीचीं बाळलेणीं । पालाणिलीं अरु-
वार " (मुकेश्वर-सभापर्व ४१७).

पास (खी०) [फा० पास] काळजी;
आस्था. " मदारुल-मशाम दुरन्देश
आहेत, नवाबाची पास त्यांस सर्वोपरी
आहे " (राजवाडे ५१७९). " ही
दानाई ईश्वरानीं ज्यास बक्षीस केली
त्यांचे ससुनाची पास ठेवणें लाजीम "
(राजवाडे ५१८६).

पासङ्गा (न०) [फा० पा-सङ्ग] तरा-
जुंतला विपमपणा काढून टाकण्याक
रितां एका पारड्यांत घातलेलें वज्रुन; धडा.
" मयसभा उपमे तुळितां गगनांत स्वर्ग
पारडें वरुन. विश्वकर्मणिं धरुनि मुठी ।
पासङ्गा घातले तेतीस कोटी । तरी
न बैसे तळवटीं । हळुवटपणें अयापी "
(मुकेश्वर-सभापर्व २१७०). " च्चा
पासङ्गास न येणें, न पुरणें-त्या भानां
अगदीच कमी योग्यतेचें असणें.

पिजिरा [फा० पिशीरा] मज्जूर. " त्याचे
योगक्षेमाविशी तुम्ही हुजूर अर्ज कराल

त्याप्रमाणें पिजिरा होईल " (राजवाडे
२२१६२).

पिरी (खी०) [फा० पारी] वार्धक्य
" त्यावरी (अब्दुल-सलाम ऊर्फ विसाजी
राम यानें) नियत धरिली जे आपला
पिरी-वक्त जाला, आतां मक़ेस जावें "
(भाईसम १८३४ पावृ १४४).

पिस्ता (पु०) [फा० पिस्ता] एकप्रकारचें
फळ.

पीर (पु०) [फा० पीर] वृद्ध; साधू;
समाधी; खुळा. वेडा-पीर=खुळा; धर्मिय.
पीर-जादा (पु०) [फा० पीर्जादा] साधु-
पुत्र. " त्या ठिकाणी हुसैनीस हेच
म्हणून मशायस पीर-जादा आहे "
(राजवाडे ५११२).

पील (पु०) [फा० पील्] हत्ती.
पील-खाना; पील-खाना (पु०) [फा०
पील्खाना] हत्तीखाला. " पील-खाना
व अस्तपालास व उग्टांत दाणा नाहीं;
फाके गुजरातात " (राजवाडे ११५४).
पील-बाला [फा० बाला=उन्नी. बान्बा]
हत्तीमारखा उन्नु व लढ बान्बाचा
(घोडा).

पुस्त; पोक्त [फा० पुस्ता] पक्क. " जो
विचार करणें तो पुस्तच कराल "
(जोरा १२३).

पुदिना (पु०) [फा० पूदिना] एक
सुगन्धी भोज्य व औषधी बनस्पती;
हि नी चटणी करितात.

पुर्कस (पु०) [फा० पुर्काश्] लढाई;
तण्डा. " तरी पुर्कस-बसोडा पडल्यास
खावन्द प्रतापो आहेत " (ऐटि ३१२२).

पुशिंदा; पुसिंदा (खी०) [फा० पुसीदा
=पुष्ट] चोकशी; विचारणा. " साम्प्रत
पुन्हां सर्कारांत पुसिंदा जाली " (दिनरा
२१९८२).

पुर्गीस (स्त्री०) [फा० पुर्गीश्] विचारणा; विचारपूस. " इल्ली चिन्तोपन्त, बाळाजीपन्त, जयगामपन्त यांस पुर्गीसा सकांरांतून होत आहेत " (सरे १०१ ५०२९).

पुरेजात [कासांनेजात, किछेजात याप्रमाणें अनेक व० पुर्गा या शब्दाचें] पुरे; पेठा. " राजर्षींनीं परलोकसाधन करिनांच समाम पुरेजात व कासनि व राजमन्दिरीं चौक्या ठेकून बन्दोचस्त केला " (ऐटि ११६५).

पुलावा (पु०) [फा० पिलव्] मांस घातलेला मसाले-भान; दियॉणी.

पुसणें [फा० पुस्-सं०पृश्] विचारणें.

पुस्त; पुस्त (न०) [फा० पुश्त्] पिढी.

" एधील कुळकर्ण...पांचे सात पुस्तापासोन चालत आलें आहे " (राजवाडे २२१७५). " याजप्रमाणें भोगोटा तीन पुस्त करित आलों " (वाड-केकियती १०२).

पुस्तदग (न०) [फा० पुस्तदक्] ओश्याच्या पोटासालून जाणाऱा जिनाचा पट्टा; तदग (राजवाडे ६१११६)

पुस्त-गर्मी (स्त्री०) [फा० पुश्त्-गर्मी]

मनःपूर्वक साह्य; उपराळा; पाठराखणी " राव पन्तप्रधान यांच्या कोजा कुम्पनीचे जमीयतीचे पुस्तगर्मीवर पेश-कदमी करून जाणें ज़रूर " (सरे २२३२). " तुम्ही मागें पुस्तगर्मीवर राहून कोनेस इड्मनाकडे रवाना व मामूर (सस-साहित्य) करावें " (राजवाडे १०१२७८).

पुस्त-दर-पुस्त [फा० पुश्त्-दर-पुश्त्] पिढ्यानपिढ्या; पंशपरम्परा. " साला-माद पुस्त-दर-पुस्त साकून हमशा

हजत जील-सुमानी यास दुवा करित जाणें " (राजवाडे १५१२८३).

पुस्त-पन्हा; पुस्त-पन्हाई (स्त्री०) [फा० पुश्त्-पन्हा] पाठ-राखण; पाठ-पुरावा; उपराळा; साहाय्यक कोज. " त्याची पुस्त-पन्हा आपणाकडूनही वरचेवर व्हावी " (सरे ८१११११). " कोज व आडपे यांनीं वस्तुंची पुस्त-पन्हाई करावी " (मदया ११६७). " त्याचे पुस्तपन्हाईस आणखी दोन पल्टणें व एक इड्मज् मातबर पालसी-निशान ऐसे गेले " (मदया ११६७).

पुस्तैन दोन पिढ्या. " दोन्ही रियासती पुस्तैनपासोन पेक; जुदाई नाही " (राजवाडे ५११५१).

पूर [फा० पुर्] पूर्ण. " सजानपूर आहे तें कळतच आहे " (राजवाडे १२१७०). " पेकेपूर होऊन पार उतरोन गेला " (दिमरा ११२७३) " सर्व गादीनें तुम्ही पडे फाजल आहे व सर्व किताब जाणून अकल-पूर " (राजवाडे ३११८६).

पूळ (पु०) [फा० पुल्] नदीचें पात्र ओलाण्डणारा उंचावळन घान्धलेला रस्ता.

पूस्त-गवस (स्त्री०) [फा० पुश्त्-गवस] सोल-चोकरा. " येथें आल्यावरी शत्रूस पूस-गवस करून पारिपत्य करितो " (दिमरा ११२१७).

पेच (पु०) [फा० पेच्] पीळ; स्क्रु; मळसूच; अडचण; सडकट; मलयुद्धातील बन्दीस. पीळ-पेच = बकता; कुटिलता. " ज्या राजकारणांत पीळ-पेच असेल त्या कामांत मी येणार नाही " (राजवाडे १११२८):

पेच-पाच (पु०) सङ्कट; अडचण.

“एकाएकी भलती गोष्ट आम्ही करीत नाही; कां कीं मागील पेच-पाच बहुत आहेत” (साने-पयाव).

पेचणें पेचांत धरणें. “त्यासी हर एक जाच-सालीं पेचून मकूल करीत नाही हें अपूर्व आहे” (राजवाडे १३११९).

पेदा (पु०) [फा० पयादा] व्यादा; पाईक (इम ७).

पेरोज (पु०) [फा० फिरसा] रस्त-विशेष. “ पुंकराज, पेरोज, हिरे ” (मुक्तेवर-आदिपर्व ३११९८).

पेला (पु०) व्याला.

पेश [फा० पेश] पुढें; उन्नत; वजन्दार; पशस्वी. (खी०) वग; वजून. “ इराणीस पेश होऊं न देता.. अगदीं नेस्त-नाशूद करावा ” (पाय ६). “ जुगु-ल्लिंशोर पठाणापशीं पेश आहे ” (राजवाडे १११११). “ घाटने याजीं आपली कन्या शिन्दे यांस दिली, त्याजमुळें बहुत पेश आहेत ” (सर १०१५३६१). “ मग याचेपुढे कोठून याजी पेश होईल ! ” (राजवाडे ३६१ ३३१). “ राजाजी यांची पेश नवा राजवळ विशेष आहे ” (राजवाडे ५१२४).

पेश-कदमी (खी०) [फा० पेशकदमी] पुढें पाऊल टाकणें; प्रगती; पहिली हाल-चाल; युद्धाची हाल-चाल; आग-कीक. “ दिवसेंदिवस त्याचे फौजेची पेश-कदमी आहे ” (राजवाडे ६१ ४३७). “ तितका मुलूख आपले काबूंत घेईल तितका पुर्तुगेणें बन्दो-बस्त करून, मग पुढें पेश-कदमी करणें ठीक आहे ” (दिमरा १११८०). “ आम्हांकडून अन्तर नसतां तिकडून पेश-कदमी घाली तेव्हां इकडून पेश-

कदमीची नतुंद करणें प्राप्त झालें ” (सर ८१४०२८) “सर्कारच्या फौजेने पेश-कदमी केवळ स ठीक दिसत नाही” (सर ९१४४६७).

पेश-कबज (न०) [फा० पेशकब्ज] कब्ज. “ तिणें पेश-कबज चालविलें तें माणडीवर लागूं जाहलें ” (ऐटि ११ १६) “ हपदानिने पेश-कबज पोर्तत चालवून मीर्झा सफीखानास माझा टाकिडे ” (दिमरा ११९४).

पेशकस्त; पेशकशी (खी०) [फा० पेशकश] उभावन; नजारा; सण्डणी. “ रंग कर्देवर पातशाहानीं दस्तक केले कीं माझल पेशकस्त सर्कारान दिवलिवा देऊं ” (दिमरा ११२४०).

पेशकशात (खी०) पेशकशी. “ किचू-कर यांजकडील पेशकशातचा जाच-साल जाला ” (राजवाडे १९१०२).

पेशकार (पु०) [फा० पेशकार] मदत-नास, नायब; मुतालीक.

पेशकारी (खी०) [फा० पेशकारी] नाची; मुतालीकी. “ यास्तव कालिका दामास सकाशिकन्-सानाची पेशकारी स.इगिनली ” (राजवाडे ११५४).

पेशखाना (पु०) [फा० पेशखाना] प्रवा-सात अगोदर पुढें पाठवावयाचें डों वगैरे सामान.

पेशमेमा (पु०) [फा० पेशमेमा] पेशखाना; पुढें पाठवावयाचें मुकदमाचें व बिन्हा-डाचें सामान. “ नेरल्याडून पांच कोस तेथें पेशमेमा पाठावेला आहे ” (दिमरा ११८६).

पेशगी; पेशगी; पेसकी (खी०) [फा० पेशगी] आगाऊ दिलेली रची; इजा-यापेकी आगाऊ द्यावयाची रक्कम. “ खारास एकेक महिन्याची पेशगी

मिलाकसूर देणें " (राजवाडे ११३७).
 " नवाय निजाम अल्ली खान संस्थान-
 च्या पेशकीचा ऐवज वसूल करि-
 तात " (सरे १११५८३).

पेशदस्ती (स्त्री०) [फा० पेशदस्ती] व्यवस्था,
 पेशी. " मोहिबांक्रडून असें अमलांत
 येत असतां सकारतर्फेन पेशदस्ती होत
 नाहीं " (राजवाडे १०११२८).

पेशमान [फा० पेशमान] पस्तावलेला,
 दुकस्ती; पशेमान. " खान...खानीची
 खान चित्तात आणून पेशमान जाहला "
 (चित्रगुप्त ४५).

पेशमानी (स्त्री०) [फा० पेशमानी]
 पस्तावा; दुकस्त. " सर्वांनीं तीर्थरूपाचे
 आज्ञेचे ताकीन रहावें हें ज्यास अमान्य
 त्याजकडेच पेशमानी, बुद्धिदोष, दूषण "
 (चन्द्रचूड-दत्तर १११३९).

पेशफ्त [फा० पेशफ्त] यशस्वी. " यांची
 गोष्ट पेशफ्त जाली नाही " (राज-
 वाडे ५१६५).

पेश्वा; पेशवा [फा० पेश्वा] सामोर्गे,
 इस्तकवाल; (पु०) पुढारी; प्रथमप्रधान.
 " पाटील बाबा तीन चार कोठ पेश्वा
 जाऊन परस्परें भेटी जाल्या " (दिमरा
 ११२८३).

पेशवाई (स्त्री०) [फा० पेशवाई] सामोर्गे
 जाणें; प्रधानकी; भट-शाही. " दीक्षित
 महाराजास दिल्लो शहांत आणण्या-
 करितां लवाजम्यासह पेशवाईस जाऊन
 आणजेबद्दल बादशहाचा मला हुकूम
 जाला होता " (राजवाडे १११७२).

पेशवागिरी (स्त्री०) प्रधानकी " पेशवाय-
 गिरीचीं वखें तुम्हांस देतो " (भाइसम
 तृप्त ९०).

पेशवाज (पु०) [फा० पेशवाज] पुढें
 सुला असलेला खग (विशेषतः

खियांचा). " बायकांवर नगनगोटे
 होते ते आणविले, दोन दोन पेशवाज
 मात्र ठेविले " (राजवाडे ५११४०).

पेशजी [फा० पेश-भशी] पूर्वी; मागे.
 " पेशजी भिस्त रोजा " = गीस रोजा-
 पूर्वी (इम ६६) " पेशजी आपलीं पत्रें
 आलीं व हालीही तुमचीं पत्रें आलीं "
 (राजवाडे ८११२४).

पेशन्देश; पेशन्देशा (पु०) पेशन्देशी
 (स्त्री०) [फा० पेश-अन्देशी] पूर्व
 विचार; दृष्टी; पूर्ण विचार " तन्ही
 त्यास सादृणोन कोते अन्देशानें न
 वर्तता पेश-अन्देश पाहून पतंत ऐसें
 कारणें " (सरे १११७६). " तीं मनुष्ये-
 अल्पबुद्धी, पेश-अन्देशानें पाहून पुढील
 कर्तव्यार्थ ध्यानांत येत नाहीं "
 (सरे ११४०५). " चित्तीं पुगता पेश-
 अन्देशा आणून ठराव कारणें तो कराया "
 (सरे १२१६४००).

पेशा (पु०) [फा० पेशा] धन्दा; वृत्ती,
 पाण्डर पेशा = गैर मजुरांचा व गैर-शेत-
 कऱ्यांचा वर्ग. शागिर्द-पेशा = सेवकवर्ग.
 पेशामद (स्त्री०) [फा० पेश-आमद्]
 प्रगती; चढती. " काम मोठें, होसला
 धोडा; कसेंही करून पेशामद करावी
 म्हणून घोळावयास जातात " (राज-
 वाडे ५१११). " आपले जातीचे पेश-
 आमदांवर दृष्टी दिलिपास साबन्दाचे
 दोलतीस धकटा चसेल " (राजवाडे
 ५१७६).

पेशीन [फा० पेशीन्] पूर्वी (वाढ-मा
 ११६५).

पेस्तर [फा० पेश्तर] पुढें; पुढील.
 " आपण उज्जनीस साल-मजकुरी
 छावण्या कराव्या, पेस्तर सालीं शूज
 आपण पहातच आहों " (पाप ४४).

पेहरण; पैरण (न०) [फा० पेहर]
सद्गा; सल कुडेत.

पेहरणें; पेहरणें परिधान करणें.

पेहराव (पु०) पोशाक. " कलावन्तीण...
उच्च पेराव कळून साचाजी अनन्ताच्या
परामनी जाण्यास तयार जहालां "
(भाइसम १८३४ पावृ २११)

पैगम्बर (पु०) [फा० पैगाम्बर] प्रेषित;
इस्लाम-संस्थापक मुहम्मद.

पैगाम (पु०) [फा० पैगाम] सन्देश;
सन्धान; धोरणें. " भोमन्ताकडून पृथक्
पृथक् पैगाम येतात " (राजवाडे ३१
२३). " मुम्बईकर जन्माल याणो
केलासवासी चाजीरावसाहेब यांसी
दोस्तांचा पैगाम केला " (सरो ७
३५६४).

पैगामा-पैगामी (स्त्री०) बोलाबोली;
जायताल; प्रश्नोत्तर. " दोन चार
रोज पैगामा पैगामी जाली " (राजवाडे
२०१३८).

पैगामा (पु०) दबळादबळ; धुमाकूळ.
" अशी ताकीद देवाची की तुमचे
फोंजेपेकी कोणी पादशाही मुलखांत
पैगामा कळं नये " (राजवाडे ६१०७).

पैजारा (स्त्री०) [फा० पैजार्] पायनाण.
" तुका म्हणे ऐशा नरा । मोजून
माराव्या पैजारा ".

पेदपें [फा० पेद-पे] एकामागून एक;
लागोपाठ. " पेदपें दिनन्तिपत्रें सेवेसी
पाटवितां " (दिमरा ११८). " तुम्हीही
मिरापूरचे फोंजेची वातमी पेदपें आपणून
ठाणियांत बहुत सावधपणें असव जाणें "
(राजवाडे ६१५५२).

पेदा [फा० पेदा] व्यक्त; उत्पन्न; सम्पा-
दित. " काणवानी मस्ती पेदा करून "
(इ० ५११००).

पेदा-गिरी (स्त्री०) उकळणूक; वसूल.
" दरीं वरून पनालेस विजापुराहून एक
द्वालदार गोरामहसूल पेदागिरी करून
करून आला " (इ० ५११००).

पेदास्त; पेदास्त (स्त्री०) [फा० पेदाश्]
उत्पन्न; फायदा; उपज; निपज.
" आरमारास तन्हा मुलखांत नेमून
द्यावा, पेदास्तीवरील नेमणुकोमुळें साहु-
कारांस उपद्रव होऊन साहुकारी बुडेल "
(मराजा ३६).

पेवन्दी (स्त्री०) [फा० पेवन्द = सम्बन्ध]
सन्धन; व्यवस्था. " स्नेहाचे वृद्धीची
पेवन्दी करीतच आहों " (दिमरा
११३९).

पेमास्त; पेमाशी (स्त्री०) [फा० पेमा-
श्] मोजणी; जमीन मोजणी व
नोन्दर्णी.

पेरवी (स्त्री०) [फा० पेरवी] अनुपय;
पाठलाग; व्यवस्था; विचार; दबळा-
दबळ. " कितेक हुजूर येणार ते ना-
उमेद होऊन केलेली पेरवी सोडतील "
(राजवाडे १२१६७). " तदुत्तर महा-
राजांनी राज्याचा बन्दोबस्त करावयाची
हिम्मत धरिली आगि पेरवीस लागले "
(चित्रगुप्त ७५). " हें वृत्त पादशाहा
चास रक्त होतोच पेरवी केली जे
सम्माजी राजे यांचा मोरव केलियातें
पातशाही बुडते " (चित्रगुप्त १३८).
" पुढें ते कागद हस्तगत करून घ्यावेत
या पेरवीत आहेत " (सरो ९१५०४२).
" चहुंकडून तडण करून सुशर्तित पुन्हा
पेरवी न करीत ऐसं केलें असतां पात-
शाहीत नक्का " (दिमरा १६३).

पेलवान (पु०) पहोलवान पहा.

पैल; पहिल (पु०) [फा० पहल] पान;
(शिपोत; रत्नाची).

पैलूदार घासून पैलू पाडलेलें (रत्न).

पैवस्त होणें पोहोंचणें.

पैवस्तागिरी (स्त्री०) पोहोंचणूक; "पैवस्त-गिरीपासून" (वाड-बाबा २७४).

पैवस्ती (स्त्री०) [८ फ० पैवस्त] पोहोंचणूक; येणें; दासल शाल्याची नोव्हा; दासला "पुन्हा सुशकींत त्यांची पैवस्ती न होय ऐसें जालें असतां सर्वास चाड-गलें" (दिमरा ११४४).

पेहम; पेहाम [फा० पेहम्] वारंवार; पेहपे. "याचे बयान मुकसल पेहम आं साहेबस कलमी करण्यांत आले" (साने-पयाव ४७८). "चुनाचे पेहाम आं साहेबां अन्देशा दिलांत आणोन कलमी करावें ऐसें नाहीं" (साने-पयाव ४६५). "तेथील वर्तमान पेहाम रवाना करीत जावें" (राजवाडे ५११०५).

पोक्त; पोखत [फा० पुक्ता] पक; मोड; धोर; अनुमरीक; सज्ज; मज्जुत; पका. "जमाव पोखता केला" (चित्रगुप्त ७९). "जो मज्जुत करणें तो पोकाच करावा" (राजवाडे ५११६२). "तुम्ही पोखत, बहुत पाहिलेले असे असोन अशा गोष्टी कशा होऊं दिल्या!" (ऐकिप्र ६६). "इकडून आम्ही फौज-सामान पोखत कळून निघतों" (मरचिथोशा ५४). "मनुष्यें पोक्त्या ठिकाणीं ठेऊन स्वस्थ रहावें आणि पुढें उद्योग करावा" (खरे १११९१).

पोक्ती; पोखती (स्त्री०) [फा० पुक्ती] पक्ता; मज्जुती; कायमी. "आपले स्नेहाची पोक्ती करावी" (दिमरा ११३).

पोत (न०) [फा० पूद्] रीण; विणार्ड. पोतदार; पोतेदार (पु०) नाणेपारसी.

"पोतदार यांणीं पारस करावी" (वाड-सनदा १२५).

पोतदारी; पोतेदारी (स्त्री०) पोतदाराचें काम.

पोतनीस (पु०) "पोतनीस यांणीं पोते-जमा-सर्च लिहिणें करावें; नजर-पेरकशी जमा करावी" (वाड-सनदा १२५).

पोते (न०) [फा० पोता] तिजोरी; कोथळा. "जें देणें तें बगातीनें यावें अगर पोत्याहून रोख ऐवज यावा" (सभासद २४). "हजार रुपये जमा-पोता जाले" (राजवाडे ६१५५९).

पोफळ (न०) [फा० पूफल्-अ० फोफल्] चुपारीचें फळ.

पोलाद (न०) [फा० पूलाद्] तिसें.

पोलादी पोलादाचा.

पोशाख; पोशाक (पु०) [फा० पोशाक्] पेहराव.

पोशाखी पोशाखाचा; दिशाऊ; डाम्बोली. "पोशाखी सनवें" (सभासद २६).

पोशिन्दा (पु०) पोसणारा; पालनकर्ता. "लास मरोत पण लासांचा पोशिन्दा न मरो" (राजसंन्यास ७३).

पोशीदा [फा० पोशीदा] आच्छादित; गुप्त; गैर-माहीत. "पंतप्रधान यांसी घराब्याचा प्रकार पोशीदा नाहीं" (राजवाडे ५११४५).

पोशीस [फा० पोशिश्-आच्छादन] गुप्त. "कित्येक पोशीस मरलतीच्या मज्मुनावास्ते अजुम रापो विव्हाल यास फिरस्ताद केले असत" (साने-पयाव ३८७).

फ

फक्त; फकस्त [अ० फक्त्] मात्र;
केवल.

फकिराणा (पु०) [फा० फकीराना]
दानधर्म; फकिराच्या चरितार्थामार्हा
दिलेले जमीन-इनाम. " कार्किर्दी-
दर-कार्किर्दी फकिराणा चालला असे;
सद्गुणमाणे चालवणे " (राजवाडे १५।
१३१).

फकिरी (स्त्री०) [फा० फकीरी] दारिद्र्य;
भिक्षावृत्ती; भिक; फकिरासम्बन्धी.
" गारपीरचे लष्करातील शिपाई व
गडगाधर शास्त्री याजकडाले माणसे
मोहरमची फकिरी मागावयास आले;
सयस मशानिल्लेही लष्करवाले यास
रुपये दहा व शास्त्री याजकडाले माण-
सास पांच एकूण पन्धरा रुपये दिले " (साने-पयाव १२६).

फकीर [अ० फकीर्] दरिद्री; भिक्षु;
भण्डग.

फकीर-फुकरा [अ० फुकरा अनेक व०
फकीर चे] गरीब लोक.

फज्ज (स्त्री०) [अ० फज्ज] सकाळ.

फज्जल (स्त्री०) [अ० फजल्] रुपा.
" खुदाचे फज्जलर्न इतकियावर इड्य-
जांची तन्वी होईल " (राजवाडे १९।
१०५). ' खुदाच्या फज्जलेकडून त्याची-
ही तन्वी अन्-करीय (=ओकरच)
होईल " (राजवाडे १०।१८७).
" फज्जल-इलाही, घरचाही बन्दोबस्त
सानर्हा " (राजवाडे ७।१५२).

फजीत (स्त्री०) [अ० फजीहत्] अप-
मान; मानसण्डना; मानसण्डित, फजीत
पावणे, होणे = मानसाण्डित होणे.

फजिता; फज्जा (पु०) फजिती (स्त्री०)

[अ० फजीहा; फजीहत्] अमनिष्ठा.

फजीत-खोर नेहमी हसें करून घेणारा.

" छी म्हणतां येसिल चोरा फजीत-
खोरा दारापाशीं । मत्पनी हा मोठा
वाट, कळ नको थाट, मारला जाशीं "

(रामजोशी ८२).

फत्ते (स्त्री०) [अ० फत्ह] विजय; यश;
यशस्वी; सही. " ईश्वर अशा तऱ्हेनें
आमची फत्ते करविली " (राजवाडे
८।५). " स्वामीचे पुण्येकरून जागा
फत्ते जाहली " (सरे ११३). " दान
प्रतिदीन फत्ते-वर्तमान लिहीत जाणे " (वाड-शाळ १६).

फत्ते-जड्ग बहादूर एक पदवी (मरा-
चिधोशा ५२).

फत्ते-नशीब [फा० फत्ह-नसीब] विजय-
शाली. " फत्ते-नसीब व साहेब-हिम्मत
आहेत; करितां हरएक प्रकारें फिरड-
गिराचे फोजेस तद्ग करितील " (चिंग १९)

फत्ते-नस्रत (स्त्री०) [अ० मुस्रत्] यश;
विजय. " मोहिबाच्या फत्ते-नस्रतीच्या
कित्येक सचरा कलमी केल्या त्या
मालूम होऊन खुशबक जाली " (ऐटि
२।६५).

फत्ते-बाजी (स्त्री०) यश; विजय. " शिन्दे
याजकडाले फत्तेबाजीचें वर्तमान तुम्ही
लिहिलें " (सरे ८।१३७३).

फन्द (पु०) [फा० फन्द] फसवणूक;
कोटिल्य; चारट नाद; चण्डाळी.
" फसाद लाभविणे मुासय नाही;
ज्यामकोर फन्द मोडेल तें करावें (राज-
वाडे ५।१७०).

फन्द-फरेव (पु०) [फा० फरेव] = फा०
फन्द] कोटिल्य. " व-फज्जल-इलाहि आ

मेहेची दूरवेश व कुलाहपोश याचे फन्द-
-फरेवास मूच पार्कफ " (साने-पयाव
४६३).

फन्द-फरेबी कुटिल; धूतं; लबाड; मकरी.
फन्द-फितुर (पु०) कट; स्वामिद्रोहाचें
कारस्थान; दगा.

फन्दी कुटिल; कुनादी. " दोघेही फन्दी व
मकरी; त्यांची उपेक्षा करणें सलाह
दोलत नाही " (राजवाडे १९१००).

फत्ता [अ० फना = नाश] नष्ट;
उपवृत्त; फस्त.

फत्ता-बाजी (स्त्री०) नाशकारक सेवक.

फर्गोल (पु०) [फा० फर्गुल] छंदार
जडगळा; पायथेळ वर-सुगा. " सक-
लादू न मिळे वास्तव स्वामीचा फर्गोल
पाह्यपत्ता पाठविला असे " (राजवाडे
८१२०).

फर्जन्द (पु०) [फा० फर्जन्द] मूल;
पुत्र; दाही-पुत्र. " लेंकरा-फर्जन्दा-
सुद्धा " (राजवाडे १५१२७९).

फर्जी (पु०) [फा० फर्जी] गुद्विषय-
तील वजार.

फर्द; फरद (स्त्री०) [अ० फर्द] एकेरी
वस्त्र; शालीचें पान; एकेरी पत्र. " येथें
जागिरीची फर्द लिहून घ्यावी तरी
आपणापारी मोहरही नाही आणि तुम-
चाहि फर्दी आथय दिसोन येत नाही " .
(राजवाडे ८१२१७). " फर्दी व-
कायाच्या फर्दां दररोजच्या पाठविल्या " .
(दिमरा १११२४).

फर्मान (पु०) [फा० फर्मान] आज्ञा;
राजाज्ञा; आज्ञापत्र. " यासही फर्मान
आला आहे " (राजवाडे ८१२१७).

फर्मान-बाडी (स्त्री०) दर्या-डेंडा;
वस्त्राचा दर्या. " त्यानें बलमगदसानेथ

येऊन फर्मान-बाडी उभी करून फर्मान
खिलत घेतला " (राजवाडे ६१५९२).

फर्मावण [८फा० फर्मा] हुकूम करणें;
करण. " रविवारी कूच करून पेडापुरावर
मुकाम फर्मावणार " (राजवाडे १११५६).

फर्माशी [फा० फर्माशी] मागणी; एक
पट्टी; मुद्दाम तयार कराविलेला; चाड-
गला; इसांत. " गाविगन्ना. स्वार वसु-
लास गेले त्यांचा सचर्च रोज व खुराकी
किरकोळी फर्माशी वगैरे पांच हजार " .
(सरे १११५९१४). " वेठ-वेगारी फर्मा-
यसी देसांत ठाणेपट्टी " (राजवाडे १५१
१३५). फर्माशी घोप = संपूस मार.

फर्मास (स्त्री०) [फा० फर्मास] हुकमी;
हुकमी वस्तू; इसांत; उत्तम. " श्रीमन्त
स्वामीची फर्मास दिलीहून आणिली...
पांच पोरी उत्तम आणविली " (राज-
वाडे ३११५०). " काशीचा गुलाब
साखरफन्दाची गेर-जुहराती; उत्तम
फर्मास जुहर रवाना करणें " (राजवाडे
११२४८).

फर्श; फरस (पु०) फर्शी; फरस-बन्दी
(स्त्री०) [अ० फर्श] लायांची जमीन;
बेटक. " चूचुन्यावर फर्श केला होता
तेथें बसलों " (राजवाडे ५१७).
" रोशन महालाचें सहजामध्यें चान्द-
णीचा फर्श होऊन (भवान) वरामद
झाले " (राजवाडे ५१२००). " सभा-
मण्डप व नोंवताळचा फरस " (राज-
वाडे १४१५६).

फर्सावा (पु०) [८अ० फर्श = विछायत]
फरासतान्याचें सामान (.सरे ५१
२६२८).

फईत (स्त्री०) [अ० फईत] आनन्द. " हमेशा
सत-किताबत फईत जांदा, करीत
जावी " (साने-पयाव ४६७).

फर्हित-नमत [फा० फर्हित-नमत] आनन्द-
दायक. "आँ सादेचां कडून सत फर्हित-
नमत आलें" (राजवाडे १०५).

फरामत (खी०) [अ० फरावत] मुकता;
स्वास्थ्य; आराम; स्वस्थ; स्वस्थपणाने.
"किस्तीचा मुकदमा, तर अलीनाह
यांचा मशेला. या पात्सेन फरामत
होऊन त्याचाही केसला करण्यांत
येईल" (राजवाडे ५१३०).

फरामोश [फा० फरामोश] विसरलेला.
"या दोन्ही घाबती फरामोश करून
आमची मुत्तालीकत कबूल कराल तरी
बाद या मोहिमेचे आम्हांस कनाटक
पायां घाट जवळ असे" (चिरा २३).
फरामोशी (खी०) [फा० फरामोशी]
विसर. "यास फरामोशी केली न पाहिजे"
(पारसनीस-ब्र २३४).

फरास (पु०) [अ० फराश] विछाडत
घालणारा.

फरास-खाना (पु०) [फा० फरासखाना]
राहुच्या, शामियाने, जाजुमें खुब्यां
बगैरे सामान अगर तें सामान ठेव-
ण्याची जागा.

फरीद [अ० फरीद्] एकदा; सदा; जरिदा;
फरिद्वान.

फरेब (पु०) [फा० फरेब] कौटिल्य.
"तन्हेनन्हेचे मकर व फरेब दाखऊन"
(साने-पयाव ४६५).

फरेबी लघाड; कुटिल. "दोरीकरांची जात
वेईमान व फरेबी" (साने-पयाव
४६६).

फरोक्त; फरोक्ती (खी०) [फा० फरोख्त]
विक्रय; विक्रीत. "निमे तकसीम दो-
बस्त फ्रोख्त दिली" (चन्द्रबूड दसर
१११९). "फरोक्ती केली असे"
(राजवाडे १३१९२).

फलाखी (खी०) [फा० फलाखी] समृद्धी;
विपुलता. "पानशाहास अर्जी श्रीम-
न्ताची पोटीगी-फलाखी याची मान्य
केली" (राजवाडे ६१५५९).

फलाणा (पु०) [फा० फलान्-अ०
फुलान्] अमुक. "शामी तो परम-
हंस! सुसदुःखातीत स्वामी असतां
क्षणक्षणां फलाण्यानें फलागे जाहलें,
हत्तांमुळें फलाणे गेलें पानकारें लिहून
पाठवितात याचा विचार काय!"
(पारसनीस-ब्र ३२).

फवारा (पु०) [अ० फवारा] जलो-
त्क्षेप; कारन्जे; हजान्याचें तोण्ड.
"फवारे रुप्याचे व ताम्ब्याचे मजालत
पाडून लावीत जावें" (साने-पयाव
२०६).

फस्त (खी०) [अ० फस्त्] शीर तोडून
रक्त काडणें. "हकिमांनीं फस्त सोड-
विली, तत्क्षणां माण निरोन गेला"
(दिमरा ११२५१).

फस्त उप्वस्त, फस्त पहा.

फस्ली [फा० फस्ली] हड्गामी; मोसमी;
अक्बरानें सुरू केलेला (शक); फस्लींत
६४९ मिळविले कीं विक्रम. संवत्
मिळतो. शहाजहाननें दक्षिणेंत सुरू
केलेल्या फस्लींत ५९० मिळविले कीं
हसबी सन मिळतो.

फस्ली साळ (न०) [फा० फस्ली साळ]
विकाचें, उत्पन्नाचें वर्ग.

फस्तल, फसल (खी०) [अ० फस्त्]
मोसम; हड्गाम. "अम्ब्याची फसल
चारमाही चालवी करितो" (राजवाडे
७१२१०). "स्वराज्याचा अम्मल फस-
लीचे फसलीत... फडच्या करीत जाण्या-
विषयी जागीरदार व आमील जमीदा-

रास इनापत-नामे व्हावे " (राजवाडे ५१९५).

फहमिन्दा; फामिन्दा [फा० फहमन्दा] जाणता; तबेज. " कोणी जमींदारीचे कसबांत फहमिन्दा न जाहला " (राजवाडे १९१०५).

फाका (पु०) [अ० फाका] उपास. " दिवसेंदिवस अन्न मिळेनासें जाहलें; चार चार फाके पडूं लागले " (पाच ३०). " पोल-साना, व अस्तवालास व उष्टांस दाणा नाही, फाके गुजरतात " (राजवाडे ११५४). " इकडे उत्पन्न झाल्यास तपा-तोवरा, न जाल्यास फाका " (झोके १०५).

फाके-फशी (स्त्री०) [फा० फाका-फशी] उपासमारी. " पातशाहा फाईं आपलें वर्तमान त्यांस फाकेकसीचें सादगतील " (दिमरा ११९४). " जोत-सिद्धांत सन्दारकर यास फाकेकसी होत आहे " (राजवाडे ५११३८).

फाकेशीर उपाशी (ऐच ११९).

फाजुल [अ० फाजिल] विद्वान; शहाणा. " सर्व गोष्टीं तुम्ही पडे फाजुल आहां व सर्व कित्ताब जाणून अकल-पूर " (राजवाडे ३१९८६).

फाजील (न०) [अ० फाजिल] अधिक; धाजवीहून अधिक; पावट; उत्तमांतील वाढावा. " त्याजकडे फाजील होते तें माफ करून आणखी बक्षिसें उदण्ड दिवली " (चित्रगुप्त ११९).

फाणस (पु०) [अ० फानूस] कन्दील. " फाणूस लावावे त्यांत मेणवत्त्या लावाय्या " (साने-पयाद २८५). " फाणसें साडें फिरवणां फाम विलोस " (प्रभाकर-लावण्या ९२).

फात्या (स्त्री०) [अ० अल्फातिहा] कुराणांतील पहिला मुरा; तो पढणें; प्रार्थना. " फात्या करावी " (मराचि-धोशा ९). " मार्गांतच इदीच्या फात्या देऊन नजरा झाल्या " (राजवाडे ५१२१). " मुलानानें फात्या न दिला तर चक्रे मुर्दाड रहातें म्हणजे ते झाला (= विहित व माह) होत नाही " (गांवगाडा ११३).

फाम (स्त्री०) [अ० फहम्] समजूत, अकल; चित्तस्थिरता.

फामिन्दा अकलवन्त; फहमिन्दा पहा.

फार्कत; फारखती (स्त्री०) [अ० फिर्-पत=सुटका; फा० फारिध-सत=सोड-चिह्नी] मुकता; मुक्तिपत्र, विभक्तता-पत्र. " अलीजाह याचे मठेल्यापासून फारकत झाली; यानंतर याचा मार्ग होईल " (राजवाडे ५११३६). " फारी-सत " (राजवाडे ३१३२). " दाजी-पन्नापासून फारखती लेहून घेतली " (राजवाडे ६१८).

फाशी; फासी [फा० फासी] पासं प्रान्तांतील व आतां इराण देशांतील (भाषा).

फायश [फा० फाथ] जाहीर; जाहिराणा; प्रसिद्धी. " हे पत्र एकान्ती वाचून ठेवावें; फायश जाल्यानें येथें सेवकाची पत राहणार नाही " (पदवा ११९९).

" ऐसें असतां आपण बजाजीपन्त याजकडे फायश केली याचा दोष ठेवितात हें मलाच आश्चर्य जालें ! " (राजवाडे ७ सलख ३१). " जर गोष्ट फायशीत आली, ज्यास त्यास समजेल तो फुटला तर पथच गेली " (राजवाडे ७ सलख २११०).

फारीक [अ० फारिध] मुक्त; अदा; पावता; चुकता. " सण्ड फारीक

छाल्यावर थोडीबहुत त्यांची मेहुमानी
कळून बहुमानें त्यास त्याचे स्थळास
पाठवून घावे " (मराआ २३).
" उत्सव प्रसहणीं कर्ज-वाम होईल
तर श्रीरूपेनें फारीक होईल " (राजवाडे
८१२०). " तुम्ही साते हुडपणा न
करितां जीव राखोन एक वेळ कर्जा-
पासोन पारीस जाहलां तर लक्ष जोडी
मिळाली " (सरे ८६२).

फासला (पु०) [अ० फासिला] अन्तर.
" नवलूर म्हणोन गांव धारवाडापासून
एक कोसाच्या फासल्यानें आहे " (सरे
८१३०९). " तासगांवास मिरजेस
फासला किती ! " (सरे ११५६६३).
फिक्रा (पु०) [अ० फिकरा] मज्जूर
(राजवाडे १०११५४).

फिकीर, फिकर (स्त्री०) [अ० फिक्]
विचार, चिन्ता, काळजी.

फिकीर-मन्द [फा० फिक्-मन्द] चिन्ता
क्रान्त. " पडेसाहेबांनीं ही सबर ऐकून
बहुत फिकीरमन्द जाले " (पदमव
६९). " त्याणीं दस्तूर व पडिवाटी
केल्या त्यानें रक्षण करण्यास अळमगिर
फिकीर-मन्द जाले " (वाड-सनदा
१५०).

फिना-फिसाद (पु०) [अ० फिना
अ० फसाद] सूळ-दडगा. " मज्जूर
होऊन फिना-फिसाद घपां करितील " (साने पयाव ४८२).

फिने-अहंगेजी (स्त्री०) [फा०
फिना-अहंगेजी] द्रोह-विधावणी,
यसोदा. " फिने-अहंगेजीनें तुम्हास
सामोले होऊन निमक-इरामी पदवीं
ध्यावी हे युक्त नाही " (जोरा ५७).

फिन्नत, फिन्नित (स्त्री०) [अ० फन्नत]
अनापकी, फास्ती, यसोदा. " फिन्नत "

(राजवाडे १८१४ व २०१३६७).
" ते वेळे शहाजीचे फिन्नित जाली "
(राजवाडे १८१३४). " फिन्निता-
करितां रोडी दुपडिया प्रजा होत्या त्या
परागन्दा होऊन एक एक जाणा गेलिया
(राजवाडे १८१३४).

फितणे स्वामिद्रोहास प्रवर्तणे.

फितवा-फितूर (पु०) [अ० फुतूर
शौबिल्य] स्वामिद्रोह, दगाबाजी, फा-
स्थान, फन्द-फितूर. " फितवा-फान्दा "
(सभासद २२). " फितवा-फान्दा "
(चित्रगुप्त ३६). " डोहगा-फितूर "
(राजवाडे ८३२२२).

फितूर (पु०) [अ० फुतूर] शौबिल्य,
शिस्तीचा अभाव, दगाबाजी.

फितुरी स्वामिद्रोही, इरामसोर.

फिदवी (पु०) [अ० फिदवी] एकनिष्ठ
सेवक. " श्रीमन्त राव पन्तप्रधान हुजूर
रचे फिदवी " (दिमरा ११३६).

फिदा [अ० फिदा] कुर्वण्डी, अत्यन्त
अनुरक्त, (मुसंपणानें) अनुरक्त. " जीव
प्राण तुझ्यावर फिदा. माग सलया काही
प्रसन्न झालें काय हवी सन्पदा " (प्रभा-
कर लावण्या १९७). " तम्भाजी मजवर
फिदा होऊन मला न पाहतां आशक
जालेला " (गोसाविशाय ११).

फिदाई [फा० फिदाई] एसाया तत्त्वासाठीं
जिवावर तदार झालेला. (स्त्री०)
अनुरक्ती.

फिपाद (स्त्री०) [अ० फपाद्] तकार,
काणाळी, न्याय-याचना.

फिरहंगाण (पु०) [अ० फा० फिरहंगी]
फिरहंगाचा देश.

फिरहंगाणी फिरहंगी. " दोन कम्पू फि-
रहंगाणी " (साने-पयाव ५५).

किरहणी [फा० किरहणी ८ फ्याहक] युरोपीय, पोचुंगीज.

किरस्ताद [८ फा० किरस्ताद = पाठ-वर्ण] पाठवणूक. "राधो विठ्ठल चांस किरस्ताद केले असत" (साने-पयाव ३८७).

किराद; किर्याद न्याय-पाचक. "सुयां कुम्भार हुजूर जाऊन किर्याद जाला" (राजवाडे ६१९८). "रामोजी व दयाजी चादूर पादशाहापासी किराद जहाले" (राजवाडे १५१३).

फिल्लोर [फा० फिल्लोर] स्वरेने; अवि-लम्बे (रेटि १५९).

किलवाके [अ० किल्वाकिअ] सरोसर; वस्तुतः

किलहाळ [अ० किलहाळ] सभ्यां. "किलहाळ इतका भरजूर समजण्यांत आला" (पदमव ११८).

किसाद; कसाद (खी०) [अ० कसाद] कितूर (पाच ७); यण्डाळी; तण्डा; दहणा; मधेला. "कसाद लाम्बविजे मुनासब नाही, ज्याकरें फन्द मोडेल ते कारें" (राजवाडे ५१७७). "तो एक-य-एक (= अचानक) परांतील कसाद उभा राहीला" (राजवाडे ५१७५). "किसाईत" (पाच ८). "किसाईत" (इम १२१). "परन्तु कर्षी कर्षी किंसा-दीच्या गोटी बोलतात (वाड-भाया २१३३). "तण्डा-किसाद (पु०) = तण्डा-घसेडा; दहणा-धोपा.

किसादी [फा० कसादी] यण्डसोर. "किसादी महा हुजूर लोकनिशीं बळून गेला" (रेटि १५९).

किसाळत (खी०) कसाद; कारस्थान. "शिन्दे पांचे व पायांचे हरएक विशीं

मिठों देऊं नये या प्रमाणें आतून किंसा लती होत्या" (सरे ११५७७२).

फीळ (पु) [अ० फील ८ फा० फील] हत्ती. "एक जूजीर फील" (साने-पयाव ३८४).

फीळ-खाना (पु०) हत्तीखाना.

फील-नाळ (खी०) हत्ती वरील तोफ.

फुसंत; फुसंती (खी०) [अ० फुसंत] सन्धी; काबू; रिकामा वेळ; सबड; अवधी. "त्यासि सारा तपा आकार तुम्हांस करावयासी आजीपासून फुसंत पुढील साल पावेतो दिली आहे" (राजवाडे १५१३६९). "फुसंती" (राजवाडे ३५७).

फुसंदगी (खी०) ! भपगारी रजा.

फेर-बदल (पु०) करक.

फेरिस्त (खी०) [फा० फेरिस्त] सूची; अनुक्रमणिका; यादी.

फेरिस्ता (पु०) [फा० फेरिस्ता] प्रमु-मेयित; पैगम्बर; देवदूत; एक खुमसिद् कारी इतिहास-कार.

फेरोजी-निशान [फा० फीरुजी-निशान] विजयचिन्हाङ्कित; विजयशाली.

फेज-बक्षी (खी०) [फा० फेजबक्षी] रुपादान. "साहेबांन फेज-बक्षी कळून लवकर जाय पाठवावपाविशीं अह-ल्काएस आज्ञा सादर जाली पाहिजे" (पदमव ११२).

फैल (पु०) [अ० फिअल] कार्य; भम्मल; सत्ता. "इरामसोरास फैला-यमोजीय सजा होईल" (साने-पयाव ४९३). "यांत जो फैल मज्युदीनें कर्तव्य तो करणे" (रेष ११५). "करवीरकरांची मळत म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे परंतु यांचा फैल उल्लूह" (सरे ११).

५७६४) "कोठी सिद्ध जाग्यावर फैल करावा ऐशी यांची चाल" (ऐदि ३१५).
-स फैलावर घेणें = - ला कठिण कामा-
ला जुमणें; शिक्षा करणें; कान उघा-
डणीं करणें.

फैल-जामीन (पु०) [फा० फिअल्
इ-जामीनी] जाम्बुचल्का; सरळ-
वर्तनाचढल हमी घेणारा (बाढ-समा
२१७४).

फैसल करणें [फा० फेसल् कर्द्व]
- निवाडा करणें; निकाल देणें; पुरें करणें.
"हें काम फैसल एका दिवसांत करून"
(सरे ८७५). "तुमचे कामास अर्ज
करून फैसल देऊं " (राजवाडे
१५१२१).

फैसला; फैसला (पु०) [अ० फेसला]
निवाडा; निर्णय; निकाल.

फौज (स्त्री०) [अ० फौजू] सेना.
" समुद्रतीरा वानर फौजू आजी
पातली पाहिजे " (मुकेश्वर वन-
पर्व १५१६२).

फौजदार (पु०) [फा० फौज्दाइ]
एक पोलीस अधिकारी.

फौजदारी गेरमुत्की गुन्हासम्बंधी; (स्त्री०)
गेर-मुत्की गुन्हाचा सटला.

फौजू-नशीन ससेन्य. " परंतु राजाराम
तिकडे जाऊन पुन्हा पूर्ववत् फौजू-
नशीन जाले " (मराचिधोरा ४२).

फौजू-बन्द ससेन्य.

फौजू-फादा (पु०) [अ० ताह्फा
= जमियत] सैन्य-जमाव.

फौजू-सल्लतत (स्त्री०) फौजू. " ये-जू-
रब घोडी चालवून हैदर-खान यांची
फौजू-सल्लतत सर्वत्र घुडवून गारात
केली " (सरे ४१७९८).

फौत होणें [फा० ८ फौद शुद्व] मरणें.

" एक रोजीचें सावयास नाहीसें जालें,
अर्जो सचच आपला भतार रानोजी
राव फौत जाहला " (राजवाडे १७११).
फौत (स्त्री०) मृत्यू. वाका-फौत =
मृत्यू. " २७ जिल्हादी पादशाची
वाका-फौत जाली " (राजवाडे
११५५).

व

व्यहस्त-नसीब; बेहेस्त-नशीन स्वपं-
वासी " हैदरअलीसां... व्यहस्त-नसीब
जाले हें ऐकून दिलास बहुत गम्पीनी
व सपणी जाली " (साने-पयाव
४६७).

व फा० पूर्वगामी अव्यय व, व अ० पूर्व-
गामी अव्यय मि याचा अर्थ-ला, -ए, सह
अगर-नें असा होतो व फा० पूर्वगामी
अव्यय या याचा अर्थ सह असा होतो.

व-अबू [फा० वा-आबू] मतिष्ठेनें.
" मिर्जा इस्माईल बेगास व-आबू
डेवावें " (दिमरा २१२६).

व-अमल रितीप्रमाणें. " तरी व-अमल
दिवाणचे बन्दगीस मालूम करून
फर्मानलिहविला " (राजवाडे १६१३२).

वइज्जत व हुर्मत = सन्मानानें (सरे-
७३५६७).

व-हें-सबब = या कारणास्तव (साने-
पयाव ३८४).

व-एक एकदम. " मग व-एक अशी
करत करावी कीं फुसंत घेऊं न घावी " (सरे ८१३५६)

वकतर; बखतर (न०) [फा० बगतर]
चिल्लित.

वकतर-पोस चिल्लितो. " याची दहा
इजार स्वार बखतर-पोस पातरिया-

निर्शा मोकायल्यास आला " (दासेह १४).

वक्रोद; वकरीद (स्त्री०) [फा० वक्र-ईद] जिल्हेजची दहावी तारीख; थली-दान-सण.

वक्शी; वक्शी (पु०) [फा० वक्शी] उमेद्वारांची शिकरास करून मन्तव देवविणारा; सैन्यांत पगार वाटणारा; सेनापती.

वक्शी-गिरी (स्त्री०) [फा० वक्शीगरी] सेनाधिपत्य. " वक्शीगरी " (राजवाडे ६१४८३).

वक्शीस (न०); वक्शीसी (स्त्री०) [फा० वक्शीस] देणगी; इनाम; माफी; माफ. " तिचे पापावर डोई ठेऊन छाले अग्याय वक्शीस करून घेजे " (पारसनीत-मप २८७).

वकाय-उमर-दराज [फा० वका-इ-उमर-इ-दराज] दीर्घायुव्याची शायती. " तेथील यन्त्रोभरत जाल्यास बहुत दाय व लोकिंक व वकायामूर-दराज " (साने-पयाव ४७६).

वकाल (पु०) [अ० वकाल = भाजी-विषया] उदनी. " बाणी वकाल मिळोन दोनशें पालें असतील " (सरे १११४७५).

वकाली असंकरून; व्यापारपेशा.

वखत-दार सुदेवी (ऐस्कुले ११२२).

वखत-वार [फा० वखत-याद] सुदेवी. " याकूब हा कन्हाडचा यागवान वखत-वार असे " (राजवाडे १५१२४).

वखत-वारी (स्त्री०) [फा० वखतवारी] सुदेव; सम्पन्नता. " ऐसे सलतीनें वखत-वारीच्याचळें जोरावारी केली " (राजवाडे १५१२४).

वखर (स्त्री०) [अ० वखर] वातमी; हकीगत; इतिहास. " वखर पादशाहास लेहून " (राजवाडे १५११३) " वखर पाठविली मालूम जाली " (ऐटि २१३७).

व-सैरीयत सुसह्य; सुरक्षितपणें. " छ ११ रोर्जा फही गेली ते वसैरी यतीनें येऊन पावली (चिरा २६).

वगळ (स्त्री०) [फा० वगळ] साक; बाजू. वगळेंतील गोष्ट = स्वकपोल-कल्पित गोष्ट.

वगळ-बब्बा (पु०) जोडकूम इतक्या; वगल्या.

वगिचा (पु०) [फा० वागीचा] लहान पाग.

वगैर [अ० बि-घैर] शिवाय; वाचून. " वगैर-जागीर लोकांची समजावीत होत नाहीं " (इम ६६). " वगैर सद्गुणीनात मुराई (१) दफे होऊन पातशाही नामोश राहात नाहीं " (इम ६६).

वच्चा (पु०) [फा० वचा; वच्चा] लहान मूल. कच्ची-वच्ची = लहानमुलें.

वच्चाजी; वच्चाराम राजभी (लहानास रागाचें सम्बोधन).

व-जुमियत सैन्यासह. " व जुमियत आठ हजार स्वारीनिशी " (दिमरा २१५७). " तिकडे वाघ व-जुमियत आडे " (सरे १२१६३१९).

व-जया; वजा [फा० व-जाय] ठिकाणी; वस्तुतः " मादण्यापन्त व अकण्यापन्त म्हणजे व-जया पादशाही " (सम्रासद ६८). " श्रीमन्त व-जया रशमीच " (राजवाडे ६१५६९).

वजा [फा० व-जा] रास्त; योग्य; मुकर. " रयास दे गोष्ट व-जया आडे " (२)

११७). "दोन्ही दोलती एक; जुदाई रती-
परामर नाही हें एकीन व घजा" (राजवाडे
५१३५५). "बहुत बेहतर व घजा जालें"
(साने-पयाव ४७६). " घजा
आणिली " = केली (इम २३६).

बजाज (पु०) [अ० बइसाज्] काप-
डाचा व्यापारी.

बजाजी (स्त्री०) [फा० बइशाजी] काप-
डाचा व्यापार.

ब-जावणे [फा० ब-जा आवदंद वर
घजा आणणे पहा] करणे, अमलांत
आणणे, निश्चून करवणे. " झुग्याव-
होला पांनी सुनिंशात घजावून "
(राजवाडे ३१३६६).

घजावणी (स्त्री०) कार्यपूर्ती, तापील,
अम्मल-घजावणी.

ब-जानव [फा० ब-जानिच्] कडे, याजूस.
" ब-जानीच कारकुनानी हाल व इस्त-
क्याल " = दियमान व भावी कारकून
यांमती.

ब-जिद, ब-जीद [फा० ब-जिद्] निकड
लावणार, आपही, अजीज, दीन, शमी,
रुट. " सेवक सानाजवळ या गोरी-
करितां नित्य बजीद आहेत " (राज-
वाडे ११३७). " कळम्पचे मुझाभी
उमयतास बनीद झालों कीं चलायें,
कचूल न करीत " (राजवाडे ५११७).
" न्याजवर न्याणें यास ब-जीत फार
येऊन (= पासायास घालून) दिली "
(राजवाडे ११२५७). " वेदा पडला
म्हणों घाचरेपणें गळी पडोन बजीद
व्हाल तर याणीं किल्ल्याचें काहींच
करणें नाही " (सरे ११२१०). " सर्का-
रचे कोजेची व तोफसान्याची सलाबत
भोंसले यांनीं सारून ब-जीद होऊन
शरण आले असतां निष्ठुरता न करावी-

सयब रुपाकरणें प्राप्त झालें " (सरे
१०३२). " विदुर यास वर्तमान सोटेंस
समजल्यावर आपले जागां फार बगोद
होऊन नाइगरस यास धावयासी स्वार
पाठविले " (सरे १०५३२०).

बजिदगी (स्त्री०) अजिजी, आजंब.
" लाटसाहेब बहादुरांनीं तमाम बजि-
दगीनें लिहिलें आहे कीं राजेसाहेबांचे
सिज्मतींत अजें करावा हें इकडील
चिंतात " (राजवाडे १०१२५२).

बजिदी (स्त्री०) बजिदगी, अजिजी, आजंब.
" ठाणें घेतल्यानंतर त्याशीं गाठ घालावी
इतक्यांत त्यांनीं बकील पाठवून बहुत
बजिदी केली " (सरे १००६). " कुम-
रोलवाले आले ते कायूची, बहुत प्रकारें
बजिदी करितील, लालूच दाखवितील,
जात मकरी " (राजवाडे १११६०).

ब-जिन्नस [फा० ब-जिन्स्] वस्तुतः,
हुपेद्वय, सुद्ध. " लिहिलें आलें त्याची
ब-जिन्नस नक्कल करून पाठविली
आहे " (सरे ५१२२९८). " त्यासी,
बजिन्नस नजरयेगसांजी घाणींहे पत्र
सेवेसी लिहिलें आहे " (राजवाडे ८
२११).

ब-जोरमदीं शोध-पळानें. " बल्लसिद्द-
गजीनीं जोधपूर घेतलें तें ब-जोरम-
दीन घेतलें " (राजवाडे १०१२१९).

बद्धतर्फ [फा० बर्तर्फ्] पदच्युत, मानूल.
बद्धतर्फी (स्त्री०) [फा० बर्तर्फी] पद-
च्युतता.

बत्ता (पु०) [फा० बत्ता] दस्ता, कुं-
ष्याचें अगर चलण्याचें साधन.

ब-तद्ग [फा० ब-तद्ग] जेर, लाचार.
" चोकर कोत्रा ठेऊन तीन चार दिवस
बतद्ग केला " (राजवाडे १५१२).

“रोहिलेही आपली जागा बतवूंग जाले”
(राजवाडे ११२२५).

ब-तरीक [फा० ब-तरीक] म्हणून; दाखल;
प्रमाणें. “ त्यास ब-तरीक नजबन्द
ठेविले आहेत ” (दिमरा १११२२).

“ब-तरीक मेजवानी म्हणून इत्ती एक
घोडा दिले ” (दिमरा ११११४). “ हे
चिठी ब-तरीक हुण्डी आहे ” (राजवाडे
७ सलप २१९०).

ब-तारीख = तारखेस. “ ब-तारीख छ०
२ ” (राजवाडे १६५५९).

ब-दस्तूर प्रमाणें; दुर्बल. “ किल्लाचा
बन्दोबस्त ब-दस्तूरी चालत आहे
त्याअन्वये कळत ” (राजवाडे १०१
३४२).

ब-दस्तूर-साबिका पूर्वं बहिवाटीप्रमाणें
(राजवाडे ८१२१८).

बद [फा० बद] वार्ड.

बद-अमल (पु०) बद-अमली
(स्त्री०) कुकर्म; हरामखोरी; ये-बन्द-
शाई. “ सन्तु जाधवीण; तिने बद-
अमल केला ” (सरे ८१२१३).
“ ज्याणें बद-अमल केला त्यास
भाण्ड्याचे तोण्डी देऊन उढविणें अगर
कडेलोट करणें ” (वाड-शाळ १९३).

“ बद-अमली करून बसल्यास रुपये
श्रीमन्तचि सुटतात असें नाहीं ” (सरे
७१३७५५). “ मुलकांत बद-अमली
जाली आहे ” (दिमरा ११२२४).

बद-अहदी (स्त्री०) [फा० बद-अहदी]
वचनघटता; वचनमद्दग; गैर-सलूक.
“ टिपू बहादूर यांनी बद-अहदी केल्यास
तिहीं सकारांनीं येऊ होऊन त्याची
तप्पी करावी ” (राजवाडे ७१२).

बद-कौली (स्त्री०) वचनघंश (सरे ७१
३५७६).

बद-खपाली कुविचारी; दुराचरणी; बाहेर
ख्याली.

बद-गोई (स्त्री०) [फा० बदगोई] अप-
भाषण; निन्दा. “ लाहणी-बद-गोई
केली ” (राजवाडे २८१२२०).

बद-दील [फा० बदिल] भ्याड; संशयी;
बहिमसोर (हिच २६१).

बद-विली (स्त्री०) [फा० बदिली]
भ्याडपणा; बहिमसोरी.

बद-नक्ष; बद-नक्षा (पु०); बद-नक्षी
(स्त्री०) पाणउतारा; मानसण्डना;
दुल्लोकिक; अप्रतिष्ठा. “ लोकांत बद-
नक्ष होय तें न कीजे ” (राजवाडे
८१२१३). “ सकारंभा बद-नक्षा
होती ” (मराचिधोशा ४९). “ मोठी
बद-नक्षी जाली ” (राजवाडे ११२३२).
“ लोकांत आपलेच लोकांचें भय आप-
ल्यास जालेंसें जालियानें बद-नक्षी
आहे ” (राजवाडे ६१२३१).

बद-नजर (स्त्री०) वार्ड दृष्टी; कुवासना
(पाच५५७); घेर (सरे ७१३५६६).
“ दर्यामध्ये टोपीकरांची बद-नजर ”
(वाडमा ११३४०).

बद-नाम [फा० बद-नाम] मान-
सण्डित; कुप्रतिष्ठित; कुप्रसिद्ध. “ पुढें
ऐसी बदरहा वर्तणूक करून बद-नाम
न होणें ” (राजवाडे १५१३८१).
“ अम्मा नाहक आपल्याला बद-नाम
केलें न पाहिजे ” (इम ६७). “ तुझ्या
नांवासाठी चारचौघांत बद-नाम झालें ”
(गडकरो-राजसंन्यास ५५).

बद-नाम (न०) बद-नामी (स्त्री०)
[फा० बद-नामी] मानसण्डना; दुल्लो-
किक. “ आम्हांस काहीं तुमचे आशीर्वाद
करून बदनाम झालें नाहीं. ” “ उलटी

आमची वद-नाम-नालीस होते " (राजवाडे ३१२४).

वद-नियत (स्त्री०), वद-नेत (पु०) स्वामि-द्रोह; हरामखोरी. " वद-नियत " (दिमरा २१७). " महाराजांचे पायाशीं सेना-पतीनें वद-नेत धरिला " (मराचि-थोशा २९).

वद-नियती दुष्टहेतूच; स्वामिद्रोही. " परन्तु जेपूरवाला प्रतापसिङ्ग वद-नियती " (जोरा ९).

वद-नेक (स्त्री०) [का० वद=वाईट; नेक=चाडूगळे] हरामखोरी. " स्वामितीं त्यानें वदनेक केली त्याचें फल इंधरें दिलें " (सरे १०१५२३०). " मी वद-नेक बाळासाहेबांशीं केलीच नाही " (सरे १०१५२३७).

वद-फैल (पु०) [अ० फिअल् = कर्म] कुकर्म; स्वामिद्रोह. " नाहोतर वदफैल करून फंद कराल तर जावली माळन तुम्हांस कैद करून ठेऊ " (ऐरकुले ११२४).

वद-फैली कु-कर्म; पापाचरणी; ध्वमि-चारी.

वद-वस्त [का० वद=वस्त] दुर्दशी.

वद-मस्त [का० वद=मस्त] धुन्ड; तर; मयूर; वण्डखोर. " गलीम बहुत वद-मस्त जोरावर जाहला " (पाव १२).

वद-मस्ती (स्त्री०) [का० वद=मस्ती] मयुरी; वण्डखोरी; वण्ड (पाव ६).

वद-मामला (पु०) वद-मामली (स्त्री०) अव्यवस्था; भ्रंशाय; हराम-खोरी

वद-मामली लुचा; हरामखोर. " इह-चेज कार वद-मामली आहेत; प्रथम गरिबीनें गोट मोलून आपला कब्जा

करावा हे चालें त्यांची आहे " (राज-वाडे १२१६).

वद-मास; वद-माश [का० वद-मआश] दुताचारी; गुण्ड; पुण्ड.

वद-लाम; वद-नाम. " आम्हांस वद-लाम करूं नये " (सरे १०१५६२९).

वद-लामी (स्त्री०) वद-नामी; आरोप (मराआ ३१); ठपका; दोष. " परंतु लोक गेर-माकूल आम्हांस नकळत वर्तले तरी त्याची वद-लामी आपणा-वरी न ठेवावी " (राजवाडे ८११०).

वद-रस्ता (पु०) वाईट चाल; अन्याय. " अन्यथा हे मोडून न कळतां । वसूल भोळिपणें घेतां । स्रोत कळनिया वद-रस्ता । पाय पसारिती " (मेस्तक-पुस्तक; जमेलेंसन २९).

वद-रहा (स्त्री०) गेर-चाल. " हे वद-रहाची कैफियत " (सरे ७१ ३५७०).

वद-राह [का० वद=राह] कुमारी; कुमारांन. " तरी ऐसी वद-राह वर्तणूक करावयास गरज काय ! " (राज-वाडे ३१२३७) " कोणी वद-राह वर्त-तील वर तुम्ही लोकांनीं बुद्धिवाद साह्यावा " (राजवाडे ८११२६).

वद-वक्र (पु०); वद-वक्की (स्त्री०) अश्रित्या. " मद्याच बुद्धिवन्त होस्ताता हे बुद्धी वृद्धापकाळीं करून वद-वक्र करून घेतला " (पारसनांस धप २५). " आतां पादशाई वद-वक्कीची, सजिचा नाही, मुलूख नाही अशी जाली (साने-पयाव ३३०).

वद-सलूक (पु०); वद-सलूकी (स्त्री०) गेर-वर्तणूक; अन्याय. " चाकरीचे रेषीनें आपल्या बढिलांसी वर्तन

असतां रयतेसी यद-सलूक केला " (इम ७६). " यद-सलूक " (दिमरा ११५४).

यद-सूरत [फा० यद-सूरत] कृष्ण.
यद-हवई विशेष सोटी; अगदीच वान्यावरची. " अशा यद-हवई आवया उठाविलाळ त्यांत जीव नाही " (सरे १११३).

यदल [अ० यदलू = ऐवजी] ऐवजी;
' मुलें, करिता; साठी. " पाउसायदल हत्ती घोडे उण्टे चहुत मेली " (मराचि-थोशा ६२). " यदल मन्दादीप व मण्डारा " (राजवाडे १५१५८).

यद्रका (पु०) [फा० यद्रका] सशस्त्र संरक्षक; बाट-सोयती. " मीरसानाचें दस्तक पेरुन यद्रका मागोन सज्जाना रवाना करावा तें स्वाचपानें न झालें " (राजवाडे ११३६). " दुसरी यद्रका प्रयोजन नाही. " (चिरा २५).

यद्रा (पु०) [अ० यद्रा] कोपळा; पिशवी. " सदई दाळत यद्रे सुमार एकरी तीन आहेत. " (सरे ७१३४२).

यद्रक (न०) [फा० यद्रक] यलईस; एक पक्षी.

यदल (पु०) [अ० यदल] फरक; रिधत्तन्तर; उलट; भलतें. " इकडून ऐवज पावला असो यदल गोष्ट साद्विगत्त्यास ऐवज मापारा घ्यावा. " (सरे ११५६७०).

यदलणें फिरणें; एक सोडून दुसरें पेंणें; स्थित्यन्तरित होणें.

यदला (पु०) फेड; मुथारा.

यदली (स्त्री०) किरवणूक; ऐवजी काम करणारा.

यदाम (पु०) [फा० यादाम] कठिण कवचीचें एक पौष्टिक फळ.

य-दिमास ऐटीनें, ऐटदार; छान्दा.
" पांच हजार सासा य-दिमास पोशास करून बसले. " (होके १०४).

य-दील-खातर समाधानासाठी. " य-दील-खातर हज्जतीचे एवढ्यावर ठराव झाला " (राजवाडे ५१३१).

य-दील-माहीद [अ० मुवह्हिद्] अनन्य भावानें; अनन्य भाव ठेवणारा (इम ६५).

यन्द (पु०) [फा० यन्द] गांठ मारण्याच्या दोराचा तुकडा; गांठ; पुडकें; अर्धा कागद; ताव; कुस्तीतील डाव; यन्देस; नियन्त्रण; कैद; शिस्त; कैदी; सान्धा; अवयव; गेर-चालू; सण्डित; तहकूब; लाविलेले. " राज्यांतील पागा व हशम यांचा यन्द अगदीं दासहून गेला होता " (मराआ ६). " मशा-र्निलेचे यन्द यन्द वेगळे करून जिवें मारिला " (दिमरा ११३१०). " तहांत ठरलें कीं साडून यन्द सोडावे " (सरे ७१३५२२). यन्द आणणें=कैद करणें (मराचिथोशा ७३).

यन्द-सलासी (स्त्री०) [अ० सलास = सुटका] बन्धनमुक्ता. " अगोदर ... गुलामाची यन्द-सलासी करून फरार-मदार ठरल्यावर मग उमेद्वारी ठेवावे " (दिमरा ११३०७).

यन्द-खाना (पु०) तुरुडग. " आपला बाप तीन बरसें यन्द-खानीं होता " (राजवाडे १५१२५).

यन्दगी (स्त्री०) [फा० यन्दगी] दास्य; सेबा; सलाम. " आपला धाकटा भाऊ याद-गार बेग रावसाहेबांचे यन्दगीस गेला आहे " (राजवाडे ११६३). " यन्दगीस अर्ज रेशण होय " (राजवाडे ६११५७).

चन्दगी; चङ्गी (स्त्री०) [१८फा० चुन्गा
=सामान किंवा ८फा० चन्द=चङ्]
गांठोडे. " दोन चन्दग्या दालिम्बे
गुजरली " (राजवाडे ७११३३).

चन्दर (न०) [फा० चन्दर] नौकास्थ.
" द्वीपें द्रोणालय संहानें । जीं चन्दरें
बोलतीं " (मुक्तेश्वर-सभापर्व १४
१४१).

चन्दा [फा० चन्दा] चङ्; अङ्कित,
गुलाम.

चन्दी (पु०) [फा० चन्दी] कैदी.

चन्दी-खाना (पु०) [फा० चन्दी-खाना]
तुरुङ्ग, कैदखाना.

चन्दूक (स्त्री०) [फा० चन्दूक] गोळी
मारण्याचें आग-हत्यार.

चन्देस; चन्देज (पु०) [फा० चन्देज]
बन्ध; चन्दोवस्त; पेच. " राज्यचा खर्च-
वेच चन्देज चान्धून " (गोबुक्के २३).

चन्दोवस्त (पु०); चन्दोवस्ती (स्त्री०)
[फा० चन्दुयस्त] व्यवस्था; तजवीज;
शिकस्त; कैद. " येथें तुमच्या सचांची
व जायदादीची चन्दोवस्त करून देऊं "
(दिमरा ११२८०). " रात्रीची दगा-
बाजी करील; यासाठी छविन्याची
चन्दोवस्ती चाड्गली असावी " (सरे ४
१५१०).

च-नाम [फा० च-नाम्] नांवार्जे; चेस्मी.
" याची लेक च-नाम जानी " (वाड-
शाळ २१८).

च-पोशाख पोशाखी; पोशाख केलेला.
" मजालसातून फरास किरणें ते च-
पोशाख असावे " (साने-पयाव २१६).

च-फजल-इलाही [फा० च-फजिल-
इलाही] ईश्वरी रूपेणें. " च-फजल-
इलाही आंमिहेखाँ दूरन्देस व कुलाह-

पोश याचे फन्द-फरेबास खूब वाक्रीक "
(साने-पयाव ४६३).

च-फजन्दानत वंशपरंपरेन (पेदसमा १६).
चबर्जी (पु०) [फा० चाबर्ची] आचारी,
(विशेषतः) मांसाचे पदार्थ खान्यारा;
चट्लर.

चबर्जी-खाना (पु०) सैपाक-घर.

च-मज्जूर म्हणल्यासमाणें; पूर्ववत्. " बहरी
मज्जुराची नियत च-मज्जूर कायम
असल्यास तुम्ही एकत्र राहणें " (दिमरा
२१९७).

च-मय [अ० मज=सह] सह. " च-मय
सामान " =सामानासह. " बसय
कुटुम्बासुद्धी " (राजवाडे १०१२६५).
च-मिनत मिनत्वारिनें; आर्जवानें. " अगर
च-मिनत आपणाशीं राजकारण लाऊन
तमा व तयक्का दाखवितील " (साने-
पयाव ४८३).

च-मुजीब; च-मोजीब [फा० च-मूजब्]
प्रमाणें. " इक-चमोजीय " =इकका-
प्रमाणें (राजवाडे १५१२७३). " विमो-
जीब बहुकुम फर्मान व सुर्द-सत "
(राजवाडे १५११४४).

च-मुखवत [८अ० मुखवत् = माणुसकी]
माणुसकीस अनुसरून. " च-मुखवत
हजरतीची भीड त्यास गालव "
(राजवाडे ५१७२).

चयान; चयाण (पु०) [अ० चयान्]
वर्णन; तारीफ; विस्तार. " तुमचे योग्य-
तेची वृद्धी असावी याचा आम्हांस किती
सन्तोष याचा चयान नलगे " (राज-
वाडे ५१११). " रावजी शेवटचे ऐसे
जे जाले त्यांचा चयान काय लिहूं ! "
(राजवाडे १०११३९).

चयान-अर्ज (पु०) साङ्गणी. चयान-
अर्ज करणें=साङ्गणें. " हेजीय जाऊन

राजभुवरासी हे हकीकती वयान-अजं
केले " (इम १०).
वयान्वार; वयान्वार [का० वयान्वार]
व-तणील; तणील-वार; सविस्तर.
"सबर बहुत वयान्वार लिहिली"
(राजवाडे १५१३१). "पेस्तर अह-
वाल नजरे पडलिया वयान्वार वसेर
पाठकन देऊं" (इम १३).
वयाना; वयाना (पु०) [अ० वयाना]
विस्तार; आगाऊ दिलेला पैसा.
वर्कत [अ० परकट] लाभ, यश; भर-
भराट. "नियत तशी वर्कत" = चुद्धी
तशी समृद्धी.
वर्कन्दाज (पु०) [का० वर्कन्दाज]
बन्दूक-शिपाई.
वर्कन्दाजी (खी०) [का० वर्कन्दाजी]
गोळीमार. "वर्कन्दाजी व तोकजी
किरडणी पाची निःसीम म्हणावी तेसी"
(पारसनीस ग्रंथ ७७).
वर्करार (पु०) वर्करारी (खी०) [का०
वर्करार=स्थित] निश्चिती; कायमी.
"ही नेहमी फौज वर्कराराची ताची-
नात" (चित्रगुप्त १४). "अमा मनो-
भाव दासपूज वर्करारीची वचने शिवाजी-
महाराजांस सादगावी" (चित्रगुप्त ९).
वर्कशी (खी०) [का० वर्क-अक्स]
द्वेष; भाण्डण; चुरस. "त्यांतही उभय-
तांचा एकविचार नाहीं; भवानीपन्तासी
व म्हासी वर्कशीच आहे" (रेटि १७).
"वरी आज लाविलीस वर्कशी"
(प्रभाकर-लावण्या १०२).
वर्खास खात; मुद्दाम; स्वतःची. "साहेबां
चित्त घालून सामखाई वर्खास चिद्दी
घेऊन पाठविली पाहंजे" (राजवाडे
१०१४२२).

वर्खास्त; वर्खास [का० वर्खास्त]
विसर्जित. "कचेरी वर्खास व्हावी"
(राजवाडे ६१५१०). "दोन महारास
वर्खास जाली" (राजवाडे ७१८३).
वर्खुंदार [का० वर्खुंदार] कळ साणारा;
उपभोगणारा.
वर्खुंदारी (खी०) [का० वर्खुंदारी]
उपभोग.
वर्गुजर (खी०) दिवडग; निष्काळजी-
पणा. "दिछीचे नजीक आगि जागा
मेवातची; यास्तव वर्गुजर न करजे"
(राजवाडे १०१३६३).
वर्ची (खी०) [का० वर्ची] लहान भाला.
वर्जा [का० वर्जा] योग्य; बजा. "दुतर्फी
दोस्ती चालावी हें वर्जा" (राजवाडे
१०१३२८).
वर्जोर [का० वर्जोर] बलाढ्य; तफ.
"वर्जोर नतिजा देऊन कार्यसिद्धी
करावी" (पारसनीस-ग्रंथ ५७).
वर्तस्त तल्लावर. "दिछीत पातशाहा
वर्नस्त वसवावा" (दिमरा ११३६९).
वर्तर्फ [का० वर्तर्फ] बाजूस; पदच्युत;
यद्धर्त. "मुरादखान पाची फौज
अगदी वर्तर्फ केली" (सरे ११२४४).
वर्तर्फी (खी०) [का० वर्तर्फी] कामा-
वहन दूर करणे, होणे. "जर्नेल इष्ट-
वरिष्ट यास हिंदुस्थानचे फौजेचा महाली-
वर्तर्फीचा मुखत्यार केला आहे"
(दिमरा ११३२८).
वर्तर [का० वर्तर] श्रेष्ठ; उच्चतर.
"त्याणींही पादशाही हुकूम वर्तर
म्हणोन" (चित्रगुप्त १०).
वर्दारीत (खी०) [का० वर्दारीत] पाहून-
चार; मेहमाणी; व्यवस्था; शुभ्रुपा;
सहन. "तूर्त जसमांची वगैरे वर्दारीत

होत आहे " (सरे ११६०१२).

" भाऊसाहेबांस हें बर्दास्त न होतां जाव दिल्ला कां स्वान्याशिकान्या करून देणें घरात आणावें ही चाल कोठील ! " (होके २७).

वर्निस्वती [अ० निस्थव = सम्बन्ध] प्रमाणें. " तें वर्निस्वती साल. मज्जूर दुमाला कजि " (राजवाडे १५११३८).

वर्पा [फा० वपां] उमा; सुद्ध. " हड्गामा वर्पा केला " (सरे ७१३५६७). " प्रस्तुत जो हड्गामा वर्पा झाला याचे मन्दोवस्ताची शकल कशी श्रीमन्त करितात ते घोलावी " (राजवाडे ५१७६).

वर्फी, वरफ (पु०) [फा० वर्फ] घनीकृत हिम.

वर्फी-दाणी (स्त्री०) वर्फ टेवण्याची पेटो.

वर्फी (स्त्री०) [फा० वर्फी] एक प्रकारची खाण्याची मिठाई.

वर्बाद [फा० बर्बाद] वाताहत; नष्ट; रद्द. " गडी सोदून वर्बाद केली " (होके १४). " दिल्ली महास्थळ, पादशहा वर्बात जालियांत फायदा नाही " (पारसंतीस-वप २५). " पुवीळ तहनामा झाल्यानंतर भागील तहनामा वर्बाद होतो " (राजवाडे ७१३). " मुम्बईकरांनी अहद-पैमाना सर्व वर्बाद करून " (सरे ७१३५६६).

वर्मा (पु०) [फा० वर्मा] विर्मो; भोंक पाडणें. " आतां लोकेचे कामास वर्मे करावयास लाविले आहेत (राजवाडे ५१६९).

वर्मदान भोंक पाडण्यांत कुशल. " मण्डारी चाड्गले वर्मदान " (वाड-समा २१९).

वर्वक वक्शीर. " इद्दमजाचे तम्बीची मस्तहत उम्दी वर्वस्त तद्दीर होऊन नमूदांत यावी हे सल्लाह नेक " (साने-पयाव ४६९).

वर्हक [फा० बर्हक] न्यायानें; प्रमाणें. " बर्हक-धर्म मन्मुफी करून विल्हे लाविले पाहिजे " (राजवाडे ३११०).

" बर्हक मुन्सफी केली " (राजवाडे १५१३३).

वर्हम [फा० बर्हम] दिक्क; मज. " मजी वर्हम होते " (राजवाडे ५१८).

वर्हुकूम [फा० बर्हुकूम] प्रमाणें. " वर्हुकूम याद " (वाड-माया २१६६).

वरावर; वरोवर [फा० वरावद] समान; अचूक; न्याय; समागम. " वरावरी माणकोजी हुके-वर्दार ऐवज पाठविला असे " (राजवाडे ६१३०).

वरावरी; वरोवरी (स्त्री०) [फा० वरावरी] समता; सारखाई; तुलना; स्वभा.

वरामद (स्त्री०) [फा० वरामद] व्यवस्था; निकाल; आगत; अधिष्ठित. " बेकिशी, राजश्री रुण्णरावजी कडून लिहावें; म्हणजे कामाची वरामद होईल " (राजवाडे १०१८३). " मागती नवाब वरामद होऊन इद्दमजी सहा सर्दार यांची मुलाजुमत घाली " (राजवाडे ५१११). " कुर्तीवर नवाब वरामद जाले " (राजवाडे ७८४).

वराय; वराई [फा० वराई] साठो; सुद्ध. " वराय तिजारत " (पदमव ११३). " वराय मातम्पुर्ती कोणी यावें ऐसी गीत इद्दमजाची नाही " (पदमव ११४). " वक्रसा वराय मस्तन टेवून गेले " (होके ११०). " वराई अर्ज सातरेती आणून "

(राजवाडे १५।३०). " हन्साफ बराई
मुद (शब्दशः स्वतःच्या विचाराने)
जाताने पहावी " (राजवाडे १५।
२९८). " बरायमुद पादशहा बाज-
वर मां लावा घालितो " (मराचि-
थोरा ३४).

बराय-बुद खास=स्वतः; जातानेनिशी.
" गोपाळराव गोविन्द यांना फोंजेचे
तर्फेस धराय-बुद-खास उभे राहून
श्रीमन्ताचे हवेलीचे रक्षण केलें " (राजवाडे ११।५९).

बल्के [फा० बल्कि] किम्बहुना. " नित्य
दहापांच बल्के बीस पर्यंत माणूत
आपोआप पडून जाते " (सरे ८।४३
७५). " ते तेथेंच रहात बल्की
मापारे फिरत ऐसें करवें " (राजवाडे
१।३१२).

बल्वा; बळवा (पु०) [फा० बल्वा]
दहगा; पसैदा; हडगामा. " ज्याणीं
बल्वा केला, त्यांत शामील जाले
असतील त्यांचेहि पारिपत्य करजे " (राजवाडे ७।४१).

बला; बलाय (स्त्री०) [अ० बला]
सडकट. " त्याचें येणें जालियावर
आम्ही अधिक बलापेंत पडल्यास
आम्हांस काय सूत ! " (राजवाडे
६।५९८).

बला-दुरी (स्त्री०) सडकट दूर ग्हावें
म्हणून ओवाळून टाकिलेला पदार्थ.
" बायकांनीं ... पुर्वें मस्तकीं महा-
राजाचें उडवून बला-दुरी व सतने
करून ओवाळिलें (चित्रगुप्त ११४).

ब-बकूफ [फा० बा-बुकूफ] शाहणा
दिमरा १।४८).

ब-बख्त-नेक शुभकाली. " आं साहेबी

'सत मसरत-नमत पोठविलें तें ब-बख्त-
नेक पोंहचलें " (साने-पयाव ४८०).

ब-बजूद [फा० बा-बुजूद्] असूनही.
" ब-बजूद टॉमस मोठीन ... पुण्यांत
आला असतां एकाएकीं जाऊन गव-
नर मज्दूर चांनीं आमचा आय व
आनश (१) पाहून घतनाची जागा साष्टीस
मोचें लाविले " (रेटि १।५८).

ब-बजे-अहसन उत्कृष्ट रितीनें (राजवाडे
१५।११३).

ब-बाजकी योग्यतेनुरूप. " एक जरेचे
आजारा तुमचे तर्फेनें जाहले ऐसे
सबर मालूम जाहलिशा ब-बाजकी
वार्कीद होईल " (राजवाडे १५।१५६).

ब-शर्त [फा० ब-शर्त] अटीप्रमाणें;
अटीवर; (स्त्री०) अट. " तुमचें काम
ब-शर्त झालें " (हय ५६). " तेव्हां
ब-शर्तीप्रमाणें ... तालुका ... हवाली
करावा " (राजवाडे १९।१०८).
" परंतु ब-शर्त मशानिलेचीं कुटुम्बें
शहरांत दाखल व्हावी तेव्हां ऐवज
सावकारानें व्यावा ऐसा करार आहे " (राजवाडे १०।२१५). " इद्दमेजाचे
पारपत्त्यास तुम्ही आम्हांस मिळाल्यावर
अशी ब-शर्त घालून याद दिली अस-
तांहीं आले नाहींत तेव्हां हरामखोर
की हिन्दू हें समजावें " (साने-पयाव
२५०). " ब-शर्तीची याद " (साने
पयाव २५१).

ब-शर्ती शर्तीवरील. " ब शर्ती हुण्डया " (राजवाडे १९।३२).

बशारत (स्त्री०) [अ० बशारत्] शुभ-
वार्ता; सुसंघर. " अशी आम्हांस
बशारत जाली आहे " (राजवाडे
१।६३).

वस्ता (पु०) [फा० वस्ता] गांठोडे; थैली; बद्रा; बद्र. " त्यांत माच घालून त्यापर दाखचे वस्ते, मडकां ठेवावा " (मराआ ३४). " कम्बस् वस्ता " = कटियद्र; सिद्ध.

वस्त; वस [फा० वस्] पुरे.

व-सरन्जाम सरन्जामासहित. " तिक-हून येतां व-सरन्जाम आले " (राज-वाडे १११४९).

व-सवाब सौचिल्य; उचित. " स्याचा जबाब व-सवाबच येईल " (राजवाडे ५१८५).

व-साअत-नेक शुभ घटिकेला (साने-पयाव २७७).

वसाळत (स्त्री०) [अ० विसाल] सन्धी; जेह.

वसाळती स्नेहाचा. " सान मज्कूर सकार कुम्पनीचे वसाळती सिलि-ल्यांत दाखल जाला आहे " (राज-वाडे १०१२५१).

व-सिका-खास = खास-शिवयानिशी. " कमान व-सिका-खास " (राज-वाडे २०१३६५).

व-हर्गीज कर्धीहि; विल्कूल. " हा मज्मून व-हर्गीज मोकूफ करूं नये " (राजवाडे ७१२३).

वहर (पु०) [फा० बहाइ वसन्त ऋतू] इद्गाम; विपुलता; भर; तारण्याचा तजेला. " रुन्द छातिवर बुन्द मेन्द जणु गुलाब वहरामधि फुलती " (प्रभा-कर लावण्या).

वहरामन्द [फा० बहरामन्द] सुखी; सम्पन्न. " हकीमजीत साहेबजादियाचे मुलाजुमतीचे वहरामन्द केले " (राज-वाडे १११८१).

बहाणा (पु०) [फा० बहाना] निमित्त; बोगस; उजूर. " राजश्री भाऊंचे पत्राचा बहाना लावतील या करितां माऊस पत्र लिहिलें होतें " (खरे ५१२ २७६). " आपले घाचें खूळ, दादा येणार नाही; बहाणे हजार लावितील " (साने-पयाव १५५).

बहादर; बहादूर [फा० बहादुर] शूर. बहादरी; बहादुरी (स्त्री०) [फा० बहादुरी] शौर्य. " प्रस्तुत ते सर्दाीचे व बहादुरीचें कामाम हिम्मत करणार " (साने-पयाव ३२५).

बहार (स्त्री०) [फा० बहाइ] मौज; सौन्दर्य; कमनीयता; (पु०) वसन्त ऋतू.

बहारम यईम; दिक्क; सपा. " राजे मज्कूर बाहेर जाऊन राहिल्यामुळे मर्जी बहारम " (राजवाडे ५११८०).

बहारी [फा० बहारी] वासन्तिक.

बहाल; व-हाल [फा० ब-हाल्] पूर्ववत्; दत्त; खूश. बहाल करणें = देणें. " बाज-करितां लडाचे चोथे दफेची इवारत व-हाल ठेवणें ज़रूर " (राजवाडे ७११२). " तुझा गड तुला भाल ठेवितों व तुझी मुलाजुमत करवितों " (राज-वाडे ६१६०३). " मुलूस हेदर नाइ-काचे पुत्रांन घेतला आहे तो त्याजकडे वन्दस्तूर व-हाल असावा " (दिमरा ११११५). " कसचे मज्कूरची मोकदमी तुम्हास बहाल करून " (राजवाडे १५१ २७८). " तचियत व-हाल होत पर्यन्त नवाचाची मुलाजुमत करित नाही " (राजवाडे ११२४).

व-हाल मर्जी (स्त्री०) सुशर्मा. बहाली (स्त्री०) नेमणूक; रुपा. " जनेल इष्टवरिष्ट पास हिन्दुस्थानचे फौजेचा

बहाली-घर्तकीचा मुख्यांर केला आहे " (दिमरा ११२८). " मशार्निन्हेस बहालीचीं पत्रे पाठविलीं " (दिमरा ११२०).

बहाली-मेहेरवातगी (स्त्री०) दया-लोभ. ब-हजूर-पुर्तूर [फा० बहजूर पुर्तूर] प्रकाशमान् दर्शनात्. " ब-हजूर-पुर्तूर-दर्शाहास हजीर होऊन " (राजवाडे १८१५१).

बळवाय आम (पु०) [अ० आम=सार्व-त्रिक] सार्वत्रिक दङ्गा. " याकरितां शहरांनींच प्राणाचे गिन्हार्दक भेटलिया-बरी बळवाय आम जाला " (राजवाडे ६१३७७).

बाकी (स्त्री०) [अ० बाकी] राहिलेलें; शेष; शिल्लक; एरवीं. " काहीं बाकी न ठेवणें " = सर्व काहीं करून चुकणें.

बाकी-साकी = बाकी. " आतां बाकी-साकी राहिली आहे ते बसूल करून " (पारसनील-मय २९).

बाग (पु०) [फा० बाग] उद्यान; उप-वन.

बाग-बगिचा (पु०) फुल-झाडांचा समु-दाय.

बाग-वान (पु०) [फा० बागवान्] माळी; फुलारी; " फळफळावळ विकणारा " (ऐस्कुले ३४).

बागाईत; बागायत (स्त्री०) [अ० बापाय अनेक व० बाघ् चें] विहिरीच्या अगर पाटाच्या पाण्यावर केलेली फुलझाडांची, अगर फळझाडांची अगर भाजीपाल्याची लागवड; गैर-जिरायत.

बागी [अ० बाघी] चण्डखोर; स्वामीद्रोही. " शहानबाजु सान बागी होऊन दोल-ताबाद बळाऊन घसला आहे " (राज-वाडे ११५००). " बागी जालियास

तम्बी करून " (दिमरा ११२७). " पारपत्य बागी योगेरेचें मनोदयानुसूप करूं " (राजवाडे ६१३०१).

बाद्ग (स्त्री०) [फा० बाद्ग] पुकारा; ओरड; प्रार्थनेलां बोलावण्याचा पुकारा. " कोठें महजीद (= मशीद) आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बाद्ग देतात व कोठें देवालय आहे तेथें घण्टा घा-जवितात " (गड-सनदा १५०).

बाद्ग-सलवात [अ० सलात् = प्रार्थना] प्रार्थनला बोलावण्यासाठी मु-आझिन् मशीदींतून जे पुकारा करितो तो. " दक्षिणेंत बिलकूल गोवध न करावा. मुसल्मानाचा धर्म निमाजु रोजा, बाद्ग-सलवात, इकरानें जुदा-परस्ती (= देवपूजा) करावी " (भा-ऐपवाद १८).

बाजु [फा० बाद्] ससाणा; श्वेत.

बाजु [फा० बाद्] उलट; उलटपक्षीं. " बाजु गुन्हाई (= अन्यायानें) माझें बतन घेऊन माझे तीन खून केले आहेत " (राजवाडे १५११६).

बाजु [अ० बाद्] नन्तर. " बाजु-बर-सात याचें पारिपत्य करूं " (होके १२).

बाजुत; बाजुद नन्तर; बाजु पहा.

बा-जामियत स-सेन्य. " गुलाम बा-जामियत हजर होता " (राजवाडे ५१ १३२).

बाजार (पु०) [फा० बाझा] पेठ; हाट; गोम्वळ; अव्यवस्था; सरेदी.

बाजार-हाट (स्त्री०) बाजार-पेठ; बाजार-सरेदी.

बाजार-गण्य (स्त्री०) विलमी तवर; बदन्ता.

वाज्जार-बुणमो (न०) [फा० बुण्णाह]
सैन्याचरोवरचें उदमी वगेरे मेर-लडाऊ
लोक; कासना, सामुमी वगेरे.

वाज्जारी [फा० वासारी] पेठेंतील; ऐकीव.
“कागदी पत्रीचें वर्तमान नव्हे, वाज्जारी
आहे” (सरे ८१३९७६).

वाजिन्दा (पु०) [फा० वासिन्दा] खेळाडू;
वजवट्या; फसवणूक करणारा. “नट-
चञ्चळ मेना तूं दिसती वाजिन्दी जी
जी” (होनाजी वाळ १७७).

वाजी (स्त्री०) [फा० वासी] खेळ; क्रीडा;
डाव; सराशी. “एकवेळ वाजी विस्फ-
टली म्हणून पराकमी पुरुष स्वस्थ बसत
नाहीत” (सरे १११६१००) अड-
गावर वाजी येणें = हरणें.-वर वाजी
देणें = हरविणें.

वाजीकार उत्पादक; कर्ता. “सर्वांचे
सम्मतें या करण्याचे वाजीकार रघु-
नाथ विडवई व रुस्तुम कलाल”
(राजवाडे ७३९).

वाजीगर; वाजीगार (पु०) [फा० वासी-
गद्] खेळ खेळणारा; कोल्हाटी; गारडी;
उलटणारा. “ते सर्व दर्किनार राहून
माथीन मजकूरच वाजीगार होऊन
चे-अदबी करूं लागले” (सरे ७१
३५६७).

वाजीगरी; वाजीगिरी (स्त्री०) [फा०
वासिगरी] गारड; चेटूक.

वाजू (स्त्री०) [फा० वासू] वाहू; पक्ष;
तर्फ; कड; पेलू. “प्रधान हेच राजे-
लोकांची वाजू” (माआ १९).

“प्रतापराव पडले...आज एक वाजू
पडली” (सभासद ६२) “वाजूत
कुवत आहे तर सर्व जाव-साल दुरु-
स्तीने होतील” (राजवाडे ५१६).

“पिकल्या पट्या वाजूच्या (= पेलू-
दार) सात पानांच्या, सुपारीचे पानांची
गुण्डी उभी पालून भदौर चाड्गल्या
बान्धाव्या” (साने-पयाव २८१).

वाजूबन्द (पु०) [फा० वासूबन्द]
दण्डाला बान्धण्याचा खिर्चाचा दागिना.
वाजे [फा० बजसि] काही; अवान्तर;
इतर; वरकड. “वाजे मरातच हण-
राव यास कलमी केले स्वास्तून वाजे
(=स्पष्ट) होईल” (राजवाडे १०१
१६७).

वाड (न०) [अ० यवाड] पही; कनाथ;
तम्बू. “विठोबाचे देवळी वाड होतें
तेथें गेले” (होके ८९).

वाड-विशान (स्त्री०) डेरे, राहुट्या वगेरे
सामान. “वाड-विशात राचे हातास
लागली” (सरे ७१३६१५).

वाडा (पु०) कनाथीचा परिघ. “वाडा
यारा तेरा कोताचा येकेहल्ली चक-
पलीपर्यन्त बसला” (राजवाडे ७१०८).

वातन [अ० वातिन = अन्तस्थ] गुप्त-
पणें; कुफिया. “वातन निजाम
अलीचें राजकारण लाविलें यास्तव
आध्याजी पन्तास बरोचर घेऊन येतो.”
(राजवाडे १११६०).

वातमी; वातनी (स्त्री०) वाता; इकी-
गत. “आपण वातनी चाड्गली
रासावी” (सरे ८१३९२६). “सर्का-
रचे ज्ञासूद वातनीस पाठविले होते
त्यांनीं वर्तमान साड्गितलें” (सरे
८१३९८).

वातमीदार वातमी लिहून पाठविणारा;
अख्यारनवीस.

वातनी-नीस; वातमीगीरा (पु०)
अख्यारनवीस. “स्वामीकडील वातनी-

निसाची पत्रे विकल्पक येऊन ये-मंजी होती " (राजवाडे १०१९७).

घातल; घातील [अ० घातल] सोटे; व्यर्थ; रद्द. " काल कुमक गावांत गेली म्हणोन ऐकतो हें सरे किंवा घातील ? " (सरे ७१३४२).

बाद [अ० वअद्] नंतर; वजा. बाद घालणे = वजा करणे. " आम्ही ताकीद केलियाबाद...मुम्बईकर पन्हा देणार नाहीत " (सरे ७१३५७०). " आमच्या फौजा जाऊन ही गोष्ट बाद दसरा होती तर ते मजा " (सरे ८१४३५२). " याद-ऊ (= त्याच्यामागून) अज्लाद् व अहकाद् त्यांती रवा करणे " (राजवाडे १५१३६४).

बादज; बाजत [फा० बादज] नंतर; पुन्हा; यापुढे. " बादज ईद पेशावरास येणार " (दिमरा २१३७). " द-दा साहेब बादज बरसात येतील " (इम २६०). " माकी बादज कते मागाहून पाठयावे " (राजवाडे १२११२५). " बादज फयांद येऊ न दीजे " (राजवाडे १५११६९). " बाजद " (राजवाडे १५१३७, ३८).

बादशाहा; बाच्छा (पु०) [फ० बाद-शाह] पातशाह.

बादशाही; बाच्छाई पातशाही पहा.

बाप-जादा [फा० बाप्=पिता; अ० जद्द=आजा] बाढवडील, पूर्वज. " दिली याचे बाप-जायाची नाही, जो साम-र्थवान् होईल त्याची दोलत असे आहे " (गोखचिंशाय १२)

बाब; बाबत (स्त्री०) [अ० बाब्] रकम; फलम; गोष्ट. त्याबाबत=त्यामध्यन्धी. बाबतवार फलम्बार.

बा-यक्-दिगर एकमेकांशी. " बा-यक्-दिगर मन्सबा दखं लागले की " (साने-गयाव ४७३).

बार्कस (न०) [फा० बार्कश्] व्यापारी मालाचे जहाज.

बार्केशी मालाची वाहतूक करणारा बार्गीर (पु०) [फा० बार्गीर् & फा० बारा=घोडा] धन्याने दिलेला घोडा ठेवणारा स्वार शिपाई.

बार्दान (न०) [फा० बार्दान्] गांठोडे; पोते. अकलेचे बार्दान=मूस.

बार्निशी (स्त्री०) बार्निसाचे काम, सकार दस्ती नोन्दणूक.

बार्नीस (पु०) सकारदस्ती नोन्द सात्पाची सून म्हणून सनदावर वार अशी अक्षरे लिहणारा.

बार्बदारी (स्त्री०) [फा० बार-बदारी] भार-वाहतूक " बार्बदारीचे उष्ट " (चित्रगुप्त १४).

बाबाब [फा० बायाब्] दबारां हजूर. " गुलाम जंमियत तुदां हुजूर बाबाब होतो " (राजवाडे ५१३५०).

बाबा [फा० बाहां] बा(वार. " आम्ही हुजूरत बाहां अजं माहजु करितो की राजे बडेरी बहादूर हरतीचे कदमा-सेरीज दुसरा अर्थ जाणन नाहीत " (राजवाडे २२१६२).

बार [फा० बाद] पर्वानगी. " तुमचे मन बार देत नसिले तरी कौद-बोल घेऊनु पुत्रा बराचरी लोक देऊनु पाठ-विजे " (राजवाडे १५१३६७).

बारकाई (स्त्री०) [& फा० घारीक्] सूक्ष्मपणा.

बारीक [फा० घारीक्] सूक्ष्म; रुपा. " श्रीमन्त स्वामीची बहुतय मंजी

बारीक (=सप्ता) जाली आहे ”
(राजवाडे ११२२८).

बारीक-राव काडी पहातवान.

बारीश (स्त्री०) [फा० बारिश] वृष्टी;
पाऊस. “बारशीच्या जोरामुळे माघारी
कूच करून गेलों ” (साने-पयाव ३८४).
“ बारिशेचा शदत ” = पाउसाची शोड
(राजवाडे १०१९८२).

बारूत; बारूद (स्त्री०) [फा० बारूद]
ज्वालामुखी दाह. “ बारूद ” (इम ८).
“ बारूद सरली; दारोज चार मण करचे
होती तेवढी सच होते ” (सरे १२१
६३३९).

बारूद-खाना (पु०) दाहखाना (सरे ७
३६०२).

बाल-पर्वशी (स्त्री०) लढाईचा कामास
आलेझ्यांच्या मुलाच्या सद्गोपनासाठीं
केलेली नेमणूक.

बालापेश (स्त्री०) [फा० बालापेश]
उन्हावणी; सर्कराजी. “ कितुरियास
जागा देऊन त्याची बालापेश करणें
हे कोणते रियासतीतील बाल आहे ”
(सरे ७३५७९).

बालिस्त; बालीस (स्त्री०) [फा० बालिश्
बालिश्] उशी; तवया.

बाले-किल्ला (पु०) [फा० बाला=उन्च]
पहाडी किल्ल्याचा उन्च पोट-किल्ला;
उपर-कोट.

बाले-घाट घाटमाथा; घाटावरील प्रदेश.

बा-बक्र; बा-बकर [फा० बा-बक्रा]
प्रतिष्ठावन्त; कीर्तिमान. “ राजेसाहेबांची
रियासत दुसरियाचे रियासतीने निश्चिती-
पेक्षां सर-सयाज (=सुसम्पन्न) व
मजबूत रहावी ” (राजवाडे १०१२५२).

बा-बकूफ [फा० बा-बकूफ] शाहणा.

“ एक सदाँर बा-बकूफ ” (राजवाडे
१२१२७).

बा-बजुद; बा-बजुद [फा० बा-बजुद]
असें असूनही. “ बा-बजुद अवदा-
लीची गडबड दिवसेंदिवस अधिक
ऐकत असतां मुलूक आपला साली
टाकून श्रीरङ्गपट्टणास „ गेलेत ”
(राजवाडे १११२४).

बि-कलम कलम्बार; तप्शीलवार.

बि कलम-जुलूम जुलमानें लिहिलेले.

“ आपणास नेऊन राजाबन्द मसतां
लेहून घेतलें मग आपण बि-कलम-
जुलूम म्हणून दहशत साऊन गैरहजीर
होऊन तमचे भेटीस आलों ” (राजवाडे
२०१४२०).

बि-तप्शील [फा० बि तप्शील] तप्शी-
लवार; सविस्तर.

बिचारा [फा० बी-चारा] क्षीणोपाय;
गरीब; बापडा; निरुपद्रवी.

बिचोबा (पु०) [फा० बीचोबा] लहान
बिन-साम्यो तम्बू.

बिछाईत; बिछायत (स्त्री०) [अ०
बिसात] जाजूम; घेदक; मालमत्ता
(सभासद ५८).

बिछाईती गैर-डुकान्दारा. “ बिछाईती
बाणो ” (वाडे-समा ३१३३५).

बिछावणें अन्धरणें.

बिजन [फा० बी-जान] निष्पाण. (न०)
कत्तल; कतलाम. “ आपल्या साद
बायकांस एक एकसि सोलीत योला-
यून आणून, तवांतीनें छाटून बिजन
केल्या ” (ऐस्कुले ६४).

बिझाईत (स्त्री०) [अ० बिझाअत; बिसात]
मालमत्ता (सभासद २२).

वि-तर्जुमा=नियमानुसार (राजवाडे १५। २७१).

विदा (स्त्री०) [अ० विदाअ] खानगी, पाठवणूक, निरोप, खाना. " तेथील सर्व भाव पाहून विदा घेनली " (ऐटि ७८). " येल्ची मज्जुराची विदा विला-पतेस करणार " (दिमरा २।७९). " तुम्हासही येकेदी घालल्यान इजा यावी सयप आमच्या सावन्दांनीं आम्हास रुमशामहून विदा कळून पाठविले " (पाय १६). " त्याजवर आणीक फोज विदा केली " (दिमरा १।१८०). " भेटी घेऊन विदा होऊन येतो " (राजवाडे १।१४१).

विदाई घोडवणूक (वाड-समा ३।३००).
विदागिरी, विदागी, विदाकी (स्त्री०) घोडवणी, निरोप देतांना सम्भावना करण्यासाठी दिलेले पारितोषिक. " नाऊ घरे झाले म्हणजे तुम्ही विदागी कळ " (पेदसमा ४). " विदाकी " (होके १२९). " नन्तर विडे देऊन विदागिरी केली " (राजवाडे १२।१९५).
विदाती [१ विद्वती] नवीन (वाड-मा २।१०६).

विदानन्द [फा० वि-दानन्द] जाणोत, जाणवें.

विन [फा० विन् अ० इब्न्] पुत्र,

पुलद. ज विन् य = यचा पुत्र अ.

विन-तक्रार निमूटपणें.

विन-मोज़ाची विन-दिशेची, ये-जया-ब्दार.

विनाबर [फा० विनाबर] सार्थी. " विना-बर मुलाजिमत शोर साहेब आले " (पदमव ११६).

विनाबरान म्हणून, प्रमाणें. " तरी विनाबरां मालूमात मनास आणून तुम्हांस फौल

महंमत केला आहे " (राजवाडे १७।३३).

विनी, विन्दी (स्त्री०) [फा० बीनी = नाक] म्होरप, सेव्याची आघाडी.

विनीवाला (पु०) विनीतील माणूस; विनीचा अधिकारी.

विबी, बिब्बी (स्त्री०) [फा० बीबी]. कुलीन मुसल्मान स्त्री.

विमार [फा० बीमाद्] आजारी; व्याधित. " बघुन कामिना तुम्हा नगरच्या व्हातील बीमार " (देवल-मृच्छकटिक).

विमारी (स्त्री०) [फा० बीमारी] आजार.

विराजी [फा० विराजीन्] पितळी (दिमरा २।१५५).

विरादर (पु०) [फा० विरादर] भाऊ; धाता.

विरादरी (स्त्री०) [फा० विरादरी] भाऊपण, बन्धुसमाज, जमात. " विरा-दरी सारसी घाल उभय धोलतीची आहे " (राजवाडे ५।८६). " जमादार जाग्यावरच पडला होता; नन्तर त्याचे विरादरीची जती करविली; तो लोक काहीं पळून गेले " (सरे ११।५६६८). " आम्ही त्या विरादरीतील आहोत " (ऐटि ३।४८).

विल्-एक-रई [अ० एक = एक-निष्ठा] एकनिष्ठपणें. " तरी विल्-एक-रई दृढतर चित्ताळ करितील " (राजवाडे ६।६०२).

विल्कूल [अ० विल्कुल्] सर्वस्वी; मुळीच. " विल्कूल एस्त्यारी व मुस्त्यारी मज्जूर एक साहेब जन्ने-लाची असावी " (पदमव ८५).

बिल्कैल [अ० बिल्कैल] वस्तुतः;
अगदीं. " बिल्कैल नातवान " (राजवाडे १५।२४८).

बिल्मक्ता मक्तवाप्रमाणें. " बिल्मक्ता सण्डणी केली ते कबूल असोन " (राजवाडे १८।५३).

बिल्वर; बिलोर (पु०) [अ० बिलोर्] एक उच्च प्रकारची काय; एक बाड्-गडीचा प्रकार.

बिल्वरी; बिलोरी [फा० बिलोरी] बिलोराचा.

बिलन्द [फा० बलन्द; बुलन्द] उच्च; दुर्गम; चेलाग. " आशीरगड किछा, मातबर बिलन्द आहे " (पारसगीत - मच ६४). " या जागीं बिलन्द किछा बान्धून बसवावा " (साने-पयाव ३७६). " कोट बिलन्द गची रुन्द " (साने-पयाव ४३१).

बिलन्दर बिलन्द; चेलाग; अभाङ्ग; धूर्त; लफङ्गा. " पहाडी किछा असा एका दिवसांत यावा असें काहीं नाहीं; किछा फार बिलन्दर " आहे (चन्द्रचूड-दत्त १।१११).

बिला-उजूर हकत न घेता. " पिला उजूर व बिलाकुसर दुम्याला करून चालूंदेणें " (गोइसा १५). " पिला उजूर केदरचें तालुका बमय ठाणें हवाली करितील " (राजवाडे ११।११५).

बिला-कसूर [अ० बिला कुसूर] चूक इत्यय न करितां.

बिला-महसूल जकात-माकीनें. " सामान जह्नी सर्कारांत मल्लूज जाल्यास (= हवें असल्यास) ... वेपारी यांज पासोन बिला महसूल सरादी करण्याची पवानगी असावी " (राजवाडे ७।१४).

बिलाशक [अ० बिलाशक्] निःसन्देह; चेलाशक. " तुम्ही फौजसुद्धा बिलाशक जाऊन सर्वेल्लीस सामील होणें " (साने पयाव ४८६).

बिला हुजुत दिननकार " बिला हुजुत वर्ताव " (ऐटि २।७४).

बिशात; बिसात; बिशाद (सी०) [अ० बिसात्] भाल; सामान. " नाहींतरी भाल-बिसातीचा तमा न धरितां भण्डियाचे मारासाठीं तराणें फोडून दाकून सलायत पाडावी " (मराआ ३८). " बिशात " (समासद ५१). " बिशाद " (समासद ४८) " बिछाईत " (समासद ५८)

बिशाद (सी०) [अ० बिसात्] सामर्थ्य; ताकद; मजाल; पात्ता.

बिस्मिहा (पु०) [अ० बिस्मिहाहिः ह-मानिर्हीम् = दयाळू व कनबाळू अह्लाच्या नांवानें] मुसलमानांत मुलाच्या अगर मुलीच्या पांचव्या वर्षी घोड्या-बळून मिरवणूक काढून मशिदींत नेऊन ' बिस्मिहा ' दि कुराणाचे कल्पे पढवितात तो उपपनसद्धा विधी; मन्त्र म्हणून विधिपूर्वक झुपा करणें. " याचे कल्पेची बिस्मिहाची शादी साठीं (उत्स-वासाठीं) रविवारी रात्री मेहदी निपाली " (राजवाडे ५।५७). " मुर्गास बिस्मिहा तो कशास ! " (होके ११).

बिस्वार; बिस्वार [फा० बिस्वाद्] फार; पुष्कळ. " बिस्वार सुखकी हंशील जहाली " (साने-पयाव १८४). " बिस्वार सालें गुजरीली " (साने-पयाव ४००) " सुखकी बिस्वार जाहली " (पारसगीत-मच २३)

बुजुर्ग [फा० बुजुर्] धोर; वृद्ध. " अज कदीम मोहीबाचा व ई जानेबाचे

बुजुर्गीचा येवलास कमाल चालोन आला आहे " (राजवाडे ३१०)
 "हें सर्व सुद्ध-बुद्धस यास माहीत आहे " (पाडे-फेफियती १००).

बुजुर्गी (स्त्री०) [फा० बुजुर्गी] थोरवी; मोठेपणा. " नचाचांनीं तर बुजुर्गीस लाजीम तो मार्ग सोडला " (राजवाडे ५१३१). " परंतु आम्हां लोकांची बुजुर्गी काय आहे ! " (चिरा ३६).
 " जमिंदारचा सर्दारान दोना सर्कारचा बुजुर्गीवर व उम्दीगीवर प्रभेष्टनेचे व इज्तीचे रस्त अमलांत येतील " (पेअ ५८).

बुडा (पु०) बुटी (स्त्री०) [फा० बोता] फापडावर रड्गविलेलें अगर विणून काढलेलें फूल; नक्षी.

बुट्टेदार बुटे असलेला.

बुणगे (न०) [फा० बुणाह] सेन्याच्या सामग्रीचा तळ; सेन्यादरोपरचे उद्दीनी वगैरे गेरलढाऊ लोक. " बहिर-बुलगे " (साने-पयाव ९०).

बुत्परस्त [फा० बुत्परस्त] मूर्ति-पूजक. बुत्परस्ती (स्त्री०) [फा० बुत्परस्ती] मूर्तिपूजा. " मुसल्मान होऊन जो बुत्परस्ती करील त्या सजा तो खिताब-मोजीब (= धर्मग्रन्थाद्वये) आणखीच आहे " (पारसनीस-अप २३५).

बुत्फरोश [फा० बुत्फरोश] मूर्तीचा विक्रय करणारा; धर्माचा सोदा करणारा.

बुत्फरोशी (स्त्री०) [फा० बुत्फरोशी] मूर्तीचा विक्रय; धर्माचा व्यापार.

बुत्शिकन [फा० बुत्शिकन] मूर्ति-भजक. बुत्शिकनी (स्त्री०) [फा० बुत्शिकनी] मूर्ति-भजक.

बुद्दक; बुद्दख; बुद्दख्खा [फा० बुद्दुर्ग] वृद्ध, धोर " सर्कारीहून बुद्दुर्गापासून... चाजीराव पण्डित प्रधान यासी पण्णि मज्जूरची बतन देशमुसी अज कदीम इनायत असे " (वाड-मा ११६५).
 " तोतयाचे चौकशीसाठी बुद्दुस जमा करितात " (खरे ६१२७१२). " एका-एकी लढाई विषडोन बुद्दुस भाऊसाहेब सर्कार-कामास येऊन केलासयासी जाले " (खरे १११६०९८).

बुनियाद; बुनाद (स्त्री०) [फा० बुन्याद] पाया, जोर; आरम्भ; स्वभाव, शील. " याची बुनियाद श्रीहृगपटनाचा तहनामा " (राजवाडे ७१९२). " हलक्या गोष्टी आम्हांकडील नवाच व हक्नु-होला हैदरखाच्या बकिलारी योलत असल्यास त्याचा प्रकार, बुनियाद कशी आहे तें कळतच आहे " (खरे १०७४). " त्यास आपण बुनादी-पासून आपले बतनाचें वर्तमान व कागद-पत्र तमाम दाखविले " (राजवाडे ८१४४).

बुनियादी; बुनादी मूळापासूनची, मूळापासून सर्व हकीकत. " गाव-कुळकर्ण बुन्वादी विठ्ठल माद शेणवी याचें होतें " (राजवाडे ८१७४). " याची देशमुसी अब्लादी-बुनादी होती ऐसें आपणांस ठावकें आहे " (राजवाडे १५१७५).
 " आपले बडिलांनीही कूल बुनादी साङ्गितली होनी " (राजवाडे १५१७५).

बुर्खा (पु०) [अ० बुर्कअ] अवगुण्ठन; पडदा.

बुर्जी (स्त्री०) [फा० बुर्ज] राजासेरीज सर्व मोहर्ती मरणें.

बुल्ज (पु०) [अ० बुर्ज] हुडा; कोटाच्या तटबन्दीत मज्जुतीसाठी,

चवावासाठी व मान्यासाठी जाणोजाण
केलेली वतुलाकार चन्दिस्त.

बुरुज-बन्दी (स्त्री०) बन्दूक-शिपा-
यांच्या तुकड्याची रचना. " बुरुज
बन्दी चोहोकडे केली आणि रज-गण
भरून तोफा ठेविल्या होत्या त्या त्या-
समर्थी सोडिल्या " (स्त्रे ८०६).

बुल्दा (पु०) [का० बुल्दा] शहर, मान्त.
" औरङ्गाबादचे बुल्याचे सुभेदारीचे
काम " (राजवाडे ७१२१).

बुलबुल (पु०) [का० बुलबुल] एक
प्रसिद्ध गायारा पक्षी.

बुलन्द [का० बुलन्द] उच्च, दुर्गम;
बेलाग. " वसई जागा व का बुलन्द,
औरङ्गाबा उपास नाही " (पारसनीस
प्रप ७८).

बुलन्दी (स्त्री०) [का० बुलन्दी] उन्नी.
" दोनी मण्डप बुलन्दीस कमी याजमुळे
गर्मिणा भारी, हज्मा भारी होता " (स्त्रे १०१५४४).

बुलाक (पु०) [का० बुलाक] नाक-
पुढ्यामधील पडयास भोंक पाडून
त्यांत घालवयाचा भोत्याचा लोम्बता
अलङ्कार.

बे- [का० बी] बांचून; अभाव दास-
विणारा उपसर्ग.

बे-अकली [का० बी-अकल] भूसं,
बेवकूय.

बे-अदब; बे-अदबी (स्त्री०) [का०
बी-अदबी] असम्पत्ता; अपमान;
अनिष्टा; हरामखोरी. " दोषीवाल्यांनी
बे-अदब केली ते हल्लेखू राहून
सौदागिरीचे मार्ग वतणूक करितील " (राजवाडे १२१५). " जातीनें सुजा-
यत दोला याचे डे-यास आलियाची
बे-अदब माफ करून " (राजवाडे

३१८६). " जाजूती बे-अदबी व
बे-अदाई न करावी " (स्त्रे ७
३५७६).

बे-अदाई (स्त्री०) विरोध; स्वामिद्रोह.
" सकाराचे अमलास बे-अदाई
करावी " (दिमरा ११५१).

बे-अम्बू (स्त्री०) [का० बी-आम्बू]
फजिती, दुर्लोकिक; कजीत. " स्त्री
सती गेली नाही तर तिची बे-अम्बू
आहे व बे-दस्तूर होतो असेंहि नाही
(ऐटि २१३३). " कोत्यालास
बे-अम्बू करून माघार पाडविलें " (चिरा १३).

बे-आब (पु०) [का० बी-आब] बे-
अम्बू. " मग स्वामी म्हणतील कीं
आमचे माणसाचा बे-आब केला " (स्त्रे ११५०२८).

बे-आराम (पु०) बे-आरामी (स्त्री०)
[का० बी-आराम] अस्वस्थ;
अस्वस्थ. " मातुश्री हेदराचाईत बे-
आराम होती तिचा वाका जात्याचें
वर्तमान आलें " (राजवाडे ७१८१).
" महालांत बे-आराम शरीर बेदमीच
विकल जातें " (होके ६) " सुमचेई
तथियतीस दोन तीन दिवस बे-
आरामी " (राजवाडे ५११५७).

बे-इज्जत (स्त्री०) अशतिष्ठा.
बे-इतबार गेर-मरंवसा. " यांत श्रीम-
न्तास आमचा बे-इतबार भासेल " (मदघा १११११).

बे-इतबारी अविषयनीय. " परन्तु ते
बे-इतबारी; याजकरितां भडोच सु-
तेस राहूं " (राजवाडे १२१०६).

बे-इतहा गेर-माहीत; बे-दमल; बड-
तर्फ. " न्याचे काकून बे-इतहा केले " (राजवाडे १०११०).

वे-इमान; वे-मान [फा० बी-इमान=अधर्मी] कृतप्र; अविश्वसनीय, मद्र-प्रतिज्ञ. "परन्तु शीत वे-मान आहेत" (दिमरा १११३५).

वे-इलाज (पु०) निरुपाय.

वे-उजूर घिनतकार; कांहीं सचय न साड्-गता. "या दिवसांत पोटास न मिळे तेव्हा लोक चाकरी वे-उजूर केली करितील!" (राजवाडे १०१५७).

वे-कदर निर्धास्तपणें. "दिलाचा दुयां वे-कदर नाचायला लागतो" (गड-करी-राजसंन्यास ५).

वे-कम-व-कास्त [फा० बी-कम-उ-कास्त] कांहीं कमी न करिता; सायन्त. "सद्गुरू कलमें सुमार वे-कम-व-कास्त कलमी केली आहेत" (सरे ७१३५५).

वे-करारी (स्त्री०) अनिश्चिती; तहमोड. "तहनाम्पास कांहीं बहुत दिवस जाले ऐसे नाही, इतक्यांत त्याजकडून वे-करारीच्या चाली सुरू होतात" (राज-वाडे ७११९).

वे-कानू (स्त्री०) अन्याय, जुलूम.

वे-कायदा; वे-कायदेशीर [फा० बी-काइदा] नियमवाह; गैर-कायदेशीर, जुलमी.

वे-कार [फा० बीकाइ] निरुयोगी; वे-रोजगारी.

वे-कारी (स्त्री०) [फा० बी-कारी] वे-रोजगारपणा.

वे-किलाफ (पु०) [अ० सिलाफ=वैर] सख्य; संशयनिवारण. "श्रीमन्त दादाचें मानस...आपला वे-किलाफ मातुशीच्या वियमानें करून त्रिम्बकास

जावें" (सरे २१६०८). "असें मनः-पूर्वक आपले चित्तीं वे-किलाफानें सन्देह न धरितां चित्तीं असेल तरी" (राज-वाडे ८१२८).

वे-कुसूर [फा० बी-कुसूर] न चुकता; विला-कसूर; पूर्णपणें (राजवाडे ८१२). "दुष्यां कांहीं इस्कील जाली नाही; वे-कुसूर चालत आले आहे" (राज-वाडे २०१२२०).

वे-कैद; वे-कैदी (स्त्री०) [फा० बी-कैदी] शिस्तीचा अभाव; स्वैरवर्तन; स्वैर; स्वैरपणें. "गुलाम कादर यानें दिलीत वे-कैद बहुत केली" (राज-वाडे १०१२२५). "होळकरांच्या फौजेंत वे-कैदी फार" (सरे ११७७६६). "सर्व बादशाही तुम्ही मराठ्यांनीं वे-कैदी करून घुडविली" (पाव १७). "ज्यास मोकासे यावे तो व जमींदार एक जहालियांनं वे-कैद होतील" (सभासद २४). "वे-कैद वर्तणूक" (सभासद २३). "माहाणी फौज वे-कैदी" (हय २५). "वे-कैदी घालणें" (पाव १६).

वे-कौली घिर कौलाचा. "वे-कौली तराण्डी" (वाड-समा २११५५).

वे-खत्रे निःसादकपणें. "वे-खत्रे हुजूर यावें" (जोरा १०५).

वे-खबर [फा० बी-खबर्] असावध; गाकील. "ते वे-खबर होते" (सरे ११६६३).

वे-खबर्दार गैरसावध (मराचिस १४).

वे-खर्च; वे-खर्ची [फा० बी-खर्च] खर्ची जवळ नाही असा; निर्धन. "वे-खर्च आहों, निरोप देणें" (सरे २५४४). "पजीर वे-खर्च; त्यास

सचांस आम्ही पैका दिला " (राज-वाडे ६१४८). " रुपाळ होऊन आज्ञा केली तर हुजूर येईल; वे-सर्ची आहे; माणूस माकूल दिसतो " (राज-वाडे ११६४).

वे-खातरी (स्त्री०) अविचार. " चार कोटींची मालिबत जवळ असतां कज्जू-पणानें सद्दारास वे-खातरिनें निरोप दिला " (जोरा १०९).

वेगम (स्त्री०) [तु० वेगम = सद्दार-कन्या; सद्दारपत्नी] राणी; घरांत आलेली कुंवारीण.

वेगमात अनेक प० वेगमपें. " किल्याची व वेगमात व पातशाह-जादे व सत्ता-सीन व भाजूर यांची जमी केली " (दिमरा ११२७२).

वेगमी; वेजमी (स्त्री०) निश्चिन्ती; पुर-वठा; सड्मड. " समाधान करून वेगमी-शेगमी करणें तें कंदन रवानगी केली " (राजवाडे ३१२३९). " पोटाची वखाची वेजमी करून दिली " (राजवाडे १५११६). " गडोगडी गह्या अतेल तो देववून जैसी तैसी पागेची वेगमी केली आहे " (राजवाडे ८१२३).

वेगर्द [फा० व-गिर्द] भोंवती. " मुलूस अगदी वीस पञ्चवीस कोसपर्यंत वे-गर्द, वे-चिरास जाहला " (पाय १४).

वेगार (पु०) [फा० वेगाइ] वेतन न देतां वेठीस धरिलेला मनुष्य.

वेगारी (स्त्री०) [फा० वेगारी] वेठीची पद्धत.

वे-गुन्हा गुन्हा नसताना. " बर्खास्त वे-गुन्हा कैद केलें " (जोरा १०५).

वे-गुमान [फा० वे-गुमान = निःशङ्क] वेपणा; गर्विष्ठ; उन्मत्त.

वे-चिरास; वे-चिराग [फा० वी-चिराघ] दीपहीन; ओसाड; उध्वस्त.

" पेण्ढारी जयपूरवाल्याचे घान्तांत कज्जाकी करून मुलूस वे-चिराग करि-वात " (दिमरा २११५६).

वे-चोवा (पु०) विचोवा पहा.

वे-जुबाब्दार जोसीम न ओळखून स्वेर वागणारा.

वे-जुबाबी [फा० वी-जबाब्-निहतर] सड्ड; उर्मट; तासाचे ठोके न देणारां (घड्याळ).

वे-जुरव जोराणें; उठाव करून; निःशङ्क-पणें; वे-घडक. " घोड्याची लात वे-जुरव वसली; दोन घटिका मूर्छित घोडरी पडला " (राजवाडे ७७४).

" सेठ्ठा डावी टोळी विश्वास्ताराव सहे-याची होती ती वे-जुरव उठली " (पाय ४०). " ध्यानन्तर किचूरकर

बीट घालून आमच्या तोंडाकडे घेऊं लागला तेव्हा आमच्या मले लोकांनीं वे-जुरव घोडी घालून किचूरकरास मोडून थोड्यापर्यंत नेऊन पातला " (सरे ५१२३८८). " दक्षिणची फौज

मऊ लागलें म्हणजे वे-जुरव घेणारा; कठिण लागलें म्हणजे किरोन पाहणें नाही " (इम २०८).

वे-जा; वे-जहा [फा० वी-जा] अना-ठायी; फाजील; अनुचित; रुष्ट. " अब्दुल खेरसान याणी...वे-जा केलें " (राज-वाडे १११५). " पूर्ववत्प्रमाणें वे-जहा घतणूक व्हावयास लागली " (सरे १२१६५४९).

" कशीही तांघयत वे-जाह असल्यास बाईसाहेबाचा निरोप गेला असतां स्याममाणें व्हावयाचें " (होके ६६).

बेजार [का० बीसार्] अस्त; हेराण.
बेजारी (स्त्री०) [का० बीसारी] त्रास;
हेराणी.

बे-जान [का० बी-जान्] निर्जीव; ठार.
बे-जाव बे-गुमान, बे-मुलाजा, बे-ज्या-
द्धारपणें. " मुलाकडे चाक नाही,
मुलाही दाण्ड, बे-जाव आहे " (गोस्त-
चिशाव १५). " माणूस बे-जाव
मारिलें " (सरे ११४२१).

बे-जावता (पु०) अन्याय (सशिच८४).
बे-जोर [का० बि-शोर्] जोरानें, जोग-
वरीनें. " बे-जोर लढाई देऊन...
तराण्डें पाडाव करून आणिलें " (सरे
८१४१९९).

बे-तक्षीर [का० बी-तक्षीर्] निर-
पराधी, अपराध नसता; नाइक. " हे
बे-तक्षीर आहेत " (राजवाडे ५१६५).
" बे-तक्षीर न्याजवर इतराजोंचें कारण
काय ! " (दिमरा २११२०)

बे-तकवी [का० बे-तक्विया] असमर्थ;
नातवान (राजवाडे ८१४२).

बे-तर्तूद (स्त्री०) तज्जिजीचा अभाव;
अव्यवस्था. " बे-तर्तूद असतां काम
शिरा (= उत्तम) जालें " (सरे ९१
४६७२). " कोणेविशीं बे-तर्तूद जाली
असें होऊं नये " (सरे ९१४९६८).
" त्यांनीं बे-तर्तूदीनिं लढाई केली
म्हणोन यश प्राप्त जाहलें " (सरे २१
५१६).

बे-तन्हा [का० बी-तरह] विलक्षण;
मारी. " याउपर उपेक्षा करून काल-
हरण केलियास नवाचाचे दोलतीस बे-
तन्हा धक्का बसेल " (राजवाडे ५११६६).
" आजपासून जाण्याचा पुकारा आणि
शोहरत बेतन्हां होणें खुशनुमा नाहीं "

(राजवाडे ५११९२). " बे-तन्हा इह-
मजी लोकांस मार दिलहा " (राज-
वाडे १११९३). " मर्जी बे-तन्हा जाली
आहे; चढुतांच्या अबू क्षणक्षणां जातात " (साने-
पयाव ४०). " चाणांचीही
मार-गिरी बे-तन्हा केली " (साने-
पयाव ४८०).

बे-ताव [का० बी-ताप्] असमर्थ; क्षीण;
इतथेर्ष. " मानुशी अहल्याबाई यांस
शेव-उपद्रव होऊन पांच सात दिवस
बे-ताव होती " (मदरा ११२१८).
" स्वर शरीरिं चडला तो अद्भुत...
केवळ बे-ताव (असम्) " " रसद
चिल्कूल पोहीचेना तेव्हां बे-ताव होऊन
(गाडर) राजा घाट उतळून पळोन
गेली " (दिमरा ११३८).

बे-तालूक [का० बे-तअलूक] गैर-
सम्बन्धी; भलता. " हालीं तुवां कोण्ढना
बे-तालूक अन्वेसा न करितां बे-शक
होऊन कसयामध्यें येऊनु " (राज-
वाडे १५१३१).

बे-दखल [का० बी-दखल्] बे-इतछा;
अधिकारच्युत. " आपला गुमास्ता
असोन आपणास बे-दखल बननास
करून सोडलें आहे " (राजवाडे २०१
४६). " इहयमांनीं कोणाचीं दौलत
घेतली, त्यास बे-दखल केलें हा बट्टा
बदमामलीचा; नाही तो लावून घेऊं
नका " (सरे ८१४३३२).

बे-दम [का० बी-दम्] निपचीन; निप-
चीत पडे पावेतो दिलेला (मार).
" उभयतांस कमच्या मारून बे-दम
केलें " (वाड-समा ३११००).

बे-दर्द [का० बी-दर्द्] निष्ठण; बे-
फिकीर, बेगुमान.

बे-दस्तूर (पु०) गैर-शिरस्ता; अन्याय.
“ स्त्री सती गेली नाही तर तिची बे-
अब्बू आहे व बे-दस्तूर होतो असेही
नाही ” (ऐटि २१३३).

बे-दाणा (पु०) [फा० बी-दाना] आंत
ची नाही असे द्राक्ष.

बे-दाद (स्त्री०) [फा० बी-दाद] अन्याय;
जुलूम; बे-बन्दशाही.

बेदार [फा० बीदाद] जागृत. “ नयाच
बेदार जाले ” (राजवाडे ७८३).

बे-दावा (पु०) [फा० बी-दावा]
ना-मागणी; सोडविट्टी. “ चौथी
तक्कीम घेणे आणि बेदावा लिहून
देणे ” (वाड-बाबा २१२३).

बे-दावा-फारखती (स्त्री०) सोडविट्टी
(वाड-समा ३१६९).

बे-दिककत (स्त्री०) निःशङ्कता, बे-
उजूर, विनतकार. “ बे-दिककत जाणोन
पल्टणेंसुद्धा घाट चढोन या रोखें येणें ”
(सरे १११६०९८). “ त्याजवरून
हल्ली निवेधून बे-दिककत लिहिलें आहे ”
(सरे ६१२९०५). “ ऐवज बे-दिककत
पावता कळन ” (राजवाडे २२११२).

बे-दिली [फा० बी-दिली] ओदासिन्य;
असन्तुष्टता; रुष्टता.

बे-दील [फा० बी-दिल] उदासीन;
असन्तुष्ट; श्रमी.

बे-दुवा (पु०) शाप; अवलपा. “ हे
लोक कोणाचा बे-दुवा घ्यावयाचे नव्हेत ”
(सरे २१४७९). “ पार-ओलियाची
बेदुवा जाहली ” (इस १ चान्द-
विधी १०).

बे-नवा [फा० बी-नवा] निर्धन, अ-
सहाय, अधीर. “ पादशहा बे-नवा
होरून सानास लिहीत, अद्याप मराठी

मोडत नाही ” (मराचिथोर ५३).
“ सान बे-नवा बुद्धिघर्षें फोर्षें नेत्र
वटाळन ” (चित्रगुप्त २४). “ जे बेनवा
कन्दी वागतील त्यांचें पारित्य करावें ”
(चित्रगुप्त ३७).

बे-निगा अपरक्षण; दुर्लक्ष्य. “ फोज
जिफडील तिकडे; बे-निगेनें बुडाले ”
(मराचिस २१).

बे-निहायत; बे-न्याहत [फा० बी-निहा-
यत] निःसीम; अपार; पराकाष्ठेचा.
“ पान्तु टिपू सुल्तान याजकडील पेशक-
सीचा तगादा बे-निहायत आहे ”
(राजवाडे ७१३७). “ जड्णी सामान
बे-निहात ” (राजवाडे १९१५१).
“ इड्ज्यांची मार-गिरी, तोकांची व
गाड्यांची सलख होत होती ती ये-
न्याहत मारगिरी होत होती ” (सरे
७१३६१८). “ सकारचे सदांर व लोक
व गाडदी व हशमी लोकार्नी... इड्पे-
ज्यांचा जड्णी मार होत असता, सान-
रेस न आणितां लगई सुद्ध कळन
मोठ्या तारफेनें बे-न्याहत मदुमी
कळन पुद्द केलें ” (साने-पयाव १०४).

बे-पडदा गैर-पडदे नशीन; मानसण्डित.
“ त्यासमर्थाच पड्यातील कबेला बे-
पडदा कळन तोफेवर बान्धण्यास माण-
सांनी हातीं धरून न्यावयास लागता ”
(गोसचि शाच ३३).

बे-पर्वा [फा० बी-पर्वा] निष्काळजी;
बे-गुमान.

बे-पर्वाई (स्त्री०) [फा० बी-पर्वाई]
निष्काळजीपणा; बे-गुमानी.

बे-पाया गैर-कायदेशीर. “ बापूजी महा-
देव यांनी पाया सोडून बे-पायाच वर्त-
णूक केली ” (राजवाडे ६१४५२).

बे-फाम [फा० बी-फहम्] बे-शुद्ध;
निश्चिन्त; गाफल; असावध; अनावर;
मस्त. "तुम्ही बे-फाम असणें म्हणून
क्रिया देऊन एक होऊन काम काढणें"
(सरे ५१२०४७). " शत्रू माघारा
गेला म्हणून बेफाम नाही, सावधच
आहों " (सरे ७१३३१०). " लोक
बे-फाम पाहून शहर मारिलें " (चित्र-
गुप्त ८८).

बे-फामी (स्त्री०) [फा० बी-फहमी] गैर-
सावधपणा, गाफली; निश्चिन्ती; सात-
जंमा. " या विश्वासावर बेफामी जाली
याजमुळें दगाबाजीनें निघोन गेला "
(दिमरा ११२५२). " तुम्ही जलद
ज्याप्रमाणें आपल्या धन्यास जें जें
लिहिणें असेल तें बेफामीनें लिहिणें "
(सरे ५१२०४५).

बे-फायदा गैरफायदेशीर. " माझेंही राहणें
बेफायदा आहे " (वेअ ७८).

बे-फिकिरी (स्त्री०) निष्काळजीपणा;
गाफली.

बे-फिकीर [फा० बी-फिक्द्] अवि-
चारी; निष्काळजी; निश्चिन्त; सन्तुष्ट;
बे-पर्वा; निःशङ्कपर्णे, (स्त्री०)
निष्काळजीपणा. " तुम्हां करितां आम्ही
बे-फिकीर आहो " (राजवाडे ६१२७९).
" तुम्ही तिकडील ठाणीं बे-फिकीर घेणें "
(सरे ४१२७४). " इकडील बे-फि-
कीर झाली " (सरे १६०७).

बे-बदल बदललेला; चण्डसोर. " खान
मज्जुराचे नेत्र आरक, बे-बदल पाहून
खान मज्जुरास दबून " (दिमरा
१११९६). " गुलाम कादरखान पाद-
शाहासी बे-बदल होऊन " (दिमरा
११२००).

बे-बन्द [फा० बे-बन्द] मुक्त, (पु०)
शिस्तीचा अभाव. " भयभीत नवा
ध्यानन्द । पदर बे-बन्द । कम्प कटिबन्धा ॥
जिव झाला अर्था अर्था ॥ (गडकरी-
राजसंन्यास ३१). " हुजरातीमध्यें
बे-बन्द सर्वथा होऊं देऊं नये " (मराआ
१४).

बे-बन्दशाही; बे-बन्दशाई (स्त्री०)
अनायकी, अव्यवस्था; गोव्यवह.

बे-बन्दी (स्त्री०) बेचन्दशाई; जलूम.
" साह्युं क्रिती दुनियावर बेबन्दी ! हा
मसलत सन्दी " (रामजोशी १०६).

बे-बर्कत (स्त्री०) अवनती; हलासी.
" दिसन्दीस बे-बर्कत जाली, सुसोत्पत्ति
नाही रयतेला " (प्रभाकर ८०)

बे-बाक [फा० बी-बाक्] निर्मांड
बे-इर.

बे-बाकी (स्त्री०) अशेष कडशा. " अखेर
पोंप मास पावेलों बे-बाकी कडन चावी
सा करार ठराऊन " (दिमरा १११४).

बे-बारत (स्त्री०) (!) बे-इतबार; अवि-
श्वास (राजवाडे १०१२५१).

बे-बुनियाद [फा० बुनियाद=पाया]
नाश; अन्याय (राजवाडे १५१२६).
" अशाही मदारुल महाम घानी
कायमी रासिली तरी आम्ही, मदारुल-
महाम व फरासीस जिये मिळून इद्दपे-
जाबी बे-बुनियाद कळे " (राजवाडे
१०११९९).

बे-बुदी; बे-बूद (स्त्री०) नाश; सराची.
" मनस्वी उपसर्ग गांवास लागोन
गांवची बेबुदी जाहली " (सरे ९६६).

बे-मजगी (स्त्री०) [फा० बी-मजगी]
अरुची; विवृत, बे-चनाव. " पाद-
शाहाची व गुलामकादर यांची बे-

मजगी होऊन " (दिमरा १११९९).
वे-मन्सवा (पु०) अविचार. " नाहीतर
वे-मन्सवा करून दुनियांत नाराज राहे
ते करणे कांहीं काम नाही " (राज-
वाडे ६१५७१).

वे-मर्जी (स्त्री०) इतराजी; मर्जी विरुद्ध
वर्तन. " केलासवासी भवानराव याज-
पर वे-मर्जी झाली होती " (राज-
वाडे ११३१२). " पर्वांगी आलिया
शिवाय जात नाही ऐसें म्हणार्हे तर
वे-मर्जी होते " (राजवाडे ५१२०६).
" कोणी हुजुराशी चेदुकुमां व वे-मर्जी
करील त्यास ईश्वर मध्ये साक्ष आहे " (राजवाडे ६१३०१).

वे-मरामत (स्त्री०) नादुरुस्ती. " आर-
मोरची वे-मरामत जाली येणें करून
सर्कार मुक्तानां फार होते " (वाड-
समा २११९५).

वे-मलामत [अ० मलामत=दूषण]
कर्तिमान्. " ईश्वर आपल्यास सत्ता-
मत, वे-मलामत, राखो (दिमरा
११८२).

वे-मसलत (स्त्री०) अविचार; विचार
केल्या शिवाय. " स्त्री-नायक, बाल-
नायक आणि वे-मसलत, तीन गोष्टी
येके ठिकाणी; चौथा अहङ्कार; तेव्हां
ईश्वर त्या सर्दारीची अन्न ठेवील तर
ठेवो " (राजवाडे ७ सलप २१७०).
" मागे लिहिणें हें एकपक्षी वे-मसलत
करावें असें नाही " (राजवाडे ५११५४).

बेमान; बेइमान अविश्वसनीय.
बेमान-गिरी (स्त्री०) बेइमानी; हराम-
सोरी (इम ४२).

बेमानगी (स्त्री०) बेइमानी (राजवाडे
१५१२७१).

वे-मामूल बहिवाट सोडून. " हा ऐवज
वे-मामूल ध्यावयाची सवच काय ! " (राजवाडे २२१३३).

बेमार; बिमार आजारी.
बेमारी; बिमारी (स्त्री०) आजार; आजार-
पण.

बे-मालूम करून उघडकीस न घेण्या
जोगें.

वे-मुन्सफी (स्त्री०) अन्याय. " हिन्दू
मुसलमान, ईश्वराचे घरचे दोन्ही धर्म
चालव असतां मुसलमानानें हिन्दूचे
जाग्यास उपद्रव करावा हे वे-मुन्सफी " (भाए-पयाव १०).

वे-मळग; वे-मुळक; वे-मोळक
[अ० मळक] असह्य; अप-
रिमित. " येणेंकरून तोटे वे-मळग
आले " (ऐति ११८०). " लश्कर वे-मु-
ळक " (चित्रगुप्त ४१). " व्याजाचा
हिशेय करितां वे-मोळग पेका होतो " (सरे ९३१).

वे-मुर्वत [फा० धी-मुर्वत अ० मुर्वत
=माणूसको] कडोर; निर्दय; निर्भीड;
निर्मय; वे-मुलाजा. " गुजराती वे-मुर्वत
होऊन दोलतास ज्या गोष्टी राखण्या-
च्या त्या करवत नाहीत " (होदिब
२७). " जेथें जेथें त्याचे लोक असतील
त्यांचा फाडा काढून वे-मुर्वत पारि-
पत्य करणें " (सरे ६१२६७९). " कोल
सादर असे; मुत्तें किर्दीमामूर वे-मुर्वत
होऊन करणें " (राजवाडे २०१३).

वे-मुलाजा; वे-मुलाहिजा कांहीं न
पाहता; दयामाया न करिता; भीड न
धरिता; निगुरपणें. " लश्कर लायलें
म्हणजे वे-मुलाजा रुपये घेतों " (सरे
९५४). " त्यांचें पारिपत्य वे-मुला-

हिजा करणें; माळून टाकणें; काकळूत सर्वथा न करणें " (खरे ६।२९८०).

बे-मोताद [अ० मुअवद्द सद्ख्या परिमित] बे-सुमार; अपरिमित, "सर्वती दोहोंकडील बे-मोताद जाहली" (खरे १।२९२२).

बे-मोहर (खी०) गैर-मोहरबन्दी. "कित्येक दपतरें सयेंमोहर, व कितेक बे-मोहरेची" (राजवाडे ७ सलप २।९).

बे-मोहीन; बे-मोईन; बे-मोइनी [फा० बी-मुअटयन्] ठराव-वास्तु, अनियमित; अपरिमित. " तुमच्या हकाची मोईन असतां बे-मोइनी हक घ्यावयास गरज काय ? " (राजवाडे १७।४८) " जलीकडे पेढा बे-मोईन घेतात " (वाढ-समा २।२३२). " बिळाईत, सजिना व कापड बे-मोहीन सापडलें " (सभासद २४). " तेसाच बरोबरी सजिना बे-मोहीन " (सभासद २६).

बे-रद्दग (पु०) विरस; सराची. बे-राजी असन्नुष्ट. " छुग्यातदोला पाचे जमातदार व भाऊबन्द बे-राजी आहेत " (राजवाडे १।३३२). " लोक बेराजी " (जोरा ४१).

बेरीज (खी०) [फा० बरीज] मिळवणूक; जमा.

बे-रुस्तत पर्वाणगीवांचून. " आदलशा बे-रुस्तत येथून निघोन आपणाकडे आला आहे " (दिमरा २।५७).

बे-रुख विमुख; अमसन्न; उदासीन. " पुढेंही मर्जी बे-रुख पाहिली " (राजवाडे ५।९६). " यां सर्वांती बे-रुख होस्ताते " (राजवाडे ६।३१२).

बे-रोजगार; बे-रोजगारी [फा० बी-रोझा] बे-कार; निर्योगी. " माधवराव आपले घरीं बे-रोजगार बसून आहेत " (दिमरा १।१७४). " दहा हजार फौज बे-रोजगारी घाली " (खरे ५।२४३५).

बेलदार (पु०) [फा० बेल्दा] सणत्या. बे-लगाम; बे-लगामी [फा० बी-लिगाम] अनियन्त्रित; स्वैर; मोकाट. " म्हणजे माणूस सचदार असतों, बे-लगाम होत नाही, साङ्गितली चाकरी दुरुस्त होते " (मराआ १६).

बे-वक; बे-वकर [फा० बी-वका] कर्जीत; मानसण्डना. " नसर कुली-खानास बे-वकर केलें " (राजवाडे १।३१). " तुम्हाकडे पुष्कळ फौज जमा होईल असें असोन मन्सब्यावरी पातल्यानें फितवा होऊन बे-वक होऊं सके " (खरे १।१२८).

बे-वकरी (खी०) [फा० बी-वकरी] मानसण्डना; अमतिष्ठा. " आतां त्याचे देण्यामुळे कार बे-वकरी साली " (राजवाडे ५।२०).

बे-वजे विलक्षण; चेतना. " चहूकडोन हडपेजांस तान बेवजे बसेल " (राजवाडे १२।२२).

बे-वतन [फा० बी-वतन] हद्दपार; जलाधतन.

बे-वस्वात; बे-वस्वसा [फा० बी-वस्वसा] निश्चिन्त; निर्भयपणें. " बे-वस्वसा महाराज फौजेसह येऊन शहर मारील कीं काय ! " (चित्रगुप्त ३४). " तुम्ही लेंडून नसीरजङ्गाशी रावसाहेब बे-वस्वात राहान ते गोष्ट करावी " (राजवाडे १।४६). " त्याच्या वचना-

वर आपण ये-यस्वास होतो " (राज-
वाडे ६६५).

वे-चाजवी चाजवी रीतीने. " वे-चाजवी
छण्णमत मज्जुरास हुजुर आणोन तागीद
कहन " (गोदसा १३).

वे-चारीस, वे-चारशी निवारशी. " वे-
चारीस वतन असले तर तहकीक करून
देजे " (वाड-सनदा १९६).

वे-शक [फा० यो-शक्] निर्धास्त,
निःशङ्क, निःशङ्कपणे. " तुम्ही वे-शक
होऊन आमचे भेटीस येजे " (राजवाडे
१५१३४).

वे-शर्त विनशर्त, अट न ठेवितां. (स्त्री०)
विनशर्तपणा. " वे-शर्त काम इमाने-इत-
थारे केल्यावर रुपावन्त होऊन तुम्हांस
सर्कराज केले जाईल " (वाड-समा
१११३४).

वे-शरम, बेशरम [फा० ये-शर्म] निर्लज्ज;
पाजी.

वे-शरमी, बेशरमी (स्त्री०) [फा०
वेशर्मी] निर्लज्जपणा, पाजपणा.

वे-शिरस्ता (पु०) गैर-बहिवाट. " सध्या
शिरस्त्याशिवाय बेशिरस्ता चित्तात
आल्यावरून कौल दिव्हा नसे " (राज-
वाडे ३१२४९).

वे-शिरस्त (स्त्री०) अव्यवस्था.

वे-शुभह निःसंशय. " वे-शुभह शिकस्त
साऊन करारी होतील " (साने-पयाव
४८२).

वे-शोर [अ० शुकर = अकूल] वे-
अकली. " अम्मा तो सपती (= हल-
फट), दिवाणा व वे-शोर जाइला
असे " (पारसनीस-यप २३८).

वे-स्त्री, बेशमी [फा० विस्मि] नावे,

" वेस्त्री अ पावती लिहून दिली जाते
फी... ".

वेस; बेस [फा० येथ] चाहणले; उत्तम.
वे-सतर [अ० सित्र = पडदा] अग्रति-
ष्ठित, मानसष्ठित. " साधा वेगमांस वे-
सतर केले " (मद्रवा २११४९).

वे-सनद, वे-सनदी वे-कायदेशीर. " श्री-
मन्त दादासाहेब येऊन त्या उभयतांसी
सलूक करणार नाहीत व वे-सनद
पेसाही मागणार नाहीत " (राजवाडे
६१३८२).

वे-सरन्जाम सामुग्री-शिवन्दी-विहीन.
" किले वे-सरन्जाम झाले " (मरा-
चिरा २८).

बेसुमार [फा० यी-शुमाद] अपरिमित.
वे-सुमारी (स्त्री०) [फा० यी-शुमारी]
अपरिमितता.

वे-हद्दगाम (पु०) अवैध, भलता काळ.
वे-हद्द [फा० यी-हद्द] निःसीम; (स्त्री०)
पराकाष्ठा.

बेहबुद, बेहबुदी (स्त्री०) [फा० बिह-
बूद] सुस्थिती; भरमराट; मजबुती.
" दोलतीची बेहबूद कशांत हें पुरतें
सधजून आम्हांशी चोलावें " (राज-
वाडे ५१७५). " बेहबुदी " (राजवाडे
१०१२५१). " ठाण्याची बेबूद करणे " (चन्द्रचूड-दत्त ११५५). " त्याणीं
धारावीची बेहबुदी करून ठाण्यात
आले, येथीलही मजबुती करणें ते करि-
तात " (राजवाडे ६१२२९).

बेहरम [फा० बईर] साशङ्क; रुट.
" येथील सारी मण्डळी चोलतां चोलतां
चिध बेहरम होऊन गेलें असेल " (साने-पयाव २५६).

वेहतन्माल (पु०) [फा० बी-तन्-माल]
 बेवारशी सम्पत्ती; सकारंजमा दृष्टे.
 बेहतर; बेहेत्तर [फा० बिहत्तर] अधिक
 चाडगलें; थेंपस्कर. " तुम्ही त्यांचे
 कराराप्रमाणें रावण्याने यांसी खुल्ल
 रासाल तर बेहतर बात आहे " (राज-
 वाडे ११५२). " बे-अगूला बेहेत्तर
 करील (= गत्करील), पण यावेळीं तुला
 असा पाहिला तर सावानी आपली
 अगूलाद नाकचुल करील " (गडकरी-
 राजसंन्यास ६).
 बेहतरा; बेहेत्तरी (स्त्री०) बरेंपण. " त्यांनीं
 साङ्गितल्याप्रमाणें वर्तणुकेंत आलिया
 कामाची बेहतरा जसे " (मा-ऐपयाव
 २५).
 बे-हाल [फा० बी-हाल] दुर्दशाप्रस्त;
 दुष्कात. " चिमट्याने मांस तोडून
 बेहाल करून मारिला " (जोरा ८५).
 बे-हिक्मत (स्त्री०) मूर्खपणा. " गुरुम-
 कोण्डेचे पाचराव भास्कर याणीं बे-
 हिक्मतीने जावसाळाचा डोल पड-
 विला " (सरे ५१२१९८).
 बे-हिम्मत (स्त्री०) म्हाडपणा. " अशा
 बेहिमतीने रावगडच्या रियासतीची
 अगू तुम्ही कशी साम्राट्ठगार ! " (गडकरी-राजसंन्यास ४).
 बे-हिम्मत; बे-हिमती हतधैर्य; म्हाड.
 " किल्लावार लोक होते त्यांची अव-
 सांनें जाऊन राजकारण लाऊन किल्ला
 दिला " (सरे ११३१). " किरड्या
 धर्मदृष्टे बेहिमत होऊन " (इम २९४).
 " बे-हिम्मत होऊन कुलचरीचे भाश-
 यास गेला " (दिमरा ११५१).
 बे-हिशीब (पु०) अनौचित्य. " परशु-
 रामपन्त यांस छत्रपती याणीं माविलें

सवय विश्वासराव यास मारिलें ही गोष्ट
 बे-हिशीबाचा " (सरे १११६१३२).
 बे-हिमाय=अगाणेत; अयोग्य (मरा-
 चिथोरा ६१).

बे-हुकुमी (स्त्री०) अवज्ञा; घण्टसोरी.
 " कोणी हुजुराशी बे-हुकुमी व येमजी
 करील त्यास इन्वर मध्ये साक्ष आहे " (राजवाडे ६१३०१). " विदेशांत ये-
 हुकुमी होऊन लागली असतां परिणाम
 काय ! " (होके ३).

बे-हुमंत; बेहुमंती (स्त्री०) [फा०
 बी-हुमंत] अमतिष्ठा; मानसाण्डित.
 " सेवकाची बे-हुमंत करितात " (दिमरा ११८३). " बहिरोपन्त मेहे-
 न्दळे सापडले त्यांची बेहुमंत केली " (राजवाडे ७१६). " त्याणीं आमची
 बे-हुमंती, अगू व ख हरण केलें " (ऐस्कुले २९). " बहादुरगतिद्गास
 पन्नास गाडदी पाठवून बे-हुमंत करून
 नेलें " (राजवाडे १११७९).

बे-हुशार गाकील; गैर-सावध. " पठा-
 णांची फौज व श्रीमन्त बेहुशार होते " (सरे १११५६५९).

बे-हुशारी (स्त्री०) गाकील-गिरी.
 " शातःकाळीं तोण्ड धूत डेन्वापुढें
 बसले म्हणोन बेहुशारीमुळे ऐशां गोष्ट
 गुदरली " (सरे १०१५२५९).

बे-होश [फा० बी-होश] बेगुद; धुन्दा
 तरें.

बे-होशी (स्त्री०) [फा० बी-होशी]
 बेगुदी. " बेयांनीं अहं प्पाला भरून
 दिला तो बेहोशीमुळे हातांतून सालें
 पडला " (राजवाडे ७११०७).

बेहेस्त (पु०) [फा० बिहिस्त] स्वर्ग.
 बेहेस्त-मकान स्वर्गस्थ. " साने बाला-

शान घेहस्त-मकान साहेब याणी
इनाम देऊन चालवीत होते " (पारस-
नीस-अप १०७).

धैत (स्त्री०) [अ० धैत्] सयमक द्विदल.

" या ग्रन्थाच्या चैता तीस हजार
आहेत " (ऐस्कुले २१५).

धैतन [का० धैतन्] बे-पारशी.

" जयपुरासारतें राज्य धैतन हातीं लागलें
असता " (होके १३).

धैतलमाल (पु०) [अ० धैतलमाल्]

सर्कारी सजिना; सर्कारजुस होणारा
घेवारी माल. " धैतलमाल दोक्षि-
तांसी सोढविला आहे " (राज-
वाडे ३१७३).

धैरक (स्त्री०) [अ० धैरक्] निशाण;
छेण्डा; सैन्य.

धोक्चा (पु०) [तु० युक्चा] धोचकें,
गांठोडें. " धापूनें बुद्ध सताचा धोक्चा
आपल्या घरास नेला " (राजवाडे
२०१७८).

धोपादा (पु०) [का० धोपाद्-तु०

धोपाद् = चिन्चोळी समुद्रपट्टी] डोह्या-
राच्या पोटातून आरपार नेलेला रस्ता.

धोचकें (न०) [तु० युक्चा] गांठोडें,
धोक्चा पहा.

धोप (स्त्री०) [का० धोप्] वास; गन्ध.

" इह्यजुचे भगजांतील धोप येती कीं
तुम्ही कुमकेस न आला तरी काय
मेलें " (सरे ८१३५२).

धोर [का० धोर्] काळसर ताम्रुस
रङ्गाचा (घोडा).

धोरीया (पु०) [का० धूरिया] चटई;
लोकरी राठ बैठक.

म

मक्कम [१ अ० मुहकम्] दड; मजबूत.

मर्जरी [फा० मर्जरी] पूर्ण ज्वारी,
ज्वारी.

मर-ज्वारी (स्त्री०) ऐन ताकप.

मार्कस (न०) [फा० मार्कस] पाठावर

सामान चान्धतांना जनाबराच्या पोटा-
खालून घेवलेला तडंग; मालबाहतुकीचें
जहाज.

मार-बर्दारी (स्त्री०) [फा० मार-

बर्दारी] बाहुतक; बाहुतकीची साधनें.

" तेथून बेदरास भाणवयाची तज्जीज
बम्जरेनें अथवा मारबर्दारी पाठवून;

सुशकीतून जशी सोय तशी करितां
येईल. " (राजवाडे ७ खलप २१७७).

भिस्त [फा० भिस्त] दीस. " पेशजी
भिस्त रोजी " (इम ६६).

भिस्ती [फा० भिस्ती] पत्तालीनें पाणी
भाणारा; सक्ता.

म

म्यान (न०) [फा० मियान्] कोप,
मेण.

म्याना (पु०) [फा० मियाना] मेणा;
पेढीवजा फालसी.

म्हासरा (पु०) [अ० मुहासरा] वेडा;

म्हासरा. " अहमदसा पठाण बड्यास

प्रयागास म्हासरा करून होता " (सा-
ने-पयाव १३९).

मक्ता; मक्ता (पु०) [अ० मक्ता]

सण्ड; उत्पन्नाचा दराविक अंश; विशिष्ट

अर्थीकर काम करण्याचा हक्क व जबा-
बदारी; इजारा.

मत्केकरी; मत्केदार (पु०) मत्का घेणारा.
मत्केदारी (स्त्री०) इजारा; इजान्याची
पद्धत.

मकदूब [अ० मखदूब] सम्बोधित;
मज्जूर. "सर्कार मकदुबाचे कार्प-
दांजाच्या दक्षांस्ती प्रमाणे अमलांत
येईल " (पेअ ५७).

मकबवी [अ० मखवी] पाश्चात्य; उत्तर
आफ्रिकेतील.

मकमूर [अ० मखमूर] निशेत तरं.
"आजी तोफांचे आवाज दहावीस केले;
लोक बोलत होते कीं लेक जालियाचे
जुसीचे किंवा मलमूर (?) होय म्हणून
याचा संशय काही नाही " (राज-
वाडे ११९८१).

मकसूद् (पु०) [अ० मखसूद्] हेतु;
माल्य. "तुझा काय मकसूद् (?) तो
साह्यणें " (राजवाडे १५१३७).

मकर (पु०) [अ० मख] कुटिलपणा;
कसवणूक; कन्द (राजवाडे १०११६७).
"त्याच्या हरामजादा व मकर सर्व
नवाब बहादूर यांचे व्यानांत " (राजवाडे ११५५९). "इद्रपज
नज्दीक, त्यांची चाल बहुरहणी,
तन्हे-तन्हेचे मकर व फरेव दासवून
मर्फेन दिलांत सलश यावयाविशीं
सियाल नमूद करितील " (साने-
पयाव ४६५).

मकर-फरेव (पु०) कुटिलपणा. "मकर
-फरेव करून आपला तसरूक केला " (दिमरा १५४).

मकरी कुटिल; कन्दी. "कुशेलवाले
आले ते कायूची; बहुतां प्रकारें बजिदी
करितिल, लालूच दासवितील, जात
मकरी ! " (राजवाडे १११६०).

मकान; मकाण; (न०) [अ० मकान]
वस्तीची जगा; घर; स्थान. "चुना-
चे आं मेहेबांहीं इद्रयांजांचीं मकाणें
पेतलीं ... हें ऐकून न्यहायत सुशी
जाली " (साने-पयाव ४६४).

मकातीब [अ० मकातीब] अनेक व०
मकतूब चें] पत्रें. "हमेशा मका-
तीब पाठवून दोस्ती-येकजहती दीन
-ब-दीन ज्यादा होय " (राजवाडे
१०१११२).

मखतसर "हक्कदार किंवा कामदार
नव्हत असें कांहीं गांवात जुने पतन्दार
'मखतसर' या हुयद्यानें मोडत असत "
(काशिनाथ घा० साने). "विहेस
राजश्री शिवाजीपन्त कार्कून मखतसर
आहेत " (राजवाडे ८११६४).
"तुम्हांस मखतसर करून कार्भार
देतों. " "येतांच बारा मावळें कावीज
करून देशमुसीयदल जेथें मखतसर
होते त्यांस दस्त करून जिवें मारिलें "
(चित्रगुप्त ३).

मख्दूम [अ० मख्दूम] सेव्य; धनी.
"निग्याजी मख्दूम कुकटोळीकर "
(सरे ७१३७२३). "सत्यापा मख्दूम
सत्तारेकर याची स्त्री " (सरे ७१३७
२१).

मख्दी [अ० मख्दी] गुप्त; कुकिपा.
"आपला दार-मदार मख्दी करून
घेऊन " (साने-पयाव ४८३).

मखमल (स्त्री०) [का० मखमल] एका
वाजूस अगदीं नरम अशी दाट लव
आहे असें उथी वस्त्र.

मखमली मखमलोचा; मखमली सारसा.
"मेण मखमली " (वाड-सना ११
२४६). "सोनेरि पलङ्गावर पाया

मरुमली पसरल्या घादरा त्यावरत्या
मरुमली " (प्रभाकर २२१).

मरुमूल [अ० मरुमूर] तरा, उचटवीत,
तजेल. " मरुमूल कूल गुलगुलित ऐन
रङ्गांत " (प्रभाकर २३८). " मी
मार विवळी मरुमूल " (प्रभाकर
१३).

मरुलशी (खी०) [अ० मुसलम् = शुद्ध,
चिनचूक] निर्णय, यरोवर आहे असा
धोरा. " याची मरुलशी करून सग
होईल त्याचे स्वाधीन करावी " (वाड-
बाधा २१७१).

मरुलाशी (खी०) साकमुकी, सारवा-
सारय; मळिनाथी.

मरुजी, मरुजी (खी०) [का० मरुजी]
किनार, काठ, फांत; झाला.

मरुदूर (पु०) [अ० मरुदूर] सामर्थ्य,
ताकद; जोर. " मरुदूर " (दिमा
११६).

मरुदूर (पु०) मरुदूर् (खी०) [अ०
मरुदूर = पश्चिम, मावळत] सूर्यास्त.
" मरुदूर्चे समई नवाच येऊमुदोलाचे
घरास गेले " (राजवाडे ७१२६).
" मरुदूर्चे समई पुरुज्यावर पान्द-
नीचा करश करवून नवाच बरामद
जाले " (राजवाडे ७२०२).

मरुदूरी (खी०) [का० मरुदूरी] गर्व,
चढेलपणा. " शेवटी दादासाहेबांच यावे,
साष्टी याची हे काही त्यांच्या मनांत
माही व गोष्टीही मरुदूरीच्या; बाहेर गोड
बोलावे, आंतून लढाईचे सामान करावे,
तेव्हा पारपत्य करणे जरूर " (मा-
ऐपयाव १०).

मरुज (पु०) [का० मरुज] गौर, सार,
मेव्द; प्रतिष्ठा, बोज. " इहमजाचे मरु-

जावील बोज येती कीं तुम्ही कुमकेस
न आला तरी काय गेलें ! (सरे
८१३५२). " आपला मरुज राखणें ।
काहीं तरी " (दासबोध १११०१२३).
मरुज [का० मरुज] परन्तु. " कारार होणें
राहिला; मरुज बोलण्यांत शकतपूर्वक
आले आहे " (राजवाडे ५१६).

मरुज-मस्त [१ का० मरुज; मस्त] अति-
शय मस्त; तुन्द.

मरुजूर (पु०) [अ० मरुजूर] निवेदित,
लिखित, बोलणें, माहिती, गोष्ट, युक्ती,
उपाय; विचार; हिशेब. " नवाच शास्ता-
छान याची खानगी करावी असा
मरुजूर कटन " (सभासद २६).
" इराणीचा मरुजूर किती ! माळन
धुडकावून देऊं ! " (पाष ३२).
" श्रीमन्त व नवाच एक-दोल, नेह्या
हेदरसानाचा मरुजूर किती आहे ! "
(सरे ६१२८९८).]

मरुजुती, मरुजुदी (खी०) [का०
मरुजुती] मरुजुती, बन्दोबस्त. " जाणां
जाणां गडकोट पांति साकोद करून
मरुजुदी करविली " (सभासद ३२).
" त्यास आपली पत्रे, मरुजुदीनें राहून
टिपूकडील मरुजुत घेऊन पारिपत्य
करीत येविली जातच असतील " (सरे
८१११९). " मोदी यास इस्तगत
करून इकडे मरुजुतीनें पाठवून द्यावा "
(दिमा ११३००).

मरुजुत [अ० मरुजुत] कायम, दृढ,
चळकट.

मरुजुत-मिजाज स्थितप्रतिज्ञ. " आं
साहेब दूरदेश व मरुजुत-मिजाज "
(छाने-पयाव २६५).

मरुजूर [अ० मरुजूर] लाचार,

मज्झ; मुज्झ (खी०) [अ० मज्झूअ
= वसूल] वसुली; वसुलीचें काम.

मज्झुदार; मुज्झ-दार (पु०) [फा०
मज्झुअदार] वसुलाचा हिशेब तपास-
नीस; वसुली कार्कून.

मज्झुदारी; मुज्झुदारी (खी०) मज्झू.
मज्झून (पु०) [अ० मज्झून;] मज्झूर;
सारांश. " तेरावे व दहावे दुकेंतलि जो
मज्झून त्याचा मतलब या फंदेंत
आला " (राजवाडे ७१३).

मज्जल (खी०) [अ० मज्जिल्स] सभा;
बैठक; जल्सा; गाण्याचजावण्याची
बैठक; मैकल. " महोत्सवामध्ये आपण
बसतेजारीं नृत्य गायनादि न करवितां
बाहेरल्या बाहेर मज्जलीत करारवें " (मराआ ११).

मज्जला; मज्जला (पु०) [अ० मज्जला]
सडकट, पेच; हड्गामा; बसेडा.
" मज्जला तमाशाचाच दिसतो " (राज-
वाडे ६१५१३). " मज्जलिपांत मज्जला
मोठाच पाडला " (राजवाडे ६१३३१).

मज्जल (खी०) [अ० मज्जिल्स] उतर-
ण्याची व विसाव्याची जागा; टप्पा; न
थाम्यतां आकमिलेलें अन्तर. " त्याव-
रून राजे मज्जलीत जात तेथें फौजदार
भेटून दाणापाणी जो खर्च लागेल तो
याचा " (समासद ३७). " मज्जलीत
येतांच गजीका सेवत बसले " (मरे
१११५१८०).

मज्जल-दर मज्जल = कूच-दर-कूच;
सारख्या मज्जला मारीत.

मज्जा; मजा (पु० खी०) [फा० मजा]
स्वाद; गोडी; सुमारी; मोज्;

मज्जाल (खी०) [अ० मज्जाल्]
सामर्थ्य; ताकद; विशाद.

मज्जालस; मज्जालीस (खी०) [अ०
मज्जालिस् अनेक व० मज्जलिस्चें] दर्बार्;
सभा; बैठक. " गोमेदाचिया मज्जालसा " (मुकेश्वर-सभापर्व २१३१). " वरतीं
फिद्दगियांची मज्जालीस केली होती " (राजवाडे ११४२). " दाद-फियाद
मज्जालसति ऐकून घेऊन " (मरावि-
थोशा ३३).

मज्जिद [अ० मज्जिद्] उन्नी. " सनगें
मज्जिद " (वाड-समा १११४८).

मज्जुरी (खी०) [फा० मज्जुरी] मोलानें
केलेली अडग-मेहनत; मुशारा; मजूर
-पण.

मज्जूर (पु०) [फा० मज्जूर] मोलानें
हलक्या दर्जाची अडगमेहनत करणारा;
कुली; मोलारी.

मज्जूरदार (पु०) मज्जूर; भाडोत्री. " तों
पर्यंत केवळ मज्जूरदारामाणें कळ नवे " (मरे ८६३). " कामाठी, बेल्दार,
मज्जूरदार लाऊन जाण्याची मरमत
करविली " (राजवाडे ७१९८).

मज्जुदार [फा० मजा-दाद] स्वकीर;
लज्जुदार; मोजेचा.

मज्जला (पु०) [अ० मज्जला] घोळ;
पेच; सडकट; हड्गामा. " पागेकडील
कामाराचा येक माहिना कम-कसर
मोठा मज्जला पडला होता; साम्मत
अशा तऱ्हेने बन्दोबस्त जाला " (राजवाडे ७६६९). " किस्तीचा मुक-
दमा तर अलीजाह यांचा मज्जला.
यापासोन करागत होऊन त्याचाही
केसला करण्यांत येईल " (राजवाडे
५११००).

मत्ता (खी०) [अ० मताअ] मिळकत;
संपत्ती; मज्जाल.

मलई [८ अ० मलअ = उगवत]
पूर्वेकडून वाहणारा (वारा)

मलव (पु०) [अ० मलव्] हेतू; इच्छा;
आशय; सारांश; तात्पर्य. " बहुतेक
कामे आपले मलव-मवाफीक (= इच्छे
नुरूप) जहाली " (साने-पयाव ३५३).
" मुन्शी बोलावून एत्र लिहावयाचा
मलव साड्णितला " (राजवाडे ५।
१७९).

मलवी स्वार्थ; स्वार्थसाधू.

मलूव [अ० मलूव्] जड; दृढ.
" सामान जड्गी सर्कारांत मलूव
जाण्यास...चेपारी याजपासोन बिला
महसूल खरेदी करण्याची पर्वानगी
असावी " (राजवाडे ७।९४).

मतालीब; मतालीब (पु०) [अ० मता-
लीब्] अनेक वचन मल्लयर्थ. " कलमी
केला मतालीब मुकशाल जाहेरिस पोहो-
चला " (साने-पयाव ३८४). " जे
मतालब स्वामीचे असतील ते सर्व होऊन
येतील (राजवाडे ८।२०३). " ऐवज
देऊन सर्व मतालीबचा बन्दोबस्त करून
ध्यावा " (दिमरा २।११). " तुमचे
मतालीब सर्व अमलात येतील " (दिमरा
२।६३).

मदत (स्त्री०) [अ० मदद्] साहाय्य.

मदत-इम्दाद (स्त्री०) [अ० इम्दाद् =
मदत] साहाय्य. " जूद-तर सर्चाची
मदत-इम्दाद पोका ऐवज देऊन रवाना
करून पाठवावे " (साने-पयाव ३
८७).

मदत-खर्च (पु०) खर्चा; मदत करण्या-
बद्दल दिलेला पैका. " आणि मुलाज-
मत जालिया मदत-खर्चही उम्दा
देतील " (राजवाडे ८।२१२).

मदत-गार (पु०) [फा० मदद्गार]
सहायक; दुय्यम.

मदत-गारी (स्त्री०) [फा० मदद्गारी]
मदत. " नाईक यांस गुमरूपें तुम्ही
मदगारी करून " (राजवाडे २२।
६३). " ते चाकरीम येतात त्यांचा
बन्दोबस्त राखून त्यास सर्चांची मद-
तारी करणे " (मदचा १।८९).

मदतनीस (पु०) मदतगार.

मदत-माश (स्त्री०) [अ० मजाश =
जीवन] निर्वाहास मदत. " मदत-
माश म्हणजे निर्वाहा करिता " (वाड-
सनदा ८३).

मदती मदतगार. " मल्लतीस मदती
असणे " (राजवाडे १५।३६३).

मद-नजर [फा० मदद्-इ-नशद्] लक्ष्य;
ध्यानांत. " याज करिता मल्लहतीस
मद-नजर राखून " (साने-पयाव
४६९). " मल्लहतीस मद-नजर
राखून " (राजवाडे १९।७३).

मदार (स्त्री० पु०) [अ० मदार] आत;
भार; इतवार. " इब्राहीम आदीलशाने
पादशाही कारभाराचा मदार महाराजाचे
(= शहाजीचे) सिरी टाकिला " (इम
१७). " अकबाई गोष्टीवर मदार
नाही " (राजवाडे ५।२९). " त्या
फोजेत अवघा मदार तुमचाच आहे " (साने-पयाव १४९).

मदार (पु०) [८ फा० दाद्-मदार]
ठराव. " तेव्हां मदार झाला की अक्षत
तृतिवैस निरोव घ्यावा " (खरे ५।२५
९३).

मदारी (पु०) [अ० मुदारी = दोड्या]
हातचलाहीचे व चजबन्दीचे सेवक
करणारा; गारुडी.

मदारुलमहाम [अ० मदारुलमहाम्] मह-
नीय राजकारणांचा आंस; कामांरी;
नाना फडणविसांचा फिताव.

मन्जुरी (स्त्री०) पसन्ती; सम्मती; पवां-
नगी.

मन्जूर [अ० मन्जूर] इष्ट; वाञ्छित;
सम्मत; मान्य. " दिवूचा आमचा स्नेह
आहे परन्तु राव पन्त प्रधान यांचा स्नेह
आम्हांस अधिक मन्जूर " (सरे ८१
४११६). " जर तकावत आणावयाचें
मन्जूर असतें तरी हमराही फोजेचो
वर्तर्फी व इड्मजी पल्टणांची रुस्तत हें
अमलांत कशास येतें ? " (राजवाडे
५१२९).

मन-मुराद [अ० मुराद् = इच्छित]
यथेच्छ; मनसोक.

मन्सव (स्त्री०) [अ० मन्सव्] अधि-
काराची जागा; अमुक इतके लोक
नोकरीस ठेवण्याचा अधिकार.

मन्सब्दार (पु०) [फा० मन्सब्दार]
अधिकारी; हुद्देदार.

मन्सबा (पु०) मन्सुबा पहा.

मन्सुफी; मन्सुबी; मन्सोबी (स्त्री०)
[फा० मुन्सिफी] न्याय; न्याय-निवाडा.
" इन्साफ-मन्सुफी " (चित्रगुप्त १०५).
" मन्सुबी जाली नाही; त्यांच
दम्यांन शास्त्री याणी साकून कागद
लेहून दिले आहेत " (सरे ८८२).
" मन्सोबीची तवार्. "

मन्सुबा; मन्सोबा; मन्सबा (पु०) [अ०
मन्सूबा] विचार; ठार; चुकी; ध्यान;
अह्मीकृत कार्य; मोहीम.

मन्सुवे-वाज [फा० मन्सूबा-वाज्]
युक्तिवानु; अकल लढविणारा; मुत्सद्दी.
" शिपाईगिरीची व मन्सुवेचानुपणाची

शतं कद्वन यशास पात्र ध्वावें ऐसेच
आहां " (साने-पयाव ३३३).

मन्सूर (स्त्री०) [अ० मन्सूर] राजाज्ञा
पत्रिका.

मना (स्त्री०) [अ० मन्ज] निषेध;
प्रतिबन्ध; निषिद्ध; प्रतिबद्ध; जम.
" कोणी कोठडींत जाऊं लागेल त्यास
मना करणें " (सभासद् ४२). " दोलता
मना (= जम) केल्या " (सभासद्
२९). " तोफा मना केल्या " (इम
२०४).

मनाई (स्त्री०) मना; प्रतिबन्ध.

मनाई-पत्र (न०) प्रतिबन्धक हुकूम
(राजवाडे ८१५७; ३१३३).

मना-रोखा (पु०) मनाई-हुकूम.

मनुका (स्त्री०) अनेकवचन; मागाहून एक
व० मनुक) [अ० मुनक्का] बाढलेलीं
काळीं द्राक्षें.

मनेवार [१ अ० मन्ज] घण्टसोर.
" आपण इरामसोर मनेवार चन्जाउर-
करास रोश्माल देउनु सोडउनु घेउनु " (इम ६६).

मनोरा (पु०) [अ० मनारा] दीप-
स्तम्भ; दीपमाळ; उच्च पोकळ चान्धीव
स्तम्भ.

मचादा [फा० म-चादा] न होवो; कदा-
चित्. " मचादा त्याजवळोन काहीं
तकावत नजरेस आला तर आम्हांस
साह्यावें " (राजवाडे ११४६).

मन्मुनी (स्त्री०) [अ० मन्मुनी] अजिजी;
मन्वरणी. " त्यांची मन्मुनी कद्वन
आपली तक्तीर माफ कद्वन घेऊन " (दिमरा ११७५).

मम्लकत-मदार [फा० मम्लुकत्-मदार]
राज्याधार; एक किताब.

मर्यादा; मया [अ० मित्रा] शम्भर.

"मिया" (राजवाडे ६१२०१).

मर्यातित [अ० मित्रतैत्] दोनशें.

मयत [अ० मयित्] मृत.

मये [का० मइ] सह; बरोबर; मे; व-मय.

"शामजपिन्त टकले मये लक्ष्मणपन्त गेले होते" (राजवाडे १११८४).

"चिसली बगेरे मुलुस मये वसूल दुसाला सकारचे अम्मलदाराचे मुपूद करावा" (राजवाडे १०११६४). "ते समर्थी आम्ही सर्व सदांर मये जमियत मुका-चिल्यास सिद्ध होऊन प्रथम तवारेची लढाई हाली" (राजवाडे ५११२२).

मकुंम [अ० मकुंम्] लिखित. "आं साहेबांनीं मुकसल मकुंम केलें तें जाहीर आलें" (साने-पयाव ४८४).

मजीं (स्त्री०) [अ० मजीं] चुपची; स्वभाव; तपिपन; इच्छा; लोभ. "श्रीमन्त रवामीची बहुतच मजीं बारीक जाली आहे" (राजवाडे ११२२८). मजीं खप्पा-दिक-बारीक होणें; मजीं जात राहणें=इनराजी होणें. च्या मजींतून जाणें=उत्तरणें=च्या रोपास पात्र होणें. -वर मजीं बसणें=-वर लोभ जडणें.

मजीं-अजूर; मजीं-आजू (स्त्री०) इच्छा (दिमरा ११२२२).

मजीं-खेरीज=आज्ञेबाहेर, इच्छेबाहेर.

"आम्ही आज तागायत तुमच्या मजीं खेरीज नाही" (दिमरा २११३४).

मजीं-मिजाज (स्त्री०) घरती; तब्यत.

"नवाचाची मजीं-मिजाज बिलक्षण जाली" (राजवाडे ३११११).

मजीं-सुवारक (स्त्री०) शुभेच्छा. "रवा-मीचे मजीं-मुधारकेंत आल्यास मी

विनयदुगाहून पुण्यास येईन" (ऐति ११६७).

मर्तवान (न०) [अ० मर्तवान्] चिनी मातांचें माण्डें; घरणी. "नीन जोड्या मर्तवानाच्या चिनीच्या, घरनीं शांकर्णी कुलावेद्वार कुल्ली मज्बूत" (राजवाडे २२१३५).

मर्द, मरद (पु०) [का० मर्द] पुरुष; नवरा; शूर. "पैका नामर्दाचा; इज्जत व पय मर्दांचें" (पारसनीस-मप ८८). अ मर्द व=जिचा नवरा व अशी स्त्री नविं अ.

मर्दानगी (स्त्री०) [का० मर्दानगी] पोरुष; शौर्य. "साम्प्रत तुमचें मर्दानगीचें वर्तमान राजाश्री सोनजी कजुन्द घायीं लिहिलें" (राजवाडे १७१४०). "परन्तु टिपूची मर्दानगी व दिलीरी पाहून हे आपले चित्तांत फार भय मानून आहेत (पदमव १०८).

मर्दान-गिरी (स्त्री०) मर्दानगी. "हे जाण मर्दानगिरीची आहे" (ऐस्कले ११२१).

मर्दाना; मर्दानी [का० मर्दाना] पुरुषी; शूर; धैर्यवान् (मराभा ३६).

मर्दाना (पु०) [का० मर्दाना] पुरुषांची बैठक. "कार करून जनाच्यांत असतात, येकादीं दिवसां आंत दोन तीन घटिका मर्दाना फळून मीर आलम... वगैरे कोणी कोणी येतात स्वांस बोलावून घेऊन काहीं जाय-साल होतो" (राजवाडे ७१११९).

मर्दामर्दी (स्त्री०) मर्दुमी. "सामाच्या लोकांनीं कोट्यासच मर्दामर्दी शिडी टेंकून चडले" (पारसनीस-मप ७४).

मर्दी (स्त्री०) [का० मर्दी] शौर्य.

मर्दुमकी (स्त्री०) शौर्य. "मर्दुमकी शाचा-
सकीचा मालक" (गोसाचिशाव ६५).
मर्दुमी (स्त्री०) [फा० मर्दुमी] शौर्य;
साहस. "परशुराम रामचन्द्र चाणीं
करवीरकर महाराजांशीं मोठे मर्दुमीने
लढाई दिली" (सरे १११६१०४).
"तडीस येता रेवदण्डकरांनी मर्दुमी
कळून कोण्डून दस्त केली" (साने-
पयाव ६८).

मर्फा (पु०) [फा० मर्फा] एक प्रकारचा
नगारा.

मर्फाची, मर्फेकरी (पु०) [फा० मर्फाची]
मर्फा वाजविणारा. "मर्फाची" (वाड-
समा २१३).

मर्मर (पु०) [फा० मर्मर] सड्गम-रवर,
आरस्पा.

मर्मरी आरस्पानी.

मर्वांरीद् [फा० मर्वांरीद्] मौक्तिक.

"माळा मर्वांरीद्" (ऐटि ११११).

मर्शा (पु०) [अ० मार्सिया] शोक-
गीत; विलापिका.

मर्चल [अ० मुसल] प्रेषित; रवाना.

मर्हम [अ० मर्हम] स्वर्गस्थ; गत.

मर्हमत; मर्हामत (स्त्री०) [अ० मर्ह-
मत] रुपादान; दान; दत्त. "जमीन
मर्हामत केली असे" (राजवाडे
८१६८). "त्यास कौल मर्हमत
जालियानें रयत कीर्द-मशानतीस
लागतील" (पारसनीस-ग्रं २३७).
"त्याचा मुचादला आपल्यास मर्हमत
जाला." (इम ६५). "बड्गाल्याची
सनद् भुधारक-जड्ग याम मर्हमत
जाली" (ऐटि १८).

मरातव; मरातीव (पु०) [अ० मरा-
तिव् अनेक व० मर्तवा चे] पदवी.

दर्जा; बहुमान; (अनेकवचनी) गोरी;
मज्जूर. "राजे असा मरातीव मेळ-
विला" (राजवाडे ११२३). "त्यांचा
मरातव दादासाहेबांनीं मोठा वाढविला"
(हच ५०). "परन्तु त्यांनीं सर्वोपरी
बर्दास्त कळून या मरातवास आणिलें
(होके १९). "तालुकदांगींनीं आढवें
होऊन महासरा कराश हे मरातव
तुम्हास लिहावयास साहजितले"
(राजवाडे ५१२०२). "लिहावयाचे
मरातव बोलण्यांत येतील त्याप्रमाणें
तुम्हां लिहावें" (राजवाडे ५११५६).
"हे सर्व मरातव व दर्जे नचाव महा-
दूर याचे ध्यानांत आहेत" (राजवाडे
१९१९१). "मुस्लिमां... दोस्तीचे
मरातीव... सकारांत जाहीर करण्यांत
आणिले आहे" (राजवाडे १०१२५१).
"राजेसाहेबांनीं आमचे चित्तांतील
मरातीव मज्जूर न कर्माविले" (राज-
वाडे १०१२५२). मान-मरातव (पु०)
बहुमान.

मरादचा (पु०) [अ० मुराचता] स्नेह-
सम्बन्ध. "मला पत्र दोस्तीचें मराद-
चाचें आहे" (राजवाडे ५११५०).

मरामत; मरम्मत (स्त्री०) [अ० मरम्मत्]
डागडुजी; दुरुस्ती. "कामाळी, चेल्दार
मज्जूर लाऊन ज्याच्याची मरमत
करविली" (राजवाडे ७१९८). "येथें
हवेलीचे मरामतेस दीडशें रुपये लागले,
हवेलीची ज्या ठिकाणी जळूर मरमत
करणे होतें तेथें केली आहे" (राज-
वाडे ६१५९२).

मरमत-तलब मरामत मागणारा. "जाणा
मरमत-तलब आहे सवय दुरुस्ती करा-
वयास मागणें लाऊन" (राजवाडे
७१२१९).

मलई (स्त्री०) [८ अ० मला = जमाव]
दुग्गा, बसेडा, बण्ड. " मालोजी ...
हे त्या मलईत नाहीत, आम्हांकडे होते"
(सरे ११२५४). " त्यांनी लबाडी
कडून मलई केली " (सरे ६१२८८४).
" बक्षीमुळे बहुत मलई जाहली आहे,
कोणत्या थरास जातें, पहावें " (सरे
१०१५३६२).

मलकन [अ० मलकन] शापित, शापार्ह.
" जमिपत शापस्ता पैदा कडून सिवा
मलकनांनिं मुलूक कायीज केला आहे
तो दुकचन पादशाहजीच्या आशील "
(राजवाडे १०११६).

मलकूक [अ० मलकूक] गुण्डाकलेलें.
" पत्र बाचासहेयांचे पत्रांत मलकूक (?)
कडून पाठविलें " (राजवाडे १११९०).

मलबूस [अ० मलबूस] पेहेरलेला, कापड.
" रजईं शाल नामी मलबूस-तास इना-
यत जाशी " (दिमरा २११३७).

मलम (न०) [फा० मलहम् ८ अ०
मईम्] चोळण्याचें स्निग्ध औषध;
अञ्जन.

मलिका (स्त्री०) [अ० मलिका] राणी,
" मलिका मुअज्जुमा " थोर राणी,
महाराणी.

मलिदा (पु०) [फा० मालिदा] दूध,
लोणी, पीठ व साखर यांचें पकान.

मलीक (पु०) [अ० मलिक] राजा
" मलीक-मेदान " = रणराजा; बिजा-
पूर येथील सुप्रसिद्ध तोंकेचें नांव.

मलीक-नवीस (पु०) राज-चिटणीस.
मलूल [अ० मलूल] क्लेश्त; निस्तेज; सिन्न;
कोमेजलेला. " साबाजी अनन्त हांसो-
न... तिचा हात धरून तिची मदनाची
सिरकला दाविली ... वासना मोगाची

साहिली; मलूल होऊन शर्मिंदी जाहली "
(भाइसम १८३४ पावृ २१२).

मज्जुद मोजुद पहा.

मब्सर (पु०) [अ० मुबस्तल्] मात;
समर्थ, सामर्थ्य. " तालुक्यांची तमाम ता-
स्त व ताराजी होऊन कोठील पैसा या
दिवसांत मब्सर नाही " (राजवाडे
५११४५). " त्यास हे नादार; दावयास
मब्सर नाहीत " (वाड-वाबा २१२४).
" कर्ज-वाम जोलें तें वारायास मब्सर
नाही " (वाड-शाळ ८३).

मब्सर-हाल ऐपती प्रमाणें. " मब्सर-हाल
गुन्हेगारी " (इरे ५१४९).

मवाखजा (पु०) [अ० मुवाखजा]
भाण्डण. " कोहीं मवाखजा मध्ये नसावा "
(दिमरा ११४५).

मवाजिन; मवाजीन (पु०) [अ० मुअ-
झिन] मशिदीची बाह्य पुकारणारा,
मोआजीन.

मवाजनी (स्त्री०) मवाजनाची वृत्ती.
" शेख अब्दुल् समद यास शिखमत
मवाजनीची मशीद मज्जूरची चालशांत
आहों " (वाड-सनदा २८).

मवाजने-नवीस (पु०) [८ अ० मुवा-
न-तुलना] ताडून पाडून मळल
दुसरी नमूद करणारा. " मवाजने-
नवीस ह्याचे दुफ्तरी नकल विल्हे
लाविली " (राजवाडे २०१९८).

मवाजा (पु०) [अ० मुवाझा] चर्चा;
ऊहापोह. " हज्जंत घसांस्त शालिवावर
तुम्ही आम्ही बसून तहनाम्याचा मवाज्या
कडे " (राजवाडे ५१७).

मवाफीक [अ० मुवाफिक्] प्रमाणें,
माफक. " ताकीद असे त्या मवाफीक
चालविजे " (राजवाडे १५१६७).

मवाली-पन्हा [८ अ० मवाली]
 उच्चगुणांनी युक्त (राजवाडे १५१५६).
 मवाशी; मवास [अ० मुआसी] चण्ड-
 सोर; लुढारू; पुण्ड.
 मवेशी (स्त्री०) [अ० मवेशी] गुरे
 दोरे, माल-मत्ता. " आपण मवेशी
 नेली असेल ती देवाची " (राजवाडे
 २२३९).
 मशखल [अ० मशखल] मय; निमय (राज-
 वाडे २०१२०६).
 मशरू [अ० मशरूअ] निमाज पढताना
 निपिद्ध गणले जात नाही असे गर्भ-
 रेशमी कापड.
 मश्वरा (पु०) [अ० मश्वरा] सछामस्तुत;
 जाव-साल. " (जनेल कोट) कांहीं
 मश्वरा करावयास आला आहे " (दिमरा
 ११९९).
 मशहूद [अ० मशहूद] दृष्ट; श्रुत. " मशहूद
 आं फे " = श्रुत (घाबें) ते की
 (साने-पयाव ३८३).
 मशहूद [अ० मशहूद] प्रसिद्ध; महशूर.
 " दनियार्हत दोही दौलतीची एगानगत
 मशहूर " (राजवाडे ५१३९).
 मशक (न०) [अ० मशक] पाणी
 ठेवण्याची चर्मी पिशवी; एक वाद्य.
 मशापख; मशापख (पु०) [अ० मशा-
 इख] धर्मात्मा. " अलीनाह यांनी
 कोणी मशापख पीर-जादा आहे त्याचे
 लेकीशी निका लाविला " (राजवाडे ५१
 १०५). " त्या ठिकाणी हुसेनी साहेब
 म्हणून मशापख पीर-जादा आहे " (राजवाडे ५१११२).
 मशागत (स्त्री०) [अ० मशाकत] यम;
 परिश्रम; सेवा. " तेसेच अण्णार्पित
 यांनी मोठी मशागत केली...वास्तव

वधारीती सन्मान केला " (चित्रगुप्त
 ५). " कष्टमशागत केलिया लोकांस
 सरन्नाम कळन यावा " (समासद२२).
 मशानिले; मशानिलहे [अ० मशानु-
 इलेह] उपरिनिर्दिष्ट; मशूर. " मशा-
 नु-इलेह " (साने-पयाव ३८४).
 मशाल (स्त्री०) [अ० मशाल] दिवली;
 हिलाल.
 मशालची; मशालजी (पु०) [का०
 मशालची] दिवली धरणारा. " मशालची
 याची तेनात सर्कारांनून पावत आहे " (राजवाडे ७ सलप २१२५).
 मशीद (स्त्री०) [अ० मशिद] मुत्त-
 ल्मानाचे प्रार्थनामन्दिर.
 मशकरी (स्त्री०) [अ० मसकरा = गमत्या]
 विनोद; टवाळी, कुचाळी.
 मस्कन्या (पु०) [अ० मसकरा] विद्व-
 पक; गमत्या.
 मस्त [का० मस्त = नर] उन्मत्त; धटपुष्ट.
 मस्त-सोर मस्तीसोर; उन्मत्त. " आला
 अफगल मस्तसोर कपदी मासाववाला
 छणी " (चित्रगुप्त ११).
 मस्तवाल मस्त; उन्मत्त; उदमट.
 मस्ती (स्त्री०) [का० मस्ती] मद; गुर्मी;
 माज.
 मस्ती-सोर मस्त.
 मस्तद (स्त्री०) [अ० मस्तद] गादी;
 सिंहासन. " फिरोज फनेच्या मस्तदी-
 वर बसविला " (इम २४०). " वखें व
 सिकेकटार आणिली ती मस्तदीवर
 ठेऊन मुजरे कळन घेतली " (पेअ १६).
 मस्तद-नशीन [का० मस्तद-निशीन]
 गादी-नशीन; तक्त-नशीन.
 मस्तद-नशी (स्त्री०) [का० मस्तद-
 निशीनी] सिंहासनारोहण; राजधानी.

“ अर्काट्ट मकाण नामी मस्तदुनशीचें ”
(साने-पयाव ४७५).

मस्कर [अ० मस्कर] आनन्दित. “ हमेशा
मोहपद-नामा इब्लाग करीन (= पाठ-
पूत) मस्कर करीत जाणें ” (राजवाडे
१०११६४).

मस्लत; मस्लहत (खी०) [अ० मस्लहत]
सह्या; योग्य विचार; उपदेश; अदृष्टी-
रुत फायें; मोहीम; योग्य. “ करवीर-
कराची मस्लत (= कोज) म्हणजे
धोडी असा समज हुजूर आहे, परन्तु
याचा फेल उल्टा ” (सरे १११
५७६४). मोंगलार् मस्लत = रुपटव्यव-
हार. “ याउपर इकडे येणें मस्लत
नाही; माळ्यांत रहावें ” (ऐच १७).

मस्लत-गार; मस्लत-दार (पु०) सह्या-
गार; मन्त्री.

मस्लतशीर सह्यागार; मोहीमशीर; मोहि-
मेवर. “ निसालस तुम्हीच मस्लत-
शीर; सोबतीस दुसरें कोणही नाही ”
(सरे ८४५). “ सावद मस्लत-शीर
असल्यास तुम्ही एक दोन सालचा
अगाऊ ऐवज सकारांत यावा; पुढें
महालांत उगवून घ्यावा ” (राजवाडे
११३३६).

मस्विदा (पु०) [अ० मुसवदा] मसुदा.
“ पत्राचे मस्विदे मशार्निह्दे धागपार्शी
दिले ” (राजवाडे १०११६६).

मसरत-नमत [का० मसरत नमत]
अ० मसरत = आनन्द] आनन्दायक.
“ सत मसरत-नमत पाठविलें तें नेक
यर्की पोहोचलें ” (साने-पयाव ४६४).

मसादा (पु०) [अ० मसाप्रदा] मद्रत,
मदत-पेका. “ लोकांस जामियन आणा-
वयाकरिता मसादा दिला आहे ”

(राजवाडे ५११००). “ घोडेस्वार, यांची
हजेरी, गणती, मिसल, दाग, चेहरे पाहून
सर्चास व मसादा देणें हें करावें. ” १

मसाला (पु०) [अ० मसालिह अनेक
व० मसलहार चें] सामान; सामुग्री;
रुचिकर पदार्थांचें मिश्रण. “ ढालाईत
वगेरे ताझीद-दागास यावयाची ते
मागतील ती शिंप्याची अगर चेनीची
तम्याकू वगेरे वस्तू ”; दण्ड.

मसाले-दार मसालापुक .

मसीहा [अ० मसीहा] इसवी. “ सन
१७९६ मसीहा ” (पदमव ८५).

मसुदा; मसोदा (पु०) [अ० मुसवदा]
करचा सडा; पहिलें लिखाण; मस्विदा.

“ मसोदेही पाठवून, तेथून ठरून
सचित आझा आस्पावर इनायत-नाने
त्याप्रमाणे घाये ” (राजवाडे ५११५).

मसुदी [१ मुतसद्दी] धोरणी; तार्किक.

“ नाना कडणीस एक मसुदी, तर्क
त्यानें काढिला ” (साने-पयाव ५४).

मसरुल-अनाम [अ० मशूर = प्रसिद्ध;
अनाम = लोक] लोक-मान्य.

मसरुल-दौलत राममान्य.

मसरुल-हजरत राममान्य.

महकुची (खी०) [का० मौकूफी] तात्प-
रती धाम्यणूक; तहकुची. “ आज
प्रतिनिधी पन्त जाणार होते; परन्तु
तूर्त महकुची जाली ” (सरे १११
६०७४).

महकूच; महकूप [अ० मौकूफ] रहीत;
तहकूच. “ त्याजवळून मार महकूच
केला ” (इम २०५). “ असें ठरून
लढाई महकूच जाली ” (इम १९४).
“ सचव एवढी नचावाची भेट महकूच
कळून जलद तुम्ही आम्ही मिळोन

कामास जावें " (साने-पयाव ३५०).
 महजुव (पु०) [अ० महज्व] धर्मपन्थ;
 धर्म. " हिन्दू अगर मुसलमान होऊन
 इस्कील करील त्यास आपले महजु
 वाची सोगन्द असे " (राजवाडे १५१
 '१५६). " महजुवें " = धर्मशास्त्रान्वयें
 (राजवाडे ८१६६).

महजुद; महजीद (स्त्री०) मशीद. " दुर्वा-
 ज्यापार्शी जुम्मा महजुद आहे " (दिमरा ११२४२). " महजुर्तित बदन
 लोक बाद्ग देतात " (इम १०७).
 " कोठें महजीद आहे तेथें त्याचें स्मरण
 करून बाद्ग देतात " (बाड-सनदा
 १५०)

महजुर (पु०) [अ० महजूर] तुमार;
 . करारनामा; निकाल; हुकूम-नामा.

महजुद [अ० मोजुद] जिस्त; विय-
 . मान. " आम्ही तो महजुद आहों " (राजवाडे १११९५).

मइ-तकदुम [अ० मा तकदुम्] पूर्वी.
 . " या बतनास हक लयाजिमा मइ-
 तकदुम चालला असेल त्याप्रमाणें
 तुम्हास करार केला असे " (राजवाडे
 ८१५२). " अजु महतकदुम " (राज-
 वाडे १५१९६१) = पूर्वापास्त.

महतापी (स्त्री०) [फा० महतापी]
 माण्डव (सरे १०१५४२०).

महताब (स्त्री०) [फा० महताब्] चन्द्र-
 . ज्योत; हिराल. " महताबा लावून
 रात्री परस्परें गोळागोळी जाली " (सरे ८११३०).

महदुद [अ० महदूद] मयादित. हद्द-
 महदूद = निश्चित सीमा.

महब्बद-अजाम = सभेम. सलाम-इ-मह-
 . द्यत. अजाम = भेसपूर्वक बन्दन.

महशूर [अ० महशूर] सुमतिद्व; माहीन.
 महसूफ [अ० मौसूफ] उपरिनिर्दिष्ट;
 मजूर. " राजे महसूफ " (राजवाडे
 ८१०५). " ज्या अर्धी खान महसूफ
 यार्नीही सातजुमेचें पत्र लिहिलें असे " (सरे ८१५०२२).

महसूल (पु०) [अ० महसूल] वसूल;
 उत्पन्न; धार; जकात.

महल्ला; मोहल्ला (पु०) [अ० महल्ला]
 पेठ; पुरा.

महा; माह [फा० माह] महिना. दर-
 महा = प्रत्येक महिन्यास.

महामुरी (स्त्री०) [फा० मअमूरी] विपु-
 लता. " द्रव्याची लश्करात महामुरी
 चाली " (पाप ११). कीर्द-महामुरी
 = लावणी-सन्धणी.

महामूर [अ० मअमूर] भापूर; विपुल.
 महामूर पीक.

महामूर [अ० मामूर = हुकूम-पद] ताकीद
 -बन्द. " दुर्वाजे किड्याचे रायगड
 याचे महामूर रासवे; दिण्ड्या मात्र
 उधड्या असाव्यात " (मराचि २).
 " दिण्ड्या महामूर " (सरे १११४
 ७१).

महाल (पु०) [अ० महल्ल] मन्दिर;
 जिल्हा; सार्लें; राजखी (कारण मुस-
 लमानी बेगमांची नावें नूर-महाल,
 झीनद-महाल अशीं असत). " पाका-
 शय, जलस्थान, फलस्थान वसनागार
 आदिकरून हे नाजूक महाल " (मरा-
 आ १०). " सारांश उभयता महालचें
 अती प्राचल्य जहालें आहे " (साने-
 पयाव ६१). " श्रीच्या दर्शनास महा-
 लसहवर्तमान गेले " - (पारसनीत-अच
 ९४).

महालकरी (पु०) महालाधिकारी.

महाल्दार (पु०) [का० महाल्दार] रक्षक;
पहारेकरी (विग्रह ११३).

महाल-मवेशी (स्त्री०) [माल-मवेशी;
चीज वस्तु-गुरे ठोरे. " महाल-मवेशी
मार्गो लागले " (इरे ५११००).

महासरा (पु०) [अ० मुहासरा] वेदा;
परिषद्. " कुमक कदल महासरा उद-
धिला " (राजवाडे १०१३३१). महा
सरा देणे=वेढणे.

महिमत (स्त्री०) महनत. " महिनतीचे
सार्धक करणार साविन्द समर्थ आहेत " (राजवाडे ६१५९४).

महिना (पु०) [का० माहिना] मासिक;
मासिक वेतन; मास; साधारणपणे तीस
दिवसांचा काल.

महिमान (पु०) पाहुणा; मेहमान पदा.
महिरप; महिराप (स्त्री०) कामान; मेह
राप पदा.

माकूल [अ० ममकूल] जाणता; शाहजा
[पाच १८; विग्रह ४६]; मुबलक.
" सरन्नामही माकूल दिधला जाईल " (राजवाडे ८१२०७). " त्या फंदेवर
पातशाहानीं दुस्करत केले कीं माकूल
पेशकस सकारांत दिधलिया देऊ " (दिमा १११४०). " इड्यजांस
माकूल तम्बी करावी ऐसें मुकर केले
आहे " (साने-पयाव ४६६).

माजी [अ० माजी] गत; भूतकालीन;
पूर्वी; पेशीन.

माजूम (स्त्री०) [अ० मजूम] एक
केकी पदार्थ.

मात (स्त्री०) [अ० मात] राजाचा
कोण्डमारा (बुद्धिवद्धांत). -वर मात
करणे = - वर पूर्ण विजय मिळविणे.

मातकद्वय - इस्तकचील पासून [अ०
मातकद्वय = भूतकाल] कार पूर्वी-
पासून.

मातवर; मातब्बर [अ० मुअतब्द] विश्व-
सनीध; धोर; श्रीमन्त; प्रतिष्ठित.

मातवरी; मातव्वरी (स्त्री०) [का०
मुअतवरी] पत; प्रतिष्ठा; महत्त्व; धोरवी.
" जें कर्तव्य तें सत्यवतीनें मानवरीनें
आपली इथत शह याजवरी पडोन नक्ष
होय तें करावें " (खरे ११२४०)

मातम (न०) मातमी (स्त्री०) [का०
मातम् अ० मजतम्] शोक; दुःख-
पटा. " पातशाहानीं दोन दिवस बहुत
मातम केले " (दिमा २१८४).
" सुल्तान सान जमात-दार पास
मातमीचे सल्लुअत जाले " (राजवाडे
११३८६).

मातमुशी (स्त्री०) [का० मातमुशी]
दुखवद्धाची विचारपूस. " हमसिरा बेय-
नेस एक दुशाला पळेदार मातमुशीचा " (दिमा). " मातइग-पूशी " (होके).

मातल (न०) [अ० मुअतल] चेत-
बदली; उशीर. " अमा साहेबांचें याव-
यास मातल जालें " (दिमा ६८).

मादचोंद [अ० का० मादू = आई] मात्रा-
गमनी. " वरान्तु हा मादचोंद कश्मिरी
असा हागमजादा की बोलणेही राकिलें " (राजवाडे ६१५९१).

मादवान (स्त्री०) [का० मादियान्]
घोडी. " घोडे व मादवाना आल्या, त्यां
पहात होते " (राजवाडे ७११३८).

मान्दगी (स्त्री०) [का० मान्दगी] आज्ञा;
धरुवा. " तिसरा मुक्काम धेलाची मान्दगी
- निवृत्त्यर्थ " (खरे ११४५७).

मान्दा (पु०) [का० मान्दा] श्रान्त;

विमार. "परन्तु लाम्बून गेली (त्यामुळे) घोर्ही माणसें भान्दीं झालीं होती" (सरे ५१२१३६) "मीर आलम यांची तदियत भान्दीच होती" (राजवाडे ५११३३).

मानत (स्त्री०) [अ० मआनत्] नवस. "पाटलानें पुत्राकरितां नवावांस मानत केली होती, त्यास पुत्र झाला" (राजवाडे ७११३९).

माना, मायना (स्त्री०) [अ० माना] गोठ; अर्थ; हकीगत. "चोरांनीं कलावन्तिणीवरील घाला घालून गळ्याचा नवरत्नाचा हार घेऊन गेले म्हणून किराडू करितो हे काय माना ते मना आणून तलास करून देवणें" (भाइसम १८३४ पावृ २१०). "हे मायना आहे, तूंच घोर आहेस" (भाइसम १८३४ पावृ २११).

माने-मुज्राहीम [अ० मानिअ] प्रति-चन्ध करणारा. "कोणेविशीं माने-मुज्राहीम न होणें" (वाड-मा ११६५).

माफ [अ० मुआफ्] क्षान्त; सूट.

माफक; मवाफीक [अ० मुवाफिक्] योग्य; मध्यम; नेमस्त; प्रमाणें. "ताकीद् जसे त्या मवाफीक चालविजे" (राजवाडे १५११६७). "माफक-मरातच नजरा देऊन विनव्ही केली की" (दिमरा ११०५). "नजरा माफक-मामूल गुजराणल्या" (दिमरा २१९६). "यांस जनेली तमामी फौजेची माफक-हुकूम-विलायत मुरुर जाली आहे" (पदमव ११५).

माफकत (स्त्री०) [अ० मुवाफकत्] पसन्ती; सोय; पसन्त; माफक. "यांची

अधर्माची बर्तणूक आमचे राजास माफकत पडत नाही" (दिमरा ११२३६). "वेधील आच-हवाही माफकत नाही" (राजवाडे ७११२०). "याकरितां मशानिल्लेस यावयास माफकत होत नसे" (ऐटि २१६५).

माफजत (स्त्री०) [अ० मुहाफजत्] संरक्षण; साम्भालणी; बन्दोबस्त. (डबी. चे घडयाळ) "माफजतीनें पाठवावें" (सरे ११४४५१). "दक्षिणावर्त शस्त्र आझा सालास माफजतीनें पाठवून देणें" (सरे ११८३२). "पावशें लोह दित्याचे माफजतीस व दोन वोफा आणीक पाठविल्या" (दिमरा २१९५).

माफलात (स्त्री०) [अ० मुआलत्] कार्य; बजावणी; तामील. "आहे-प्रमाणें माफलात करून" (दिमरा ११६७).

माफी (स्त्री०) [फा० मुआफी] क्षमा; सूट.

मामलत; मामलीयत (स्त्री०) मामला (पु०) [अ० मुआमलत; मुआमला] कार्य; गोष्ट; महत्वाचें कार्य; तालु-क्याच्या वसुलाचें काम; जाब-साल. "हाली श्रीरूपेनें राज्याचा मामला थाटत चालला" (राजवाडे १६१४३). "सह्या-मामला होत आहे, बोली-चाली आहे" (राजवाडे १०१३३). "सोन्ये-करांचीही मामलीयत चुकवून विदनूर-करांकडे जावें" (साने-पयाव ६९).

मामलतदार; मामलेदार (पु०) तालु-क्याचा अधिकारी.

मामुरी (स्त्री०) [फा० मअमूरी]

आवादी; सम्पन्नता. "रयत-मामुलीवर नदर देऊन" (इम ७५).

मामुली [८ अ० मअमूल] दैनिक व्यव-
हारांतील; सामान्य; किरकोळ; जुजुबी.

मामूर; महामूर [८ अ० मअमूद्] महामूर;
आवाद; सुसम्पन्न. "वतन्दारांचीं वतनें
वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित
पोट-तिडीक लागोन मुलूक मामूर होत
नाही व मुलुकाचा जप्त-रफ्त होत
नाही ऐसैं कळों आलें" (राजवाडे
१६।२२).

मामूल (सी०) [अ० मअमूल] वहि-
वाट; चाल. "नजरा माफक-मामूल
गुजराणत्व." (दिमरा २।१६).

मामूल-वाहिवाट (सी०) चाल-छडी.

मामूल [अ० मअमूल] उमेद्वार. "मोक-
दमास कौलु-बोल देऊन मामूल करून
लावणी उगवणी करणें" (राजवाडे
१५।३३).

मायना (पु०) [अ० मअना] ज्यारा
पत्र लिहावयाचें असले त्याच्या योग्य-
तेप्रमाणें वापरावयाचा सम्बोधन समु-
च्चय; अल्काव; दर्जा. "आपण महा-
राज छत्रपती यांचे सेनापती; आणि
श्रीमन्त हे पन्तप्रधान, उमयलांचा यो-
घरीचा मायना" (इम २९).

माया (सी०) [फा० माया] द्रव्य;
निधि; पुत्री.

मारका (पु०) [अ० नअरिका] युद्ध;
मुकाबला. "लडाईचा मारका ठरवकार
आहे" (साने-पयाव २८२).

मार-गिरी (सी०) मारा.

मारफत; मारफत (सी०) [अ० मुआर-
फत्] ओळख; मध्यस्थी; गुजारत;
कडून. "भिडे यांचे मारफत कांई

बाणदार सर्कारांत चाकर आहेत"
(राजवाडे १।३०). "शिवाजी आपले
मार्फतीनें आला होता" (सभासद
२२).

मारुज [अ० मअरुज्] प्रविष्ट; श्रुत;
(पु०) अर्ज. "सावन्दारी प्रतर्णा
करून तुमची दोळखाही करावी हें
मजकडून घडावयाचें नाही; सावन्दास
अर्ज मारुज करून मर्जी सुखा करून
पाहीन" (राजवाडे ५।७३). "हुजूर
मारुज पोंहवला" (बाड-मा १।६६).

माल (पु०) [अ० माल्] जित्तस;
सम्पत्ती.

माल-अस्थाव (पु०) बीजवस्त वगैरे
सम्पत्ती (दिमरा १।२७१)

माल-बिसात (सी०) माल-मत्ता.

माल-मत्ता (सी०) [८ अ० मताअ]
जिन्दगी; इष्ट.

माल-मवेश; माल-मवेशी (सी०)
[८ अ० मवेशी] चीज-वस्त-गुरें
वगैरे.

माल-मालीयत (सी०) माल-मत्ता.

माल-मिळकत (सी०) = माल-मत्ता.

माल-अन्देशी (सी०) [अ० मअल्
परिणाम] परिणामाचा अगोदर विचार
करणे. "माल-अन्देशी" (पेअ ६०).

मालक; मालीक (पु०) [अ० मालिक्]
धनी.

मालकी (सी०) [फा० मालिकी] धनी-
पणा; हक्क.

मालकीयत (सी०) [अ० मालिकी-
यत्] स्वामित्व. "मालकीयत व
खाविन्दी" (दिमरा १।२०७).

मालगुजार (पु०) [फा० मालगुशार्]
जमीदार; सर्कारचा वसूल जमा करून
देणारा.

मालयत; मालीयत; मालत (स्त्री०)
 . [अ० मालियत्] जिन्दगी; मालमत्ता.
 " त्याची मालयत फारच नेली "
 (सरे ११५१५५). " माणसास न
 मारावें; मालत घेऊन सोडून द्यावें "
 (भाके २६). " तालुके वाडपत्रां
 येथील पेठे मारून लासोर्ची मालीयते
 लुटून नेली " (राजवाडे २२६१).
 मालजादी (स्त्री०) [८ फा० मालसादा
 रणीपुत्र] वेश्याकन्या.
 माल-जामीन (पु०) अमुक रक्कम
 अमुक वेळीं देईल अशी इमी चेणारा
 (राजवाडे १६५०).
 माल-मसाला (पु०) उपयुक्त वस्तु-
 सामग्री.
 माली [फा० माली] वसुला सन्धन्वी.
 " माली व मुल्की " (वाड-समा
 ३१२४).
 मालीम (पु०) [अ० मुअलिम्]
 शिक्षक; हुकाणू धरणाऱा; जहाजा-
 धिकारी.
 मालीयत (स्त्री०) [अ० मालियत्]
 उत्पन्न; वसूल; जिन्दगी.
 मालीस; मालिस्त (स्त्री०) [फा०
 मालिश] भर्जन; चप्पी.
 मालूम [अ० मअलूम] ज्ञात; ठाऊक.
 " मालूम करणे = कळविणे (राज-
 वाडे-१५१३१).
 मालूमात; मालूमाती (स्त्री०) [अ०
 मअलूमात्] माहिती. " नवाबानां
 मला पुरावण्या लिहावयास साड्गि-
 तल्या त्यांची मालूमात जमा धरून
 उत्तर पावें " (राजवाडे ५१०९).
 " म्हणून मालमाती केली " (राजवाडे

१६१५५). " मालूमाती-फागद "
 (राजवाडे ८१०८) = माहितीचा
 फागद.
 मांविजा [अ० मुआवजा = पदली
 भरवाई] ऐवजी. " त्यांत सर्कारचे
 तालुकापोंर्की बादापूर वगैरे वकला-
 तीचे मांविजा तालुका घावा " (राज-
 वाडे ५११५५).
 माशूक [अ० मअशूक] प्रिय; कमनीय;
 रमणीय; सुन्दर. " माशूक भऊ मुस्त-
 चन्द्र सुकुमा पुष्पादून आवा " (प्रभा-
 फर २३०).
 मासला (पु०) नमुना; तन्हा; रुची.
 मासलेदार; मासलेवाईक नमुनेदार;
 तन्हेदार; तन्हेवाईक.
 माह (पु०) [फा० -माह] महिना.
 " यावें देणें चालते माहापासोन मागील
 मेला महिना देसाल धरिलें असे " (राजवाडे ६११५८). " माहे जून "
 जूनचा महिना.
 माहतानी [८ अ० मा-तहतानी]
 ताड्यात; साली. " मोजे उघाडें किळे
 बन्दून हा गांव पूर्वापासून किळेचे
 माहताजीच (!) चालत आहे " (राजवाडे ८११).
 माहवत-असारी [फा० मअवत्-आसात्]
 स्नेहाङ्कित (राजवाडे १५१५०).
 माह-य-माह [फा० माह-य-माह]
 महिन्याच्या महिन्यास. " माह-य-माह
 दमाह देत जावा " (राजवाडे ६११५५).
 " यास नेमाप्रमाणे माहेवारी माह-य-
 -माह देत जावी (राजवाडे ५१५५).
 माहवळ-मक्खुद [फा० मुहब्बलि मक्खुद्]
 विनन्ती (पारसनीस-अप. २३९).

माहबल-मराम [फा० मुहबाले मराम]
विनंती (पारसनीस-वप २३१).

माहवारी; माहेवारी (स्त्री०) [फा०
माह्वारी] मासिक पगार. " साठ हजार-
राचा वसुली तालुका देतील, अगर
पांच हजार रुपये माहवारी याची "
(राजवाडे ७१३६). " एक माहेवारी
पादशहास तीन लाख रुपये पाठविले "
(सरे ८१२२३).

माहिती (स्त्री०), ज्ञान.

माहीत (स्त्री०) [अ० माहीयत्] ज्ञान,
जाणता; माहीतगार, ज्ञात; ठाऊक.
" या प्रान्तातील फाटक वगैरे माहीत
पास वाटेची व मुक्कामाची माहीत
पुसत होते " (सरे ११५७१२).
" तेथील लश्करची माहीयेत सरी
फळाची म्हणून दोषे हकारे पाठविले
होते " (बिरा ४४). " श्रीमन्त बेर
-माहीत व नानाप्रमाणें दुसरा कार्भारी
कुणी माहीत नाही " (सरे १०५५५०).
" परन्तु माहीत व मातबर असा ये
गोर्दीस वाक्य असावा; म्हणजे हे बहा-
नील (राजवाडे १२११११).

माहीतगार ज्ञानी, जाणता, अनुमवीक.

माहीत-गिरी (स्त्री०) माहिती. " मी
ही वर्तणूक कशी करतों हे सर्व श्रीम-
न्तास माहीतगिरी आहे " (सरे
११२३८). " त्यातील माहीत-गिरी
सर्वोर्नी समक्ष भाऊसाहेबांस निवेदन
केली " (सरे ११५६७३).

माहीना; माहाना (पु०) [फा० माहाना;
माहीना] मासिक पगार; दुर्महा.

माही-मरातब (पु०) [फा० माही-मरा-
तिब] मत्स्य व दोन गोळ सोन्याचे
मिळून होणारे व हत्तीवरून मिरवावयाचे

यहुमानाचे चिन्ह. हा मान फक्त राजाना
व मातबर सदांराना मिळालेला असतो.

माहे छदस्त [फा० माहि-गुश्ता] गेला
माहिना.

माहे-दर-माहे माह-व-माह.

मिजान (न०) [अ० मीझान] तुला,
ममाण.

मिजाज (स्त्री०) [अ० मिजाज] प्रकृती;
तक्यत; बुद्धी. " तस्मात् याची
मिजाज कायम नाही " (सरे ८१३१५५).

मिजाज-खुशी (स्त्री०) खुशाली. " सर
-आफियत मिजाज-खुशीचे वर्तमान
पुसिले " (राजवाडे १०१२७१).

मिजाज-नान्दगी (स्त्री०) श्रुतीचे
अस्वास्थ्य. " राजाजी व रघोत्तमराव
पाचिहो मिजाज-नान्दगी करिता
राहिले " (राजवाडे ५११५७).

मिजास (स्त्री०) [अ०
मिझाज] तक्येत; अभिमान, ऐट;
दिमास. " घूत्कार धुन्द कुन्दात मिजा-
शित टाकी " (प्रभाकर २३८).
मिजास राखणे = तक्येत सांभाळणे.
मिजास जाणे = इतराजी होणे.

मिजासदार [फा० मिजासदार] लहरी;
गर्वित.

मिजाशी; मिजासी [फा० मिजाजी]
लहरी; डामडोलाचे व नाजूक. " मिजा-
मज्जो ... मोठ्या अराव्याने चालले;
त्याचे चालणे मिजाशी बहुत; दिवसा-
तून चार कोस चालले म्हणजे भारी "
(सत्वाय १०).

मिन्हू [अ० मिन्हूव] त्यापेकी; त्याच
माहिण्याच्या. " स्वामीचे आज्ञापत्र
सादर जहलें, छः २१ मिन्हूज पै॥

छ० २१ मिन्हू. तेथे आज्ञा कीं " (राजवाडे १५।७९). "नवे जमा दिला-बलचीं पत्रें येविसावे मिन्हूस सादर सालीं" (साने-पयाव २१०).

मिश्रत; मिनत (स्त्री०) [अ० मिश्रव = रुपा, उपकार.] मनधरणी, कष्ट. "जायतेस्तानातीं मिन्नत करावयास वकील पाठविला आहे" (दिमरा १। २७). "साम्प्रत हैदराचा वकील चिरजीव राजश्री राव यांनापार्शी आला आहे, मिनत करित आहे, परंतु आमचें मनांत पुरतेंच पारित्य करावें असें आहे" (सरे ८७७). "दौलतराव यांची भेट घ्यावी हें मोठे मिनतीनें करा-रित आणिलें आहे" (सरे ११।६०६८). "काम होय तोंवर कोरडी मिनत, करितात ... जागीर कपडिकेची न देत" (राजवाडे ६।३३१).

मिनत्कारी (स्त्री०) मिनत, मनधरणी. "पावरी आपण तुमची मिनत्कारी केली कीं हें वतन देसपाण्डपण तुम्ही घेणें आणि आपणांस सोडविणें" (भाइसम १८३४ पावृ १४१).

मिनतीनें, मिनत्कारीनें = मनांत नसतां अजिजीस व भिडेस बली पडून व केवळ मेहेबालगी म्हणून.

मिना (पु०) [फा० मीना] एकप्रकारचा शिवा दगड; त्याचा पातळ राखा कळून चान्दीच्या दागिन्यावर मसविणें.

मिनेगार (पु०) [फा० मीना-कार] मिण्याचें काम करणारा (रेटि २।१५).

मिनेगारी (स्त्री०) [फा० मीना फारी] मिण्याचें काम.

मिपावी [अ० मीआद = वापयाचें

स्थळ जगरे वेळ] मुदतीची; काहीं शर्तीवर दिलेली.

मिर्पा (पु०) [फा० मीर्दह] दहा-शिपायांचा नाईक; सचोपदार.

मिरास; मिराशी (स्त्री०) [अ० मीरास] वडिलोपार्जित; दायभाग. "तन्व्यानें कुणव्याकडे किंवा गांवाकडे असलेल्या जमिनीस मिरासी व तिचा भोगवटा घेणारास मिरास्दार थडकरी, वतन्दार म्हणत" (गांवागाडा १०); पंथपरम्परा. "हे मासे मिरासी ठावे तुझ्या पायांपासी" (तुकाराम). "मिमुत्रिकचें मिरास तें दिवाण्याचें" (राजवाडे ८।४९). "सद्दह साता गांवीची कुळकर्णे तुम्हांसि मिरासी कळून देतो" (राजवाडे १५।२७५).

मिरास्दार; मिराशी (पु०) [फा० मीरासी-दाद] मिराशीचा उपभोग घेणारा. "पडगांवीची मोकदमीस कोन्ही मिरा-स्दार नाहीं" (राजवाडे १७।३२).

मिलक (स्त्री०) [अ० मिल्क] जिन्दगी, माल-मत्ता. "याग मिलक, हवेली वगैरे" (दिमरा २।१३५).

मिस्त्री; मिस्त्री (स्त्री०) [अ० मिस्त्री] मिसर देशांतल सासर.

मिस्कील [अ० मिस्कीन = गरीब] दिस-ण्यांत गाय परंतु अन्तयांमां महाभूत, वेरकी.

मिस्त्री (पु०) [फा० मिस्त्री] रेपाले-सनपट्ट, मुकादम, कुशल, कारागीर (विशेषतः सुतार).

मिसळ; मिसळ (स्त्री०) [अ० मिसाल] हुकूम; व्यवस्था, दज्याप्रमाणें. फौजी फौजान्या ठिकाणीं असावयाचें ही व्यव-

स्था; दर्जेबन्दी, प्रकार. "घोटेस्वार यांचा इजरी, गणती, मिसल दाग वेहेरे पाहून सर्चास व मसादा देणें हें करावें"

मिसल्दारी (सी०) दर्जेबन्दी. "कोर-बन्दीनें उमे मानकरी थडून मिसल्दारींत" (प्रभाका २२६).

मिसलबन्दी; मिसल-बन्दी (सी०) काम-घाटणी व व्यवस्था; दर्जेबन्दी. "कम-ठाण्यास आपआऱले डेरे दाण्डे पाठून मिसलबन्दीनें उतरणें" (राजवाडे ७१८०). "असा चेत ठळून मिसलबन्दी छाली" (सरे ८१४०३).

मिसाल (सी०) [अ० मिसाल] हुकूम-नामा; आह्वापत्र. "तालीक लिहून घेऊन असल मिसाल परतून दीजे" (राजवाडे १५१३६). "ठाणेची मिसेली सादीर करणें" (राजवाडे १५१३६).

मिळकत; मिळखत (सी०) [अ० मिळकत] मालमत्ता; इष्टे.

मीर (पु०) [का० मीर-अ० अमीर] सदांर.

मीर-अवळ (पु०) [का० मीर-इ-अदल] न्यायाधीश. "मशानिल्ले यास व मोहोतसीब सदहू महालाचा मजबूद जाणून" (वाड-सनदा ८२).

मीर-परि (पु०) थोर अनुभवीक स्वतंत्र अधिकारी; बडा. "सारांश फौजेत ताळ नाहीं. सारेच मीर-परि आहेत" (सरे ५१२३८०).

मीर-शिकार (पु०) [का० मीर-इ-शिकार] शिकार-अम्बल्दारी. "मीर-शिकार पांसेरें धरून आणावयास पाठविले असेत" (पारसनीस-वप ११०).

मी-रसानद [का० मीरसानद] तो प्रविष्ट

करितो. "अर्ज मी रसानद-की" = तो अर्ज प्रविष्ट करितो कीं.

मुकवरा; मुकरवा (पु०) [अ० मुकवरा] समाधिमान्दिर. "सानसानाचा मुकवरा सड्यास-रवरी होता तो फिरड्यास विकला" (दिमरा ११०५).

मुकर [अ० मुकरा] निश्चित; नफकी; निवोजित. "यात जगेली तमामा फौजेची माफक-हुकूम-विलायत मुकर जाली आहे" (पद्मव ११५).

मुकर [अ० मुकरा] पुनः पुन्हा. "मुकर ल्याहारे याची हाजत नाहीं" (साने-पयाव ४७६).

मुकरा (पु०) [अ० मुकरा] ठराविक रकम; सारा. "बाकी आषाद देह मुकरा रु. १८०" (राजवाडे १५१३).

मुकाम (पु०) [अ० मुकाम] राहण्याचें ठिकाण; पिन्हाड; वस्ती.

मुकामात; मुकामात (सी०) [अ० मुकामत] वस्ती; राहणूक. "शहरच्या पूर्वस चारा आहे तेथेच मुकामात करावी" (राजवाडे ११५६). "तेथेच मुकामात करून असावें असें साहगून पाठविलें" (राजवाडे ५१२०१).

मुकसद (न०) [अ० मुकसद] विनम्रता-अर्ज (राजवाडे ८१२२).

मुकद्दम; मुकादम; मोकदम (पु०) [अ० मुकद्दम] पुढारी; मजुरांवर देस-रेस करणारा.

मुकद्दमा; मोकद्दमा (पु०) [अ० मुकद्दमा] प्रकरण; सटला. "नवाब गुर-गुटे यांचा मोकद्दमा फैसल करून" (सरे ११९४).

मुकद्दर [अ० मुकद्दर = रंभर-नियोजित]
नामजाद; नियोजित; कायम. " श्रीम
न्तांकडील तालुकदार व आबाजी रुष्ण
या कामावर. मुकद्दर असोन कोणीही
मुजाहीमत त्यास न जाले " (राजवाडे
५११७).

मुकव्यद [अ० मुकव्यद्] कायम. " या
कामावर मुकव्यद राहून " (साने-
पयाव ४६६).

मुकाबिले; मुकाबील [फा० मुकाविली]
समोर. " या लढाईत याचा दम बरा
जिरला जे पुन्हा नयाव चढाव्याचे
मुकाबिले उभे न रहात " (चिरा १९)
" तेव्हा त्याशी मुकाबील होऊन...
मारगिरी केली " (साने-पयाव ४८०).

मुकाबला; मुकाबला (पु०) [अ०
मुकाबला] गाठ; सामना; लढाई; रोस;
शोध; गुलवा; रजवार. " भोशा व
भोसले यांसही दूर आहेत तोच मुका-
बला देऊन मागे सारावे " (सरे ५१
२०१५) " हल्ली हेदराबादेहून नयावा-
र्चा चार कुचे टिपूच्या मोकाबल्यावर
जावलीं अशीं डाकेची पत्रे आली " (सरे ८१३२५). " राजश्री गोपाळ-
राव यांस श्रीमन्तांनी सादितलें कीं
हेदर नाईक कोठें आहे त्याचा मुका-
बला मात्र घेणें " (सरे ८०४).
" तो मस्विदा लाडाकडून साता दफेची
याद आली त्यासी यांनीं मुकाबिला
कडून कम-ज्याद निवडून काढिले " (राजवाडे ७१५५). " हें लटकें तुकान,
मर तुम्ही मुकाबला कडून घाल ! " (मवशा २१३२).

मुकस (पु०) [अ० मुकव्यस्] जंतारी;
भजरी.

मुस्तसर [अ० मुस्तस] संक्षिप्त. " मुस्त-

सर कर्द ठरावयाची सचव काय ! " (राजवाडे ७१३).

मुख्तार; मुख्तार (पु०) [अ० मुख्तार]
नियोजित; अधिकृत; सर्वाधिकारी;
प्रतिनिधी. " मुख्तार " (दिमरा ११७१).
" मुख्तारी " (दिमरा २१५४).

मुख्तार-नामा (पु०) अधिकार पत्र.
मुख्तारी (खी०) [फा० मुख्तारी]
अख्तार; अधिकार. " या प्रमाणें
मुख्तारीचें अहकाम आणून दिले " (चिरा २४).

मुसालीफ (पु०) [अ० मुसालिफ] वैरी;
शत्रू; विरुद्ध. " याजें फौजाही मुसा-
लिकाचे मोकाबिल्यास नमूद होतील " (साने-पयाव ४६४). " मुसालीफ
पक्षे शहास गुन्तता " (सरे ८१३५१).
" समुद्रातील टोपीवाले तुम्हांसी मुसा-
लीफ होऊन आम्हांसी स्नेह करावयास
घेतील त्यासी आम्ही सत्सूत करणार
नाही " (ऐटि २१७४).

मुसालिफत (खी०) [अ० मुसा-
लफत] वैर; दावा. " सर्फशा व मुसा-
लिफत " (सरे ७१३५६५). " या
दोन्ही बायतीं फरामोश करून आमची
मुसालिफत कबूल कराल तरी बाद या
मोहिमेचे आम्हांस कर्नाटक पाया पाद
जवळ असे " (चिरा २३).

मुचल्का; मुचलका (पु०) [तु० मुचल्का]
बचनपत्र; हमीपत्र; करार-नामा; कतया.
" गोळिजवळून मुचल्का श्रीपंतराव
यांची वस्तवानी आपले जवळ अस-
ल्यास गुहेगार असा घेतला " (सरे ९१
५०२०). " म्हणोन धनजीचा माऊ
रयतास धरून मुचल्के घेताती " (राज-
वाडे ३५१४).

मुंकर [अ० मुंकिर] आठवण करून देणारा. " श्रीमन्तांकडून आठ कदां मुंकर होऊन आल्या " (राजवाडे ७१८३).

मुंमला [अ० मुंमल्ल] संक्षिप्त, संक्षिप्त. " येक वेळ मुंमल्ल कदं आली " (राजवाडे ७१८२).

मुंजरत; मुंजरद [अ० मुंजर्द] प्रसङ्ग-विशेषी नियोजित; मुद्दाम नेमलेला; स्पेशल; खास. " तुम्हांकडील अलीकडे वर्तमान फळत नाही घाजकरितां मुंजरद सुतर-स्वार पाठविला आहे " (सरे ८१३८४५). " आज्ञेचा अर्थ निकडीचा जाणोन येथोन मुंजरद महागिरी... पाठविली आहे त्वरेनें पावे म्हणोन लिहिलें असे " (साने-मयाव ६७).

मुंजरा मुंजरा; (पु०) [अ० मुंजरा=२८] सलाम; बन्दन.

मुंज्यन [अ० मुंज्यन] अलङ्कृत (पेअ ६१).

मुंजार्क [अ० मुंजार्क] प्रतिघ्न करणारा; मुंजार्क. " आपले वतनास मुंजार्क होऊन " (दाड-बाबा २१६४).

मुंजाका (स्त्री०) [अ० मुंजायका] अट-चण; हर्कत; पर्वा; प्रतिष्ठा. " मुंजाका नाही, तन्हा यावपाचें करावें " (राज-वाडे ५१२५). " हिरोशी जें जिफडे अधिक उणें निघेल तें घ्यावें, मुंजाका नाही " (राजवाडे ५१३२). " हे फौज आलियाची काय मुंजाका आहे ! " (मराचिस २२). " त्याची मुंजाका न धारता " (इम ३९).

मुंजारत; मुंजारत (स्त्री०) [अ० मुंजारत] आज्ञा; मनघरणी; सम्भावना. " गह्या-

विष्णूची मुंजारत करावी, ज्या तऱ्हेनें तो मन घालून औपधी उपाय करून बोंकरीती करावी " (सरे ११९८४). " भाऊसाहेबीं बहुनीशीं मुंजारत करून योली उत्तम प्रकारें केली " (भाके ४).

मुंजारियान [का० मुंजारियान] अ० मुंजारिअ] शेतकरी; सेहत; रिआया व मुंजारिपान पणें चाकण " (राज-वाडे ६१५३).

मुंजावर (पु०) [अ० मुंजावि] मशिदीचा नोकर.

मुंजावरकी (स्त्री०) मुंजावराची वृत्ती (राजवाडे १५१२६).

मुंजाहोम [अ० मुंजाहिम्] प्रतिघ्न करणारा; हर्कत करणारा. " नरतोर्जी आपला मुंदाई दावा करून माहन काडील त्यास मुंजाहिम तुम्ही न होणें " (राजवाडे १५११७). " सर्कारचे गृहस्थ महायात्रेत आले आहेत, तर यांसी कोणी मुंजाहिम न होणें " (सरे ७१३६९९).

मुंजाहिमत (स्त्री०) [अ० मुंजाहिमत] प्रतिघ्न, हर्कत, अडथळा; मुंजाहिम. " टिपू सुल्तान कर्नलकरास पेशकशीचा तगादा करिताल त्यास मुंजाहिमत नव्हती " (राजवाडे ७१३५). " श्रीमन्तांकडील ताळकदार व आबाजीलून या कामावर मुकद्दर असोन कोणीही मुंजाहिमत त्यास न जाले " (राजवाडे ५११९७).

मुंजुम्दार (पु०) मज्जुदार पहा.

मुजेरी [अ० मुंजारिअ=शेतकरी] सेहत, कुणधी. " समस्त मुजेरी प्रजा " (राज-वाडे १५१२८).

मुद्दा; मुर्दा (पु०) [फा० मुर्दा=मृत]
प्रेत. — चा मुद्दा पाडणें=ला. ठार
मारणें.

मुद्दे-फरास (पु०) [फा० मुद्दा-फरोश=
प्रेतवाहकांची एक जात] प्रेतवाहक.

मुत्तसर मुत्तसर; संक्षिप्त. “ माझे नावें
दोन वेळां दोन आज्ञापत्रें मुत्तसर
सादर जाळीत ” (राजवाडे ११२२५).

मुत्पाक; मुत्तस; मुद्पाक=खाना (पु०)
[अ० मत्पस्] सैपाकपर. “ मात
(मुद्पास कोठीकडे केली मापें ८१ ”
(राजवाडे ६१९४).

मुलक [अ० मुलक] कुल-ग्रन्थगारी;
सर्वधैवं. “ मुलक वकील ” (चित्र-
गुप्त ४०). “ शाह नवाजखान याची
मुलक-वकीली तगीर करून पत्तालत-
जडगास सादितली ” (राजवाडे ११
२०९). “ जयाजी तर मुलस नामु-
राव आहे ” (राजवाडे ६१६१७).

मुत्सदी; मुत्सदी (पु०) [अ० मुत्सद्दी=
कार्यकारी] राजकारणी, राजकार्य धुर-
न्धर; धोरणी; धूर्त; कारस्थानी. “ सकां-
रचे मुत्सदी राजन्दिवस नालिशी करि-
तान ” (राजवाडे २११०४).

मुत्सदी-गिरी (स्त्री०) [फा० मुत्सद्दी-
गरी] राजकारणपटता; धूर्तता.

मुतआकीव [अ० मुतआकिव] पाठ-
लागास; पाठोपाठ; लागोपाठ. “ सद्दार
जड्गी सामान पेऊन मुतआकीव येत
आहे ” (राजवाडे १०११९१) “ अब्बल
काही फौज-रवानगी त्या रुहें करून
मुतआकीव आपणही इद्मजी पलट-
णीचे मुकायलास गेले आहेत ” (राज-
वाडे १०११९२).

मुतफर्कांत [अ० मुतफर्काव] वरकड,
बाजे; किरकोळ. “ मुतफर्कांत जागी-
दार ” (राजवाडे ७१७७).

मुतफोक् [अ० मुतफिक्] सामील;
शरीक (राजवाडे १०११०६).

मुतबत्ता [अ० मुतबत्ता] दत्तक. “ तो
ला-बलद लेकांन हिले-हयात असतां
मुतबत्ता पुत्र घेतला ” (राजवाडे २२१
१०३).

मुतमरीद [अ० मुतमरिद्] बगडसोर
(पे अ ५९).

मुतबज्जे; मुतबज्जे [अ० मुतजिह्] जाता,
गमनकर्ता; बळलेला, उद्युक्त. “ होळ-
कर मातबर सद्दार ... फौजमुद्दा मरल-
तीवर मुतबज्जे केले पाहिजेत ” (साने-
पयाव २२५). “ साल मज्कुरींही
तिकडेच मुतबज्जे झाले ” (राजवाडे ११
६१). “ तदनंतर आणखी क मास
मुतबज्जे व्हावें ” (राजवाडे १११५६).
“ अशा कार्यावर मुतबज्जे व्हावें ” (राज-
वाडे ५१७६). “ पातशाहाची मर्जी सर्व
प्रकारें पाटील घावाकडे मुतबज्जे आहे ”
(राजवाडे १२१३३).

मुतवातीर [अ० मुतवातिद्] पुनःपुन्हा;
पेदपें. “ मुतवातीर लढाया अमलांत
येतात ” (साने-पयाव ४७९).

मुतसील [अ० मुत्तसिल्] जोडलेला;
ताग्यानील; फयजा; ताघा. “ तर्कन
मुतसील महालचे पतनदारी वगेरे इन्साफ
सुद्धामत प्रमाणें होत जावे ” (वड-
मा ११२२३). “ जगिरे याचे मुतसिलांत
चालोन ” (वाड-मा ११२२३).

मुतावत (स्त्री०) [अ० मुतापअव]
अनुपय; प्रजावणी. “ तेथून जो अह-
काम पोहेंचिल त्याची मुतावत असावी ”
(मा-पेपयाव १८).

मुताबीक [अ० मुताबिक्] समाने.
'सन ११०५ फस्ली मुताबीक सन ३९
जुलस वाला "

मुनालकी (स्त्री०) नायबत, मुतालिफाके काम.

मुतालीक [अ० मुतालिक्] सम्बन्धी,
उपमन्त्री, नायब.

मुतेन-रवा [अ० मुताप्पिन=निश्चित+
फा० रवान् चालू] नेमेलें व चालू-
"आरणास्त इनम...कार्किर्दी दर
कार्किर्दी मोकसियाती मानी मुतेन-
रवा अस्त (आहे) " (राजवाडे १५।
१२५)

मुद्दई (पु०) [अ० मुद्दई] इक्कसाङ्ग-
णारा, दावेदार. "मुद्दई पांसी इती
धरून गोतामये उमे रहा मृगत असता
गोतामये उमे न राहिले " (भास्सम
१८३५ वाड ३२७).

मुद्दई-इले [अ० मुद्दा-इलेह] आरोपी.
" इदी मुद्दई व मुद्दई-ईल " (वाड-
सनदा ३२).

मुद्दई-गिरी (स्त्री०) इक्कसाङ्गणी,
दावेदारी. " मौजे गिराव धेधे भाळ-
साहेबाकडील मोऊ दोन होत्या त्यांची
मुद्दईगिरी गदलेकाती केली " (सरे
११।६१२०)

मुद्दा (पु०) [अ० मुद्दा] मल्लय;
हेतु, अट, आरोप. " जे काय दीलचे
मुद्दा असेल ते कबूल " (भास्सम-
द्विसष्ट १७९). " यानकडे खुनाचा
मुद्दा लागला " (वाड-यावा २५०).

मुद्दा-मकसद (पु०) हेतु, विनन्ती.
" यांनी कागद लेहून आपला मुद्दा-
मकसद पाठविला जे " (राजवाडे १७।
३३).

मुद्दाम [अ० अम्दन्] मुद्दा, माणून-
मुजुन, हशारे, सात.

मुद्दे-नजर (स्त्री०) [फा० मद्-नसद=
दृष्टि-कक्षा] लक्ष्य. " त्यानवर मुद्दे-
नजर देऊन " (सरे ७।३५६२). मद्-
नजर रहा.

मुद्दे-माफक इच्छेनुसार. " तत्वर कोजे-
सहवर्तमान येऊन मुलाजमत करीत
त्याचे मुद्द माफीक सर्व होऊन जाईल " (राजवाडे ८।२०७). " तुमच्या
मुद्दयानाफक कळ " (समासद १।१).

मुद्दे-चार मागणीवर. " चाकर अतर्ता रोज-
मुो न घेता गैरशिस्त मुद्देवार जाय पाहू
लागले " (होके १३).

मुद्देखद प्रमाणशुद्ध, मुष्पात धरून.

मुद्दबसश (पु०) संपाकी, आचारी. " त्यात
पाकी माणूस बातमी पोद्दांचविण्यासा-
रसें पावे बातमीदारात मुद्दबसशविषय
दुसरे कोणी नव्हते " (राजवाडे ९।
५०९).

मुद्दत (स्त्री०) [अ० मुद्दत] घेत.

मुद्दाई (पु०) [अ० मुदाई] दावेदार
शत्रू (राजवाडे १५।११७).

मुद्दाम [अ० मुदाव्] सवत. " मुद्दाम
चोदा रोज शहामघे सोदासोदी केले " (इम)

मुदामी नेहमीचा, जुना (दिमरा १।२९).
मुदारात, मुजारात, मुजारात (स्त्री०)
[अ० मुदारात्] सम्भावना, यदीस्त.
" भाऊसाहेबी बहतांशी मुजारात
कळून धोली उत्तमे मकरी केली " (भाके ४). " त्यास मोगली पोशाग
मये दुशाला व तिरेच या प्रमाणे मुदारात
केली (राजवाडे ७।३७). " केवळ
सादगण्यावरूनच मुदारात कलाण्याचा

नातू म्हणोन करावयाची नाही " (स्रो ११७६६).

मुन्कीर (पु०) [अ० मुन्किर्] इन्कार करणारा; नाकबूल करणारा (राजवाडे २०१५).

मुन्शी (पु०) [अ० मुन्शी] फार्शी पत्रव्यवहार करणारा; पारसनीस.

मुन्शीगिरी (स्त्री०) पारसनिशी.

मुन्सफ [अ० मुन्सिफ्] न्यायी, न्याय-धीश. " इहयजी इन्साफी, त्याचे येवण्यारी हेही मुन्सफ असतील " (स्रो ७१३५७०).

मुन्सफी, मुन्सिफी (स्त्री०) न्यायनिवाडा. " काय गेर-माकूल काभार होईल त्याची मुन्सिफी साहेबी करावी " (राजवाडे ८१९०).

मुनका (पु०) [अ० मुनक्का] साफ, फेसल्ला. " एक महिन्याचा करार की जाय-सालाचा मुनका करून यावे " (राजवाडे २२१६३). " बहालीच्या सनदा होतील ते समया नजराणा वगेरे जाय-साल अवल मुनका करून मग सनदा यावयाच्या " (राजवाडे ७१३५७०).

मुना (पु०) [अ० मुआयना] नज-रानजर, मुकाबला. " ऐन लढाईच्या मुन्यास सकारकामावर नीळकंठराव दिवङ्गत झाले " (स्रो ११७९८).

मुनादी (स्त्री०) [अ० मुनादी] दवण्डी. " आपले शहरात सल्लाची मुनादी देऊन " (स्रो ७१३५६९).

मुनाफा (पु०) [अ० मुनाफा-मन्फा] नफा, फायदा.

मुनासब [अ० मुनासिब] उचित योग्य; रास्त.

मुनीम (पु०) [अ० मुनीम्] गुमास्ता; व्यापान्याचा प्रतिनिधी.

मुफती (पु०) [अ० मुफ्ती] फत्वा देणारा; बडा काजी.

मुफती-गिरी (स्त्री०) न्यायाधिशी (वाड-मा २११०६).

मुफसद (पु०) [अ० मुफ्सिद्] पुण्ड; यसेडेसोर. " असा यन्दोबस्त रास्तावा की कोणीही मुफसद यादशाही मुलसात घण्ड न कळू शके " (राजवाडे ८१३०९).

मुफसल; मुफशील [अ० मुफस्सल्] सवि-स्तर. " आ साहेबांनी मुफसल मकूम केले ते जाहीर जाले " (साने-पयाव ४८४). " कलमी केला मतालीब मुफ-शील जाहिरीत पोहोचला " (साने-पयाव ३८४).

मुफाइजा (पु०) [अ० मुफायझा] रुपा-पत्र; इनायत-नामा. " मुफाइजा इबलाग केला तो उचल जाहला " (राजवाडे १०११२७).

मुफासला (पु०) [अ० मुफासला] अन्तर; तफावत. " आपले फौजेसी व राजाच्या फौजेसी सोळा फोसांचा मुफासला आहे " (दिमरा २११६३). " चाळीस फोसांचा मुफासला आहे " (धिा ५०).

मुफीद [अ० मुफीद्] हितकर; फायदे-शीर. " ती सला दोन्ही उम्या वोल-सांच्या तक्कियतेत नेक व मुफीद आहे " (राजवाडे १०१२७८).

मुब्लक; मन्लग [अ० मब्लक् मोठी रक्कम] पुष्कळ; विपुल. " मब्लग मत्ता पाडाव केले " (समासद १९).

मुबा [अ० मुबाह=विहित] बक्षीस, दत्त.
“ तरी तुमची वस्तुभाव सुतळीचा
तोडा आदिकरून जी स्वामीनी दिली
आहे, ती मुषा केली असे ” (पारस-
नीस-अव १२५).

मुबादला; मोबादला [अ० मुबादला=
चदला] ऐवजी, चदली. “ हाही महा-
राज कपाळ होऊन मोबादला मुर्नजावा-
दचें वतन तुम्हांस देऊन चालविलें ”
(राजवाडे ६१३१). “ किनवीचे
मुबादला दुसरा वेणार तो अयाप आला
नाहीं. ” (राजवाडे ७१२९).

मुबारक [अ० मुबारक] शुभ; मद्दलदायी.
मुबारक कारणे=रुनाम देणे. “ शिकें
यांशी गांव व मशाल मुबारक करून
स्यांची कन्या महाराजांनी आपले पुत्रास
केली ” (चित्रगुप्त ५).

मुबारक-बाद; मुबारक-बादी (स्त्री०)
[का० मुबाकू बाद=मद्दलदायक
असो] अभिनन्दन. “ सलायद-जद्द
गात मुबारकबाद दिली ” (राजवाडे ३१
१२६). “ किल्ले मजूर फते केलिया-
वर मुबारक-बन्दीची (!) पत्रे पाठ-
विली ” (राजवाडे ११३१). “ माध-
वराव साहेब यांची शादी झाली, आमचे
तर्फेने मुबारक-बाजी करावी म्हणोन
मुसा मुन्तीण यास लिहिलें आहे ”
(साने पयाव १९८).

मुबारकी (स्त्री०) [का० मुबारकी]
अभिनन्दन, खुशाली. “ चार घटका
मुबारकीच्या नम्रा जाह्या ” (खरे ९१
२२५).

मुभा (स्त्री०) [अ० मुबाह = विहित]
कायदेशीर, माफ, पवानगी. “ पठाणास
फोफे फिरविले, हे इन्शाफ करितील

तर आमचाच मुभा होईल ” (राज-
वाडे ६१६९). “ मुलस घेतला आहे
तो तुम्हांस मुभा आहे ” (भाके ६).
मुर्गी (स्त्री०) [का० मुर्ग = पक्षी] कोम्ब-
डी. “ मुर्गीस चिस्मिहा तो करास ! ”
(होके ११).

मुर्चा (पु०) मोर्चा. “ राजश्री पन्तप-
धान व चिरञ्जीव पिलाजी व मोंगल
भाऊ ऐसें दिङ्गणगांवावरी येऊन मुर्वे
लाविले आहेत ” (पारसनीस-अव
१९२).

मुर्दा (पु०) [का० मुर्दा] मृत, मृत
शव. “ दुतर्का दहा हजार माणूस मुर्दा
जहलें ” (सभासद ५८).

मुर्दाड; मुर्दार [का० मुर्दाड] मृतवत्,
भ्याड; कवडीमोल; विधिपूर्वक व मार-
लेलें. “ देश्यामें परिछिन्न झुम्जावें हेच
हिम्मत देऊन काभारी पास मुर्दाड
केलें ” (खरे २१८२). “ परन्तु सली
उतराच राजा पळून जाईल, अगर
आम्ही मागती राजास हाती धरून
आणल्यास मुर्दाड करितील हा संशय
मानून सहकटात आहेत ” (साने
पयाव ३२२). “ मुलागानें कात्या न
दिला तर बघें मुर्दाड रहातें म्हणजे
तें हलाल होव नाही ” (गांवगाडा
१०३).

मुर्देकरास मृतवाहक; मुर्देकरास पहा.

मुर्वत (स्त्री०) [अ० मुर्वत] माणू-
सकी, सभ्यता, भोड; पर्वा, अग्र.
“ पुढील आशा झलविली असतां लोक
मुर्वतीवळून राहतात ” (खरे १०१
५६०७). “ दुवारी कोणाची मुर्वत
-अग्र तिळमात्र राहिली नाहीं ”
(राजवाडे ११२८).

सुसंत-शारी [का० मुदवत्-शिआइ]
माणूसकनिं युक्त (राजवाडे १५।
२५०)

मुसका (पु०) [अ० मुसकाअ]
चित्रपुस्तक, आल्बम. " तस्विराचि
मुसके दोन चार आले " (ऐटि ३।
५९). शिवाय (ऐटि १।१३).

मुसबा; मुसबा; मोरबा (पु०) [अ०
मुसबा] पाक; आभूषण.

मुसबी (पु०) [अ० मुसबी] केवारी,
आश्रयदाता, अनुभवक; वस्ताद; मुस-
लेला; कार्याल. " तुम्ही मुसबी होऊन
आलपेष्ट यासी थोलावे " (मदद
२।३१). " आपण आमचे मुसबी
दोस्त, आमचे जेणे करून वाडगळे
ते इच्छिणारे " (माइसम १८३८
अहवाल ५). " दोलतांत मुसबी अमीर
कोणी राहिला नाही " (पाव ८)
" ऐसेही असतां मुसबी मातबर राहिजे "
(राजवाडे ८।२०२). " ते मुसबी
आहेत " (राजवाडे ८।२०५) "

मुसणे [अ० मुसबा] (रसांत)
पक होणे; पाकणे.

मुससा [अ० मुससा] रत्नजडीत.
" शिपेच मुससा " (राजवाडे १।
१८८).

मुसद [अ० मुसद] इच्छा, इच्छेप्रमाणे.
" हस्तनापूचा बन्दोबस्त हातास
आला म्हणजे मुसद सर्व गोष्टी व
मन्सबा हासल होईल ऐसे आहे "
(राजवाडे ८।२०३). मनमुसद =
यथेच्छ.

मुसिद् [अ० मुसिद्] चेला; शिष्य.
" गोविन्दगीर मुसिद् कमलनयन "
(राजवाडे १५।१३४).

मुसकात (खी०) प्राप्त; विलायत. " हे
फर्दीम मुसकात देणे " (हम ६६).

मुसकी [का० मुसकी] वसुलासम्बन्धी;
गेर-फोजदारी.

मुसकीर [का० मुसकीर] नाकवूल;
मुसकीर. " तो मुसकीर जाला कीं
इतला नाही. " (राजवाडे १।१९९).

मुसजीम [अ० मुसजम्] लाचार; मजूर.
" ऐसें पट्टवादे पुसतां मुसजीम होऊन
आपल्या मुसें एकार केला " (राज-
वाडे २८।६५).

मुसतबी [अ० मुसतबी] तहकूय; पुढें
ढकलला गेलेला. " हा जाय-साल
मुसतबी राहिला " (राजवाडे ७।३५).

मुसहा (पु०) [का० मुसहा] मुसलमा-
नांचा गुद.

मुसहा-गिरी (खी०) मुलाप्याला मिळ-
णारें वेतन.

मुसलाना; मुसलाना [अ० मौलाना] धर्म-
गुदची पदवी. " मुसलमानाचे पाकल
हिन्दुस्तानांत पडण्या पूर्वीं गुरूं मार-
ण्याचें काम हिन्दू साटीक करीत.
मुसलमान दरीस पडल्याचरोवा त्यांनीं
ते सोडिले; आणि मुसलमान खाटिकांना
मुसलाना हा किताब देऊन बकरें लाव-
ण्याचें काम त्यांच्या गळ्यांत अडक-
विलें " (गांवगाडा २४).

मुसलखत, मुसलकत; मुसलकात (खी०)
[अ० मुसलकात] भेट; गांठ; मुस-
जमत.

मुसलजमत (खी०) [अ० मुसलजमत]
भेट; हुजूर-नोकरी; नोकरी.

मुसलजा; मुसलइजा; मुसलहिजा (पु०)
[अ० मुसलहजा] पर्व; विचार;
मान; इर्लक्ष्य; उपेक्षा. " मुसलइजा न

करावा म्हणजे माणूस सचदार असतें " (मुशाआ १६).

मुलाम-गिरी मुलाम्याची रुती; मुलाम्याचा. " सेवकास मुलामगिरी हत्यारें यांची आवड फार आहे " (पेद-समा ५२).

मुलामा (पु०) [अ० मुलम्मअ] धातूच्या रसाचा पातळ थर दुसऱ्या धातूच्या पन्थावर बसविणें " मुलाम्याचें नाणें तुका म्हणे नव्हें सोनें ".

मुलायम; मुलाईम [अ० मुलायिम] अनुद्वप; रम्य; नाजूक, सुकुमार. " साजणी तुसा किति नेत्र मुलायम हलतो " (प्रभाकर २०८). " मुलायम उठो देऊन नटवितों " (प्रभाकर २१४). " पातळ नसरेदार मुलायम फूल चौकडीचें " (प्रभाकर १६).

मुलख (पु०) [अ० मुल्क] राज्य; देश; स्वदेश. " मुसल्मानी रियासतींत जमिनीची पूर्ण मालकी राजानें आपल्याकडे ओढली असावी; कारण " सलक खुदाका, मुलूख पादशाहाका " - याप्रमाणें लोक बोलू लागले " (गांवगाडा ९).

मुलख-गिरी (खी०) [फा० मुल्क-गिरी] देशपादाक्रमण; मोहीम.

मुलखदार [फा० मुल्क-दाद] दोल-ध्वन. " पातशाहाचे धरची मुस्त्यारी व मुलूकदार कडून असावें " (दिमरा ११२२६).

मुलूखदारी (खी०) [फा० मुल्कदारी] राज्यव्यवस्था.

मुलूख-मेदान; मलिक-मेदान (खी०) रण-राज; विजापूर येथील सप्रसिद्ध तोक, जिच्या तोण्याचा व्यास ४ फूट ८

इंच आहे व पोकळीचा व्यास २ फूट ४ इंच आहे; कर्दनकाळ भाण्डसोर खी.

मुश्क (पु०) [फा० मुश्क] कस्तूरी. मुश्कस [अ० मुशाकस] निशित. " एक तह मुश्कस कडून...दिला पाहिजे " (राजवाडे १५१३६९). " जमाचेरजी मुश्कस कारणें म्हणून रजा फर्माविली " (राजवाडे १८१४९).

मुश्किली (खी०) [फा० मुश्किली] अडचण; सडकट. " तद्दिरोच्या मुश्किलींत येऊन मन्सबदाकरितां मम्मईस आले " (साने-पयाव ४०३). " पल्लवें...यहुत मुश्किलीनें गाडर याजपासी जाऊन पोहंयलों " (दिमरा ११३८).

मुश्कील [अ० मुश्किल] कठिण; दुर्घट; (खी०), सडकट. " लश्करांत किरावयाची मोठी मुश्कील; जाणां जाणां चौकी पडारे बाजूस होते " (ऐटि ३१५०).

मुश्कक; मुश्कीक [अ० मुश्कक] रुपाद्ध; मेहेरवान.

मुशजर [मुशज्जर] बेलघुडीचें काप केटेलें रेशमी कापड

मुशाफर (पु०) [अ० मुसाफिर] प्रवासी; सफर करणारा; फिरस्ता.

मुशाफरी (खी०) [फा० मुसाफिरी] प्रवास; प्रवासीपण. " मुशाफरींत वय न्यावें; नित्य नवें उदक व नवें स्थळ व डेरियाची सावली अनुभवावी " (साने-पयाव ४३७).

मुशारा; मुशाहिरा (पु०) [अ० मुशाहरा] मासिक (पगार); दर्माह. " फाकनाचें मुशारे देता धकलों " (दिमरा १११२).

मुस्तकबील [अ० मुस्तकूमिल] मावी,
भाविष्यकाळी-मिळणारी (१६६) .

मुस्तकीमी (स्त्री०) [अ० मुस्तकीम्]
मज्जुती. " परकड दवाजि पन्द करून
आपले मुस्तकीमीत आहेत " (मददा
११३९).

मुस्तकीम [अ० मुस्तकीम्] फायम;
निश्चित; भक्कम. " पाचा नक्शा
मुस्तकीम ठरून मग जावें " (राजवाडे
७१२). " कोणी आव टाकिला नाही;
मुस्तकीम आहे " (राजवाडे १०१७२).
" चौकी मुस्तकीम करून राहिले " (सरे १७९७). " यांची इद्द-
जावर जाण्याची सर्व तयारी
मुस्तकीम " (राजवाडे ११५१).

मुस्तेद [अ० मुस्तेद्] सिद्ध; तयार;
भक्कम. " गडाची इमारत मुस्तेद
करावी " (मराआ ३३) " चुना मुस्तेद
करावया ... धोणे ... मुस्तेद केले " (चित्रगुप्त १३३).

मुस्तेदी (स्त्री०) तयारी; सिद्धता; मज्जुती.
मुस्लीम [अ० मुस्लिम्] मुसलमान.

मुसन्ना [अ० मुसन्ना] दुहेरी नक्कल.
" पेशजी पत्र दिलें होतें तें गैरबिल्ले
लागलें सवय हाली मुसन्ना सनद हे
दिली आहे " (राजवाडे १३१६५).
" एक मज्जुराचे दोन कागद त्यास
मुसन्ना म्हणतात " (पदमव १००).

मुसलमान [फा० मुसलमान्] इस्लाम
धर्मातुयापी.

मुसलमानी (स्त्री०) [फा० मुसलमानी]
इस्लाम धर्म; इस्लाम-सत्ता. " हज-
तानीं दीनचा पक्ष सोडून मन्हाटियांचा
पक्ष धरिला आहे हे गोष्ट मुसलमानीस
ठीक नाही " (दिमरा ११२६७).

मुसव्वर [अ० मुसव्विर्] चितारी " तेथे
मालिशाकडून मुसव्वर आला होता " (सरे ११७०१८).

मुसव्वरी (स्त्री०) [फा० मुसव्वरी]
चित्रकाम. " एक काहीसी मुसव्वरी
करितो " (ऐटि १११४).

मुसाहेब (प०) [अ० मुसाहिब्] सोयती;
स्नेही. " बाजद-अल्लीसा दिवाण निजाम
अल्लीचा फार मुसाहेब " (राजवाडे
१११६५).

मुहीम (स्त्री०) मोहीम. " जेव्हां स्वामी
लाहोरचे मुहिमेवर होते " (चन्द्रचूड-
दत्त ११५९).

मेख (स्त्री०) [फा० मेख] सुष्टी;
रहस्य.

मेज (न०) [फा० मेज्] टेपल.

मेज्वानी (स्त्री०) [फा० मेज्वानी]
धोर मनुष्यास दिलेलें धाटाचें जेवण,
जाफन; मेहमानी, नश्राणा. " अद
बानीकराकडील वकील मेज्वानी व
वखें देऊन आले आहेत " (सरे ६
३०९६). " मेज्वानी " (दिमरा
११२८४).

मेज्वानगी (स्त्री०) मेज्वानी. " पांच
हजार रुपये सद्दारातून मेज्वानगी
पाठविली " (सरे ११७०४३). " या
प्रमाणें चौनीस मेज्वानग्या घेतल्या " (गोखचिराय २५).

मेण (न०) [फा० मेण] मधाच्या
शोण्यातून निघणारा चिकट पद चरबी-
सारखा पदार्थ.

मेण; म्पान (न०) [फा० मियान्]
तवांराचा कांप. मेण करणें=म्पानांत
पालणें, कोषित करणें. " मेण कर

आरसा सख्यानी, गुलाल भांडूगी नका
मळ " (प्रभाकर १३६).

मेणा (पु०) [का० मियाणा] डोली
सारखें परन्तु चारी बाजूंनी बन्द करितां
येईल असें पेटीवजा सान्यावर बांदून
न्यावयाचें वाहन.

मे बायदकी [का० मी बायद कि] झालें
पाहिजे कीं. " मे बायद के गोविन्द-
गीर मशानित्हेसी... कालवापाणी कैसे
अलाहिदा चालत होवे त्याणेममाणें
चालविजे " (राजवाडे १५१२६).

मेवा (पु०) [का० मेवा] फळ, फळ-
फळावळ. " दुसरे दिवशीं नाना जिन्नस
(= अनेक प्रकारचा) मेवा सरेदी
कढून आणाविला " (समासद ४०).
" जडूगी नवे नित घेती मेवे यागात " (प्रभाकर २२९).

मेवेजात [का० मेवेजात अनेक व०
मेवाचें] फळफळावळ. " त्याचे समा-
गमें मेवेजातच्या बहद्दया घोंगे सर-
न्जामही स्वाना करावयास तयार झाला
आहे " (राजवाडे ५१४).

मेवे-फरोदा (पु०) [का० मेवा-फरोदा]
फळविक्रय. " एका महिन्याचे मुदतीनें
मेवा न पोहंचे; मार्गातच सडून जाईल
म्हणून विलायतचे मेवेफरोदाही साडिग-
तलें " (ऐटि २१९५).

मेहतर [का० मिहतर] श्रेष्ठ; शाहू;
महूगी. " नारीकफडील मिहताच्या
जात-पाटलाला, पुण्याचे सुताराला मेह-
तर म्हणतात " (गांवगाडा २९).

मेहतर-पण (न०) साफसुफीचें काम.
" न्हावीपणाचे मेहेचेपण " (वाड-वाड
२१९).

मेहनत; मेहनती (स्त्री०) [अ० मिह-
नत्] कष्ट; श्रम. " अन्तोनीनें मेह-
नती केली " (पारसनीस-ग्रंथ १०५).

मेहनताना (पु०) श्रमाचा मोबदला,
मजुरी; पगार.

मेहनती कष्टाळू, उपयोगी.

मेहमान (पु०) [का० मिहमान]
अतिथी; पाहुण.

मेहमानगी (स्त्री०) मेहमानी. " अली-
बेदल शानें चारी पादशाहाती मेह-
मानगी केली " (हम १३).

मेहमानी (स्त्री०) [का० मिहमानी]
मेजवानी, आतिथ्य; नजाराणा.

मेहर; मेहेर (पु०) [का० मिहूर] सूर्य
(देवनाथ २५५).

मेहर; मेहेर (स्त्री०) [का० मिहूर]
रुपा; दुपा; कीव (चित्रगुप्त ३४).

" हलादीचे हुकुमें व बडेहान याचे
मेहेर आमचे जगां होती " (पारसनी-
स-ग्रंथ ३०८).

मेहेबान; मेहरवान [का० मिहूरवान]
रुपावन्त. " मेहेरवान " (राजवाडे
१५१३६). " मेबान " (वाड-शाळें
१९९).

मेहेरवानगी (स्त्री०) मेहेरवानी; रुपा.
" आपणही हुजुरीहून मेहेरवानगीचा
सिलत पाठवाया " (दिमरा ११९९).

मेहेरवानी; मेहरवानी (स्त्री०) [का०
मिहूरवानी] रुपा; " मेहेरवानी " (राजवाडे १५११४).

मेहराप; मेहरप (स्त्री०) [अ० मिह-
राप्]. कमान, मशिदीत पश्चिम दिशेत
असणारी पवित्र देवळी; हिच्याच शेजारीं
मिम्हर म्हणजे घ्यातपीद असतें.

मे [अ० मइ] सह; वमय.

मे-जुमायत जुमातीसह (साने-पयाव ४९३).

मे-फर्जुन्दान लेंकरासह; पंशपरंपरा
"इनाम मे फर्जुन्दा मुकरासे" (वाड-
सनदा ८७).

मे-फौज फौजेसह (साने-पयाव ४९४).

मेदा (पु०) [फा० मेदा] चारीक
पठि.

मेदान (न०) [अ० मेदान्] उघडी,
सपाट व विस्तीर्ण अशी जागा. घोडे-
मेदान=महुंमकी, कतंगारी दासविषया-
ची जागा.

मेया [अ० मिआ] शम्भा.

मेयातिन [अ० मिअतीन] दोनशें.

मोआजीन; मत्राजीन (पु०) [अ०
मुअझिन्] मशिदीची साङ्ग पुकार-
णारा. " इनामलोक व मोआजीन
लोक यांची चौकशी करणें " (वाड-
सनदा ७९).

मोईन (स्त्री०) [अ० मुअय्यन्] नेप-
णूक; ठराव; नियम; पगार; सेनात.
" इतकियावर मोईनप्रमाणें चौकी-पहारा
न राखेच तर परिच्छिन्न दूर करावा " (मराजा १४). " यांत साडी-चोळीची
मोईन सालीना होत प ॥ १०० एकसे
रास केले असेत " (राजवाडे १७१
४२).

मोकदमा (पु०) मुकदमा.

मोकल [अ० मुक्वकल्] स्वाधीन;
(पु०) संरक्षक; यद्रका. " आपली
कुलकर्णांची गोही याल तरी सदई
पेकीयाची सोडी मोकल करीन " (राजवाडे १८१६६). " आम्हांस यन्नास

तोपची मोकल देऊन गडावरी नेऊन " (राजवाडे १८१६४).

मोका (पु०) [अ० मौकअ] सन्धी.

मोकाबला (पु०) मुकाबला.

मोकासा (पु०) [देशज मुकासा]
मुशाफर लोकांची मालमत्ता सुरक्षित
राखण्याच्या अटीवर दिलेलें गांव-इनाम.
मोखलीसान [फा० मुखलिसान्] स्नेही
(अनेकवचन).

मोगल; मोंगल (पु०) [फा० मुघोल्]
मध्य अधिपानून हिंदुस्थानांत आलेली
एक जात.

मोगलाई (स्त्री०) मोगल-राज्य; चेव-
म्दधाही; अम्धार नगरी.

मोगली कपटी. " ऐशियास मोगली
मन्सबा, इमान देऊन आपला मालथ
साधितोळ " (इम २०१).

मोघम; मोहगम [अ० मुव्हम] सन्धि-
य; अस्थ. " किस्तीची शकल
ठरावी ऐसें मोहगम हुरत म्हणतात
यांत काय समजावें ! " (राजवाडे
५११५५).

मोजुबा (पु०) [अ० मुहासबा] हिरोव.

मोजा (पु०) [फा० मूजा] विजीव
हस्तत्राण अगर पायत्राण.

मोजीव [अ० मूजिच्] प्रमाणें.

मोझ्या (पु०) [अ० मुवाझआ] खल;
चर्चा; साराश. " हा कागद साहेबी
जतण करून ठेविला पाहिजे; याचा
मोझ्या होईल " (राजवाडे १६१४६).
" जुनी नवी पत्रे दासविलीं होती त्यांचा
मोझ्या मनास आणून " (वाड-मा
११३४).

मोत (न०) [अ० मौत्] मरण; मोठें
सङ्कट.

मोतदार; मोताद्-दार (पु०) [अ०
मुतअद्दिहद्=काळजी घेणारा] घो-
ड्याचा नोकर; सारस. " ती घोडी
मोताद्-दार सुद्धा... येथें पाठविणें "
(सरे १५०२५).

मोताद् [अ० मुह्ताज्] ना--दार;
दरिद्री. अन्नाला मोताद्=खायला
नसण्या इतके दरिद्री.

मोतादी (स्त्री०) [अ० मोज० + अ०
त अदाद् सद्‌रूपा, गणना] मर्यादित
पणा. " जवळ माणसें ठेवणें तीं मोता-
दीची ठेवावी; त्यांची सावधता करावी "
(मदचा २१३०).

मोतादी; मोहोताजी (स्त्री०) [का०
मुह्ताजी] दुर्मिष्ट; अमाव; जुरी;
आवश्यकता. " पादशाहो बम्बे तुम्ही
सन्निध असतां पादशाहीची ही दशा
होजून कपडीस मोहोताजी व्हावी हें
अपूर्व आहे " (दिमरा २१२५).

मोताना (पु०) [अ० मोर] लडा-
ईत मरण पावलेल्याच्या मुलाचाळास
देणगी (होके १२३).

मोवदला; मोबीदला; मुबादला (पु०)
[अ० मुबादला] बदला; वसूल; उसन-
फेड; ऐवजी. " त्या आकारा बहूकूम
धुतोमस्त अम्मल-मोबादला द्यावा "
(मराचिधोशा ५३).

मोम्-जामा (पु०) मेण-कापड. " सचें
किरकोळ साया व मोम्-जामा यांस;
प हुण्डणावळ अधिक लागली "
(मदचा ११२१२).

मोम्-दील मेण-हृदयी. " शाणत्यागच
केला तर माहक दुर्मिष्ट होईल
यास्तव मोम्दीलही जाली " (मदचा
११११५).

मोम्-बत्ती (स्त्री०) मेण-यत्ती. " साहें
मोम्बत्तीची लावणें तीं पुसून लावार्वा "
(साने-पयाव २८६).

मोमी इलै [अ० मूमा इलैद्] मशानिले
" नरसिंहगराव मोमीइले " (साने-
पयाव ९०).

मोमीन [अ० मूमिन्] धर्माळ; मुसल्मान
कोष्टी.

मोर्चा; मोर्चाल (पु०) [का० मूर्चा;
मूर्चाल] तोफा ठेवण्यासाठीं केलेला
उच्चवटा; टप्पा-गुजरा; दम्दमा; चौकी;
रोस.

मोर्तब [अ० मुस्तब] तयार; सुव्य-
वस्थित; (न०) मोर्तब सूद ' अशी
अक्षरें कोरलेला छाप मारणें. " सदहू-
प्रमाणें तुज कौल मोर्तब " (पेद-
समा २१७).

मोर्तब बर्दार (पु०) शिक्के-मोर्तब
सम्माळणारा.

मोरी (स्त्री०) [का० मूरी] साण्डपाणी
वाहून नेणारा मातीचा नळ; पाणी
साण्डपाची जागा.

मोसबा (पु०) [अ० मुहासबा] हिशेब;
हिशेब-पत्रक; पर्वा.

मोसबेकरी (पु०) हिशेबकरणारा (वाड
सभा ११९६).

मोसम (पु०) [अ० मोसिम्] हङ्गाम,
काळ; कतू.

मोसमी [का० मोसिमी] कांहीं काळ-
पर्यन्त टिकणारा; हङ्गामो.

मोहकम [अ० मुहकम्] भक्कम; दृढ.
" हा कगर राजे यांजकडूनच बहाल
व मोहकम जहाला " (साने-पयाव
२०३).

मोहतरफा (पु०) [फा० मुहतरिफा .]

“पाण्डरी हक्कांना मोहतरफा म्हणतात”

-(गांवगाडा ५४).

मोहतेसीब (पु०) [अ० मुहतासिब]

निपिद्ध कर्मांची चौकशी व

निवाडा करणारा धर्मशास्त्री. त्याची व

काजीचीं कर्तव्ये अशी साहिगतेलेलीं

आहेत. “कज्जे तोडणें व मामले

फैसला करणें, ज्या बायकोस आईबाप

बगैरे कोणी नसेल तिचा मोहतूर लावणें

व मेलेले मनुष्याचे मालाचा धर्म-

प्रमाणें हिरसा करणें व चक्-बन्दी व

शराचे कागद बगैरे लिहिणें, शुक्रवारचे

दिवशीं निमान व जमात करणें, व

पुरलेला व आईबाप मेलेले मुलाचा

माल, शोध करून संरक्षण करणें, व

मेलेले मनुष्यानें जें कांहीं साहिगतेलें

असेल तें धर्मप्रमाणें करणें व इमाम

लोक व मोआजीन लोक यांची

चौकशी करणें, व वार्ड लोक व कैफ

करणारे लोक यांजला मनाई व बन्द

करणें, व मराठी देवळातील मूर्ती बगैरे

मोडणें व धर्मातील नवी चाल बन्द

करणें व निनसाये निरख व बजून

व गज व माप हे सर्व बरोबर ठेवीत

जाणें ” (वाङ-सनदा ७७-७९)

मोहबत (स्त्री०) [अ० महबूबत] प्रेम,

रूपा, मुर्वत.

मोहर, मोहोर (स्त्री०) [फा० मुहूर]

सौल; सोन्याचें नाणें, शिक्का; शिक्का

बाळगणारा (?). “दयारचे मोहोर

रुसमुलासां ” (राजवाडे ८१२४).

मोहोर-कन्द (पु०) [८ फा० कन्दूर =

खोदणें] मोहोरचा शिक्का, ठसा खोद-

णारा ” (भाईसम-सप्तवृ-८५).

मोहर-बन्द सौलबन्द; बन्द करून लासोटा

केलें मेलेलें.

मोहरम (पु०) [अ० मुहम्म] अरबी

वर्षाचा पहिला महिना; ताबूताचा सण.

मोहरम [अ० महम्म] पराभूत; नामो

हरम; (पु०) पराभव; धुव्वा. “या

उपर बाग्याची फौज ...बेलाशक मोह-

रम करूं ” (पाव १२). “यांनीं

इराणी दुराणींचा मोहोरम केला. ”

(पाव २५).

मोहरा (पु०) [फा० मुहरा] मणी;

अहिमणी; कवडा; उत्कट मनुष्य;

घोटणी; गुळगुळीतपणा. “कामद

जाडा, मोहरा करून बळकट न फुटत

ऐसे करावे ” (वाङ-याया २१५७).

“कागद बाडगले बळकट मजबूद,

मोहरा चढत होय या तन्हेचे ” (वाङ-

याया २१५७). “या हत्तीस माले

राजे यांनीं लाऊन कोजेचा मोहरा

(=रोस, आघाडी) फिरविला ” (मदर

११४).

मोहरी [फा० मुहरी] सही-शिककेदार.

“मोहरी दस्तायेबज ” (राजवाडे ७१

३५).

मोहरीर (पु०) [अ० मुहरीर] लेखक;

देशपाण्ड्याचा गुमास्ता.

मोहरें (न०) [फा० मुहरा] सोडगटी;

शङ्ख. रण-मोहरें=रण-शङ्ख. “शृङ्गे

काहळ्या रणमोहरी ” (मुक्तेश्वर आदि-

पर्व २३११९).

मोहरेदार [फा० मुहरा-दार] घोडीव

गुळगुळीत व चकाकित कागद.

मोहल्ला (पु०) [अ० महल्ला] व्यूह;

लढाई; हद्दगामा; शहराचा भाग; गल्ली.

“कोजेचा मोहल्ला (१ गाहा) करून

मोगलाचे गोटावर चालले " (सरे ५।२०९६). " पठाण याजकडील रें दोनशें लोक वाडून छविन्यावर चालोन गेले; मोहला जाहला; गोळा गोळी जाहली " (सरे ११।५६५९). " त्यांचा हरादा मोकायला करावा असा आहे; वडिलांचाही हरादा आहे की त्यास अडगावर घेऊन मोहला पावावा " (सरे ११।६०८०).

मोहसबा (पु०) मोसबा; आढावा. " मोहसबा इहलोक व परलोक विषयी पेत जावा " (साने-पयाव ४३७).

मोहसही (पु०) [अ० मुहसिह] महसूल करणारा शिपाई (गावगाडा ५८).

मोहिमी मोहिमेचा. " धोण्डोपन्त गोखले यांस मोहिमी बघें देऊन " (मदर २।४).

मोहीव (पु०) [अ० मुहिद्व] स्नेही (राजवाडे १५।२५३); आपण अर्धी हा शब्द पत्र व्यवहारांत येतो जसे, " बिथील सैर-सह्या जाणून मोहिद्वी आपली सैस्सह्या हर्वक कलमी मकूम करति असलें पाहिजे " (पारसनीस-बप २३४).

मोहीवान-पन्हा स्नेहाचा आश्रयदाता (राजवाडे ३।७१).

मोहीम (स्त्री०) [अ० मुहिम्] महत्वाचें कार्य; अद्गीकृत कार्य; स्वारी; दौड; धावणी. " मोहिमेचे (= कामाचे) दिवस होते, याजकरिता नद्याबाकडून जाचास चार दिवस लागले " (राजवाडे ७ सलप २।१०५).

मोहीम-शीर मोहिमेवर; मोहीम-गकं. " हरिपन्त तात्या व होळकर बघे

सर्दार मोहाशीर आहेत " (सरे ८। ४३१९).

मोक्क [अ० मक्कू] तहकूच; मुलतवी. मोजू (स्त्री०) [अ० मोजू = तरङ्ग] लहर; आनन्द; मजा.

मोजूद [अ० मज्जुद] विद्यमान; हजर; तयार. " टिपू सरन्जामसुद्धा पाऊस-काळ न म्हणतां लढाईस मोजूद " (साने-पयाव २५९).

मोजे (न०) [अ० मज्जिअ] सेहें.

मोत (न०) [अ० मोत] मरण. " आतां राजे यांचे अगोदर आपणास मोत येईल तर बरें " (मदर १।७७).

मोठवी (पु०) [अ० मल्लवी] इस्लाम-धर्मासाठी.

मोला [अ० मल्ला] मभू; हंबर

मोलाना [अ० मोलाना = आमचे साहेब] मोलवी.

मोसूफ [अ० मस्सूफ] मज्जूर; मशा-निस्ते " नयाच मोसूफ " (राजवाडे १०।१६५).

य

यक्-सुखनीपणा (पु०) [फा० यक्-सुख] एकवचनीपणा. " यक्-सुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांस जाहिरीस येई तें करणें बाजीब व लाजीम आहे " (राजवाडे १०।२८०).

यकीन [अ० यकीन] निश्चित. " आम्ही हरामसोर असें सचित यकीन जालें असल्यास आम्हास परिच्छिन्न गोशमाळी करावी " (ऐस्कुले ४९).

यस्यार, यस्यारी अल्ल्या, अल्ल्यारी पहा.

यगानगत (स्त्री०) [फा० यगानगत]
 ऐक्य; सख्य. " पाठाजीराव यांनी
 आम्हांस यगानगतीचे मार्ग जे साडणून
 पाठविले ती दोस्ती त्यांचे पाठीमार्गे
 आम्ही अदा केली " (राजवाडे ५८६).
 यजीइखत; यजीत्-खत (न०) [८फा०
 आसाद=मुक्त] सोडचिठ्ठी.

यहतिपात (स्त्री०) [अ० इहतिपात्]
 काळजी; बन्दोबस्त. " तुम्ही आपले
 दयावाची यहतिपात करित जावी "
 (राजवाडे ५१९१). " पागेची यहति-
 पात नाही " (राजवाडे ५१२००).

यहसान (न०) [अ० इहसान] रुपा;
 उपकार; इहसान.

यहसान् मन्द [फा० इहसान् मन्द] रुतझ
 (राजवाडे १११३२).

या [अ० या] हे; जरे. " देवाचें नांव
 ' या खुदा ' असें घेऊन " (मदर
 १८३३).

या [फा० या] अथवा; का; व. " पत
 या तेज गुडाली " (खरे ११५०).
 " यातमी सरी या छोटी " (खरे ९१
 ४७५५). " सुस्ती या काहिली इत्यादि
 अन्याय " (मराआ ३०). " सुन्दोलि-
 यानें सुप्रवृत्त होऊन तुमच्या मनोदया-
 नुरूप मामलीयत विव्हेस लाऊन टाकली.
 कीं नाही? या तह करूं नये, सुन्जावेंच
 हाच त्यांनीं विचार चित्तांत आणिला
 आहे! " (साने-पयाव ५८). " तेव्हां
 सुरतेवर या तरुन या ताबूत म्हणून
 स्वारी केली " (काप्रइसा ४८).

याकुती (स्त्री०) एक औषध.

याकूत (पु०) [अ० याकूत्] ताम्बड्या
 रङ्गाचें एक रत्न.

याद; यादी (स्त्री०) [फा० याद्] स्मरण;
 सूची.

याद्-गिरी (स्त्री०) [फा० याद्-गार्]
 स्मारक; स्मृति (ऐकुले २९).

याद्-दास्त (स्त्री०) [फा० याद-दास्त]
 सूची; रोजना; सूची-बद्ध (मराचिथोरा
 ७३).

याद्-बस्त; याद्-हस्त (स्त्री०) [फा०
 याद्-हस्त] सूची. " कितेक जिन्नस
 सुर्यांत गेला त्याची याद-बस्त "
 (राजवाडे ११३६).

याद्-बूद् (स्त्री०) [फा० याद्-बूद्]
 निश्चित यादी; ठराव. " या प्रमाणें
 दयावाजी पन्नास याद्-बूद् करून देऊन
 पागेची दोन घोडीं घसावयास देऊन
 आधीं रवानगी करून द्यावी " (खरे
 १२१६४०९). " तुम्ही करार-मदार
 याद-बूद् ठोकच केली आहे " (खरे
 ६१२९२२). " आण-शपत यादी-बुदी
 व्हावयाच्या आहेत, होतील " (खरे
 ६१३०९२).

यानी [अ० यअनी] त्याचा अर्थ असा.
 कीं, म्हणजे; पुढें (राजवाडे १५१४९).

यार (पु०) [फा० यार्] स्नेही; दोस्त;
 जार; हत्ती बरोबर चालणार भालाईत.

यारी (स्त्री०) [फा० यारी] मैत्री; दोस्ती
 यारेदी (पु०) [फा० यारी-दिद्]

मदहनीस; बतनाची देसरेस करणारा.
 थेक-जहती (स्त्री०) स्नेह; मैत्री. " हमेशा
 मकातीष पाठवून दोस्ती येक-जहती
 दीन-ब-दीन जादा होय " (राजवाडे
 १०१३१२).

येकसुरें [फा० येक्सर्] ताबडतोय; एक-
 दम.

येक्सुरी (स्त्री०) [८फा० येक्स] स्नेह.
 " तफेंन येरुलास व येक-सुरीं ताबकी

रोज-च-रोज उपादा होत असावी " (राजवाडे १९१०५).

येहलास (पु०) [अ० इहलास] अन्तःशुद्धी, स्नेह. "मुखर येहलास वाढावा" (खरे ८७५).

येगानगत (खी०) येगानगत; ऐक्य. "दोन्हीकडून दोस्ती व येगानगत रोज-च-रोज वृद्धीन असावी (दिमरा ११४५).

येहसान; येसान (न०) यद्दान; रूपा, उपकार. "या गृहस्थावरी तुम्ही येहसान करून निरोप दिलहा यामुळे तो उपकारी जाहे" (खरे ११६).

येहसान्मन्दी (खी०) कृतज्ञता (पद्मव १९).

येल्लार; दल्लार; इल्लार (पु०) [तु० इल्लार] मोहीम; दौड; नेटाचें कूच; चढाई, हला. "ध्याणी दुसरे दिवशीं फूल सग्न्यामासुद्धी त्या पल्लणावर येऊन इल्लार केला" (साने-पयाव ४७९).

येल्ची (पु०) [तु० इल्ची] एल्ची, वकील; प्रतिनिधी.

येन [अ० ऐन] ऐन; भर; सुदृढ; नवतता. "साठ लाखाची बेराज येन व इजाफा मिळोन सिद्ध केली" (राजवाडे ७५३). "हजरत जेथें राहतील तेथें आम्ही समाममें येऊन रहावें हें येन सलाह व लाजम" (राजवाडे ७५६).

र

रईम (पु०) [अ० रईस] सदाँ; अधिकाणी; राजा. "अन्बल घरचा बन्दो-यस्त नीट राखावा हें रईसास लाजम" (भा-ऐपदाव २१).

रक्कम; रकम (खी०) [अ० रकम] द्रव्यसङ्ख्या; ऐक्य; फलम; लेख; पत्रिका. "पेशावारे मुभेदास रक्कम सादर जाली कीं पुआची तयारी करविजे" (दिमरा २५७).

रक्का (पु०) [अ० रक्का] गांवा-सालची जमीन.

रकम्बन्द; रकम्बार कलम्बार.

रकमी कलमी; मल्लग.

रकाना (पु०) [१ अ० रूपन्=स्तम्भ] कागदाचा उभा भाग, कॉलम.

रख्णा; रख्ना (पु०) [का० रख्ना] सण्ड; सलैल; भेद. "पुढें देण्यास रख्णा पडला" (मददा २१२१०). "त्या दम्प्यांम अलीकडे रख्ने जाहने" (वाड-मा ११२११).

रखन-खाना (पु०) [का० रखन्-खाना] कापड-खाना; कचेरी. "अजूर खन्-खाने राजश्री शिवाजी रजे साहेब दाम-दौलत हू".

रख्ने-खरत (खी०) मिपाळाची गोष्ट. "दम्प्यान रख्ने-खरत ते तर्कनें अम सत आली" (वाड-मा ११६६).

रग (खी०) [का० रगन्=धमनी] धमनी; वस; जोर; भस्ती; माळी. रग जिरविजे. शिक्षा करून नरम करजे. "मिठी मारा, सळसळती सान्या रग" (प्रभाकर १३१). "अष्टादशी रगा वाटनी" (प्रभाकर १५०). "मदनरगा या त्वरितपती जिहं देरे" (प्रभाकर १८७).

रागड [अ० रघद्=विपुलता] विपुल.

रगुदार; रगेल जोरदार; मस्त; उन्मत्त.

रह्य (पु०) [का० रह्य] रह्य; गृह; मजा; युक्ती; तजेला.

रङ्ग-ढङ्ग (पु०) युक्ति-कारणाईं
फट्.

रङ्ग-दार रङ्गीत.

रङ्ग-बहार (पु०) वसन्त-मौज, सुप्त.

" रङ्ग-बहार एकान्ती लुटा । पर
सुन्दर कर पोपटा " (प्रभाकर १४०).

रङ्ग-बाजी पत्त्यांतील एक सेळ.

रङ्ग-महाल (पु०) विलास-मन्दिर.

रङ्ग-रेज (पु०) [फा० रङ्ग-रेज]
रङ्गारी.

रङ्ग-रोगण (न०) [फा० रङ्ग-र
रौघ] तेलिया रङ्ग.

रङ्गाई (स्त्री०) [फा० रङ्गाई]
रङ्ग देण्याबद्दल मजुरी.

रङ्गामेज (पु०) [फा० रङ्गामेज]
चितारी, दाम्बिक.

रङ्गामेजी दाम्बिक, लाजिन, (स्त्री०) चित्र-
फल; कुटिलता; दाम्बिकपणा. " भीम-
नाथ केदार राममन्दिर रङ्गामेजीचें "
(प्रभाकर ७८). " लौकिकार्थ
बहुता तऱ्हेने गोड भाषण बोलतात;
परन्तु चित्तांत भाव कुटिल; रङ्गामेजी
बोलणी बोलतात " (सरे १३१६०५५).
" रङ्गामेजी व खातर्जमाच आहे "
(राजवाडे १०११३२).

रङ्गी; रङ्गीन [फा० रङ्गीन]
रङ्गीत. " तुम्ही रङ्गीन फेटा पाठ-
विला तो पावला " (राजवाडे २२१८९).
" हरजिनसी यकबटकन रङ्गीन "
(प्रभाकर ७९).

रङ्गोल विलासी; ललितकलाप्रिय.

रङ्गाई; रङ्गाई [फा० रङ्गाई] दुर्लक्ष;
छदार पाडूचरुण. " रङ्गाई दुस्की "
(वाड-समा ११६३).

रजब (पु०) [अ० रजब्] अरबी
वर्षांचा सातवा महिना.

रजा (स्त्री०) [अ० रिखा] आज्ञा;
सम्मती; पर्वानगी; नोकरी वरून दूर
रहाण्याची मुभा, सुटी. " तेथून जैसी
रजा सादीर होईल त्याप्रमाणें वर्तणूक
केले जाईल " (राजवाडे ८१७).

" किला त्याचे इवाले करणें म्हणोन
रजा फर्माविली " (राजवाडे १७१८).

रजा-तलब (स्त्री०) आज्ञा; इच्छेप्रमाणें.

" कुसाजी ... आमचे रजे-तलबेत
राहून साहगितल्याप्रमाणें वर्तणूक करून
कार्यसिद्धी केली " (राजवाडे १०१
४१८). " त्याचे रजा-तलब वर्तोन "
(राजवाडे १५१२०४).

रजावन्द; रजाभन्द [फा० रितामन्द]
कपूल, मृश; सम्तुष्ट.

" पुण्यांतील
सावकार... निदान पावणा लास रुपये
पारवेली नजर द्यावयास रजावन्द जाईले
आहेत कीं मुम्पर्चा माल आणावयास
मोकळीक द्यावी " (सरे ५१२३१८).

" स्वार व व्यादे अगदी कण्टाळले
आहेत... लोक रजावन्द नाहीत "
(सरे ५१२३१६). " रुपयेस राजी व
रजामन्द राखून " (राजवाडे ६१३०२).

रजावन्ती; रजावन्दी; रजामन्दी (स्त्री०)

[फा० रितामन्दी] सम्मती; सुशी;
सुश-करणें; समजूत. " यांनी आमची
रजावन्दी केली " (साने-पयाव ३२६)

रञ्जीस (स्त्री०) [फा० रञ्जिश] त्रास;

त्रस्त. " दफ्तान डस्कोल करून गोसावी
मजूर यांसी रञ्जीस करिता " (राज-
वाडे २०११७२). " लोक बहुत रञ्जीस
आहेत " (राजवाडे ३१८३). " तुम्ही
रञ्जीस न होणें " (इम ९३).

सेटी साटक हुजूर-याजार लस्कर
॥ १०० ॥ (राजवाडे १५१३०१).

रवेश (स्त्री०) [फा० रविश्] चाल;
रीत. " इन्साफाची रवेश दर्किनारा
ठेकन सुंद-गर्जाविर नजर देऊन साष्टी
सरकारांत देण्याविषयी ताकीद न
केली " (सरे ७१३५७०). " गोसावि-
याचे इनामतीस उपद्रव यावा ही कोण
रवेश ! " (राजवाडे १५१२१९).

रवेश्वार चालीप्रमाणे; योग्य.

रसम; रस्म (स्त्री०) चाल-रीत. " आलम-
दुनियास हेच रहा व रस्म " (साने-
पयाव ४६७).

रस्म-रव (स्त्री०) चाल-रीत. " आ
साहेबही त्यांचे रस्म-रव यास सूच
पाकीक " (साने-पयाव ४०६).

रस्मीयात (स्त्री०) [अ० रस्मीयात्]
बहिषाद. " बख्सें शादीचे रस्मीयातीचीं "
(राजवाडे ७ सलप ११२).

रस्ता (पु०) [फा० रस्ता] मार्ग; नियम;
सडक.

रस्ते-बन्दी (स्त्री०) सडक तयार कर-
ण्याचें काम.

रसद; रस्त (स्त्री०) [फा० रसद्] मामले-
दारानें एसाद्या पर्गण्याचा इजारा घे-ला
म्हणजे जी रक्कम त्यास सरकारीन
आगाऊ भरावी लागे ती : दाखगोळा
धान्य वगैरे यद्धोषयोगी सामुग्री.

रसम-रियायत (स्त्री०) बहिषादीचें अव-
लम्बन; माफक-दस्तूर भेट. " बख्सें
वगैरे रसम-रियायत केली " (जोरा
५६).

रमानगी (स्त्री०) ! दुसऱ्याच्या मुहें अगर
चिहीनें दिलेली पयानगी.

रसीद (स्त्री०) [फा० रसीद्]. पावती;
पोंच; कपज. " वकील मज्कूर याणीं
हुजूर अर्जदास्त रसीद करून " (राज-
वाडे १५१२९९). " हे रुपये जख्खर...
हवाला करून रसीद पाठविणे " (राज-
वाडे ६१३३३).

रसीदन [फा० रसीदन] पावणे; बोहो-
चणे. " आतां रसीदन मिसेली देत-
तांची " (राजवाडे १५१३५६).

रसूम; रसूम (पु०) [अ० रसूम अनेक
व० रसूमचें] फी; कर.

रसूल (पु०) [अ० रसूल] प्रेषित; पैग-
म्बर. " खुदा व रसूल-खुदाची शपथ
आहे " (दिमरा ११४५).

रह-गुजरी [फा० रहगुस्तद्] वाटसळ;
फिरस्ता; गैर-वतन्दार. " दोन चार
डुकान्दार रहगुदरी ठेकन " (वाढ-
याचा २१२१६).

रह-दारी (स्त्री०) [फा० राह्-दारी=
रस्तापट्टी] रस्ता-पट्टीची माफी; सर्व-
सामान्य लोकांची ये जा; आपद्रफत;
वाहतूक; बंदळ. " इइयजास थेरी
पावतांच रहदारीचें दस्तक खाना केलें "
(सरे ७१३७८६). " त्याजवरी यन्दा
नापोक; तशीत लष्कराची रहदारी "
(सरे ८१०).

रहा (स्त्री०) [फा० राह्] मार्ग; चाल;
वर्तन; रीत. " रघुनाथराव यांस
सुरतेहून लुस्कीचे रहानें मुम्बईस
खाना केलें " (सरे ७१३५७०).
" साष्टी घेतल्यावर (मुम्बईकरांनीं)
लिहून पाठविलें कीं पुनकेश घेजार
म्हणून आम्हां घेतली ! हे रहा कोण ! "
(सरे ७१३५६८).

रहा-रीत (स्त्री०) चाल-रीत. " साम्प्रत
त्यांची रहा-रीत मराठे लोकांप्रमाणेच
आहे " (भा-जुएंगो २७).

रहा-दार [फा० राह्दाद] वाटसळ;
वाहतूक करणारा; मार्ग-रक्षक. " वाणी
उदमी थोरे रहादार यांस लुटून पाटा
मारितात " (वाड-समा २१५५).
" भाइंग, रामांसी, व रहादार "
(भाइसम १८३४ अहवाल १६).

राज-तख्त (प०) राजधानी. " किह्ना
रायगड राज-तख्त " (चित्रगुप्त १६७).

राज-रीत [फा० रोह्-इ-रौशन्]
दिवसां ढवळ्या.

राजी [अ० राजी] कसूल; खूब.

राजी-बिराजी (स्त्री०) सुख-दुःख,
सड्कट. " राजी-बिराजीचे दिवस;
सर्व वस्तुवानीसह कुटुंब एका किछेंत;
तेव्हा स्थळाची मज्जुदी पाहिजे " (खरे ५१२१२).

राजी-नामा (पु०) [फा० राजीनामा]
कबुलायत; कैफियत; ये-तकारपत्र;
राजी नुशीनें नोकरी सोडल्याचें पत्र;
इस्ताफा. " हद्दीं वादियांचे राजीपणें
राजीनामे लेहून घेऊन " (राजवाडे
१५१४०). " बेगारी मज्जुराचें कापड
झाडियानसी देऊन त्याचा राजीनामा
पाठऊन देणें " (राजवाडे ६१६०६).

रातबा-मसाला (पु०) रोजी खुराक व
इतर योग्य खर्च. " तेथील कमावीस-
दार यांस तुम्ही रातबा-मसालेविशीं
कागद व जासूद जोडी देणें " (साने-पयाव २०२).

रावता (पु०) [अ० रायिता] अनु-
बन्ध; स्नेह; ये-जा. " आपला व
सानाचा स्नेह व रावता वराच आहे "

(साने-पयाव १६). " आज माणसांचा
रावता दिसत नाही " (मदरु ११५५).

रास्त; रास्ती [फा० रास्त्] सरळ;
सरा; योग्य. " हुजूर आलिपावा
रास्ती न्याय करून " (मराआ ३१).
रास्त-कौली (स्त्री०) सत्यवक्तृपणा.
" यांत रास्त-कौली इह्येजांची कोटून
राहिली ! " (ऐदि ११५१).

रास्त-गो [फा० रास्त्-गो] खरें
घोलणारा.

रास्त-गोई (स्त्री०) [फा० रास्त्-गोई]
सत्यमापण. " दुनियेंत रास्त-गोई
परमेश्वरानें किमिया दिली आहे; जो
वचनास अन्तर करितो त्यास या
लोकां परलोकी जाणा नाही " (ऐदि
११५९).

रास्त-मामलगी (स्त्री०) न्याय्य वर्तन.
" त्या प्रमाणें गावकऱाड यांचें पत्र
आणून ठेविलें असतां महाल गुजरात
न केले हे रास्त-मामलगी कीं काय ! "
(खरे ७१३५७२)

रास्त-रवी (स्त्री०) सरळगामित्व, सरळ-
पण. " जदीद करार झाला न्यायी
ही अहवाल, तेव्हा रास्तरवी कायमी
कोटें राहिली ! " (खरे ७१३५७०).

रास्त [अ० रास्=डोके] नडून " आम्हा-
जवळ पानेचीं थोडीं रास्त चवदा
आहेत " (खरे ८१४०४४)

राह; रहा (स्त्री०) [फा० राह]
मार्ग; वाट. " जेव्हाल मज्जूर तास
आणितो न सकता राहेंत आपले
हमराही सरमज्जाम टाकीत... गडीच्या
आसरेस जाऊन पोहोचला " (राजवाडे
१०१९८७). " दीड महिना राह
साहेबाचे यावयाची पाहिजे " (इम

६८). " आम्ही त्यास राहावर आणू, निदान त्यास तम्ही करू " (राजवाडे १।४६).

राहदार (पु०) [फा० राह-दार] मार्गदर्शक; नाकेवाला (राजवाडे ६।२७०).

रिआया रआया; प्रजा. " रिआया व मुजारियान पर्गणे चाकण " (राजवाडे ६।१५३).

रिकायी; रिकेची (स्त्री०) [अ० रिकायी] बशी.

रिकीवू (स्त्री०) [अ० रिकावू] घोड्यावर घटाना व बसल्यावर पाय टेकण्यासाठी जिनाच्या दोन्ही बाजूत सोडलेल्या कड्यांपैकी एक; स्वारी; बशी. " भाऊसाहेब केवळ पराशराम अवतार...दा रिक्किचीस तवारी फत्ते करून...अवतारसम्पविला " (पाय ४६).

रिकाकत (स्त्री०) [अ० रिकाकत] सद्गत; स्नेह. " तुम्ही रुपनाथराव यांची रिकाकत सोडून देणें " (सरे ७।३५६९). " सद्य आमहासी रिकाकत ठेऊन आपले ठायीं मज्जुतीनें असावे " (जोरा २९).

रिवाज (पु०) [अ० रिवाज] रूढी; चाल; शिरस्ता. रीत-रिवाज=चाल-रीत.

रिश्वत (स्त्री०) [अ० रिश्वत] लांच. " भवानीपन्ताच्या मार्फत दहालक्ष पावेतीं रिश्वत घेऊन हद्दगामा होऊं दिला नाही " (पदमव ६८).

रिसालदार; रिसालेदार (पु०) [फा० रिसालादार] घोड-दळावरील अधिकाारी.

रिसालदारी (स्त्री०) घोडदळ्याचें आधिपत्य. रिसाला (पु०) [अ० रिसाला] घोड-दळाची तुकडी; सामुघी; सरन्जाम. " त्यांत साल मज्जुकीं तोफा घाण जेजाला यांचा रिसाला बहुत तयार करविला " (सरे ८७५).

रई (स्त्री०) [फा० रुय । प्रकार; मार्ग. " त्यांत घोड्याचे रुईनें बहुत प्रकारें लिहिलें " (राजवाडे ६।५८२).

रुका (पु०) [अ० रुका] पत्र. " शादीचा रुका " (राजवाडे ७।२०४).

रु-कार (पु०) सप्तमी लेखाची नक्कल केल्यावर रुजुवात घेतल्याबद्दल ' रु ' असें केलेलें चिन्ह.

रुस्तत; रुस्कत (स्त्री०) [अ० रुस्तत] जाण्यास पर्वानगी; निरोप; रजा; पर्वानगी; सुट्टी; विदा. " वकि-लास मात्र रुस्कतीची वखें देऊन विदा केलें " (दिमरा १।१०२). " आम्हास पानशाहाकडे रुस्तत करवावें (=भेट-वावें) (दिमरा १।१४). " आमची तयियतेसी चे-आशामी राहती; बाज-करितां आम्ही तीन महिन्याची रुस्तत घेऊन हवा सायासी समुद्राचे वाटेनें मद्राजेस जातो " (पदमव १३). " इतकें पोलून आम्हां त्रिवर्गांत रुस्तत करून आपण मिसला पहावयास गेले " (राजवाडे १।२३). " सेना-साहेब सुभा मोंगलापासून रुस्कत होऊन गेले " (सरे २।५६५).

रु-जामा (पु०) रूदार आङ्गराज; पातळ गादी.

रुजुवात (स्त्री०) [अ० रुजुवत, रुजूअ] ताडून पाहणें; मत्स्य; लक्ष्य; निष्ठा. " गळीम-परामव मत्स्य जनार्त

रुजूवातीस आला या आनन्दें...
 खुशाली " (चित्रगुप्त ४५). " तुम्ही
 पादशाही रुजूवातीनें असणें " (सभा-
 सद ४७). " एक दोन राजे पाद-
 शाही रुजूवात होते ते मारिले "
 (सभासद ९).

रुजू (स्त्री०) [अ० रुजूअ] लक्ष्य;
 निष्ठा; सादर; दाखल; रुकून; रुकून;
 जप्त; मान्य; पसन्त. " ते वस्तुतः
 इकडील कायेमी समजून मग सर्वांनीं
 रुजू आणीत आणीत आणिली "
 (ऐटी ३१७). रुजू घालणें = लाडू
 पाहणें. " पूर्वील विशादीचे जावते रुजू
 घालावे " (सभासद २३).

रुखा (पु०) [अ० रुखा] दर्जा; मर्ग;
 पदवी. " अष्ट प्रधानाचे बरोबरचा
 रुखा " (भा-ऐपयाव १०३).

रु-बकार [फा० रु-ब-काइ] सलक्ष्य;
 तन्मयतेनें; सन्मुख; बुद्धि; दर्पण.
 " किन्वेक मोठमोठ मस्लतीचे विचार
 जखर मोलावयाचे रु-बकार येऊन पडले
 आहेत " (सरे ८१३१५). " त्यास
 विज्वर पसडून रु-बकार जाहलियास
 किल्ले पुरन्धर समीप आहे " (राजवाडे
 १०१५२).

रुब-रु; रो-ब-रो [फा० रु-ब-रु]
 समोर; समक्ष; अपेक्षित. " तुम्ही रुब-
 रुब बसा " (दिमरा १११९).
 " नित्यानीं लढाई रुबरु आहे "
 (दिमरा ११२०१).

रुबेरुब रुबरु. " गाजुदीखान याचे वजा-
 रतीविषयी भाऊसाहेब यास आम्ही
 रुबेरुब विनन्ती केली " (माव ९९).

रु-माल (पु०) [फा० रुमाल] (तोण्ड
 पुसण्याचें) चौकोनी फडकें; दस्तमाल
 दप्तर.

रुश्वत ; रिश्वत (स्त्री०) लांच.
 " रुयानती, रुश्वती, यन्दर-तवाई "
 (मेस्तक पुस्तक-जमेलसन १३०).
 लांच-रुश्वत = लांच-लुचपत. " येथें
 कांहीं लांच-रुश्वत चालेना " (चित्र-
 गुप्त ४१).

रुस्तक रुस्तत पहा.

रुस्तम (पु०) [अ० रुस्तम] हफक-पैका;
 कर; जमिनीच्या उत्पन्नातील देशमुख
 देशपांडे यांचा भाग.

रुस्तमराव एक पदवी (मराचि थोरा ५२).
 रुस्तमी (स्त्री०) [फा० रुस्तमी] शौर्य.

" शाचास तुमच्या हिमतीची व दिलेरी
 रुस्तमीची ! " (साने-पयाव १४०).

रु-रयात (स्त्री०) तोण्ड-भीड. " कोणा-
 ची रु-रयात न धरितां उभयतांचा
 हरएक मजकूर मनास आणून वाजवी
 असेल त्याप्रमाणें विदित करणें " (सरे
 ७३४९०). " महिपतरावांनीं क्रूरपणा
 धरून जेथें सांपडेल तेथें पैका घेतला,
 कोणाची रु-रयात अगर वळस धरिली
 नाही " (सरे ९९३).

रुयदाद; रुपदाद [फा० रुयदाद] मविष्ट
 प्राप्त. " आ अमारव-पन्हाकडील सरी-
 यत कलमी करून शादमानीं रुयदाद
 होय ते केलें पाहिजे " (साने-पयाव
 ६८३). " शादमानीं रुपदाद न
 जाहली " (राजवाडे १०१२८०).

रुख; रोख (पु०) [फा० रुख] तोण्ड;
 लक्ष्य; रोख; दिशा. " ते इझपनी
 बकिलास रुख देणारच नाहीत "
 (दिमरा ११५४). " तेव्हां बाद-घरांत

हाच रूख धरील " (दिमरा १५५).
 " मोंगलाचा दगापाजीचा रूख
 नजरेने पाहिला तर याजकतिही
 सधदांरीने रहावे लागले " (राज-
 वाडे ११२६). " रूख कोणीकडे
 जावपाचा हें समजलें नाहीं " (राज-
 वाडे १०१२६५). " आम्ही तळेगावचे
 मुमारे त्याचे रुखावर आलों " (राज-
 वाडे १०११३६).

रेज्ज्-दाणी (स्त्री०) छर्ने गोत्र्या टेव-
 ण्याचें पात्र (वाड-चावा २१२).

रेज्ज्गी (स्त्री०) [फा० रेज्ज्गी] मोड;
 फिरकोळ नाणें.

रेजा (पु०) [फा० रेसा] तुकडा
 कापडाचा.

रेशमी [फा० रेशमी] रेशमाचें.

रेशीम (न०) [फा० रेशम ८ अर्धी-
 शम्] लमिज तन्तू.

रोख (पु०) रूख, कटाक्ष; शोक; हेतू.

रोखा (पु०) [अ० रुखा] पत्र.

रोगण (न०) [फा० रोगण] तेलिया-
 रडग.

रोगणी तेलिया रडग दिलेला. " रोगणी
 भिन्ती, लखलखाट वर तय्यारी " (प्रभाकर १२). " भंवतीं छत, भिन्ती
 लाल रोगणी " (प्रभाकर २१६).

रोज (पु०) [फा० रोज] दिवस; प्रत्यह.

रोजा (पु०) [फा० रोजा] रमजान
 महिन्यांत मुसलमान लोक जो उपवास
 (निरशान) करितात तो; या उपवा-
 सांत सूर्योदयापूर्वी व सूर्यास्तानंतर
 जेवण्याची मुभा असते.

रोजा (पु०) [अ० रोजा] वाग; समा
 धिमभ्दिर, दगां.

रोजी (स्त्री०) [फा० रोझी] एक दिव-
 साचें वेतन; सध्या; एका दिवसात.

रोजीना (पु०) [फा० रोझीना] दैनिक
 सचुं; दैनिक. " रोजीना चार हत्तीस
 पन्चवीस रुपये सचुं (सरे २१५२०).
 रोव; रोआव (पु०) [अ० रुआव]
 धाक; दारा; सलाबत. " तेव्हां हे
 शकल सत्तनतीचे बेहबुदीचा, पात-
 शाहीचे दाच-रोआची सर्कारांतून अम-
 लांत आली " (राजवाडे १२११२).

" हा दाच-रोआच सर्वांना दिसों
 लागला " (राजवाडे ७ सलप २१२७).

रोबरो रुख पहा.

रोशन [फा० रोशन] विशद; स्पष्ट; श्रुत.
 " बन्दगीत रोशन होय हे अर्दांत " (राजवाडे १५१७६).

रोशनाई (स्त्री०) [फा० रोशनाई]
 दिवेचतीच्या लखलखाट, दीपोत्सव.

रोशनी (स्त्री०) [फा० रोशनी] रोश-
 नाई. " रात्री रोशनीने नवाच दोलाचे
 येथें आले " (राजवाडे ७११०४).

रोनक (स्त्री०) [फा० रोनक] भपका;
 शोभा. " दोलतीत कांहीं पाकी राहिली
 नव्हती, त्या दोलतीत सावन्दाचरोवर
 रोनक आणिली " (राजवाडे ५१०६).

रोनक-अफजा [फा० रोनक-अफजा] शोभा-
 वर्धक. " हजरत येथें रोनक-अफजा
 होणार (राहणार) " (राजवाडे
 ७११०६).

ल

लक्तर (न०) [फा० लक्] फाटकें
 वख; चिन्ही.

लकब (स्त्री०) [! अ० लकब] ओपण
 नांव] डग; सोड.

लगाम (पु०) [का० लिगाम्]-घोड्याला नाड्यांत देवण्यासाठी व बळविण्यासाठी त्याच्या जबड्यांत अडकविलेली सळई व तिला बांधलेले हातांत धरण्याचे दोर.

लगामी अधीन.

लङ्गडा [का० लङ्ग] पायाने अधू; पाङ्गडा.

लङ्गडणें एक पाय अधू असल्याने दुसऱ्या पायावर भार टाकून चालणे. लङ्गडाडी (स्त्री०) एक पाय दुमडून दुसऱ्या एकाच पायाने उड्या मारित चालणे.

लङ्गार (पु०) का० लङ्गार] होडीचा नाङ्गर, दोर-सण्ड; मट.

लङ्गत (स्त्री०) [अ० लङ्गत] रुपी, गौडी; सुमारी.

लङ्गत-दार रुचकर; स्वादिष्ट.

लण्ड (पु०) [का० लण्ड] शिस्त.

लण्ड [का० लण्ड] देवधर्माचा न जुमानणारा विषयी मनुष्य; कलन्दर.

लना (स्त्री०) लात पहा.

लत्ता (पु०) [का० लत्ता] चिन्ही, धडपा.

लत-कोडगा (पु०) लाथा साऊन निगमट व निर्लज्ज झालेला.

लवण्डी (स्त्री०) [का० लवण्ड] वेश्या; दासी; रसेली.

लवा (पु०) [अ० लिवा = निशाण] सत्ता. "तेथे सर्कारचा अम्मल व लवा" (स्रो ७१३५६६).

लवाजिमा; लवाज्मा (पु०) [अ० लवाजिमा] आवश्यक वस्तू व माणसे, परिवार; गाडपा पोडे नोकर वगैरे इत्यादि; जट. "बरोबर लवाजिमा

मातबर" (मराचिबोशा ३६). "जाहीदारींत सर्वांत दोस्तीचे लवाजिमे जाहीर होतील" (राजवाडे ५१७३).

लवाजिम (पु०) [अ० लवाजिम] हफ, कर. "हफ-दफ वगैरे लवाजिम कूल जे असतील ते पसल करून सर्कारांत जमा करणे" (वाड-बाचा २१२५).

लवाद (पु०) [अ० लवाम् = केवारी] पन्व.

लश्कर; लस्कर (न०) [का० लश्कर] सैन्य, फौज, गोट.

लश्करी [का० लश्करी] सैन्यात्म्यधी.

ला-इलाज [अ० लाइलाज] निरुपाय; लाचार; निरुपायाने. "आतां वारंवार तुम्ही विचार लिहूं लागला तेव्हां ला-इलाज जाणून लिहिले आहे" (स्रो ११२०). "रघुनाथराव यांची फौज लाइलाज होऊन कौल घेऊन निघाली" (ऐति ११५१). "वास्तव लाइलाज राहिले" (राजवाडे ६१५६२).

लाइलाजी (स्त्री०) निरुपाय, व्यर्थ. "लाइलाजीस्तव दूरपत्री सेवेसी विनन्ती लिहितो" (दिमरा ११२०). "तार लाइलाजी खेद करून स्वार्थक नाही" (राजवाडे ६१२५५).

लाकीन [अ० लाकिन] पण. "लाकीन भोंसले यांजकडून पत्रे आली नाहीत" (साने-पयाव ८२).

लंचार [का० लाचार] क्षीणोपाय; हत-बल; (पु०) निरुपाय. "परन्तु एक चित्रीव शत्रूचे हातां मापडलेमुळे निरुपाय जाणोन लाचार होऊन चाफरी करितो" (स्रो ६१२१२२). "तो लाचाराचा ययाण लिहिता म ये" (ऐति १११५).

लाचारगी (स्त्री०) निरुपाय. " पान्तु हुजुरांत साम्रत सर्पांची तबलीक बहुत आहे; यास्तव लाचारगी आहे " (राजवाडे १०।२७३).

लाचारी (स्त्री०) निरुपाय; दैन्य. " लाचारीस मात्र कूच करून चाललों " (राजवाडे १२।७९). " ह्या लाचारी-मुळें वाट सर्प व सवारी व पोशाक वगैरे सरन्जाम कर्ज-धाम करून तयार केले " (पदमय १०१).

लाजुम; लाजोम [अ० लासिम्] योग्य. " हमेशा खूब-किताबतीचा हिस्सिला जारी अत्तापा हें लाजुम आहे " (सरे ७।३५६४).

लाजुना (पु०) [अ० लासिमा] फट; हक्क.

लाजुवर्त (न०) [फा० लाजवर्त्] नील-मणी. " मोतें काहली आणि हुमोज ! लाजुवर्तें पोंवली " (मेस्तक-४१).

ला-जुवात्र [फा० ला-जवाप्] निरुत्तर. " म्हणून पांती यथा मतनिं बोलून लाजुवात्र केले " (राजवाडे १२।२२).

लाथ; लत्ता (स्त्री०) [फा० लत्] पादा-धात. " हृदयावरी मारिली लात " (मुकेश्वर-विराटपर्व २।६५).

लायक [अ० लाइक्] पात्र; योग्य. " जमीन पडीत जमा-सेरीज लायक-जिराईत " (वाड-सनदा ९१).

लायकी (स्त्री०) [फा० लायकी] पात्रता योग्यता; कर्तृत्वशक्ती.

लायनी (स्त्री०) [अ० लायन] अपराध-भाषण. " रयतीस लायनी सिर्वागाली न करणें व तशीस न देणें " (राजवाडे १६।२९). " लायणी-बद्गोडे केली " (राजवाडे २०।२२०).

लाळ (पु०) [अ० लाळ] माणिक.

लाळ [फा० लाळ] ताम्बडा; मुसं.

लाळी (स्त्री०) रक्तिमा.

ला-वलद [अ० लावलद्] निपुत्रिक.

" तो लावलद; लेकीन हिले हयात असतां मुतबन्ना (= दत्तक) पुत्र घेतला " (राजवाडे २२।१०३).

लास (स्त्री०) [फा० लाश्] प्रेत; शव; मुद्दा.

लिफाफा (पु०) [अ० लिफाफा] पत्रवेष्टन.

लिभास (पु०) [अ० लिभास्] पोशाक. " वाटे लाविला, दिला परस्वामीचा लिभास " (होनाजीबाळ १६५).

लिवासी [फा० लिवासी] फकिर, तसलुखी. " हे नक्कल लिवासी आहे " (राजवाडे २०।६२).

लुक्का (पु०) [अ० लुक्का] नीच धूर्त मनुष्य; लुच्चा.

लुक्कान (न०) नुपतान.

लुङ्गी (स्त्री०) [फा० लुङ्गी] काचा, पन्था; पायजमा.

लुच्चा (पु०) [फा० लुच्चा व्यसनी, बदकेली] ठक; फाकर; सोदा.

लुच्चाई; लुचेगिरी (स्त्री०) धूर्तता; ठकबाजी.

लुत्रा (पु०) [फा० लुत्रा] चोम्बडा; पुगलसोद; बडबड्या.

लुत्की [अ० लुत् = मेहेरवानी] रुपादत्त (वाड-मा २।१०९).

लेकीन [फा० लेकिन् अ० लाकिन्] पण; परन्तु.

लेजीम (न०) [फा० लेजिम्] धातुराचक्रत्या ओंढलेली लोसंडी सांसळी ज्यास अडकविली आहे असे व्यापामाचे धनुष्यारुनी हत्यार.

लेहाजा [अ० लिहाजा] म्हणून; सवय (राजवाडे १०।१२८).

व

वक्त; वस्त; वस्त (पु० स्त्री०) [अ० वस्त] काळ; वेळ.

वस्त-गैर-वस्त वेळीं अवेळीं; अवेळीं.
" अम्बारसना चाड्गला वस्त-गैर
वस्त कामा आला " (भाइसम १८३४
अहवाल १९).

वक्त-गुजराण (स्त्री०) काल-क्षेप.
" परागन्दा होऊन परमुलकास जाऊन
वस्त-गुजराण करित असतां " (राजवाडे १५१३१८).

वक्त-शीर वेलेवर.

वक्का (पु०) [अ० वक्का] धाम्यणूक;
मुक्काम. " बीस दिवस कमठाण्यावर
वक्का " (राजवाडे ७१८६).

वक्र; वकर (पु०) [अ० वक्र] प्रतिष्ठा;
नक्श. " पांत श्रीमन्ताचा वक्र काय
राहिला ! " (सरे ११०७). " आपला
वकर नाही " (राजवाडे ६११९).
" कमवितदार पांचा वकर किमपि
नाही यामुळे दाम राहत नाही " (मददा २१५०).

वक्कीयत (स्त्री०) वाक्कीयत पहा.

वकालत (स्त्री०) [अ० वकालत]
शिष्टाई; वकिली. " सेपकास वकाल-
तीचे जावसाल लिहावयास प्रयोजन
नाही " (राजवाडे ११५).

वकायनिगार; वकायेनिगार (पु०)
[फा० वकाइम-निगाइ] वृत्तान्त
लेखक; वाक्नीस; अख्बारीस. " सर्व
वकायनिगार चड्कडे सयरा लिहितात " (राजवाडे ६११९). " गुलाम
अहमद वकायेनिगार... कज्जदारींनी
अटकाऊन ठेविले होते " (दिमग
२१८५).

वकाया (स्त्री०) [अ० वकाइअ अनेक
व० वाकिआचें] वृत्तान्त. " पासा
वकायाच्या फर्दा रोजच्या पाठविल्या " (दिमग ११३२४).

वकिली; वकीलत (स्त्री०) वकिलाचा
पेशा; शिष्टाई; प्रतिनिधित्व.

वकील (पु०) [अ० वकील्] पति.
निधी; मुल्यार; न्यायसभेत एका
पक्षाचें म्हणणें पुढें माण्डणारा; राज्याचा
इतर राजद्वारां असलेला प्रतिनिधी.

वकील-मुल्लक (पु०) [फा० वकील्-
इ-मुल्लक्] कुल-अख्यारी वकील.
" कर्नल मज्जुरास वकील-मुल्लक व
व आमचे ठिकाणीं जाणून, त्याचें
केल्यास आमचें व कुम्भनीचें फेले
जाणावें " (ऐति २११४)

वकील-मुल्लकी (स्त्री०) वकील-
मुल्लकाची पदवी व काम. " श्रीमन्त
पन्तप्रधान यांचे नावें वकील-मुल्लकी
व मीर-पक्शीगिरी हे दोन्ही पदे देऊन
त्यांची नायचत आम्ही तुम्हांस देतो " (दिमग १११०९).

वकुच (पु०) [अ० वुकूक्] ज्ञान,
अक्कल; कर्तृत्वशक्ति.

वकुब्दार [फा० वुकूब्दार] जाणता;
सूत्र; काचील " तुझा जाणता मातबर
भाऊ वकुब्दार असेल " (राजवाडे
२०१६४).

वग (स्त्री०) [अ० वगम] प्रतिष्ठा; पत;
वशिला. " जगजीवनाची वहीण
तांसा सुन्दाचाई दमाजीच्या भावास
(दिली) आहे; तिकडे यास वग-
मोठी आहे " (पारसनीस-वग २५७).

वग-वशिला (पु०); वग-वसील
(स्त्री०) पत-मय्यरथी. " आमचा
वग-वशिला पायांसेरीज नाही "

(सरे ११७८). " दर्पारी यांचा वग-वशिला कोणी नाही " (सरे १३२).
" परन्तु वग-वशीलतीमुलें भिडेंने कागद-पत्र करून घेऊन जोरावरीने वतन सातात " (वाढ-सनदा १४३).
वगैरे; वगैरा [अ० वघैरा] आणि इतर, इत्यादि.

वज्जन (न०) [अ० वझ्ज] गुरुत्व, तोल; इश्रत; प्रतिष्ठा.

वज्जन्दार [फा० वझ्न्दाइ] जड; तोल्दार; प्रतिष्ठित. " वज्जन्दार गणोजी त्राण्डेल " (चित्रगुप्त १२४).

वज्जनी [फा० वझ्नी] तोलण्याचा.

वज्जा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक.
" कोणाचे हुनर कैसे असतात हे कळत नाही, या करितां वरचेवरीं गडासालेंच जाडसाल देऊन वज्जा करित जावें " (राजवाडे ८१९१).

वज्जा (स्त्री०) [अ० वझ्ज) वजन, वज्जा-चाकी, कमी करणें.

वज्जा; वज्जे (स्त्री०) [अ० वज्ज] तन्हा; प्रकार. " मुन्चईस तोतया येत असतां तुम्ही दस्तगीर करून नेला याची वज्जे काय ! " (सरे ७३५७१). " कोजेचा गाहा चरे वज्जेने राखून " (राजवाडे ८१९६७). " तुझे बाधें नरतो दामोधरें हुजूर हलालसोरी बहुत वज्जा साङ्गितली " (राजवाडे १५१३१). — वजा = तुल्य; प्रकारचा; फाडी-वजा वगैरे.

वज्जाई (स्त्री०) [अ० वझ्ज] सालच्या दर्जावर आणणें. " रिसाल्या सन्बन्धानें यहाली, चडतकी, तरबकी किंवा वज्जाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हांकडे राहिल " (राजवाडे ७१९५).

वज्जावाकी (स्त्री०) वजन; वजा.
वज्जारत (स्त्री०) [अ० विशारत्] वजिरी; प्रधानकी.

वज्जारत्-मआब वजीर; एक पदवी.
वज्जीरत; वजिरी (स्त्री०) दिवाणगिरी.
" वजिरात " (दिमरा २१११).

वज्जीर (पु०) [अ० वझीइ] प्रधान.
वतन (न०) [अ० वतन् = जन्मभूमी]

" जात, धन्दा, वंशपरम्परागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार, मानपान, हक्क वडिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या धोमतेची जड्गम मालमत्ता, जन्मभूमी या सर्वांस वतन शब्द लावतात " (गांवगाडा १६).

वतन्दार (पु०). " सर्व गावकऱ्यांना, मग ते कोणत्याही धन्यावर पोट चालवोत, वतन्दार ही सामान्य संज्ञा आहे " (गांवगाडा १५). " वतन्दा-रांचीं वतने वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पोट-तिडीक लागोन मुलूक मानूर होत नाही ऐसें कळों आलें " (राजवाडे १६१४४).

वतनी भिधें वतन आहे अगर जन्म झाला तें.

वफा (स्त्री०) [अ० वफा] इमानीपणा.

वफादार [फा० वफादाइ] इमानी.

वफादारी (स्त्री०) इमानीपणा. " तुम्ही इमानें इतयारें वफादारीने चालोन चाकरीची सर्वरा देवाल तों पार्वेंतें जहागीर ये-सल(ल)चालेल " (म-म-व १६).

वफात (स्त्री०) [अ० वफात्] मृत्यू.

व

वक्त; वस्त; वखत (पु० खी०) [अ० वस्त्] काळ; वेळ.

वस्त-गैर-वस्त बेळीं अवेळीं; अवेळीं.
“ अम्बारसना चाड्गला वस्त-गैर वस्त कामा आला ” (भाइसम १८३४ अहवाल ४९).

वस्त-गुजराण (खी०) काल-क्षेप.
“ परागन्दा होऊन परमुलकास जाऊन वस्त-गुजराण करीत असतां ” (राजवाडे १५१३१८).

वस्त-शीर बेळेवर.

वक्फा (पु०) [अ० वक्फा] धाम्बणूक; मुफ्तम, “ बीस दिवस कमठाण्यावर वक्फा ” (राजवाडे ७१८६).

वक्र; वकर (पु०) [अ० वक्र] प्रतिष्ठा; नक्ष. “ यांत श्रीमन्तांचा वक्र काय राहिला ? ” (खरे ११०७). “ आपला पकर नाही ” (राजवाडे ६११९). “ कमाविसदार यांचा वक्र किमपि नाही यामुळे दाय राहत नाही ” (मदचा २५०).

वक्फीयत (खी०) वाक्फीयत पदा.

वकालत (खी०) [अ० वकालत्] शिष्टाई; वकिली. “ सेवकास वकालतीचे जावसाल लिहावयास प्रयोजन नाही ” (राजवाडे ११५).

वकायनिगार; वकायेनिगार (पु०) [फा० वकाइम-निगाइ] वृत्तान्त लेखक; वाकनाम; अख्बारलीस. “ सर्व वकायनिगार चद्रूकडे सचरा लिहितात ” (राजवाडे ६११९). “ गुलाम अहमद वकायेनिगार... .. कर्जदारांनी अटकाऊन ठेविले होते ” (दिमरा २१८५).

वकाया (खी०) [अ० वकाइम अनेक व० वाकिआचे] वृत्तान्त. “ पासा वकायाच्या कर्दा रोजच्या पाठविल्या ” (दिमरा ११२४).

वकिली; वकीलत (खी०) वकिलाचा पेशा; शिष्टाई; प्रतिनिधित्व.

वकील (पु०) [अ० वकील्] प्रतिनिधी; मुख्यार; न्यायसभेत एका पक्षाचे म्हणणे पुढे माण्डणारा; राज्याचा इतर राजद्वारी असलेला प्रतिनिधी.

वकील-मुलक (पु०) [फा० वकील्-इ-मुलक्] कुल्-अख्तपारी वकील. “ कर्नल मज्जुरास वकील-मुलक व व आमचे ठिकाणी जाणून, त्याचे कैल्यास आमचे व कुम्पनीचे केले जाणवे ” (ऐटि २११४).

वकील-मुलकी (खी०) वकील-मुलकाची पदवी व काम. “ श्रीमन्त पन्तप्रधान यांचे नावे वकील-मुलकी व भीर-वक्शीगिरी हे दोन्ही पदे देऊन त्यांची नायबत आम्ही तुम्हांस देतो ” (दिमरा १११९).

वकूब (पु०) [अ० वक्फ] ज्ञान; अक्कल; कर्तृत्वशक्ति.

वकून्दार [फा० वक्फदार] जाणता; सूझ; कामील “ तुझा जाणता मातबर आऊ वकून्दार असेल ” (राजवाडे २०६४).

वग (खी०) [अ० वक्म] प्रतिष्ठा; पद; वशिला. “ जगजीवनाची वहीण खासा सुन्दाचाई दमाजीच्या भावास (दिली) आहे; तिकडे यास वग-मोठी आहे ” (पारसनीस-अप २५०).

वग-वशिला (पु०); वग-वशीलन (खी०) पत-मध्यस्थी. “ आमचा वग-वशिला पायसिरीज नाही ”

(सरे ११७८). " दर्याची यांचा वग-वशिला कोणी नाही " (सरे १३२).
" परंतु वग-वसिलतीमुळे भिडेने कागद-पत्र कळून घेऊन जोरावरीने वतन सातात " (वाड-सनदा १४३).
वगैरे; वगैरा [अ० वघेरा] आणि इतर; इत्यादि.

वज्रन (न०) [अ० वज्र] गुरुत्व; तोल; इभ्रत; प्रतिष्ठा.

वज्रन्दार [फा० वज्रन्दार] जड; तोन्दार; प्रतिष्ठित. " वज्रन्दार गणोजी साण्डेल " (चित्रगुप्त १२४).

वज्रनी [फा० वज्रनी] तोलण्याचा.

वज्रा (स्त्री०) [अ० विदाअ] पाठवणूक.
" कोणाचे हुनर केसे असतात हे कळत नाही, या करितां वरचेवरीं गडासालेंच जाम्बाल देऊन वज्रा करीत जावें " (राजवाडे ८१९१).

वज्रा (स्त्री०) [अ० वज्रअ] वजन; वजा-याकी; कमी करणे.

वज्रा; वजे (स्त्री०) [अ० वज्र] तन्हा; प्रकार. " मुन्चईस तोतया घेत असतां तुम्ही दस्तगीर कळत नेला याची वजे/काय ! " (सरे ७१५७१). " कोजेचा गाहा वरे वजेने राखून " (राजवाडे ८१९६७). " तुझे बायें नरसो दामोदरें हुजूर हलाखोरी घडत वज्रा सादगितली " (राजवाडे १५३१). — वजा = तुल्य; प्रकारचा; काडी-वजा वगैरे.

वजाई (स्त्री०) [अ० वज्रअ] सालच्या दजावर आणणे. " रिसाल्या सन्मन्धानें महाली, चडतकी, तरक्की किंवा वजाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हांकडे राहिल " (राजवाडे ७१५५).

वजायाकी (स्त्री०) वजन; वजा.

वजारत (स्त्री०) [अ० विस्तारत्] वजिरी; प्रधानकी.

वजारत-मआव वजीत; एक पदवी.

वजीरत; वजिरी (स्त्री०) दिवाणगिरी.

" वजिरात " (दिमरा २११३).

वजीर (पु०) [अ० वजीर] प्रधान.

वतन (न०) [अ० वतन् = जन्मभूमी]

" जात, धन्दा, वंशपरम्परागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार, मानपान, हक्क बदिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या योग्यतेची जड्गम मालमत्ता, जन्मभूमी या सर्वांत वतन शब्द लावतात " (गावगाडा १६).

वतन्दार (पु०). " सर्व गांवकऱ्यांना, मग ते कोणत्याही धन्द्यावर पोट चालवोत, वतन्दार ही सामान्य संज्ञा आहे " (गावगाडा १५). " वतन्दा-रांची वतने वतन्दारांच्या दुमाला केल्या विरहित पोट-तिडीक लागोन मुलूक मामूर होत नाही ऐसें कळीं आले " (राजवाडे १६१४४).

वतनी जिथे वतन आहे अगर जन्म झाला ते.

वफा (स्त्री०) [अ० वफा] इमानी पणा.

वफादार [फा० वफादाई] इमानी.

वफादारी (स्त्री०) इमानीपणा. " तुम्ही इमाने इतचारें वफादारीने चालोन चाकरीची संधरा ठेवाल तों पावेंतों जहागीर ये-सल(ल)चालेल " (म-म-व १६).

वफात (स्त्री०) [अ० वफान्] मृत्यु.

“ वाटेत लल्लोन वफात पावले ”
(सरे ७।३५७३).

वर [का० वर] उपरि.

वर्क; वर्ख (पु०) [अ० वरक] पृष्ठ,
पान; धातूचा कागदासारखा पातळ
पत्रा; तगट. “ दुसरी अरुवार चिनापट-
णाहून सौदागरांनीं लिहिली त्याचा एक
वर्स ” (राजवाडे ७:२२).

वर्जोर [का० वर्शोर] कडक. “ वर्जोर
नतिजा ” (राजवाडे १५।३८१).

वर्म (न०) [अ० वर्म] गळू, नाजूक
जागा.

वरात (स्त्री०) [अ० वरात्] हुण्डी; चेक.
वरावर्द (स्त्री०) [का० वरावर्द] अन्दाज;
• हिशेब; गणना.

वलद; वलद (पु०) [अ० वलद्] पुत्र.
“ सराज वलद बापू जोशी ज्योतिषी
वतन्दार जुन्नर ” (वाड-सनदा ८५).

वली; वली (पु०) [अ० वली] साधू;
वेडसर; विक्षिप्त; वेडा-पौर.

वली-न्यामत [अ० वली-निअमत]
श्रीमन्त. “ वलीन्यामत रावसाहेब
पण्डित प्रधान ” (राजवाडे १०।१६५).

वली-हद; वली-अहद (पु०) [अ०
वली-अहद्] राज्यशास; युवराज.
“ वली-अहद ” (राजवाडे १।३६३).
“ त्याचे पुत्रात बाहेर काढून वली-हद
केले ” (राजवाडे १।३६२).

वली-हदी (स्त्री०) युवराज-नेमणूक;
यौवराज्य. “ वली गोहर याचे पुत्र
याहेर काढून वलीहदी करावी हा निश्चय
होऊन शुक्रवारचा मुहूर्त करार केला
आहे ” (राजवाडे १।३६३).

वश्यत-नामा (पु०) [का० वसीयत्-
नामा] मृत्युपत्र. “ सण्ढेराव रास्ते

यांनीं मरते वेळेस मी जवळ नसतां
वश्यत-नामा केला त्यांत मला
मुख्यार लिहून ठेविले ” (भाइसम
१८३८ अहवाल ९).

वशिला (पु०) [अ० वसीला] मध्यस्थ;
मध्यस्थी; शिकारस. “ त्यास वशिला
कहून ” (राजवाडे ३।५५).

वशिला-वग (स्त्री०) मध्यस्थी. “ हिमा-
यत म्हणावी तर, वशिला-वग म्हणावा
तर स्वामी सेराज आमचा, आमची
गोट बरी-साडगेसारखा कोणी नाही ”
(राजवाडे ३।१२३).

वस्तरा; वस्त्रा (पु०) [का० उस्तरा]
हजामतीचा चाकू; वास्तर.

वस्ताद् (पु०) [का० उस्ताद्] गुरू;
मर्मज्ञ; निष्णात; धूर्त; कावेबाजी. “ वस्ताद्
गडगु देवती तेथिल रहिवाशी ” (प्रभा-
कर १९४).

वस्ताद्-गिरी (स्त्री०) धूर्तता; कावेबाजी.
वस्तादी (स्त्री०) [का० उस्तादी]
प्राविध्य; मर्मज्ञता. “ पीळ-वेचू अर्थ
अक्षरांत वस्तादीचे ” (प्रभाकर ६१).

वस्तू [अ० वासिता = माध्यम] कडून;
गुजारातीने. “ यांचे वस्तू आपले सर्वरा
होऊन साप्प घडावयाचे नाही ” (मा-
चित १४).

वस्वाम; वस्वसा (पु०) [अ० वस्वास;
वस्वसा] भीती; काळजी; पर्वा; संशय;
अन्देश. “ जहाले कामाचा वस्वसा न
धरितो समयी महाराजाचा मनोरथ
सिद्धीत नेजे ” (चित्रगुप्त ५).

वस्वासी संशयो. “ आईसाहेब (= तारा-
बाई) वस्वासी कार ” (साने-प्याव
३२३).

वसुली वसुलासम्बन्धी.

वसुल (पु०) [अ० वुसूल] आवक;
उत्पन्न, उगवणूक. " वसुल " (राज-
वाडे १५।२०६).

वसुल-वाकी (स्त्री०) वसुल न झालेली
उगवावयाची रक्कम.

वसे (स्त्री०) [अ० वुस्आ] विस्तार.
" किल्याची वसे पाहून जुद्ध आले "
(सरे ११।६१३२).

वहमा (पु०) [अ० वाहिमा] भय,
धाक. " करपारव्या राजकारणाचें
दृढीकरण जाइलें म्हणजे यजमानांस
वहमा पडेल कीं यांस भारी आसरा
जाइला " (सरे ११३७२). " त्यांची
कौज व तुम्ही मिळोन राहिला तरी
यांसही वहमा पडेल " (सरे ११२४२).
" येथें सकारांत वहमा पडला कीं ...
भाऊ साहेब यांचें त्याचें मूत्र एकविचरें
आहे " (सरे ११।५७५६).

वहिमी संशयक्षोर, संशयास्पद. " वहिमी
जाती मध्यवर्तीत ठेवजें धोक्याचें
असतें " (गांवगाडा ४).

वहीम (पु०) [अ० वद्म] संशय; शङ्का.
वाकई [फा० वाकिई] दुरुस्त; योग्य.
" सकारांतूनही कुलाह-पोशांस तम्ही
वाकई अमलांत येईल " (साने-पयाव
४६६).

वाकनीस; वाकेनीस (पु०) [फा०
वाकिआ-नपीस] अल्पाइनवामि;
वकायनिगर. " वाकेनीस " (राज-
वाडे ६।५०९).

वाकब; वाकफ; वाकीफ [अ० वाकिफ]
जाणता; हुशार; तज्ञ; माहीत; ठाऊक.
" माझे चालीस व कामास वाकब या
मुलसांत जे साहेब लोक आहेत तेच

मजबर वहीम धरूं लागल्यास पुढें ना-
वाकब सदांर येतील तेव्हां मुश्कल पडेल
असें मनांत आणून मी लिहिलें आहे "
(माहसम १८३८ अहवाल ९).

" मुशीरुलमुल्कासारसा ज़यदस्त,
त्याची अवस्था काय झाली हें वाकफ "
(राजवाडे ५।१६८).

वाकफीयत (स्त्री०) [अ० वाकिफीयत]
माहिती. " पागेचे कामांत महमद
अजीमसां यांचीच वाकफीयत चाहंगली "
(राजवाडे ७।५६).

वाकफगार जाणता; हुशार. " वाकफगार "
(सरे १।३९९).

वाकफगारी (स्त्री०) माहीतगारी; हुशारी.
" तुम्हांस वाकफगारी आहे " (राज-
वाडे १२।६१).

वाका (पु०) [अ० वाकिआ] वर्तमान;
हकीगत; मृत्पू. " ते समयी वाकू
निसांनीं महाराज बोलिले प्रमाणें
वाकाही लिहिला " (चित्रगुप्त १३७),
" मातुरी हेदशाबादेंत बे-भाराम
होती तिचा वाका जाल्याचें वर्तमान
आलें " (राजवाडे ७।८३).

वाका फौत (स्त्री०) मरण. " २७
जिल्कादीं पादशाची वाका-फौत
जाली " (राजवाडे ११।५५).

वाकीफ जाणता; वाकफ; वाकूल; माहीत.
" सदहं मज्जुराचे राजशी रामचन्द्रपन्त
वाकीफ आहेत " (साने-पयाव ३३४).
" आपाजी मनुष्य काम-चड्ग, माग-
लाईत वाकीफ आहे " (राजवाडे ८।
२१४). " स्वभाव स्वामीस वाकीफ
आहे " (राजवाडे १।१३१).

वाखा (पु०) [अ० वाकिआ] अनर्थ;
घोर सद्दकर; युद्ध; संहार; महामारी.

— "बेलोलसानापा धोर वासा केला" (ममासद् २९.) "धन्याचा हात त्यावेना असें झालें तरी परिच्छिन्न" "मामलेंदारादि लोकां वासा होऊन मरावें" (मराआ ३१).

वा-गुजास्त (स्त्री०) [८ फा० वा-गुजास्त] सोंपवणूक. "ठार्णी वा-गुजास्त कारवी म्हणून असदअहरी-सानार्थी पत्रे येतात" (राजवाडे ५। १३२). "कितेक गांव आपले तस-ठफांत आहेत ते इकडील अभिलाकडे वा-गुजास्त करावयाची ताकीद यावी" (राजवाडे ७।१६).

वाज-पूस, वाजपुशी (स्त्री०) [फा० वाजपुस] बौकशी, विचारणा. "साव-कार येथें कोण आहेत म्हणून वाज-पूस करावयास लागले" (सरे ८। ३१७४). "त्यांची यांची गांठ पड-त्यावर स्वार्तांनी वाड-पुसी केली, तेव्हां जाव्हालांत अन्तर पडलें" (सरे १। २२८).

वाजबुल-अर्ज (स्त्री०) [अ० वाजिब-अर्ज] लेखी आज्ञा. "वाजबुलअर्ज पातशहापासून दस्तक करून मागितली" (दिमरा १।८६).

वाजवी; वाजीब [अ० वाजिब] न्याय्य, रास्त, मुनासब. "तें करणें वाजीब व ला-जीम आहे" (राजवाडे १०।२८०).

वाजे; वाजेह [अ० वासिह] स्पष्ट, विशद. "वाजे मरातब रुणराव यास कलमी केले त्यावरून वाजे होईल" (राजवाडे २।११६७). "४ सदाकद-दस्तगाह मज्कूर लिहिताल त्यावरून वाजेह होईल" (साने-पयाव २६७).

वाडगार; वाडगारी [फा० वाडगार] स्मारक; स्मृतिवशा "जो. उपकार आपण करिताल तें आपलें नांव राहील वाडगारी" (राजवाडे ६।६०२).

वा-पस [फा० वापस्] परत. "अम्मल मुम्बईकार्नी कौल्करासेरीज कड्या केला तो वापस करवितों" (सरे ७।३ ५७२). "नारोपन्त यास वापस साहेबा-जवळ पाठाविलें असे" (सरे १२।६८१५).

वायदा; वाईदा (पु०) [अ० वअदा] बचन; मुदतीचा ठराव. "सोळा दिवसांचा वाईदा करून गेले आहेत" (सरे ४। १८३१). "कदाचित् कोज दूर न जाहली तरी वाईदा होताच श्रीमन्तांसी आम्ही गांठ घालावी" (सरे ५।२६ १०).

वायदे-बन्दी (स्त्री०) मुदत-शीर केडीचा ठराव. "याशी वायदेबन्दी मार्गेश्वर असेर ५०० रुपये, पोद असेर ५०१" (वाड-याया २।५).

वायांब [फा० वायाब्] प्रवेशाची पवांनगी मिळालेला.

वार्यांबी (स्त्री०) [फा० वायांबी] भेटीची पवांनगी, रायता. "तो दिवस रात्र दोलाचा प्रहृत अस्वस्थ; कोणाची वार्यांबी नाही" (राजवाडे ७।१११).

वारद; वारीद [अ० वाग्दि] प्रविष्ट; दाखल; प्राप्त. "सेरीयत सत-सलित्ता वारीद होत नाही" (राजवाडे ३।९०). "तेव्हां एका दोलतीवर कांहीं एक विचार येऊन वारद जाला तर त्याचे परिहाराची नदवीर दुतकांचे विचार होत आली" (राजवाडे ५।८५). "नाना-प्रकारचे अन्देशे येऊन वारद होतात" (राजवाडे ७।१८६). "जयपूरचा-

ल्याचें पारित्य करावें तों शिरावर बर-
सान वारद खाली" (होके १२).

वारस; वारीस (पु०) [अ० वारिस्]
वडिलोपार्जित सम्पत्तीचा हक्कदार;
मालक; वाला; कैबारी. "पाटील बाबा
जमिनीचा वारस होऊं पाहतो" (जोरा
११७). "गरीब-गुरबांचा वारस ईश्वर
आहे" (चिरा ४७).

वारसा; वार्सा (पु०) [अ० वार्सा]
वंशपरम्परागत आलेली सम्पत्ती; अशा
सम्पत्तीवरील हक्क; मालकी.
"मामलते देत असतां जमिनीचा
वार्सा कळ लागले" (जोरा १३०).

वारिस्त-दार (पु०) हक्कदार; वारस.
"या नूतन हक्कास बरकड तुमचे
वारिस्तदारीस समर्थ नाही" (राजवाडे
१७१३). "या दौलतीत आमचे
काही नाही! हेच वारिस्तदार!" (मदपा
१८४).

वाला-कदर [का० वाला-कदर] उच्च
पदवीचा (राजवाडे १५१७१).

वाला-जाह [का० वाला-जाह] उच्च
पदवीचा (राजवाडे १५१९३).

वाला-जाही (स्त्री०) धोर-कानी;
भासिदी. "निकडे इत्साक तिकडे कत्ते,
हे वालाजाही खाली व जहुरात आले"
(सुरे ७१३५७२).

वाला-मनाकब [का० वाला-मनाकब]
धोर-गुणांचा (राजवाडे ३१५१).

वाला-शान [का० वाला-शान] वाला-
जाह.

वाली (पु०) [अ० वाली] धनी; कैबारी,
रक्षणकर्ता. "ही लूट नोतिची छाली, तूं
माझा वाली, इस्काची शिपायावाणी
बान्धलिस बाली" (होनाजीबाळ ९४).

वास्त-पुस्त (स्त्री०) बाजूपुस्त; चौकशी;
वास्ता (पु०) [अ० वासिता] मध्यस्थी.

"तुमचे वास्ता दम्यांन आहे याज
करितां तहमूल जाला, नाही तरी याचा
तदारूक करणें लाज्म आहे" (राज-
वाडे २२१६१).

वास्ते [अ० वासिता] सांडी. "किंय्हेक
पोशीश मसलीच्या मजमुनावास्ते अजम
राघो विठ्ठल यांस फिरस्ताद केले असत"
(साने-पयाद ३८७).

वासलात (स्त्री०) [अ० वासिलात] =
एका बायींखालीं आलेल्या सर्व रक्त-
मांची जमा [हिरोब; निकाल. "तहा
पासेन वासलातीचा ऐवजही मोधारा
देविला" (राजवाडे ७ सलप १५५)].

वाहदीयत (स्त्री०) [अ० वाहिदीयत]
ऐक्य; स्नेह. "दोही दौलतीची असी
वाहदीयत" (राजवाडे ७१५२).

वाह! वाह! [का० वाह] ओहो!

वाहवा (स्त्री०) [का० वाहवाह] शाय-
सकी; स्तुती; शायस!

वाही [अ० वाही] खोटे; निष्प्रमाण.
"सदाशिव रट्टी अलाहिदा. राहिल्याचें
तहकोक किंवा वाही वर्तमान हें सचित
समजल्यावर मागाहून विनंती लिहि-
ण्यांत येईल" (राजवाडे ५११९९).

विजार (स्त्री०) [अ० हझार] पायजमा.

विदा (स्त्री०) [अ० विदाज] पाठवणूक.
"त्यांची विदा मुहूर्तकरून बाहेर केली"
(राजवाडे १०१२२).

विमा (पु०) [का० बीमा] इतरविक
मुदतीत निवास अगर मालास आपाय
छाल्यास भरपाईपदल नियमित रक्कम
मिळण्यासाठीं ह्तेमन्दीन वेसे भरपायाची
व्यवस्था.

विराजत; इराकत (खी०) [अ० इरा-
कत] लघ्वी.

विलायत; विलायती (खी०) [अ०
विलायत] शान्त; परदेश; इङ्ग्लण्ड;
युरोप. " शहाजी महाराज...चित्रदु-
र्गात विलायतीभष्यें...मृत्यू पावले "
(समासद ५२). " विलायती सराव
पडली होती, त्यास रयनेस धीर भरंगसा
देऊन दसाहत केली आहे " (वाड-
सनदा १७४).

विलायती परदेशी; विचित्र.

वैराण [फा० वैरान्] उन्मत्त; पडीत,
ओसाड.

वैराणी (खी०) [फा० वैरानी] गैर-
आपादी; नासाडी, ओसाडी, " त्या
मुलसाची दशा आबादी-वैराणीची
काय पहावी " (ऐति ५।११).

श

शक (पु०) [अ० शक्क] शङ्का
(इम ११८).

शक-अन्देशा (पु०) संशय; भय.
" कोणेविशीं शक-अन्देशा न धरणें "
(राजवाडे १५।६४).

शक-शून्य (पु०) [अ० शुब्ह] शङ्का;
संशय. " शक-शून्य दिलांत न आभितां
करार-यमोजीम सातह्यां सजा करावी "
(साने-पयाव ४६६).

शक्-दील साशङ्कचित्त. " रयत शक्दील
होऊन तंजावजा जाली आहे " (शर-
नीत-अथ २७).

शक्कल; शकल (खी०) [अ० शक्ल]
योजना; व्यवस्था; स्थिती; प्रकार.
" बन्दोबस्ताची शकल आणि

तद्दीर नेक असेल ती करावी "
(राजवाडे ५।८०). " इकडूनही हे
शक्कल जलद नमूदांत यावी म्हणोनं
पत्रें जातात " (साने-पयाव ४७७).
" गावची हे शकल । व करोडचे दुर्मा-
ईचाही काही ठीक नाही " (राजवाडे
६।५१२).

शक्कस; शक्कस (पु०) [अ० शक्क]
माणूस. " कदाचित् शास्त्रमार्गप्रमाणें
एकादी सर्ती गेली आणि पुन्हां अमी-
तून याहेर निघाली तर तिला जो
कोणी जवईस्ती करून आंत टाकील
किंवा सोडून टाकील त्या शक्कस
आर्धा खुनी असा जाणून त्याचें
परिपत्य मुनासब आहे त्याप्रमाणें
केलें जाईल " (ऐति २।१५). " तर्फेन
दोस्तीची तरकी ग्हावी, पाजकरितां
एक मावघर शक्कस रावता करितों "
(सरे ७।३५६९).

शकी [अ० शकी] दुर्दैवी. " लबाई होऊन
याराभाई बांधी फोज गारत होऊन
पाण्डुराहून शकी घेरे ना-सदांर पाडाव
आलेला मज्कूर आपणासही माळूम
जहाला असेल " (साने-पयाव ३८५).

शक्कर-पाढा (पु०) [फा० शक्करा]
एक शूळ, तूप, कणकीचा तळीव पदार्थ.

शदत (पु०) [अ० शिद्दत] सक्ती, जोर.
" बिल्लेकल या मुलकांत चाशिचा शदत
फार आहे " (राजवाडे ३०।१८१).

शब्दसूत्र (पु०) [फा० शब्दसूत्र] रात-
जाणा. " सर्कारच्या फौजांवर शब्दसूत्र
घालावा हा इशदा इह्मजर्नांनी करून
रात्रो पोस्त सरन्जामानसी चालून आले "
(राजवाडे ११।८०). " रात्रो त्या
पल्टणांनीं दुसरे मार्गे येऊन शब्दसूत्र

घातला " (राजवाडे १९१५)
 " शब्दबुनास फिरङ्गी हुशार " (सरे
 ८१३५६). " इसामिया राजवर'
 शब्दून पडल्याचें वर्तमान उठलें होतें "
 (राजवाडे ५१९३).

शर्त (स्त्री०) [अ० शर्त्] अट; नियम;
 पेज; कर्तव्यता; कसोशी; पराकाष्ठा.
 " आईसाहेबांस शपथ दिली ती शर्त
 करणें ती केली " (मराचिभोसा २६).
 " किल्याचे लोक मुरारवाजी पडला
 म्हणोन गणना न करितां शर्तीनिं भाण्डूं
 लागले " (सभासद ३४). " गोविन्द
 महादेव याणें माहण होऊन शिपाई
 पणाची शर्ती केली " (वाड-सनदा
 २०१). " श्रीमन्तांचे बुद्धीची शर्त
 आहे " (सरे ९१४८४४).

शर्त-नामा (पु०) [का० शर्त्नामा]
 तह; कराडनामा (इम १०).

शर्त-वे-शर्त शर्तीनिं. " फिळन चालून
 येण्याची उमेद धरावी तों सदाशिव-
 पन्तांनीं कुतड-तोड करून सर्व शत्रूस
 आपल्या लष्करांत शर्तवेशर्त करून
 दामटून घातले " (पाय २५).

शर्त-मर्दी (स्त्री०) शौर्य-पराकाष्ठा.
 " सेवा शर्त-मर्दीनिं केली " (सरे ४
 १८०८).

शर्थ (स्त्री०) शर्त; कमाल; पराकाष्ठा; इष्ट.
 शर्थ-खोरी (स्त्री०) वाङ्मित्रयाचा
 फलाहार. " सेरुमुलूक यांची कन्या
 साहेब-जादे यांस देण्याचा निश्चय
 होऊन ... शर्थ-खोरी जाली "
 (राजवाडे ७१४८).

शर्मिन्दगी (स्त्री०) [का० शर्मन्दगी]
 लाज; सजीलपणा. " हल्लीचे शिक-

स्तेची गैरत आणि शर्मिन्दगी नवाघास
 फार जाली आहे " (राजवाडे ५११९).
 शर्मिन्दा [का० शर्मन्दा] लज्जान्वित;
 ओशाळा. " चाकरी करून शर्मिन्दे
 व्हावे यांत कांहीं लोकीक नाही " (सरे
 ११८२१).

शर्यत (स्त्री०) [अ० शर्त] पेज; शर्थ;
 पुराणीची दौड. " शर्यतीनिं लोक भाण्डूं
 लागले " (मदर ३४७).

शर्यत (स्त्री०) [अ० शरीअत्] इस्लाम
 धर्मशास्त्र.

शर्यत्-पन्हा इस्लामधर्मशास्त्रज्ञ. " शर्य-
 त्पन्हा काजी मुहमद " (राजवाडे १८१
 ५६).

शरा (पु०) [अ० शर्ज] इस्लामधर्म-
 शास्त्र; शास्त्रनिर्णय. " दावे तेथील शरा
 -अन्वये केसले करित जाणें " (वाड-
 सनदा ७६). " कागद-शराचा करून
 दिला " (वाड-शाळ १८३).

शराकत (स्त्री०) [अ० शिराकत्]
 दोस्ती; सामलात (राजवाडे ५११९).
 शराकत-दार (पु०) वाटेकरी. " दुसरे
 कोणास त्याचा हिस्सेदार व शराकतदार
 न जाणावा " (वाड-सनदा ७५).

शराब (स्त्री०) [अ० शराब्] मद्य;
 दाह.

शराबी [का० शराबी] मद्यपी.

शरीफ (पु०) [अ० शरीफ्] वाटेकरी;
 पातोदार; साथीदार; दोस्त. " ज्या
 अर्थी शिन्दे होळकर श्रीमन्तांचे शरीक
 होऊन आम्हासी पवळून गोष्ट
 साह्यातील तेव्हां छावणी पडली तरी
 करून कडशा करणें प्राप्तच आहे "
 (सरे ५१२१८५). " तेव्हां एवढे
 भरलतीस शरीक होऊन तोण्ड पहात

भंसावें, कजिया काढावा यांत फल काय ? " (सरे ८१३१८). " तेव्हा जिवानसी शरीकं आहो " (राजवाडे ८१६८).

शरीयत-पुन्हा शरीअत्यन्हा; इस्लाम धर्म-शास्त्रज्ञ. " शरीयतन्हा महम्मद हेदर, " काजी (वाडे-सनदा ७४).

शशोपन्ज (पु०) [का० शशोपञ्ज] , सड्कट, अडचण. " राजाजीही शशो-पन्जांत आहेत " (राजवाडे, ५११००).

शह (पु०) [का० शह=राजा] . मुद्दि-बळाच्या डावांत केलेली राजाची अड-वणूक व हुसकावणी; धाक; दारा. " जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरनें आपली इधरत शह यांजवरी पडोन नका होय तें करावें " (सरे ११२४०).

शहर (न०) [का० शहर] नगर.

" गावची हुन्तरी व व्यापारी वस्ती कुंगली आणि काळीपेक्षां पाणढी बळावली कीं त्या गावाची शहरांत गणना होऊ लागते " (गावगाडा २).

शहर-पन्हा (पु०) [का० शहर-पन्हा] तटबन्दी; कोट.

शहा (पु०) [का० शाह] राजा; अधि-राज.

शहा [का० सियाह] रुष्ण. शह-काळे=काळे फुट.

शहान् शहा (पु०) [का० शहान्हा] राजाधिराज. " तुम्हास किताब मोठा शहानशहा पादशहा जहाला असता " (मरुद ११११).

शहाजड्या शुद्ध-संग्राह्य एक पदवी.

शहाजणे, श्यादानें (न० अनेक व०).

[का० शादयाना] मद्गल-वायें.

" श्यादानें वाजवून द्वाही किरविली " (राजवाडे ६१५१).

शहाजादकी (स्त्री०) [का० शाहजादगी] राजपुत्रपणा. " ज्यादिदर्शी पातशहास शहाजादकी सुटून पातशाही जाली " (ऐटि ५१).

शहाजादा (पु०) [का० शाहजादा] राजपुत्र.

शहाजादी (स्त्री०) राजकन्या. " चान्द-बीबी नामें शहाजादी हिनें कमबन्दी करून दिहोचे फौजेसी लढाई थारा यें केली " (इस १ चान्दबिबी १०).

शहा-नामा (पु०) [का० शाहनामा] फिदाँसिनें फार्शी भाषेंत लिहिलेला जुन्या राजावलीवर काव्यग्रन्थ.

शहामत (स्त्री०) [का० शहामत] धैर्य; विशाद.

शहारत (स्त्री०) [का० शुहरत] मसिद्दी; आवर्त. " तेव्हा पासून कलमजारीची शहारत पडून स्वारांच्या बुद्धी येऊ लागल्या " (होके ७८).

शहारा, शारा (पु०) [अ० शअर] रोम. " तथा प्रस्तावाच्या अर्द्या शारे थरे सुमनाचे " (मुक्तेश्वरम्भाशुक्त संवाद ४४०).

शाई (स्त्री०) [का० सियाही] लिहिण्या-साठी तयार केलेला काळा अगर कोण-त्याही रङ्याचा द्रव.

शाई-शिरे (स्त्री०) शिन्धाची शाई (राजवाडे ८१२१).

शाही; शाई (स्त्री०) [का० शाही] राज्य; अम्मल; पद्वत.

शाक-वे-शाक; शक-वे-शक (पु०)

शहका-कुशडका, ऊहापोह; चर्चा.

" ते याद तुम्हाकडे येणार, त्याजवर

शाक-वे-शाक होय नव्हे होऊन
सलाह जाणार " (राजवाडे ७८२).
शागिर्द (पु०) [फा० शागिर्द] शिष्य;
सेवक; देवपुजेचें साहित्यकरणें, धोतरें
धुणें, पाणी भरणे वगैरे कामें कर-
णारा ब्राह्मण.

शागिर्द-पेशा (पु०) नोकर चाकर.

शागिर्दी (स्त्री०) [फा० शागिर्दी]
सेवा, " सत्तारामपन्त बोलिले होते की
विठ्ठल सुन्दर याची शागिर्दी करीन
परन्तु आपले मनोरथ सिद्धीस नेईन "
(सरे ११३९४).

शाद् [फा० शाद्] आनन्दित. " हमेशा
खेद्-आक्रियतचें सत पाठवून दील
शाद् करीत जावा " (राजवाडे १९।
१५).

शादमानी (स्त्री०) [फा० शादमानी]
आनन्द; खुशाली; कुशल.

शादियानें; शाहाजुणें [फा० शायाना]
महंगल वार्ये. " शादियाने बाजबावयाची
पवानगी जाली " (दिमरा २।९४).

शादी (स्त्री०) [फा० शादी] लग्न
समारम्भ; विवाह; निका.

शान (स्त्री०) [अ० शान्] प्रतिष्ठा;
डोल. " त्यांत मजा नाही व मैत्रीची
शान रहात नाही " (राजवाडे ३।
३७२). " शान कशी दिसते ! सराच
कार्भार असल्यात हत्मांम छपणां
नाही " (सरे ९।४७६६). " सारी
शान केवळ लहरी " (प्रभाकर).

शान्-शोकत (स्त्री०) शान-शोक (पु०)
[फा० शान्-उ-शोकत्] प्रतिष्ठा;
थोरवी; डामडोल; भयका. " राज्यावर
कायम करून शान-शोकती करितां

वसुली चार लक्ष रुपये आकाराचा.
मुलूख नेमून देऊन " (मदरु १।१५४).
शाबान (पु०) [अ० शअयान्] अरबी
वर्षाचा आठवा महिना.

शाबास [फा० शाबाश् ८ फा० शाद्-
चाश्] सुखी रहा ! वाहवा ! धन्य !
(स्त्री०) धन्यता. " शाबास तुमचे
सान्दानाची असे " (राजवाडे १२।
१२३). " कांहीं शाक-भाजी मांगतां
ते देतां तुम्ही कष्टी होतां; शाबास
तुझा धीर ! " (पारसनीस-घप ३०२).
शाबाशी; शाबासकी (स्त्री०) [फा०
शायशी] धन्यवाद. " तेव्हां शाम-
सिद्द गानें शाबासी दिली " (जोरा
८५).

शाबिती (स्त्री०) सिद्धता; प्रस्थापन.

शाबीत [अ० साबित्] सिद्ध; प्रस्था-
पित.

शाबूती (स्त्री०) सुरक्षितपणा; सला-
मत; अडकपणा. " बिराणीव शामु-
तीनें आला हाच लाभ जाणोन "
(सरे १।३६६). " निबत-शाबूदी "
" =सद्बुद्धीचा अडकपणा (होके १३).

शाबूत [अ० शुबूत्] दुष्टत; व्यवस्थित;
प्रस्थापित. " यानकडे तीन सून शाबूत
जाहले " (बाढ-चाचा २।५५).

शामत (स्त्री०) शहामत पहा.

शामदान (न०) [फा० शमादान्]
मेषवस्तीची ठाणवी.

शामियाना (पु०) [फा० शाम्यान]
मोठा डोरा.

शामील; सामील [अ० शामिल्] समा-
विष्ट. " ज्याणीं बऱ्या केला, त्यांत
शामील जाले असतील त्यांचेहि पारि-
पत्य कारणें " (राजवाडे ७।२१).

शायद [फा० शायद्] कदाचित्.
 " शायद गरज्जो मनुष्याचे साडग-
 प्यावर शुचाह व वस्त्रास राजे साहे-
 बांचे अन्तःकरणांत प्राप्त होईल " (राज-
 वाडे १०।२५१).

शायस्ता [फा० शास्ता] योग्य. " जमि-
 यत शायस्ता पैदा करून " (राज-
 वाडे १७।१६).

शाल (खी०) [फा० शाल] उच्चो
 लोंकरी वस्त्र.

शास्त (खी०) [अ० सियास्त] शिक्षा;
 दण्ड. " साहेब जे शास्त अधवा
 गुन्हेगारी घेतील ते आपण कबूल
 असे " (राजवाडे १६।२७).
 " शास्तासानास शास्त केली " (समा-
 सद २९). " कोणी चोखल ठेविली
 आणि सर्कारास दाखल जाली नाही
 असें जाल्यास त्या असामीस शास्त
 करावी, गडदण मारावी " (मद० १।३९).

शाह-गोश; शाहगोज (पु०) [फा०
 सिमाह गोश] राजमान्जूर; एक पारधी
 जनावर.

शाहदी (खी०) [फा० शाहिदी]
 साक्ष. " कोणी जमीनदार महादजी
 देस्मुख मसूरकर याची शाहदी याल
 म्हणजे मारिले जाल " (राजवाडे
 १५।४).

शाहिदी-नामा (पु०) साक्षी पत्र (पाड-
 समा ३।६९).

शाहिरी (खी०) [फा० शाही] कवित्व,
 कवि-सम्बन्धी.

शाही (खी०) [फा० शाही] राज्य.
 " सारे शाहीत अस्कारियाचा " (चित्रगुप्त २०).

शाहीद (पु०) [अ० शाहिद्] साक्षा-
 दार; साक्षी. " आम्ही ईश्वरास शाहीद
 ठेऊन कर्तव्यार्थ तो करितों " (राज-
 वाडे ६।६१९).

शाहीर (पु०) [अ० शाहिर] कवी,
 पोवाडा-लावणीचा कवी.

शिका; सिका (पु०) [फा० सिका]
 मुद्रा; छाप; ठसा. " बादशाहाची
 चाल अशी आहे कीं ... शिक्क्यांत
 नांव भरावयाचें तें आपले नांवाचीं
 अक्षरे ज्या आयतेंत (= फुलाण-वच-
 नांत) किंवा हदीसांत (= पेगम्बर-
 वचनांत) निघतील ते हदीस किंवा
 आयत त्या शिक्क्यांत भरावी म्हणजे
 तो शिक्का आपले नांवाचा जाहला " (वाड-सनदा २३).

शिकके-कटयार (खी०) अधिकार
 चिन्ह.

शिके-नसि (पु०) मुद्राधिकारी.

शिकची; शिक्केची (पु०) शिक्का
 लावणारा (भाइसम-सप्त ८५).

शिकवा (पु०) [अ० शक्वा] तक्रार;
 कागळी. " न जाणों, पूर्वी सोजीम
 कुली सानाही गिळाशिक्वाही आमचा
 काय लिहिला असेल ! " (राजवाडे
 ६।६०२).

शिकन्दर [फा० तिकन्दर्] धीर जग-
 ज्येता अलेक्झाण्डर; महाबलाढ्य व
 पराक्रमी. शिकन्दर ताले = शिकन्दरा
 प्रमाणें उंचीचे ग्रह.

शिकन्दराची दिवाळ (खी०) याजून
 व माजून नांवाच्या सनदी लोकांवासून
 संरक्षण व्हावें म्हणून शिकन्दरानें एक
 अत्यन्त भक्कम व घेताग अशी भिन्न

वान्धली अशी दन्त कथा आहे. हीच तां
चिनी भिन्त तर नव्हे ! कारण शिक-
न्दरानें चीनवर स्वारी केल्याच्या कथा
आहेत. " व स्नेहही (नवाचाचा) कायम
राहील जैशी शिकन्दराची दिवाळ " (सरे ८७७).

शिकम (न०) [फा० शिकम्] पोट.

" चुनांचे भोंसले स्वराज्याचे शिकमांत
तेव्हां मिलाफी सलूस करून घेतांल हें
'कयासांत येत नाहीं " (साने-पंथाव
४७७) " फुल्यरीचे मकान फरासिसांचे
सिकमांत आहे तें घेऊन थन्दोयस्त
करावा " (राजवाडे ७ सलप ११३०).

शिकल (स्त्री०) [अ० सैकलू] चकाकी,
जिल्हरी, पाणी, अमू. " जड्ग लागला
न लागला हें पाहून, वरचेवर शिकल
करवून " (भोक् ११). " पूर्वे क्रमास
शिकल राहील " (होके ७३).

शिकल्यार (पु०) [फा० सैकल्यार]
हत्यारें साकसूफ करून पाणी देणारा
(भोक् ४०). " शिकलर " (सस्वाच ४).

शिककल (स्त्री०) [अ० शिकल] सूरत,
तोण्ड; बिशाद; हिकमत.

शिकस्त (स्त्री०) [अ० कस्त अ०
कस्द] पराकाष्ठा.

शिकस्त (स्त्री०) [फा० शिकस्त]
परामव; मोड; पराभूत; मग्न. " मीर-
कैजुहास न्याणी शिकस्त दिली " (सरे ७८५). " इह्मर्जांस ऐसी शिकस्ती
कोणी दिली नव्हती " (राजवाडे
१०१३९). " राजश्री मुभेदारांकडील
लोकाची शिकस्त जाली " (दिमरा
२१६५). " परन्तु " सिबाड " जाया
न जाहली व शिकस्तही न जाहली " (वाड-बाया २१४४). " सकारचे कासां-

न्यांतील थोरल्या तोफांची मारगिरी
आज रात्री सुरू करून दिवाळ
शिकस्त जाल्यावर उपरान्तिक हल्ल्याचा
बेत ठरेल " (सरे १२१६२९०).

शिकार (स्त्री०) [फा० शिकार] सावज,
मृगया.

शिकार-खाना (पु०) पारधी पशुप-
स्यांचा सङ्ग्रह; तो देवण्याची जगा.

शिकार-गाह (पु०) [फा० शिकार्गाह]
शिकारीची जगा; शिकार. " कमठाणें
येथें शिकार्गाहाकरितां नवाच जाऊन
राहणार " (राजवाडे ७८५).

शिकारी [फा० शिकारी] मृगयेतन्वन्धी,
(पु०) पारधी.

शिगूफ (स्त्री०) शिगूफा (पु०) [फा०
शिगूफ] कूट, यसेडा, मसेला. " दम्प्यान
असे शिगूफेमुळें मोठे मस्लतींत कमती
येले " (राजवाडे १०११६५). " तों
दम्प्यान अलीजाह यांचा शिगूफा सडा
साला " (राजवाडे ५११२९). " याच
तऱ्हेने सर्कारांतही राजकारणांची शिकल
करून आं मेहेयांस कलमी करून
शिगोफे घपां करितांल " (साने-पंथाव
४६६).

शिज्दा; सिज्दा (पु०) [अ० सिज्दा]
जमीनीवर डोकें टेंकून वन्दन.

शिताव; शिताबी; शिताफी (स्त्री०)
[फा० शिताव] स्वरा; चपळाई;
कौशल्य; हिकमत, हिकमतीने (समासद
१७, ५७). " दिरिह्म एक क्षणाचा न
करणें बहुत शिताफीने जाणें " (भा-
ऐपयाव १०४). " तरी देखत आज्ञा-
पत्र जेथे खसल तेथून कूच करून
शिताफीने जाऊन मशानिल्लेस सामील
होणें " (राजवाडे ६१२१९).

शुकर-गुजार; शुकर-गुजार [फा० शुकर-गुजार] आभारी; रुतज्ञ. .

शुकर-गुजारी; शुकर-गुजारी (स्त्री०)
आभार प्रदर्शन; रुतज्ञता. " बडे साहे-
बानें आम्हांपासून नवी डाकेविसी
आपली शुकर-गुजारी व बेहसान्-
मन्दीचें विनान्तिपत्र याजकरितांच
लिहविलें " (पदमव ९९).

शुका (पु०) [अ० शुक्का] राजा-
ज्ञापत्रिका; फर्मान.

शुजाअत व शहामत-दस्तगाह शौर्य
-धैर्य-निधी; एक पदवी (इम ६५).

शुदामद; सुदामत (स्त्री०) [फा०
शुदामद्] बहिषाट. " कानगोह याचे
दुसरीं शुदामद आहे " (राजवाडे ६।
५५४).

शुबाह; शुभह (पु०) [अ० शुब्हा]
तन्देह; बहिम; संशय. " शायद
गरज्जो मनुष्याचे साङ्गण्यावरून शुबाह
व बस्वात राजेसाहेबांचे अन्तः कर-
णांत प्राप्त होईल " (राजवाडे १०।
२५१). " याच चालीनिं तर्फेन दिलांत
शुभह आणितील " (साने-पयाव
४७८).

शुरका (अनेक व० शरीकूचें). " तीन
शारिकांपैकीं येकासी नमूद जाल्यास
त्यानें दोन शुरकास इतला यावी " (राजवाडे ७।८).

शुशुमार (पु०) [फा० सुस्माद्] सुप्तर.
" शुशुमार घडियाळ मत्स्य मगर " (मुकेश्वर-आदिपर्व २९।७७).

शेख (पु०) [अ० शेख] पौर; वृद्ध साधू.
शेख-चिल्ली [चिल्ला पहा] तपस्वी;
ओलिया.

शेखी (स्त्री०) [फा० शेखी] मोठे
बढाई, ऐट.

शेखी-शोखी (स्त्री०) गर्वाची वामगूढ
" मिरजेस फोज गुन्तली यामुळे हे
नाइकानें शेखी-शोखी केली आहे
(खो १।२३८).

शेख-खाना (पु०) [फा० सिद्दह
खाना आरोग्य-गृह] शौचकूप.

शेम्ळा (पु०) [फा० शम्ला] सन
पहा.

शेर (पु०) [फा० शेर्] वाघ; धार
व कर्तव्यार माणूस; जयदंस्त. " पर
ऐसा बसेडियानीं दुश्मन शेर हातात
(राजवाडे १२।८३).

शेर-खोर पुण्ड; उन्मत्त (मराआ १४
शेर-पणा (पु०) जोरावरी; साम्य
(राजवाडे ८।४).

शेर-बाजी; शेर-बाजू (स्त्री०) सर्रा
वर्चस्व. " हे आपले ठायी आपले
बहुत शेर-बाजी मानितात " (जोर
११५). " सर्वावरी तुमची शेरबा-
झाली. "

शेर-शिकार (स्त्री०) [फा० शेर्-उ-
शिकार] मर्दानी खेळ; सहल व भ्रमय
करणे. " नवाब वजीर छत्रोस्त स्वस्थ
शेर्-शिकार करून आहेत " (दिग्ग
१।३१६).

शेहेर (न०) शहर. " शेहेर सातारा मोठे
कळीस आला होता त्याची वसाहत
केली " (मद्र १।१६४).

शेख; शौक (पु०) [अ० शौक] प्रेम;
आवड; नाद. " इतकें राजश्री याचा-
साहेबांचे शोभासाठीं येथें राहणें
जालें " (राजवाडे ६।५०३).

शोखीन; शौकी रङ्गेल; अभिरुचि-युक्त;
ललितकलांचा भोका.

शोखी (स्त्री०) [फा० शोखी] ऐद;
जुलूम; अमर्यादा. " शेंपन्नासानिशीं
वाढून यावें अशी शोखी त्याची होती
ती तूर्त मोडली " (सरे ७१३५९९).
" कनाटकांत फारच हेदर- नाइकातें
शोखी केली " (सरे ११९७). " शोखी "
(= बण्ड) (राजवाडे ३१४११).

शोर (पु०) [फा० शोर] ओरड; गल्पला;
दडगा " (चित्रगुप्त ४४). " जशी
कोयळ करती शोर " (अनन्तफर्दी
७७).

शोहरत (स्त्री०) [अ० शुहरत्] प्रसिद्धी;
आवर्ज; कीर्ती. " तमाम लोकांत शोह-
रत जाली कीं बास पातशाहानीं घोला-
विलें आहे व याची तगिरा जाली
आहे " (दिमरा १११२८). " शोहरत
-आम (= सामान्य) जाली कीं
माम्हुणांचीं घरें साली करावितात "
(राजवाडे ७१०६). " सर्काई-
फौजेची आमदनी व शोहरत ऐकून "
(दिमरा ११२८३).

शोहरा (पु०) कीर्ती; अस्करा (सरे
७३५७५); प्रसिद्धी. " तमा-नवके
दामकन शोहरा करितील " (साने-
पयाव ४६६).

शोर (पु०) [अ० शुम्भ्] शहाणपण.
" त्यामध्ये कांहीं शोर राहिला नसे "
(पारसनास-रूप २३८).

शोरत (स्त्री०) [! अ० सोरत्] हडा;
परावरम; धाक; सलायत. " त्याणीं
आपले फौजेस लेहून वेडा उठविला,
किंवा फौजेचे शोरेतीनें उठला ! "
(सरे ८१३९२४). " त्यास आपण

तेथें होते म्हणून शरत्स शोरत पडून
कार्य जाहलें " (सरे ८१३९२४).

स्वाद (पु०) [अ० सहीह् = अचूक या
शब्दाचा पहिला वर्ण स्वाद्] सही.
" दिवाणाचें दस्तत यादीवर कराविले
की पाहिली आणि स्वाद् केला "
(राजवाडे २०१९८).

स्वार; सवार (पु०) [फा० सवाई]
आरुढ; अश्वारुढ; अश्वारुढ शिपाई.

स्वारी; सवारी (स्त्री०) [फा० सवारी]
आरुढ व्यक्ती; मोहीम; दौड; धावणी
वाहन; आपण या अर्थी घडनावाचक.
" स्वारी नष्टे हें स्वयंवर सालें, श्रीमन्तांस
ऐश्वर्य मिळालें " (प्रभाकार ५३).
" सान मज्कूर जमिनीवर लम्ये जाले
तेथें घोडे उधळून गेले; जवळ स्वारी
नव्हती; सयध लोकांनी उण्यावर चांग्धोन
आणिले " (सरे ९१४६८).

स्वारी-शिकारी (स्त्री०) मोहीम. " हें
भाऊसाहेबांस बर्दास्त त होता ज्ञान
दिल्ल की स्वान्या-शिकान्या करून
देणें घरास आणावें हे चाल कोटील ! "
(होके २७).

स्वाल-जाब (पु०) जाब्साल (सरे २१
६१५).

सई; सही (स्त्री०) [अ० सअप्] प्रयत्न;
कोशीस. " आम्ही सई करावयास
सुकत नाही " (राजवाडे १११२५).
" माझे कार्याधिकार्यी तुम्ही मध्यस्तापासी
सई करावी " (राजवाडे ७ सलप २१
३४). " आपणाकडील कामांत सई व
कोशीस करणेचा मज्कूर...मालूम

जाला " (राजवाडे १०१६०).
 " आपल्याकडील कामाची सही व
 कोशीस करण्यास इकडून कसूर व्हाव-
 याचा नाही " (राजवाडे २२१५).

सई, सही [अ० सहीट् = निर्दोष] बरे,
 सरे; जित. " हें काम कर तर सई "
 " येरवी वसई सई होती असें नवते व
 टोपकर अमिळप. होते " (साने-पयाव
 ४९).

सईफ (सी०) [अ० सौफ्] तवार.
 " सईफ आहे ते तवार ज़रूर रामसि-
 ङ्गास साङ्गून मागावी " (राजवाडे
 १२१६२).

सकलात; सकलाद (सी०) [अ०
 सकलात्] एक प्रकारचे शेन्द्री अथवा
 'निळे कापड.

सक्का (पु०) [अ० सक्का] पाणी
 देणारा नोकर, मिस्ती. " पसाली व सके
 धाजकडून पाणी पोहोचवीत होतो " (मदवा
 २११२२). शिवाय पहा
 (मराचिथोशा ४७).

सक्त; सस्त; सखत [फा० सरूत्]
 कठिण, कडक. " ऐशा तीन सचबेनें
 बायका आपला दील सक्त करून
 (सती) जातात " (ऐटि २१३३).

सस्त-गो वाचा- निष्ठुर. " शाहजो सस्त
 -गो फार यास्तव कोणाशी बनत
 नाही " (दिमरा २१२३).

सस्त-गोई (सी०) निष्ठुर-भाषण.

सक्ती (सी०) [फा० सक्ती] कडक
 पणा; जलूम; बलात्कार.

सखावत (सी०) [अ० सखावत्]
 दानधर्म. " सकोवतीचा माल आहे "
 (राजवाडे १५१३७).

सखी [अ० सरवी] धर्मात्मा, दानधर्म
 करणारा.

सखून (पु०) [फा० सखून] शब्द.
 " ही दानाई ईश्वरांनी ज्यास बकशीर
 केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणे
 लाजिम " (राजवाडे ५१८६). " विज-
 रई लोक सखुनास गुन्तावयाचे नव्हेत "
 (राजवाडे १०१२८०) " हे मोहिबा.
 नजीक पोहोचल्यावर मूं-ज्यानी
 दोस्तांचे सकून अपान करितील "
 (पारतनीस-अरब २४).

सङ्ग-तरास (पु०) [फा० सङ्ग-
 तराशु]. पाथरवट (मेस्तक-पुस्तक-
 जमेलेतान ४५).

सङ्गमरवर (पु०) [फा० सङ्ग-मर्म]
 आरस्पात.

सङ्गमरवरी आरस्पानी.

सङ्गी [फा० सङ्गीन्] दगडी. " गण-
 पतीचे दिवाणसाभ्याचे दुमजुल्यावरून
 काश्ज्याचे आडगे सङ्गी कशावर
 जमिनीस आले " (साने-पयाव
 ४४५). " च्याहा घ्यावयासी प्याले
 सङ्गी उत्तम दडस लवकर नतापेन
 ऐसे दोन.....पाठवून देणे " (राज-
 वाडे ६१३९२).

सङ्गीन [फा० सङ्गीन्] दगडी, वज्रदार,
 जड, मजबूत, जड्यात, सुन्दर; उत्कृष्ट.
 (सी०) बागनेद; बन्दुकीच्या नळीला
 बसविलेला अरुन्द पात्याचा लाव्य सुरा.
 " सङ्गीन कुच भदोर सजिव सजदा
 गुलाम्द उसासले " (प्रभाकर ११३)
 " करार जाहलेया पेस्तर तुम्हांस सङ्गीन
 जाईल " (राजवाडे १५१३६).
 " रजपुतास बन्दगीत आणून फौज

सड्गीन तयार कराविली " (राजवाडे ६५८९). "सड्गीन चोंगदां ऐने" (प्रभाकर १४२). "सड्गीन ज्याचा सूर ताल रे" (प्रभाकर १८०). "भाग्य राजाचें सड्गीन" (इपुखिपो५).

सजा (स्त्री०) [फा० सजा] शिक्षा. "ही गोष्ट लटकली जाली तरी पातशा मज सजा पोचविते" (राजवाडे १५४).

सजावळ (पु०) [फा० सजावळ] वसूल तगादा करणारा; ढालाईत. "प्रस्तुत नवाचाचे सजावळ येऊन त्याची मुटका होईल तर करणें" (सुरे ११११). "सर्वांचे मागें चोपदार व सजावळ लाऊन निकड केली आहे" (राजवाडे ५५८). "त्याजला न्याववाचढल भागानगराहून नवाचाकडून सजावळ आले" (साने-पयाव ७७).

सजावार [फा० सजावाद्] योग्य (मरा-चिथोरा ६४).

सजाव (पु०) [फा० सजाव्] कांठ; किनार; मज्जी; शेण्डी भोंवतील पिरा.

सत्तरज (पु०) [फा० शतरज्] बुद्धि-बलाचा सेव.

सत्तरखी (स्त्री०) [फा० शतरखी] जाड सास विणीव जाजूम. "त्याजवरी जडावाचें जीन करून दिले; त्याजवरी सुथ न जाहले; मग शतरख केली" (वाड-सतदा ७०).

सत्का; सतमा (पु०) [अ० सदका] दानधर्म; ओवाळणी; कुरवण्डी. "महाराजाचें मुजण्यास जाऊन आपले योग्य-तेनुसार सत्का सैर जाहल्याचा दोल-चार-दहा-पांच रुपये या प्रमाणे जाहलें" (मरे ११५६६८). "सत्के व सैरात-यहुत शाली" (इम १७९). "आतां

हा प्राण महाराजांचे चरणावरून लवण-प्राय सत्मा आहे" (चित्रगुप्त ८५).

सत्का-मत्का (पु०) "माङ्गांना दर अमवास्थेच्या दिवशीं सत्का-मत्का-उठदाची डाळ, राळें अगर इतर धान्य, पीठ, मीठ, मिर्च्या तेल इत्यादि जिन्नस-घरोपर मिळतो" (गांवगाडा १०४).

सतम (न०) [फा० सितम्] जुलूम; कहर. "मला शिपाई दिवाणासा दिसतो परन्तु वापावर सतम केलें" (ऐस्कुले २४).

सतविणें; सतावणें आसविणें; अस्त करणें.

सतार (स्त्री०) [फा० सितारा] तीन तारांचें वाद्य [एक तन्तुवाद्य].

सद्दी; सद्दी (स्त्री०) [फा० सदी] शतक. "बारावी सद्दी आजच भरली म्हणून यहुत सेद केला" (चित्रगुप्त, १०९). "पुढें धर्म उच्छिन्न होऊन तेरवी सद्दीत कुफराण माजिल" (ऐस्कुले ६५).

सद्दी (स्त्री०) [१८ अ० सअद्द गहाची शुभ दृष्टी] सुदैव.

सद्दा (पु०) [अ० सुद्दा] अद्दगरल्याच्या आंत घालावयाचें पातळ कापडाचें पेरण; कुडतें.

सद्दमा (पु०) [अ० सदमा] धक्का; अनर्थ. "मोठा सदमा गुजराळा" (राजवाडे ७ सलप २१२७). "बाद-नारायणराव साहेब; त्यांचे चालीचा बोव पहावा तोंच जो सद्दा गुजराळा हा जाहीरच आहे" (ऐटि ३१७७).

सदर (स्त्री०) [अ० सद्द] श्रेष्ठासन; राजसभामण्डप; (पु०) घास; मुरूप; बरिष्ठ.

“ दुसरे दिवशीं राजे सदरेंत बसले ”
(सभासद १२). “सदर-दियाणी-अदालत” (सी०) मुख्य दियाणी न्यायक-
चेरी व “सदर-निजामत-अदालत”
(सी०) मुख्य फौजदारी कचेरी.

सर्वह उपरिनिर्दिष्ट.

सदाकत — दस्तगाह प्रामाणिकपणाचा
निधी, एक अल्काय. “सदाकत-
दस्तगाह नरसिङ्गराव तमाजी” (साने-
पयाव ४६७).

सदारत (सी०) [अ० सदारत]
मुख्यामधानफी.

सदे [८ का सद् = शम्भर] दर-सदे=दर
शेकड्यास.

सज्जुदा [१ का० सज्जीदा] तोल्दार,
सहजीन, भारी, जट्यत. “सर्व प्रकारों
झामांनी व फौजेने व कित्येक गोष्टीनें
सज्जुदे आहेत” (साने-पयाव १०१).
“तरी तुम्ही आपली जहाजे सज्जुदा
करून सामान-सज्जाम हुद्दा तयार
होऊन जलमार्गे येऊन सामील होणे
(साने-पयाव १२२).

सन्दान (सी०) [का० सन्दान]
ऐराज.

सन्दूक (सी०) [अ० सन्दूक]
पेटी.

सन पु० [अ० सना] शक, वर्ष.

सनई (सी०) [का० सुनाई] शिपाणी
सारखें एक मधुर वाद्य. “सनया नफे-
रियां घुरणें” (मुक्तेश्वर वनपर्व
१२।५९).

सनद् (सी०) [अ० समद्] अधिकार-
पत्र, प्रमाण-पत्र, राजपत्र.

सनद्-अस्नाद् (सी०) [अ० अस्नाद्
अनेक व० सनद्चें] सनदा. “किन्नूर-
मध्यें सनद्-अस्नाद् जलोन गेली”
(गोदा १२). “तू उभा राहि-
लस तर तुम्ही सनद्-अस्नाद् टाकणें”
(राजवाडे २०।४७).

सनदी [का० सनदी] सनद्-शीर. “हे
मोह्यसर जमीनदार व पातशाही सनदी
जमीदार आहेत” (राजवाडे १५।
१००).

सनद्-शीर सनदी, कायदास धरून.

सनवात्-बाकी (सी०) [अ० सन-
वात् = वर्षे] अनेकवर्षांचा धकलेला,
उगपला व गेलेला वसूल.

सम [अ० सम्व] लिखित, निश्चित. “हा
अहद्-नामा.....सत जाहाला आहे”
(प्रेम ६१).

सफर (सी०) [अ० सकर] पात्रा-
प्रवास.

सफर-नामा (पु०) प्रवास-वर्णन.

सफर (पु०) [अ० सकर] अरबी
वर्षाचा दुसरा महिना.

सफा [अ० सका] साफ.

सफाई (सी०) [का० सफाई] स्वच्छता,
अग्रा शुद्धी, शुद्धगुळीतपणा, नीटनेटके-
पणा, प्राविण्यामुळें येणारी सहजता.

सफाईदार स्वच्छ, शुद्धगुळीत, नीटनेटके,
सहजसुन्दर.

सफे-जड्गो, सफे-जड्गी (सी०)
[अ० सफ्फ = शिपायांची राहण]
सडा-जड्गी, खड्डें सड्ड, घोरान्दर पुद्द.
“बजीर सफेजड्ग लडाई लढत नाहीं
याजकरितां फेसला होत नाहीं”
(राजवाडे १।५०). “कालच्या मोंग-

लावर उभयतां चिरज्जिवांनीं सफे-
जहमी केली " (सरे ११२८).
" तोफा लहान सफेजहमीच्या दोन
शेरी अडतासि आहेत " (सरे १२६६८४).
सफेजडग-बहादुर एक किताब (मरा-
चिथोरा ५२).

सफेत, सफेद [फा० सफेद्] शुध्द, श्वेत.
सफेता (पु०) पाण्डरा रङ्ग.

सफेती (स्त्री०) [फा० सफेदी] धवलिमा;
भिन्तसि चुना देणें. " पाचव्या मजल्या-
घरतीं सफेतीचा धाटण " (प्रभाकर १४).
सफेल (स्त्री०) [अ० फर्सील] तटाची भिन्त.
" एकडालि अलडूण फोडून... पलीकडील
सफेल फोडून गोळा पार साला " (होके २०). " शनिवारी रात्रीं समार
किह्या सफेलीवरी फिळन पाहिला " (चिरा ४५).

सब्जा (पु०) [फा० ८ सब्जा] एक
सुगन्धी वनस्पती.

सब्जी (स्त्री०) [फा० सब्जी] द्विविपण;
पालेमाजी.

सब्जीस, सब्जीस (पु०) [फा० सफन-
बीस्] " सन्निर्तांनीं लश्करची जमा,
सुदती, तैनात, हजीर, गणती करणें ते
सर्दार, मुजन्दार कार्भारी यांस बसवून
त्यांचे विचारें करावी " (वाड—सनदा
१२६).

सब्जिशी (स्त्री०) सन्निर्ताचें काम
व हुद्दा.

सब्ज [अ० सब्ज] सात.

सब्जेन [अ० सब्जेन्] सत्तर.

सबज [फा० सग] हिरवा. " दरोवस्त
काम एकरहणी सयज् रड्गाचेंच जालें
आहे " (ऐकिम ६२).

सबब (स्त्री०) [अ० सबब्] कारण;
निमित्त; बहाना; म्हणून. " ऐशा तीन
सबबेनं चायका आपला दील सस्त
कडून सती जातात " (ऐदि २१३३).
" सुनेनं जीव दिला; सबब, तिच्या
घतारानें तोण्डावर मारिली म्हणून " (वाड शाब्द १८७).

सबर [अ० सब्द] धीर; सयुरी. " सबर
व विवेक करावा " (साने—नयाव
४६७).

सबिना (पु०) छविना. " राजे सर्व
सबिन्यासहित तानाशा बादशाहचे शाद-
महालास दासल जहले " (मदर
११५५).

सबील (स्त्री०) (१) वरात. " सचूं तोडून
अद्वानीवर सबील करावी " (राज-
वाडे ५११८७).

सयूर [अ० सयूर्] सधीर (ऐदि ५१
१); धाम्य !

सयूर; सयुरी (स्त्री०) [फा० सयूरी]
शान्तपणा; सहकुची. " परन्तु ते दिवशीं
सयूर करावेली " (सरे ६३१).

सम्ळा (पु०) [फा० शम्ळा] कट्याचा
मार्गे पाठीवर सोडलेला पदर. " शिले-
पोस पल्लणें लाविती पठाण जरीचें
सम्ळे " (प्रभाकर ४७).

सम्शोर (स्त्री०) [फा० शम्शोर] तर्वार.
सम्शोर—बहादुर तर्वार—शूर; मस्तानीच्या
मुलाचें नांव; शायकवाडांचा किताब.

सम्शोरा—सम्शोर (स्त्री०) तर्वारीची
काटा—काटी. " लढाईं येरे वजेनं
सम्शोरा—सम्शोर जाहली " (राज-
वाडे ११२४४).

सम्मत (स्त्री०) [अ० सम्म्] दिशा;
तरफ. " कमळनेन सेकनि सम्मत

निम्न" (राजवाडे १५१७२). " शेठ
महाराज समतानिहाय. " (राजवाडे
१५१८९).

सम्मान [अ० सामान] आठ.

सम्माननीन [अ० समानान्त्रि] ऐंशी.

समर्ह (स्त्री०) [फा० शम्ज] दिवा,
ठाणवी; साम्बदार पणती.

सम्पद [अ० साय्यद्] दिवी फातमा
हिप्पा वंशातील मनुष्य.

सयर (स्त्री०) [अ० सैद्] सहल, सैर.
" सलायत-जङ्ग दगाकुलीसानाचे
मागामाये सयरे-बदल तिसरां प्रहरां
गेलें " (राजवाडे ११७६).

सर [फा० सद्] शिर; सुमार; मुख्य.
" बेलसर पांचरो नव्वद पाठविले "
(राजवाडे ११२७८).

सर्कत (स्त्री०) [अ० शिर्कत्] भागी-
दारी, वांटणी; हिस्सा. " टिपू सुल्ताना-
वर स्वारी कम्पनी सर्कार, नवाब, पेशवे
या तिन्ही सर्कारांनीं सर्कतीनें केली "
(राजवाडे ७१९८).

सर्कत-दार (पु०) भागीदार; पातीदार.
सर्कत-नामा (पु०) भागीदारीचा
करार-नामा.

सर्कार (न०) [फा० सर्कार्] अधि-
कारी मण्डळ; राज्य; प्रान्त. " बडिलीं
परिच्छिन्न मजल दामजल मुद्गल
सर्कारांत जावें " (सरे ११२१).

सर्कारी-राज्यचालका सम्बन्धी.

सर्वेदास (पु०) मुख्य नौकर.

सर्वेल (पु०) [फा० सर्वैल्] सेनापती;
रिसाल्यावरिल अमल्दार; आङ्गरे
यांचा किताब.

सर्गर्म [फा० सर्गर्म] उद्युक्त; मोही-
मशीर. " इनाम दर्गरेस्त खाल जाणें

व पणणे मज्जुरीचे आचादानीस व
मामुरीस सर्गर्म असणें " (वाड-
सनदा १४०). " मिन्दे बादशाही
कामावर सर्गर्म " (राजवाडे ७
सलप ११२८).

सर्गश्त (स्त्री०) [फा० गर्श्ट] मिरवणूक.
" या प्रमाणें होऊन शेवटीं रद्दग कर-
विला; सर्गश्त व मेहदीही निघाली "
(राजवाडे ७१८७).

सर्चश्मा (पु०) [फा० सर्चश्मा]
झण्याचा उगम; उगम; मुख्य.

सर्जा (पु०) [फा० शर्जा = गर्जणारां
उग्र (सिद्ध)] सिद्ध.

सर्ताजू (पु०) [फा० सर्ताजू] ममुत्त;
मुख्य; एक दागिना.

सर्जेराव एक किताब.

सर्द [फा० सर्द] धण्ड; ओसलर; दमद.

सर्दार (पु०) [फा० सर्दार] बडा अधि-
कारी; मन्सब्दार; भीमन्त व अभिजात
मनुष्य. " ज्या ज्या वाटा पळून जाव-
वाच्या आहेत तेथें चौक्या ठेऊन,
पळतील त्यांस धळून परिच्छिन्न डोचकीं
मारणें; सर्दार अगर प्यादा न म्हणणें
(पारसनीस अच ७७).

सर्दारकी; सर्दार-गिरी; सर्दारी (स्त्री०)

[फा० सर्दारी] अधिकार; अधिका-
रित; मुत्सद्देगिरी. " सुरतेची सर्दार-
गिरी करावी ऐशी आज्ञा " (पदमव
१९). " (आपांनीं) शिपायगिरीची रीत
केली, सर्दारगिरीचा प्रकार न केला "
(साने-पयाव ३२०). " तुम्हीही
आजपावेतो शिपायगिरी केली; आतां
सर्दारीची रीत धळून ताजिबानेंच
काहीं कामें करावी " (साने-
पयाव ३२१).

सर्दी (स्त्री०) [फा० सर्दी] थण्डी,
गारठा, ओलावा.

सर्नामा (पु०) [फा० सनामा] अल्काय,
पत्रार्थ्याचा मायना, आडनांव.

सर्नोबत (पु०) [फा० सर्नोबत] सेना-
पती.

सर्पोस (पु०) [फा० सर्पोस] आच्छादन,
चादर, गुप्तगोष्ट, गुप्तपणा. " आज
पावेतों सर्पोस रासिला तो उपड होऊन
नाशास कारण होतें " (सरे १५०४२).
" छपरपलङ्गीं शेज कुलाची फुणि
करिं शूद्रगारिती । फुणी सर्पोस वरुन
पत्तारिती " (प्रभाकर २३२).

सर्फराज [फा० सर्फराज] ऊर्जेत, उन्नत,
बहाल, अर्पित, " नयार्यांनी मोह्य-
वज्जून सर्फराज करून " (सरे ८१४
३४१). " ये-शत काम इमानें इतयोरें
केल्यावर रुपावन्त होऊन तुम्हांस
सर्फराज केलें जाईल " (वाड-समा
१११३४). " कमरुद्दीन खानास लाहोर
मुल्तानची हुवेदारी सर्फराज केली " (राजवाडे ६१४९८).

सर्फराजी (स्त्री०) [फा० सर्फराजी]
उभारणी, चढती.

सर्फा (पु०) [अ० सर्फा] फायदा, नफा.
" बहुत दिवस राहिलियावरी सर्फीस
जागा पातिल्ल येणें करून तुमचा काय
सर्फा आहे ! " (राजवाडे १५१३६७).
" रुपेंदागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस
शिक्का पाडून सोय कशी पडते, अथवा
सण्डून देणेची सोय कशी पडते याची
समास पाडून सोय सर्फेची दिसेल तेंस
करून ऐवज नरामुन्दे यास पावता
कगवा " (सरे १०१५६०३).

सर्फेवार फायदेशीर.

सर्वत (न०) [अ० सर्वत] पेय, फळाचा
रस व सासर घालून केलेलें थण्ड पेय.

सर्वरा [फा० सर्वराह] व्यवस्थित, पुरें.
" रुपये पाठवणें म्हणजे काम सर्वरा
होईल " (राजवाडे १६१२६६).

सर्वरा, सर्वराह, सर्वराही (स्त्री०)
[फा० सर्वराही], व्यवस्था, ततूंद,
गरजांची भागवणूक, पाहुणचार. " जे
काम साह्याल त्याची सर्वरा कळें " (राजवाडे ६१५६४). " त्यास इत-
क्यावर सत्वर ऐवजाची सर्वरा होऊन
यावी " (राजवाडे १०१३२५).
" जाटासी पेक्याची सर्वराह न होय " (दिमा ११३१२). " पेक्याची सर्व-
राह-ततूंद करून ... ऐवजाची
रवानगीच होऊन येई तें करावें " (राजवाडे १०११९६). " मुल्लस
कापीज होतो त्यास सर्वरा-चोकरास
काकून देवावा " (समासद २४).

सर्व-मोहर [फा० सर्वमुहर] लास-चन्द,
मोहर-चन्द. " त्यांत कित्येक दफतरें
सर्वमोहर व कित्येक ये-मोहरेचीं
या प्रमाणें लिहिलीं " (राजवाडे ७
सलप २१९).

सर्वसर सरासरी. " तिजाई सूट सर्वसर
पाडून थावी " (वाड-समा १११५७).

सर्वारगी (स्त्री०) सर्वांगिरी. " पन्नास
घोडियाचे सर्वारगी तुम्हांसी दिधले
असे " (राजवाडे १५१३६४).

समोय [फा० सरिमूय] बालायही,
यत्किञ्चिद्ही. " आहन्दा समोय
(! नरमोय) वेगळेंपण दिसत नाहीं " (राजवाडे १०१२७८).

सर्सब्जी (स्त्री०) [फा० सर्सब्जी] द्रव-
द्रवीतपणा, भरभराट. " ज्यांत पात-
शाहाची सर्सब्जी ते गोष्ट पातशाहांस...
अर्ज करायी " (दिमरा १६२).
" याची रिकान्त केलियांतच दोळ-
... तीची सर्सब्जी (१ सर-सबाजी) आहे " (साने-पयाव ४९३).

सर्हद्द (स्त्री०) [फा० सर्हद्द] सीमा.

सरन्जाम (पु०) [फा० सरञ्जाम्]
साधन-सामुग्री, व्यवस्था, निवाडा,
निकाल, मान-मरातच ठेविता यावी
म्हणून अगर लग्नाच्या वेळी हुकमी
मदत करिता यावी म्हणून मनसबदारास
दिलेली जागीर. " हनोज मुबाद-
लियाचा सरन्जाम जाला नाही " (इम-
६५). " सर्कारें काम य-वने-अह-
सन सरन्जाम करीत जावें (राजवाडे
१५११३). " पोत जमाव सरन्जाम-
माफीक वाढवावा " (वाड-शाळ २०).

सरन्जामी पद्धती कोजेच्या अधिका-
कान्यांना नवन मोर्त न देता त्यांना
सासणी व लश्करी खर्चासाठी जहागीर
देण्याची पद्धती.

सरद (स्त्री०) सर्हद्द; पर्यन्त. " राजापुरी
पावेतो सरद दर्याकिनारा मोकळा केला " (सभासद ५२).

सरदर्णे सर्द होणे, ओलसर, दमट होणे.

सरन्दान्ज डोक्याचा, हुशार. " अन्तानी
' कालो उमर वरसें दहावर, ल्याख
' (लायक) शाहाणा, लिहिणार, सर-
: न्दान्ज होता " (भाईसाब-द्विसष्ट ५२).

सरफ-खास (पु०) [अ० सर्फ = खर्च]
सास सर्चासाठी, जाल-सर्चासाठी

तोडून घेतलेला मुलूस. " त्याणीं साल
शांनून व सरफ-खासातून हात उच-
लावा " (राजवाडे ५५५७).

सरफ-मर्शत (स्त्री०) [अ० मर्शत =
चरितार्थ] पोष्ट-सत्तु. " तेथील मर्-
सूल बमय ओलाद अहफाद सरफ-
मर्शत करोन दुवागोई-दवाम-दोलत-
अवद-पेवन्द मशगूल रहातील " (राज-
वाडे २०१२८६).

सराई (स्त्री०) [फा० सराय] धर्मशाळा,
मुशाफर-खाना.

सराफ (पु०) [अ० सराफ] सोने
चांदी, नाणें, हुण्डी ध्याज बट्टा वगैरे
करणारा.

सराफा (पु०) [अ० सराफा] सराफ-
बाजार, साहुकारा.

सराफाई (स्त्री०) सराफी (इपुखिपो
२३४).

सराफी (स्त्री०) [फा० सराफी] सराफाचा
धन्दा, मावांहीपणा, कडजूपण्या.
" बावमी चीज मोठी आहे चांस धोन्
रुपये खर्च जाले तरी चिन्ता नाही,
यात सराफी कळ नये " (राजवाडे
६१५०९).

सरायन्दा (पु०) [फा० सरायन्दा]
गाणारा, गवई.

सरासर [फा० सरासर्] सायन्त, पूर्ण;
तमाम.

सरासरी (स्त्री०) [फा० सरासरी]
सामान्यप्रमाण, अद्भास, सर्वस्वी;
साधारणतः " आधी तुम्हीच सरासरी
हरामखोरी केलीत " (राजवाडे
१५१३७१).

सरू (पु०) [का० सर्व] एक सडपातळ सदा हिरवे दिमणारे साह. कार्णी कवी प्रियेच्या घान्याला सडची उपमा देतात. "माशा तुं लावण्याचा सरू" (परशुराम १६८).

सरूदार सडच्या आकाराचा. "साम्य पोगदां सरूदार मधिले मजल्हासी" (मभाकर).

सरोमो; सर्मोय [का० सरि-मू] बाला-मही "करार केला त्यांस कसूर सरोमो मही पावयाची नाही" (साने-पयाव ४८४).

सरोदा (पु०) [का० सुरोद्] एक पाय. सल्लनत (स्त्री०) सल्लना (पु०) [अ० सल्लनन्, सल्लना] सुल्लानी, राज्य, कोज. "घुनगे व सल्लनत दोन कोशा-वर उतारले" (सरो ११४७५५). "सल्लना" (पाय ७).

सला; सला; सलाह (पु० स्त्री०) [अ० सलाह] योग्य, हितवाद, उपदेश. "पुरन्धरास तीन हजारांनिशी रवाना करणें सला नाही" (राजवाडे १०१७५). "तेव्हा सलाह फाय करूं" (सरो ८१३५६). "जशी नुम्हास सलाह वाटेल तसें करावें" (साने-पयाव १११).

सलाह-ऐन ऐन-सलाह; विशेष योग्य व इष्ट गोष्ट. "नयाय साहेब सेमेदासल जाले हे सलाह ऐन पडली" (राज-वाडे १९११०४).

सलाह-तद्वीर (स्त्री०) सला-मसल्लत. "जिहोणें तें तर्फेनच्या इतक्यानें व सलाह-तद्विरीनें धावें" (राजवाडे १०११६७).

सलाह-कार (पु०) सलागार (जोरा २९). सलाह-दोलत राज्यास इष्ट. "होवेहि कन्दी व मकरी त्यांची उपेक्षा करणें सलाह-दोलत नाही" (राजवाडे १९१००). "हैं सलाह-दोलत नाही" (साने-पयाव ४७२).

सलाह-नेक हितवाद, इष्ट. "सलाह नेक असेल त्याची आपण आज्ञा करायी" (राजवाडे ५१२०५).

सलाह-वक्त समयोचित. "आनां रहावें हैं सलाह-वक्त नाही" (सरो ८१३५१).

सलाह-गार (पु०) हितवाद साहजगणारा; सचिव.

सला (पु०) [अ० सिलाह; सुल्ह] तहाचे घोलणें; तह; सख्य. "सला-ममता राजिवासी कळून" (चित्रगुप्त ७९). "सला-मामला होत आहे, घोली चाली आहे" (राजवाडे १०१३३).

सलास [अ० सलास] तीन.

सलाशीन [अ० सलासीन्] तीस.

सलक; शलक (स्त्री०) [अ० शल्क्] केर; सर्यंती. "जबळ जातांच तोफांचो व गाडदी यांची सलक केली" (सरो ७१३८०). "सलका शडल्या" (सरो ८१३६९).

सलमलाहु तआला [अ० सलमलाहुत आला] ईश्वर संरक्षण करो.

सलातीन [अ० सलातीन् अनेक व० सुल्लान् चें] राजपुत्र "पातशाही सलातीन आहेत, त्यांस उपोषणें पडे-तात" (राजवाडे १०१२७४). "किह्याची व बेगमात व पातशाह-जादे व सलातीन व नाजूर यांची जंवी केली" (दिमरा ११२७२).

सलावत (स्त्री०) [अ० सलावत्] मज्जती; धाक; धचक; दराह; धास्त; मज्जत. " त्यावळून त्यांनीं सलावत साऊन केळ्ये माहीम येथील लोक उठवून माघारे नेले; गनिमाची सलावत वाढविली " (पारसनीस-यच ७६)

सलाम (पु०) [अ० सलाम् = शान्ती; सलाम् अलकुम् तम्हांला शान्ती मिळो.] तारलीम; धन्दन.

सलाम बादजु सलाम धन्दनापायून धन्दन; अनेक नमस्कार.

सलामत (स्त्री०) [अ० सलामत्] सुरक्षितपणा; सुरक्षित. " श्रीमन्त रावसाहेबांस सलामत असावी म्हणजे चाकी फिकीर करीत नाही " (हरे ६११७७) " शरि सलामत तर पणइया पड्यायशी " (मराठी म्हण). " ईश्वर आपल्यास सलामत ये-मलामतरासो " (दिमरा १८२).

सलामत-ये-सलामत विरोध सुरक्षित व सुस्वरूप. " ईश्वर त्यांस सलामत-ये-सलामत राखो आणि दिवसेंदिवस अधिक प्रताप होवोत " (राजवाडे १२१३४).

सलामालकी (स्त्री०) परस्परस सलाम करणे.

सलामी (स्त्री०) भेटीच्या वेळचे परस्परवन्दन; बहुमान; भेट; सामना. " गायकवाड सर्कारास एकवीस तोफांची सलामी आहे "

सलुकी; सलुखी शान्तताप्रिय. " नारो आप्पाजी राहाणे माणूम सलुखी म्हणून त्याणीं हे कार्य केलें " (हरे ११५५१).

सलुक, सलुस्ता (पु०) [अ० सलुक] शिष्टाचार; सलुय; सलुमाव. " बक्साने

नजीबखान रोहिल्याचे हातें सलुकी करून " (राजवाडे ६१३३०).

सव्दा; सव्दागर; सव्दागिरी सोदा, सोदागर सोदागिरी पहा.

सवळत (स्त्री०) सोलत पहा.

सवाद (स्त्री०) [अ० सवाद] काळी; गांवा भोंवतील शेतकी-जमीन. " दर सवाद करवे मज्जूर " (राजवाडे १५११३१).

सवार (पु०) स्वार; अश्वारूढ; आरूढ.

सवारी (स्त्री०) स्वारी पहा.

सवाल (पु०) [अ० सुआल्] प्रश्न; मागणी.

सवाल (अ०) [अ० शवाल] अरबी पत्रांचा दहावा महिना.

सहल (स्त्री०) [अ० सेइ] फेर-फटक; हवासात फिरणे.

सहलणें सहल करणें.

सहल-शिकार (स्त्री०) सेर-शिकार; मर्दानी खेळ (दिमरा ११२२०).

सहल [अ० सहल्] सोयें; सार्थें; जुगुबी.

" गाज्दीखान आलिया सहल पडेल " (साने-पयाव १३७). " सहल कामा करिता श्रीमन्तांसी करोडेचे पेचांत न यावा " (राजवाडे १०१२१३).

सही [अ० सहीह] अचूक; योग्य; सरें; यथोपर; थेट; पूर्ववत; बहाल; नियोजित; (स्त्री०) मज्जूर बिनचूक व मान्य असल्याची खूण म्हणून स्वहस्ते स्वनाम लिहिणें; दस्तक. " ती याद् सही व मान्य असे " (राजवाडे ७१२२).

" सही थोरल्या राजांसारखी पुण्डाई करून हा देह शिवाजी राजा होणार " (गडकरी-राजसंग्यास १६). " फौज

बतर्फ केली होती ते सही करून ”
(राजवाडे ३१५५).

सही-सलामत सुस्वरूप; सुरक्षित.

साअत; साईत; सात (स्त्री०) [अ० साअत] घटिका; मुहूर्त. “ नजूमियास घोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली ” (राजवाडे ५१२७). “ पन्तप्रधान प्रथम स्वार्ति निघणार तेव्हा साअत नेक पाहिजे ” (राजवाडे ७११३). “ उद-पीक बसावयाची साईत आहे ” (राजवाडे ३१३६). “ नेक सात सेमेदासल जालो ” (राजवाडे १९१०५). “ तें (सत) सात-नेक पोहंचलें ” (साने-पयाव ४७५).

साकी (पु०) [अ० साकी] गुत्वांतील दाढ्या पेला भरून देणारा पोत्या.

साकीन; सेकीन (पु०) [अ० साकिन्] राहणारा. “ मधुकीर गोसावी साकीन अम्बोडें ” (राजवाडे १५११०८). “ सेकीन ” (राजवाडे १५१७२).

सास्त (स्त्री०) [अ० सास्तन्] सम्यन्ध; सख्य; बजावणी. “ कोणार्चे म्हणजे रावशिन्दे यांसी सास्त आहे ” (राजवाडे ७११५). “ आपला जिम्मा सास्त करोत जाईल ” (राजवाडे ८१२१७).

साख-सुरत उपडणें; राजुरोस.

साखर-पारा (पु०) [फा० शकर-पारा] तोषरेपाक.

साज (पु०) [फा० साज्] जीम वगैरे सामान; पोशाक (विशेषतः कश्मीची).

साज-सामान (न०) अस्त्राय; सर-जाम. “ साजसामान कुल लुटून नेलें ” (ऐच २४). “ उन्देसि साज-सामान घेऊन येतो ” (साने-पयाव ६६).

साजिन्दा (पु०) [फा० साजन्दा] बजवण्या.

साजीस; साजीश (स्त्री०) [फा० साजिश्] सन्धान; सख्य; युक्ति; हुन्नर (राजवाडे ८१४८). “ किलेदाराशी साजीश करून सव्वीस कोठे बाबूदचे किह्यांतील उडविले ” (दिमरा २१३६). “ राजे मजकुरांचा विचार आहे कीं इइयेजाची अन्तस्थ साजीश राखून बजिराचा काभार करावा ” (दिमरा २१६०).

सादर [अ० सादिर्] उम्दून; उद्दत; प्रविष्ट; रुजू “ हुकूम सादर जाहला आहे तो पाहून मेहेबांनी सम्पादून घेणें ” (चित्रगुप्त ८). “ मुमियाचे नांवें सनदा सादीर केल्या असेती ” (राजवाडे १५१५५).

साधा [फा० सादा] अनलङ्कृत; गैर-हिवमती; सरळ वृत्तीचा; गरीब.

सानांनहाल [अ० सानांनहाल्] पुन्हा; यापुढें. “ सानांनहाल त्याची प्रती निघाली; कोठें तरी झूटी गलथ असं ” (राजवाडे २०१६७).

साफ [अ० साफ्] निर्मल; स्वच्छ; गुळगुळीत; स्पष्ट. साफ करणें = छाटून टाकणें. “ जो आढळेल त्यास पाहतांच त्याचे काम व नाक साफ करीत जावें ” (राजवाडे ५१६६).

साफ-सुफी (स्त्री०) पांझून पुसून स्वच्छ व्यवस्थित करणें.

साबक; सावीक [अ० साबिक्] पूर्वील; पूर्वी (सरे ७३५६५). “ व-दस्तूर साबिका = सावीक दस्तूर = पूर्वील बहिवा-टीप्रमाणें. “ वलें सावीक दस्तूर घेऊन ” (साने-पयाव १२३).

सावण, सावू (पु०) [अ० सावून]
मळ धुवून काढण्याचें फेंस उत्पन्न
करणारें मिश्रण.

सावीत शामीत पहा.

सावान (पु०) [अ० शअवान] अरबी
वर्षाचा अठवा महिना.

सामल सामील पहा.

सामलात (स्त्री०) सामील होणें, कट;
समाईकी; संयुक्त-मिळकत. " भाऊसा-
हेवांच्या सामलातीस नवाबा-कडील
फौज व शिन्दे यांकडील चार पल्टणें
सोफासुद्धा यावी " (सरे ११५९०५).
" त्याचे सामिलातीत आणसी असाम्या
आहेत असें ऐकण्यांत आहे " (सरे
११५६६७). " जागले पाटलांची कसूर
किंवा सामलात दिसून आल्यास त्यांचें
इनाम काढून तें त्यांच्या मिरादरांना
देण्यांत येतें " (गांवगाडा ५९).
" एक रुईसेड मात्र सामलातीत आहे " (राजवाडे १०१२५०).

सामान (न०) [फा० सामान] सामुग्री;
अस्त्राच; चीज-वस्त. (पु०) पोशाच;
चिस्तत. " लष्करांत कूल जरी सामान
केलाच होता " (समासद ६८).
" परंतु अद्दलात सामान यामुळें
वार कारेगार झाले नाहीत " (सरे
५१२१३६). " सर्ताचें सामायन करा
म्हणती " (होषी २२).

सामान-सुमान (न०) चीज-वस्त.

सामलि; सामल [अ० शामिल्] अन्त-
भूत; समाधि; मागीदार; मदलीस.
" हडोतीचे मैदानांत हाडे सामल करून
सामना केला " (होके २८).

सायवान (पु०) [फा० सायवान] छप्पर
तम्बू. " निद्रेस डेरा पेशजी चहूँ साय-

वानाचा होता त्याप्रमाणें करावा " (सरे १०८५).

सायवान्दार सायवानाचा. " साय्याचीं
राहुटी चान्दणी सायवान्दार आहे ती
लोकर आली पाहिजे " (सरे ११
५६७४).

सार्वान [फा० सार्वान] उण्टवाला.

सालिरे (स्त्री०) [फा० सालिरीद्]
वर्षगांठ; वाढ दिवस, ज्या दिवशीं एका
सुताला गांठ मारितात, " नवाबाची
सालिरे " (राजवाडे ५१२७). " सालि-
रेचे ज्याफतीची तयारी " (राजवाडे
७८२). " सालिरीदच्या समारम्भांतही
बहुत आरास करावी " (ऐस्कले ३४).

साल (न०) [फा० साल] वर्ष.
" ईश्वर त्याजला बहुसाल (दीर्घायुषी)
करो " (राजवाडे ३१५३).

साल-गुदस्त [फा० साल-इ-गुदस्ता]
बेलें वर्ष (दिमरा ११८८); गेल्या वर्षी.

साल-जाव (पु०) जाव-साल. " मोग-
लाच्या विचारें पाहतां हे उभयतां
सर्दार देशी असावे म्हणजे मोग-
लाशी साल-जाव होऊन चन्द्रोद्यस्त
होईल " (राजवाडे १११२). " तरी
साल-जाव करून मशानिल्लेस माघारें
लोकर पाठविणें " (राजवाडे ६१३९३).
" या प्रमाणें सोईचे साल-जाव
आहेत. " (सरे १०१५२०७).

साल-दर-साल प्रतिवर्षी.

साल-ब-साल बपोवर्ष; वर्षानुवर्ष " ऐसें
साल-ब-साल चालत आलें आहे " (राजवाडे १५११४०).

साल-हाल चालू साल. " साल-हाल व

सालगुदस्तची सण्डणीची बेचाकी करून देणें " (दिमरा ११९८८).

साला-बाद [फा० साल-बअद-वर्षान्तर] वर्षाची, " सालाब.ज " (राजवाडे १५१२०).

सालाबाद-प्रमाणें दर-वर्षी प्रमाणें.

मालाना, सालीना [फा० सालियाना] वार्षिक,

सालोसाल वर्षानुवर्ष.

साहेब (पु०) [अ० साहिब] स्वामी, युरोपियन टोपीवाला.

साहेब-किराण [अ० साहिब किरान] शुभग्रहांच्या चुनोमुळें येवव श्रेष्ठ, " शहा-जहान साहेब-किराण याणीं यत्तीस वर्षे पादशहात करून उपरान्त राहिले " (बाड-सनदा १४९).

साहेब-चाकरी (स्त्री०) स्वामिसेवा.

साहेब-जादा (पु०) [फा० साहिब-सादा] प्रभु-पुत्र, उमराव. " इकडे प्रभु बाजिराय तिकडे फतेसिद्दग साहेब जादा " (अतन्तफन्दी ४६).

साहेब-नौबत (स्त्री०) इत्तीवरील मोठा दडका, (पु०) ज्याला दडक्याचा मान आहे असा.

साहेब-मुलूक (पु०) सुरक्षावरील राजा. " आम्हांशी जो साहेब-मुलूक असेल तो दुश्मनी करू शकत नाही " (ऐटि ११६०).

साहेब-यख्तियार (पु०) अधिकारी.

साहेब-रियासत (पु०) राज्यकर्ता. (राजवाडे १९११६). " दहाणचे सर्व साहेब रियासत यांचा एक जाला " (साने-पयाव ४०३).

साहेब-हिम्मत धेयवान. " फते-नसीब व साहेब-हिम्मत आहेत; करितां हर

एक प्रकारें फिरङ्गियाचे फौजेस तह्म करितील " (चिरा १९).

साहेबी (स्त्री०) सावन्दी, प्रभुत्व. " मुलसांत साहेबी काकुंनासेरीज कोणाची नाही " (सभासद २४). " त्याची साहेबी, जुलूम-कसाला सोसेना " (पदसमा २९).

सिकता (पु०) [फा० शिकता] पेच, सडकट. " लबाईचे सिकतायांत संस्कटांत पडावें हें मुनांतीच नाही " (पेअ ६५).

सिकन्दा [फा० शिकता] पेचांत धरून वहण, हेराण, शिकस्त. " रजपूत बहुत सिकन्दे केले, रोज कोसमर चालू पावले नाहीत " (राजवाडे ६१२९२). " ऐसे चार पाटिका युद्ध बहुत उत्तम होऊन रजपूत सिकन्दे करून धण्डे केले " (राजवाडे ६१६४८). " पुरन्दर यमप लस्कर घेरा पाहून सिकन्दा केला " (राजवाडे १८१८८).

सित्त [अ० सित्त] सहा.

सित्तेन [अ० सित्तीन्] साठ.

सितारा (पु०) [फा० सितारा] सारा (ऐटि ११४४).

सिपर-समंदर जलतवारवाला. " त्यास चार हजार जमावांत कूल सिपर-सथोर असे लोक आहेत, करोल विल्कूल नाहीत " (राजवाडे ११२८).

सिकम (न०) [फा० शिकम] पोड, शिकम पहा.

सिजील (स्त्री०) [अ० सिजिल्ल] दाखला, दमरी नोन्द. " तेच मुदतीचे विजापूरचे काजीची सिजील आहे " (गोइसा २३).

सिधत (पु०) [अ० सध्द] करार.
" या गोष्टीने मरुतुरीत यावे तेसा
सिधत जाला " (इम १९५).

सिले [अ० सिलह्=हत्यार]. कवच-
हत्यारबन्द. " हत्ती आणळनु सिले
कराविले " (भाइसम-द्विसवृ १७४).

सीम [फा० सिक्कुम्] तिसरा (राजवाडे
८१९५).

सुकर-गुजारा (पु०) शुक्र-गुजारी
म्हणजे आभार प्रदर्शन; परन्तु पुढील
वाक्यांत सुकर गुजारा कदाचित् सं.
सु-कर याच्या पोंटाच्याने सुसचरि-
तार्थ या अर्थाने वापरला गेला आहे.
" आमचा सुकर-गुजारा कम्पीणी
सकाराचे भरंकावर होत आहे " (मद्र २११२).

सुकाणू (न०) [अ० सुक्कान्] गत्य-
ताच्या पिछाडीत गत्यत घळविण्याचे
'सापन असते तें.

सुकाणू-गीर; सुकाणूदार (पु०) [फा०
सुक्कान्-गीर] सुकाणू धरणाचा.

सुखून; सखून (पु०) [फा० सुखुन्]
शब्द; वचन. " आपले सुखुनावद्दल
दोलतेवसी व ग्याननसी कोसीस करूं " (राजवाडे ११५२)

सुजना (पु०) [फा० सोसन् = सुई].
सुवा; वेंचवा; दामण.

सुतर्नाळ (स्त्री०) [फा० सुतुर्नाळ]
उण्यावरील तोक.

सुतर्बमोहर (?) सचमोहर; गुप्त " मन्स-
दाची रीत ग.इतां सुतर्बमोहर आहे " (सरे ११५७२).

सुतस्वारि (पु०) [फा० सुतसुंवार]
उण्यावरील स्वार.

सुदामत (स्त्री०) [फा० सुदामद्] चाल;
प्राचीन पहिवाट; सलोसा; पूर्वीपामून;
पूर्ववद्; सरळ; सरळपणे. " धरोट्यानें
ऐकयतेनें उभयपक्षां सुदामत चालावा " (राजवाडे ८१८९). " कोंकणचे मार्ग
सुदामत चालूं लागले " (सरे ६।
२७२३). " तेव्हां संशय घात जाहला
कीं चिकोडकर गृहस्थ सुदामत नव्हत " (सरे १११६०३५). " परन्तु नावा
सुदामत साह्गतील, न साह्गतील " (सरे १०१५३३८). " ऐवज येणें
न्यास तो सुदामत फडशा करीत नाही " (सरे १११६००९). " आमचें व
त्यांचें सुदामत नाही, पेशजी त्यांनीं
इष्टपक्षांचे मधलतीत आपल्यासी येमानी
केली " (राजवाडे १९१३०).

सुदूर याफतन् उदयन मिळविणें, सादर
होणें. " फर्मांत हुमायून शरफ सुदूर
याफद् " (राजवाडे १५१३६३) =
सन्मान्य राजाज्ञा उद्भूत झाली.

सुन्ता (स्त्री०) [अ० सुन्नत्] शिरनत्-
चेचा छेद करण्याचा मुसल्मानांचा
एक धार्मिक विधी.

सुन्नी [अ० सुन्नी] मुसल्मानांतील एक
धर्मपन्थ. सुन्नी लोक पहिल्या तीन
सल्लिफांचा चौथ्या सल्लिफाइतकाच मान
देतात; तर शिया लोक पहिल्या तिघांचा
तीव्र निषेध करितात व चौथा सल्लिफा
हन्त अली यास व याच्या वंशास फार
पूज्य मानितात.

सुपुर्द [फा० सुपुर्द] ताकीन; हवाली. " पुढें
शाहू महाराज यांनीं पेशव्यास सर्व
राज्याधिकार सुपुर्त केला " (ग्रामस
३९).

सुबिकी (स्त्री०) [फा० सयुकी] हलके-
पणा; गैर-तोलदारो; अमतिष्ठा.
“आपण घाघरे होऊन त्यांच्या गळां
मडूं लागल्यानें सुबिकी दिसेल” (राज-
वाडे १०१३५५).

सुभा (पु०) [फा० सूबा] शान्त; शान्ता-
धिकार; शान्ताधिकारी. “यांन अदाव-
तीनें सुभा (= सुभेदाराकडे) जाऊन
जुगळीं केलीं” (वाड-बाबा २१३).

सुभेजात [फा० सूबजात] सुभे. “कन्धार
व हिरात वगैरे सुभेजातचा बन्दोबस्त”
(दिमरा २१६६).

सुभेदार (पु०) [फा० सूबदार] शान्ता-
धिकारी; मल्हारराव होळकरांचें डोपण
नांव.

सुभेदारी (स्त्री०) सुभेदाराचा अख्यार
व हुद्दा.

सुमार (पु०) [फा० शुमार] गणती;
अंदाज; तर्क; विचार; रोख; प्रमाण;
अयास; नेम; येत. “चित्ते सुमार दोन”
(चित्रगुप्त). “श्रीमन्त माघां एवंप
किंलें तरी फौज देशास येतांच कुटेल,
पास्तव बाहेर किरतात हा एक सुमार”
(सरो ११३९५). “मजल-दर-मजल
मर्मदा उतळत आले पार, घरलां दुस्स-
नचा सुमार” (साने-पयाव ५२).
दहाचा सुमार असेल. साण्याचा सुमार
असावा. “सुमार घडून चार त्या
नेमाचा केला” (उमाजी नायकाचा
पोवाडा).

सुसं रहंगी ताम्बड्या रहंगाचा. “तुम्ही
शादीचे सुसं रहंगी पोशाग जुबाहीर
पालून मिळुनूर जहाज याचे हवेलीम
हजर असणें” (राजवाडे ७१२०३).

“दोलांनीं शादीचा हका सुसं-रहंगीन
कागदार लेहून पाठविला कीं तुम्ही
यावे” (राजवाडे ७१२०४).

सुसंख; सुख-रु [फा० सुसं-रु]
उजळ तोण्डाचा; मुळ. “भगवान सुसं-
रु करील तोच सुदिन समजावा”
(राजवाडे ६१३९५). “निर्मिळपणें सारा
प्रसङ्ग केल्यास, कोण सुखस-रु कोण
साली पाहतो हेंहि ध्यानास घेईल”
(ऐटे ३१६२).

सुसं-रुई; सुसं-रोई (स्त्री०) [फा०
सुसं-रुई] बहुमान; आय; सुटका-
“त्याजकडून पडलें नाहीं इतकी सुसं-
रोई आहे” (राजवाडे ५१७७७).

सुर्खी (स्त्री०) [फा० सुर्खी] लाली;
तजेलेदार गुलाबी छटा; लाल-शाई.

सुर्नीस (पु०) सनदा बराती कोलनामे
वगैरेवर सुद्धा सुद्धा या तीन शब्दांचा
शिवका माणण्याचें काम ज्याच्याकडे
असे तो अधिकारी.

सुर्मा (पु०) [फा० सुर्मा] मोत्याचें
केलेलें नेत्राञ्जन.

सुंदार (स्त्री०) [फा० शुन्वार] विजार.

सुर्ह (स्त्री०) [अ० सुराही] चमू;
कुजा.

सुरत (स्त्री०) [अ० सुरत] चेहरा;
सौन्दर्य; प्रतिमा; पुतळा; रूपरेषा; हकी-
गत; स्थिती; प्रकार; गांठ. “चन्दी
कळवन्तीण साम्रत गाण्यांत, जाच-
ण्यांत, सुरतींत, हावभाव बनावर्णति
येथें सवें दौलतुदाराचि पसन्तीति आहे”
(जुरेणो १३). “इन्दुर्हि मल्हारजी
होळकर सुभेदार व मण्डेराव होळकर
यांच्या गुरती पाषाणाच्या सङ्गामसरी
कडून स्थावित्या” (मद्रा २१५५).

“ कामाची सुरत मनला साह्याची ”
 (भाष २१). “ पुढें तिकडील सुरत दिस-
 ण्यांत येईल त्या येतानें जें कर्तव्य तें
 करावयाचें ” (सरे ८१३५८). “ दामाडे
 यांनीं विषाडाची सुरत दाखविली ”
 (राजवाडे १३८). “ परंतु किंवन
 यावयाची सुरत दिसत नाहीं व तह-
 रद चारी सन्ध्यांचा प्रकार काडीमात्र
 नाहीं ” (सरे ११४४५). “ पुढें नदीचें
 पाणी उतरल्यावर गिल्ल्यांची सुरत
 घ्यावी ” (भाके १०).

सुरत-पाक देसणा.

सुरत-पिजीर [फा० सुरत-पिजीर]
 यशस्वी. “ दिवसवाहू मतालीव कार
 सुरत पिजीर होऊन ” (साने-पयाव
 १८४).

सुरतवान सुन्दर. “ स्थापनेस प्रतिमा
 आणिल्या त्यांत सुरतवान नाहींत ”
 (सरे ९१४७९३).

सुरत-हाल (पु०) कैफियत; इकीमत.
 “ शहरकारांस वतनासी तालुका नाही
 म्हणून आपलात्या दस्तक व शिक्क्या-
 नसी सुरत-हाल करून लश्करांत पाठ-
 विला ” (वाढ-सनदा ९५).

सुरवात; सुरुवात (स्त्री०) [अ०, अ०
 , शुद्धअ] प्रारम्भ.

सुरा (पु०) [अ० सुरा] कुराणाचा
 सण्ड.

सुराख (पु०) [फा० सुराख] शोध;
 पाकत. “ या धामधुर्मात सयाजीरा-
 जाचा मुलगा रक्तुमजी हा बालवयांत
 होता; त्या सुराख राखून तोतया
 अब्दुलानें जपदस्तनीं धरिला ” (माह-
 सम-सप्त ६७).

सुर [अ० शुद्धअ] चालू; आरब्ध;

सुरू; सुरू (पु०) [फा० सुरू] Cypress
 नांवाचें एक सडपातळ, उंच, सरळ वर
 निमुळतें होत जाणतें, सदा हिरवें दव-
 ट्यांत दिसणारें झाड. फार्शी कवितेंत
 प्रियेच्या शरीरयष्टीशी सुरूची तुलना
 करणें छंद आहे.

सुरूदार सुरूच्या आकाशाचा (साम्य)
 (चित्रगुप्त १७).

सुरूसन [अ० शुरू = महिने] हिंजी
 शकानन्तर सातशें पन्वेचाळीस ७४५
 वर्षांनीं म्हणजे इसवी सन १३४४
 तेराशे चव्वेचाळीस सालीं सुरू झालेला
 शक.

सुल्तान (पु०) [अ० सुल्तान] पांढ-
 शहा; अनियंत्रित सत्ता चालविणारा;
 जुलमी राजा.

सुल्तान-ढवा (पु०) येल्गार; हला.
 “ पुरन्दरास आपण सुल्तान ढवा
 करितों आणि गड घेतों ”

सुल्ताना (स्त्री०) [अ० सुल्ताना]
 महाराणी.

सुल्तानी (स्त्री०) आधिपत्य; जुलमी
 राजसत्ता; सुल्तानासम्बन्धी.

सुलह (पु०) [अ० सुलह] सल्लस
 सल्लस. “ पेस्तार हकनुद्दोला याचे मारि
 फत सुलह करून ” (राजवाडे ११५३)

सुलाख (पु०) [फा० सुराख = भोंक
 सोन्याच्या दागिन्यांतील धातूच्या शुद्ध
 तेची परीक्षा पाहण्यासाठी त्याला पाड
 लेलें भोंक.

सुलाखणें अन्तर्बाह्य परीक्षा करणें. “ प्रभा
 कराचें कवन सुलाखुन सरस्वतीनें पाड
 विलें ” (प्रभाकर १६३).

सुस्त [फा० सुस्त] मन्द; आळशी.

सुस्ताई; सुस्ती (स्त्री०) [फा० सुस्ती]
मन्दत्व; आळस; दिरङ्ग. " या उपरी
तन्ही ऐवज पाववावया यावें सुस्ती न
करणें " (राजवाडे १५१८२).
" लोकर कोणतें यावें, आणि सुस्तीनें
कोणतें यावें हा विचार धन्यास, कामार
करणारास असावा " (मदमा ११३३).
सुस्तावणें मन्द होणें.

सुख (स्त्री०) [फा० सोख = दाह] शरी-
रावर विकारामुळे येणारी फुगी.

सेना-खास-खेल गायकवाडांचा किताब.
सेव (पु०) [फा०] सकर्षम्द.
" सेव तो आलेच नाहीत " (दिमरा
११०१). " विलायती मेवा सेवदाने
पन्थरा एक पेढारी सेवेसी पावेल " (दिमरा ११२२).

सेरणी; शेरणी (स्त्री०) [फा० शीरीनी]
मिठाई, ज्याच्या बाजूनें न्याय झाला
त्यानें आनन्दप्रदर्शक म्हणून यावयाची
रक्कम, हरती. " सीर्णी (राजवाडे
१५१६२).

सेला (पु०) [फा० सेलाय] लोण्डा.
" दत्ताजी शिन्दे इकडे तोण्ड करीत
सो इकडील कोणजे सेले तोण्डासमुस
येत " (भाव ६३).

सेहत (स्त्री०) [अ० सिद्दहत्] तन्दुस्ती,
मरुतिस्वास्थ्य. " आपल्यास सेहत
जालियाचे खुशीचे पार्चे " (साने-
पयाव १६७).

सेतान (पु०) [अ० शेतान्] घोर-
कर्मा, पापमूर्ती.

सेफ (स्त्री०) [अ० सौफ] तर्कार.

सेर (स्त्री०) [अ० सेइ] सहल, निर्मग
-निरीक्षण. " आपणाची सेर करावयास

या मान्तीं आले आहेत " (दिमरा
११३०१). " आजी प्रातःकाळीं प्रहर-
दिवसा उपरी थोरले श्रीमन्त बागांत
सेर करावयास गेले " (राजवाडे
६१५८७).

सोखत [फा० सोम्त] दग्ध. " सरन्जाम
सर्व सोखत जाला " (दिमरा २१४).

सोखी (स्त्री०) उन्मत्तपणा, शोषी पहा.
" ग्रामलांनीं सोखी करून बाणकोटास
अपाय केला " (वाड-शाळ २६)
" या उपर गनिमांनीं सोखी करून.
मोर्चे काबीज केलें " (पारसनीस-
मच ७९).

सोडत (स्त्री०) [अ० शती] शयंत,
लॉटरी.

सोपा (पु०) [अ० सुप्का] ओटा,
पडवी, चोकाच्या चारी बाजूची उन्च
जागा.

सोचत (स्त्री०) [अ० सुहयत्] सद्गत,
यरोपर. " तें सर्व तुमच्या बडिलांपासून
सोमतीस आहेत " (साने-पयाव १७).

सोवती (पु०) स्नेही, साइगाती.

सोमल (न०) [अ० सुम्बुल] एक
प्रकारचें विष.

सोर (पु०) [फा० शोइ] ओरड,
आकान्त. " मजनीं लोकनिन्देचा
सोर माजे धोर अभिषारें " (मुनेश्वर
आदिपर्व १६११०१).

सोल्दाद [जर्मन सोल्डाद्] सोर्जोर,
शिपाई. " लोकांचे सोल्दाद " (राज.
वाडे ५११३९).

सोहलत, सोलत (स्त्री०) [अ० सुहलत्]
सबड, साम. " मनुष्यास सोहलत राहिली
नाही " (इम २९५). " जरम देतां
येत नाही सोहलतीनेंय होईल तेधवर

पहात आहों " (सरे ७१३४७).
 " प्रयागची रद-बदल आहे, तोही
 मस्तुषा सोहलतीनें होईल तरी करावा "
 (साने-पयाव ३३८).

सौगन्द (स्त्री०) [का० सौगन्द] शपथ.

" मुसलमान होऊन मोडील त्यास
 सोवराची सौगन्द असे " (राजवाडे
 १५१३५). " याणीं सौगन-शपथ
 घालोन पादशाहास साङ्गून पाठविलें
 कीं तुम्ही पुढें न येणें " (मद्रह ११८५).

सौदा (पु०) [का० सौदा] कपविक्रय;
 व्यवहार.

सौदामर; सौदागरी (पु०) [का०
 सौदागरी] व्यापारी. " भिन्न भिन्न
 सौदागरीं । सहवर्तमान जाया कुमरी
 सुहृद् बन्धु सुसनिभे । वसते झाले
 जवळिके " (मुक्तेश्वर-सभापर्व २१११).

सौदागरी व्यापारी; गैर लढाऊ. " जहाज
 सौदागरी " (शाब-सना २१६५).

सौदामरी; सौदामरी (स्त्री०) व्यापार.
 " इहयजांची सौदागरी आपले रिया-
 सतीत घालूं केली " (सरे ७१३५६४).

सौव [अ० सौव्] बाजू; तर्फ. " अजु-
 सौव-जन्तल " (भा-ऐ पयाव ४५).

" अजौ सौव " (कामरुता २२).

सौलत सोहलत पहा.

ह

हऊस (स्त्री०) होस; इच्छा. " परस्पर
 मिघाडाविशीं हऊस राहिली नाही "
 (चन्द्रचूड-दत्तर ११०५).

हक्क (पु०) [अ० हक्क्] सत्य; स्वतः;
 मालकी; अधिकार; प्राप्तव्य; पगार;
 नेमणूक; सम्बन्ध. " ज्वाजती होईल

वितकी किम्मत कळून त्याच्या हक्का
 धरावी " (समासद् २३). " पाटी
 कुळकर्णी यांसी हक्क बाग्वून दिला "
 (समासद् २५). " रहम (= दया
 त्याचे हक्कांत जखर आहे " (राजवाडे
 ११८३). " तो कुम्पनीचे हक्कामध्ये
 भनिशय हानीकर व इहयजांचे जातीने
 प्रतिष्ठेच्या केला " (ऐटि २११३).
 " आम्ही मोहिद्याचे हक्कामध्ये हमे
 शाचे दर्गामध्ये शुक्रगुजारी करीत
 असतो " (पारसनीत ग्रंथ २४०).

हक्क होणें मरणें. " गणेश राम दाना
 हक्क जाले " (राजवाडे ३०१२९).
 " नजबखानास राजवक्ष्मा रोम होऊन
 चौदावे रमिलाहरी हक्क जाला "
 (मद्रहा १११३८). हक्क करणें देहांत
 शिक्षा करणें. " शिवाजी आपला पुत्र
 परान्तु पादशाहानीं त्याजला हाक करणें,
 सुखदप करावा, जें मानेल तें करावें "
 (मद्रह ११३६).

हक्क-दार (पु०) [का० हक्क-दार]
 मालक; हक्क साङ्गणारा; वारस.

हक्क-रदूम; हक्क-छानिमा निरनिराळ्या
 प्रकारचे हक्क.

हक्क-ताला [अ० हक्क-तआला] उच्च
 ईश्वर. " एसादे आपले हिन्दूचे तीर्थां
 बसीतु हक्क-तालाचो बन्दगी कळून
 हजरत साहेबास ह्वा देऊनु "
 (इम ६७).

हक्क-परस्ती (स्त्री०) सत्यपूजा; कृतज्ञता
 (पेज ६३).

हक्क-नाहक; हक्कनाक [का० हक्क-
 ना-हक्क] नाहक; विनाकारण;
 अन्यायाने. " आज दौड महिना हक्क-
 नाहक फिरतो " (चन्द्रचूड दत्तर ११

१३७). "वेधिलें चित्त हकनाक उशिर लाबिला" (प्रभाकर १३१).

हकीगत; हकीकती (स्त्री०) [अ० हकीकत्] सत्य; माहिती; वर्तमान.
"साहेबां हकीकती मनास आणून पाहतां" (राजवाडे १७१३८).

हकीम (पु०) [अ० हकिम् हिक्मत] यूनानी वैद्यक जाणणारा.

हकीम (पु०) [अ० हकिम् हुक्म] अधिकारी; अमील. "न्याचे हकिमाचे इतलोशिवाय स्वारी निमाडून जाणार नाही" (सरे १०१५६१४).

हकिमी (स्त्री०) [फा० हाकिमी] अधिकार; अमिली. "प्रान्त मजूर हकिमी गद्गाधर प्रतिनिधी यांजकडे होती" (वाड-पाचा २१३२).

हद्गाम (पु०) [फा० हद्गाम्] मोसम; काळ; कळ.

हद्गामशीर हद्गामाचेवेळीं, वेळेवर.
"या गांवावरी हद्गामशीर प्रजन्य पडला नाही" (राजवाडे ६१८५).
"काय तुझें देणें असेल तें हद्गामशीर घेणें" (राजवाडे १५१२४).

हद्गामा (पु०) [फा० हद्गामा] गर्दी; दह्या; चव्हेडा. "नेतेसमर्था दोन चार माणसें जूझमी जालीं, हद्गामा जाला होता" (राजवाडे ११२५).

हद्गामी तात्पुरती, मोसमी, गैर-कायम.

हजरत (पु०) हज्रती (स्त्री०) राजास पैगम्बरास अगर इमामादि श्रेष्ठ व वन्द्य पुरुषास या शब्दानें स्वामी या अर्थानि सम्बोधितात.

हजूर; हाजूर; हजीर [अ० हाजिद्] विद्यमान.

हजूर-जबाबी [फा० हाजिर्जबाब्] ताव-डतोय समर्पक उत्तर देणारा; समय-सूचक.

हजूर-नीस हजरी माण्डणारा.

हजरी; हाजरी; हजेरी (स्त्री०) विद्यमानता.

हजेरीची फौज नेहमीचें सडें सैन्य.

हजाम (पु०) [अ० हज्जाम्] न्हावी.

हजामत (स्त्री०) [अ० हजामत्] श्मशक. केस काढणें, डोक्यावरील केस भादरणें.

हजार [फा० हस्राद्] सहस्र. "तोफ हजारी हजार सुटली" (प्रभाकर ५२).

हजारा (पु०) [फा० हजारा] अनेक धारा पाडणारें कारखणें.

हजारी (स्त्री०) सहस्र सैनिक बाळगिण्याची मन्सप.

हजिरा-हजीर तात्पुरती व्यवस्था करून केलेलें. "काहीं हजिराहजीर असें करून निघालों" (सरे ११२६६).

"चिरजीव पणजरीनाथानें हजिराहजीर जीन रवाना केले" (सरे ९१८).

हजिमा (पु०) [अ० हसीमा] पुष्पां, फजिता. "पुढें डोल कसां होतो पहावें पान्नु हजिमा आहे" (सरे ११२८७४).

हजीर-जामीन एखाद्यास अमुक ठिकाणीं हजूर करून देण्याची हमी घेणारा (राजवाडे १५११४).

हजीर-मजालस समासद; (स्त्री०) भारतभा. "याचा महजूर ... महाराजाचे समोर हाजूर-मजालसतीन जाला" (राजवाडे १५१२८१).

हृद (स्त्री०) [अ० हृद] मयांदा, सीमा,
पराकाष्ठा. "आतां हृद छाली" (समा-
सद ६६). "लष्करपणाची हृद जैसी
होती तैसां केली, दर भाण्डणीं भोंग-
लांसी गांठी घालून परीं झुजें दिल्ली" (वाड-सनदा १७३).

हृद-महदूद [फा० हृद-र-महदूद] मयांदित.
"हृद-महदूद पाण्डरीदरी जें उत्पन्न
होईल तें निमें दोनी ठाईं तारोतार
वाटून घावें (राजवाडे १५१५१).

हृद-हृद (स्त्री०) [अ० हृद अनेक व०
हृद वें] मयांदा. "हृद-हृद घान्धर्जे"
(राजवाडे ६१५७९). "गांव गन्नाचे
सिवेच्या हृद-हृदोदी" (मदर १११२).
हृदीस (स्त्री०) [अ० हृदीस] "वेग-
वराचें पाकपास हृदीस असें म्हणतात"
(वाड-सनदा २३).

हनोज [फा० हनोज] अद्यापि, अजून
(राजवाडे १०११६४).

हम-हजारी (स्त्री०) [फा० हफ्त-
हजारी] सप्त सहस्र सैनिकांचें आधि-
पत्य.

हमा (पु०) [फा० हफता] आठवडा,
किस्त. "वाकी निमे एवज राहिला
त्याचे तीन हफते ठरले आहेत" (वाड-
समा ११३४४).

हमे-बन्दी (स्त्री०) किस्त-बन्दी.

हबशी [अ० हबशी अभिसानियातील]
जजिरेकर श्यामल.

हम-खास [फा० आम-खास] सर्व-
सामान्य; प्रसिद्धपणें; निश्चयपूर्वक.

हमगी [फा० हमगी] सर्व. "सान-
गोडा दत्तक घेतलेला व तिथी
वाचकां हमगीस आणून ठेविले"
(सरे ११४६९८).

हम्भारात (फा० हम्भारा] सारख्या वयाचा
(चित्रगुप्त १७).

हम्बीर (पु०) [अ० अमीर] सद्दार.
"बसुनिया हम्बीर करिते विचार हला
करा एकदांची" (इपुसिपो १६०).
"आले कचेरीस बोलाविले हम्बीर"
(इपुसिपो २२०).

हम्बीरराव एक किताब.

हम्-रस्ता [अ० आम] सार्वजनिक
रस्ता.

हम्राह [फा० हम्राह] सहगती, बरोबर,
सामील. "आपलें उत्तम जाणाल तें
करणें, आम्ही तुमचे हम्राह आहोंत"
(राजवाडे १११९८). "पेराजी किनबी-
चेही हम्राह होता" (राजवाडे ५११५०).
"फोज हम्रा (= गोळा) करून सुभा
पातशाई याजवर आणून घालावे"
(होके ७).

हम्राई, हम्राही (स्त्री०) [फा० हम्राही]
सहगत, जूथ, बरोबरीचा. "ज्याजवर
रुपा येतो त्याजला जसम लागली
असतां हळद-फटकू मिळणें कठिण;
तेव्हां फोजेची हम्राई राहते कशी!"
(होके ३). "हम्राही जमियेत-
पेकी" (राजवाडे १०११८६). "हम्राई"
(दिमरा १११५२).

हम्बार [फा० हम्बार] सारखी; प्रसन्न;
सारक. "ज्यांत त्यांची मर्जी हम्बार राहे
तें करणें योग्य" (हम २५५).
"लेकीन हम्बार न जाले" (सरे
११३५६५).

हम्शार्ई [फा० हम्साया=शेजारी] शेजा-
रील. "त्या मातांचे बतन्दार हम्शार्ई
गावीचे" (राजवाडे १५१८०).

हमाम्-खाना (पु०) [अ० हम्माम्]

जिथें उष्ण जळ मिळतें असें स्नानगृह.

हमाल (पु०) [अ० हम्माल्] ओशें
वाहणारा; भारवाहक; मजूर; कुली.

हमाली (स्त्री०) [फा० हम्माली]
हमालाचा पेशा अगर काम; मजुरी.

हमी (स्त्री०) [अ० हामी जवाबदारी
घेणारा] जवाबदारी; जामीनकी.
" थाप्रमाणें हामी-निशा सावकारी
देतात " (मदचा २।२०६).

हमीदार (पु०) जामीन; जवाबदार.
" ती जवळून आपण ऐवजाचा हमीदार
पेतला " (ऐटि १।२२).

हमेणी, हमिनी (स्त्री०) [अ० हिम्यान्]
पैसे ठेवण्याचा लाम्य कसा; पिशवी.
" कम्बरेस हमिन्या द्रव्याच्या " (मदर १।६४).

हमेश; हमेशा [फा० हमीशा] नेहमी.

हयात; हयाती (स्त्री०) [अ० हयात्]
आयुष्य; जिवंदगी; जिवन्तपणा; उमर;
जिवन्त. " आज येथून आमची हयात
सुण्टली येसें मविष्य केलें " (भाईसम
१८३४ वावृ २१२). " काय हयाती
चाफी असेल ते, ते स्थळीं अखेर होय
तर उत्तम आहे " (मदचा १।१५६).
तह-हयात=हयातीपर्यन्त.

हयासा (पु०) [फा० हयासा] जेव्हां.

हर-एक [फा० हरय्क्] मत्पेक; चिक्कूल.
' जुने लोक बोरे यास हर-एक उप-
द्रव न केला " (मरचिस २८).

हर्कत (स्त्री०) [अ० हरकत्] हाल-
चाल; विरोध; आक्षेप; अडथळा;
विलम्ब. " बेडर मजूर काबू-धस्त
पाहून जागा व मकानें व्यावयाचे

उद्देशे हर्कत करणार " (राजवाडे
५।६८). " येवढे रद्दस यांची हर्कत
व्यर्थ होणें चाहंगलें नाहीं " (राजवाडे
७।१९४).

हर्कसा कोणत्याही रीतीने. " हर्कसा
प्रविष्ट होय असें करावें " (सरे
१।८००).

हर्कामी मत्पेक कामास उपयोगी पडणारा.
हर्कार-गिरी (स्त्री०) जासुदाचें काम
(दिमरा १।२).

हर्कारमी (स्त्री०) हर्कारगिरी. " तुजे
याप नार शेणवी यासी हर्कारमी, मिरास
देसाई यांणी मोठर करून दिवाण-
चाकरीसी ठेविले होते " (सासंड-
जुले २५).

हर्कारा, हल्कारा (पु०) [फा० हर्कारा]
पडेल तें काम करणारा; जासुद; देहव्या.
" तेथील लश्कराची माहीयेत सरी
कळावी म्हणून दोघे हर्कार पाठविले
होते " (चिरा ४४).

हर्गाह [फा० हर्गाह = जेव्हां जेव्हां]
ज्या अर्शी. " हर्गाह कीं कार्याज
मुतशरीफ नाही, बहात्तर वसें नाही,
आणि सनद-अस्तादही नाही, मर्द
तुकानी आहे " (राजवाडे २०।२०).

हर्गीज; हर्गीस [फा० हर्गीज] कर्धीहि;
चिक्कूल. " या उपर इइमजास पुरती
तम्बी व्यावी हेंच मनांत आहे तर आपण
हर्गीज तह करूं नये " (सरे ७।३००६).
" चिराईव भाऊसाहेब आल्यासेरीज
तुम्ही हर्गीज न व्हावें " (साने-पयाव
१४९). " जे मजला मानिती
माझ्या विचारे वर्तती ते हर्गीस सोला न
पावती. न नाडती जी " (अस्तिमधरुत

दिवंदा ६). " जहर हतांक पानला आहे, हा हर्जिस बांधणार नाही " (माहसम १८३२ पाद १२३).

हर्जिनसी नानातन्हेचा. " श्रीगणेशपूरच्या नयगर्गेत हर्जिनसी हाडे बरचेवरी आणून लावून देतो " (सरे ८१२२१).

हर्दम [फा० हर्दम्] प्रतिक्षणी.

हर्दम्-खयाली [फा० हर्दमसियाली] लहरी, अस्थिर, लबाड. " (हिन्दे) जाल्या हर्दमखयाली... कसे करितील याचा विश्वास नाही " (स्रो ७१३२ २७). " घोलणे हर्दम् खयाली दितते " (सरे ८१३९३०). " ह्यांत तो (हर्द-रजहरी) हर्दम्खयाली आहे " (सरे १०९६).

हर-दहाल केव्हाही. " हर्दहाल मोहिब्याचे कामामध्ये सकावत तजावज कारणार नाही " (परसनीस मप २२०).

हर्द, हर्दो [फा० हर्द] दोघेही, दोन्ही. " हर्दो जणांचा जमान घेणे " (राजवाडे १५१२६). " तरी हर्द गाव " (राजवाडे ८१३०).

हर्फ, हरफ (पु०) [अ० हर्फ] अक्षर, लेख, ठपका, दोष. " तहनाम्यात काही हर्फ नीट करावयाचे ते कळून " (राजवाडे ५१३३). " श्रीचा शिक्षका, याप्रमाणे हरफ = श्रीमार्गवचरण परमहंस मखेन्द्र शरण " (पारसनीस-मप ८९). " पल्की पन्तपधानावर हर्फ आणि ला " (राजवाडे ६१६१८). " हर्फ ठेवून घोलता हे ठीक नाही " (सरे ८१३५२).

हर्फ-ब हर्फ अक्षरशा " कलमांची हर्फ सकाराची आली ती हर्फ-ब-हर्फ वाचून

दाखविली " (राजवाडे ७१८). " कलमा केले ते हर्फ-ब-हर्फ दिल्लिशात जाले " (राजवाडे १०११९१).

हर्वेजेने कोणत्याही रितीने. " शिकन्दरि पाहून शादल निघाला म्हणजे मार्गाच पाहून हर्वेजेने शिक्षा करितो " (राजवाडे ६१६२३). " सादकास हर्वेजेने नसीब कळून याम्हाणाची मुली सोडून देवणे " (वाड-शाळ १०२).

हर्हमेश नेहमी.

हर्हमेशी अनेक कलांत निष्णात.

हराम [अ० हराम्] निषिद्ध, अन्यायाचा.

हरामखोर [फा० हरामखुर] अशमाणिक, स्वामिद्रोही, लुच्चा

हरामखोरी (स्त्री०) [फा० हरामखुरी] अशमाणिकपणा, स्वामिद्रोह, लुच्चेगिरी.

हराम्जादगी (स्त्री०) [फा० हराम्जादगी] लुच्चाई, स्वामिद्रोह. " जमीदारांनी हराम्जादगी केली " (राजवाडे ११२२६) " रपत हराम्जादगी कळत अम्पल सुळीत देत नाही " (राजवाडे ८११५८).

हराम्जादा [फा० हराम्जादा] जारज, लबाड, स्वामिद्रोही, धूर्त. " मराठे हराम्जादे, आठ दिवस अगोदर पळाले, हजीर असते तरी कैद करितो " (संभासद २८).

हराम्जादी (स्त्री०) हराम्जादगी, लबाडी. " ह्यांच्या हराम्जाद्या व मकरे सर्व नवाब बहादूर यांचे व्यांतात " (राजवाडे १९१५९).

हराम-नमकी (स्त्री०) निमकहामी. " पदशाहशी ज्याने हराम-नमकी घे-अदा केली " (भा-ऐपयाव २१).

हरामी लबाड; कपटी; (स्त्री०) हराम्तोरी. " शिवाजी हरामी आहे " (समासद ४८).

हरिकाई; हरिकी (स्त्री०) [फा० हरीकी] धूतता; चतुराई; कावेचाजी. " आतां तुमची त्यांची भेटी सासे साते यांची कावितो; तुम्ही हरिकी करून कार्य-भाग करणें तो करावा " (समासद १५).

हरीफ [अ० हरीफ्] धूत; कापीज; कावे-बाज; (पु०) शत्रू. " मराठे हरीफ बहुत आहेत, असें बोलले " (समासद ४९). " आतां जाऊन हरिफासी मुकाबला करावें " (दिमरा ११२११).

हरोळ; हरोळी (स्त्री०) [फा० हरावुल्] आयाडी; विनी; पुढारी; पुढें. " तुम्ही या मन्तधियास हरोळे होऊन मन्तया सिद्धीस जाव तें करणें " (शाड-शाळ ३०).

हल्का; हल्का (पु०) [अ० हल्का] कडी (छताची अगर तुळईची). " काणसें विंदळी हल्क्यांना " (प्रभाकर ९३). " लावून रुपेरी हल्के हिन्दुळे घांथिले. " (प्रभाकर).

हल्कारा (पु०) हर्कार; जासूद.

हल्मजी [फा० अहल्-ह-गरम् = स्वार्थी] निष्कालजी.

हल्ला (स्त्री० पु०) [अ० हम्ला] चढाई; छापा; एल्गार. " शिवाजी आपला पुत्र याजवरी हल्ला करायो " (समासद १०).

हली; हांली [फा० हली] आज; वर्तमानकाली.

हल्वा (पु०) [अ० हल्वा] मिठाई; सात्तेच्या पाकांत घोळून काटेदार बनविलेले सड्करान्तीस यावयाचे ताळ. हल्वाई (पु०) [फा० हल्वाई] मिठाई बनवून विकणारा.

हलाक [अ० हलाक्] क्कान्त; क्षीण; दक्षि. " दोन तीन चपेटे होऊन बहुत हलाक जहालें आहों. " (चित्रगुप्त ७९)

हलावी; हलाकी (स्त्री०) धकपा; पडती; दारिद्र्य; दुर्दशा. " आपलें राज्य नवें, त्याहीमध्ये दोन तीन चपेटे होऊन हलासी झाली आहे " (समासद ४७). " लश्करांत दाणा-चारा मिळेत तेव्हां हलाकीत आले " (मराचिधोरा ५८).

हलाळ [अ० हलाळ्] विहित; धर्म्य; न्याय्य; विधिपूर्वक मारलेल्या पशूचें (मांस). " मुलानानें काऱ्या न दिली तर बकरें मुदांड रहातें म्हणजे तें हलाळ होत नाही " (गावगाडा ११३) हलाळ करणें=नुस्लीम विधिपूर्वक पशू मारणें; जूबे करणें.

हलालखोर (पु०) [फा० हलालखुर] शाडू; भद्दी; हलकें काम करणारा. " क्षेत्र मजकूरच्या गल्ल्या हलालखोरांक-डून सादवून निर्मळ राखणें " (वाड-समा ३११९). " तेवकाचे परा आस-पास सोळा हलालखोर यांची चौकशी यशविली आहे " (जोरा ११७).

हलालखोरी (स्त्री०) [फा० हलालखुरी] हलका धन्दा; प्रामाणिकपणा; इमानीपणा. " तुझे कायें नरसो दामोदरें हुजूर हलालखोरी बहुत वजा (= मकारें) साद्विगतली " (राजशडे १५१३१).

हव्यास (पु०) [१ अ० हवस्] तीक्ष्ण; ह्छा; छन्द; नाद.

हवलदार (पु०) [फा० हवालादार]
काहीं शिपायांचा नाईक.

हवस (स्त्री०) होस. "आपल्या असलाद्
(१ असलनू=विल्कूल) पुन्याई माम-
ल्याची हवस काहीं राहिली नाही"
(इम ६७).

हवा (स्त्री०) [अ० हवा] वारा; शीतो-
ष्णमान; धुन्दी. "उत्तरली भरज्वानोची
हवा" (पराराम १५१)

हवाई; हवई (स्त्री०) [फा० हवाई]
चन्द्रायोन; छापा (१); वायवी; अ-जड.
"तेधून सडे होऊन गेज कोज येत
चालली म्हणजे त्याजवरी हवाई करा-
व्यास घेईल" (सरे ११२०७).
"गेली दूर अवई, नार सवई, हवई
जॅशि सुटली" (प्रनाकर २३९).

हवा-दोज (१) गगनयुन्वी; उन्प. "जमी
दोज हवादोज शामीने" (भाईसम
१८३४ अहवाल ४८).

हवाल (पु० स्त्री०) [अ० अहवाल]
स्थिती; हाल-हवाल "वाचून दास-
वितील त्याजवरून कथा हवाल अवघा
ध्यानास घेईल" (दिमरा १११३३).

हवालणें सिपूद करणें; सोंपविणें.

हवालत (स्त्री०) हवाला (पु०) [अ०
हवालत-हवाला] सोंपवणूक; ज्या-
ब्दारी; निस्त. "अठरा लक्ष रुपये
हवालतीस होते तेही परिहार करून"
(मदरु २११४). "डेङ्गला मजूर
याचें ठिकाण लाऊन जिवन्त अगर
मेला सर्कारांत हवाला करून देईल
त्याजला चक्षीस दोन लक्ष रुपये व
हजार रुपयांचा गांव इनाम इब्बज
बहादूर यांचे वियमार्ने दिव्हा जाईल"
(१८३४ अहवाल १६).

हवाशीर जेथें हवा सेळती मोकळी आहे
अशी (ज़ागा).

हवेळी (स्त्री०) [फा० हवीली ८ अ०
हवाला] मन्दिर; वाढा; मोठें उन्च सुशो-
भित घर, राजधानीच्या भोंवतील भाग,
गिर्द.

हवेळी-दाखल गृहप्रविष्ट. "आम्ही हवेळी
दाखल जाहलों" (राजवाडे ६१२८८).

हश्मत्पन्हा [फा० हश्मत्पनाह] वैभव-
शाली.

हशम (पु०) [अ० हशम] परिवार,
नोकर-चाकर, शिपाई-प्यादा.

हशम-नवास (पु०) हशमाकडोल काकून.

हशील (न०) [अ० हासिल] प्राप्त;
लभ्य; प्राप्ती; नफा; फी; तात्पर्य. "पुढें
मुद्दे हशील होतील" (सरे २१५४८).
"साहुकारीमुळें जकातीचेंच हाशील
होईल" (मराआ ३७)

हस्त-बूद (पु०) [फा० हस्त-बूद =
आदे-होता] सारा; मुत्की; वसुली
"शिन्याचे हस्तबूद अम्मल चालू
लागले" (सरे ८१४०४६).

हस्तुल्लुकूम (पु०) [अ० हस्तुल्लुकूम =
आज्ञेप्रमाणें] आज्ञापत्र. "सुरजमल
व माधोसिङ्ग यांस हस्तुल्लुकूम व ज्या-
प्यास खिलत बगेरे पाठविणें" (राज-
वाडे ६१३९७).

हाकीम (पु०) [अ० हाकिम] अधि-
कारी. "तेथील हाकिमचे बळानें प्यादे
बसवून" (राजवाडे ६१२९७).

हाकीम-शरा (पु०) क.जी-शरा; धर्म-
शास्त्री. "काजी अब्दुल्ला बीन काजी
महम्मद हाकीम-शरा" (राजवाडे १८१
२१).

हाजत (स्त्री०) [अ० हाजत्] ज़रूरी, अडचण, " परशुरामपन्त यांस विल्फेल इइमज़ाचे तम्बी करितां आपणवावे ऐसी हाजत नाही " (राजवाडे १९१०६).
 " कलमी करावयाची हाजत नाही " (साने-पयाव ४७२). " मुकर (= पुनः पुन्हा) त्याहार्वे याची हाजत नाही " (साने-पयाव ४७६).

हाजम करणें [अ० हाक्षिप् = पळविणारा] लुटणें, " रस्ता हाजम करून ठेविला आहे " (राजवाडे १११५).

हाज्यांशी (स्त्री०) [फा० हाशिबांशी मुलाजुमत; वास्तव्य. " दयारीं हाज यांशी करून सकार्चां दौलत्ताई चिन्तीत आहे " (चिरा ३५).

हाजर-मजालीस हजर-मजालीस पहा.

हाजी (पु०) [फा० हाजी ८ अ० हाज्ज] हज्ज म्हणजे मक्केची यात्रा करून आलेला मुसलमान.

हाम-सास (पु०) आमसास; दयार कचेरी. " हाम-सास भरविला म्हणजे कचेरी " (मदठ ११७७).

हामी (पु०) [अ० हामी] हमीदार. " हमी मातवर त्रिम्बक शेट गुजर देतो " (पारसनीस-वप ६१).

हाय-दोस्त (पु०) [फा० या दोस्त ! = हे मित्रा !] मोहरमातील दइगल.

हायल [अ० हाईल्] भयङ्कर. " लेकरां हा म्हेला हायेल आहे " (राजवाडे ५१५७).

हास्तुद आहे त्या स्थितीत; ठायींचे ठायी. " आपण शिवाजीवरी जातो, त्यास हास्तुद ठेवितो " (सभासद ५९).

हाल [अ० हाल्] इल्ली. (पु०) सुस्थिती; त्राण; (अनेक वचनी) दुर्दशा. " ऐसें झालें असतां हाल कराग वमोजीच मुम्बईकर यांणीं अनलांत न आणिलें " (सरे ७३५७३). " लस्कर-पाद-मालीनें रयतीचा हाल राहिला नाही " (राजवाडे १८१५३).

हाल-अपेष्टा (स्त्री०) दुर्दशा.

हाल-अहवाल (पु०) कैफियत; वर्तमान. " एणें प्रमाणें आपला हाल-अहवाल सातरेसी आणितां " (राजवाडे १८१३१).

हाल-हकीमत (स्त्री०) कैफियत. " आमची हाल-हकीमत विदित करून " (इरे ५१४८).

हाल-हवाल (पु० स्त्री०) कैफियत; दुर्दशा. " रयतीचा हाल-हवाल जाहीर केला " (राजवाडे १८१५३). " हाल-हवाल असेल तत्रापी हे सण्डणी सोडतात असा अर्थ नाही " (सरे ११४५).

हालत (स्त्री०) [अ० हालत्] सुस्थिती; त्राण. " मुलकांत हालत कांहीं राहिली नाही " (मक्का ११२१३).

हाली; हाही [फा० हाली] साम्प्रत. " हाली " (राजवाडे ३१९७).

हाली-मवाली; अहाली-मवाली [अ० अहाली व मवाली] उच्चनीच सर्व लोक; हमसास. " यावरी तमान अहाली व मवाली पर्णे मज्कूर व निर्देनवाही जमींदार हर कोणी लहान थोर साड्णवाती जें " (वाड-सनदा १४०).

हाली-माजी (स्त्री०) फांती; चसेदा. " आमचे दौलतींत हाली-माजी होत

गेल्यामुळें फागदपत्र दाखलेशीर राहिला नाही " (राजवाडे ११३१२). " राज्याचें हालीमाजीचे विज्वरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हफ-रसूमही झाडून उगवेना सधय नादारीस आलों आणि लोकांचे कर्जदारी जाहलों " (राजवाडे १३१५१). " त्याणीं व तुम्ही मिळोन सावनूर तालुक्याचा बन्दोबस्त पक्का राखावा; हाली-माजी होऊं देऊं नये " (सरे १११६०९७).

हालोहाल तत्काळ; ताचडतोव.

हाव (खी०) [अ० हवा] हव्यास; लोभ.

हावरा (पु०) लोभी.

हासिया (खी०) [अ० हाशिया] किनार (ऐटि १११४).

हासल, हासील [अ० हासिल्] हशील पहा. " मन्सूचा हासल होईल " (राजवाडे ८१२०३). " हासिलाची (= नुका तीची) माफीची आज्ञा व्हावी " (सरे १११५९२१). " त्यातील हासील (= तात्पर्य) कलम्वार करण्या करिता आज्ञा केली आहे " (सरे ९१०७८९). हासिली हशील देणारा; दस्ती. " आणि कही झाडें हासिली तीं तीं पाहिजेत लिहिली " (मेस्तक-पुस्तक-जमा लेखन ५३).

हिक्मत (खी०) [अ० हिक्मत] शहाणपण, युक्ती, कावा.

हिक्मती शहाणा; कावेबाज; हुनरी.

हिकायत (खी०) [अ० हिकायत्] कथा, गोष्ट.

हिकायती, हिकाती तक्रारसोर.

हिजरी [अ० हिजरा = बतनत्याग] हज्रत मुहम्मद वेगम्वर मक्का सोडून मदिनेकडे गेले त्या दिवसापासून

म्हणजे इसवी सन ६२२ च्या जुलैच्या सोळाव्या तारखेपासून सुरू झालेला शक.

हिफाजत; हफाजत (खी०) [अ० हिफाजत्] संरक्षण, आश्रय. " शिद्दी अब्दुला चेदरचे हिफाजतीस जान होता " (राजवाडे ५१६१). " पटण-चरूचे हिफाजतीकरिता अगोदर नवा-बांनीं सिताबराव अमील यास ... पाठविलें " (राजवाडे ५१११९).

हिम्दाद (खी०) इम्दाद; मदत. " मदत-हिम्दाद " (सासंर-तह २).

हिम्मत (खी०) [अ० हिम्मत] महत्वाकाङ्क्षा; निश्चय; धैर्य; उत्साह; उमेद. " ज्याशी नित्य नूतन सम्पादीन ही हिम्मत त्यानें हुजुरात सजावी " (मराआ १३). " मस्तुत तोहमास कुलीनें बाजी जिडिकली आहे; परन्तु अवघ्या हिदूंनीं हिम्मत घान्धिसपास व आमच्या फौजा मातबर गेल्यास हिन्दूंचीच यातशाही होईल ऐसा प्रसङ्ग दिसतो " (पारसनीस-मच ११८).

हिम्मत्दार; हिमती धेयवान.

हिम्मत-बहादुर शूरवीर; एक पदवी.

हिम्मत-मर्दानपणा (पु०) दिलेरी-मर्दमी. " सर्वांचीं ज्ञानें, हिम्मत-मर्दानपणा मजला ठारूक आहेत; पानपतावर भाऊस टाकून आलेत " (सरे ११४८१).

हिमाईत, हिमायत; हिमात (खी०) [अ० हिमायत्] संरक्षण; आश्रय; आधार; मदत; जोरावरी. " तें एकीकडे राहून वेण्ढारी यांची हिमाईत करून स्वा-मीचा क्रोध होऊन स्वामी उपोषणें करितात हे काय ? " (सरे ९१४५४८). " आह

घियानें त्याची हिमात केली तर आम्ही काय करावें ?" (पारसनीस-अप २१४).

"आउन्धकर हिमायेतीनें आउतें धरितात; परन्तु ईश्वर त्यांस यतिजा देतो; परन्तु भाग्यामुळे चित्तांत आणित नाहीत" (राजवाडे ६१३३).

हिमायत्दार; हिमाती आश्रित.
हिशीं लोभी.

हिरासा [फा० हिरासान्] भयभीत; चरस्त; हेराण. " इतक्यांत रवळोजी शिन्दे... दफूंच हापडास आल्यानें दरोबस्त शीत हिरासा होऊन ... पानपत्ताकडे गेले. " (दिमरा ११३६४). " ते हिरासा आहेत " (दिमरा ११११७). हेरास (स्त्री०) [अ० हिस्] लोभ; हापरेपणा.

हिलाल (पु०) [अ० हिलाल्] चन्द्र-कोर; चन्द्रज्योत; टेम्भा. "सोयन्यांचे मण्डपांत पुरुष व बायका रात्रीचे जाणवायेण्यास हिलाल दिवटया अगोदर घातमी रासोन सिद्ध कळून देवाव्या" (साने-पयाव २०८).

हिला (पु०) [अ० हीला] चुकी; कार-बाई. " त्यास कांहीं एक हिल्ल्यानें दूर पालवावें ऐसें मनांत आणून लांब्याविलें असेल तर ईश्वर जाणें " (सरे १२१ ६६७५).

हिला-हर्कत (स्त्री०) युक्तिप्रयुक्तीनें केलेला विरोध.

हिशेब; हिशोब (पु०) [अ० हिसेब्] हिसाब्] गणती; जमासर्च; पवां.

हिशेब-कितेब (पु०) जमासर्चांचे कागद वगैरे; जमासर्च.

हिशेबी [फा० हिमाबी] न्याय्य, व्यव-स्थित; सरळ; हिशोबासम्बन्धी.

हिस्ता (पु०) [अ० हिस्ता] पांढा; माग.

हिस्तेदार (पु०) [फा० हिस्तादार] बटिकरी.

हिस्तेरशी; हिस्ते-रसीद (स्त्री०) [फा० हिस्ता-रसद्] सारसी पांढणी; पांढ. "मशानिले याच्या विद्यनागाची शिवन्दीची हिस्ते-रसीद बेहड्याच्या अज्मासें निवडून पाठविली आहे" (साने-पयाव १२). "त्याची हिस्ते-रसीद... रघुनाथ नाईक याजवर साडे बारा हजाराची ठरली" (राजवाडे ७१३९).

हिसाब (पु०) हिशेब; पवां. "त्याचा हिसाब काय धरावा ?" (मराचिथोशा ४३).

हिसाबी-किताबी रास्त; वाजवी. "ऐसें हिसाबी-किताबी असता" (राजवाडे १५१२६).

हिसार (पु०) [अ० हिसाद्] गड "वजानच काकुंनानी हिसार जावली" (राजवाडे २०११५९).

हुक्का (पु०) [अ० हुक्का] गुडगुडी; ज्वालाभाही पदार्थांनी भरलेले पात्र; बॉम्ब (मराआ ६३३४).

हुक्के-बर्दार (पु०) हुक्का साम्बाळगारा (राजवाडे ६१२९).

हुक्मत (स्त्री०) [अ० हुक्मत्] अधि-कार; सत्ता.

हुक्मत-पन्हा सत्ताधीश.
हुक्मती अधिकारी. "मोगलाईत हुक्मती केशांची टोळी दाढी सालीं लोम्वत होती ती मराठशाहींत कवटीवर चढली एवढाच लाभ" (गडकरी-राज-संन्यास २०).

हुकमी आज्ञाधारक, आज्ञेप्रमाणें, तादृश-
तील.

हुकूम (पु०) [अ० हुक्म] आज्ञा,
पत्त्याच्या सेवेत डावापुरता ठरलेला
जोरावर रडण.

हुकूम-अहकाम (पु०) अधिकार,
सत्ता, "तालुक्यांत सर्व हुकूम-अहकाम
त्याजकडील" (राजवाडे ७१२९).

हुकूम-खुदाई देवाज्ञा. "मल्हारभटास
हुकूम-खुदाई जालियावरी" (राजवाडे
२०१३४६).

हुकूम-नामा (पु०) [फा० हुक्म-नामा]
न्यायनिर्णयपत्र.

हुकूम-बर्दार आज्ञाधारक.

हुज्जत; हुज्जत (खी०) [फा० हुज्जत]
पोत्यास देवजु जमा झाल्याची पावती;
पावती; वाद; तफार; पातापीस; अड-
थळा. "जमा असत म्हणोन हुज्जत
लिहून दिल्ली असे" (वाड-दाया २१
४४). "लुटी करिताना कित्येकांनीं
हुज्जत केली त्यास जसमी केलें"
(चिरा ३१).

हुज्जतखोर = पातापीस घालणारा;
तक्रारी.

हुजुरात; हुजुरात (खी०) हुद्द हुजुरची
सडी फौज "ज्याशी नित्य नूतन सभा
दीन ही हिम्मत स्थानें हुजुरात सजावी"
(मराआ १२). "हुजुरात आणि
मेवती. सेवनमार्ग द्विधा असती. दोहीत
मुख्य हुजुराती. सन्निध सेवा" (मेस्तक
पुस्तक ३८).

हुजुर्या (पु०) निकटवर्ति सेवक.

हुजूर (पु०) [अ० हुजूर] वियमानता,
दर्या; हजरत; दर्बारात; समक्ष.

हुजूर-कामगार (पु०) राजाचा सात
अधिकारी.

हुजूर-पागा (खी०) राजाचा सात
रिसाला.

हुजूर-बाजार (पु०) मुख्य पेट.

हुजूर-हशम (पु०) सात राजाचे शरीर-
संरक्षक शिपाई.

हुद्दा (पु०) [अ० उद्दा] काम; अधि-
कार. "केवळ लिहिणें येईना, कमावि-
शीही न केली, त्यास मुल्कीचा हुद्दा न
साडणावा" (सभासद २४). "पोजिला
आहे गृहस्थ भास ठाकून दुसऱ्यांस हुद्दा
साड्याल तर जो करील त्यास थारूं
व मुल्कस तुमच्या हातचा जाईल म्हणोन
आज्ञा" (पारसनीस-यप ६१).

हुद्दा-मामला (पु०) काम (राजवाडे
८११३४).

हुद्देदार (पु०) [फा० उद्दादार]
अधिकारी.

हुन्नर (पु०) [फा० हुन्नर] कौशल्य; कला;
युक्ती; चमत्कार. "हुन्नर ही मवाच
केल" (सभासद ३१). "पुढें
काय हुन्नर हुकरावा म्हणोन चिन्तातुर
जाहाले" (मदर ११५३).

हुन्नर-बन्द; हुन्नर-बन्त [फा० हुन्नर्मन्द]
कलानिपुण; कावेद्याज. "समागमें
शिल्पीकार हुन्नर-बन्द कारागार त्या
देशांचे आणून" (मदर ११२२).
"औरहाजनेच पादशाह चढत हुनेदपन्द
बेमाना आहे" (मदर ११५०).

हुन्नर-बन्दी (खी०) [फा० हुन्नर्मन्दी]
कल्ली; कावेद्याजपणा.

हुयेहूव [१ फा० ऊ-य-ऊ] जतेंच्या
तसे.

हुमायून [फा० हुमायूनी] पातशाही.
 "फर्मान हुमायून" (राजवाडे २०११०).
 हुर्मंत; हुर्मती (स्त्री०) [अ० हुर्मन्]
 मान; अठ्ठ; पत. "दिलीपतीची हुर्मंत
 राहावी" (पाय १६). "सर्दार
 लोकांची हुर्मंत तुम्ही घेणार हें चाड्गलें
 कीं काय?" (हय ३४). "चिर-
 जिव्याची हुर्मती आपण बचाविली, हा
 उपकार विसरणार नाही" (राजवाडे
 ६१३२६). "आपली कांहीं हुर्मती
 राखत नाहीत" (राजवाडे १६१२८).
 हुमुंजी [फा० हुमुंशी] इराणच्या आस-
 तांतील उत्कृष्ट (मोती). "तुमचे
 रूप जसें हुमुंजी दाणा जी" (होनाजी-
 बाल १६९).
 हुशार [फा० हुशार] बुद्धिमान; चलास;
 तर्तरीत; सावध; मोत्ताहित.
 हुशारी (स्त्री०) [फा० हुशारी] बुद्धि-
 मत्ता; चलासी; तर्तरी; सावधानी;
 सार्जेतवानेंपण.
 हुस्न (न०) [अ० हुस्न] चाड्गलेंपण;
 सौन्दर्य. "यांतील हुस्न लिहिलें"
 (राजवाडे ७ खलप २१०६).
 हुस्न-कुमे (स्त्री०) [अ० कुब्ह=कूळ-
 पता] गुणदोष. "हजरतीनीं एक
 वाक्यतेनें नेक-सलाह पुसावी, म्हणजे
 यात हुस्न-कुमे कोणती आहे ती
 ध्यानांत घेईल" (राजवाडे ५१८४).
 हुल (स्त्री०) [अ० हौल्=भयानकता]
 भयावहवार्ता; आवार्ह.
 हेजिबत; हेजिबी (स्त्री०) दोस्त; शिष्टाई.
 "गडीचे हेजिबतीचें काम कुमाणीस
 साड्गलें" (जुएगी ३९). "तुवां
 म्याचे साड्गलें सला-हेजिबाती करणें"

(भादसम-दिसवृ १७२). "हेजिबी-
 चकिली" (मदठ ११२०).
 हेजीब (पु०) [अ० हाजिब] वकील.
 हेल्फरी [१ फा० अहल्फा] काम-
 करी; मजूर; विशेषतः हमाल.
 हेल्बी [फा० हलबी] अलेप्पो येथील.
 हैदोस (पु०) रणसन्दल. "तेव्हां नामी
 नामी सर्दार, व धाकरा नांवा-बिना-
 वाचे याणीं जिवित्वाची तमा न धारितां
 बेलाशक हैदोसच केला" (पाय ४०).
 हैबत (स्त्री०) [अ० हैबत्] दारा;
 धास्त. "कोजेनें हैबत साडी, आतां
 तह ठरवावा" (होके १२).
 हैबती श्वाड.
 हैबतराव एक पदवी.
 हैरत (स्त्री०) [अ० हैरत्] धास्त.
 "लगाईची जुरत न ठेवितां हैरत
 साकून करारी जाले" (चिरा १७).
 हैराण [अ० हैरात्] आश्चर्यचकित; इत-
 बुद्ध; दडग; त्रस्त; क्लान्त; दुर्दशायस्त.
 "एक ससा पैदा जाला, म्यानें कुत-
 रियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला;
 पातशाहचें मजुरेसी पडला पावर पात-
 शाह हैराण जाहले. दडग आपले पागां
 होऊन" (भादसम १८३४ पावु
 २०८).
 हैराण-परेशान हैराण; त्रस्त व चिन्ताक्रान्त.
 "लश्करांत महागाई फार, रपयास ७ शेर
 अन्नमिकत नाही म्हणून सर्व लोक बहुत
 हैराण-परेशान आहेत" (दिमरा २१३५).
 "फिरहुगानच्या मग्नुब्यामुळे हैराण
 पेरेशान जाहले" (पारसनी-दय ७६).
 हैराणगी; हैराणी (स्त्री०) [फा० हैरानी]
 दुर्दशा; आपदा. "तेणें करून आपली

अमिराई (स्त्री०) सदा-वैभव. "आहे
धरी पुरी अमिराई" (प्रभाकर १३९).

अमीर-राव एक पदवी (मदर ११२).

अयान; अयां [अ० अयात्] व्यक्त,
श्रुत. " मुकदमे इज्हार केले अयां
जाले (साने-पयाव २९०).

अर्गा-जर्गा (पु०) [अ० जर्गाद्]
वेढा (!) " मोगलाचा अर्गानर्गा
केला आहे; दागा, गळा, वेरण, काही
कूल बाद (! = बर्गाद्) जाहली आहे"
(साने-पयाव २९).

अर्जु मारुज; श्रुत. " हे सत्वर श्रीमन्त
सुदावन्त न्यामत यांस अर्जु होतांब "
(साने-पयाव २८२).

अर्जी-मर्जी (स्त्री०) स्नेह. " अर्जी-
मर्जीमध्यें विकहर उडवा " (परश-
राम १६४).

अल्गर्जी [फा० अहलि-गरद्] स्वार्थी.
" आतां कशाला जाऊन राहिला
पोकळ अल्गर्जी ! " (परशराम १७१).

अल्लम्मा (पु०) [तु० अल्लम्मा]
राजाचें दिलेली जमीन वास्तिसाची
सनद. " पर्वाता अल्लम्मा " (साने-
पयाव २३).

अलङ्गा (स्त्री०) राड्ग; करा. " रास्त्यानीं
एक अलङ्गा धरून " (साने-पयाव
५४).

अलम [अ० अलम्] छेपडा. " भाण्डी,
फिरङ्गा; अलम, निशाण " (मेस्तक-
पुस्तक; जमेलेशन १३९).

अलम-रौशन जगद्विख्यात. " त्याचा
कायदा तो अलम-रौशन आहे " (साने-
पयाव).

अला-बला (स्त्री०) इडा-पिडा. " मी
एकटा मेलों तरी शिवाजी राजे यांचां

अला-बला गेली; लास मरावे परन्तु
लासांचा पाळणारा कयम रहावा "
(मदर ११५४).

अली-गोल [फा० अहलि-गोल] गोल-
न्द्राज; तोफची. " पुण्यातून बाबद
आली ग्याजबरोबर अली-गोल दोनशें
नवें माणूस आलें " (सरे १२६३
४४).

अव्वल-कार्कून मुख्य कार्कून.

अस्कारा (पु०) " नाजूक रुपें दिपें
ठिकडें जिकडे तिकडे अस्कारा " (पर-
शराम १७४).

अस्तबाल (पु०) [फा० इस्तबल्]
तबेला; पागा. " पीत्साना व अस्तबा-
लास व उग्रांस दाणा नाहीं; काकें गुज-
स्तात " (राजवाडे ११५४).

अस्मानी-सुल्तानी (स्त्री०) " अस्मानी-
सुल्तानी मजरा असावी " (सासंद-
जुले ९२).

असुदगी (स्त्री०) [फा० आसुद्गी]
शान्तता; भमराट. " तिनी सकाराची
नजर रपतीचे व मुल्काचे व शहराचे
असुदगीवर सादर आहे " (पेअ ६२).

असुदे (न०) [फा० आसुदा] शान्त;
समृद्ध. " तुम्ही अटक पावेतो मूलक
काबीज केला; आतां मोहिमेस राज्य
असुदे कोणते ! " (भाष १७).
" राज्यही असुदे आहे; पैसा पाहिजे
तिनका मिळेल " (भाष ३५).

अहल [अ० अहल्] लोक (पेअ ५९).
अहाली-मवाली उच्च नोच सर्व दर्जाचे
लोक. हाली-मवाली पहा.

आ

आइन्दे [फा० आयन्दा] येणारा, पुढें, पुढील सालीं, यन्दां. "हाली व आइन्दे" (साने-पयाव ४९३). "सर्कारचे वचनाची कायमी कशी तें आइन्दे जडुरांत येईल" (राजवाडे १०१९६६)

आसीरश [फा० आसिरश] त्याच्या अन्ती, असेर. "त्यावर दुसरे दिवशीं आसीरश इल्गरज बे-हिम्मत होऊन" (साने-पयाव ४८०).

आगा (स्त्री०) [फा० आगाही] माहिती. "परन्तु समवास फोज नव्हती व बाप पाठीवर येईल ही आगा नव्हती" (सरे १२१६६३५).

आगा-पिठा (स्त्री०) जान-पिठान; माहिती.

आजीज, दीन. "भारतां भारतां मरावें परन्तु केवळ आजीज होऊं नये" (भाव ७).

आजू-बाजू चान्ही-चाजू.

आदत (स्त्री०) [अ० आदत्] संवय. "जयाजी शिन्दे यांस आदत अशी होती कीं स्नानानन्तर मुखावर धोतर घेऊन क्षणभर डोळे चोळीत रहावें" (भाव १५).

आफरीन (स्त्री०) [फा० आफरीन्] स्तुती. "बहुत खुशक होऊन आपल्या तद्विरेस व जुरतेस तहसीन व आफरीन फर्माविली" (साने-पयाव ४८२).

आबाद, आबादान [फा० आबाद्, आबादान] स-सरन्जाम. "दिल्ली-हून सरन्जाम आणवून सारें लश्कर आबाद करारें" (भाव १११).

आबादान साल्यावरी पुन्हां गिल्यांचें पारित्य कळें" (भाव १११).

आबाव-अज्जद् [अ० आबा व अज्जद्] बाप-आजे, बाप-जादे; पूर्वज. "अज्ज कदीमुल् अय्याम व आबाव अज्जद् मोकर असे " (वाड-सनदा १४०).

आमदन (न०) [फा० आमदन्] येणें; आगमन. "आं अमारतन्हाचें आम-दन या जिह्यास जन्दीनें होय तें करावें" (साने-पयाव ३९४).

आयत (स्त्री०) [अ० आयत्] "ईश्वराचें वाक्य कुराण-शीफच्या यन्थांत असतें त्यास आयत असें म्हणतात " (वाड-सनदा २३).

आश्नाई (स्त्री०) [फा० आश्नाई] परिचय; स्नेह. "तेथें रद्गोजी पट-चारी या आश्नाई होती त्या आस-रियाणें राहिली" (भावसम १८३४ पावृ १४१).

आशक (पु०) [अ० आशिक्] मगणी; अनुरक्त. "सम्माजी मजवर किदा होऊन मला न पाहतां आशक जाहला" (गोसचिशाव ११). "ते (सम्माजी राजे) परस्त्रियावर आशक होते " (मदर ११०६).

इ

इज्जत-हुर्मती (स्त्री०) मानपान. "पेशजी यांच्या पाडिलाची इज्जत हुर्मती चालली आहे तेसी यांची चाल-विणें" (वाड-सनदा १६).

इतराज [अ० इअतिराज्] नाराज. "न जावें तरी सावन्द इतराज होतात "

इमान (न०) वचन. " सार्वां तेषां ।
चाइल पण इमान देऊं नये " (इपु-
खिपो २२). " त्या पञ्चापासी
नुमचा इमान (= श्रद्धा) असावा " (मद्र ११११३).

इलाईत (स्त्री०) विलायत; मुलूक. " देश
इलाईत । कार्याज केलें तळकोकण " (इपुखिपो १).

इश्क-पेच एक पुष्प विशेष. " इश्क-
पेच गुलछबू सदोदित मरशेवती सांवरी " (प्रभाकर १५४).

इश्की [फा० इश्की] प्रेमाचा. " सहुं
दे इश्की नोचद बाजिव चोपडा " (सगनभाल २). " प्रसन्नता मजी
उभयतां इश्की सागरा आलें भरतें " (सगनभाल ५).

उ

उजू-तवाजू (स्त्री०) शायना. " तां
मळुल अली दुराणी जुमा मशिदीस
येऊन आपला स्वयं उजू-तवाजू
करीत होता " (भाष २७; शिवाय पहा
भाग ५२).

उम्दगी (स्त्री०) थोरवी. " जमियनच्या
सर्दारास दोनी सर्कारच्या बुजुर्गी व
उम्दगीवर प्रतेष्टेचे व इज्जतीचे रस्म
जमलात येतील " (पेज ५८).

उम्दा थोर, विश्वसनीय, उत्कृष्ट. " दोन
उम्दे मनुष्य दिन्नी दोस्ती जाहीर करा-
वपास रवाना करित आहों " (पेज
६५) " तलक चुकऊन पोशुल
दिधला रूप उम्दा मजरी " (पर-
शराम १२४).

उमेदारी; उमेद (स्त्री०) वय; प
" हे आपले उमेदारीत आल्यान
त्यांचे लग्न केलें " (मद्र १११३)
" ते आपले उमेदीत आल्यानम्तार :
फत्तेसिद्दास मोठी योग्यता देऊ
(मद्र १११२१).

उम्बराव (पु०) उमराव. " बावीस उ
राव मिळून आले घाच्छाय-समेल
(इपुखिपो ६).

उल्हा (पु०) उल्हा; सिंघा. " तिने
उल्हे " (मद्र ११८१).

ऐना शोभा दायक विय वस्तु. " कम्बर्से
कळन निघे निज मन्दिरचा ऐना
(प्रभाकर १२३).

क

कपास (पु०) कपास. " नजर मुंघे
भुरतेवर ठेवितील किंवा काप मन्सब
करितील हें कपासांत येत नाही " (सा-
न-पयाव २५१).

कतार (स्त्री०) राहण. " घारा हजा
वाणाची कतार " (इपुखिपो १०६).

कदर (स्त्री०) मजी, " आदरें कद
विनविता कदर कां कठीण करित
तुम्ही ! " (प्रभाकर १२१).

कन्दुरी (स्त्री०) [फा० कन्दूरी] मुक्त
स्मान साधुपुरुषाच्या स्मृत्यर्थे होणार
प्राधनेचा व अन्नदालाचा समारम्भ
देवास बघी देणें. " शेसतलाची कद
कन्दुरी मणोर बोलले " (सने-
पयाव ५३).

कवज-दस्त हरतगत. " प्रान्त मज्हा
कवदस्त जाइल " (सने-पयाव ३५१).

कम्तर कमी. " त्यांत अन्तर आम्ही व आमचे वंशज लेकरांचे लेकरीं बतन वगैरे चालविण्यापेक्षा कम्तर करणार नाही. "

कम्बर (स्त्री०). कम्बर-पहा. " सोडीना कम्बर कधी काडीना पायजमा " (शमाकर ६४).

कम्बर्का (पु०) कम्बर्गा. " सीतर पहाड पहा जीवचादादा कम्बर्कांत सोडी वार " (इपुस्तिपौ १९५).

कमनि [फा० कमीन्] अगदी हलक्या दर्जाचा; स्वतः; थंडा. " कमीनाचे घाईल व मूल घनाम कमली व राम ऐसे दस्तगीर होऊन " (भाइसम-द्विसष्ट ५०).

कर्जुंबदी फणको. " सायावांचून येले मेले, कर्जुंबदी झाला " (परशराम १२०).

कर्दन-चस्तन (न०) [फा० शब्दशः करणे-चान्धणे] झोच. " कर्दन चस्तन गुणाकार भागाकार करावयाचा सराव दडुत असावा " (साने-पयाव ४५९).

कर्वळ करोळ. " नामी कर्वळ आहे हुजरांत " (साने-पयाव ५४).

करोळी (स्त्री०) करोळाचा मारा. " श्रीमन्ताकडील कार्गीर झाडून जमा होऊन करोळी सुरू झाली " (साने-पयाव ४५).

कसूर-कोताई (स्त्री०) चूक-भयून. " स्वामी सेवेचे ठायीं आम्हांपासून कसूर-कोताई हा कालपर्यंत जाली नाही व पुढेही होणार नाही " (साने-पयाव ६८).

कहर (पु०) भयङ्कर वर्षाव. " तोकेचा एकच धर्षला कहर " (साने-पयाव ५५).

काबील कर्तृत्ववान. " एक काबील मनुष्य नजीबस्तान रोहिला आहे " (भाव २०).

काबू-तलव सन्धिसाधू. " इहमज बेहमान, काबू-तलव " (साने-पयाव ४६४).

कार (न०) [फा० कार] काम. " त्या मवाफिक कार सुरत-पिजीर होऊन " (साने-पयाव ३८४).

कार्गर [फा० कार्गर्] लागू; प्राणहारक. " कुशास सुन्याचा मार केला. काम कार्गर होताच जयाप्पा शिन्दे चोरडगा वरून जमिनीवर आले " (भाव १५).

काहली (स्त्री०) [फा० काहिली] आळस, सुस्ती. " जेणें जेणें काहली केली, तेणें जीविका पुढविली " (मेस्तक-पुस्तक, लेखनाधिकार ७३).

किब्लगाही बन्द; किब्लेगाह. " किब्लगाही सान " (भाइसम-पसष्ट १३५).

किम्मद-दार मौल्यवान. " शालू चान्दणी किम्मददार " (पारसनीस-मप १२८).

किह्नी (स्त्री०) हिवमत; दुर्मी. " विष याविडा देऊन भुलवितिल लढवुन हर किह्नी " (परशराम १४२).

किह्यानिहाय किहोकिह्नी. " किह्या-किह्यानिहाय तोफा करविल्या " (मदर १११४५). " असे कैद करून किह्यानिहाय ठेविले " (मदर १११४६).

किस्मत (स्त्री०) देव. " जार्गे नसीब इइयजांची किस्मत शाबूत " (होपो १६).

कुल्लुछा (पु०) सर्वाधिकारी. " कामांरी तुमचा भाऊ, कुल्लुछा घरांत जाऊ " (परशराम ११९).

कुशाद प्रशस्त. "सासे रस्ते व पात्राची जागा कुशाद राखावी" (साने-पयाव २८४).

कूच-ब-कूच मजल दर-मजल. "आम्ही आपले दोस्तीवर नजर देऊन कूच-ब-कूच रवाना होऊन गेलो असो" (साने-पयाव २८६).

कोक (स्त्री०) मधील फुगीर उन्चवटा. "बुचड्याचा आधी शोंक, त्यामधी ठेवी नोक-कोक" (प्रभाकर १११).

कदम्बोसी (स्त्री०) पादचुम्बन. "व निरोप व्यायास दिधला जर बडो फजर साहेबके कदम्बोसी करतें हनुडसडे होऊ" (मय ६७).

कन्दुरी (स्त्री०) मांस सागुती. "त्या कन्दुरीचीं पुष्पें जालीं ते फरामत देसोन" (मय १०३).

कचज-दस्त हस्तगत. "मुलूक कचज-दस्त केला" (मय १०३).

कुपराणदार काफीर, परधर्मी, कुभाण्डी. "जर (=की) हा सोमठाकूर कुपराणदार" (मय २६).

ख

ख्याल (पु०) प्रेम, विलास, फन्द. "कार भिरुन वागतो; पडूं ना दुसऱ्याच्या ख्याली ग" (प्रभाकर १७४).

ख्याली विलासी.

खजाने-पूर श्रीमन्त. "शिन्दे केवळ सजानपूर, सर्दार द्रव्यदृष्टी होते; त्यांस काहीं द्रव्याची पर्वा नव्हती" (माय ५६).

खर्खरा (पु०) सन्त. "खरड्याचा काल वृथा निघून जातो सरा. म्हणून हृदयास वाटे खर्खरा हो" (प्रभाकर १०१).

खानदान कुलीन. "सण्डेराव नाईक निःश्याळकर...यांणी...शिपायगिरीची

शर्त करून (बळवन्तराव मेहेन्दळे यांचा) मुदां सोडविला; शीर कापूं दिलें नाही; निदान खानदान. मनुष्य पापमाणें कामास येतें" (माय १०९).

खाना (पु०) [फा० खाना]. घर पराणें. "बद्-दुवा दिल्ली कों था दोघांचा खाना खराव" (मद्र १११९८).

खिमा (पु०) [अ० कीमा] मांसाचे अत्यन्त बारीक तुकडे करून केलेला पदार्थ; बारीक तुकडे.

खिसा (पु०) [अ० किस्ता] बोला चाली; तण्टा. "बाजारांत आडवे होऊन, दिवाण यांचे हातास हात घालून तन्से बिपरीचा जाय बोलून खिसा खाला...आपसांत तवार घालून उजवे हातास जखम खाली" (होके २).

खिरापत (स्त्री०) खैर-आफियत, प्रसाद; तषरूफ; किसलेला नारळ व साखर घालून केलेला वाटावयाचा प्रसाद.

खुत; खूत [फा० खुद] शिरखाण. "अद्वात जिरे खुत घालून" (मद्र ११५२).

खुम्ब; खूम लोक; जात. "कानू-कायदे अठरा खुम्ब जागे जागे चौथरे नेमून दिले (मद्र ११५५). 'पाटेल सर्व सुमाचा' (मय ५१).

खुमारी (स्त्री०) मौजू "दासवी किती धर-काउन येन्द खुमारी" (प्रभाकर २०७).

खुर्द-बुज्जस लहान थोर. "हैं सर्व खुर्द-बुज्जस पास माहीन आहे" (वाड-कैफियती १००).

खुर्दा (पु०) लहान नाणीं, मोड.

खुर्मा बारीक (भास्वत, द्विसष्ट १७२).
खुशबूदादर खुगन्धी (मेस्नक पुस्तक; जमेलेसन १३९).

खैरात (स्त्री०) कुपण्डी. "खैरात

जिवाची करून ससयावरून" (पर-
शराम १७०).

सोजा निवृण्ण. "घसवन्तराव आपा कासुरडे
सोज्या होण्याचें कारण हेंच" (मदर
१११२२).

ग

गम्मीनी (स्त्री०) दुस्र. " हें ऐकून
दिलास बटुत गम्मीनी व सपणी जाली "
(साने-पयाव ४६७).

गर्जी शोकी. " माझ्या घरच्यांची कठिण
गर्जी हो घाला नुमजे हा बायकांचा
गर्जी" (रामजोशी ४१).

गर्दनबाजी (स्त्री०) तळहातावर शीर
घेऊन लढणें.

गर्मी (स्त्री०) उष्णता. " दाटली
दिवाची गर्मी तदनान्तरां" (प्रभा-
कर १००).

गिरी (स्त्री०) मूर्च्छा. " आली पाहतां
मज गिरी" (परशराम १४८).

गुजानगर, गुदागर [८ फा० गुदाञ्ज =
रस कर] टांकसार्वर्तील धातू गाळ-
णारा (भाद्रसम सप्त ८५).

गुल्गेन्द (पु०) पुष्पगुच्छ. " सद्गुणीन
कुच भर्दार, साजिव सजदार, गुल्गेन्द
रसासले" (प्रभाकर ११३).

गुल्जार सुसम्पन्न. " बाच्छाई तक्त गुल्जा-
र; दिसे रङ्गबहार पुण्याची वस्ती "
(होनाजी बाळ १७८). " मर्नी झोस
होती फार । पुणें शहर करिनि गुल्जार "
(इपुखिपो ५५).

गुल्यरी (स्त्री०) पुण्याङ्गना. " उमी गुल्यरी
नमून या पर्दा कर जोडून सेवेमर्फी "
(परशराम १४२).

गुलाब गुलाबपाणी. " गुलाब शिसे उत्तमसे

तीन चार पाठविलेत तर घरें होतें (पार-
सनीस-वप २५३).

गुलाब-कन्द (पु०) गुल्कन्द. " गुलाब-
कन्द वजून पळे एक शेर पाठविला तो
घेणें" (पारसनीस-वप १२९).

गुसल (स्त्री०) आङ्घोळ. " आराम
होऊन गुसल केली" (साने-पयाव ४६७).
गैबत गेय. " त्यांतच गेयत जाले; त्यांचा
मुदां देखील दृष्टीनें कोणी देखिला
नाही" (भाव ६३).

गवती (स्त्री०) गेर-हुजूर नोकरी.
" हुजुरात आणि गवती । सेवनमार्ग
द्विधा असती । दोहीत मुख्य हुजुराती
सन्निध सेवा" (मेस्तक-पुस्तक ३८).
गैबी निनावी. " गैबी अर्ज" (सान्देशांत
अजून सर्वसामान्य प्रचारांत).

गर अन्यायाचें. " हें तुम्ही गेर केलें "
(मदर १११०६).

गर-इतबार (पु०) अविन्यास. " ते समर्थी
तनाम कोजेस गेर-इतबार जाइला "
(भाव ८०).

गर-इमान (न०) अनिष्ठा. " आमचें
गेर-इमान असतें तरी आम्ही आज-
पर्यंत येथें तुम्हापार्शीं न ठरलों. " (भाव
१११).

गेर-खुशी ना-कबूल. " खुशी किंवा गेर
खुशी असा हा कोल बायकांशी" (पर-
शराम १८९).

गेरी (स्त्री०) अन्याय. " ज्याकडेस गेरी
लागेल त्यापेकीं मसाला होतु एक देणें
(सातंङ्-जुले ८८).

गेर-कपण मूठमाती. " त्यास गेर-कपण
प्राप्त जाला नाही" (भाव ९७).
" गेर-कपणेचीं साहित्यें करून
त्यांचीं सार्धकें केलीं. " (भाव १०७).

घ

घुस्ता (पु०) कोप. "मोठा घुस्ता येऊन"
(मदरू १११७).

घुसल्लवाना (पु०) स्नानगृह, सल्लव-
साना (मदरू १५३).

घोस (पु०) मांस. "अम्याघाईनें घोस
गाईचा पाहिला" (इपुसिपो ५५).

च

चड्हा (पु०) एकवाद्य. "हातांत घेऊन
चड्हा रड्हा जमवीला" (होपो १५).

चादर (स्त्री०) कौलाचा पाणढरा चावटा.
"त्यापेक्षा चादर फिरवून किछा
स्वाधीन करूं" (गोसचिभाव ३५).

चास्नीगर [८ फा० चार्नीगद्] नाणें
पाडण्याच्या मिथ्र चान्दीची परिक्षां
करणाऱा (भाइसम-सप्तवृ ८५).

घुस्त [फा० घुस्त्] चपल; तड्क. "जुरी
मुण्डासे पायजमे घुस्त पायाला जी"
(होपो ८).

छ

छान्दारी (स्त्री०) भपका. "त्यांचा
स्वभाव सर्चाचा छान्दारीचा आहे"
(काभइसा ५३).

ज

जवराई (स्त्री०) जोर-जवरी. "जूर पदरीं
तर जवराईनें सन्यासि खोटें करि रेहून।
जूर पदरीं तर जवराईनें जवळ कचेरी
सदा फेल" (परशराम १३९).

जबा विधिपूर्वक हत्या. "म्हेंस नगान्यास
गाव पाणढरीनें घ मकारांनें दिल्यास

काजीनें जबा करून यावी" (भाइसम
चसंवृ ६४).

जुमा (पु०) जमाव. "बहादुरस्याजवळ
जुमा सवें झाला" (मव ७०).

जूर (पु०) [फा० झर्] सोने. "जूर
पदरीं जर नसला तर तो जर संसारी
येऊन वेल" (परशराम १३८).

जळद (स्त्री०) जल्दी. "त्यानें पुण्यास
माळ्याकडे जाऊन जळद करून."

जवेर-खाना (पु०) जवाहीर-खाना
(प्रभाकर ४६).

जहान (स्त्री०) [फा० जहान] लोक,
सैन्य. "तीन लास मिळाली जहान पेशवे
शाही (इपुसिपो १८८).

जात स्वतः "इन्द्रोजी कदम...जातीचे
घोडयास चान्दीचे नाल करून नाल-
बन्दी करित होता" (मदरू १११२५).
जादूखोर कपटी, हिक्मती. "शिवाजी
राजा मोठा हुनेइवन्त जादूसोर आहे"
(मदरू ११५३).

जान (स्त्री०) [फा० जान्] प्राण. "बाण
लागता होयान्त जान सोडिली"
(इपुसिपो १४४).

जाबता (पु०) कडक शिस्त. "लश्कराचे
लोकांनीं ताकोड न ऐकता त्यांच्या
गद्दना मारिल्या, जाबता घसविला"
(मदरू ११८५).

जार (फा० झाड्] बेजार. "भात्याच्या
अणीनें इह्यज ज्यार केले" (होपो
१३).

जिल्हईदार उजळेदा, चंकाकित. "जिल्ह-
ईदार अफरे वाटते आज चर्की
धांगले" (प्रभाकर ११९).

जिलेवन्त शोभिवन्त. "तहाराव जिलेवन्त,
नाचती सभाइगना आनन्दांत" (प्रभा-
कर ४१).

जीन-बन्द घोड्यावर स्वार. "तो त्वरेनें जीनबन्द होऊन...चालून आला"

(मकुड ११५).

जूदा निराळा, पृथक्. "इजवर करूं आम्ही दुसरी बायको मोजून शेर देखें जूदा"

(परशराम ११८).

जेर-जवर दुर्घट-सबळ. "त्यास कळीं न देतां चिवाड करावा; मग जेर-जवर कोण किती तें पहावें" (गोसाचिशाव ८०).

जोस (पु०) [का० जोश] आवेश, जोर.

त

तगारी (स्त्री०) धाळी. "आमचे तगारीत जेवावें" (मदर १११०८).

तडेबाज लहरी, छन्दी. "तडेबाज ती मधीच सिलाडू नवऱ्याच्या गोरी ऐकून। मिष दुसण्याचें कळून निजली पडदे लाविले मग चौकून" (परशराम १०७).

तवर (पु०) [अ० तहवुड] आवेश.

"उमतीचा तवर केली शड घालून तलवार" (परशराम १०९). "शहर पुण्याच्या भर रस्त्यामधिं भर नवतीचा तवर नवा" (परशराम १०४).

तवाका (पु०) तोक; गळ्याबन्द. "पायांत वेडी व गळ्यांत तवाका घालून केदेंत ठेविले" (ममव ११).

तहसील (स्त्री०) वसुली. "तहसिलीस प्यादे सर्कारचे देविले जातील" (सासंड-जुले ११).

ताईत (पु०) गळ्यांतला तारत = विय-पात्र. "गळ्यांतल्या ताईता तुला मी आडपुळ घालीते" (परशराम १०५).

ताज (पु०) मुगूट. "ते रमर्या डोकीस

ताज व अडगांत बारीक अडगरसा व पाण्ढी सुवार" (मदर १११३०).

ताजगी (स्त्री०) तजेला. "सिवाजी राजे यांची ताजगी आतां कानानें ऐकवत नाही; ताजगी म्हणजे मोठा पराक्रम म्हणोन दिलीर जाहले" (मदर ११०७).

ताब (पु०) अवसान. "ताब हिन्दूनीं रे ताब हिन्दूनीं घेतला हळून" (इपु-खिपो १११).

ताबी (स्त्री०) ताबा. "आपले ताबी मध्ये ठेविला" (मच ४०).

द

दर-बि-दर [का० दर-बि-दर] दातो-दार; भगडा. "दौलतापादचें राज्य सर्व पदरच्यानीं दिल्लीपतीच्या घरांत नेऊन पातलें आणि आपले बडिलांस दर-बि-दर केलें" (गोसाचिशाव ११). दराब (पु०) [अ० दाराब] "शिकका मारून नाणें पाडगारा" (माहसम-ससवृ ८५).

दिडी [अ० दिड] जानी. "दोन उम्दे मनुष्य दिडी दोस्ती जाहीर करावयास रवाना करीत आहां" (पेअ ६५).

दुम्ची (स्त्री०) "मावांडी हटेले रजपूत महा पराक्रमी...त्यांनीं आपले हिमतीनें कन्दहारचा पातशाहा दुराणी गिऱ्या याची पगडी व दुम्ची सोडविली" (माच ९).

दुमाला (पु०) पिच्छा; पाठलाग. "पळतां काजीलसान त्याचा दुमाला घेतला" (इपुखिपो २०). "एक ससा पैदा जाला, त्यानें कुतरियाचा दुमाला घेऊन कुतरा मारिला" (माहसम १८३४ पावृ २०८).

दुश्मनी (स्त्री०) वैर. “ लढाईचा इरादा धरून मी वागत नसतां दुश्मनीच धरून वाकडेपणा करितात; त्यांची समजूत व्हावी कशी ! ” (गोप्तचिंशाच ३४).
 देहन्दगी (स्त्री०) देणगी. “ बकिशमें आणि देहन्दगी ” (भास्सम १८३४ पावृ १३९).

न

नकीब (पु०) लत्कान्या. “ पुढें लत्कारी घोप्दार, नकीब त्याच्या मोहोर ” (होपो ११).
 नखरेदार ऐटवाज. “ पातळ नखरेदार मुलायम फूल चौकडीचें ” (प्रभाकर ९६).
 नगीना (पु०) [फा० नगीन] अङ्गुठीतिला सडा; हिरा. “ सारी अमदायाद यथाया लोटली सेना-इश्कनगीना ” (सगनभाऊ २०). “ विभासराव नानाचा पुत्र नगीना ” (इपुसिपो १३५).
 नफराई (स्त्री०) हलकी चाकरी; सेवा. “ लेकराचे लेकरी पटेलगी साऊन दिवाण-नफराई करून मुस्ती असो ” (मकुइ ३१२५).
 नवाजुणें वासाणणें. “ निकीर सोडून फकीर साले जो तो रुपाला नवाजी ” (परशराम १७४).
 नसलनू बादनसल वंशपरम्परा (पेअ ५९).
 ना-काबील कर्तव्यशून्य. “ अहमद शाह यास बादशाही झाली तो केवळ ना-काबील ” (म.च २१).
 ना-दार सडा; जुरिदा. “ गनीम केवळ सडे नादार ” (भाच ७७).
 नाबूद सफाई; साफ. “ गांवीं टोळ येऊन शेते नाबूद साऊन नाशाडी जाहली ” (सासंड-जुले ९४).
 नामूस (पु०) रूपात; पराक्रम. “ याउ-परान्त देवतरेचे पाईकें नामूस केला

म्हणोन पद ठाकूर पावला ” (मय ३८)
 नामोहरमी (स्त्री०) अपेश. “ केवळ आपणच दुरामह करावा तरी अवर्ष नामोहरमी आपणाकडे येईल ” (भाच ८)
 निगा (स्त्री०) नजर; दृष्टी; मीती. “ सम्भात्री महाराज याणीं मजक निगा ठेविली; तोच माझा सावन्द ” (मदर १११११). “ ज्याच्यावर फिरलें निगा, दरिद्र दूर केलें ” (होपो १).
 निमक (न०) मीठ; उपकार. “ आं उभयतां बापलेकांनीं चाकरी करून निमक अदा केलें ” (मदर १११६५).
 नैशकर ऊंस (भास्सम-द्विसृ १७२).
 नोक (स्त्री०) शोक. “ करितात कव गाता न मधुर नोकीत ” (प्रभाकर ११२).

प

प्याजी फिकट गुलाबी; पाटळ. “ जइनेबाद पोशाख गुलाबी प्याजी ” (सगनभा ३८). “ उच्च जुरीचा शब्द नेसु राह्याचेरह्या प्याजी ” (सगनभाऊ ४३)
 पडदा (पु०) अन्तर. “ आतां दुख दुखून पडद्यानें शब्द बोलतां ” (प्रभाकर २५५).
 पन्हेदार रुन्द. “ उधार मजबर दुध आणवा पन्हेदार लेकरुन घडे ” (परशराम २१०).
 पिढीजाद (\angle सादा) वंशपरम्परागत. पत्त्वान हत्तीपाला; माहून. “ हत्ती पाल नाच्या पाठीवर सोण्ड फिरवूं लागला (सासंड-रापुपो ४).
 पेशवेशाही पेशवे भाटाचें. “ अस्तंग घ्यावें पेशवेशाही ” (भास्सम-नृतपृ ६५)
 पैरावणें-ला वरें देणें. “ सर्व आपुलें द पैराविलें ” (मय ३१).

फ

फन्द (पु०) नाद; विलास. " बाटें तुशी करावा फन्द गडे हा पूर्वीचा कृपानुबन्ध " (परशराम २०३). " यशाच्या फन्दांत (= उन्मादांत) निमम झाले होते; तों गवांचें घर सार्ली " (भाव ८२).

फना फस्त. " शहर लुटोन फना केलें " (मदह ११७३).

फकीर-फुकरा गोर-गरबि. (मन्सूर अली) " उदास वृत्तीनें अतीत-अभ्यागत, फकीर-फुकरा यांस द्रव्यदान व अन्नदान करीत आपण जित्या आपले स्वकर्मी उज्जुतवाजू करून सावध होता " (भाव ५२).

फर्गाईस (स्त्री०) हुकूम. " फर्गाईस केली पाहिजे (मव ६७).

ब

बद-दुवा (स्त्री०) बेदुवा; शाप. " बद-दुवा दिन्ही की या दोषांचा खाना सराय " (मदह १११९८).

बलाई (स्त्री०) बला; सडकट. " कोणी काही समजावील आणि आपल्यावर येसादी बलाई येईल " (मदह १११२१).

बहा (स्त्री०) [का० बहा] किम्मत; सच. " कागद-बहा सभाल रूपये पञ्चवीस देविले जातील " (सासंद-जुले ११).

बिन्दी (स्त्री०) बिनी. " ज्याचा नगान्याचा घोडा पुडच्या बिन्दीला, निशाणाचा हत्ती पुडच्या बिन्दीला " (सासंद-पु.).

बे-इज्जती गैर-अब्बदार. " बेइज्जती लोक तुम्ही " (मव ४०).

बे-तमा बे-गुमानपणें. " सान्धावर टाकून पदर बोले बे-तमा, लमाच्या नपऱ्याशी बोले बे-तमा " (परशराम १११).

बे-बहार बहाद्दार; घहारीचा. " बे-बहार गुलाची तरु भोंतीं सळ, चम्पक, मोगरा " (परशराम १८८). " अडगावर जोहार दिसे बे-बहार " (होपो २०).

बे-हाल दुर्दशा. " मग प्राण अवस्था होतील हालाचे बेहाल " (परशराम १४३).

बे-होश मूर्ख. " पादशाह बेहोश, त्याणें सागासार विचार ध्यानांत राखावा तें न करिता ये-काम राहिला " (भाव २२).

बैरख (स्त्री०) निशाण. " उठल्या बैरखा निशाणें " (प्रभाकर ५१).

बोर लाल घोडा. " मला घोडा जस्तल कायलचा लाल बोर टाकम तुकी " (परशराम १९६).

म

मजला (पु०) [अ० मजिला] इमारतीची ताल.

मद्लसी (स्त्री०) सभा (मव ६७).

मिनेदार मिन्याचें काम ज्यावर आहे असा. " गोठ, हातसर, जवे, सिज्मत्या, मिनेदार करीं जुडे " (प्रभाकर ११८).

मिसरी (स्त्री०) मिसर देशातील सासर. " सुलत सुलत चाले, सुलत सुलत बोले शब्द जसे मिसरी " (प्रभाकर १११).

मुंजाहीक [अ० मुंजाहक] मुंजाहीम.
“एकमेकाला मुंजाहीक न होतां सुस-
रूप आपआपले मार्गीं जात येत
असावें” (सासंद-वह १)

मुसेजर एक प्रकारचें कापड. “मुसेज-
रीच्या सुवारी” (इपुस्त्रियो १४).

मेवा (पु०) फळ. “नवर्ताच्या नाजूक
मेवा । कोण्या सवतीला पहावेना हाय
रे देवा” (प्रभाकर २५८).

मेराप (स्त्री०) महिराप. “मेरापाच्या
सर्जा केल्या जशी दुसरी द्वारका ”
(परशराम २१२).

मोहवत (स्त्री०) भ्रम. “धर्माची प्रीत
नव्हे पाक मोहवत सत्ता सारखी ”
(सगनमाळ ३५).

र

रमूज (स्त्री०) मौज, गम्वत. “कोण दिसेना
माणमियकरे, चल रडणमहालीं रमूज
कळं ” (सगनमाळ ४४). “वि-
याच्या रमुजा केल्या ” (परशराम
१९५).

रायजादा (पु०) [का० रायजादा]
राजपुत्र. “सुल्तानजी रायजादे ”
(सासंद-जुले ४२).

ल

लाव लावा; निशाण. “लाव-लश्कर
कौजेचा धाट ” (होपो १८).

व

विराखत (स्त्री०) इराखत, लष्पी. “जरा

सेल करा भजला । विराकतीला उशीर
घाला ” (उमाजी नायकाचा पोवाडा).

श

शहर (पु०) कांटा; रोमाञ्च. “मऊ सेजे
वरती निजतां उठती अङ्गी शहर ”
(परशराम १७९).

शहर-पन्हा (पु०) कोट. “तों पुढें
फौज गेली म्हणोन शहरची बन्दोयस्ती
न करितां शहरपन्हा सालीच होता ”
(भाव २३).

शाहीर-मिरी; शाहीरकी (स्त्री०)
कवित्व. “रामरुण गुणी रामा कासार,
शाहीरकीमधि सदा मगन ” (परश-
राम १०७).

शील (न०) यकर. “शीलचा राकत ”
(इपुस्त्रियो १०).

शिना (पु०) [१ का० सीना] छाती.
“त्याची दुराटी चन्दूक लाविठी
शिन्वाला ” (सासंद-रापुपो ३).

स

सळाब्दार मग्जीदार, कांढदार. “भजरी
शूल हतीला सळाब्दार ” (होपो ६).
सलाबत मज्बूत. “तो दुर्ग असाव्य,
सलाबत, मोर्चे लाऊन सुरुङ्ग लावावे
तरी राव रेतीचें; सुरुङ्गास पल
नाही ” (भाव ३).

सही (स्त्री०) चगेवर असल्याची निशानी.
“त्यावरी आपणही सही घातली ”
(मव ४२).

सिकावन्द शिक्केदार “ऐसें सत रायें
सिकावन्द दिधलें. ” (मव ३६)

शब्द-सूची

उपसर्ग किंवा प्रत्यय किंवा प्रत्यय-वना धातू लावून होणारे शब्द पुढील सूचीत दिलेले नाहीत. एसाया शब्दाची अपघटनरूपे अनेक असल्यात शुद्ध अथवा परिणत रूपच येथे दिले आहे. कोशात द्यावयाचे राहून गेलेले शब्द या सूचीत समाविष्ट केलेले आहेत.

[illegible]

अननस = कटविशेष	عن اللّاس	अया	عیان
अनाम (= लोह)	انام	अयाळ	ایال
अनामत	امانت	अयाळ (= स्त्री, पत्नी)	عیال
अनार	انار	अकौनी दौलत	ارکان دولت
अनीन	عنان	अक	اعرق
अफरा	آبکاره	अक = पोटाकिल्ला	ارک
अप्तर	ابتر	अकशी	اروکشن
अफजाईश	افزائش	अर्ज	عرض
अफताय	افتاب	अर्ज (= रुदी)	عرض
अफराद्	افران	अर्ज-दास्त	عرض داشت
अफलाद्	احقاد	अर्ज-वेणी	عرض بیکی
अफ्तोस	انسوس	अर्जल	ارذل
अफ्ता	افرا	अर्जनी	ارزانی
अफीण	اندون	अर्वा	اربع
अडकारी	ابکاری	अर्वेन	اربعین
अड्दारी	آفنا بگیر	अर्सा	عرض
अडरश (टिपकेदार)	ابرش	अराया	عرايه
अडलक	ابلق	अल्काय	القاب
अड्ड = प्रतिष्ठा	آبرو	अल्सालक [(स्त्री) मजीदारी रुजामेफर्गोल]	الخالق
अयर-चयर	چرب	अल्गु [(न०) पांदा]	الغوزہ
अयद्-पैवन्द	ابدینوند	अल्तम्गा	التمغا
अबीर	عبر	अल्मत्	البتہ
अम्बर	عنبر	अल्चिदा	الوداع
अम्बार	انبار	अल्लफ	الف
अम्बारी	عماری	अल्ला	لم
अम्मल	عمل	अल्लहम	اللک
अमल्ला-	عملہ	अल्लम	اعلم
अमलदार	عملدار	अल्ल हिरोपी	على الحساب
अमदानी	آمدنی	अल्लाहिदा	عليه
अमत्त-चेन	امن چمن	अल्लुदा (= सोमथ)	آلودہ
अम्मा	اما	अल्लकुष सलाम	عليکم اسلام
अमानी	امانی	अब्दल	اول
अमारत्पन्हा	امارت پناه	अशफ	اشرف
अमीन	امين	अशफी	اشرفی
अमील	عامل	अशराय	اشراف
अमीर	امير	अशर	عشر
अमेज (स्त्री) मिश्रण, मिथ	آمیز	अशरीन	عشرین
		असीर	اسیر

रस्करा	आशकार	आष	आब
रस्तर	आस्तर	आम्बुसुरा	आबुखुर
रस्तनी	आस्तीन	आब्ताब	आब्ताब
रस्तवाल (८यीक)	आस्विल	आब्दाए-साना	आब्दराखान
रस्वाद	आस्वान	आब-इवा	आब-इवा
रस्वस्तार	आस्व-सुरार	आबाद	आबाद
रस्वाय	आस्बाय	आनादान	आनादान
रस्मत्पन्हा	आस्मत्पन्हा	आबाय-अज्दाद	आबाय-अज्दाद
रस्मान	आस्मान	आम	आम
रस्मानी	आस्मानी	आमद	आमद
अरलूप	आस्लुप	आमदन	आमदन
अरसल	आस्ल	आमदफ्त	आमदफ्त
असर	आस्तर	आयत	आयत
अस्तान (=सोपे)	आस्तान	आर्जुष	आर्जुष
अस्तामी	आस्तामी	आर्जुमन्द	आर्जुमन्द
असुदै	आसुदै	आराम	आराम
अहकाम	आहकाम	आरास	आरास
अहवाल	आहवाल	आरीयत	आरीयत
अहद	आहद	आरीफ	आरीफ
अहद	आहद	आलम	आलम
अहत्कार	आहत्कार	आलमार्	आलमार्
अहसन	आहसन	आलम्पन्हा	आलम्पन्हा
अहादी	आहादी	आला	आला
अहाली-मवाली	आहाली-मवाली	आलाजि	आलाजि
अहिनी	आहिनी	आवर्जा	आवर्जा
आ	आ	आवर्ह	आवर्ह
आकी	आकी	आषाज	आषाज
आगा	आगा	आवारा	आवारा
आजार	आजार	आरनाई	आरनाई
आतश्कदा	आतश्कदा	आराक	आराक
आतश्वाज	आतश्वाज	आशारा	आशारा
आतश्वाजी	आतश्वाजी	आस्ते	आस्ते
आतार	आतार	इफ्राम	इफ्राम
आदन	आदन	इफार	इफार
आदमी	आदमी	इल्लास	इल्लास
आदा	आदा	इज्जत	इज्जत
आदाब	आदाब	इज्जत-आसार	इज्जत-आसार
आफतावा	आफतावा	इज्जत-दस्तगाह	इज्जत-दस्तगाह
आफरीन	आफरीन	इज्जतमहा	इज्जतमहा
आफत	आफत		

इज्हार	अظهار	इलजत [(खी०)=दोष, रोग]	علت
इजा	इजा	इल्जाम	الزام
इज्जार	अजार	इलम	علم
इज्जारा	अजारा	इलाहा [(पु०) मान्त, सम्बन्ध]	علاقه
इज्जाफा	अजाफ	इलाज	علاج
इल्लास	अल्लास	इलाही	الهي
इतफाक	अतफाक	इश्क	عشق
इतवार	अतवार	इश्कील	اشكال
इत्तमाम	अत्तमाम	इशारा	إشارة
इतराज	अतराज	इस्तक़ाल	استقلال
इतहा	अतहा	इस्तक़ाल	استقبال
इत्तहाद	अत्तहाद	इस्तमाल	استمات
इद्गा	अद्गा	इस्तस्वाब	استصواب
इन्कार	अन्कार	इस्ताद	استعداد
इन्तकाल	अन्तकाल	इस्ताबा	استوار
इन्तजाम	अन्तजाम	इस्तीफा	استعفاء
इन्तज़ार	अन्तज़ार	इस्तिथाक	إشتياق
इन्किसाल	अन्किसाल	इस्दार	إصدار
इन्साक	अन्साक	इस्लाम	إسلام
इन्साफ-गुजी	अन्साफ-गुजी	इस्ते	إتداء
इन्शाह्दा ताला	अन्शाह्दा ताला	इस्म	إسم
इनाम	अनाम	इसम	عيسوی
इनायत	अनायत	इसवी	أحدى
इफाजत	अफाजत	इहदे	لین
इहन	अहन	इद	عيد
इहलाग	अहलाग	उजम	عظم
इहलीस	अहलीस	उजू	وضو
इबादत	अबादत	उजू-तवाजू	قراضع
इवारत	अवारत	उज़र	عذر
इभरत	अभरत	उल्का	علوئم
इम्ला	अम्ला	उद्दत-मन्सिलत	أنهت ملزت
इमान	अमान	उम्दा	عمده
इमाम	अमाम	उमर	عمر
इमायत	अमायत	उमराव	أمراء
इमारत	अमारत	उमेद	أمید
इर्तिबात	अर्तिबात	उर्दू (= सैम्य, गोद)	آردو
इर्शाद	अर्शाद	उर्फ	عرف
इर्हाल	अर्हाल	उरुस	عروس
इरासत=लघ्वी	अरासत	उरुश (=उष्ट)	اشتر
इराण	अराण	उरतवारी	استوارى
इरादा	अरादा	ऊद (=धूप)	عود

एकका	یکم	कदीमल अद्याम	قدیم الايام
एकमाल-पन्हा	ایکمال پانجا	कन्दील	قدیدیل
एक-सर	یکسر	कन्दुरी	کندوری
एकमान	یکسان	कनाथ	قنات
एकसू	یکسو	कनात [(स्त्री०=घरते)]	قناعت
एल्गार	ایلغار	कपाष्-चिनी	کباب چینی
एल्ची	ایلچی	कफन	کفن
एहसान	احسان	कफश्-दोज़(जोडे शिवणारा)	کفش دوز
ऐन	عین	कफनी	کفلی
ऐनक [(न०) उपनेत्र]	عینک	कफालत	کفالت
ऐना	آئینہ	कफारत	کفر
ऐपत	عائیت	कचई [(स्त्री०) कगांल]	قبا
ऐव	عیب	कषज	قبض
ऐवज	عرض	कयर	قبر
ऐवजी	بعوض	कयरस्तान	قبرستان
ऐश	عیش	कयालत	قبالم
औकात	اوقات	कबाहत	قبیلت
औजार	اورار	कचिला	قبیلہ
औरत	اورت	कचिलेमाही	قتل ماه
औलाद	اولاد	कचूल	قبیل
औलिया	اولیا	कचूतर	کپوتر
औसाक	اوساف	कम	کم
कइगाल	کنگال	कमसल	کم اصل
कइगोरा	کنگرو	कमतर	کمتر
कज्जा	فضیم	कमी	کمی
कञ्ज्यास	فزیلاس	कस्तरीन	کستورین
कजा	فصا	कप्पेस	کم ویش
कजास	قزاق	कम्बर	کمر
कजाग	قزاق	कम्बर्गा	کمرگاه
कट्टा	قطع	कमचन्द	کمربند
कत्तल	قتل	कम्बर-चस्ता	کمر بستہ
कत्तल्याज	قتلباز	कमान	کمان
कतलाम	قتل عام	कमान्गार	کمانگر
कतबा	کتابہ	कमाल	کمال
कतार	قطار	कयास	قیاس
कद (स्त्री०) उध्नी, मजाल	قد	कर्ज	قرض
कदम	قدم	कर्णा	قروانی
कदम्बोस	قدمبوس	कयांत	قریبت
कदर	قدر	कराचबी (= सतेजत वीर)	کراجوری
कदवांग	قدربان	करामन	کرامت
कवीम	قدم		

करामात	करामत	कागद	काغذ
करार	قرار	काजगी	قازغی
करार-दाद	قرارदान	काजी	قاضی
करार-बाके	قرارواقعه	कानू	قانون
करिणा (= सन्दर्भ)	قرینہ	कानुगो	قانون کو
करोल	قراول	कापूर	کافور
कल्कल	ککلال	काफर	کافر
कल्थी	قلیہ	काफला	قافلہ
कल्मा	کلمہ	काफीर	کافر
कल्हर्द	قلعی	काबीज	قابض
कलगी (खी०)	کلگی	काबील	قابل
कलन्दर	کلندر	कामूची	قابوچی
कलम	قلم	काचू	قابو
कलाबनू	قلا بنون	का-दा	قاعدہ
कब्हा	قبوہ	कायम	قائم
कदायत	قواعد	कायम मकाम	قائم مقام
कवाल	قوال	कारकिर्द	کارکرد
कवाला (पु०) इस्तेवज	قوالہ	कारकून	کارکن
कवी-दील	قوی دل	काखाना	کارخانہ
कशिदा (पु०) नक्शी	کشیدہ	कारगर	کارگر
कशीत	کشش	कारचोची	کارچوبی
कस्त	کس	कारपदजि	کارپردار
कस्त	قصد	कारभार	کاروبار
कस्तत.	کثرت	कावाण	کاروان
कसय	کسب	कारागार	کارنگر
कसम	قسم	कालूत	کالبد
कसर	قصر	काराई	نامد
कसल्मन्द	کسلمند	काहिरा (= जयस्वी)	ناہرہ
कसा (पु० = बन्द)	کشم	काहिली	کاهی
कसाई	قصابی	किताब	کتاب
कसाब	قصاب	किताब	کتاب
कसाला	کسالہ	किताब	کتاب
कसीद	کشید	किन्हाप	کتاب
कसूर	قصور	किन्तान	کتاب
कसोशी	کوشش	किनार	کنار
कहर	قہر	किफायत	کفایت
कहरी	کاری	किब्लेगाह	قبلہ گاہ
कही	کہی	किब्ले-नुमा (= दिशादर्शः यन्मन्त्र)	قلم نماشا
कायल	قاہر	किम्मत	قیمت

किमया	कभिया	कुलूप	कفل
किर्द	کرد	कुवत	قوت
किर्दसार लागवड	کردزار	कुशाद	كشاد
किर्माणो (आवा)	कर्मानी	कुस्ती	كشته
किर्मिजी	फुर्मजी	कुशून	كشون
किरण (= शुभग्रह युगी)	قران	कुही	كوهی
किराया	क्रायर	कूच	کوچ
किला	फलम	कूल	كل
किली	कल्लि	केरवा	كهرا
किलाक	खलाफ	के	کی
किलादा	कलाव	केची	کچی
किस्त	फसत	फैद	قید
किस्ती	कश्ते	कैद	کید
किस्मत	कस्मत	केफ	کیف
किस्ता	कस्म	केपत (खी०) कारस्थान	کیفیت
किसान	कसान	केफियत	کیفیت
कुइते	कुरते	केली	کلی
कुती	कुरती	फे.का	قوت
कुद्दा	कदुवा	कोत्वाल	کوئوال
कुद्दत	कदरत	कोता	کوتاه
कुन्ज	कन्ज	कोम	قوم
कुन्हा	कहने - किल्ले	कोबासि	کوشش
कुफाण	कफुरान	कोलजन	خولجن
कुफर	कफुर	कोल	قول
कुफार	कफार	कथाल	خیال
कुमाण्ड	कफुरान	खवार	خوار
कुमे	कबिज	खवाहीश	خواهش
कुमक	कमक	सकाणा	خاکانه
कुमैत	कमैत	सची	خمی
कुनितात	कुरनिशत	सजाना	خزانہ
कुर्बाण	कुरबाण	सजाना	خزینہ
कुराण	कुरान	सजील	خجل
कुरैबाज	कुरैबाज	सतरा	خطرہ
कुलकुहा	कल कलान	सत	خط
कुल्की	कल्के	सतम	ختم
कुलावा	कलाव	सना	خطا
कुलामोश	कलाव बूश	सजीर	خفیر
कुली	कली	साजगी	خلجری
कुली	कल	सता (खी०) तुकमान	خطا

सतीव	खलि	सानगी	खान्गी
सतूत	खलु	सानदान	खानदान
सन्दक	खन्दक	सान्पोश	खानपोश
सप्पा	खम्	सानत	खान्त
सपपि	खफि	साना	खान
सपर	खर	साना-जङ्गी	खान जङ्गी
सचदार	खरदार	सान ज़ाद	खान ज़ाद
समस	खमस	साने सुमारी	खाने सुमारी
समीर	खमिर	सायान (पु०) तारवा	खायान
ससंगा	खारखार	साङ्गा	खाङ्गा
सर्गोसि	खरकूश	साम	खाम
सचुं	खरुज	सामसा	खामसा
सचुंज	खर्मस्त	सामी	खामी
सर्मस्त (= मस्त)	खरा	सामोश	खामोश
सराद	खरा	सावा	खारो
सराय	खरा	सालसा	खालसा
सराद	खरिद	साली	खाली
सरीय	खरिफ	सावन्द	खारन्द
सल्यत	खलु	सास	खास
सलक	खलु	सासदार	खासदार
सलद अय्याम दौलतदू	खलायाम दौलत	सिम्मत	खिममत
सला-मला	खलामला	सिमत	खिमत
सलाशी	खलामसी	सिलत	खिलत
सलास	खलामस	सिस्मीत	खिममीत
सलित	खरिपु	सितारत	खितारत
सलिया	खलिफ	सुजस्ते	खुजस्ते
सलिल	खल	सुजा	खुजा
सवास	खराम	सुत्ता	खुत्ता
सवास (= दुष्ट)	खलिफ	सुद्ध	खुद्ध
सस्वस	खशखश	सुदा	खुदा
सरत	खस	सुदातसी	खुदातसी
सस्त	खस	सुदावन्त-न्यामत	खुदावन्त-न्यामत
ससुसीयत	खसुसीयत	साफिया	खाफिया
सा.न साई	खाही नखाही	सुची	खुची
साक	खाक	सुमारी	खुमार
सातर	खातर	सुर्	खुर्
सारी	खातर	सुर्जी (= पड़री)	खुर्जी
सान्का	खान्का	सुर्द	खुर्द
सान्तामा	खान्तामा	सुसन्दगी	खुसन्दगी
साना	खान	सुगक	खुगक

गिर्द	گرد	गू	گم
गिर्द-नवाई	گرد نواحي	गूम	گم
गिर्दावरी	گرد اوری	गूल	گل
गिर्दी	گردی	गुल	غول
गिर्दीदगी	گردیدگی	गैब	غیب
गिरफ्तार	گرفتار	गैरत	غیرت
गिरव	گور	गैराद	غیرات
गिराणी	گرا نی	गोता	غوطه
गिरामी (= श्रेष्ठ)	گرامی	गोदी	گودی
गिरफ्तन (= पकड़णें)	گرفتن	गोपत-गो	گفت و گو
गिरे	گرا	गोया	گویا
गिलावा	گلاب	गोर	گور
गिला	گله	गोश्माल	گوश्مال
गुद्ग=मूक दृष्टि	گنگ	गोश्वारा	گوِشواره
गुजराण	گدران	गोशा	گوشه
गुद्दप	عرب	गोस्पच	گوِشپچ
गुदस्त	گد شدم	गौर	گور
गुन्जाईस	گنجائش	गौरशी	گورشی
गुन्हा	گناه	पज़न्कर	غضنکر
गुना	گناه	पुपी	قوتی
गुफ्तगो	گفت و گو	घुमट	گند
गुमार	عمار	घोगा	غوغا
गुम्हूद	گم شد	चक	چک
गुमज़	گند	चक्ते	چغتای
गुमान	گمان	चङग	چنگ
गुमास्ता	گما شدم	चन्द	چلد
गुर्दा	گود	चपाती	چپاتی
गुरवा	عربا	चपर	چرب
गुस्कन्द	گسکند	चम्बा	چمچ
गुलछबू	گل شبو	चमन	چمن
गुल्जार	گلزار	चरफ	چرخ
गुल्जार	گلزار	चर्का	چرخ
गुल्बदन	گلبدن	चर्च	چرب
गुल्वाहूग	گلبانگ	चर्चा	چربی
गुल्बस	گل عباس	चर्मी	چرمین
गुलाय	گلاب	चर्म-दोज	چرم دوز
गुलाय-पाश	گلاب پاش	चरिन्दा	چرند
गुलाय-शाकर (स्त्री)	گلاب شکو	चलास	چالار
गुलाम	غلام	चश्म-पोशी	چشم پوشی
गुसल	غسل		

तालुका	تعلم	तोफा-ताहफ	تعلم تعالف
तालें	طالع	तोफीर	توفير
ताव	تاب	तोया	تودرا
तावण	تاوان	तोया	تود
तावदान	ताबदान	तोरा	تورو
तास	طاس	तोश	توش
नाशा	طاس	तोशेखाना	توش خانم
ताहाल	تالاحل	तोशक	توشک
ताहूद	تعهد	तोशीस	توشيش
तिज्जारत	تيجارت	तोखदान (न०) दाखगोळीची पिशली	توشدان
तिरन्दाज	تيراند از	तोहमत	تهمت
तिस्सा	تسم	तौर	طور
तीर	تير	दखल	دخول
तुफका	تكم	दग्दगा	دغدغه
तुफमा	تكم	द स्वाज	دغلباز
तुकूमराई (स्त्री०) रानतुकशीचें यो	تكم ريحان	दगा	دغا
तुणतुणें=चोण्डकें	طنطن	दङ्ग	دال
तूत	توت	दङ्गल	دशल
तुन्द	تند	दत्तर	دतर
तुफान	طوفان	दफन	دفن
तुमान	تमान	दफा	دفه
तुमार	طومار	दफातें	دفعات
तुयंत	تربت	दफिना	دفينم
तुरन्ज	ترج	दफे	دفه
तुरा	طره	दग्दमा	دبدما
तुख्खण	تورنگ	दग्दमा	दग्दमा
तुखक	توک	दम	دم
तूल	طول	दमा	دم
तेघा	تغیر	दमान	دامن
तेज	تيز	दमाभा	दमाम
तेजुगी (स्त्री०) पाणीदारपणा	تيزاب	दर	در
तेजाव	تعين	दरकार	درकार
तेन	تعينات	दरकिना	درकिनار
तेनात	توضع	दस्तास्त	درخواست
तेयज् पानसुपारी	طلس	दगा	درگاه
तेश	طوق	दर्जा	درجه
तोफ	طوطی	दर्जा	درجی
तोता (पु०) पोपट	توتہ	दर्द	درد
तोदा	توتہ	दयार	دربار
तोफ	توتہ		

दुचरमी=समोर चेहऱ्याचे (चित्र)	دو چشمی	नकाशा	نقشه
दुनिया	دنيا	नकाहत	نقابت
दुवार	دربار	नकीब	نقيب
दुमची	دستی	नरखीन (न०) नराणी	ناخن چن
दुन्दारी	دمداری	नगद, नफत	نقد
दुम्माला	دومال	नगारा	نقاره
दुप्यम	دوبه	नशीना	نکینا
दुर्बीण	دوربین	नइग	ننگ
दुरन्देश	دوراندیش	नजराणा	نذرانہ
दुरी	دوری	नजर	نظر
दुरुस्त	دورست	नजर	نظار
दुवा	دعا	नजाफत	نظافت
दुस्मन	دشمن	नजीक	نزدیکی
दुराशी दोन कढांना चकिनार आहे असा	حاشیہ دو کدھانہ چکینار آہے असा	नजूम	نجوم
दुही	دولی	नतिजा	نتیجہ
दूम	دوم	नदाफ (= कार्पासशोधक)	نداف
दुर्दस्त	دور دست	न-दारद	ندارد
दुर्सील	داخل	नफर	نفر
देणगी	دهنگی	नफा	نفع
देरा	دیری	नफी	نقی
देह	ہ	नफेरी	نقیہ
दोस्त	دوست	नपाय	نواب
दोस्तदार	دوست دار	नम्दा	نمد
दोत	دوات	नमत	نمط
दोर (= घेर, परिकर)	دورا	नमुदी	نمود
दोलत	دولت	नमुना	نمونہ
दोरा (५० किराती)	دور	नर्माना	نرم
धडपा	دھپہ	नर	نر
धास्त	دہشت	नरद	نرد
न्यहावत	نہایت	नरम	نرم
न्यहाल	ہال	नरी	نری
न्यावत	نیابت	नवसागर (५०)	نوشادر
न्याहारी	نہاری	नवाजीस	نوازش
नईस	نعلش	नवार	نوار
मक्कल	نقل	नविस्ता	نوشتہ
मक्का	نقش	नवीसम्दा	نویسنده
मक्शी	نقش	नशिपत	نصیحت
मक्की	یقین	नशीब	نصيب
मकारा	نقاش	नशेकषी	نشان - جی
मकाल	نقال	नस्तर	نشتہ
		नसत	نصرت

नसराणी	नसरानी	निगेयानी	नम बाली
नसल	नसल	निगादास्त	नगादास्त
नहर	नहर	निगारश	नगरश
ना-कारा	नाकार	निगाह-बाज़	नगाह-बाज़
नाचार	नाचार	निघालकत	नगाह-चरक
नाचीज़	नाचीज़	निजाम	नظام
ना-दान	नादान	निफाक	नفاق
ना-दार	नादार	निमक	नमक
नाबूत	नाबूत	निमक-हलाल	नमक-हलाल
नाराज़	नाराज़	निमक-हलाल	नमक-हलाल
नालस्ती	नारस्ती	निम्चा	निम्च
नाखुदा	नाखुदा	निमा	निम
नाज़र	नाज़र	निमा	निम
नाज़री-बाज़ार	नाज़री-बाज़ार	निमाज	निमाज
नाज़ल	नाज़ल	नियत	नियत
नाज़ुक	नाज़ुक	नियाज़	नियाज़
नादर	नादर	निरस	निरस
नान-पर्वशी (!) जून-पर्वश	नान-पर्वशी (!) जून-पर्वश	निविश्तन	निविश्तन
नान-सटाई (एक मिठाई)	नान-सटाई (एक मिठाई)	निस्व	निस्व
नान-कुराण	नान-कुराण	निशस्त	निशस्त
नाफरमानी (= जाम्बडा)	नाफरमानी (= जाम्बडा)	निशा	निशा
नाफा	नाफा	निशा	निशा
नाम्जा	नाम्जा	निशाण	निशाण
नाम्जाद	नाम्जाद	निशाणी	निशाणी
नाम्यर	नाम्यर	निस्वत	निस्वत
नायद	नायद	नुका	नुका
नामा	नामा	नुका	नुका
नामी	नामी	नुकसान	नुकसान
नामुरकी	नामुरकी	नूर	नूर
नामोस	नामोस	नैक	नैक
नायब	नायब	नेचा (पु०) ससरो	नेचा (पु०) ससरो
नारिङ्ग	नारिङ्ग	नेज़ा (पु०) माला	नेज़ा (पु०) माला
नाल	नाल	नेफा	नेफा
नालीस	नालीस	नेस्त	नेस्त
नासूर	नासूर	नै-शकर	नै-शकर
नाहयाँ	नाहयाँ	नोक	नोक
निका (चाइगला)	निका (चाइगला)	नौकर	नौकर
निका	निका	नो	नो
निसालस	निसालस	नौबत	नौबत
निगा	निगा	नौरोज	नौरोज

प्याजी	प्याजी	पायसाना	पायसान
प्यादगान	प्यादगान	पाय्दामा	पाय्दाम
प्यादा	प्यादा	पाय्पोस	पाय्पोस
प्यादी	प्यादी	पाय्माल	पाय्माल
प्याला	प्याला	पाया	पाय
पन्जा	पन्जा	पायाव	पायाव
पञ्जाव	पञ्जाव	पार्चा	पार्चा
पड्दा	पड्दा	पार्शी	पार्शी
पड्दपोशी	पड्दपोशी	पारेदोज ठिगळे लावणारा	पारेदोज
पदर	पदर	पालसी	पालसी
पन्हा	पन्हा	पास्वान (पहारेकरी)	पास्वान
पन्हा	पन्हा	पास	पास
पनीर	पनीर	पासहण	पासहण
पर्गणा	पर्गणा	पिजिरा	पिजिरा
पर्गरी	पर्गरी	पिस्ता	पिस्ता
पयान	पयान	पिसाच (पु०) लघ्वी	पिसाच
पर्वदा	पर्वदा	पीर	पीर
पर्वदिंगार	पर्वदिंगार	पीर-जादा	पीर-जादा
पर्वश, पर्वरीस	पर्वश, पर्वरीस	पील	पील
पवा	पवा	पुदिना	पुदिना
पवनिगी	पवनिगी	पुर्कस	पुर्कस
पवना	पवना	पुर्शिदा	पुर्शिदा
पर	पर	पुर्शीस	पुर्शीस
परिन्द	परिन्द	पुलावा	पुलावा
परी	परी	पुस्त	पुस्त
परेशान	परेशान	पुस्तइग	पुस्तइग
पलइग	पलइग	पुस्त-गमी	पुस्त-गमी
पलाण	पलाण	पुस्त-पन्हा	पुस्त-पन्हा
पलिता	पलिता	पुस्ती (खी०)	पुस्ती
पशम	पशम	पूर	पूर
पशमान	पशमान	पूल	पूल
पस्या	पस्या	पेच	पेच
पसन्त	पसन्त	पेरोज	पेरोज
पसोपेश	पसोपेश	पेश	पेश
पहारा	पहारा	पेशदमी	पेशदमी
पायक	पायक	पेश-कपज	पेश-कपज
पाक	पाक	पेशकस	पेशकस
पागा	पागा	पेशकार	पेशकार
पाजी	पाजी	पेशाना	पेशाना
पादशाहा	पादशाहा		

पेशवेमा	पیشتهما	फते	فتوح
पेशदस्ती	پیشد سنی	फन्द	فن
पेशमान	पیشमान	फन्ना	فنا
पेशाफत	पیشرفت	फर्गोल	فرغول
पेशवा	पیشوا	फर्जन्द	فرزند
पेशवाज	पیشबाज	फर्जाम	فرجام
पेशजी	पیش ازین	फर्जी	فرزین
पेशादेरी	پیش اندیشی	फर्द	فرد
पेशा	पیش	फर्मान	فرمان
पेशामद	पیشامद	फर्मास	فرमास
पेशीन	पیشिन	फरक	فرق
पेस्तर	पेस्तर	फरस	فرش
पेहरण, पैरण	पेहरण	फर्हत	فرحت
पेगम्बर	पेगम्बर	फरागत	فرغت
पेगाम	पेगाम	फरामोश	فراموش
पेजार	पेजार	फरारि	فرार
पेदरे	पेदरे	फरास	فراس
पेदा	पेदा	फरीद	فرید
पेदास	पेदास	फरेब	فریب
पेचन्दी	पेचन्द	फरोक	فروخت
पेमान	पेमान	फलाकी	فراخی
पेमास	पेमास	फलाणा	فلان
पेरवी	पेरवी	फवारा	فواره
पेलवान	पेलवान	फस्त	فصد
पेल	पेल	फस्त	فست
पेवस्त	पेवस्त	फस्ली	فصلی
पेहम	पेहम	फस्सल	فصل
पोक	पोक	फहमिन्दा	فهمیده
पोन	पोन	फाका	فاقم
पोते	पोते	फासरा	فاखरे
पोफळ	पोफळ	फाजल	فاضल
पोलाद	पोलाद	फाजील	فاضल
पोशास	पोशास	फाटा	طائفه
पोशीदा	पोशीदा	फाणस	فानوس
पोशीस	पोशीस	फान्या	فاتحه
फपत	फपत	फार्कत	فارغ خط
फकीर	फकीर	फार्शी	فارسی
फजर	फजर	फायश	فاتش
फजल	फजल	फारीक	فارغ
फजीत	फजीत		

फासला	فاسلا	वजाज	वजाज
फिकरा	فكره	वत्ता	वत्ता
फिकोर	فكر	वद	वद
फिल्ना	فندم	वदमाश	वदमाश
फिल्ना-अङ्गुली	فندم انگيزي	वदल	वदल
फिन्नत	فنترت	वदका	वदका
फितूर	فقدور	वदा	वदा
फिदवी	فدوی	वदक	वदक
फिदा	فدا	वदल	वदल
फिर्याद	فرياد	वदाम	वदाम
फिरङ्गी	فرنگ	वन्द	वन्द
फिरस्ताद	فرستان	वन्दर	वन्दर
फिल्फोर	فی الفور	वन्दा	वन्दा
फिल्वाके	فی الواقع	वन्दुक	वन्दुक
फिल्हाल	فی الحال	वन्देस	वन्देस
फिस्ताद	فساد	वन्दोवस्त	वन्दोवस्त
फुकरा	فقرا	ववर्गी	ववर्गी
फुसंत	فرست	वयान	वयान
फोश्ति	فرست	वयाणा	वयाणा
फेरिस्ता	فرستم	वर्कत	वर्कत
फैज-वहशी	فیض بخشی	वर्कन्दान	वर्कन्दान
फैल	فعل	वर्करारी	वर्करारी
फैल-जामीन	فعل ضامن	वर्सास्ति	वर्सास्ति
फैला	فعل	वर्षुर्दार	वर्षुर्दार
फैसल, फैसला	فیصل	वर्गुजर	वर्गुजर
फौज	فوج	वर्षी	वर्षी
फौत	فوت	वर्जोर	वर्जोर
वक्तर	بکتر	वर्तर्फ	वर्तर्फ
वनीद	بقرعيد	वर्तर	वर्तर
ववर्शी	بخشے	वर्दोर (सफल)	वर्दोर (सफल)
ववर्शीस	بخشش	वर्दोस्त	वर्दोस्त
वका	بقاء	वर्षा	वर्षा
वकाल	بقال	वर्ष	वर्ष
वस्त	بخت	वर्षी	वर्षी
वसर	خبر	वर्षाद	वर्षाद
वगल	بغل	वर्षा	वर्षा
वगिचा	بگيچہ	वर्षम	वर्षम
वहकी (1)	بکي	वरावर	वरावर
वधा	بچہ	वरामद	वरामद
वना	بچا	वराय	वराय

बल्के	बल्क	बालूद	बारूत
बल्वा	बला	बालापेश	बालाश
बला	बला	बालिस्त	बालिश
बशारत	बशरत	बालिक	बालि
बस्ना	बस्म	बाले-किला	बाला
बस्त	बस	बिचारा	बिचारा
बस्तान	बस	बिचोवा	बिचोवा
बहर	बहार	बिछायत	बिछायत
बहरामन्द	बहरामन्द	बिजन	बिजन
बहा	बहा	बिदा	बिदा
बहाणा	बहाना	बिदाती	बिदाती
बहादुर	बहादुर	बिनावर	बिनावर
बहार	बहार	बिनी	बिनी
बहाल	बहाल	बिनी	बिनी
बाकी	बाकी	बिमार	बिमार
बाग	बाग	बिखी	बिखी
बागायत	बागायत	बिखार	बिखार
बागी	बागी	बिखार	बिखार
बाह्य	बाह्य	बिखार	बिखार
बाज	बाज	बिखार	बिखार
बाजार	बाजार	बिखार	बिखार
बाजी	बाजी	बिखार	बिखार
बाजू	बाजू	बिखार	बिखार
बाजे	बाजे	बिखार	बिखार
बाड	बाड	बिखार	बिखार
बातमी	बातमी	बिखार	बिखार
बातील	बातील	बिखार	बिखार
बाद (= बाग)	बाद	बिखार	बिखार
बादल	बादल	बिखार	बिखार
बादशाह	बादशाह	बिखार	बिखार
बापजादा	बापजादा	बिखार	बिखार
बाब	बाब	बिखार	बिखार
बाकस	बाकस	बिखार	बिखार
बागीर	बागीर	बिखार	बिखार
बादीन	बादीन	बिखार	बिखार
बाबदारी	बाबदारी	बिखार	बिखार
बाब्या	बाब्या	बिखार	बिखार
बाह्य	बाह्य	बिखार	बिखार
बाही	बाही	बिखार	बिखार
बाहीक	बाहीक	बिखार	बिखार
बाहीश	बाहीश	बिखार	बिखार

वैभवस=वृथा	عبث	मज्जी	مجزى
वैगम	بیگم	मज्दुर	مقدور
वै-गमी	بی غم	मगब	مغرب
वैगार	بیگار	मगहर	مغورور
वैजार	بیزار	मगज	مغز
वैहार	بیهار	मगर	مگر
वैराज	بیروح	मज्जकूर	مذکور
वैल्दार	بیسر	मज्जुत	مضبوط
वैशमी	باسم	मज्जुा	مجاور
वैश	بیش	मज्जु	مجمعوع
वैहबूद	بهبود	मज्जुन	مضمون
वैहतन्माल	بی تن مال	मज्जुलस	مجلس
वैहेत्तर	لہتر	मज्जुल्ला	مجهل
वैहेस्त	ہست	मज्जुल	منزل
वैत	یت	मज्जुला	منزلہ
वैनुल्माल	یت المال	मज्जा	مزه
वैरक	بیق	मज्जाल	مجال
वैगदा	دغار	मज्जालस	مجالس
वैचकै	بقیم	मज्जिद	معید
वैष	بوی	मज्जूर	مزدور
वैोर	بورا	मज्जैला	مجهلہ
वैोरिया	بوریا	मत्ता	مٹاع
मक्कम	محکم	मल्लई	مطلع
मिस्त	بیست	मल्लप	مطلب
मिस्ती	ہشتہ	मल्लूष	مطلوب
म्यान	میان	मल्लालीष	مطالیب
म्याना	میانہ	मदत	مدد
मक्ता	مقطع	मद-नजर	مدنظر
मक्दूब	مضطوب	मदार	مدار
मक्मूर	مختور	मदारी	مداری
मक्कयी	مغربی	मदाल्लमहाम	مدارالمہام
मक्कसूद (= हेतू)	مقصود	मज्जूर	منظور
मकर	مکر	मन्दील (उन्नी केटा)	مندیل
मकान	مکان	मन-मुताद	مراد
मकातीष	مکاتیب	मन्सप	منصب
मक्कूम	مختوم	मन्सुयी	منصف
मक्कली	مختف	मन्सुया	منصوب
मक्कमल	محکم	मन्सूर	منشور
मक्कमूल	مختوم	मना	منع
मक्कशी	محاصی	मनाकयै (= तपूण)	منائب

मनुका	मन्की	मवाशी	मेवासी
मनोरा	मन्तरे	मवेशी	मेरिश्ते
मचादा	मिदा	मशूल	मेशूल
ममूनी	मन्तली	मशक (= माचो)	मेशक
मलकत्-मदार	मलक मदार	मशरू	मेशरू
मय्या	माल्म	मश्वरा	मेश्वरा
मय्यातेन	मानिन	मशहूद	मेशहूद
मयत	मित	मशकि	मेशकि
मये	मे	मशायक	मेशायक
मकूम	मकूम	मशागत	मेशगत
मजी	मरुमी	मशानिलेहे	मेशानिलेहे
मतेयान	मरुबान	मशात	मेशत
मदे	मरु	मशीद	मेशीद
मदाना	मरुअन	मस्करी	मेशकरी
मदुमी	मरुमी	मस्त	मेशत
मका	मरु	मस्तद	मेशद
ममर	मरु	मसरर	मेशरर
मवाशीद	मरुअन	मसलत	मेशलत
मशा	मरुब	मसियदा	मेशियदा
मसूल	मरुल	मसरत	मेशरत
महूम	मरुम	मसादा	मेशादा
महूमत	मरुमत	मसाला	मेशाला
मरातीव	मराब	मसीरा	मेशीरा
मराम (= इच्छा)	मराम	ममुदा	मेशुदा
मरादया	मराब	मसुल्ल अनाम	मेशुल्ल अनाम
मरामत	मरुत	मसुल्ल-हगत	मेशुल्ल-हगत
मलई	मलई	महकूच	मेशकूच
मलकन	मलकन	महजुष	मेशजुष
मलकूफ	मलकूफ	महजूर	मेशजूर
मल्यूस	मल्यूस	महितापी	मेशितापी
मलम	मलम	महिताय	मेशिताय
मलिका	मलिका	महदूद	मेशदूद
मलिदा	मलिदा	महशूर	मेशशूर
मलीक	मलीक	महसूल	मेशसूल
मल्ल	मल्ल	महा	मेशा
मवातजा	मवातजा	महामूर	मेशामूर
मवानाज	मवानाज	महाल	मेशाल
मवाजा	मवाजा	महासरा	मेशासरा
मवाफिक	मवाफिक	महिना	मेशिना
मवाली	मवाली	माकूल	मेशकूल

माजी	माजी	मिजात	मराज
माजूम	معجون	मिन्कवल (= पूर्वी)	من قبل
मात	مات	मिन्नुम्ला (= एक- न्दरीने)	منجمله
मातकदम	ما تقدم	मिन्डू	من شو
मातपर	معبر	मिन्नत	منعت
मातम	ماتم	मिना	مینا
मातल	معطل	मिन्वाद (= यापुढे)	من بعد
मादचौद	مادر	मियादी	میعدی
माद्वान	مادیان	मिषा	میرده
मान्दगी	ماندگی	मिरास	میراث
मान्दा	مانده	मिलक	ملک
मानत	معانت	मिस्ती	مهوری
मायना	معنی	मिस्कील	مسکین
माने	مانع	मिस्ती	مسطوری
माफ	معاف	मिस्तल	مثال
माफक	مواظق	मिस्तल	مثال
माफजत	معاظت	मिस्तल	ملکت
माफलात	مفاعلت	मिस्तल	میر
मामलत	معاملت	मीर	میرزاده
मामूर	معور	मीर-जादा	می رساد
मामूल	معول	मी-रसानद	مقبوه
माया	مایم	मुफरा	مقرر
मारका	معركه	मुकर	مقام
मार्फत	معارف	मुफकाम	مقدم
मारुज	معروض	मुकादम	مقدم
भाल	مال	मुकदमा	مقدر
भाल	مال	मुकदर	مکید
भालक	مالک	मुकय्यद	مقابلہ
भालियत	مالیت	मुकायला	مقیس
भालजादी	مالزاده	मुकेस	مختصر
भालोम	معلم	मुस्तसर	مختار
भालीस	مالس	मुस्त्यार	مخالف
भालूम	معلم	मुसालीफ	مجلک
भाविजा	معاصم	मुचल्का	مذکر
भाश (चरित)	معاش	मुम्फर	مجملا
भाशुक	معشوق	मुजुमला	معبر
भाहतानी (!)	مانعقالی	मुजुत	معبر
भाहवल	معول	मुजरा	معبر
भाहवारी	معارف	मुजुत्यन	معبر
मिजान	میزان	मुजुआ (= सन्देह)	معبر
मिजाज	مراج		معبر

मुजाईक	مضائق	मुफती	مفتی
मुजाका	مضائق	मुफसद	مفسد
मुजारियान	مضارعان	मुफसल	مفصل
मुजावर	مجاور	मुफाइजा	مفاوض
मुजाहिम	مراجع	मुफासला	مفاصل
मुजाहिमत	مراجعت	मुफीद	مفيد
मुजेरी	مضارع	मुबलक	مبلغ
मुइदा	مردہ	मुबारक	مبارک
मुइदे-फरास	مردہ فروش	मुभा	مباح
मुत्पाक	مطبوع	मुगी	مرع
मुलक	مطلق	मुदांड	مردار
मुस्तद्दी	متصلی	मुदांड-शेइय	مردار سنگ
मुतआफीब	متعاقب	मुवत	مروت
मुतफकांत	متفرقات	मुस्कका	مرقع
मुतफीक	متفق	मुख्या	مرئی
मुतमझा	متبنا	मुख्या	مرئی
मुतमरीद	متمرد	मुख्या	مرئی
मुतपरजे	متوجر	मुख्या	مرئی
मुतवार्तर	متواثر	मुख्या	مرئی
मुतसरीफ	متصرف	मुख्या	مرئی
मुताबत	متابع	मुख्या	مرئی
मुतावीक	متابع	मुख्या	مرئی
मुतालीक	متعلق	मुख्या	مرئی
मुतेन	متعین	मुख्या	مرئی
मुदई	مدعی	मुलासत	ملاقات
मुदई-इलै	مدعی الیہ	मुलाजमत	ملازم
मुद्दा	مدعا	मुलाहिजा	ملاحظہ
मुद्दाम	مدعا	मुलाभा	ملامع
मुदत	مدت	मुलायम	ملائیم
मुदाई	مداعی	मुलूख	ملک
मुदाम	مدام	मुश्क	مشک
मुदारत	مدارات	मुश्कत	مشخص
मुन्कार	منکر	मुश्किल	مشکل
मुन्गी	منشی	मुश्कीक	مشق
मुन्सक	منصف	मुशाफर	مسافر
मुनका	منقہ	मुशाहिरा	مشاہرہ
मुना	معاینہ	मुस्तकबिल	مستقبل
मुनादी	مندوب	मुस्तकम	مستقیم
मुनाफा	منافع	मुस्ताकी	مشتاقی
मुनायय	مذاب	मुस्तेद	مسعد
मुनीम	مذیب	मुस्लीम	مسلم

मुसन्ना	मन्थि	मोहतर्का	महत्तुन
मुसल्मान	मुसलमान	मोह-असीय	महत्तुब
मुसव्वर	मसूर	मोहयत	महत्त
मुत्ताहेय	मसहब	मोहर	महर
मैस	मिथ	मोहर-कन्द	महरकन्द
मेज	मिज	मोहरम	महरम
मेज्वानी	मिज्वानी	मोहरम	महरम
मेण	मम	मोहर	महर
मेणा	मिान	मोहरीर	महरर
मेवा	मिवा	मोहरेदार	महरदार
मेहत	महतर	मोहला	महल
मेहनत	महत्त	मोहसली	महसल
मेहमान	महमान	मोहीप	महप
मेहेर	महर	मोहीम	महम
मेहेरान	महरान	मोकूफ	महकूफ
मेहेराप	महराप	मोज	महज
मेदा	मिदे	मोजूद	महजुद
मेदान	मिदान	मोजे	महजे
मोईन	मिइन	मोलवी	महवी
मोकल	मोकल	मोला	महला
मोका	मोक	मोसूफ	महसूफ
मोएलीतान	मोखलान	मगानत	महगत
मोंगल	मंगल	महतिपात	महतिपात
मोषम	मिषम	या	या
मोजदात=गणना	मोजदात	याकूत	याकूत
मोजा	मोज	याद	याद
मोजीब	मोजब	याद-दास्त	याद-दास्त
मोइया	मोइय	याद-इस्त	याद-इस्त
मोत	मोत	याद-इद	याद-इद
मोताद	मोताद	यानी	यानी
मोताना	मोताना	यार	यार
मोचदला	मोचदला	यारेदी	यारेदी
मोमजामा	मोमजामा	येकजहती	येकजहती
मोमीइले	मोमीइले	येकतुई	येकतुई
मोमीन	मोमीन	रईस	रईस
मोचेल	मोचेल	रकम	रकम
मोतथ	मोतथ	रकषा	रकषा
मोरी	मोरी	रकाना	रकाना
मोसवा	मोसवा	रख्ना	रख्ना
मोसम	मोसम	रख्त-स्ताना	रख्त-स्ताना
		रग	रग

रगड	رنگ	रगोपात	اسمیت
रहण	رنگ	रस्ता	رستم
रहणोने	رنگ ریز	रसद	رشد
रहणामेजी	رنگ آمیزی	रसीदगी (= वेपस्तगी)	رسیدگی
रजई	رقالی	रसीद	رسید
रजप	رجب	रसीदिन	رسیدن
रजा	رقا	रसूम	رسوم
रजीत	رنجش	रसूल	رسول
रतल	رطل	रह	راه
रख	ربط	रहदारी	ره داری
रतीष = उकाडा	رانی	रहा	راه
रद	رن	रानरोस	روز روشن
रद-पदली	رنو بدل	रामी	راضی
रनुक	رنک	रायता	رایه
रपा	رنده	रायजनी (= बिचार करणे)	رایزنی
रस्त	رست	रायजादा	رایزاده
रकाकत	رفتات	रास्त	راست
रकायत	رفت	रास	راس
रकादीयत	رفت	रिकाबी	رکابی
रकीमन्कदर	رفیع القدر	रिकीष	رکب
रकीक	رفیق	रियासत (= राजवट)	ریاست
रफू	رفو	रिधान	رواج
रफूक	رفق	रिशत	رشت
रफे-रूक	رفع-دفع	रिहाला	رساله
रपाप	رفع	रई	رای
रविलासर	ربیع الآخر	रहा	رغم
रविलावल	ربیع الاول	रहमत	رحمت
रवपी	ربیع	रजुवात	رجعت
रमजान	رمضان	रजु	رجوع
रमल	رمل	रुपा	رنگ
रमजु	رمز	रु-पकार	روبر کار
रव्यत	رعیت	रुपरू	روبرو
रयाया	رعایا	रुषाम	رعب
रयायत	رعایت	रुमाल	رومال
रद	لا	रुमाल	رومال
रवा	روان	रुस्तुनी	روستی
रवानगी	روانگی	रु	روی
रवाना	روانہ	रुपदाद	رویداد
रवा झुदगी	روانہ شد	रेजगी	روزی
रवेश	روش	रेजा	روزه
रसम	رسم	रेशा (= तन्तू)	ریشم

रेशमि	रुश्म	लक्का	لقر
रोस	رخ	लुङ्गी	للكى
रोसा	رقم	लुसा	لچم
रोगण	روغن	लुगा	لغرو
रोज	روز	लुत्फी	لطف
रोजा=उपास	روزه	लेकीन	لکین
रोजा	ارضه	लेजीम	لغزیم
रोशन	روشن	लेहाजा	لهذا
रोशनाइं	روشدایی	वक्कल=सटलें, रसेली	وکل
रोनक	روفتی	वक	وقت
लक्कर	لقر	वक्का	وقتقر
लकब	لقب	वक्द	وقتار
लगान	لگام	वकालत	وکالت
लद्दागाडा	لنگ	वकायेनिगार	وقائع نگار
लङ्गार	لنگر	वकाया	وقائع
लङ्गुत	لذت	वकील	وکیل
लण्ट	لذت	वक्ब	وقوف
लण्ड	لذت	वष	وقع
लत्ता	لذت	वभेरे	وغبه
लवण्डी	لذت	वजून	دلون
लवा	لذت	वजा	وضع
लवाजुमा	لذت	वजे	درج
लवाजीम	لذت	वजारत	وزارت
लवाद	لذت	वतन	وطن
लश्कर	لشکر	वफा	وفا
लहजु=हज	لحظ	वफात	وفات
लहम	لحم	वर	نور
लाकीन	لاکین	वसं	ورق
लाचर	لاچار	वरात	برات
लाजुम	لاجم	वखद	وحد
लाजवर्त	لاحدود	वखी	ولی
लाबुद (=अवश्यमेव, सर्वथा)	لان	वली=व्यामत	ولی نعمت
लायक	لائق	वली=अहद	ولی عهد
लायनी	لایق	वश्यत	وصیت
लाल	لال	वशिला	وصیلہ
लाल	لال	वस्नरा	استغره
लास	لاش	वस्ताद	استاد
लिफाफा	لقام	वस्तु=माध्यमे	واسطه
लिमास	لقاس	वस्वास	وسواس
		वसूल	وصل

घसे	وسم	शदत	شدت
वहमा	واهم	शब्दून	شبدون
वहीम	وهم	शर्त	شرط
वाकई	واقف	शर्ध	شرط
वाकनीस	واقعه نویس	शर्मिन्दा	شرمندہ
वाकय	واقف	शर्यत	شریعت
वाकफीयत	واقفیت	शर्यत	شرط
वाका	واقعہ	शर	شر
वाकीफ	واقف	शरा (= धर्मशास्त्र)	شرع
वासा	وانعم	शराकत	شراکت
वा-गुजास्त	راگزاشت	शराय	شراب
वाज-पूत	باز پرس	शरीक	شریک
वाजेबुलअज	واجب العرض	शशोपन्न	شش و پنج
वाजवी	واجب	शस्त (= अङ्गठा)	شست
वाजेह	واضح	शह	شم
वा-पस	واپس	शहर	شهر
वाम	وام	शहर-पन्हा	شهر پناه
वायदा	وعدہ	शहा	شاه
वार्याय	باریاب	शहा	سیاہ
वारद	وارد	शहान् शहा	شہنشاہ
वारत	وارث	शहाजणे	شاد یانم
वारता	ورثہ	शहाजदा	شاهزادہ
वाला	والا	शहाजिरे	شم زلوة
वाली	والی	शहातूत	شم توت
वास्ते	وا-طر	शहामत	شہامت
वासलगत	واصلات	शहारा	شهر
वाहदीयत	واحدیت	शाई	سہاھی
वाह ।	واہ	शाही, शाई	شاہی
वाहवा	واہ واہ	शागिर्द	شاگرد
वाही	واھی	शद्	شاد
विजार	ازار	शद्मानी	شادمائی
विमा	یغم	शाही	شادی
विरासत	ارانت	शान	شان
विलायत	ولایت	शावान	شعبان
वेशाण	ویشن	शावात	شاباش
शकं	شک	शाचीत	ثابت
शकल	شکل	शाचून	ثبوت
शकस	شخص	शामदान	شمع دارن
शकी	شقیہ	शामियाना	شامیانہ
शहकर-पाळा	شکریارہ	शायद	شاید

सलतनत	سلطنت	साल	سال
सह्य	حاج	साल-ज्वाब	سوال و جواب
सह्य	صالح	सालघ	سلبس
सह्यस	ثلاث	सालाबाद	سال ابد
सह्यमह्यदु तजाला	سلم الله تعالى	साहेब	صاحب
सलातीन	سلاطين	साहेब-किराण	صاحب قراں
सलाघत	صلابت	साहेब-जादा	صاحب زادہ
सलाम	سلم	सिकखा	شکنجہ
सलामत	سلامت	सिच	ست
सलूक, सलोखा	سارک	सितारा	ستاره
सवाद	سوان	सिजील	سجل
सवाल	سوال	सॉम	سم
सहल	سہل	सुकाणू	سگان
सहल	سہل	सुकाकूल-मिस्री	تقائل مصری
सही	صحيح	सुजना	سوزن
सायत	ساعت	सुतर	شتہ
साकी	ساقی	सुदामेत	شد آمد
साकीन	ساکن	मुन्ता	سنت
साख्त	ساخت	सुन्नी	سنہ
साखर	شکر	सुपूद	سپرد
साखर-पारा	شکریارہ	सुबिकी	سبکی
सान	ساز	सुमा	محمود
साजिन्दा	سازندہ	सुम्ब (पु०) सोट	سم
साजीस	سازش	सुम्ब-तरास	سم تراش
सादर	صادر	मुमार	شمار
सादील्वार	صادر وار	सुर्त	سرخ
साधा	سادہ	सुर्त-रु	سرخ و
सानक = रोटी	صحن	सुर्तई = लाली	سرخ
सानी	قادی	सुमा	سرصر
साफ	صاف	सुवार	شلوار
साचीक	سابق	सुर्तई	صراحی
साचण, साचू	صابون	सुरत	صورت
साघान	شعبان	सुरूवात	شروع
सामलात	تساملات	सुरू	شروع
सामान	سامان	सुरा	سورہ
सामील	شامل	सुरास	سوراس
सायर = पट्टीविशेष	سایر	सुरूसन	شهر نسیم
सायवान	سایوان	सुल्तान	سلطان
सार्वान	ساروان	सुलह	صلح
सासिरे	سال گرو		

सुलाख,	सुरा	हमा	हफाम
सुस्त	सुस्त	हबशी	हचशी
सु=वाजू	सु	हम-सास	हम-सास
सवे	सिब	हमगी	हमगी
सेला	सिलाब	हम्जात	हमजात
सेहत	सहत	हम्बार	हम्बार
सेतान	शैतान	हम्बाह	हम्बाह
सेर	सेर	हम्बार	हम्बार
सोरुत	सोरुत	हम्बाई	हम्बाई
सोपा	सफ	हमाम्माना	हमाम्माना
सोचणी=लाकडी शाकण	चोचणी	हमाल	हमाल
सोदत	सोदत	हमी	हमी
सोमल	सोमल	हमिणी	हमिणी
सोहलत	सोहलत	हयात	हयात
सोगन्द	सोगन्द	हयासा	हयासा
सोदा	सोदा	हकत	हकत
सोब	सोब	हकारा	हकारा
हक	हक	हगाह	हगाह
हक-परस्ती	हक-परस्ती	हगीज़	हगीज़
हकनाहक	हकनाहक	हदमरुपाली	हदमरुपाली
हकीगत	हकीगत	हदू	हदू
युनानी=मुसलमानी (रिपक)	युनानी	हफ	हफ
हकीम	हकीम	हराजी	हराजी
हकीम	हकीम	हराम	हराम
हङ्गाम	हङ्गाम	हरामजादा	हरामजादा
हङ्गामा	हङ्गामा	हरामनमकी	हरामनमकी
हजरत	हजरत	हरीक	हरीक
हज़र	हज़र	हरोल	हरोल
हज़र-जबापी	हज़र-जबापी	हल्का	हल्का
हजिरी	हजिरी	हलजरी	हलजरी
हजाम	हजाम	हडा	हडा
हजामत	हजामत	हडी	हडी
हज़ार	हज़ार	हल्पा	हल्पा
हजिमा	हजिमा	हलाक	हलाक
हद	हद	हलाज़	हलाज़
हदूद	हदूद	हलास्सोर	हलास्सोर
हदीस	हदीस	हम्यास	हम्यास
हनोज़	हनोज़	हवा	हवा
हम	हम	हवा	हवा

हवाल	احوال	हिस्सा	حصہ
हवाला	حوالہ	हिस्सेदारी	حصہ رسید
हवेली	حوالی	हिसार	حصار
हश्मत	حشمت	हुक्का	حقہ
हशम	حشم	हुक्केबाज़	حقہ باز
हशाल	حاصل	हुकमत	حکومت
हस्तबुद	ہست بود	हुकूम	حکم
हस्तुलहुकूम	حسب الحکم	हुज्जत	حجت
हाजत	حاجت	हुज्जरात	حضورات
हाजरीशी	حاضر باشی	हुजूर	حضور
हाजी	حاجی	हुद्दा	عہدہ
हायदोस	ہائے دوست	हुन्ना	ہنر
हायल	ہال	हुमा (पु०) घोड्याचा तुरा	ہما
हाल	حال	हुमायून	ہمایون
हालत	حالت	हुमत	حرمت
हाली-माजी	حالی ماضی	हुमूंजी	ہرمز
हाव	ہوا	हुशार	ہوشیار
हाशिया, हाश	حاشیہ	हुस्न	حسن
हिकमत	حکمت	हुल	ہول
हिकायत	حکایت	हेजीब	حاجب
हिकायती	حکایتی	हेल्करी	اہل کار
हिजरी	ہجری	हेयत	ہیب
हिफाजत	حفاظت	हेरत	حیرت
हिम्दाद	امداد	हेराण	حیران
हिम्मत	ہمت	हेवान	حیوان
हिमायत	حمایت	होश	ہوش
हिरासान	ہراسان	होद	خوش
हिरीस	حرص	होदा	ہودج
हिलाल	ہلال	होस	ہوس
हिला	حیلہ	हौसला	حوسلہ
हिशोब, हिशेब	حساب		

